

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

К.В.Балабанов
О.В.Булатова
Ю.І.Чентуков

Міжнародна економіка

Навчальне електронне видання

Маріуполь 2013

УДК 339.9(075.8)

ББК 65.5я73

М 11

Балабанов К.В.

Міжнародна економіка: Навчальне електронне видання / К.В. Балабанов, О.В. Булатова, Ю.І. Чентуков. – Маріуполь: МДУ, 2013. – 552 с.

В навчальному електронному виданні висвітлюються закономірності функціонування та розвитку в міжнародному масштабі ринкової системи організації господарського життя; розглядаються закономірності формування сукупного попиту і сукупної пропозиції на товари і фактори виробництва, що перебувають в міжнародному обігу; досліджуються тенденції розвитку міжнародних ринків, фінансових механізмів, що обслуговують функціонування міжнародної економіки; охарактеризовано сучасну інституціональну структуру регулювання міжнародних економічних відносин; надаються методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи та вивчення дисципліни «Міжнародна економіка» для студентів спеціальності 6.030503 «Міжнародна економіка».

Навчальне електронне видання розраховано на студентів, аспірантів, науковців, фахівців у галузі міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин.

УДК 339.9(075.8)

ББК 65.5я73

© Балабанов К.В., Булатова О.В.,
Чентуков Ю.І., 2013

© МДУ, 2013

ЗМІСТ

Частина I. Міжнародна економіка: Навчальний посібник	7
Вступ	8
РОЗДІЛ 1 СУТНІСТЬ І СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	
Тема 1. Міжнародна економічна система	10
1. Базові поняття міжнародних економічних відносин	10
2. Середовище міжнародних економічних відносин	13
3. Особливості розвитку сучасних міжнародних економічних відносин	15
Тема 2. Національні економіки і їх взаємодія	22
1. Світове господарство як полісистемне утворення	22
2. Загальна характеристика розвинених країн	27
3. Країни з перехідною економікою	31
4. Країни, що розвиваються, в світовому господарстві	38
5. Міжнародна економічна безпека	42
Тема 3. Міжнародна економічна діяльність.	44
1. Сутність, основні напрями міжнародного розподілу праці	44
2. Економічні ефекти участі країн в міжнародному розподілі праці	48
3. Сутність і мотивація міжнародної економічної діяльності	51
4. Регулювання міжнародної економічної діяльності	57
РОЗДІЛ 2 МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ	
Тема 4. Теорія міжнародної торгівлі.	62
1. Теорія абсолютних і порівняльних переваги	62
2. Теорія міжнародної торгівлі Хекшера-Оліна	67
3. Альтернативні теорії міжнародної торгівлі	72
Тема 5. Світовий ринок товарів і послуг.	85
1. Світовий ринок: сутність, етапи формування	85
2. Міжнародний рух товарів як найважливіша характеристика світового ринку.	94
3. Визначення обсягів світової торгівлі і світової ціни	98
4. Інфраструктура світового ринку товарів і послуг	106
Тема 6. Міжнародний науково-технологічний обмін.	111
1. Технології в системі світового виробництва	111
2. Міжнародний рух технологій	116
3. Міжнародна співпраця в науково-технічній сфері	121
Тема 7. Міжнародна торговельна політика.	128
1. Виграш від зовнішньої торгівлі і розподіл доходів	128
2. Сутність регулювання міжнародних торговельно-економічних відносин	131
3. Економічні наслідки застосування тарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі.	140
4. Вплив нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі	144

РОЗДІЛ 3 СВІТОВА ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Тема 8. Світовий фінансовий ринок.	151
1. Сутність і функції світового фінансового ринку	151
2. Тенденції розвитку світового фінансового ринку	158
3. Інституційна структура і інфраструктура світового фінансового ринку	162
4. Міжнародні фінансові організації	171
Тема 9. Прямі інвестиції і міжнародне виробництво	185
1. Сутність і мотивація міжнародного руху капіталу	185
2. Форми міжнародної інвестиційної діяльності	189
3. Сучасні тенденції міграції капіталу	192
4. Регулювання міжнародної міграції капіталів	195
5. Розвиток багатонаціонального виробництва. ТНК	198
Тема 10. Міжнародне портфельне інвестування	207
1. Світовий фондовий ринок в сучасній системі фінансових ресурсів	207
2. Теорії портфельного інвестування	214
3. Види інвестиційних портфелів	219
4. Інфраструктура світового фондового ринку	225
Тема 11. Міжнародний кредит	229
1. Сутність, принципи і функції міжнародного кредиту	229
2. Світовий кредитний ринок і його структура	231
3. Економічні наслідки міжнародного запозичення	238
4. Проблема зовнішньої заборгованості	240
РОЗДІЛ 4 МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ	
Тема 12. Світовий ринок праці	251
1. Населення як найважливіший ресурс в світовому господарстві	251
2. Характеристика світового ринку робочої сили	257
Тема 13. Міжнародна трудова міграція	267
1. Форми міжнародної міграції робочої сили	267
2. Вплив міграції на ринок праці	273
3. Система регулювання міжнародної міграції робочої сили	276
РОЗДІЛ 5 СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА І МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ	
Тема 14. Теорії валютних курсів	282
1. Поняття валюти і валютного курсу	282
2. Теорії валютного курсу	285
3. Валютне котирування	292
Тема 15. Світовий валютний ринок	296
1. Валютні ринки, їх види і структура	296
2. Валютні операції	299
3. Валютна політика	304
Тема 16. Світова валютна система	309
1. Елементи валютної системи	309

2. Еволюція світової валютної системи	310
3. Європейська валютна система	315
Тема 17. Міжнародні розрахунки	319
1. Форми міжнародних розрахунків	319
2. Засоби розрахунків	321
Тема 18. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага	332
1. Баланси міжнародних розрахунків	332
2. Функціональні взаємозв'язки різних секторів національної економіки	339
3. Державне регулювання платіжного балансу	346
4. Моделі внутрішньої і зовнішньої рівноваги	352
РОЗДІЛ 6 МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ	
Тема 19. Міжнародна регіональна інтеграція	358
1. Сутність, чинники і цілі міжнародної економічної інтеграції	358
2. Рівні і ефекти міжнародної економічної інтеграції	365
3. Форми регіональної економічної інтеграції	368
4. Розвиток регіональної економічної інтеграції	379
4.1 Європейські інтеграційні процеси	379
4.2 Чорноморська зона економічного співробітництва	382
4.3 Північноамериканська економічна інтеграція	384
4.4 Економічна інтеграція в Латинській Америці	386
4.5 Особливості економічної інтеграції країн Азії	388
4.6 Інтеграційні взаємозв'язки країн Африки	391
Тема 20. Європейська економічна інтеграція.	394
1. Умови розвитку європейських інтеграційних процесів	394
2. Формування інституційної системи ЄС	402
3. Напрями політики Європейського Союзу	405
3.1 Загальна зовнішня політика й політика безпеки	405
3.2 Співпраця у галузі внутрішніх справ і правосуддя	406
3.3 Внутрішня політика ЄС	406
Тема 21. Глобалізація економічного розвитку.	416
1. Механізм «подвійної» інтеграції в сучасних умовах розвитку світового господарства.	416
2. Моделі економічного розвитку	426
3. Наслідки глобалізації світового господарства	430
3.1 Фінансова глобалізація	430
3.2 Демографічна й продовольча проблема	433
3.3 Екологічна проблема	434
Література	440
Корисні посилання	446
Частина II. Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи та вивчення дисципліни «Міжнародна економіка»	447
Передмова	448
Структура залікового кредиту курсу	449

Зміст програми	450
План семінарських занять	456
Теми курсових робіт з курсу «Міжнародна економіка»	496
Варіанти модульних контрольних робіт з дисципліни «Міжнародна економіка» для студентів спеціальності «Міжнародна економіка» заочної форми навчання (I семестр)	498
Варіанти модульних контрольних робіт з дисципліни «Міжнародна економіка» для студентів спеціальності «Міжнародна економіка» заочної форми навчання (II семестр)	503
Контрольні питання	506
Тестовий контроль за ЗМ 1. Сутність та середовище міжнародної економічної системи	512
Тестовий контроль за ЗМ 2. Моделі розвитку міжнародної торгівлі	516
Тестовий контроль за ЗМ 3. Світова фінансова система	527
Тестовий контроль за ЗМ 4. Міжнародна міграція робочої сили	531
Тестовий контроль за ЗМ 5. Світова валютна система та міжнародні розрахунки	536
Тестовий контроль за ЗМ 6. Міжнародна економічна інтеграція	543
Розподіл балів, присвоюваних студентам (слухачам)	547
Список рекомендованої літератури	548

ЧАСТИНА І

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ВСТУП

Сучасне світове господарство є неоднорідним, а національні економіки, що його формують, відрізняються своєю соціально-економічною структурою, політичним устроєм, рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, а також характером участі у міжнародних економічних відносинах. В сучасних умовах розвитку міжнародного поділу праці відбувається «подвійна» інтеграція: всесвітня економічна інтеграція, що пов'язана з процесами транснаціоналізації і виступає у формі глобалізації, та регіональна інтеграція, яка пов'язана з міждержавною взаємодією, що ґрунтується на територіальній системі розміщення продуктивних сил та формуванні відповідних міждержавних виробничо-територіальних комплексів. Глобалізація є незворотною тенденцією розвитку світового суспільства і передбачає перехід не лише до глобального ринку, а і до спільних правових норм, єдиних стандартів у галузі правосуддя, державного управління, освіти тощо. Парадигма розвитку світового господарства формується через системне та комплексне дослідження сутності, мотивації, проблем та перспектив міжнародних економічних відносин.

Протягом всієї історії еволюції людства розвиток суспільного виробництва є нерозривно пов'язаним з формуванням різних видів і форм обміну економічною діяльністю між країнами, що привело до появи специфічних міжнародних відносин, що охоплюють торгівлю, переміщення ресурсів, науково-технічних знань, досвіду, інформації. Саме тому міжнародні економічні відносини розглядаються як система господарських зв'язків (між національними економіками, суб'єктами господарювання окремих країн тощо), яка заснована на міжнародному поділі праці.

Сьогодні жодна держава не може забезпечити нормальний економічний розвиток своєї економіки, залишаючись поза співробітництвом з іншими країнами. Однак у сучасних умовах глобалізації посилюється залежність національних економік від світового господарства. Для забезпечення соціального та економічного розвитку світового господарства, підтримання миру є необхідним міжнародний економічний порядок, який ґрунтується на взаємній співпраці та порозумінні.

Міжнародна економіка - особлива галузь економічної науки, що вивчає функціонування світового господарства, яке утворюється внаслідок взаємодії національних економік. Становлення і розвиток міжнародних економічних відносин - безпосередній результат інтернаціоналізації виробництва, формування єдиної економічної основи нашої цивілізації. Вивчення міжнародної економіки сприяє поглибленому розумінню характеру сучасної економіки, усвідомленню суперечливої єдності національних і міжнародних економічних інтересів, проблем суспільного поділу праці, законів розвитку і регулювання національної та світової економік.

Навчальна дисципліна «Міжнародна економіка» зорієнтована на вивчення системи міжнародної економічної діяльності та об'єктивних законів і принципів її розвитку, отримання знань щодо умов, форм, методів та основного інструментарію міжнародної економічної взаємодії, а також на розвиток умінь і навичок аналізу зовнішньоекономічної політики України у процесі інтеграції її у сучасні світогосподарські структури.

Мета навчальної дисципліни: формування теоретичних знань, умінь та практичних навичок у галузі міжнародної економіки, форм, методів та механізмів реалізації міжнародних економічних відносин. Досягненню мети сприяє логіка викладення матеріалу і структура побудови навчального посібника, яка визначається шістьма взаємопов'язаними розділами (модулями):

- сутність і середовище міжнародної економічної системи;
- моделі розвитку міжнародної торгівлі;
- світова фінансова система;
- міжнародна міграція робочої сили;
- світова валютна система та міжнародні розрахунки;
- міжнародна економічна інтеграція.

Опанування навчальною дисципліною дозволяє: вивчити закономірності функціонування та розвитку в міжнародному масштабі ринкової системи організації господарського життя; визначити закономірності формування сукупного попиту і сукупної пропозиції на товари і фактори виробництва, що перебувають в міжнародному обігу; оволодіти інструментами аналізу та програмування відкритої національної економіки, особливо її реального, бюджетного, грошового і зовнішнього секторів, в умовах взаємодії з економіками інших країн; дослідити тенденції розвитку міжнародних ринків, фінансових механізмів, що обслуговують функціонування міжнародної економіки; визначити інституціональну структуру регулювання міжнародної економіки, принципи її формування, тенденції розвитку і шляхи вдосконалення.

У навчальному посібнику адаптовано до потреб навчального процесу результати наукових досліджень та багаторічної педагогічної діяльності доктора політичних наук, професора, завідувача кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики К. В. Балабанова (вступ, п.п.1.1-1.2, тема 2, п.3.4, п.6.3, п.п.21.2-21.3), кандидатів економічних наук, професорів кафедри міжнародної економіки О. В. Булатової (п.п.3.1-3.3, теми 4-5,7,12-13,17-20, п.21.1) та Чентукова Ю. І. (п.1.3, п.6.1-6.2, теми 8-11,14-16).

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ТА СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Тема 1. Міжнародна економічна система

1. Базові поняття міжнародних економічних відносин

Формування стійких виробничо-економічних зв'язків між окремими країнами на основі міжнародного розподілу праці – це об'єктивна історична тенденція розвитку продуктивних сил, яка проявляється у зростанні взаємозалежності національних економік, у виході відтворювального процесу за рамки національних меж. Така інтернаціоналізація економіки охоплює всі країни незалежно від рівня їх розвитку. З цієї точки зору міжнародну економіку можна розглядати у вузькому й широкому аспекті. У вузькому значенні міжнародна економіка як наука є частиною теорії ринкової економіки, яка розглядає механізм взаємодії окремих сфер національної економіки із зовнішнім світом, тобто в даному випадку міжнародна економіка вивчає процеси міжнародного обміну товарами і послугами, рух чинників виробництва тощо. У широкому значенні міжнародна економіка як наука вивчає особливості й закономірності розвитку сучасного світового господарства.

Світове господарство являє собою складну систему. Структура сучасної міжнародної економічної системи визначається, насамперед, сукупністю національних економічних систем, що взаємодіють на основі міжнародного розподілу праці, і відповідним регуляторним механізмом. Виходячи з визначень міжнародної економіки як науки, можна зазначити, що в широкому значенні світове господарство являє собою сукупність всіх національних економік, у вузькому значенні світове господарство відображає взаємодію зовнішньоекономічних секторів національних економік.

Жодна країна світу не може забезпечити ефективне виробництво без взаємодії з іншими країнами світу. Все різноманіття економічних зв'язків (торгові, фінансові, управлінські, науково-технічні тощо), які охоплюють країни світу, відображають міжнародні економічні відносини (МЕВ). У сучасних умовах міжнародні економічні відносини спрямовані на вирішення широкого кола проблем, що виникають у системі світового господарства і забезпечують максимальну вигоду всім суб'єктам світової економіки при мінімізації витрат з їх боку.

Міжнародні економічні відносини відображають систему господарських зв'язків між національними економіками окремих країн, відповідними суб'єктами господарювання.

Міжнародні економічні відносини об'єктивно впливають з процесу розподілу праці, міжнародної спеціалізації виробництва і науки, інтернаціоналізації господарського життя. Об'єкти і суб'єкти міжнародних економічних відносин мають такі ж характеристики, що й аналогічні категорії в рамках національного ринкового господарства.

Об'єктами міжнародних економічних відносин є товари, послуги, чинники виробництва, які залучені в міжнародний обмін.

Суб'єктами міжнародних економічних відносин виступають фізичні, юридичні особи, державні органи, міжнародні організації, які залучені до міжнародного обміну.

Суб'єктів міжнародних економічних відносин можна класифікувати згідно з рівнями економічних відносин. Так, основними суб'єктами на *мікрорівні* є окремі громадяни, підприємства, фірми, компанії, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. На *макрорівні* суб'єктами міжнародних економічних відносин виступають держави, національні системи, які регулюють і безпосередньо здійснюють зовнішньоекономічні операції. Відповідно на *наднаціональному* рівні основними суб'єктами будуть міжнародні організації й відповідні до них інституції, що діють у системі світового господарства.

Міжнародні економічні відносини виявляються через конкретні форми, закономірності, механізми, принципи, які визначають **побудову світової економіки**:

1. Базові поняття і концепції;
2. Економічна політика держав, механізми державного регулювання економіки в цілому та її зовнішніх аспектів зокрема;
3. Конкретні форми міжнародних економічних відносин;
4. Міжнародне регулювання і нагляд, які включають діяльність міжнародних організацій.

У масштабах світового господарства діють декілька економічних законів універсального характеру. Насамперед, слід виділити *закон підвищення продуктивності праці*, яка є головною рушійною силою міжнародного економічного співробітництва, на основі якого розвивається світове господарство. Відповідно до *закону зростання відкритого характеру економіки* разом з розвитком продуктивних сил країни і поглибленням розподілу праці у країнах зростає ступінь залучення національної економіки до світогосподарських зв'язків.

Розвиток світового господарства відбувається під впливом закону підвищення рівня міжнародного усунювання відповідно до міри розвитку національних продуктивних сил. Цей закон обумовлює зростання внутрішньої взаємозалежності, взаємозв'язку й цілісності світового господарства при всій суперечності підсистем, що його формують. Закон інтернаціональної вартості формує основу будь-яких товарообмінних операцій незалежно від характеру виробництва товарів, залучених до міжнародного товарообігу.

Міжнародні економічні відносини охоплюють ряд сфер світогосподарської діяльності, серед яких слід виділити наступні: міжнародну торгівлю; міжнародну спеціалізацію виробництва й науково-технічних робіт; обмін науково-технічними результатами; інформаційні, валютно-фінансові й кредитні зв'язки між країнами; міжнародний рух капіталу і робочої сили; діяльність міжнародних економічних організацій, господарське співробітництво у вирішенні глобальних проблем тощо. Кожна з вищезгаданих сфер визначає форми міжнародних економічних відносин (рис.1.1).

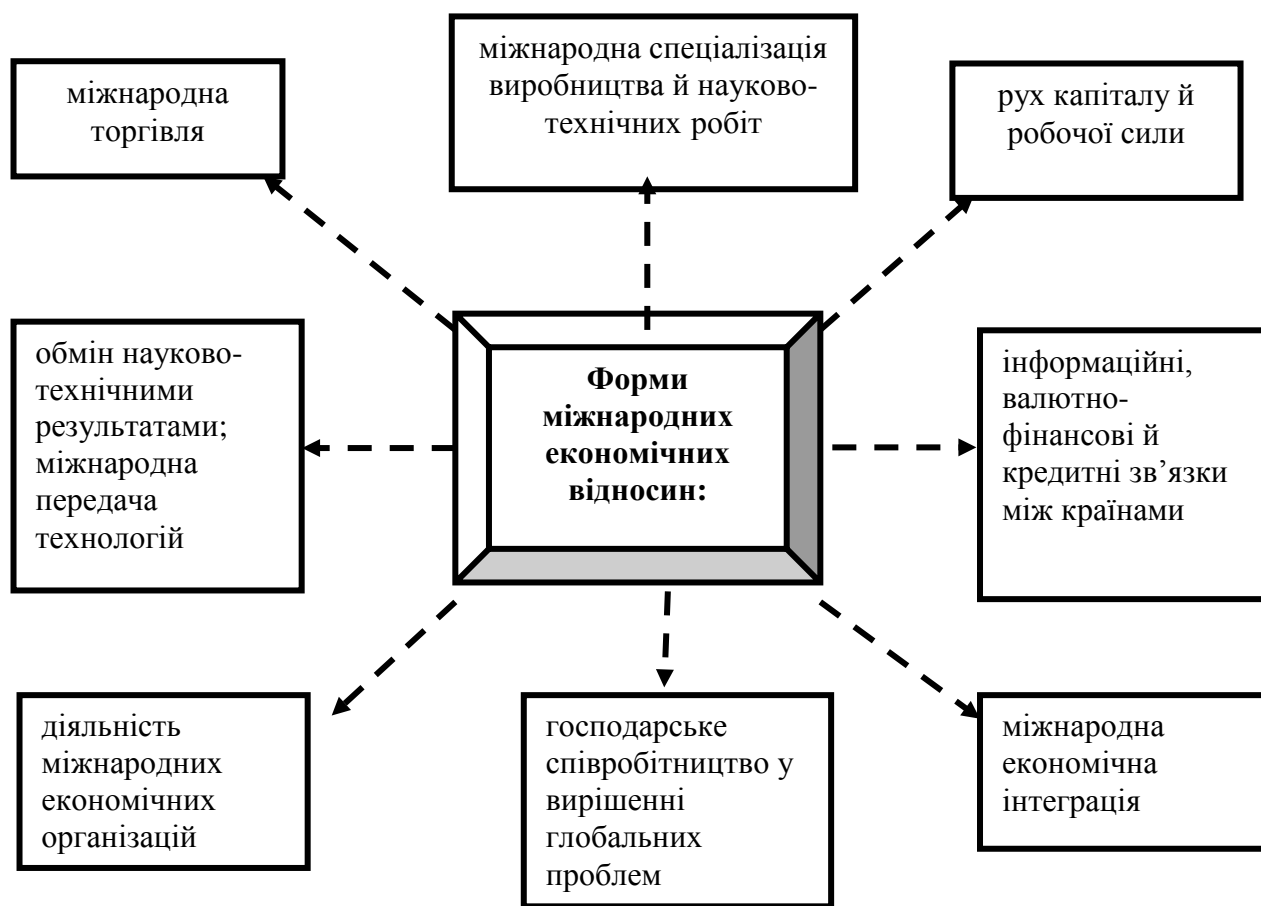

Рис. 1.1 Форми міжнародних економічних відносин

Міжнародні економічні відносини є однією зі сфер ринкової економіки, тому вони розвиваються на тих самих засадах, які властиві й ринковому господарству: множинність суб'єктів і об'єктів міжнародних економічних відносин, конкурентний механізм, вільне ціноутворення, вільне підприємництво тощо (рис.1.2)

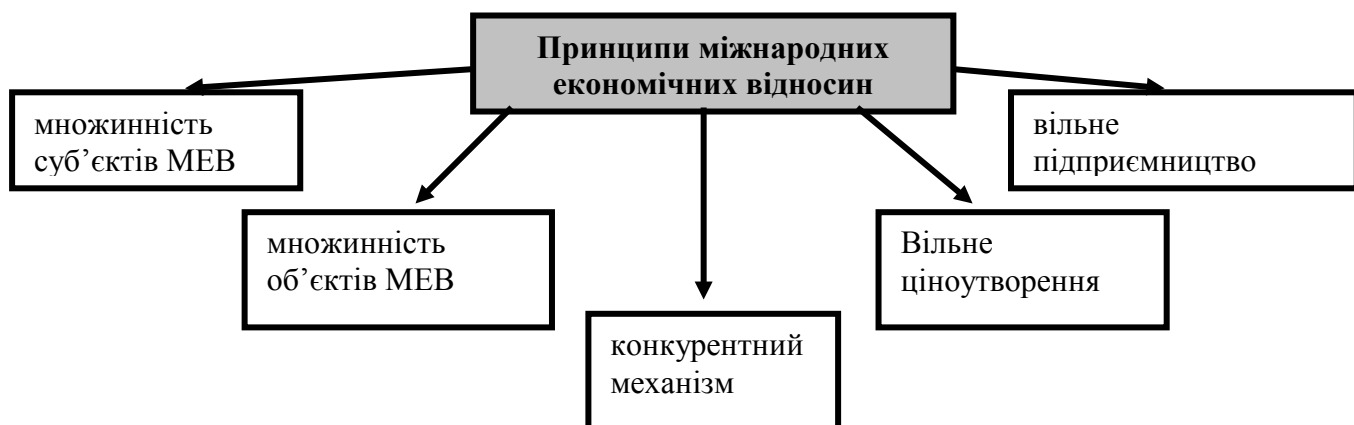

Рис 1.2 Принципи міжнародних економічних відносин

Вищезгадані принципи обумовлюють ознаки міжнародних економічних відносин як сфери розвинутого ринкового господарства. Насамперед, світове господарство характеризується розвинутою сферою міжнародного обміну товарами, послугами, чинниками виробництва; різноманітними формами виробництва на підприємствах, що розміщені в декількох країнах. Важливою характеристикою сучасного етапу розвитку світового господарства є також і те, що в окрему самостійно функціонуючу сферу виділилася світова фінансова система, що не пов'язана з обслуговуванням ні міжнародного руху товарів, ні руху чинників виробництва. Сучасний розвиток характеризується розвинутою системою міжнаціональних і наднаціональних, міждержавних і недержавних механізмів міжнародного регулювання в цілях забезпечення збалансованості й стабільності економічного розвитку.

2. Середовище міжнародних економічних відносин

На функціонування і розвиток міжнародних економічних відносин впливають безліч чинників і умов, що формують середовище даних стосунків. Середовище міжнародних економічних відносин включає внутрішню та зовнішню складові.

Внутрішнє середовище – внутрішня будова системи міжнародних економічних відносин разом з внутрішніми законами її функціонування і розвитку. Елементами внутрішнього середовища міжнародних економічних відносин є внутрішні закони функціонування економічної системи, зовнішньоекономічна діяльність країн світу і суб'єктів міжнародних економічних відносин, форми міжнародних економічних відносин, система їх регулювання.

Зовнішнє середовище – система зовнішніх умов і чинників, під впливом яких розвиваються міжнародні економічні відносини і які впливають на поведінку суб'єктів даних стосунків. Елементами зовнішнього середовища міжнародних економічних відносин є: природно-географічне, політико-правове, економічне, а також соціально-культурне середовище. За ступенем дії зовнішнє середовище включає умови і чинники прямої (безпосереднього) і непрямой (непрямого) дії.

Природно-географічне середовище існування й розвитку міжнародних економічних відносин є первинним по відношенню до інших умов, які впливають на характер розвитку міжнародної співпраці. Нерівномірність розміщення природних ресурсів, кліматичні відмінності безпосередньо впливають на характер участі країн в системі міжнародного розподілу праці, і, відповідно, грають значну роль у розвитку міжнародних економічних відносин. Не менш важливу роль грає геополітичне розміщення країни. Держави, які знаходяться на перетині транснаціональних шляхів, як правило, спеціалізуються на наданні різних посередницьких послуг (фінансових, транспортних тощо).

На характер розвитку міжнародних економічних відносин істотний вплив має *політико-правове середовище*. Міжнародна політика є своєрідним механізмом задоволення інтересів суб'єктів міжнародних економічних відносин, оскільки існує діалектичний зв'язок міжнародної політики і світової економіки. Якщо поняття «міжнародна політика» є ширшим, то вужче і прикладне значення має поняття «зовнішньої політики», що відображає діяльність держави у сфері зовнішніх відносин, яка впливає з інтересів країни та її суб'єктів.

Економічне середовище міжнародних економічних відносин відображає, насамперед, сутність національної економічної системи, структуру національної економіки, характер розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Природні ресурси, що розглядаються в природно-ресурсному середовищі міжнародних економічних відносин, є найважливішою складовою економічного потенціалу будь-якої країни.

Не менш важливим елементом економічного середовища є досягнутий рівень економічного розвитку країни, який визначає рівень доходів і якості життя в національній економічній системі. Чим вище в країні рівень доходів, тим більший рівень споживання буде у населення, тим більшою буде здібність національної системи до виробництва і споживання інновацій.

Соціально-культурне середовище міжнародних економічних відносин визначає, насамперед, рівень освіти і кваліфікації населення країни, мотивацію до праці, характер розвитку екології. Особливе місце серед чинників впливу на міжнародні економічні відносини займають комунікації. Окремо слід виділити ще такий елемент соціально-культурного середовища, як морально-етичні норми поведінки людини. Помітний вплив на розвиток міжнародних економічних відносин мають культура, менталітет, від яких часто залежить підписання ділового контракту або виконання певних спільних програм.

Сучасний характер розвитку міжнародних економічних відносин визначається впливом наступних чинників: прискорення НТП, глобальні зміни в області навколишнього середовища, приріст і постійне переміщення народонаселення, збільшення розриву між бідними і багатими країнами, зростання економічної взаємозалежності країн, посилення ролі міжнародних організацій, зростаюча роль недержавних структурних утворень.

3. Особливості розвитку сучасних міжнародних економічних відносин

Можна сказати, що на рубежі XX-XXI століть світове господарство є більш цілісним, інтегрованим, динамічним, ніж у середині XX століття, бо воно ґрунтується цілком на принципах ринкової економіки, об'єктивних закономірностях міжнародного розподілу праці, інтернаціоналізації виробництва. До особливостей сучасного етапу розвитку міжнародних економічних відносин слід віднести зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність окремих національних систем, які показані на рисунку 1.3.

Формування стійких виробничо-економічних зв'язків між окремими країнами на основі міжнародного розподілу праці відображають процеси інтернаціоналізації.

Інтернаціоналізація міжнародних економічних відносин – це процес переплетення і об'єднання економік різних країн, корпорацій, компаній, який виявляється у створенні окремими економічними агентами зарубіжних господарських суб'єктів, розширенні їх діяльності на міжнародному рівні та у розвитку наднаціональних форм зв'язків на міждержавному рівні.

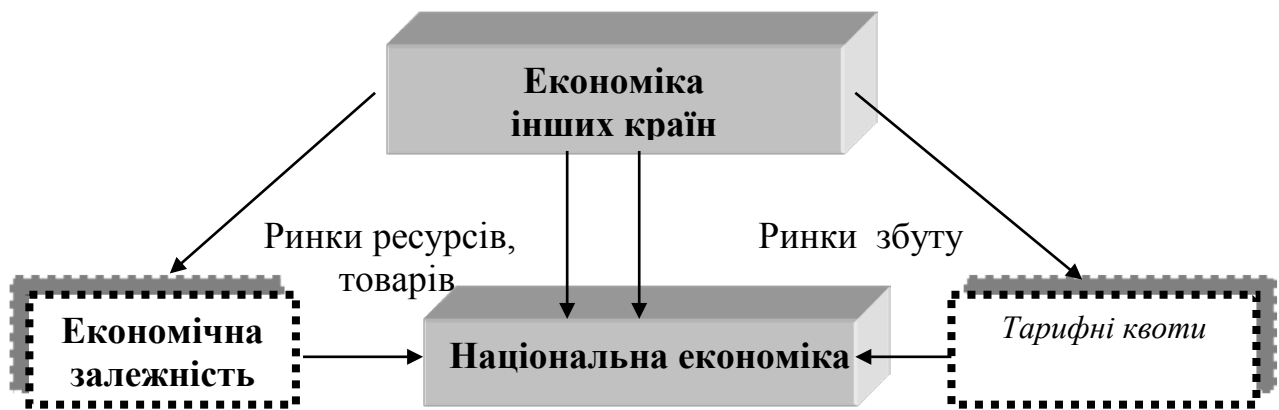

Рис. 1.3 Суперечність наслідків інтернаціоналізації

На *мікрорівні* процеси інтернаціоналізації характеризуються зовнішньоекономічною діяльністю фірм і компаній. На *макрорівні* інтернаціоналізація характеризується поглибленням світогосподарських зв'язків, пов'язаних із залученням компаній до міжнародних операцій, підвищенням міжнародної мобільності чинників і результатів виробництва через розвиток механізму регіональної інтеграції.

Слід виділити два типи прояву процесу інтернаціоналізації: внутрішній, який відображає відношення імпорту, і зовнішній, такий, що характеризується експортними зв'язками. Дані напрями визначають види інтернаціоналізації (внутрішню і зовнішню). Розвиток процесів інтернаціоналізації може мати екстернальний та інтернальний характер. Якщо екстернальний шлях розвитку інтернаціоналізації виявляється у розвитку традиційної структури ринків товарів (послуг) і чинників виробництва, то інтернальний шлях знаходить віддзеркалення в зміні структури внутрішньокорпоративних міжнародних ринків. Взаємозв'язок рівнів розвитку інтернаціоналізації і форм міжнародної підприємницької діяльності поданий на рис. 1.4.

Процеси інтернаціоналізації включають наступні *стадії*: початковий етап, етап локальної ринкової експансії, транснаціональний і, нарешті, глобальний етап. На стадії *початкової інтернаціоналізації* національні економічні системи взаємодіють на основі розвитку традиційних форм міжнародних економічних відносин. Економічна взаємодія реалізується відносно автономними національними господарськими суб'єктами. В умовах, коли динамічно розвиваються процеси транснаціоналізації (на основі мікроінтеграції) і формуються торгові інтеграційні об'єднання, національні економіки вступають у стадію *локальної інтернаціоналізації*. На *транснаціональній стадії* інтернаціоналізації знаходяться країни, для яких характерні: домінуюча роль ТНК у міжнародній економічній діяльності, взаємодія в рамках зрілих інтеграційних об'єднань.

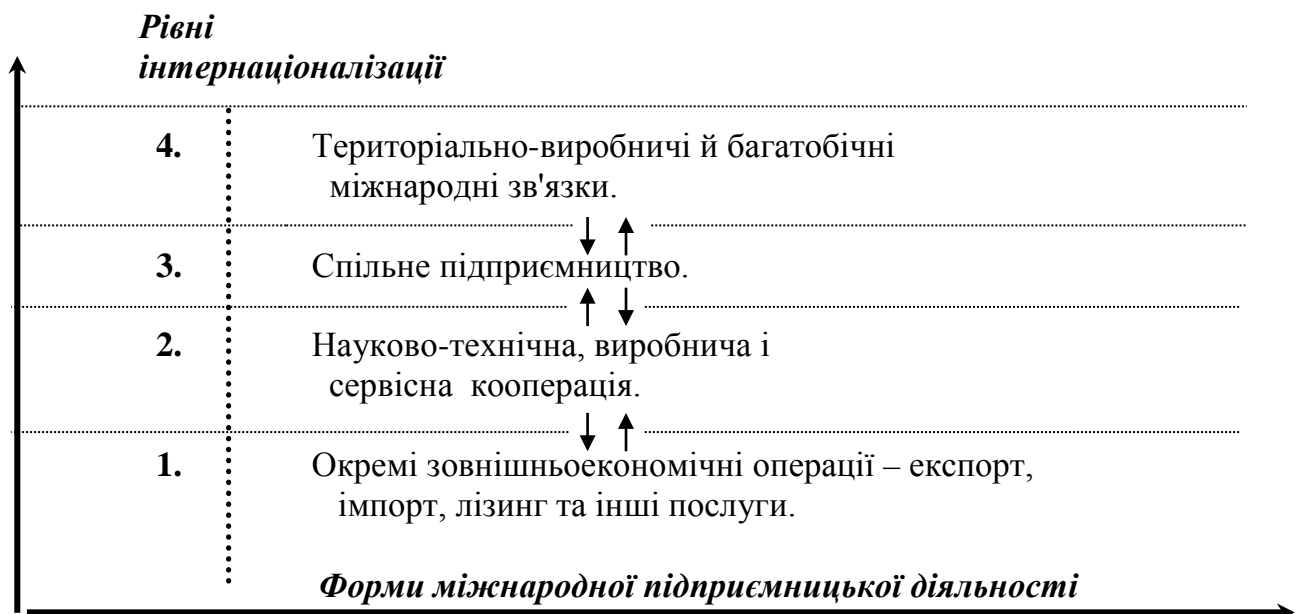

Рис. 1.4 Взаємозв'язок рівнів розвитку інтернаціоналізації і форм міжнародної підприємницької діяльності

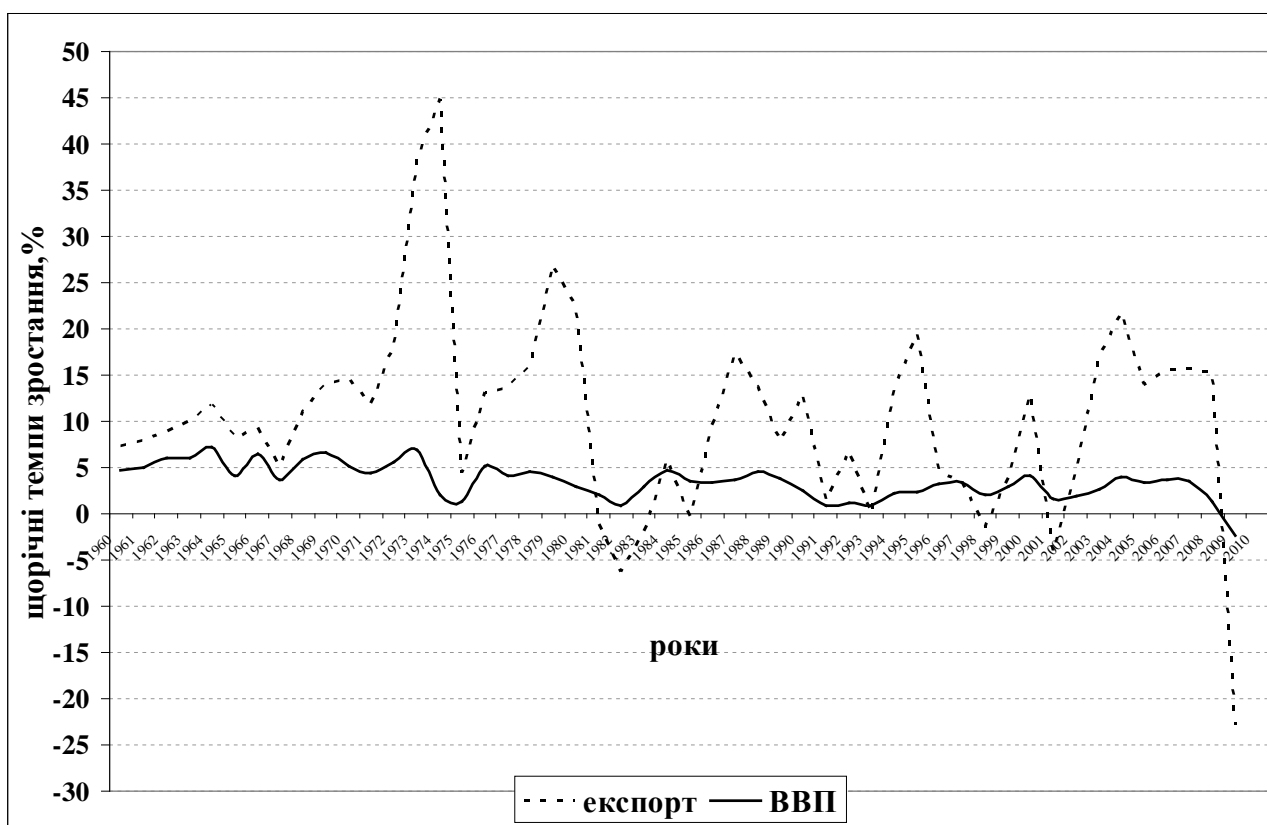
Розвиток форм регіональної інтеграції в умовах домінування глобальної орієнтації ТНК формує основу для переходу інтернаціоналізації до *глобальної стадії*. Інтернаціоналізація економіки є об'єктивною історичною закономірністю розвитку продуктивних сил. У ХХ столітті інтернаціоналізація обміну переростає в інтернаціоналізацію капіталу і виробництва. Рамки внутрішніх ринків стають затишними для великомасштабного спеціалізованого виробництва. Воно об'єктивно виходить за межі національних меж, тобто окремі національні економіки все більш інтегруються в світове господарство. Вища стадія інтернаціоналізації - глобалізація - сприяє перетворенню всього світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, чинників виробництва. У свою чергу, світові ринки стають сферою інтересів транснаціональних корпорацій.

Інтенсифікація міжнародних економічних відносин, що ґрунтується на об'єктивній еволюції міжнародного поділу праці, їх подальша лібералізація, що забезпечується розвитком багатосторонньої системи регулювання міжнародних економічних відносин, в умовах розвитку глобальної економіки призводять до подальшого розширення, в першу чергу, міжнародного товарообміну, збільшення міграції факторів виробництва (капіталу, робочої сили, технологій та знань), більша частина яких припадає на головних суб'єктів світового господарства – транснаціональних (мультинаціональних) корпоративних структур. Посилення інтеграційної взаємодії країн відбувається при одночасному збільшенні ролі наднаціональних інститутів в регулюванні міжнародних економічних відносин (як на регіональному, так і на глобальному рівнях). Дія регіональних інтеграційних об'єднань, яких також становиться більш впливовою. Від так, можна зазначити, що

транснаціональні корпоративні структури і регіональні інтеграційні об'єднання перетворились у основний структуроформуючий фактор розвитку світового господарства.

Те, що темпи приросту світової торгівлі постійно випереджають темпи приросту світового ВВП, є свідченням постійного поглиблення процесів інтернаціоналізації. Саме зміни, що відбуваються в економічній сфері (міжнародних товарообмінних процесах, розвитку фінансової сфери), науковці стали характеризувати як глобальні. Сприяють цьому досить високі темпи розвитку лібералізації міжнародних економічних відносин.

Кількісною оцінкою розвитку процесів інтернаціоналізації може служити випереджаючий розвиток міжнародної торгівлі в порівнянні із зростанням світового ВВП (рис.1.5).

Джерело: *Handbook of statistics 2010*. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506р.

Рис. 1.5 Щорічні темпи зростання світового ВВП і експорту, %

Динаміка щорічних темпів зростання світової торгівлі та ВВП перетерпіла значних змін під впливом глобальної кризи 2008-2009 років – найбільш потужною за останні п'ятдесят років. Слід зазначити, що падіння обсягів міжнародної торгівлі та виробництва наприкінці 2009 року

уповільнилось, однак тенденції першої половини 2010 року вказували на недостатні темпи їх зростання, в наслідок чого протягом всього року відновити до кризові показники обсягів виробництва і міжнародного продажу не вдалось.

Рушійною силою світової економіки є технічні нововведення, які не мають національних особливостей. Кожна з нових розробок швидко стає ходовим міжнародним товаром. Ринок товарів і послуг, міжнародна торгівля, фінансові ринки, компанії все більше схильні до глобалізації. Одна з відмінних рис сучасного світового ринку полягає в тому, що промислово розвинені держави беруть все більш серйозну участь у проведенні заходів після захисту національних ринків від імпорту товарів і форсування експорту своєї продукції. Мова йде про відродження політики протекціонізму, яка була властива мануфактурному періоду розвитку капіталізму та початковій стадії машинного періоду. Тепер у зв'язку із зростанням незбалансованості платіжних балансів багатьох країн знову звертаються до політики протекціонізму.

Інтенсифікація процесів інтернаціоналізації виробництва і капіталів, розширення масштабів транснаціоналізації і розвиток на їх основі інтеграційних процесів визначають основну тенденцію розвитку сучасного світового господарства. Провідною тенденцією світогосподарського розвитку в минулому столітті став послідовний перехід багатьох країн від замкнутих автаркічних національних господарств до економіки відкритого типу. Відкритість економіки припускає її взаємодоповнюваність по відношенню до інших країн за рахунок зовнішньоекономічних зв'язків. В умовах глобалізації ж відкритість національної економіки фактично переростає у інтегровану до світового господарства систему.

Різні держави, регіони світу в цілому знаходяться на різних стадіях інтернаціоналізації. Як результат, сучасне світове господарство включає як окремі, початкові інтернаціоналізовані, так і локально, а потім і інтеграційно-інтернаціоналізовані економіки.

У сучасних умовах вплив процесів інтернаціоналізації на світогосподарські процеси носить комплексний характер і охоплює всі підсистеми світового господарства. Як результат, відбувається процес підпорядкування напрямів економічного розвитку окремих країн закономірностям і напрямам розвитку світового господарства, що характеризує розвиток процесів глобалізації.

Паралельно з процесами глобалізації розвивається регіоналізація світового господарства. Економічні зв'язки багатьох країн зорієнтовані, насамперед, на сусідні держави і регіони, причому останніми роками їх динаміка достатньо висока. Орієнтацію суб'єктів міжнародних економічних

відносин на сусідні регіони світу відображають процеси регіоналізації. Розвиток процесів глобалізації і регіоналізації відображають основні тенденції сучасного світу.

Великі зміни, що відбулися в рамках світового капіталістичного ринку, пов'язані не стільки з безпосередніми результатами другої світової війни, скільки з подальшими особливостями розвитку міжнародних економічних відносин. У другій половині ХХ ст. виникають регіональні економічні блоки промислово розвинених країн, що вступили на шлях створення інтеграційних угруповань. Свої економічні об'єднання створюють і країни, що розвиваються. Таким чином, регіоналізація стає базою для міжнародної економічної інтеграції і сприяє формуванню й розвитку в системі світового господарства інтеграційних об'єднань – господарських угруповань, регулюючих інтеграційні процеси між країнами-учасницями сформованого об'єднання. Між учасниками інтеграційних угруповань поступово ліквідовуються всі торговельно-економічні перешкоди, а по відношенню до третіх країн відбувається уніфікація митних зборів і іншого роду перешкод. Ці заходи є новим типом монополізації світового капіталістичного ринку.

У межах інтеграційних угруповань значно посилюється взаємозалежність національних господарств, виникає потреба в стійкому, регулярному характері розподілу праці, крім того, інтеграція дозволяє: здійснювати міждержавне регулювання економічних процесів; сформувати інтернаціональний господарський комплекс із загальними пропорціями і загальною структурою виробництва; розширити територіальні можливості міждержавного пересування товарів, робочої сили і фінансових ресурсів; усунути численні адміністративні й економічні бар'єри, які заважають такому пересуванню; зближувати внутрішні економічні умови країн-учасниць інтеграційних об'єднань і нівелювати рівні їх економічного розвитку.

Економічною основою інтеграційних об'єднань є об'єктивно наростаюче прагнення підвищити свою ефективність в різних секторах світового господарства. Результатом цієї тенденції стала подальша інтернаціоналізація виробництва. В той же час виникли монополні угруповання особливого роду, які монополізують не території своїх країн від проникнення іноземних товарів, а виробництво і збут окремих товарів. Таким чином, можна зазначити, що сучасним світовим господарством є глобальний економічний організм, який включає сукупність національних економік, що знаходяться в тісній взаємодії і взаємозалежності, підкоряється об'єктивним законам ринкової економіки. Для забезпечення соціального й економічного розвитку світового господарства, підтримки миру необхідний міжнародний економічний порядок, заснований на лібералізації і взаємній співпраці. В умовах глобалізації світового господарства інтернаціоналізація набуває нових рис: формується глобальне світове виробництво під впливом транснаціональних компаній і банків; видозмінюється зміст

світогосподарських зв'язків: темпи зростання світової торгівлі випереджають темпи зростання світового виробництва, темпи зростання фінансового капіталу перевищують темпи зростання реального капіталу, змінюється структура світового обміну – зростає товарообмін наукоємної продукції; у системі світових фінансів розвиваються нові фінансові інструменти; активно розвивається система регулювання міжнародних економічних відносин на всіх рівнях.

Контрольні питання і завдання

1. Розкрийте сутність міжнародних економічних відносин і наведіть їх основні форми.
2. Поясніть принципи міжнародних економічних відносин.
3. Розкрийте зміст внутрішнього й зовнішнього середовища міжнародних економічних відносин, охарактеризуйте їх основні елементи. На конкретних прикладах покажіть вплив чинників і умов середовища міжнародних економічних відносин на їх розвиток.
4. Охарактеризуйте особливості відкритої економічної системи. Які показники використовуються для характеристики рівня відкритості національної економіки.
5. У чому полягає сутність процесів інтернаціоналізації?
6. Охарактеризуйте основні стадії процесу інтернаціоналізації: початковий етап, етап локальної ринкової експансії, транснаціональний і глобальний етап.

Тема 2. Національні економіки та їх взаємодія

1. Світове господарство як полісистемне утворення

Структуру сучасного світового господарства формують національні економіки, кожна з яких займає своє місце в світовій ієрархічній системі. Країни світу відрізняються рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, політичним устроєм, що знаходить своє віддзеркалення у формах участі цих держав у системі міжнародних економічних відносин.

Світове господарство – це сукупність національних господарств, які взаємопов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин, що розвиваються на основі міжнародного розподілу праці.

Суб'єктом світового господарства виступає світова спільнота, яка являє собою функціонально взаємопов'язану цілісну систему, що складається з безлічі підсистем різного рівня.

Об'єктами світового господарства є безпосередньо національні економіки, територіально-виробничі комплекси, ТНК, фірми тощо.

У своєму становленні світове господарство пройшло довгий шлях в ході тривалого історичного процесу. Деякі дослідники відносять його виникнення до часу Римської імперії, вважаючи її за систему всесвітнього господарства того часу. Інші вчені за період утворення світового господарства вважають XV-XVI століття часом великих географічних відкриттів, які привели до прискореного розвитку міжнародної торгівлі. У цей період світове господарство було обмеженим, залишаючись сферою функціонування тільки купецького капіталу. Сучасне світове господарство виникло після промислового перевороту, в ході переростання капіталізму в його монополістичну стадію. Таким чином, в загальному вигляді можна виділити наступні етапи формування світового господарства:

- доіндустріальний етап – період зародження торгового обміну, тобто поява товарного господарства. Саме в цей період з появою купецтва набуває розвитку міжнародна торгівля.

- індустріальний етап – епоха капіталізму вільної конкуренції. З розвитком крупного машинного виробництва зовнішня торгівля отримує бурхливий розвиток.

- період монополістичної стадії розвитку капіталізму характеризується, насамперед, тим, що саме в цей період відбувається економічний і територіальний перерозподіл світу.

- сучасний етап розвитку (з 60-х років ХХ століття), який характеризується тенденціями глобалізації економіки, що динамічно

розвивається. Після розпаду СРСР і перетворень в колишніх соціалістичних державах Східної Європи світове господарство почало набувати форми єдиного цілісного утворення.

Розглядаючи світову економіку як єдину цілісну структуру, необхідно враховувати, що в її рамках діє об'єктивний процес нерівномірного економічного розвитку складових її елементів. Серед чинників, що впливають на нерівномірний розвиток країн, необхідно виділити природно-географічні (природно-ресурсний потенціал), техніко-економічні (рівень форм власності, ступінь використання досягнень НТР, якість робочої сили, структура капіталу), соціально-політичні (роль держави в економіці, сприятливі міжнародні відносини, членство в різних блоках).

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується рядом показників, які визначаються природою товарного виробництва. По-перше, економічні зв'язки між окремими країнами здійснюються за принципом вигідності, прибутковості. Визначальним чинником галузевого розміщення товаровиробників є прагнення кожного з них вкласти капітал в ту сферу діяльності, де норма прибутку вище. Це положення в деякій мірі визначає певну стихійність виробництва і конкуренції світового капіталістичного ринку і є його другою характерною рисою. І хоча різні виробничі сфери прагнуть до рівноваги, тому що кожен підприємець повинен виробляти таку споживну вартість, яка задовольняла б суспільну потребу, проте ця тенденція різних секторів економіки виявляється лише як реакція проти постійного порушення цієї рівноваги. По-третє, в систему зовнішньої торгівлі втягуються країни, що знаходяться на різних ступенях розвитку товарного виробництва.

Процес розвитку світового господарства визначатиметься в перспективі впливом наступних чинників:

- ✓ прискорення науково-технічного прогресу
- ✓ глобальні зміни в області навколишнього середовища
- ✓ приріст і постійне переміщення народонаселення
- ✓ збільшення розриву між бідними і багатими країнами
- ✓ зростання економічної взаємозалежності країн світу, що неминуче веде до уніфікації норм права, культурних цінностей, способу життя, стилю поведінки тощо
- ✓ посилення ролі міжнародних економічних організацій
- ✓ зростаючий вплив недержавних структурних утворень.

Характер розвитку всесвітнього господарства є результатом багатовікового розвитку продуктивних сил і поглиблення розподілу праці. Світове господарство як система складається з соціально-економічних і

організаційно-економічних підсистем, які підпорядковані певним внутрішнім і зовнішнім закономірностям (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Соціально-економічна й організаційно-економічна структура світового господарства

Окремі національні господарства, які відносяться до різних типів економічних систем, визначають матеріальну основу, речовий зміст світового господарства і одночасно характеризують його основні *соціально-економічні підсистеми*. Основними критеріями визначення соціально-економічних підсистем є наступні:

- рівень і характер розвитку продуктивних сил в їх взаємозв'язку з організаційно-економічними відносинами;
- специфіка багатокладності економіки;
- особливості державного регулювання національного господарства.

Використовуючи всі ці критерії, можна ту або іншу країну (або групу країн) віднести до певного типу сучасних соціально-економічних підсистем, що характеризують світове господарство. Основними типами соціально-економічних підсистем сучасного етапу розвитку світового господарства є: країни розвиненої ринкової економіки, країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою. Домінують у системі світового господарства розвинені країни, на долю яких припадає майже 70% виробленого в світі ВВП, тоді як в цих країнах мешкають тільки 15,1% населення світу. Основна маса населення зосереджена в країнах, що розвиваються, проте ВВП на душу населення в цих країнах практично в 13 разів менше, ніж у розвинених державах. Окремі показники, що характеризують рівень розвитку соціально-

економічних систем в світовому господарстві (за даними за 2008 рік), наведено в таблиці 2.1

Таблиця 2.1.

Окремі показники соціально-економічного розвитку країн світу

Групи країн	ВВП		Експорт		Населення	
	всього, млрд. дол.	%	всього, млрд. дол.	%	всього, млн. осіб	%
Розвинуті країни	41498	68,6	9066	56,6	1018	15,1
Країни з перехідною економікою	2264	3,7	762	4,7	301	4,5
Країни, що розвиваються	16681	27,7	6198	38,7	5431	80,4
Світове господарство в цілому	60444	100,0	16026	100,0	6750	100,0

Джерело: *Handbook of statistics 2010*. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506р.

Організаційно-економічна структура сучасного господарства включає регіональну і функціональну підструктуру. Економічні об'єднання країн, що базуються на територіальному принципі, представляють регіональну підструктуру світового господарства. Вона представлена економічними регіональними об'єднаннями. Міжнародні економічні організації, які створені з метою регулювання окремих питань функціонування світового господарства, представляють функціональну підструктуру; до них відносять:

✓ спеціалізовані економічні об'єднання ООН (наприклад, **ILO** – Міжнародна організація праці, **UNPC** – Комісія ООН з питань народонаселення, **CTC** – Комісія ООН з ТНК, **CNR** – Комітет з природних ресурсів та ін.);

✓ галузеві економічні об'єднання в рамках ООН (наприклад, **IAEA** – Міжнародне агентство з атомної енергетики, **UNIDO** – Організація ООН з питань промислового розвитку, **FAO** – Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, **IBRD** – Міжнародний банк розвитку і реконструкції, **IMF** – Міжнародний валютний фонд і ін.);

✓ міждержавні галузеві організації (наприклад, **EURATOM** – Європейське співтовариство з атомної енергетики, **ECSC** – Європейське об'єднання вугілля і сталі, **OPEC** – Організація країн-експортерів нафти, **GATT/WTO** – Генеральна угода з торгівлі і тарифів / Світова організація торгівлі, **EBRD** – Європейський банк розвитку і реконструкції та ін.).

У сучасних умовах цілісність соціально-економічних підсистем світового господарства сприяє розвитку його регіональної і функціональної підструктур. У цьому взаємозв'язку й полягає внутрішнє джерело розвитку сучасного світового господарства. Сучасне світове господарство неоднорідне, до нього входять національні господарства, які відрізняються соціальною структурою, політичним устроєм, рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, а також характером, масштабами, формами міжнародних економічних відносин.

Політична й економічна карта світу зазнала за останні роки радикальних змін. Сутність змін, що відбуваються, і їх динаміку визначає процес переміщення країн і народів в постіндустріальний етап розвитку людства завдяки розвитку НТР. Новий тип виробництва, в центрі якого знаходиться «людський капітал», формує нову економіку, яка виступає як сукупність знань, освітньо-кваліфікаційних навичок, творчих здібностей особи. Поняття «нової економіки» (економіки знань) багатопланове. Під ним найчастіше розуміють виробництво товарів і послуг з використанням новітніх або високих технологій. У вузькому розумінні «нова економіка» – це виробництво товарів і послуг із застосуванням інформаційних технологій, а також з метою розвитку галузей, які застосовують ці технології. Економіка знань формується на основі:

- ефективного застосування знань (як національних, так і глобальних) у всіх секторах економіки
- формування суспільства висококваліфікованих і творчих осіб, які впродовж усього життя мають можливість саморозвитку і доступ до системи фінансування інноваційної діяльності
- функціонування ефективної інноваційної системи, що поєднує наукові, науково-дослідні, виробничі, фінансові та інші інституції
- формування інфраструктури інноваційної системи, що динамічно розвивається.

Світове господарство слід розглядати в цілому як сукупність просторів, що модернізуються, поєднаних одним і тим же вектором розвитку. В центрі сучасного світового господарства знаходяться США, Європейський Союз, Японія, вони ж є і центрами модернізації, заснованої на інноваційному розвитку.

Розвиток на основі інноваційної діяльності (а не традиційних чинників виробництва й інвестицій) припускає, що основою економічної динаміки стають наука і наукоємні галузі виробництва. Науково-технічні інновації забезпечують той або інший ступінь конкурентоспроможності окремих виробників, національної економіки в цілому. У розвинених країнах світу випуск і експорт наукоємної продукції на 85-90% забезпечує приріст ВВП.

Під впливом науково-технічної революції в другій половині ХХ століття інноваційний чинник розвитку стає домінуючим у забезпеченні конкурентоспроможності як окремих підприємств і галузей, так і національних економік в цілому. Інноваційна діяльність життєво важлива для економічного зростання і розвитку будь-якої національної економіки. Проте далеко не кожна національна економіка здатна виробляти і споживати інновації. Забезпечення стійкості економічного розвитку вимагає постійних технологічних зусиль з боку вітчизняних підприємств, відповідної державної політики у сфері науки і техніки, головною стратегією якої стає забезпечення соціально-економічних, організаційних, правових умов для формування й ефективного використання науково-технічного потенціалу з метою освоєння світового ринку товарів і послуг. З підвищенням наукоємності виробництва зростає потреба в розвитку і використанні інноваційного потенціалу країни.

Інноваційні процеси, що протікають в сучасній економіці, визначають новий тип функціонування і розвитку як національної, так і світової економічної системи в цілому. До теперішнього часу людством накопичені значні обсяги інформації (знань), розроблені інформаційно-комунікаційні технології, що зрештою привело до того, що нові знання стають самостійним чинником виробництва, який є лідируючим серед традиційних чинників виробництва. В умовах постійної міжнародної конкуренції, що загострюється, лідерство в науково-технічній сфері формує основу національної безпеки країни. Конкурентна боротьба розгортається не стільки за володіння капітальними ресурсами і матеріальними цінностями, скільки за здатність до розробки і впровадження інновацій.

2. Загальна характеристика розвинених країн

Розвинені країни світу характеризуються високим рівнем соціально-економічного розвитку, що забезпечує їм домінування в сучасній системі світового господарства. Характерними ознаками країн з розвинутою економікою є високий рівень розвитку продуктивних сил на основі інформаційно-технологічного способу виробництва, інтенсивний тип відтворення, розвинений конкурентний механізм, високий рівень добробуту, розвинена система соціального захисту населення.

У групі країн з розвинутою економікою проживає 15,1% населення світу. На долю розвинених країн припадає 68,6% світового ВВП, їх питома вага у світовому експорті товарів і послуг становить 56,6%. Важливою ознакою економічного розвитку цієї групи країн є найвищий в світі рівень ВВП на душу населення.

Таблиця 2.2

Окремі показники розвитку розвинутих країн світу

Показник	од.	1980	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
ВВП	трлн. дол.	8,3	17,4	24,7	33,6	35,3	38,7	41,3	38,8
ВВП на душу населення	тис. дол.	9,9	19,2	25,4	33,5	35,0	38,2	40,5	37,9
Експорт: - товарів	трлн. дол.	1,4	2,5	4,2	6,3	7,1	8,1	9,1	7,0
- послуг	трлн. дол.	0,3	0,7	1,2	1,9	2,1	2,5	2,8	2,4
Імпорт: - товарів	трлн. дол.	1,5	2,7	4,6	7,1	8,0	9,0	10,1	7,6
- послуг	трлн. дол.	0,3	0,7	1,1	1,7	1,8	2,1	2,4	2,1

Джерело: Handbook of statistics 2010. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506p.

Високими для розвинутих країн є показники розвитку людського потенціалу, індекс якого в 1,3 рази вище показника індексу розвитку людського потенціалу в середньому в світі.

Таблиця 2.3.

Показники індексу розвитку людського потенціалу в розвинутих країнах і країнах, що розвиваються

Групи країн	Індекс розвитку людського потенціалу			Дохід		
	значення	зміни, %		значення	зміни, %	
		2010	1970-2010		1990-2020	2010
Розвинуті країни	0,89	18	7	37185	126	38
Країни, що розвиваються	0,64	57	23	5873	187	89
Світове господарство в цілому	0,68	41	18	10645	107	47

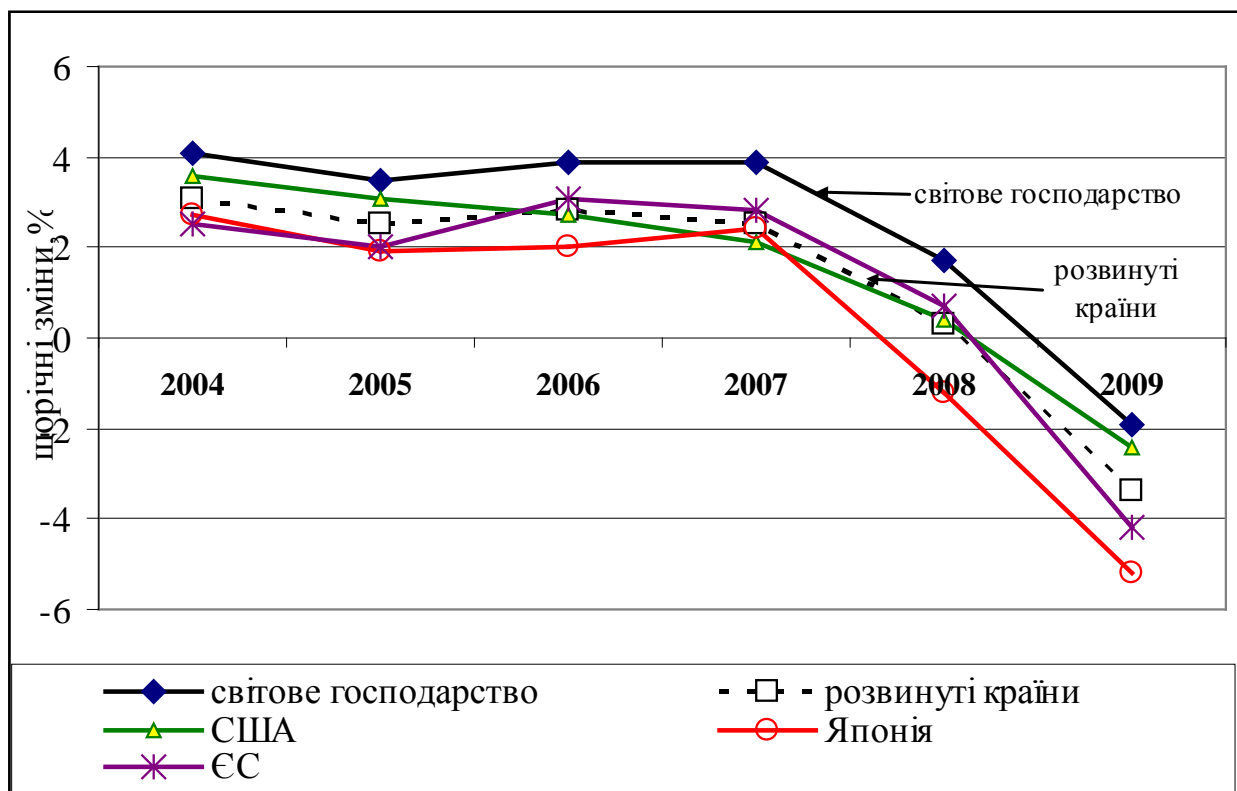
Джерело: Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

Розвинені країни світу поступово переносять традиційні базові галузі національного господарства до країн з економікою, що розвивається, або до країн з перехідною економікою, що, у свою чергу, впливає на структуру їх товарообігу, в якому зростає частка продукції з високим ступенем обробки, особливо продуктів нової економіки, і послуг.

З метою функціонального визначення місця і ролі розвинених країн у світовому господарстві розрізняють:

- ✓ сім основних країн (G-7) – США, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Японія, Канада;
- ✓ країни зони євро (Австрія, Бельгія, Греція, Ірландія, Італія, Іспанія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція).

США, Японія і ЄС формують велику частину світового ВВП, на їх долю припадає 63,3% світового ВВП. На жаль, розвиток фінансово-економічної кризи в світовому господарстві суттєво вплинув на обсяги виробництва у 2008-2009 роках в усіх країнах світу (рис.2.2).

Джерело: Trade and Development Report (2010) Employment, globalization and development. - New York and Geneva, 2010. – 171р.

Рис. 2.2. Динаміка обсягів виробництва в розвинених країнах світу (щорічні темпи зростання,%)

У загальному обсязі світової торгівлі розвинуті країни також займають провідні позиції, на їх частку припадає, понад 52,2% загальносвітового товарного експорту. Слід зазначити, що індустріальні країни орієнтують свої зовнішньоекономічні зв'язки на розвиток співпраці, насамперед, одна з одною. Так, на долю ЄС припадає 20,9% експорту та 17,9% імпорту США (за даними 2009 року). На долю США і ЄС припадає 28,9% японського експорту та 21,7% імпорту. В європейському експорті питома вага США становить 18,0%, імпорту – 13,1%. Основу зовнішньої торгівлі цих країн становлять машини та устаткування, продукція хімічної та фармацевтичної галузі тощо. Так, питома вага машин та устаткування у загальному експорті ЄС становить 41,5%, США – 34,5%, Японії – 62,0%, у імпорті, відповідно – 28,5%, 36,2%, 20,8%. В наслідок кризи відбулося значне скорочення попиту на світовому ринку і, як результат, - стрімке зменшення обсягів світових експорту та імпорту. Скорочення світового експорту в 2009 році становило 23%, при тому, що показник ВВП скоротився на 2%. Серед країн світу найбільшого падіння зазнали саме високо розвинуті країни: США -2,6%, Японія -6,3%, країни ЄС -4,2%.

Розвиток міжнародного розподілу праці привів до поступового домінування внутріньогалузевого розподілу, структура попиту в цих країнах практично однорідна. Крім того, для розвинутих країн є характерною й однорідність політико-правових систем, що відповідним чином знаходить своє відображення й у зовнішньоекономічній політиці цих країн. Високий рівень доходів у високорозвинених країнах сприяє розвитку інноваційної діяльності, направленої на створення нових продуктів, з одного боку, а з іншого, сприяє зростанню сукупного попиту в цих країнах. Також слід зазначити, що в структурі світової торгівлі спостерігається постійне збільшення частки готової продукції, основними постачальниками якої є розвинені країни.

Розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між високорозвиненими країнами сприяє відповідна зовнішньоекономічна політика, що заснована на принципах вільної торгівлі і відрізняється високим ступенем лібералізації. При цьому розвинені країни активно підтримують своїх експортерів, що, насамперед, виробляють високотехнологічну продукцію, сприяючи тим самим високому рівню конкурентоспроможності як виробників, так і країни в цілому.

Високорозвинені країни домінують не тільки у світовій торгівлі, але й в інших формах міжнародних економічних відносин. Розвинені країни є основними експортерами й імпортерами капіталу в світовому господарстві, насамперед, завдяки активній діяльності ТНК, материнські компанії яких розташовані в розвинених країнах. У сучасних процесах міграції робочої сили розвинені країни виступають як основні імпортери. Лідруючі позиції на світовому ринку праці як приймаюча сторона займають США і ЄС. Таким

чином, високий рівень відкритості економік розвинених країн, ліберальний режим регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, панування в системі світового виробництва забезпечили сьогодні даним країнам лідируючі позиції й у всіх формах міжнародних економічних відносин.

3. Країни з перехідною економікою

Основною рисою країн з перехідною економікою (або країн з транзитивною економікою) є поступовий перехід від планово-адміністративної до ринкової економіки, який включає процеси роздержавлення і приватизації, ліквідацію монополізму і розвиток конкурентного механізму, лібералізацію цін, реалізацію інших напрямів економічної і соціальної політик. В цих країнах сьогодні проживає 4,5 % світового населення. Виробництво ВВП цією групою країн становить 2,3 трлн. дол., це відповідно 3,7% світового ВВП.

До країн з перехідною економікою відносяться держави Центральної і Східної Європи, а також колишнього СРСР: Азербайджан, Албанія, Білорусія, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Російська Федерація, Сербія, Македонія, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан, Україна, Хорватія. Раніше до цієї групи країн також відносились прибалтійські країни та деякі європейські країни, які успішно реформували свою національну економіку, спромоглися забезпечити високі стандарти життя й стали членами ЄС – Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Естонія, а також Румунія.

Країни з перехідною економікою знаходяться в процесі реформування своїх соціально-економічних систем, спрямованих на трансформацію командно-адміністративної системи в ринкову економіку. Слід зазначити, що середньорічні темпи зростання ВВП в цих країнах є досить високими (в 5,6% за 1998-2006рр., 8,5% в 2007р.). Однак вплив фінансово-економічної кризи призвів до скорочення обсягів виробництва по всім країнам з перехідною економікою (таблиця 2.4), в цілому ж по цій групі країн падіння обсягів виробництва у 2009 році становило -6,3%. За обсягами ВВП на душу населення в країнах з перехідною економікою становить лише 5,9 тис. дол., що в 5 разів менше, ніж у середньому по групі країн з розвинутою економікою.

Реформи, що проводяться в країнах з перехідною економікою, представляють собою історичний процес поступового переходу від планової соціалістичної економіки, що базується на домінуванні державної власності на засоби виробництва і адміністративно-командному управлінні, до капіталістичного способу господарювання в умовах вільного ринку, що спирається на переважання приватної власності і ліберальний механізм

регулювання. Процес трансформації – це складний процес не тільки в економічній, але й у соціальній і політичній сферах. З економічної точки зору, трансформація включає взаємозв'язані процеси лібералізації і макроекономічної стабілізації; формування і розвитку ринкових інституцій; проведення відповідної мікроекономічної реструктуризації. Перехід до ринкової економіки, що відбувається в транзитивних країнах, сприяє розвитку конкуренції та зростанню ефективності виробництва, а тим самим забезпечує підвищення життєвого рівня населення.

Таблиця 2.4

Обсяги ВВП в країнах з перехідною економікою, млн.дол.

Країни з перехідною економікою	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Албанія	3639,6	8158,6	9082,3	10871,2	13118,9	12422,6
Вірменія	1911,6	4900,5	6384,5	9204,5	11929,5	8723,0
Азербайджан	5272,6	13245,4	20981,9	33049,4	46257,0	43020,5
Білорусія	10417,8	30210,1	36961,8	45275,7	60301,9	49041,4
Боснія і Герцеговина	4527,5	10762,9	12264,3	15148,3	18388,8	17019,5
Хорватія	21345,3	44437,2	49049,5	58574,1	69332,6	63033,4
Грузія	3058,0	6411,0	7745,2	10172,9	12791,6	10731,4
Казахстан	18292,0	57123,7	81003,9	104849,9	132474,1	106790,1
Киргизія	1370,1	2460,2	2834,2	3802,6	5058,5	4504,1
Молдова	1288,3	2988,3	3408,3	4401,1	6047,0	5397,6
Російська Федерація	259717,8	764567,8	989427,9	1294381,8	1676587,8	1241510,9
Сербія	11171,3	30695,1	35480,6	48131,1	55594,5	48635,2
Таджикистан	860,6	2312,4	2142,3	2265,3	2479,8	2405,0
Македонія	3586,9	5815,7	6371,0	7921,4	8995,3	8714,7
Туркменістан	4156,5	6025,7	6928,6	7940,1	8844,7	Н.д
Україна	31261,5	86141,5	107753,1	142719,0	180334,9	115609,2
Узбекистан	13759,4	13751,3	17077,5	22355,2	25711,8	Н.д

Джерело: статистична база UNCTADstat (<http://www.unctad.org>)

Основні напрями економічних реформ у країнах Центральної і Східної Європи та пострадянських державах охоплювали наступні напрями:

- макроекономічна стабільність і контроль ситуації в економіці;

- реформа цін і впровадження ринкових механізмів;
- розвиток приватного сектора;
- роздержавлення і приватизація державної власності;
- реформування виробничої структури;
- перегляд ролі держави в економіці.

Перші роки реформування в колишніх соціалістичних країнах привели до значного спаду економічної активності (таблиця 2.5.), в багатьох країнах почали розвиватися інфляційні процеси, виникло безробіття. Найбільшим потрясінням в цих державах стало стрімке падіння рівня життя пересічних громадян.

Таблиця 2.5

**Спад виробництва в період реформ
у деяких країнах з перехідною економікою**

Країна	Кількість років безперервного спаду виробництва	Сукупний спад виробництва (у %)	Реальний ВВП, 2000р. (1990р.=100%)
Латвія	6	51	61
Литва	5	44	67
Естонія	5	35	85
Казахстан	6	41	90
Росія	7	40	64
Україна	10	59	43

Джерело: Transition report (2005). Business in transition. – European Bank for reconstruction and Development. – London, 2006. – 118p.

Процеси ринкової трансформації відбувалися з різною швидкістю і мали неоднакову ефективність реформ, що проводилися (таблиця 2.6.). Відповідно до методики Європейського банку реконструкції і розвитку процесам ринкової трансформації в країнах Центральної і Східної Європи і колишнього СРСР було надано наступну оцінку: по кожному з напрямів трансформації країни отримували відповідний бал від 1 до 4+, де 1 бал відповідав такій ситуації, яка практично не змінилася в порівнянні з планово-адміністративною економікою. Оцінка в 4+ характеризує досягнення ринкових параметрів.

Проведення ринкових трансформацій і створення ринкових інститутів у країнах з перехідною економікою здійснювалося еволюційним (градуалістичним) і радикальним (шоковим) шляхом. Можна виділити певні моделі стратегії ринкових трансформацій у країнах з перехідною економікою залежно від шляхів і методів реформування економіки. Угорська модель

стратегії ринкових трансформацій означає поступовий еволюційний перехід до ринкових відносин за рахунок здійснення різних взаємозв'язаних перетворень, які починалися ще в надрах командно-адміністративної системи. Слід мати на увазі, що поступовість трансформації в Угорщині в 1990-і роки стала можлива лише тому, що, починаючи з 1968 року ця країна пройшла тривалий шлях досить радикального для свого часу реформування, в результаті якого адміністративно-командна система управління економікою була замінена системою економічного регулювання, тобто управління за допомогою економічних важелів: цін, прибутку, заробітної плати, відрахувань до держбюджету тощо.

Модель «шокової терапії» була застосована наприкінці 1989 – початку 1990 років Польщею, однією з перших країн Центральної і Східної Європи, яка приступила до радикальних економічних реформ, покликаних замінити планову економіку ринковими механізмами управління і розвитку (польська модель). Держава відмовилася від впливу на ціноутворення і на адміністративне управління валютним курсом національної грошової одиниці. Глибокі системні перетворення вимагали інтенсивної реструктуризації всіх галузей виробництва, ліквідації значної частини непотрібних виробничих потужностей і збиткових підприємств. Природно, що цей процес супроводився помітним зниженням ВВП країни. Проте порівняно з іншими країнами регіону, в Польщі спад був не таким глибоким і значно менш тривалим у часі. Це стало можливим завдяки швидкому, послідовному і комплексному втіленню в життя програми економічних і політичних реформ.

Модель трансформації, застосована в Чехословачії (чехословацька модель) спиралася на старі традиції ринкової культури, що збереглися навіть в умовах повного формального роздержавлення економіки, на великі експортні зв'язки, які країна мала на початку 1990-х років. Особливим шляхом провели трансформацію своїх економічних систем Латвія, Литва, Естонія (прибалтійська модель). Специфіка даної моделі визначалася, насамперед, малими масштабами національних економік і ефективним використанням чинників зовнішньої допомоги для стабілізації виробництва, споживання і фінансово-грошової системи, що дозволило цим країнам вже в 2004 році приєднатися першими з пострадянських республік до Європейського Союзу. На формальній приватизації, роздержавленні власності, розвитку підприємництва і формуванні ринкової інфраструктури заснована трансформація в Російській Федерації, Україні, ряді інших країн Співдружності незалежних держав. Проте задекларовані реформи в повному обсязі не вдалося реалізувати.

Таблиця 2.6

Показники розвитку процесів ринкової трансформації в країнах ЦСЄ і колишнього СРСР (у балах)

Країна	Приватизація крупних підприємств	Приватизація малих підприємств	Управління і структурні реформи на підприємствах	Цінова лібералізація	Зовнішня торгівля і валютний режим	Антимонопольна політика	Банківська реформа	Фондові ринки	Розвиток інфраструктури
Азербайджан	2	4-	2	4	4	2	2+	2-	2
Албанія	4-	4	2+	4+	4+	2	3	2-	2+
Вірменія	4-	4	2+	4+	4+	2+	3-	2+	3-
Білорусія	2-	2+	3+	2+	2	2	2+	2	1
Болгарія	4	4	3-	4+	4+	3	4-	3	3
Боснія і Герцеговина	3	3	2	4	4	2	3	2-	3
Угорщина	4	4+	4-	4+	4+	3+	4-	4	4-
Грузія	4	4	2+	4+	4+	2	3-	3-	3-
Казахстан	3	4	2	4	4-	2	3	2+	2+
Киргизія	4-	4	2	4+	4+	2	2+	2	2-
Латвія	4-	4+	3	4+	4+	3+	4-	3	3
Литва	4	4+	3	4+	4+	3+	4-	3+	3
Македонія	3+	4	2+	4	4+	2	3-	2	2
Молдова	3	4	2	4	4+	2+	3	2	2+
Польща	4-	4+	4-	4+	4+	3+	4-	4	3+
Росія	3	4	2+	4	3+	2+	3-	3	3-
Румунія	4-	4-	3-	4+	4+	3	3+	3	3+
Сербія	3-	4-	2+	4	4	2+	3	2	2+
Словаччина	4	4+	4-	4+	4+	3+	4-	3-	3+
Словенія	3	4+	3	4	4+	3-	3+	3	3
Таджикистан	2+	4	2-	4	3+	2-	2+	1	2-
Туркменія	1	2+	1	3-	2	1	1	1	1
Узбекистан	3-	3+	2-	3-	2	2-	2-	2	2-
Україна	3	4	2+	4	4	2+	3	3-	2+
Хорватія	3+	4+	3	4	4+	3	4	3	3
Естонія	4	4+	4-	4+	4+	4-	4	4-	3+

Джерело: Доклад о переходном процессе за 2010 год. От восстановления к реформам. – Европейский банк реконструкции и развития, 2011. – 142с.

Зростання продуктивності в країнах з перехідною економікою – єдиний надійний шлях до тривалого процвітання – залежить від наявності сприятливого ділового середовища, зокрема таких умов, що сприяють

розвитку конкуренції, формуванню ретельно продуманого фінансового сектора, якісного управління, професіоналізму високого рівня й інфраструктури у транзитивних країнах. Досягають фази зрілості і наближаються до рівня розвинених ринкових економік Західної Європи такі ключові аспекти ділового середовища, як конкуренція і фінанси, що впливають на поведінку компаній. Найчіткіше ці зрушення спостерігаються в країнах, які недавно ввійшли до складу Європейського Союзу. Згідно з результатами «Дослідження ділового середовища і діяльності підприємств», яке проводилося в країнах з перехідною економікою в 1999, 2002 і 2005 роках, а в країнах з розвинутою ринковою економікою в 2004-2005 роках, в період з 1999 по 2005 роки конкуренція в країнах з перехідною економікою продовжувала розвиватися. Із загальної кількості фірм, які в 2002 році працювали в умовах помірної конкуренції, в 2005 році 34% фірм у країнах з перехідною економікою працювали вже в умовах жорсткої конкуренції, тоді як у країнах з розвинутою ринковою економікою цей показник становив 22%. Із загальної кількості фірм, які в 2002 році працювали в умовах жорсткої конкуренції, в 2005 році 18% фірм у країнах з перехідною економікою відзначали зниження конкуренції порівняно з 15% у країнах з розвинутою ринковою економікою. У 2005 році ділове середовище було найменше конкурентним у країнах СНД з низьким рівнем доходів і найбільш конкурентним в країнах–нових членах ЄС.

Зростання продуктивності і державні виплати, які стали можливими завдяки підвищенню доходів державного бюджету, в період з 1998-1999 по 2005-2006 роки вивели з абсолютної убогості 50 з 400 мільйонів осіб (з рівнем доходів нижче 2.15 доларів США на день з урахуванням паритету купівельної спроможності). Якщо в 1998-1999 році в бідності жила одна з кожних п'яти осіб – або 85 мільйонів в цілому, то в 2005-2006рр. за межею бідності залишалася одна з кожних дванадцяти осіб – або всього 35 мільйонів.

Сьогодні країни Східної Європи і колишнього СРСР переживають третій перехідний період – період старіння населення. Якщо не будуть докладені зусилля з залучення до трудової діяльності великої кількості громадян, підвищення ефективності використання ресурсів і реформування систем пенсійного забезпечення й охорони здоров'я, тоді ці фактори можуть стати перешкодою економічному зростанню в країнах з перехідною економікою. Так, наприклад, демографічні прогнози свідчать про те, що до 2025 року вік середньостатистичного словена становитиме 47 років, і тоді населення цієї країни буде одним із старих у світі. Вік одного з кожних п'яти болгар перевищить 65 років. Населення України зменшиться на одну п'яту частину, а населення Росії – більш ніж на одну десяту. Старіння приведе до зміни частини працюючого населення (від 15 до 64 років). У результаті, після 2015 року – менш ніж через 10 років – населення різко скоротиться у країнах – нових членах ЄС. Аналогічні зміни очікуються і в

інших країнах ЄС, де ці зміни виявлятимуться сильніше, ніж в США, але слабкіше, ніж в Японії.

Цей виклик, який перешкоджає економічному зростанню і обумовлений швидким старінням населення в багатьох країнах Центральної і Південно-східної Європи з перехідною економікою, а також в Росії, Україні і Білорусі, є серйозною і системною проблемою. Для її вирішення потрібно, по-перше, з максимальною віддачею використовувати наявний основний капітал і трудові ресурси шляхом здійснення таких перетворень у сфері підприємницької діяльності, які повинні забезпечити зростання продуктивності. По-друге, трудові ресурси країни потрібно мобілізувати цілком, а не частково, а для цього потрібно підвищити і порівняти пенсійний вік для чоловіків і жінок. У тих обставинах, коли дозволяє фінансова ситуація, слід знизити податок на трудові ресурси, оскільки він сприяє підвищенню витрат на наймання персоналу. По-третє, треба реформувати пенсійну і охоронну здоров'я системи так, щоб податковий тягар не витіснив бажані витрати на інфраструктуру і соціальний захист, а також приватні інвестиції, що мають за мету зростання продуктивності.

У всіх країнах з перехідною економікою завдяки ринковим трансформаціям вдалося істотно змінити роль державного регулювання в процесі переходу до ринку. У тих сферах національної економіки, де успішно діють ринкові механізми, роль державного регулювання була істотно ослаблена. У тих же сферах, в яких механізм ринку не в змозі усунути різні негативні наслідки ринкової системи, державний контроль посилюється. В процесі переходу до ринку головними функціями держави стали: пошуки форм соціального партнерства і компромісу; соціальної рівноваги і соціально-економічної ефективності.

Слід врахувати, що трансформація економічних систем з неринкових у ринкові в нових незалежних країнах Центральної і Східної Європи, Азії та інших регіонах відбувається на тлі гігантських глобальних процесів трансформації традиційних ринкових систем індустріального типу в ринкові економічні системи постіндустріального типу, формування «нової економіки». Це переплетіння процесів трансформації значно ускладнює трансформацію економічних систем колишніх країн з командно-адміністративною економікою. Тому для країн з перехідною економікою актуальним завданням розвитку стає пошук раціонального співвідношення між інтересами національного економічного розвитку і глобальної інтеграції.

4. Країни, що розвиваються в світовому господарстві

Найбільш численною, але й украй різномірною за своїм складом є група країн, що розвиваються (або країн з економікою, що розвивається). Країни Азії, Африки, Латинської Америки, що відносяться до групи країн, що розвиваються, мають істотні відмінності у рівнях економічного розвитку, характері еволюції соціально-економічних структур, особливостях культурних та релігійних традицій тощо. До даної групи країн відноситься 118 держав, в яких проживає основна частина населення світу, – 80,4%, однак виробляють ці країни лише трошки більше, ніж четверту частину ВВП світу. В країнах, що розвиваються, найменший у світі середній рівень ВВП на душу населення – лише 3,1 тис. дол. Зростання міжнародної торгівлі товарами та послугами, міграційних потоків прямих та портфельних інвестицій суттєво так і не змогли покращити перспективи розвитку групи країн, що розвиваються, в сучасних умовах. За оцінками ООН к 2008 року показник чисельності людей, що живуть менш ніж на один долар в день залишиться стабільним й становить приблизно 1,2 млрд. осіб.

В сфері розподілу доходів в світовому господарстві між країнами, залежно від досягнутого ними рівня соціально-економічного розвитку, спостерігається значна дивергенція. На кожну країну, в якій нерівність у останні 20-30 років зменшено, припадає понад двох країн, де вона суттєво зросла. В першу чергу це стосується країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються (Східної Азії, Тихоокеанського регіону, Латинської Америки, Африки тощо. С середньому по світовому господарству дохід на душу населення складає 10,8 тис. дол., що в 1,5рази вище рівня 1990-років і в вдвічі вище рівня 1970-х років. За даними ПРООН світовий коефіцієнт Джині знизився з 0,68 до 0,61 за період 1970-2006рр. в першу чергу за рахунок найбільш потужно розвиваючої країни в світі – Китаю, де дохід на душу населення зріс за цей період в чотири рази. В розвинутих країнах нерівність у доходах згладжується за рахунок дієвого механізму державного перерозподілу. Як наслідок, за період 1970-2010рр. дохід на душу населення в розвинутих країнах в середньому зростав на 2,3% на рік, в той час як у країнах, що розвиваються лише на 1,5%.

Країни, що розвиваються, мають недосконалу систему внутрішнього ринку, оскільки обробна промисловість є нерозвинутою. Звідси, національні господарства цих країн не зможуть взаємодоповнювати одне одного, як це відбувається в умовах інтеграційної взаємодії високорозвинутих країн, і будуть значною мірою конкурувати між собою. Саме тому країни, що розвиваються, більшою мірою зорієнтовані на економічні відносини з розвинутими країнами світу.

Експорт та ВВП країн, що розвиваються (2009р.)

	Експорт, млрд. дол.		ВВП, млрд. дол.	Темп зростання ВВП*, %
	товарів	послуг		
Країни, що розвиваються	4908	903	16606	2,9
Африка	384	83	1432	5,7
Центральна й Латинська Америка	687	118	3934	3,8
Азія	3830	698	11226	7,0
Океанія	7	3	29	2,3
<i>Питома вага країн, що розвиваються, %</i>	39,5	26,4	29,0	x

*в середньому за 2000-2009 рр.

Джерело: *Handbook of statistics 2010*. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506р.

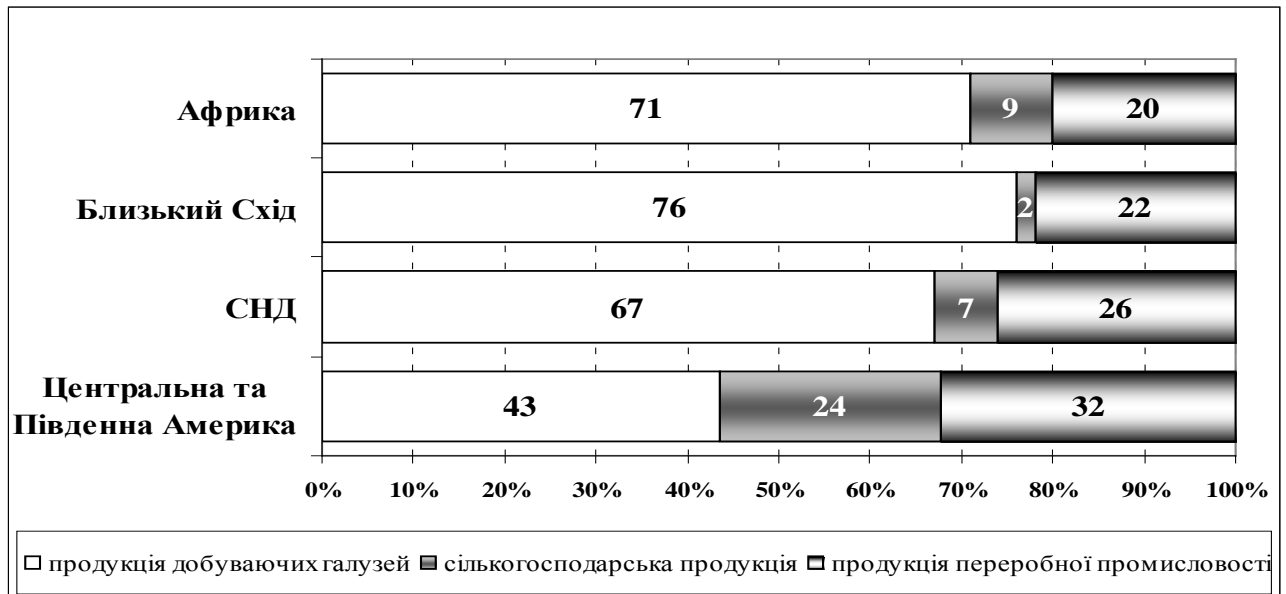
Незважаючи на істотні відмінності за різними якісними та кількісними показниками країни світового господарства, що розвиваються, мають ряд стійких характеристик. Країни, що розвиваються, мають істотні відмінності в темпах зростання, проте соціально-економічні стратегії розвитку цих країн направлені на їх оптимальну інтеграцію в світову економіку, зміну місця країн, що розвиваються, в системі міжнародного розподілу праці.

Для різноманітних цілей аналізу розвитку світового господарства країни, що розвиваються, підрозділяються на наступні підгрупи:

- нові індустріальні країни Латинської Америки й Азіатсько-тихоокеанського регіону (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика, Уругвай, Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Індонезія);
- країни-експортери нафти (Катар, Кувейт, Бахрейн, Лівія тощо);
- країни з середнім рівнем розвитку (Колумбія, Гватемала, Парагвай, Туніс та ін.);
- демографічні гіганти (Індія, КНР, Пакистан, Індонезія, Бангладеш);
- найменш розвинені країни світу (Екваторіальна Африка й Океанія);
- країни – офшорні території і зони тур-бізнесу;
- країни Північної Африки;

- країни з високим рівнем економічного розвитку: Туреччина, ПАР.

Ключовими ознаками країн, що розвиваються, є низький рівень розвитку продуктивних сил, багатокладна економіка із значною часткою традиційних устроїв, недосконала соціально-економічна структура суспільства, високі темпи зростання населення, спеціалізація в міжнародному розподілі праці на виробництві сировини.

Джерело: статистична база UNCTADstat (<http://www.unctad.org>)

Рис. 2.3 Структура експорту країн, що розвиваються (регіональний аспект), %

На країни, що розвиваються, припадає значна частка приросту обсягів світового виробництва і торгівлі, і цей факт все більш визнається міжнародними інвесторами. У 2000-х роках по темпах економічного зростання ці країни більш ніж вдвічі випереджали країни з високим рівнем доходу. Підйом економіки був особливо вражаючим є Китаї, де приріст виробництва, незважаючи на кризу, є одним з найбільших в світі, а саме: 9,6% у 2008 р., 8,7% у 2009 році. Найбільш динамічно з точки зору іноземного інвестування (і по притоку, і по відтоку інвестицій) розвивався регіон Південно-східної Азії, куди було залучено майже половину всіх інвестицій (48,7%), які припадають на групу країн, що розвиваються. Домінує цей регіон і за обсягами інвестування з боку внутрірегіональних інвесторів – 66,8% від загального обсягу закордонних іноземних інвестицій за результатами 2009 року забезпечив саме цей регіон серед групи країн, що розвиваються. Розширення внутрірегіонального інвестування грає важливу роль у поступовій модернізації економік країн регіону, які знаходяться на різному рівні розвитку, серед яких провідні позиції займає Китай, економічне

піднесення якого стає локомотивом розвитку не тільки зазначеного регіону, а й світового господарства в цілому.

Економічна криза скоротила на третину обсяги фінансування країн Латинської Америки, на долю яких припадає майже чверть всього притоку прямого іноземного інвестування серед країн, що розвиваються, та 10,5% загальносвітового обсягу інвестицій. В регіоні поширюється тенденція становлення ТНК, про що свідчить показник транскордонних купівель (3,7млрд.дол. у 2009 році) та активний розвиток національних компаній, які поступово поширюють свій вихід на зовнішні ринки за активною державною підтримкою.

Найнижчою інвестиційною активністю серед країн що розвиваються, характеризуються країни Африки, хоча і в цьому регіоні світу обсяг прямого іноземного інвестування поступово зростає. Динаміка інвестицій до цього регіону є досить чутливою по відношенню до цін на сировинні товари, які складають основу африканського експорту

В регіональному розподілі прямого інвестування спостерігається зростання за останні три роки більш ніж в 1,5 рази питомої ваги країн, що розвиваються (з 26,9% до 42,9%) в загальносвітовому обсязі прямого інвестування. В свою чергу, серед країн, що розвиваються, домінують країни Південно-Східної Азії, на їх долю припадає п'ята частина всього обсягу інвестування в світі. Незважаючи на негативний вплив світової економічної кризи, в наслідок якої притік прямого іноземного інвестування в країни, що розвиваються, та з перехідною економікою у 2009 році скоротився майже на третину (з 630 млрд.дол. у 2008 році до 478 млрд.дол. в 2009 році). Однак цей спад виявився меншим порівняно зі скороченням притоку іноземного інвестування по групі країн з розвинутою економікою, де падіння становило майже вдвічі (з 1018 млрд.дол. до 566 млрд.дол, відповідно).

Експерти ЮНКТАД зазначають, що у розвитку інвестиційного процесу ще суттєвіше в майбутньому зросте роль країн, що розвиваються, які стали не тільки основними об'єктами інвестувань (з десяти найбільших утримувачів прямих іноземних інвестицій в світі половина – країни, що розвиваються, та перехідною економікою – Китай, Гонконг, Росія, Саудівська Аравія, Індія), а й поширюють свою закордонні інвестиційну діяльність (в першу чергу це стосується Гонконгу, Китаю та Росії). А від так, і подалі буде розвиватися інтернаціоналізація виробництва.

Інтернаціоналізація і глобалізація світового розвитку підсилюють необхідність органічної інтеграції країн, що розвиваються, до світогосподарських зв'язків. Проте положення країн, що розвиваються, в умовах розвитку глобальної економіки певною мірою погіршується. Ці країни мають недосконалу систему внутрішнього ринку, оскільки обробна

промисловість є достатньо нерозвиненою. Саме тому національні господарства цих країн не зможуть взаємодоповнювати один одного, як це відбувається в умовах інтеграційної взаємодії високорозвинених країн. Низький рівень взаємної торгівлі між країнами, що розвиваються, є тому доказом. Створюючи інтеграційні угруповання, країни, що розвиваються, направляють свої зусилля на прискорення економічного зростання, оптимізацію структури і зовнішньоекономічних зв'язків національної економіки і, відповідно, на зміну свого положення в системі міжнародного розподілу праці. Формування інтеграційних об'єднань серед малорозвинених країн розглядається останніми як засіб диверсифікації їх зовнішньоекономічних зв'язків і зменшення залежності від промислово розвинених країн. Практичний досвід свідчить, що жодне інтеграційне об'єднання країн, що розвиваються, не досягло рівня інтеграційної взаємодії промислово розвинених країн.

5. Міжнародна економічна безпека

Розвиток і поглиблення міжнародного розподілу праці, масштабів і ролі міжнародних економічних відносин актуалізують проблеми взаємозалежності країн. Сьогодні неможливо назвати країну в світі з повною економічною незалежністю. На ділі це пов'язано з господарською і політичною ізоляцією. Чинником зменшення небезпеки економічної залежності та її наслідків в сучасних умовах стає посилення взаємозв'язку економік країн-партнерів, внаслідок чого кожна із сторін прагне до встановлення стабільних зв'язків, оскільки їх порушення означає втрати для кожної із сторін.

Національна економічна безпека характеризується створенням і підтримкою на національному рівні необхідних і достатніх умов для стійкого, поступального розвитку господарства країни, соціальних, екологічних, політичних, культурно-правових і психологічних компонентів.

Міжнародна економічна безпека полягає в створенні і забезпеченні функціонування безпосередньо системи світогосподарських зв'язків, зокрема міжнародних економічних відносин, а також взаємодії національних економік і їх основних блоків, що забезпечують стійкий господарський розвиток світової спільноти в цілому, його регіонів і національних економік країн.

Досягнення цілей міжнародної і національної економічної безпеки можливе тільки на основі подальшого розвитку і поглиблення міжнародного розподілу праці, стійкого і масштабного світогосподарського обміну і взаємодії національних економік, ліквідації штучних бар'єрів.

Вже на ранніх стадіях інтернаціоналізації економіки державам доводилося вступати одна з одною у договірні відносини і брати на себе різні зобов'язання, які неминуче в тій чи іншій мірі обмежували свободу дій національних влад, тобто де-факто звужували державний суверенітет. І чим різноманітніше й інтенсивніше стає господарська, політична, науково-технічна і культурна взаємодія різних країн, тим більше обмежується реальна можливість національних держав здійснювати незалежну внутрішню і зовнішню політику. Розрив між державним суверенітетом де-юре і його суверенітетом де-факто неухильно наростає. На тлі розвитку науково-технічного потенціалу суспільства і розгортання інформаційної революції все більш розвивається початкова база, обумовлюючи необхідність і самодостатність державного регулювання на певній території.

У наш час матеріальне багатство (природні ресурси, виробничі потужності тощо) все більш відступає на задній план порівняно з багатством інтелектуальним (накопиченими знаннями, рівнем науково-технічного потенціалу, досвідом підприємництва тощо). На відміну від матеріального, інтелектуальне багатство не є невід'ємною частиною тієї або іншої території, воно мобільне і за своєю природою позатериторіальне. На зміну традиційній міжнародній регулюючій системі, що представляла собою сукупність національних держав, що взаємодіють одна з одною, приходить нова багатоярусна глобальна регулююча система, де, доповнюючи одна одну, взаємодіють національні держави, міжнародні урядові і неурядові організації, транснаціональні корпорації. У сучасних умовах світове господарство представляє собою глобальний господарський механізм, сформований національними господарствами, пов'язаними між собою системою міжнародних економічних відносин. Світове господарство неоднорідне, а національні економіки, які його формують, відрізняються за своєю соціальною структурою, політичним устроєм, рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, а також характером участі в міжнародних економічних відносинах.

Контрольні питання і завдання

1. Поясніть, у чому полягає полісистемність світового господарства?
2. Дайте характеристику основним етапам розвитку світового господарства.
3. Наведіть приклади класифікації країн світу за різними ознаками. Для чого використовуються дані класифікації країн світової економіки?
4. Чи замикається на собі розвинений світ?
5. У чому особливості перехідного періоду для країн з транзитивною економікою?
6. У чому полягає і як виявляється спільність і відмінність країн світової економіки, що розвиваються?
7. Розкрийте необхідність підтримки балансу між національною і міжнародною економічною безпекою.

Тема 3. Міжнародна економічна діяльність

1. Сутність, основні напрями міжнародного розподілу праці

Однією з базових категорій, що виражає сутність та зміст міжнародних економічних відносин, є міжнародний розподіл праці. Всі країни світу так або інакше включені до системи міжнародного розподілу праці. Його поглиблення обумовлене розвитком продуктивних сил під впливом НТР. Міжнародним розподілом праці є особливий вид суспільного розподілу праці. На відміну від внутрідержавного міжнародний розподіл праці відбувається між підприємствами різних країн.

Функціональне призначення міжнародного розподілу праці полягає в тому, щоб за допомогою встановлення між різними країнами міцних економічних зв'язків зробити найбільший позитивний вплив на структуру національної економічної системи.

Міжнародний розподіл праці – це спеціалізація окремих країн в рамках усесвітнього господарства на виробництві певної продукції і послуг, що зумовило необхідність обміну на світовому ринку результатами різних видів діяльності (як правило, у вигляді товарів).

Міжнародний розподіл праці як вищий ступінь суспільного розподілу праці є основою міждержавних економічних відносин і об'єктивною передумовою загальної економічної взаємозалежності. Найважливішими напрями міжнародного розподілу праці є:

- державна спеціалізація виробництва
- міжнародна кооперація виробництва та
- міжнародна спеціалізація і кооперація виробництва.

Міждержавна спеціалізація виробництва – це узгоджена між країнами координація виробничих сил на певних ділянках їх економік. Концентрація виробництва однорідної продукції в рамках однієї країни або невеликої кількості країн створюється з метою забезпечення ефективного високопродуктивного виробництва, зниження собівартості продукції і підвищення її якості. Визначальними моментами розвитку міждержавної спеціалізації є: наявність запасів природних ресурсів; кліматичні умови; виробнича база; рівень технічного розвитку галузі; рівень внутрішньонаціональної спеціалізації.

Концентрація виробництва певної продукції в рамках однієї країни, що не базується на реально спеціалізованих підприємствах з високим рівнем

техніки і технологій, не може вважатися ефективною, оскільки не веде до випуску конкурентоспроможної продукції і може привести до економічних провалів.

Серед видів міжнародної спеціалізації слід розрізняти наочну (виробництво продуктів), подетальну (виробництво частин компонентів продуктів) і технологічну (стадійну) спеціалізацію (здійснення окремих технологічних процесів, наприклад, забарвлення, збірка, зварка тощо).

Характер участі країни в системі міжнародного розподілу праці можна визначити за допомогою *індексу товарності (It)*:

$$I_t = \frac{X + I_m}{Y} * 100 \quad (3.1)$$

X – обсяг експорту в країні

Im – обсяг імпорту в країні

Y – обсяг випуску продукції в країні

Основними показниками рівня міжнародної спеціалізації галузі (продукції) є коефіцієнт відносної експортної спеціалізації та показник експортної квоти у виробництві галузі:

а) *коефіцієнт відносної експортної спеціалізації (Kx)*:

$$K_x = \frac{X_n}{X_w} \quad (3.2)$$

Xn – питома вага товару в експорті країни

Xw – питома вага товару в світовому експорті.

Якщо величина розрахованого коефіцієнта відносної експортної спеціалізації більше 1, то у такому разі дана галузь (продукція) є спеціалізованою в масштабах світового господарства.

б) *експортна квота у виробництві галузі (Qx)*, яка характеризує значення експорту продукції певної галузі для економіки країни:

$$Q_x = \frac{X_t}{P_t} \quad (3.3)$$

Xt – обсяг експорту за період **t**

Pt – обсяг національного виробництва за період **t**.

Міжнародна спеціалізація розвивається за двома напрямками. Насамперед, це виробничий напрям, який включає: міжгалузеву спеціалізацію, внутрішньогалузеву спеціалізацію і спеціалізацію окремих підприємств. Територіальний напрям розвитку міжнародного розподілу праці включає спеціалізацію окремих країн, групи країн і регіонів на виробництві певних товарів та їх частин для світового ринку.

Іншою формою міжнародного розподілу праці є міжнародна кооперація. Міжнародна кооперація — взаємодія двох або більше суб'єктів господарської діяльності, серед яких хоч би один є іноземним. В процесі такої взаємодії здійснюється загальна розробка або загальне виробництво, загальна реалізація кінцевої продукції і інших товарів на основі спеціалізації у виробництві проміжної продукції (деталей, вузлів, матеріалів) або спеціалізації на окремих технологічних стадіях (функціях) науково-дослідних робіт, виробництва і реалізації з координацією відповідних програм господарської діяльності.

Міжнародна кооперація за своєю економічною природою є продуктивною силою, що дозволяє досягати суспільно-корисного результату в області виробництва, наукових досліджень, збуту при найменших витратах праці в порівнянні з необхідними для досягнення подібного результату у випадку, якщо учасники діють порізно. Об'єктивною основою кооперації є зростаючий рівень розвитку продуктивних сил, а також процес стійких виробничих зв'язків між самостійними підприємствами, що відокремилися, незалежно від того, чи відбувається він усередині країни або на міжнародній арені. Основними ознаками міжнародної кооперації є:

- попереднє узгодження сторонами в договірному порядку умов спільної діяльності;
- наявність суб'єктів виробничої кооперації, що мають різну національну приналежність;
- координація господарської діяльності підприємств-партнерів у певній сфері діяльності;
- закріплення в договірному порядку основних об'єктів кооперації (готових виробів, компонентів, напівфабрикатів, технологій тощо);
- розподіл між партнерами завдань в межах узгодженої програми, закріплення за ними виробничої спеціалізації з урахуванням основних цілей коопераційної угоди;
- довгостроковість і стабільність стосунків, що підвищує зацікавленість партнерів в цьому виді зв'язків і веде до встановлення між ними тіснішої взаємодії.

Міжнародна кооперація виробництва є об'єктивним наслідком його спеціалізації, виявом зростаючої взаємозалежності між фірмами різних країн. Основними формами виробничої кооперації є спільне виробництво,

постачання в рамках ліцензійних угод, взаємне доповнення виробничих потенціалів, розподіл виробничих програм у вигляді спеціалізації, організація спільних підприємств. Промислова співпраця може поєднувати різноманітні форми виробничої, науково-технічної, збутової і маркетингової кооперації. Основним змістом міжнародної науково-технічної кооперації можуть бути фундаментальні і прикладні дослідження, технічні розробки і дослідне виробництво, освоєння і розповсюдження нововведень. Науково-технічна кооперація завершується, як правило, створенням дослідного зразка виробу і його дослідним виробництвом. Збутова кооперація як співпраця у сфері реалізації продукції на ринку є процесом узгодження дій юридично незалежних виробників щодо проведення загальних дій (заходів) з реалізації (збуту) продукції. Маркетингова кооперація на міжнародному ринку, як правило, розвивається разом із збутовою і знаходить своє відображення в *проведенні* загальних рекламних кампаній, організації акцій зі стимулювання збуту, в обміні комерційною інформацією, узгодженні товарних і цінових політик тощо.

Формами міжнародної виробничої кооперації є спільне виробництво, постачання в рамках ліцензійних угод, підрядна кооперація, сумісне виконання виробничих програм тощо. Класифікація видів міжнародної кооперації наведена в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Класифікація видів міжнародної кооперації
відповідно до його основних ознак**

Ознаки класифікації	Види кооперації
1. За кількістю суб'єктів	1.1 Двостороння 1.2 Багатобічна
2. За кількістю об'єктів	2.1 Однопредметна 2.2 Багатопредметна
3. За галузевою структурою зв'язків	3.1 Внутрішньогалузева 3.2 Міжгалузева
4. За родом діяльності	4.1 Між промисловістю і сільським господарством 4.2 Між промисловістю і будівництвом
5. За територіальним охоптом	5.1 Регіональна 5.2 Міжрегіональна 5.3 Міжконтинентальна

В умовах розвитку кооперації самостійні виробники здійснюють спільну діяльність на договірній основі з виробництва окремих видів продукції, тобто відбувається розмежування виробничих обов'язків з сумісного випуску продукції. З іншого боку, кооперація припускає обмін між учасниками продукції, що спільно виробляється. Слід розрізняти кооперування і кооперацію. Кооперування відображає, насамперед, виробничі зв'язки між різними виробниками, які беруть участь у виготовленні певного продукту, тоді як кооперація – це спільне виробництво, що припускає єдність організаційної і економічної структури, в рамках якої це виробництво здійснюється.

Міжнародна кооперація охоплює різні сфери співпраці. Так, виробничо-технологічна співпраця включає питання передачі ліцензії і використання прав власності; розробку і узгодження проектно-конструкторської документації, технологічних процесів, технологічного рівня і якості продукції, будівельних і монтажних робіт, модернізацію підприємств, що кооперуються; вдосконалення управління виробництвом, стандартизацію, уніфікацію, сертифікацію, розподіл виробничих програм; торговельно-економічні процеси, пов'язані з реалізацією кооперованої продукції; післяпродажне обслуговування техніки.

Міжнародна спеціалізація і кооперація виробництва – найрозвиненіша форма міжнародного розподілу праці, оскільки є взаємозв'язаним процесом спеціалізації окремих країн, об'єднань, фірм і підприємств на виробництві окремих продуктів або частин продукції з кооперацією виробників для сумісного випуску кінцевого товару.

2. Економічні ефекти участі країн в міжнародному розподілі праці

Реалізація переваг міжнародного розподілу праці в процесі міжнародного обміну будь-якої країни за сприятливих умов дає: отримання різниці між міжнародною і внутрішньою ціною товарів, що експортуються, і послуг, а також забезпечує економію внутрішніх витрат через відмову від національного виробництва при використанні дешевшого імпорту.

Налагодження коопераційних зв'язків забезпечується за рахунок здійснення сумісних програм, використання спеціалізації в договірному порядку, створення спільних підприємств. У свою чергу, здійснення сумісних програм реалізується у двох основних формах – підрядній кооперації і спільному виробництві. Підрядна виробнича кооперація припускає виконання певної роботи виконавцем за дорученням замовника. Підрядна угода між двома сторонами обумовлюється термінами, обсягами,

якістю виконання та іншими умовами. Договірна спеціалізація припускає розмежування виробничих програм між учасниками виробничої кооперації. Договірні сторони прагнуть усунути або зменшити дублювання виробництва і пряму конкуренцію між собою на ринку. Широкого поширення у всьому світі набула така форма інтегрованої кооперації як спільні підприємства. При такій організаційній формі об'єднується капітал декількох учасників для досягнення окремих взаємоузгоджених цілей.

На основі міжнародного розподілу праці розвиваються форми міжнародних економічних відносин: міжнародна торгівля, міграція чинників виробництва (капіталу, робочої сили), міжнародний обмін і передача технологій, інформаційний обмін, міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини тощо. У країнах, які широко використовують можливості участі у міжнародному розподілі праці, як правило, вищі темпи економічного розвитку (Японія, Німеччина, «нові індустріальні країни»). І, навпаки, в країнах, які не зуміли зайняти своє місце в міжнародному розподілі праці, темпи економічного розвитку значно нижчі.

Динаміка і структура товарних потоків між країнами світу дозволяє зробити висновок про місце і роль кожної держави в сучасній системі міжнародного розподілу праці. Якщо все різноманіття товарів умовно розділити на дві групи – готову продукцію і ресурси, – то основними постачальниками першої групи в світовому господарстві є розвинені держави, тоді як за країнами, що розвиваються, стійко закріпилася роль постачальників сировинних товарів (рис. 3.1).

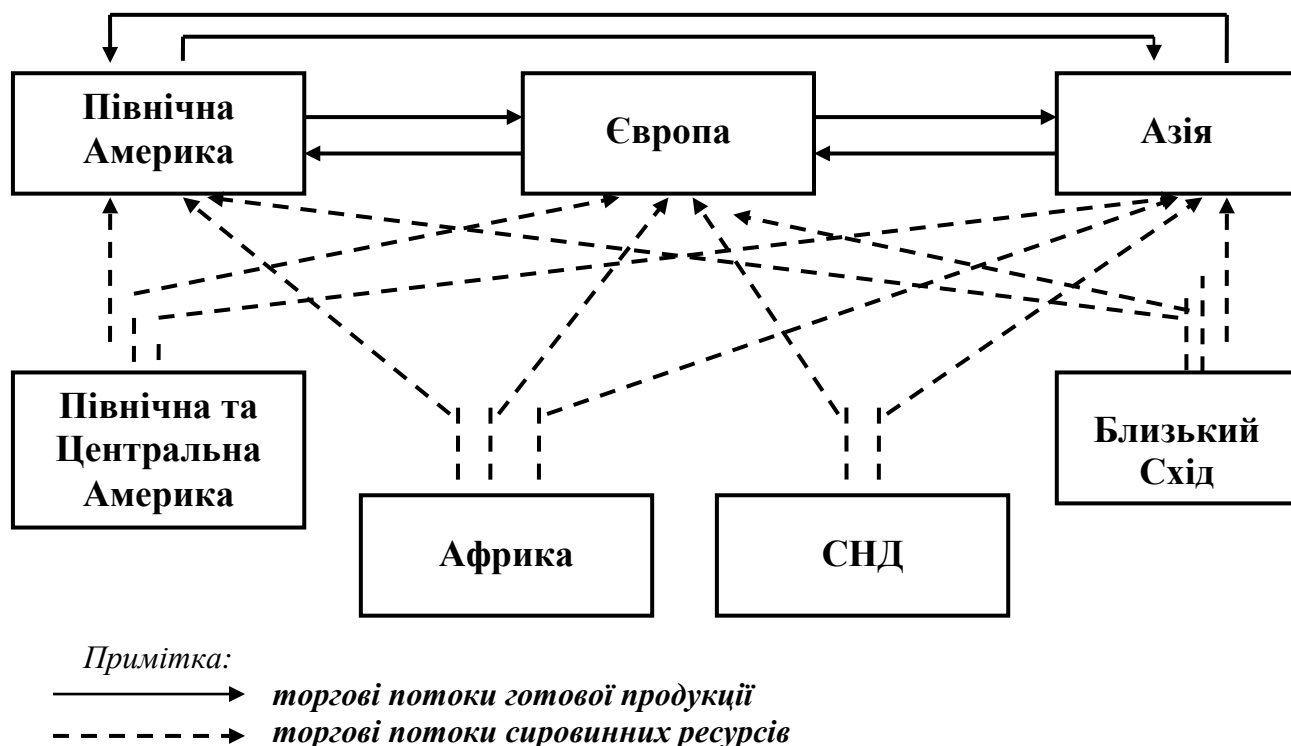

Рис. 3.1. Система міжнародного розподілу праці в сучасній торгівлі

У сучасному світовому господарстві спостерігається стійка спеціалізація країн Близького Сходу на торгівлі паливними ресурсами, держави СНД виступають, головним чином, експортерами мінеральних ресурсів (паливних ресурсів і напівфабрикатів металургійної галузі). Країни Африки спеціалізуються на торгівлі сільськогосподарською продукцією і мінеральними ресурсами.

Таблиця 3.2.

Структура товарного експорту (у середніх цінах) за регіонами світу, 2009р.

Продукція	Світ	Північна Америка	Південна і Центральна Америка	Європа	СНД	Африка	Близький Схід	Азія
Сільськогосподарська продукція, в т.ч.:	1168,9	141,9	43,7	545,2	43,7	55,8	57,4	273,9
продукція харчової промисловості	986,9	122,9	39,3	469,4	39,7	49,8	53,6	207,9
сільськогосподарська сировина	182,0	19,1	4,4	75,9	4,0	6,0	3,7	66,0
Продукція добувної промисловості, в т.ч.:	2262,9	353,8	80,0	795,5	37,5	52,7	46,0	832,0
руда	218,8	14,4	3,3	65,3	3,7	3,9	3,0	123,1
нафта	1807,6	306,4	72,1	628,0	31,4	44,9	36,7	626,2
Продукція обробної промисловості, в т.ч.:	8354,7	1479,8	300,7	3620,2	225,9	271,4	393,1	2008,2
продукція ГМК	326,3	32,7	11,9	130,6	14,0	19,7	26,4	89,7
продукція хімічної промисловості	1447,1	208,5	62,9	729,1	37,0	38,7	39,9	321,5
продукція машинобудування	4209,1	805,3	153,1	1667,3	99,5	134,9	198,7	1112,0
Загальний товарний експорт	12178,0	2026,1	437,3	5105,4	311,0	390,5	510,3	3197,3

Джерело: *International Trade Statistics*(2010). - *WTO Publications Geneva, 2011.* – 251p.

Якісні зміни, що відбуваються у регіональних торговельних потоках, створюють основу для сталого розвитку, оскільки відбувається переорієнтація на торгівлю готовою продукцією, обмін якою є більш сталим і, відповідно, менш вразливим з боку цінових шоків нециклічного характеру. Це стосується не тільки розвинутих країн світу, де продукція переробної промисловості домінує в товарній структурі експорту. З 12178 млрд.дол світового товарного експорту 68,6% припадає саме на продукцію цієї галузі, в тому числі в країнах Північної Америки – 70,5%, ЄС – 77,3%. В цьому ж

напрямі поступово змінюють товарну структуру і країни, що розвиваються, та з перехідною економікою. Якщо в середньому в світі щорічні темпи зростання групи товарів, що відносяться до продукції переробної галузі, протягом 2000-2009 років становило 7%, то в країнах Близького Сходу він склав 13%, з перехідною економікою 11%, азійських країнах 8%. І сьогодні питома вага продукції переробної галузі в азійських країнах становить 79,7%. Конкурентоспроможна продукція переробної галузі є основою для модернізації інших галузей національних економік, в тому числі і для використання досягнень світового господарства.

Відзначаючи основні тенденції розвитку міжнародного розподілу праці, слід виділити наступні особливості:

1. У розвитку міжнародного розподілу праці посилюється роль і значення внутрішньогалузевого розподілу праці на основі наочної, подетальної і технологічної спеціалізації.
2. Особливе місце у розвитку міжнародного розподілу праці займають транснаціональні корпорації, в рамках яких здійснюється велика частина міжнародних коопераційних зв'язків.
3. Посилення міжнародної конкуренції приводить до постійної зміни в системі міжнародного розподілу праці участі США, Японії, країн ЄС, транснаціональних компаній, які домінують у світовому господарстві.
4. На характер участі країн в системі міжнародного розподілу праці впливає посилення розриву між бідними і багатими країнами.
5. Розвиток інтеграційних процесів на регіональному рівні і в глобальних масштабах сприяє формуванню єдиної системи світового виробництва.

Таким чином, міжнародний розподіл праці забезпечує з найменшими витратами задоволення країнами своїх потреби, дає країнам додатковий економічний ефект. Дослідження причин міжнародного обміну, міжнародного розподілу праці, що є його результатом, а також вивчення вигод, що отримуються в результаті його реалізації, є об'єктом наукового пізнання вже декілька сторіч.

3. Сутність та мотивація міжнародної економічної діяльності

Сфера практичної реалізації форм міжнародних економічних відносин безпосередньо пов'язана з розвитком міжнародної економічної діяльності (бізнесу), яка на сучасному етапі розвитку світової економіки інтенсивно розвивається.

Міжнародна економічна діяльність – діяльність, яка припускає науково-технічну, виробничу, торгову, сервісну та іншу спільну діяльність господарюючих суб'єктів двох або більше країн.

Міжнародний бізнес включає ділові трансакції між фізичними особами, фірмами й іншими організаціями, які здійснюються за рамками національних меж. Сучасний міжнародний бізнес фактично охоплює всі сфери діяльності людей, які пов'язані з переміщенням і взаємопроникненням факторів виробництва, товарів через національні межі.

Суб'єкти міжнародного бізнесу – суб'єкти міжнародних економічних відносин, які здатні активно і незалежно працювати з метою реалізації своїх економічних інтересів. До основних суб'єктів міжнародної підприємницької діяльності відносяться: фізичні особи, юридичні особи, інституційні об'єднання, держави, міжнародні організації.

Основний *мотиваційний механізм* міжнародної економічної діяльності пов'язаний із загальними мотивами, які спонукають окремих суб'єктів господарювання брати участь у міжнародному бізнесі (підприємстві):

- диверсифікація і максимізація прибутку;
- можливість розширення меж збуту товарів;
- придбання (використання) нових джерел сировини;
- диверсифікація виробництва.

Недостатня ємність внутрішнього ринку, низька купівельна спроможність національних споживачів тієї або іншої продукції можуть істотно вплинути на виробничі можливості підприємства. Використовуючи сприятливу кон'юнктуру на світових ринках, підприємство-виробник може істотно нарощувати обсяги свого виробництва і продажів і, як наслідок, значним чином максимізувати прибуток. Сьогодні найбільші світові виробники мають значні обсяги продажів вироблених товарів за межами національних ринків. Купуючи за кордоном (на інших іноземних ринках) сировину, напівфабрикати тощо, підприємство також може істотно збільшити ринки збуту вже готової продукції, що також сприяє збільшенню прибутку. Таким чином, господарюючі суб'єкти стають менш залежними від кон'юнктури на внутрішньому ринку, оскільки певну частину ресурсів і напівфабрикатів вони отримують за рахунок імпорту, а частина виробленої продукції реалізується на зовнішньому ринку.

Виходячи з механізму мотивації і особливостей здійснення міжнародної підприємницької діяльності, можна виділити два основних *типи бізнесу* – приватний і державний міжнародний бізнес. Такий розподіл типів міжнародного бізнесу здійснюється залежно від форми власності. На даний час в країнах з перехідною економікою домінує тенденція поступового

збільшення частки приватного міжнародного бізнесу. Державний бізнес в рамках міжнародного бізнесу зводиться до відносин суто ділового характеру держави або державних підприємств з іншими суб'єктами міжнародного бізнесу.

Виходячи з форм міжнародних економічних відносин, можна говорити про такі види міжнародного бізнесу, як валютний, промисловий, фінансово-кредитний (банківський, ощадний), торговий, аграрний тощо. Кожен з названих видів, у свою чергу, має свої підвиди. Найбільш швидкими темпами в сучасних умовах функціонування світового господарства розвиваються промисловий, торговий і фінансовий міжнародний бізнес.

Міжнародна економічна діяльність може реалізовуватися в різних формах. Простою формою здійснення міжнародного бізнесу є виконання окремих зовнішньоекономічних операцій (експортно-імпортних, лізингу, різних посередницьких, консультаційних і маркетингових послуг тощо). Вищим рівнем здійснення міжнародної підприємницької діяльності є промислова кооперація (науково-технічна, виробнича, збутова, сервісна). Високим рівнем інтернаціоналізації характеризується третя форма міжнародного бізнесу – сумісне підприємництво, яке зазвичай охоплює створення і функціонування спільних підприємств (СП), ліцензування, управління за контрактом. Чнаступною формою міжнародної підприємницької діяльності, яка характеризується найвищим рівнем інтернаціоналізації суб'єктів господарювання, є розвиток транснаціональних комплексів територіально-виробничих і багатобічних зв'язків (прикордонна торгівля, формування трансграничних консорціумів, транснаціональний бізнес).

Особливим виявом міжнародного бізнесу є транснаціональний бізнес і спільне підприємництво, які з'явилися як наслідок процесів інтернаціоналізації господарського життя.

Спільне підприємництво – діяльність, яка ґрунтується на спільній діяльності вітчизняних і зарубіжних партнерів, сумісному розподілі прибутків, збитків і ризиків.

Під спільним підприємництвом розуміється діяльність, в якій бере участь спільний капітал, який утворився в результаті пайових внесків партнерів з двох або більше країн, що спільно здійснюють господарську діяльність, керують створеним спільним підприємством і розподіляють між собою отриманий прибуток пропорційно вкладеному капіталу. У доповіді Європейської економічної комісії з питань спільного підприємства СП визначається як «підприємство, корпорація або суспільство, створене двома або декількома компаніями, індивідами або організаціями, з яких хоча б одна, мотивуючись бажанням отримання прибутку, прагне до розширення

своєї діяльності за рахунок нового бізнесу на довготривалій основі. Власність розподіляється між партнерами на основі приблизно рівного володіння без абсолютного домінування будь-якого з них». До основних видів спільного підприємства відносяться: управління за контрактом (контракт-менеджмент), спільне виробництво, ліцензування, інвестиційна співпраця.

Створення і функціонування СП взаємовигідне і для країни базування СП, і для приймаючої держави. Для країни базування діяльність спільних підприємств сприяє оптимізації платіжного балансу, експорту-імпорту інвестиційних ресурсів (проте значне неконтрольоване створення спроможних підприємств за кордоном, у свою чергу, може спровокувати значний відтік засобів, яких потребує національне господарство). Для приймаючої країни діяльність СП приносить наступні вигоди: формується ринкова інфраструктура, збільшуються виробничі можливості, підвищується кваліфікація робочої сили, розвиваються сучасні технології тощо. У свою чергу, серед негативних проявів діяльності СП в приймаючій країні можна відзначити відтік ресурсів з національного господарства через механізм репатріації прибутку в довгостроковій перспективі, суперечність між економічними інтересами іноземних інвесторів і держави, порушення пропорційної структури національної економіки та інші.

Можна класифікувати спільні підприємства за цілим рядом ознак:

1. Залежно від видів діяльності (галузева ознака):

- СП науково-дослідного характеру;
- СП виробничого характеру;
- закупівельні СП;
- збутові СП;
- СП, що надають послуги;
- комплексні СП.

2. З огляду приналежності учасників СП:

- СП, учасники якого належать до розвинених країн;
- СП, учасники якого належать до промислово розвинених країн та країн, що розвиваються;
- СП, засновниками якого є партнери з розвинених країн і країн з перехідною економікою;
- СП, засновники якого з країн з перехідною економікою;
- СП, засновники якого представляють країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються;
- комбіновані СП;

3. З погляду способу взаємодії з національною економікою приймаючої країни:

- СП, інтегровані в народногосподарський комплекс приймаючої країни,
- СП, що функціонують в межах «господарського анклаву».

4. З погляду ринкової орієнтації і стратегії розрізняють:

- СП, орієнтовані на виробництво;
- СП, орієнтовані на збут;
- СП, орієнтовані на маркетинг,
- СП, орієнтовані на внутрішній ринок;
- СП, орієнтовані на зовнішній ринок;
- СП з комбінованою орієнтацією.

5. З погляду управлінського механізму:

- СП з рівною часткою засновників;
- СП з більшою часткою іноземного партнера;
- СП з більшою часткою місцевого партнера;

6. З погляду структури партнерів:

- СП за участю тільки приватного капіталу;
- СП за участю приватних і державних фірм і організацій;
- СП за участю тільки державних фірм з різних країн;
- СП за участю національних і міжнародних організацій;

7. Залежно від механізму створення розрізняють:

- СП як новоутворене підприємство;
- СП, утворене в результаті викупу частини місцевого підприємства, що діє з іноземним партнером;
- СП, утворене в результаті викупу частини іноземного підприємства, що діє з місцевим партнером;
- СП, створене на національній території; СП, створене на території партнера;
- СП, створене на території третіх країн.

За своєю організаційно-правовою формою СП можуть бути побудовані, як і будь-яке підприємство, у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерного товариства тощо. Незалежно від класифікаційних ознак, спільні підприємства сприяють підвищенню ефективності виробництва, розширенню зовнішньоекономічних операцій,

зменшенню ризиків, розвитку технологій і підвищенню кваліфікації робочої сили.

Розширення масштабів діяльності спільних підприємств може привести до створення і розвитку міжнародних компаній. Не зважаючи на достатнє розповсюдження в світовому господарстві спільних підприємств, головними суб'єктами світових економічних зв'язків в сучасних умовах є транснаціональні корпорації, які визначають багато в чому динаміку і структуру, рівень конкурентоспроможності товарів на світовому ринку.

Роль ТНК величезна в міжнародній міграції капіталу. Являючи собою основних експортерів і імпортерів в світовій економіці, ТНК стали основними клієнтами на світовому валютному ринку, суттєво впливають на світові ринки банківських кредитів, боргових цінних паперів, фондовий ринок. ТНК виступають, з одного боку, як найкрупніші позичальники, а, з іншого, – як кредитори світового господарства.

Міжнародна корпорація – форма структурної організації крупної компанії, що здійснює прямі іноземні інвестиції в різні країни світу.

Міжнародні корпорації бувають двох видів: *транснаціональні корпорації* (міжнародна корпорація, в якій капітал головної компанії належить одній країні, а філії знаходяться в різних країнах) і *багатонаціональні корпорації* (міжнародна корпорація, в якій капітал головної компанії належить двом і більше країнам, філії також знаходяться в різних країнах).

Статистична комісія ООН спочатку розглядала міжнародні корпорації лише як крупні фірми з річним оборотом більше 100 млн. дол., що мали при цьому філії або дочірніх компанії не менше, ніж у 6 країнах світу. На даний час до цих показників додані: рівень відсотка продажів міжнародній компанії, здійснюваних за межами країни базування материнської компанії; частка закордонних активів у загальній структурі активів тощо.

ТНК впливають на формування олігополістичної структури міжнародних ринків. Організаційна структура ТНК стрімко розвивається, якщо у 1970 році їх кількість становила біля 7 тисяч, в 2000 році – 60 тисяч, то на початок 2010 року в світі нараховувалось 82 тисячі ТНК, які мали 810 тисяч своїх філій. Наявність такої розгалуженої організаційної структури ТНК забезпечує їм меншу залежність від національної політики країн розташування головної компанії або її філій. Питома вага закордонних філій ТНК у сукупному світовому валовому внутрішньому продукті складає 11% (або 5812 млрд.долл. – це найбільший показник за останні роки).

Таким чином, головними суб'єктами світових економічних зв'язків у сучасних умовах є транснаціональні і багатонаціональні корпорації, які

визначають динаміку і структуру розвитку міжнародних економічних відносин. Однією з найпоширеніших форм існування ТНК є транснаціональні фінансово-промислові групи (ТФПГ), які сприяли трансформації світової економіки в єдине міжнародне виробництво. Суб'єкти, які беруть участь у міжнародній економічній діяльності, відрізняються за своїм характером, рівнями походження і цілями. Базовий господарський рівень міжнародної економічної діяльності формують підприємницькі структури, активність яких забезпечує безпосередньою функціонування світового ринку. Такими структурами є всі суб'єкти міжнародних економічних відносин (від разових учасників експортно-імпортних операцій до найбільших транснаціональних компаній з багатомільярдным річним обігом).

4. Регулювання міжнародної економічної діяльності

Взаємодія національної економічної системи зі світовою є однією з найскладніших сфер економіки будь-якої країни, що вимагає активного державного регулювання, яке реалізується в зовнішньоекономічній політиці. Розміри зовнішньоекономічних зв'язків, їх різноманітність, значущість для національної економічної системи вимагають розробки відповідного міжнародного правового режиму. З цієї точки зору можна виділити три рівні регулювання міжнародних економічних відносин – національний, міждержавний і наднаціональний.

Національний рівень регулювання відображає зовнішньоекономічну політику країни – діяльність держави, що націлена на розвиток і регулювання зовнішньоекономічних відносин, оптимізацію участі країни в міжнародному розподілі праці. Зовнішньоекономічна політика держави включає:

- зовнішньоторговельну політику (включаючи експортну і імпортну політику);
- політику в області залучення іноземних інвестицій і регулювання національних капіталовкладень за кордоном;
- валютну політику;
- міграційну політику;
- інші напрями, що охоплюють різні форми участі країни в системі міжнародних економічних відносин.

Сучасна держава використовує значну кількість інструментів і методів (економічні й адміністративні), які дозволяють формувати структуру і регулювати розвиток зовнішньоекономічної діяльності національних суб'єктів господарювання, впливати на зовнішньоекономічну політику інших країн. До економічних методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності відносяться митні збори, податкові платежі

тощо, до адміністративних методів – різні дозвільні системи, кількісні обмеження і ліміти, технічні вимоги, що пред'являються до товару тощо.

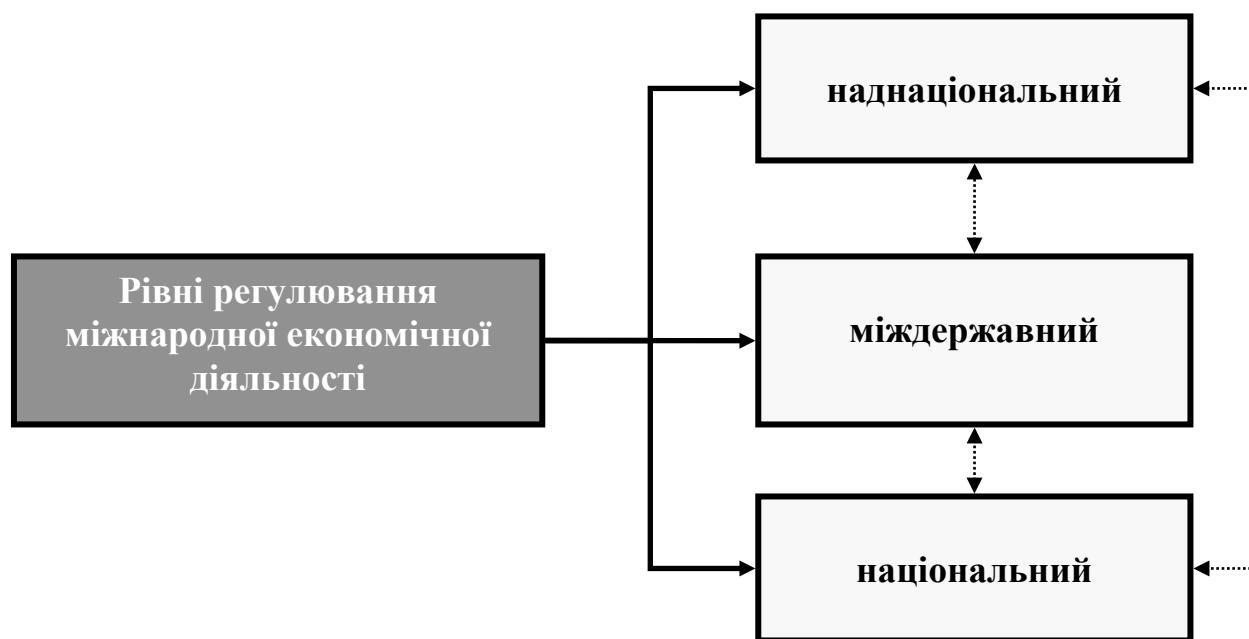

Рис. 3.2 Рівні правового регулювання міжнародних економічних відносин

Конкурентоспроможність національної економіки – величина нестабільна, от чому підтримка заданого рівня конкурентоспроможності вимагає цілеспрямованих дій стратегічного характеру з боку держави. Наприклад, у США широко використовується сукупність методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які направлені, з одного боку, на розвиток американського бізнесу на зарубіжних ринках (в даному випадку використовується принцип вільної торгівлі), а з іншого, - на забезпечення захисту національного ринку від іноземної конкуренції, підтримку високої конкурентоспроможності американської продукції (тобто реалізація принципу протекціонізму).

Сучасні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин сприяють перенесенню частини регулятивних і управлінських повноважень на міждержавний рівень міжнародної економічної діяльності. Принцип суверенітету кожної держави є базовим у сучасних міжнародних відносинах, оскільки він є закріпленим в системі міжнародного права і відповідних організаційних і інституційних структурах.

Суверенітет в міжнародній економічній політиці, з одного боку, відображає принцип верховенства державної влади, а з іншого, – модифікується відповідно до тенденцій міжнародної економічної інтеграції, яка протікає на регіональному і глобальному рівнях. У таких умовах передача державою певних регуляторних, управлінських, контрольних повноважень на міждержавний або наднаціональний рівень

стає чинником національної безпеки, посилення ролі відповідної країни в міжнародній політиці. Таким чином, відбувається перенесення (делегування) ряду повноважень, які раніше традиційно вважалися за таких, що належать до компетенції національних урядових структур, що сприяє створенню міждержавних або наднаціональних інститутів з новими регулятивними функціями, а це також зумовлює перерозподіл повноважень і реструктуризацію векторів впливу на економічні процеси, що відбуваються у світовому господарстві.

На основі міжурядових договорів встановлюється механізм регулювання економічних відносин між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, резидентами країн-учасниць укладених угод. Для регулювання використовуються методи й інструменти, вживані на національному рівні. Таким чином, національний і міжнародний режими регулювання міжнародної економічної діяльності формуються державою в особі її повноважних органів, які належать як до законодавчої, так і до виконавчої гілок влади, її центральних і регіональних органів.

З метою вирішення конкретних завдань міжнародної співпраці державами створюються міжнародні органи і об'єднання, які можуть бути суб'єктами регуляції міжнародної економічної діяльності. Все більшого значення набувають ті міжнародні організації, які покликані сприяти вирішенню гуманітарних, соціально-політичних, екологічних та інших проблем глобального характеру.

Основну роль в регулюванні світової економічної рівноваги на наднаціональному рівні відіграють *міжнародні організації*, діяльність яких охоплює наступні підсистеми світового господарства: світова торгівля, валютно-фінансові і кредитні відносини, навколишнє середовище, промисловий розвиток, регіональна співпраця, науково-технічна співпраця тощо. Завдання міжнародних організацій в тій або іншій мірі є взаємодоповнюючими, що в свою чергу забезпечує узгодження економічної політики між країнами. Найбільш універсальними є наступні міжнародні організації: Міжнародний валютний фонд (макроекономічна політика); Світова організація торгівлі (торгова політика); група Світового банку (структурна політика); Організація Об'єднаних Націй (соціальна політика). Основними функціями міжнародних економічних організацій є наступні:

сприяння – організація міжнародного науково-технічного обміну (організація і проведення конференцій, аналіз і обробка статистичної інформації тощо), наприклад, така функція виконується секретаріатом Паризького клубу;

спостереження – дослідження окремих проблем національної економіки, обнародування результатів спостережень з метою

спонукання уряду країни до проведення певної економічної політики, наприклад, ця функція в повному обсязі реалізується ООН;

нагляд – жорсткіша форма спостереження, яка зобов'язує уряд країни регулярно інформувати про окремі економічні проблеми, приймати експертів міжнародних організацій, наприклад, ця функція широко реалізується МВФ;

регулювання – нагляд, який включає також і примушення країни до виконання рекомендацій міжнародного співтовариства, наприклад, регулювання торговельних відносин з боку СОТ.

Вищезгадані функції багатобічного державного регулювання засновані на добровільній волі країн-учасниць. Діяльність міжнародних економічних організацій сприяє захисту ринкового механізму і конкуренції, координації зусиль при вирішенні сумісних завдань і забезпечує міждержавні гарантії приватного підприємництва.

Взаємовідносини між багатьма країнами регулюються складними угодами на наднаціональному рівні в рамках інтеграційних угруповань. Це забезпечує вільний рух капіталу, гармонізує економічну політику країн-учасниць, сприяє ефективній роботі відповідних наднаціональних інститутів. Інституційні потреби регулювання сучасних міжнародних економічних відносин мають комплексний характер, що вимагає створення системи функціонуючих інститутів, що вимагають постійних зусиль і міжнародної підтримки.

Основним критерієм сучасного розвитку світової спільноти є збалансованість соціально-економічного, технологічного, фінансового, політичного розвитку і темпів використання природних ресурсів. Базовою основою подальшого розвитку міжнародної економічної діяльності є співпраця у вигляді глобального партнерства, яке дозволяє створити таку світову економічну систему, яка була б націлена на забезпечення економічного зростання і стійкого розвитку у всіх країнах. Саме міжнародні організації забезпечують узгодження різних аспектів під час вирішення глобальних проблем людства між країнами.

Спеціалізовані міжнародні організації сприяють розвитку міжнародного науково-технічного обміну; дослідженням екологічних проблем національних економік, здійснюють обнародування результатів спостережень з метою спонукання урядів країн до проведення певної природоохоронної політики; здійснюють нагляд за виконанням рекомендацій міжнародного співтовариства. Зрештою діяльність міжнародних економічних організацій сприяє координації зусиль під час вирішення глобальних проблем в контексті сучасної стратегії стійкого розвитку.

Контрольні питання і завдання

1. Розкрийте сутність міжнародного розподілу праці. Назвіть основні тенденції в розвитку міжнародного розподілу праці на сучасному етапі.
2. Дайте характеристику основним напрямкам розвитку міжнародного розподілу праці.
3. Поясніть, які економічні ефекти отримує країна, беручи участь у системі міжнародного розподілу праці.
4. Розкрийте сутність і мотивацію міжнародної економічної діяльності.
5. Поясніть, чому ТНК є основними суб'єктами міжнародної економічної діяльності в сучасних умовах.
6. Дайте характеристику рівням регулювання міжнародної економічної діяльності.

РОЗДІЛ 2

МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Тема 4. Теорія міжнародної торгівлі

1. Теорія абсолютних і порівняльних переваг

Найбільш розвиненою формою міжнародних економічних відносин є міжнародна торгівля. Стабільне і постійне зростання світового товарообігу, який перевищує темпи зростання ВВП, свідчить про те, що країни світу все більше втягуються в систему міжнародного розподілу праці.

Міжнародна торгівля – сфера міжнародних товарно-грошових відносин, що є сукупністю зовнішньої торгівлі всіх країн світу.

Характеру стійких товарно-грошових відносин міжнародна торгівля набула на рубежі XVIII-XIX століть, хоча зародилася ще в глибокій давнині за рахунок формування машинної індустрії, розвитку колоніальної системи.

Міжнародна торгівля відрізняється від внутрішньої торгівлі тим, що: національні межі перешкоджають вільному переміщенню ресурсів, що забезпечує їх меншу мобільність;

переміщення окремих чинників у міжнародних масштабах взагалі неможливе (наприклад, земельні ресурси);

країни, що беруть участь у світовій торгівлі, мають свою національну валюту, що обумовлює специфіку міжнародних валютно-фінансових відносин;

міжнародна торгівля більш схильна до державного регулювання.

За допомогою міжнародної торгівлі країни-учасниці мають можливість збільшити обсяги національного виробництва, підвищити продуктивність використання наявних ресурсів і тим самим збільшити рівень добробуту в країні. Бурхливий розвиток міжнародної торгівлі пояснюється тим, що вона приносить вигоду всім учасникам міжнародного обміну. У зв'язку з цим, виникає необхідність встановити, чим визначаються напрями зовнішньоторговельних потоків.

Основою економічного вчення про міжнародну торгівлю є теорії абсолютних і порівняльних переваг класиків політичної економіки А. Сміта та Д. Рікардо.

Теорія абсолютних переваг (А. Сміт). Аналізуючи міжнародний розподіл праці, А. Сміт у роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) доводив необхідність свободи торгівлі і підприємництва, оскільки, на його думку, різні обмеження свободи торгівлі перешкоджають подальшому поглибленню розподілу праці між окремими регіонами і країнами. Знищення цих бар'єрів і розширення міжнародного обміну повинні призводити до спеціалізації національних економік і зростання їх взаємозалежності, до формування єдиного світового господарства. А. Сміт висунув гасло вільної торгівлі, що стало згодом популярним, – *laisser-faire*. Ідеї А. Сміта отримали пізніше свій розвиток в роботах англійських економістів Д. Рікардо, Дж. С. Мілля.

Країна володіє абсолютною перевагою, якщо вона може виробляти на одиницю витрат товару більше, ніж інші країни. Розглянемо умовний приклад. Припустимо, країна А на одиницю витрат може виробляти 50 тонн зерна або 25 тонн цукру, країна Б при аналогічних витратах може виробляти 40 тонн зерна або 100 тонн цукру (або кожна з країн може виробляти будь-яку комбінацію даних товарів у вказаних межах). За таких умов країна А має абсолютну перевагу у виробництві зерна, а країна Б – у виробництві цукру, оскільки кожна з цих країн може виробити на одиницю витрат товару більше, ніж інша країна):

Таблиця 4.1.

Абсолютні переваги

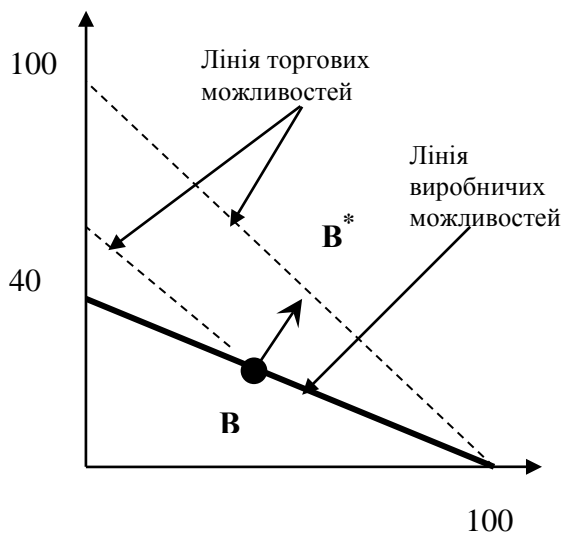
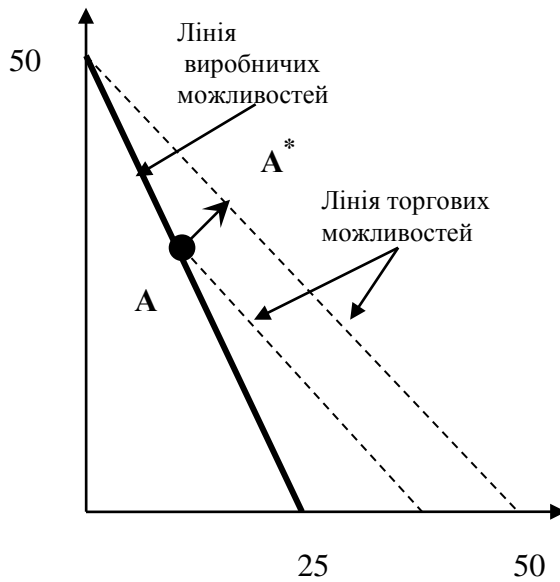
	Виробництво зерна, тонн	Виробництво цукру, тонн
Країна А	50	25
Країна Б	40	100

За умов відсутності зовнішньої торгівлі кожна з наведених країн може споживати тільки ту кількість товарів, яку вона сама виробляє. Відносні ціни товарів на внутрішньому ринку визначаються відносними витратами їх виробництва. У такому разі в країні А одна тонна зерна відповідатиме 0,5 тоннам цукру (1 т. зерна = 0,5 т. цукру), а в країні Б одна тонна зерна відповідатиме 2,5 тоннам цукру (1 т. зерна = 2,5 т. цукру). Дана відмінність у відносних цінах може бути викликана різним ступенем забезпеченості факторами виробництва, рівнем використання в кожній з країн технологій, різною кваліфікацією робочої сили тощо). Ця різниця у відносних цінах на одні й ті ж самі товари створює передумови для отримання вигаду від зовнішньої торгівлі (за умови, якщо транспортні витрати не перевищують цю

різницю). В межах відносних цін на товар буде встановлена світова ціна. Таким чином, виходить, що світова ціна буде встановлена в межах:

$$0,5 \text{ т. цукру} < 1 \text{ т. зерна} < 2,5 \text{ т. цукру}$$

Реалізуючи на світовому ринку продукцію, у виробництві якої країна має абсолютну перевагу, вона може в обмін отримати набагато більше іншого товару. Тим самим у країні створюються умови для зміни структури споживання (від А до А* і від В до В* відповідно), що виходять за межі кривої виробничих можливостей (рис. 4.1).

країна А

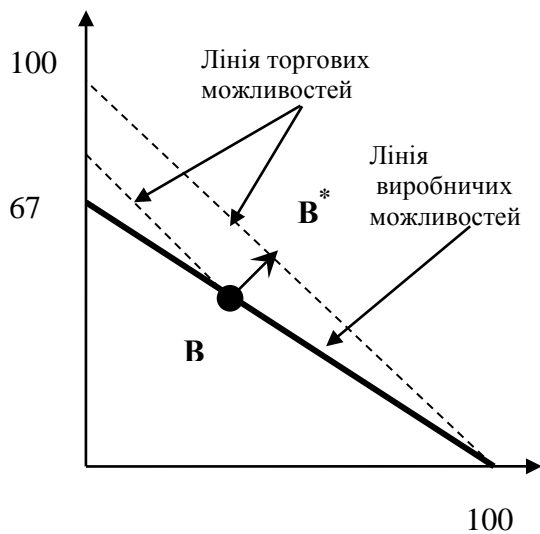
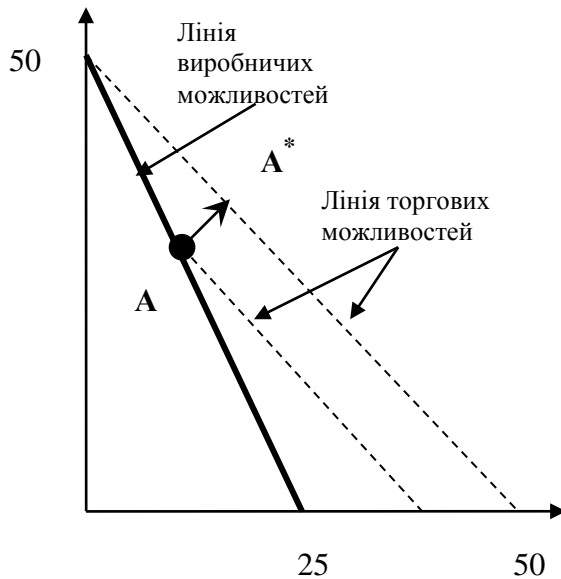
країна Б

Рис. 4.1. Криві виробничих і торгових можливостей (абсолютні переваги)

Таким чином, вигода, що отримується країнами від участі у зовнішній торгівлі, полягатиме в прирості споживання за рахунок спеціалізації виробництва.

Теорія порівняльних переваг (Д. Рікардо). В основу теорії порівняльних витрат покладена ідея про існування відмінностей між країнами в умовах виробництва. Відповідно до цього передбачається, що в будь-якій країні за будь-яких природних і кліматичних умов в принципі існує можливість налагодити виробництво будь-яких товарів. Зіставлення витрат, пов'язаних з виробництвом тих або інших товарів, приводить до висновку, що замість випуску всіх товарів, на які виникає попит, значно вигідніше зосередитися на виробництві одного певного товару, який вимагає найменших витрат. Спеціалізація на цьому товарі дозволить за допомогою обміну придбати всі інші товари на зовнішньому ринку. Д. Рікардо обґрунтував, що навіть тоді, коли країна не має абсолютної переваги, участь у зовнішній торгівлі залишається вигідною для кожної країни.

Припустимо, що країна А на одиницю витрат може виробити 50 тонн зерна або 25 тонн цукру, країна Б при аналогічних витратах може виробити 67 тонн зерна або 100 тонн цукру (або кожна з країн може виробити будь-яку комбінацію даних товарів у вказаних межах) (рис. 4.2):

країна А

країна Б

Рис. 4.2. Криві виробничих і торгових можливостей (порівняльні переваги)

За таких умов країні А виробництво обох товарів обходиться дорожчим, а країна Б має абсолютну перевагу у виробництві і зерна, і цукру, оскільки країна Б може виробити на одиницю витрат і одного, і іншого товару більше, ніж країна А. Проте, порівняльний аналіз відносних цін показує, що для країни А виробництво зерна виявляється відносно дешевше: 1 т зерна = 0,5 т цукру, тоді як у країні Б 1 т. зерна = 1,5 т. цукру. Таким чином, країна А володіє порівняльними перевагами у виробництві зерна і може його експортувати в обмін на цукор.

Спеціалізація, заснована на використанні принципу порівняльних переваг, сприяє ефективнішому розміщенню світових ресурсів і збільшенню виробництва. Рациональне господарювання – використання певної кількості обмежених ресурсів для отримання найбільшого сукупного обсягу виробництва – вимагає, щоб будь-який конкурентний товар вироблявся тією країною, у якої нижче поставлені витрати, тобто тією, яка має в своєму розпорядженні порівняльні переваги. Таким чином, теорія порівняльних витрат доводить вигідність спеціалізації не тільки в умовах абсолютної переваги однієї країни над іншою у виробництві певного товару, але навіть у тих умовах, коли така перевага відсутня.

Коли з витратами нижче за міжнародний рівень не може бути вироблений жоден товар, то по якомусь одному товару перевищення цього середнього рівня буде найменшим. На виробництві саме цього товару, відносно вигіднішому порівняно з витратами на інші товари, і слід спеціалізуватися. Навіть в цьому випадку спеціалізація даватиме економічний ефект. В умовах переважного положення країни у виробництві декількох товарів, їй слід спеціалізуватися на випуску лише одного, по якому ця перевага максимальна. При аналізі напрямів зовнішньоторговельних потоків слід враховувати, що переваги (абсолютні або порівняльні), які мають країни, не є постійними, оскільки економічна ефективність, з якою країни здатні виробляти різні товари, може змінюватися з часом.

2. Теорія міжнародної торгівлі Хекшера-Оліна

Теорія порівняльних переваг дає пояснення напрямам зовнішньоторговельних потоків з погляду міждержавних відмінностей у рівнях відносних витрат, проте вона не дає відповіді, в наслідок чого виникають дані міждержавні відмінності. Ідеї класиків політекономії були розвинені сучасними економістами: Е. Хекшером, П. Самуельсоном, В. Леонтєвим (*теорема факторів виробництва Хекшера-Оліна, теорема вирівнювання цін на фактори виробництва Хекшера-Оліна-Самуельсона, парадокс Леонтєва*). Дані дослідники пояснюють міждержавні відмінності у відносних витратах тим, що товари мають різну фактороемність. Ціни факторів виробництва залежать від рідкості й достатності цих факторів.

Розвиваючи трудову теорію вартості класичної школи політичної економії, шведські дослідники Е. Хекшер і Б. Олін запропонували теорію співвідношення факторів виробництва, згідно з якою в створенні вартості товарів слід було враховувати не тільки суспільно необхідний робочий час, але й інші фактори виробництва – землю й капітал. Згідно з *теоремою Хекшера-Оліна* країна має порівняльні переваги у виробництві того товару, у виробництві якого інтенсивніше використовується чинник, наявний у даній

країні у великій кількості. Країна експортуватиме ті товари, на виробництво яких сумарні витрати факторів виробництва нижчі, ніж в інших країнах, а їх продаж на зовнішньому ринку приносить прибуток. Таким чином, у прихованому вигляді країна опосередковано через зовнішню торгівлю товарами експортує надмірні та імпортує дефіцитні фактори виробництва. Припустимо, що в країнах А і Б різний ступінь відносної забезпеченості факторами виробництва – капіталом і робочою силою. Припустимо, в країні А кількість капіталу (НО) на одиницю робочої сили (L_A) буде більша, ніж у країні Б, тобто:

$$\frac{K_A}{L_A} > \frac{K_B}{L_B} \quad (4.1)$$

За інших рівних умов ціна надмірного фактора виробництва (капітал для країни А) має бути нижче, ніж ціна дефіцитного фактора виробництва. Тоді, відношення ціни капіталу P_K до ціни робочої сили P_L в цій країні буде нижче, ніж в іншій, тобто відношення ціни капіталу (P_{K_A}) до ціни робочої сили (P_{L_A}) в країні А буде нижче, ніж в країні Б:

$$\frac{P_A^K}{P_A^L} < \frac{P_B^K}{P_B^L} \quad (4.2)$$

Припустимо, дані країни виробляють два однакових товари верстати і тканини, при чому виробництво верстатів є відносно капіталомістким, а виробництво тканини є відносно трудомістким виробництвом. Оскільки в країнах виконується умова (4.2), то на одиницю аналогічних витрат в країні А можна виробити верстатів більше, ніж в країні Б. Відповідно в країні Б можна виробити більше тканини. Криві виробничих можливостей в цих країнах принципово відрізняться (рис. 4.3). Структуру виробництва в країні А і Б показують відповідно точки С і Д на кривих виробничих можливостей цих країн.

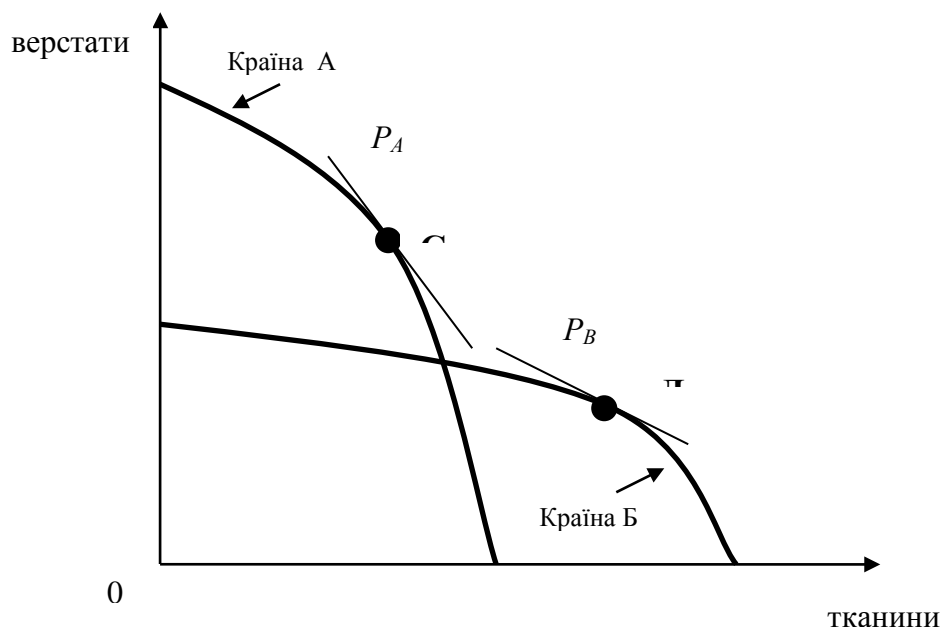

Рис. 4.3 Криві виробничих можливостей і рівень відносних цін в умовах відсутності міжнародного обміну (теорема Хекшера-Оліна)

Кути нахилу дотичних в крапках, що характеризують структуру виробництва в країні А і в країні Б, відрізняються, отже відносні ціни сталі і тканини в країні А (P_A) і в країні Б (P_B) теж розрізнятимуться. Для країни А відносно дешевше верстати, а для країни Б відносно дешевше тканини, відповідно, країна А володіє порівняльною перевагою у виробництві верстатів, а країна Б володіє порівняльною перевагою у виробництві тканини.

Згідно з теорією порівняльних переваг країна А експортуватиме капіталомісткі верстати й імпортуватиме трудомісткі тканини. Країна Б у свою чергу почне експортувати тканину (трудомісткий товар) і імпортувати верстати (капіталомісткий товар).

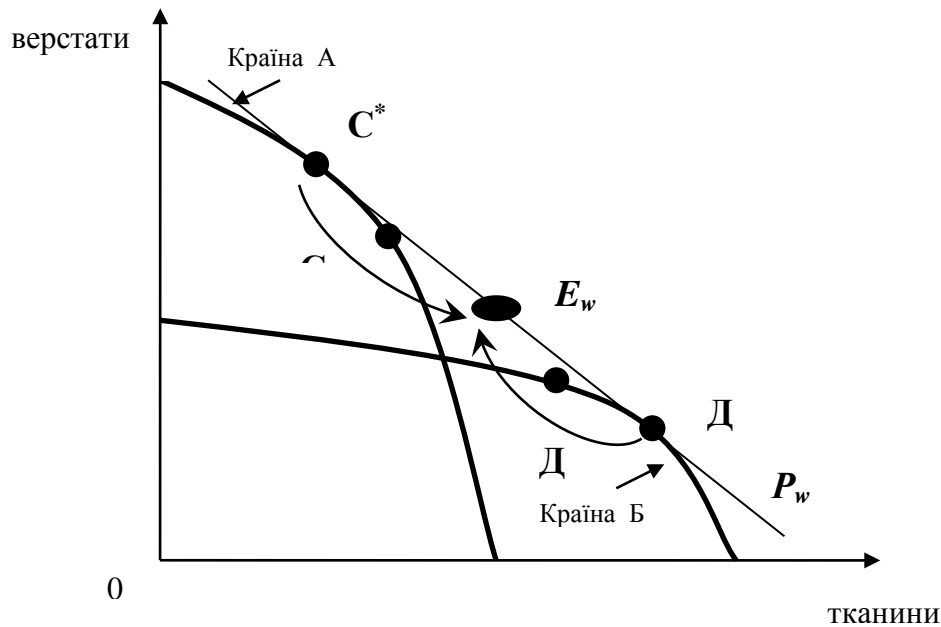

Рис. 4.4 Криві виробничих можливостей і рівень відносних цін в умовах міжнародного обміну (теорема Хекшера-Оліна)

У результаті зовнішньоторговельного обміну відносні ціни в двох країнах вирівнюються, графічно це може бути показано за допомогою лінії світової ціни P_w , яка є дотичною до обох кривих виробничих можливостей. Нові структури виробництва, що сформувалися в наслідок зовнішньоторговельного обміну, характеризуються точками C^* (для країни А) і D^* (для країни Б). У результаті розвитку міжнародної торгівлі країни дістають можливості розширити обсяг споживання, що виходить за межі кривих виробничих можливостей (наприклад, в точці E_w); це позитивно відіб'ється на зростанні добробуту в кожній країні.

Міжнародна торгівля призводить до вирівнювання абсолютних і відносних цін на фактори виробництва в торгуючих країнах (*теорема Хекшера-Оліна-Самуельсона*). Попит на фактори виробництва має похідний характер від попиту на готову продукцію. У розглянутому вище прикладі країна А має всі умови для розширення експорту капіталомістких верстатів, отже попит на капітал, необхідний для виробництва верстатів, зростатиме. В результаті спеціалізація країни А на виробництві капіталомісткої продукції призведе до зростання ціни на капітал при одночасному зниженні ціни робочої сили. Зворотні процеси матимуть місце в країні Б, в якій попит на працю відносно зросте, а попит на капітал відносно скоротиться, що знайде своє віддзеркалення в збільшенні ціни робочої сили і зниженні ціни капіталу. Зрештою різниця, що існувала раніше, у відносних цінах чинників виробництва в країні А і в країні Б поступово нівелюватиметься, що призведе до вирівнювання відносних цін в даних країнах:

$$\frac{P_A^K}{P_A^L} = \frac{P_B^K}{P_B^L} \quad (4.3)$$

Якщо на осі абсцис позначити відносні ціни капіталу, а на осі ординат – відносні ціни верстатів $\frac{P_{\text{верстати}}}{P_{\text{тканини}}}$, то за допомогою графіка (рис. 4.5) можна проаналізувати механізм вирівнювання відносних цін.

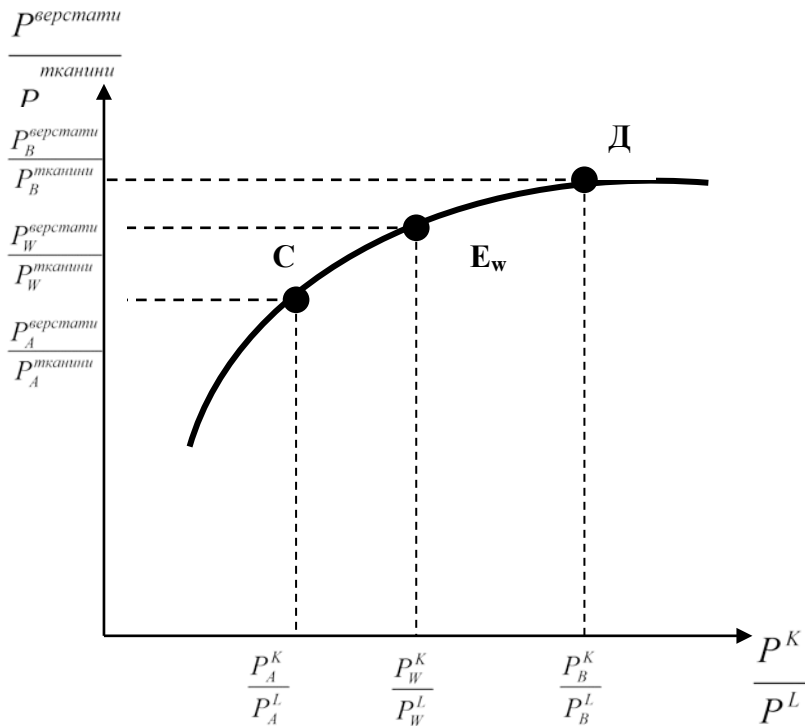

Рис. 4.5 Теорема Хекшера-Оліна-Самуельсона

Спочатку економіка країни А характеризувалася відносно низькою ціною капіталу і нижчою відносною ціною вироблюваних верстатів (т. С). Для країни Б були характерні відносно високі ціни капіталу і, отже, вищі відносні ціни верстатів (т. Д). Спеціалізація країни А на виробництві капіталомістких верстатів призведе до того, що попит на капітал і його ціна відповідно зростуть, отже, відносна ціна капіталу зміниться у бік збільшення (рух на рис. 4.5 від т. С до т. E_w). Одночасно відбуватиметься зростання відносної ціни верстатів у країні А. У країні Б розвиватимуться зворотні процеси, що зрештою призведе до того, що відносні ціни на верстати в країні Б почнуть знижуватися (рух від т.Д до т. E_w). Таким чином, розвиток процесів виробництва і вирівнювання відносних цін матиме місце до тих пір, поки не буде досягнутий рівень E_w, який характеризує рівність відносних цін і товарів та факторів виробництва. Таким чином, за умов досконалої конкуренції, міжнародний обмін товарами між країнами приводить до

вирівнювання не тільки відносних, але й абсолютних цін на фактори виробництва. Чим вище ступінь мобільності факторів виробництва, тим менший обсяг зовнішньої торгівлі буде потрібно для вирівнювання факторних доходів.

Емпіричну перевірку теорії Хекшера-Оліна провів американський економіст російського походження В. Леонт'єв, який виявив, що трудомісткі країни експортували капіталомістку продукцію, а капіталомісткі – трудомістку (*парадокс Леонт'єва*). Даний парадокс пояснювався В. Леонт'євим і рядом інших дослідників, насамперед, якісною неоднорідністю факторів виробництва. Так, наприклад, американський учений *Д. Кисінг* вважав, що характер і напрями міжнародної торгівлі для групи готової продукції визначатимуться надлишком кваліфікованої і некваліфікованої робочої сили. Професійна підготовка вимагає відповідних вкладень (інвестиції в людський капітал), проте дані вкладення не знаходять свого віддзеркалення в традиційних показниках капіталу. Інший американський дослідник *Д. Хартіген* повторив розрахунки В. Леонт'єва, виключивши з аналізу галузі промисловості, які в значній мірі залежать від капіталомістких сировинних товарів. Ще одне пояснення парадоксу дав американський дослідник *Р. Белдвін*, який проаналізував вплив імпортного тарифу на розвиток імпорту трудомістких товарів.

Таким чином, поясненням виявленого парадоксу є те, що в процесі виробництва товарів використовуються якісно неоднорідні чинники виробництва, і насамперед, робоча сила. Так, наприклад, у високорозвинених країнах спостерігається відносна надмірність висококваліфікованої робочої сили, звідси – переважання у капіталомістких розвинених країнах експорту трудомістких товарів. У системі виробництва природні ресурси, як правило, беруть участь разом з великою кількістю капіталу. Цим, наприклад, пояснюється чому країни, що розвиваються, відчувають дефіцит капіталу, в той же час як експортують капіталомістку продукцію добувних галузей. Крім того, на структуру експортно-імпортних операцій країни значний вплив має зовнішньоторговельна політика, що проводиться в країні, інструменти якої можуть бути направлені на стимулювання експорту продукції тих галузей, де інтенсивно використовуються відносно дефіцитні фактори виробництва.

3. Альтернативні теорії міжнародної торгівлі

Еволюція теорії міжнародної торгівлі, заснованої на аналізі порівняльних витрат, призвела у подальшому до розвитку класичної школи, з одного боку, а з іншого, сприяла появі альтернативних концепцій і теорій.

Вперше на особливий фактор виробництва, який дозволяє враховувати вплив науково-технічного прогресу на зміни в системі міжнародного обміну, – інновації – вказує Й. Шумпетер, економічні погляди якого отримали подальший розвиток в теоріях *імітаційного лага* (технологічного розриву) (М.Познер) і міжнародного життєвого циклу продукту (Р. Вернон).

Теорія перетинаючого попиту. Традиційні теорії міжнародної торгівлі ґрунтувалися на тому, що країни, які торгують одна з одною, мають певні відмінності, що обумовлюють порівняльні переваги цих країн. Проте практика показує, що значний обсяг світової торгівлі припадає на промислово розвинені країни. Одним з перших проаналізував умови подібності країн (з погляду структури внутрішнього попиту) Ш. Ліндер, який запропонував як передумову розвитку міжнародного обміну розглядати структури споживання країни-експортера і країни-імпортера.

Якщо проаналізувати залежність між рівнем доходу і якістю товарів, що споживаються (рис. 4.6), то виявляється, що зі зростанням доходів споживачі схиляються до споживання товарів з кращої якості.

Припустимо, що в міжнародному обміні товарів беруть участь дві країни. Для першої країни дохід жителів знаходиться в межах $[A, C]$, відповідно якість товарів, які вони споживають при заданому рівні доходу, знаходиться в межах $[A^*, C^*]$. Аналогічно в іншій країні дохід жителів визначається $[B, D]$, а якість товарів, які вони купують при такому доході, знаходиться в проміжку $[B^*, D^*]$. Торгівля між двома країнами здійснюватиметься тими товарами, якість яких знаходиться в межах $[B^*, C^*]$. Тобто це така ділянка графіка, якому відповідають параметри якості споживаних товарів в обох країнах. За таких умов, чим більше споживачів двох країн матимуть однакові доходи, тим вищий рівень взаємної торгівлі буде між країнами.

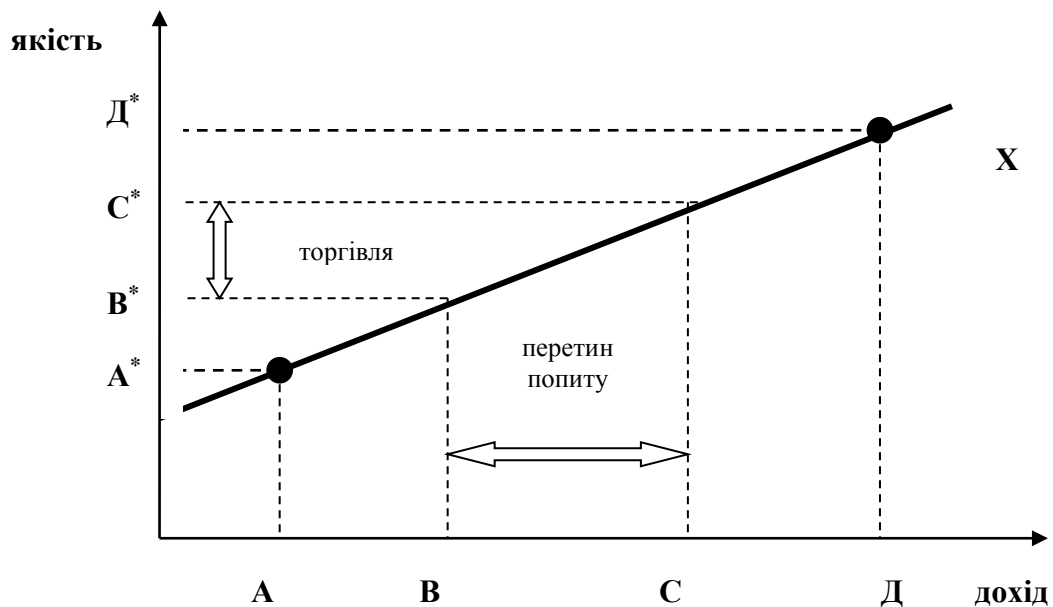

Рис. 4.6 Теорія перетинаючого попиту

Таким чином, чим більше перетинаються структури внутрішнього попиту в країнах, між якими існує міжнародний обмін товарами, і при цьому даний попит буде підкріплений високим рівнем доходу, тим вищий рівень торгівлі буде між країнами. Звідси характеристики внутрішнього ринку (особливо його розмір) формують важливу порівняльну перевагу. Більш ємний ринок стимулює інновації, знижує інформаційні витрати тощо. Кожній країні легше експортувати ті товари, у виробництві і торгівлі якими на внутрішньому ринку накопичений великий досвід. Чим більше перетинаються структури попиту в країнах експортерів і імпортерів, підкріплені високим рівнем доходу, тим вище рівень торгівлі між країнами.

Модель технологічного розриву (гіпотеза імітаційного лага). Дана модель, запропонована англійським економістом *М. Познером*, припускає, що країни, однаково наділені факторами виробництва, можуть розрізнятися за рівнями технічних розробок, що використовуються в галузях національної економіки. Таким чином, на відміну від теорії Хекшера-Оліна в ній враховується додатковий фактор виробництва – технологічний.

Розповсюдження технологій між країнами світу вимагає певного часу. Якщо в країні з'являються технічні нововведення, то вони починають забезпечувати їй порівняльні переваги у виробництві товарів. В результаті між країнами, які мають інновації і не мають їх, виникає технологічний розрив. Припустимо, що в результаті інноваційної діяльності в країні А створюється новий продукт. Потрібний певний час, щоб виробники країни Б змогли освоїти дану новацію, налагодити виробництво даного технологічно нового продукту і запропонувати його на внутрішньому ринку країни Б. З іншого боку, потрібний якийсь час, щоб і споживачі визнали новий продукт як товар-замінник існуючих товарів або як якісно новий товар. Технологічний розрив між торгуючими країнами поступово

зменшуватиметься, оскільки інші країни починають копіювати нову технологію (товар) країни-новатора. Як тільки нова технологія стане поширеною і інші країни освоюють випуск продукції із застосуванням даної технології, виникне необхідність розробки іншого нововведення. Виробник нового товару, експортуючи його в інші країни, зможе отримати додатковий прибуток, оскільки інші країни ще не використовують дане нововведення. Таким чином, країна може успішно експортувати новий товар тільки за умови постійної інноваційної діяльності, що розвивається.

Теорія життєвого циклу товару, запропонована Р. Верноном, заснована на припущенні, що деякі товари в своєму розвитку проходять декілька етапів (рис. 4.7): впровадження (1-а стадія), зростання (2-а стадія), зрілості (3-я стадія), спаду (4-а стадія).

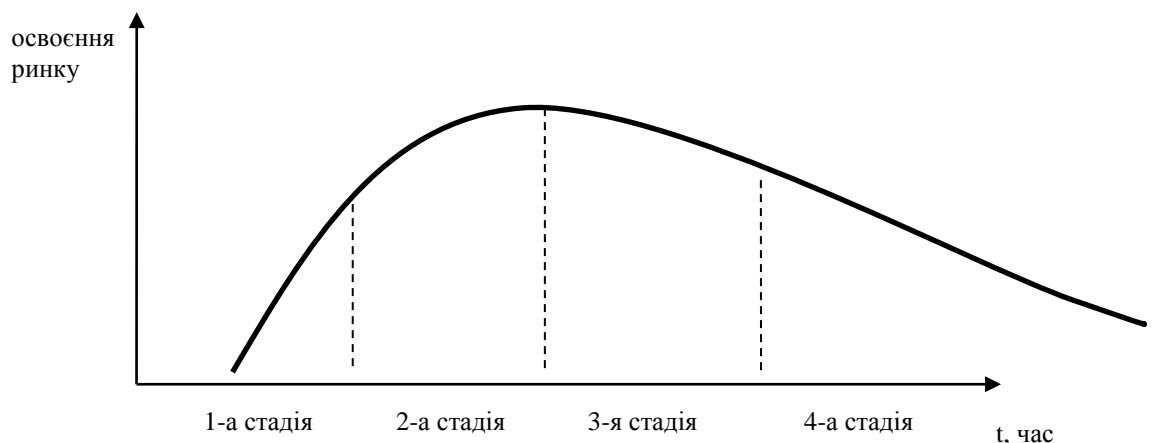

Рис. 4.7 Цикл життя продукту на ринку

На першій (інноваційній) стадії розробляється новий товар, що задовольняє ті або інші потреби. Новий товар з'являється, насамперед, в країнах, де вищий рівень доходу і висока вартість робочої сили стимулюють інновації (t_1 – початок торгівлі новим товаром країною новатором на рис. 4.8). Даний продукт виробляється спочатку для насичення потреб національного ринку країни-новатора, національні виробники накопичують виробничий досвід. По мірі розповсюдження товару на внутрішньому ринку фірма-виробник починає впроваджуватися на зарубіжних ринках (t_1 на нижній частині графіка).

На другій (експортній) стадії новий товар поступає на зовнішні ринки, де досвід у виробництві подібної продукції ще тільки починає накопичуватися. На третій стадії (зрілості) товар стає стандартизованим, його виробництво в країнах з високим рівнем розвитку технологій стає менш ефективним, тому настання даного етапу життєвого циклу товару спонукає виробників шукати напрями зниження витрат, у тому числі й за рахунок перенесення виробництва в країни з дешевшою робочою силою (t_2 на нижній

частині графіка). За рахунок розповсюдження технологій, розвитку досвіду виробничі процеси в різних країнах стандартизуються, а технологічні переваги країни-новатора поступово втрачаються.

I, нарешті, на четвертій (імпортній) стадії країна-новатор, втративши свою перевагу, починає імпортувати даний товар (t_4 на нижній частині графіка), але вироблений вже в менш розвинених країнах, і привабливіший за ціновим параметром. Характеристика основних етапів життєвого циклу товару наведена в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Етапи життєвого циклу товару

<i>Характеристика основних параметрів</i>	<i>впровадження</i>	<i>зростання</i>	<i>зрілість</i>	<i>спад</i>
<i>Розміщення виробництва</i>	У країні нововведення (країна з високим рівнем доходу, активною інноваційною діяльністю)	У країні нововведення і інших розвинених країнах, що мають подібну структуру попиту	У багатьох країнах	Переважно в менш розвинених країнах
<i>Ринок збуту продукції</i>	У країні нововведення, може бути незначний експорт	У високорозвинених країнах, розширення експорту на зовнішні ринки	Скорочення ринку збуту в розвинених країнах при одночасному зростанні в менш розвинених країнах	Переважно в менш розвинених країнах, розвинені країни перетворюються на країну-імпортера нововведення
<i>Конкурентні чинники</i>	Унікальний продукт, виробник-новатор володіє квазімонополією	Посилення конкуренції за рахунок появи інших виробників нового товару, товар стає стандартизований	Ціновий чинник стає значним за своїм впливом (особливо в менш розвинених країнах), кількість конкурентів зменшується	Ціна стає ключовим чинником, кількість виробників зменшується
<i>Технології виробництва</i>	Дрібносерійне виробництво, висока доля праці і кваліфікації у вартості товару	Зростання витрат капіталу	Багатосерійне виробництво з високими капітальними витратами, застосування менш кваліфікованої робочої сили	Механізоване багатосерійне виробництво, застосування некваліфікованої робочої сили

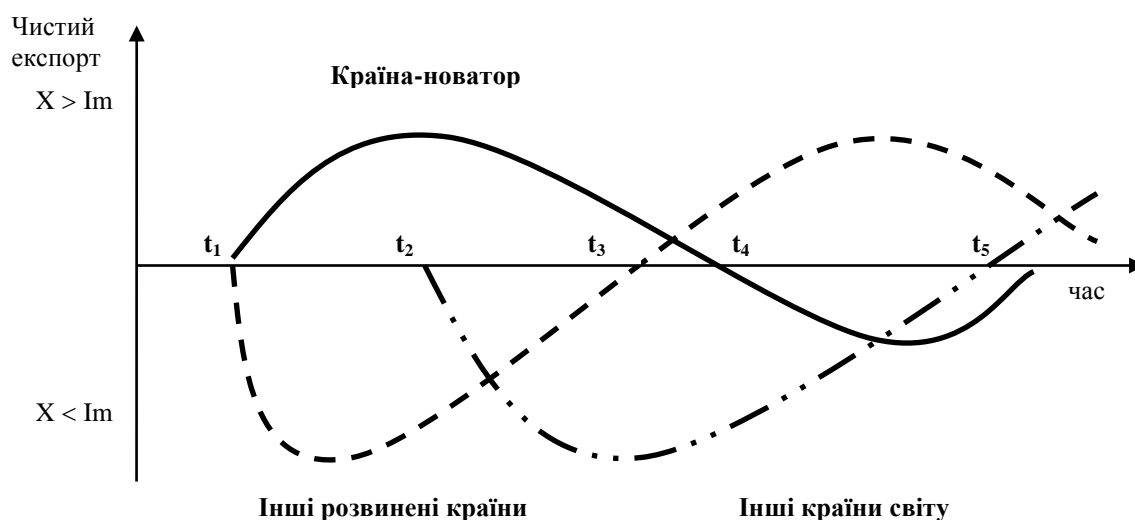

Рис. 4.8 Закономірності зовнішньої торгівлі новим товаром впродовж його життєвого циклу

У загальному обсязі попиту на національну високотехнологічну і наукоємну продукцію питому вагу займають зовнішні ринки. Тому країни, що володіють досконалішими технологіями, зацікавлені в стабільній відкритості.

Серед інших альтернативних концепцій міжнародної торгівлі слід виділити *теорію специфічних товарів*, запропоновану Р. Джонсоном. Є такі фактори виробництва (специфічні), які характерні для даної галузі і не можуть переміщуватися між різними секторами економіки. В результаті міжнародної торгівлі чинники, специфічні для експортного сектора, розвиваються, а чинники, специфічні для сектора, який конкурує з імпортом, скорочуються. У свою чергу, зростання пропозиції одного з факторів виробництва при постійності інших змінних призведе до зростання випуску такого товару, який виробляється при інтенсивному використанні даних чинників, і відповідно до скорочення випуску інших чинників (*теорема Т. Рибчинського*). Економія, пов'язана з масштабами виробництва, також є однією з умов, що забезпечує міжнародний обмін. Концепцію *економії на масштабах виробництва* розглядали М. Кемп і П. Кругмен, відзначаючи, що збільшення ринку збуту (географічні масштаби) призводять до реалізації економії на масштабах виробництва, а в результаті і до зростання реальної заробітної плати і збільшення виробництва товарів.

Теорія міжнародної конкурентоспроможності. Комплексний підхід до оцінки порівняльних переваг націй, заснований на динамічному співвідношенні умов попиту, споріднених і суміжних галузей, інституційних

умов, був запропонований *М. Портером*, який приходить до висновку, що на світовому ринку конкурують, насамперед, виробники, а не держави. Конкуренція на внутрішньому ринку примушує шукати зовнішні ринки збуту за умови достатньої конкурентоспроможності товару. Для успіху на світовому ринку необхідні:

по-перше, правильно вибрана конкурентна стратегія фірми, і
по-друге, конкурентні переваги країни.

Умови конкуренції, як на національному, так і на світовому ринку, постійно видозмінюються. Успіх на зовнішньому ринку залежить від правильно вибраної конкурентної стратегії. Конкуренція припускає постійні зміни в галузі, що істотно відбивається на соціальних і макроекономічних параметрах країни базування, тому важливу роль в цьому процесі відіграє держава.

На вибір конкурентної стратегії виробника в галузі впливають два головні моменти. Насамперед, це безпосередньо структура галузі, в якій діє фірма-виробник, тобто особливості конкуренції, а також те положення, яке займає фірма-виробник в галузі. На конкуренцію в галузі мають вплив п'ять чинників:

- 1) поява нових конкурентів;
- 2) поява товарів або послуг-замінників;
- 3) здатність постачальників торгуватися;
- 4) здатність покупців торгуватися;
- 5) суперництво вже наявних конкурентів між собою.

Ці п'ять чинників визначають прибутковість галузі, оскільки вони впливають на ціни, що встановлюються фірмами, їх витрати, капіталовкладення та ін. Значення кожного з п'яти чинників визначається його основними технічними й економічними характеристиками. Що ж до положення, яке займає фірма в галузі, то воно визначається, насамперед, конкурентною перевагою, яка дозволяє мати вищу продуктивність, ніж у конкурентів.

Важливу роль у розвитку конкуренції на національному ринку відіграє безпосередньо держава. *М. Портер* виділяє чотири детермінанти, що формують середовище, в якій конкурують національні виробники, і що впливають на їх міжнародну конкурентоспроможність. Динамічну модель формування конкурентних переваг галузі можна подати у вигляді національного ромба (рис. 4.9).

Перевага по кожній детермінанті не є передумовою для конкурентної переваги в галузі. Взаємодія переваг по всіх детермінантах забезпечує конкурентні переваги фірмам-виробникам.

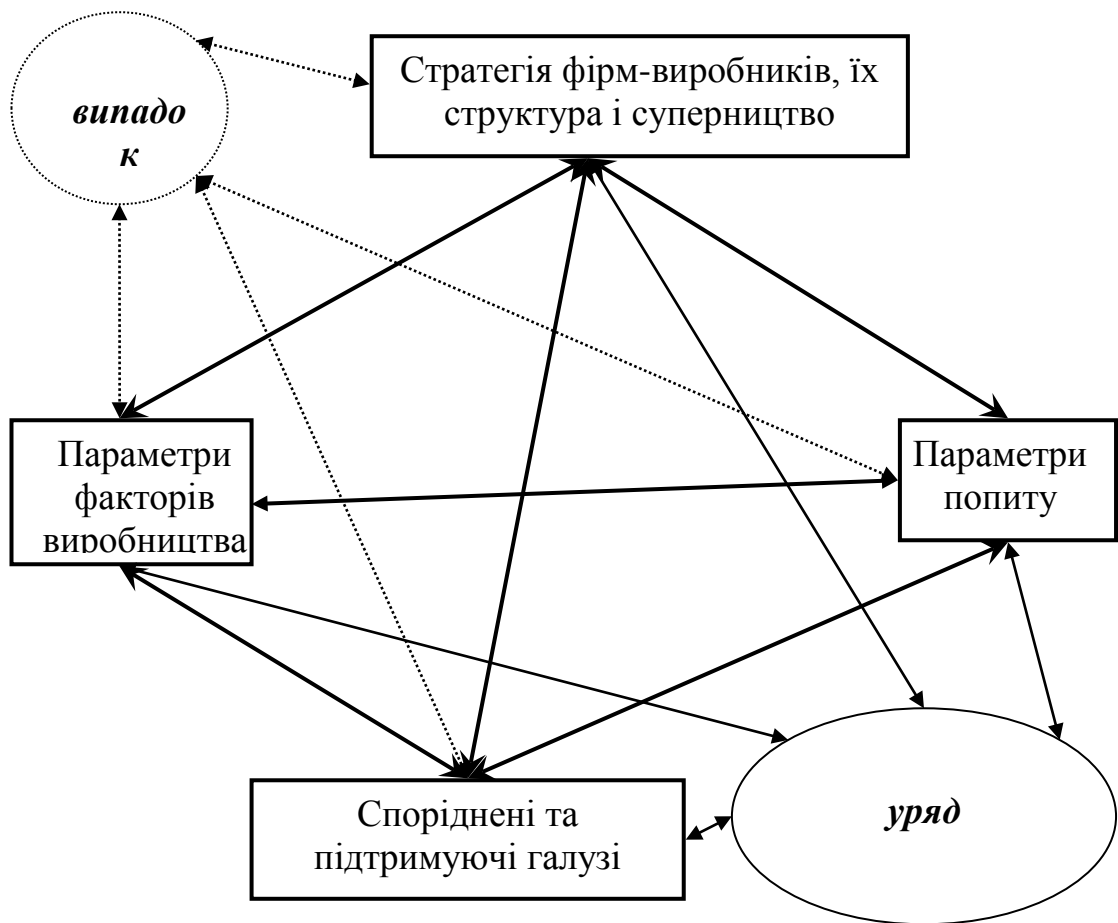

Рис. 4.9 Детермінанти конкурентної переваги країни

Першим параметром, що формує конкурентні переваги країни, є фактори виробництва. Національні виробники можуть досягти конкурентної переваги, якщо вони матимуть в розпорядженні дешеві або високоякісні чинники, які важливі при конкуренції в конкретній галузі. Націленість країн факторами виробництва у світі неоднорідна. При цьому слід враховувати, що для отримання і розвитку конкурентних переваг важливим є не стільки запас чинників на даний момент, скільки швидкість їх створення. Надмірність чинників може підірвати конкурентну перевагу, а їх брак – спонукати до оновлення, що може призвести до довготривалої конкурентної переваги.

М.Портер виділяє основні і розвинені, загальні і спеціалізовані чинники виробництва. До основних чинників відносяться природні ресурси, кліматичні умови, географічне положення, некваліфікована робоча сила тощо. Вони не мають особливого значення для конкурентної переваги країни або створювана ними перевага нестійка. Роль основних чинників знижується через скорочення потреби в них або через зростаючу доступність до них (зокрема в результаті перекладу діяльності або закупівель з-за кордону). Ці чинники мають важливе значення в добувних галузях і в галузях, пов'язаних з сільським господарством.

До розвинених чинників відносяться сучасна інфраструктура, висококваліфікована робоча сила тощо. Саме ці чинники мають найбільше значення, оскільки дозволяють досягти конкурентної переваги більш високого рівня. За ступенем спеціалізації фактори підрозділяються на загальні, які можна застосовувати в багатьох галузях, і спеціалізовані, які утворюють соліднішу і довготривалу основу для конкурентної переваги, ніж загальні. Країни досягатимуть успіхів в тих галузях, в яких їм щонайкраще вдається створювати і удосконалювати необхідні чинники.

Другою детермінантою національної конкурентної переваги є попит на внутрішньому ринку на товари або послуги, пропоновані цією галуззю. Попит на внутрішньому ринку визначає характер і швидкість впровадження новацій, впливає на ефект масштабу. Він характеризується структурою, обсягом і характером зростання, інтернаціоналізацією. Фірми можуть досягти конкурентної переваги за наявності наступних основних характеристик структури попиту:

- значна частка внутрішнього попиту припадає на глобальні сегменти ринку;
- покупці (включаючи посередників) розбірливі і висувають підвищені вимоги, що змушує фірми підвищувати стандарти якості виготовлення продукції, обслуговування і споживчих властивостей товарів;
- потреба в країні базування виникає раніше, ніж в інших країнах;
- обсяг і характер зростання внутрішнього попиту дозволяють фірмам отримувати конкурентну перевагу, якщо за кордоном є попит на товар, що володіє великим попитом на внутрішньому ринку, а також є велика кількість незалежних покупців, що створює сприятливішу обстановку для оновлення;
- внутрішній попит швидко зростає, що стимулює інтенсифікацію капіталовкладень і швидкість оновлення;
- внутрішній ринок швидко насичується, в результаті посилюється конкуренція, за умов якої виживає сильніший, що змушує виходити на зовнішній ринок.

Третьою детермінантою, що визначає національну конкурентну перевагу, є присутність в країні галузей-постачальників або суміжних галузей, які конкурентоспроможні на світовому ринку. За наявності конкурентоспроможних галузей-постачальників можливим є ефективний і швидкий доступ до дорогих ресурсів, координація постачальників на внутрішньому ринку, сприяння процесу нововведень. Національні фірми отримують найбільшу вигоду, якщо їх постачальники конкурентоспроможні на світовому ринку. Успіх на світовому ринку однієї галузі може спричинити розвиток виробництва додаткових товарів і послуг. Проте успіх галузей-

постачальників і споріднених галузей може вплинути на успіх національних фірм тільки за умови позитивної дії решти складових «ромба».

Четвертою важливою детермінантою, що визначає конкурентоспроможність галузі, є стратегія, структура і суперництво фірм.

М. Портер, який запропонував найбільш комплексну теорію міжнародної конкурентоспроможності, виділяє також чотири стадії національної економіки, які визначають її розвиток в певні періоди часу, залежно від чотирьох основних стимулів, що безпосередньо впливають на конкурентоспроможність національної економіки в системі міжнародного розподілу праці, – чинники виробництва, інвестиції, інновації і добробут (табл. 4.3).

Розвиток конкурентоспроможності національної економіки на основі чинників виробництва повністю залежить від наявного ресурсного потенціалу, яким володіє країна: природно-ресурсний потенціал, кліматичні умови, трудові ресурси. Таким чином, саме наявний ресурсний потенціал є найважливішим ресурсом конкурентоспроможності країни. Проте, конкурентоспроможність національної економіки, заснована на конкурентних перевагах, які забезпечують фактори виробництва, достатньо обмежена в своєму розвитку, оскільки кількість галузей, здатних утримати високий рівень міжнародної конкурентоспроможності, різко скорочується. Цей етап розвитку міжнародної конкурентоспроможності національних економік був таким, що визначає тривалий період в світовій історії (доіндустріальний етап), оскільки ґрунтувався на абсолютних перевагах країн, про які писав А. Сміт. Зазначену стадію конкурентоспроможності пройшли практично всі країни світу.

Наступна стадія конкурентоспроможності країни безпосередньо пов'язана з інвестиціями, які висуваються на перше місце як рушійна сила зростання конкурентоспроможності. Тобто конкурентна перевага країни визначається здатністю до інвестування, рівнем інвестиційної активності, оскільки завдяки інвестиціям країна може не тільки поліпшити наявні фактори виробництва (у тому числі і технології), але й створити умови для їх подальшого розвитку, що, в свою чергу, пов'язані з формуванням нових факторів виробництва.

Таким чином, відбувається зміцнення ресурсної бази конкурентних переваг країни, у зв'язку з чим виникає необхідність у розробці відповідної державної політики, направленої на розвиток інвестиційної діяльності, за допомогою якої підвищується конкурентоспроможність спеціалізованих галузей національного господарства.

Розвиток стадій конкурентоспроможності національної економіки

стадії конкурентоспроможності країни		параметри			
		Параметри чинників	Параметри попиту	Споріднені і підтримуючі галузі	Стратегія фірм, їх структура і суперництво
	Розвиток конкурентоспроможності на основі чинників виробництва	Основні фактори виробництва є основним ресурсом конкурентоспроможності	Структура внутрішнього попиту достатньо стабільна	Мало розвинені	Конкурентний механізм тільки формується
	Розвиток конкурентоспроможності на основі інвестицій	Покращені фактори виробництва за рахунок інвестицій формують ресурс зростання	Розвивається структура внутрішнього попиту	Формування даної групи галузей	Ускладнюється структура фірм, розвивається конкуренція
	Розвиток конкурентоспроможності на основі інновацій	Створюються нові (спеціалізовані) фактори виробництва	Структура внутрішнього попиту ускладнюється, формується міжнародний попит	Бурхливий розвиток даної групи галузей, формування кластерів в економіці	Розвиток глобальних стратегій фірм
	Розвиток конкурентоспроможності на основі досягнутого добробуту	Інвестиції минулих років зберігають окремі переваги у факторах виробництва	Поступове скорочення внутрішнього попиту до потреб галузей, зорієнтованих на добробут	Декластерізація в економіці	Послаблення конкурентного механізму, зниження мотивації

Розвиток конкурентоспроможності національної економіки, заснований на інноваціях, відзначаються наявністю всіх її складових, оскільки дана стадія характеризується більшою сукупністю галузей, в яких національні виробники можуть успішно конкурувати на світовому ринку. Дана стадія конкурентоспроможності національної економіки характеризується розвитком нових спеціалізованих факторів виробництва, що забезпечують зростання нововведень.

Використання основних чинників об'єктивно обмежується, що стимулює підвищення конкурентоспроможності. Значним ресурсом зростання конкурентоспроможності стає розвиток споріднених галузей, ускладнення структури внутрішнього попиту, а інтернаціональний характер діяльності транснаціональних і багатонаціональних корпорацій перетворює внутрішній попит на міжнародний. Дана стадія розвитку конкурентоспроможності характерна в сучасних умови для таких високорозвинених держав, як США, Німеччина, Японія, які досягли цього етапу в різні періоди часу.

Завершальна стадія розвитку міжнародної конкурентоспроможності національної економіки, заснована на досягнутому добробуті, зрештою приводить до уповільнення зростання і спаду виробництва. Досягнутий рівень добробуту є основою для інертного збереження переваги в чинниках, проте відбувається значне зниження мотивації, в значній мірі слабшає конкурентний механізм.

Розповсюдження злиття і поглинань зрештою приводить до посилення монополізації ринку, як результат, розвиток нововведень крупних компаній сповільнюється, знижується спроможність до створення нового бізнесу. На даному етапі наявні раніше передові кластери в національній економіці поступово знижують свою міжнародну конкурентоспроможність, що впливає на всі інші галузі національного господарства. Слід підкреслити, що виділені детермінанти міжнародної конкурентоспроможності слід розглядати тільки в комплексі, оскільки вони взаємо впливають одна на одну. Тільки комплексна взаємодія всіх детермінант створює конкурентні переваги для галузевих комплексів і національної економіки в цілому.

Конкурентоспроможні галузі національної економіки розподілені в національному господарстві нерівномірно, для ефективного їх розвитку необхідне об'єднання даних галузей у відповідні виробничі системи – кластери.

У системі національної економіки дія розглянутих вище детермінант конкурентоспроможності призводить до того, що конкурентоздатні галузі формують кластери взаємопов'язаних галузей, що дозволяє проаналізувати динаміку конкурентних переваг у кожному конкретному випадку. Конкурентоспроможні галузі національної економіки взаємопов'язані вертикальними і горизонтальними зв'язками, розвиток яких приводить до появи нових конкурентоспроможних галузей.

Основними організаційними способами консолідації у мережеві структури є злиття та поглинання, створення стратегічних альянсів, партнерств та тимчасова кооперація між ТНК, напівавтономними підрозділами головної компанії і мережами малих та середніх підприємств. Виробничі мережі створюються як на основі мережевих структур-кластерів

за участю ТНК, так і за рахунок об'єднання малих і середніх компаній. Подібні кластерні структури дозволяють малим і середнім підприємствам ставати більш конкурентоздатними у глобальній системі виробництва. Кластеризація конкурентоспроможних галузей призводить до розвитку взаємної підтримки всіх галузей, що формують кластер.

Тісне співробітництво локальних компаній в сфері науково-дослідних робіт сприяє формуванню інноваційних кластерів та на їх основі – високоефективних регіональних інноваційних систем. Становлення ефективних у сфері інноваційної діяльності транснаціональних вертикально інтегрованих структур (таких, як промислово-фінансові групи) на галузевому рівні й горизонтально інтегрованих структур (таких, як промислові кластери) - на регіональному рівні сприяють створенню центрів міжнародного трансферу передових технологій, а також залучення інвестицій і венчурного капіталу до національної економіки.

Контрольні питання і завдання

1. У чому полягає відмінність внутрішньої і зовнішньої торгівлі?
2. Проаналізуйте еволюцію теорії міжнародної торгівлі.
3. Охарактеризуйте чинники, які формують абсолютні і порівняльні переваги країни.
4. Відповідно з теорією Д. Рікардо країна отримує максимальний виграш від міжнародної торгівлі в умовах повної спеціалізації. Чому насправді повна спеціалізація не зустрічається?
5. Що лежить в основі міжнародної торгівлі згідно з теорією Хекшера-Оліна? Які товари країни будуть, насамперед, експортувати і чому?
6. Дайте визначення імітаційного лага і лага попиту. Які чинники впливають на їх величину?
7. На прикладі конкретних товарів проаналізуйте стадії їх життєвого циклу.
8. Яким чином фірми-виробники товарів можуть продовжити стадії їх життєвого циклу? Наведіть приклади.
9. Дайте характеристику основним детермінантам конкурентної переваги країни.

Тема 5. Світовий ринок товарів та послуг

1. Світовий ринок: сутність, етапи формування

Світовий ринок сформувався на основі еволюції внутрішніх ринків, які на основі розвитку суспільного розподілу праці поступово почали виходити за рамки національних меж.

Рис. 5.1 Передумови міжнародного обміну

Світовий ринок є категорією товарного виробництва, яке в своєму розвитку вийшло за національні межі. Він виявляється в міждержавному переміщенні товарів, які перебувають під впливом не тільки внутрішнього, але і зовнішнього попиту і пропозиції.

Світовий ринок – сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному розподілі праці.

Світовий ринок оптимізує використання факторів виробництва, підказуючи виробникові, в яких галузях і регіонах вони можуть бути застосовані ефективніше. Світовий ринок виконує наступні функції:

- *регулюючу* (регулює виробництво товарів і послуг у масштабах світового господарства);
- *контролюючу* (визначає суспільну значущість виробленого продукту і витраченої на його виготовлення праці);
- *розподільну* (встановлює необхідні відновлювальні пропорції, забезпечує збалансованість світової економіки);

- *стимулюючу* (спонукає знижувати індивідуальні витрати праці, підвищувати продуктивність праці, використовувати нову техніку);
- *сануючу* (виключає з міжнародного обміну товари (і відповідно виробників), які не в змозі забезпечити міжнародні стандарти якості при конкурентних цінах);
- *інформаційну* (забезпечує інформування про стан справ у господарському житті).

Становленню світового ринку передувало формування внутрішнього ринку в кожній країні. Розвиток внутрішнього ринку пов'язаний з натуральною формою суспільного господарства, для якої характерним є простий (одиничний) обмін, продукція виробляється тільки для особистого споживання. З еволюцією форм вартості і виділенням грошової форми, розвитком товарно-грошових відносин внутрішні ринки почали все більш спеціалізуватися, що призвело до формування національних ринків. Внутрішні ринки стали все більше набувати регіональних, державних масштабів.

Розвиток суспільного розподілу праці, пов'язаний із становленням мануфактурного виробництва, призвів до розширення сфери обміну, все більш охоплюючи й зовнішні ринки. Ця певна частина національних ринків, пов'язана із зовнішніми ринками, стала основою для розвитку міжнародних ринків. Досягнення високого рівня розвитку товарним виробництвом, виникнення фабрично-заводської системи, перехід до масового виробництва забезпечили трансформацію локальних центрів міждержавної торгівлі в єдиний світовий ринок. Таким чином, світовий ринок став категорією товарного виробництва, який зорієнтований на реалізацію виробленої продукції за національними межами. Його виникнення сприяло оптимізації розподілу і використання факторів виробництва вже в масштабах світового господарства.

Об'єкти світового ринку – специфічні групи товарів і послуг, що мають стійкий попит, стабільно поступають на світовий ринок і розрізняються за характером, способом і цілями споживання (товари, послуги, технологія, інформація, ідеї).

Суб'єкти світового ринку – це суб'єкти міжнародних економічних відносин, що вступають в економічні відносини товарообміну і послуг в одних випадках як споживачі, а в інших – як виробники.

Характеристику світового ринку можна розкрити через його структуру, інфраструктуру і кон'юнктуру. Структура світового ринку характеризується його внутрішньою будовою, розташуванням, порядком окремих елементів світового ринку, їх питомою вагою в загальному об'ємі ринку. Ознаками

будь-якої структури є: тісний зв'язок між її елементами; певна стійкість цих зв'язків; цілісність, сукупність даних елементів. Сукупність всіх ринків, розчленованих на окремі елементи на основі найрізноманітніших критеріїв, утворює систему ринків, що характеризують сучасний світовий ринок. Можна виділити наступні критерії для характеристики структури і системи світового ринку:

перший критерій – *за об'єктами міжнародних економічних відносин*: ринок товарів і послуг (споживчий ринок); ринок окремих товарів або товарних груп; ринок робочої сили; фондовий ринок; валютний ринок; ринок науково-технічних розробок і так далі;

другий критерій – *за суб'єктами міжнародних економічних відносин*: ринок покупців; ринок продавців; ринок проміжних продавців – посередників;

третій критерій – *за географічним положенням*: місцевий (локальний) ринок; регіональний ринок; національний ринок; світовий ринок;

четвертий критерій – *за рівнем насичення*: врівноважений ринок; дефіцитний ринок; надмірний ринок;

п'ятий критерій – *за ступенем зрілості*: нерозвинений ринок; розвинений ринок; ринок, що формується;

шостий критерій – *за ступенем обмеженості конкуренції*: вільний ринок; монополістичний ринок; олігополістичний ринок; змішаний ринок;

сьомий критерій – *за відповідністю чинному законодавству*: легальний ринок; нелегальний («чорний» та «сірий») ринок.

Зазначені критерії можуть бути доповнені, а структура світового ринку, відповідно, розглянута з погляду інших класифікаційних ознак. Структуру світового товарного ринку можна розглядати в двох аспектах – регіональному (географічному), товарно-галузевому. Регіональну структуру світового ринку формують ринки окремих країн або їх угруповань (рис. 5.2) .

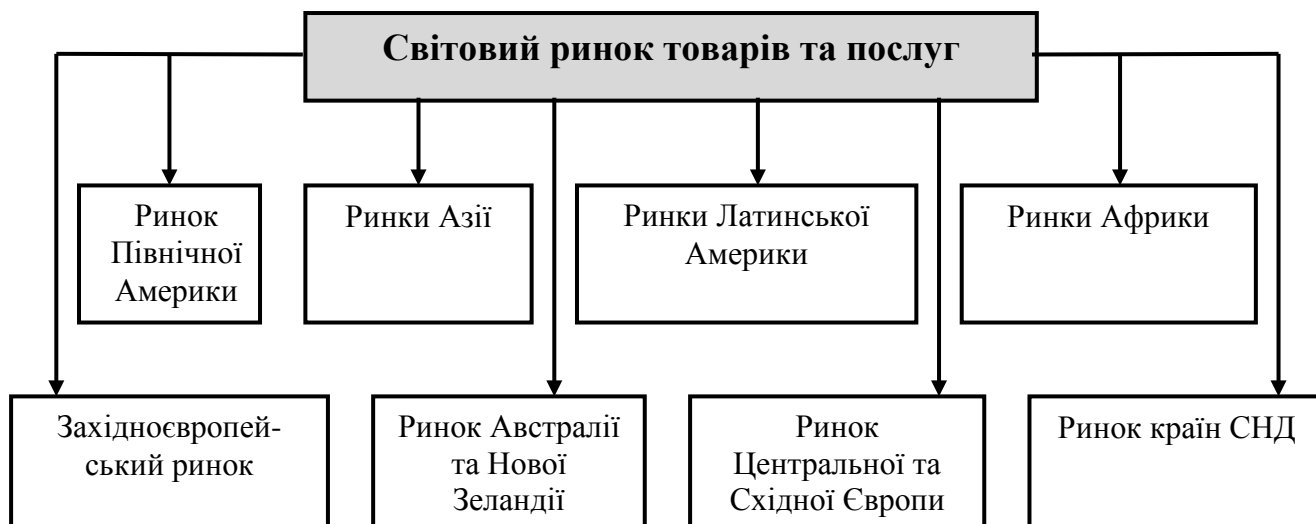
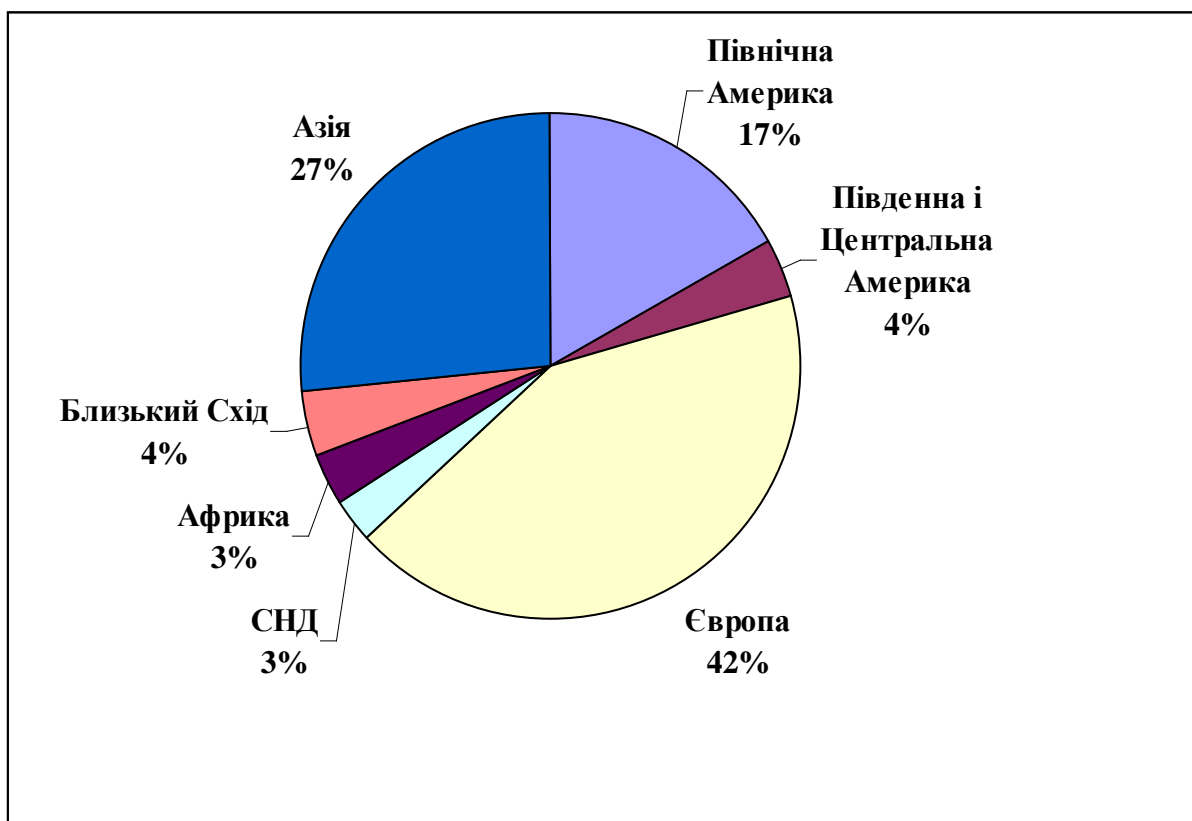

Рис. 5.2 Регіональна структура світового ринку

У сучасній регіональній структурі світової торгівлі домінують країни Європи, на які припадає 42% від загального обсягу світового експорту. Країни Азії забезпечують 27% всіх товарних потоків світу, країни північної Америки, відповідно, 17% (рис.5.3).

Джерело: *International Trade Statistics (2010)*. - WTO Publications Geneva, 2011. – 251p.

Рис.5.3 Регіональний розподіл міжнародних товарних потоків (2009р.),%

Серед країн-провідних світових експортерів товарів вперше в історії лікуючу позицію зайняла країна, що розвивається, - Китай, обсяги експорту якого у 2009 році (незважаючи на скорочення експорту на 16% у 2009 році в наслідок погіршення загальносвітової економічної кон'юнктури, спричиненого дією фінансово-економічної кризи) становили 1,2 млрд.дол., що формує майже десятину світового експорту. Серед провідних товарних імпортерів світу провідні позиції займають США, на долю яких припадає 12,7% загальносвітового імпорту. Домінує ця країна і в зовнішній торгівлі послугами. У 2009 році США експортували послуг на загальну вартість 474 млн.дол., що становить 14,1% від загальносвітового експорту послуг, відповідно, імпорт послуг до США становив 331 млн.дол. (10,5% від загальносвітового обсягу)

Провідні товарні експортери та імпортери світу (2009р.)

ранг	експортер	вартість, млн. дол.	питома вага, %	ранг	імпортер	вартість, млн.дол.	питома вага, %
1	Китай	1202	9,6	1	США	1605	12,7
2	Німеччина	1126	9,0	2	Китай	1006	7,9
3	США	1056	8,5	3	Німеччина	938	7,4
4	Японія	581	4,6	4	Франція	560	4,4
5	Нідерланди	498	4,0	5	Японія	552	4,4
6	Франція	485	3,9	6	Великобританія	482	3,8
7	Італія	406	3,2	7	Нідерланди	445	3,5
8	Бельгія	370	3,0	8	Італія	413	3,3
9	Республіка Корея	364	2,9	9	Гонконг	352	2,8
10	Великобританія	352	2,8	10	Бельгія	352	2,8

Джерело: *International Trade Statistics(2010). - WTO Publications Geneva,2011. – 251p.*

Товарно-галузева структура (рис.5.4) світового ринку представлена окремими товарними ринками певних товарів: готових виробів; сировини і напівфабрикатів; послуг тощо.

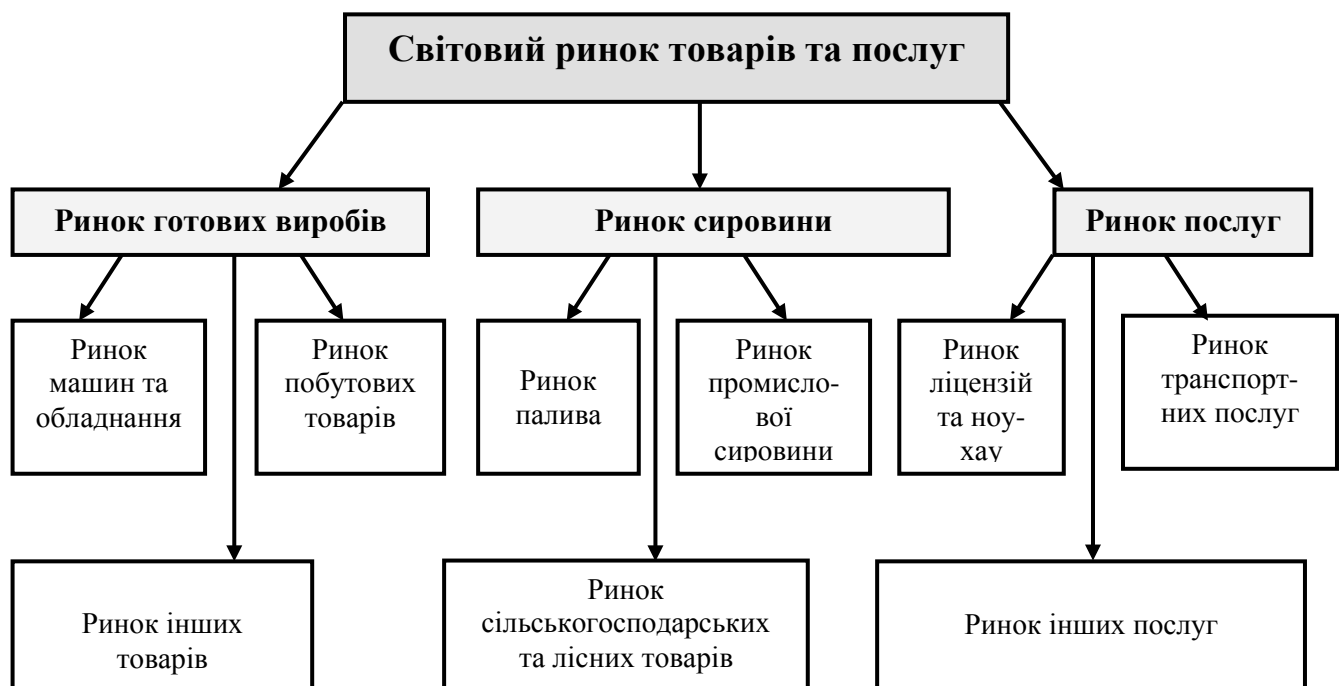

Рис. 5.4 Товарно-галузева структура світового ринку

Під впливом НТР змінюється товарна структура світової торгівлі. Класифікація товарів у міжнародній торгівлі здійснюється за ознаками, прийнятими в Стандартній міжнародній торговій класифікації ООН, які включають: походження товару, вид матеріалу, з якого виготовлений товар, призначення товару, хімічний склад товару. У статистиці міжнародної торгівлі застосовується Класифікатор товарів збільшених економічних угруповань ООН, згідно з яким розрізняють наступні групи товарів:

сировинні товари – продукти сільського господарства, лісового господарства, рибальства і полювання, будь-які корисні копалини, вартість яких в незначній мірі залежить від обробки;

напівфабрикати – продукти, що вимагають подальшої обробки або включення до складу інших товарів, перш ніж вони стали знаряддям виробництва або предметом споживання;

готові вироби – всі промислові вироби, призначені для споживання і використання в домашньому господарстві, а також капітальне обладнання для промисловості, сільського господарства і транспорту.

Особливу значущість в товарній структурі світового товарообігу займають готові вироби, обмін якими характеризується більшою стабільністю, ніж торгівля сировинними товарами. У цьому напрямі розвиваються не тільки високорозвинені країни, але й країни з менш розвиненою економікою, у тому числі і з перехідною економікою.

Товарна структура світової торгівлі є результатом логічного розвитку системи міжнародного розподілу праці. Слід сказати, що світовий експорт розвивається швидшими темпами, ніж світове виробництво. Якщо в 50-90-і роки ХХ століття індекси світового виробництва в цілому й по окремих секторах світової економіки були вище за індекси експорту як по окремих товарних групах, так і загалом світового експорту, то в останнє десятиліття ХХ століття спостерігається стійке переважання темпів зростання світового експорту по відношенню до світового виробництва.

Товарна структура експорту визначає місце країни (або групи країн) в міжнародному середовищі. Галузевий розподіл експортоорієнтованих виробництв визначає спеціалізацію країни, від якої, у свою чергу, залежить здатність національної економіки оптимізувати використання наявних ресурсів, підвищити продуктивність їх застосування, збільшити загальний обсяг виробництва, а також забезпечити задоволення потреби в тих продуктах, виробництво яких усередині країни вкрай неефективно або неможливе взагалі.

Таблиця 5.2

**Товарна структура світового товарного експорту та імпорту:
регіональний аспект, (2009р.), %**

Регіон	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
	Сільсько-господарська продукція		Продукція добувної промисловості		Продукція обробної промисловості	
Світове господарство в цілому	9,6	9,6	18,6	18,6	68,6	68,6
Північна Америка	11,2	7,0	13,6	17,5	70,5	73,0
Південна і Центральна Америка	30,5	10,0	38,9	18,3	27,4	68,8
Європа	10,5	10,7	9,6	15,6	77,3	70,9
СНД	8,7	14,0	62,9	12,0	24,1	72,6
Африка	10,2	14,3	64,0	13,5	19,2	69,5
Близький Схід	2,6	11,2	68,0	9,0	27,3	77,0
Азія	6,3	8,6	10,8	26,0	79,7	62,8

Джерело: *International Trade Statistics(2010). - WTO Publications Geneva, 2011. – 251p.*

Згідно з офіційним звітом СОТ за 2009 рік питома вага готової продукції в загальносвітовому товарному експорті становить 68,6% (в тому числі – продукції хімічної галузі – 11,9%, офісного та телекомунікаційного обладнання – 10,9%, продукції автомобілебудування – 7,0%). Основними постачальниками на світовому ринку готової продукції є, в першу чергу, високо розвинуті країни Європи та Північної Америки. Значні обсяги експорту продукції переробної промисловості в наслідок вдалого використання переваг участі у міжнародному поділі праці) займають сьогодні в світі також країни Азії. Найбільша питома вага продукції переробної промисловості спостерігається в Малайзії, Сінгапурі, Філіппінах і Таїланду. Так, наприклад, в структурі експорту Малайзії комп'ютерне обладнання становить 10,1% (що формує 5,36% світового експорту цієї продукції), Сінгапуру – 5,7% (5,0% в структурі світового експорту). Сінгапур, Малайзія, Філіппіни, Таїланд, Індонезія належать до головних світових експортерів офісного обладнання та аксесуарів, питома вага експорту цих країн у світовому експорті становить 16,8%. Сінгапур є провідним експортером світу напівпровідникової продукції та транзисторів, питома вага країни у світовому експорті становить 15,4%.

Експорт сировинної продукції в світі становить 28,2%, в тому числі 9,6% становить експорт сільськогосподарської продукції, 18,6% - продукції добувної промисловості. Основними постачальниками сировинної продукції в світі є країни, що розвиваються та з перехідною економікою.

Загальний обсяг експорту послуг в світі становить 3,35 млрд.дол, з яких на долю транспортних послуг припадає 20,9%, послуг, пов'язаних з туризмом – 26,0%. Провідними експортерами та імпортерами послуг в світі залишаються високо розвинуті країни.

Таблиця 5.3

Щорічні темпи зростання експорту комерційних послуг по регіонам світу та видам послуг, %

період	Світове господарство	Північна Америка	Південна і центральна Америка	Європа	СНД	Африка	Близький Схід	Азія
Комерційні послуги всього								
2000-09	9	6	9	10	16	11
2007	20	15	18	21	27	18	...	22
2008	13	9	16	12	28	16	...	16
2009	-12	-9	-8	-14	-17	-9	-4	-12
Транспортні послуги								
2000-09	8	4	8	9	13	8
2007	20	12	16	21	20	12	9	24
2008	17	16	20	16	26	19	17	18
2009	-23	-21	-18	-22	-17	-14	-20	-26
Туризм								
2000-09	7	2	6	7	15	12	...	10
2007	15	11	12	14	27	17	21	20
2008	10	11	9	9	23	9	16	13
2009	-9	-11	-6	-13	-22	-5	2	-3
Інші комерційні послуги								
2000-09	12	8	13	12	23	13
2007	23	18	27	24	36	30	...	22
2008	12	7	21	13	34	29	...	16
2009	-9	-5	-4	-11	-15	-11	0	-8

Джерело: *International Trade Statistics(2010). - WTO Publications Geneva,2011. – 251p.*

Світовий ринок окремого товару представляє собою взаємодію попиту і пропозиції на даний товар в міжнародному масштабі, в результаті якої на ринку встановлюється рівновага. Економічна рівновага – фундаментальне поняття, що розкриває закономірності розвитку господарства в масштабах і національного ринку, і світового. Сутність економічної рівноваги полягає в досягненні відповідності між матеріально-речовою і вартісною складовою суспільного продукту, між попитом і пропозицією на ринку. Матеріально-

речова економічна рівновага характеризується досягненням певних пропорцій у світовому масштабі між основними галузями сучасного виробництва: промисловістю і сільським господарством, добувними і обробними галузями промислового виробництва, між різними видами транспорту, між сферою виробництва й інфраструктурою.

Вартісна економічна рівновага характеризується зовнішніми і внутрішніми аспектами. Зовнішнім проявом вартісної економічної рівноваги є матеріально-речовий зміст суспільного продукту або світового товарообігу. Внутрішня вартісна економічна рівновага аналізується за допомогою співвідношення основних світових ліквідних засобів: міжнародних валютних ресурсів, національних валют, золота тощо. Зовнішні і внутрішні прояви вартісної економічної рівноваги взаємодіють і відтворюються на світових фінансових ринках (зокрема фондових, валютних, ринках страхових послуг, ринках деривативів, ринках позикового капіталу). Глобалізація економічного розвитку загострює проблему досягнення економічної рівноваги.

Основними міжнародними пропорціями, що характеризують стан, закономірності, тенденції світового господарства, є співвідношення (баланс) між: попитом і пропозицією на світовому ринку; сумою цін товарів і послуг в світовій торгівлі і кількістю міжнародних ліквідних засобів, що обслуговують рух товарів на світовому ринку; міжнародним вантажообігом і потужністю транспортних засобів, що забезпечують міжнародні перевезення тощо. В окремих секторах (галузях) світового господарства формуються міжгалузеві і внутрішньогалузеві пропорції між: добувними і обробними галузями промисловості, харчовою промисловістю і сільським господарством, нафтовидобувною і нафтохімічною промисловістю тощо. Відповідні пропорції формуються і в окремих підсистемах світогосподарських зв'язків: у валютно-фінансовій сфері – динамічні пропорції між різними валютами, обслуговуваними міжнародні економічні відносини; у сфері НДДКР – пропорції між фундаментальними, прикладними розробками і дослідно-конструкторськими роботами тощо. Таким чином, світовий ринок є невід'ємною частиною відтворювального процесу в системі світового господарства, тісно взаємодіє зі всіма його елементами: виробництвом, споживанням, розподілом. Світовий ринок як сукупність національних ринків забезпечує реалізацію світогосподарських зв'язків на основі міжнародного розподілу праці, спеціалізації, кооперації, інтеграції виробництва і збуту товарів і послуг.

Аналізуючи темпи розвитку світової торгівлі, слід виділити наступні особливості. Найвищі темпи її розвитку спостерігалися в другій половині ХХ століття, вони були пов'язані, насамперед, з розвитком науково-технічної революції, яка зумовила бурхливий розвиток продуктивних сил (корінну реконструкцію старих галузей, виникнення принципово нових). Цей вплив сприяв поглибленню міжнародного розподілу праці, перш за все, за рахунок

розвитку міжнародної спеціалізації і кооперації. Дані умови багато в чому забезпечили розвиток лібералізаційних процесів, перехід до економіки відкритого типу, який пов'язаний з ослабленням якісних і кількісних обмежень світової торгівлі. Бурхливий розвиток транснаціональних корпорацій також сприяв розширенню світової торгівлі, в першу чергу через активний розвиток спеціалізації і кооперації між підприємствами ТНК. Провідними чинниками, які визначали

На початку ХХ століття на світових товарних ринках провідними чинниками їх розвитку стали декілька факторів. По-перше, зростання цін на енергоносії сприяло підвищенню світових цін на багато інших сировинних товарів. По-друге, відновлення ділової активності в Східній Азії, інших нових індустріальних країнах і деяких державах з перехідною економікою привело до пожвавлення інвестиційної активності, що стимулювало попит на інвестиційні товари. Крім того, помірні інфляція і низький рівень відсоткових ставок сприяли стабілізації сфери житлового будівництва і пов'язаних з ним галузей матеріального виробництва. Нарешті, загострення конкурентної боротьби за ринки збуту стимулювало процес ухвалення деякими країнами протекціоністських заходів з захисту своїх ринків. Одна останніми роками ситуація на світових товарних ринках суттєво погіршилась, як наслідок - в результаті впливу фінансового-економічної кризи 2008-2009 років обсяги зовнішньої торгівлі в світі суттєво зменшились.

2. Міжнародний рух товарів як найважливіша характеристика світового ринку

В умовах світового ринку товари, фактори виробництва, доходи переміщуються між різними державами. Звідси всі вищезгадані категорії товарного виробництва почали знаходитися під дією не тільки внутрішніх, але й зовнішніх попиту і пропозиції. Світовий ринок виявляється через міжнародну торгівлю. Як розвинена сфера товарного обміну між країнами світовий ринок вперше виникає як світовий капіталістичний ринок. У довоєнний період найбільш питому вагу в світовому товарообігу займали сировина і продовольство, що експортуються з аграрних країн, і готова продукція переважно споживчого призначення з індустріальних країн. У післявоєнний період все більшого значення набуває міжнародна торгівля устаткуванням, що значною мірою пов'язано із збільшенням масштабів вивозу капіталу. Істотно збільшилася останнім часом і торгівля між розвиненими державами.

Розглядаючи особливості функціонування національних ринків окремих держав і світового ринку, слід зазначити ряд принципових особливостей. На національному ринку рух товарів обумовлений

економічними факторами, тоді як на характер розвитку світового ринку істотний вплив має зовнішньоекономічна політика різних держав. До того ж асортимент товарів, які залучені до міжнародного обміну, має ряд обмежень – деякі товари, вироблені в окремих країнах, взагалі не потрапляють до світового товарообігу.

У світовому господарстві розвивається не тільки світовий ринок товарів, але й світовий ринок послуг. Структура і напрями торгівлі окремих країн формуються під впливом зміни конкурентоспроможності товарів на світовому ринку. На даний час світовий ринок все більше стає сферою панування транснаціональних корпорацій, хоча слід зазначити, що ступінь монополізації світового ринку менший, ніж національних ринків. Активізують свою діяльність на світовому ринку і держави, які проводять цілеспрямовану політику у сфері експортно-імпортних операцій.

Товар, що знаходиться на світовому ринку у фазі обміну, виконує інформаційну функцію, повідомляючи параметри сукупного попиту і сукупної пропозиції, знаючи як кожен з учасників світового ринку може оцінити і адаптувати параметри свого виробництва до нових умов розвитку світового господарства. Виступаючи сферою міждержавного обміну товарами, світовий ринок впливає на виробництво, демонструючи що, скільки і для кого потрібно виробляти відповідні блага. У цьому контексті світовий ринок виявляється первинним щодо виробника і є центральною категорією теорії міжнародної економіки.

Міжнародний рух товарів характеризується, насамперед, динамікою експорту та імпорту.

Експорт – продаж іноземному контрагентові товару з вивозом його за межі митної території країни.

Імпорт – придбання у іноземного контрагента товару з ввезенням його на митну територію країни.

Серед показників, що характеризують участь країни в світовій торгівлі, основними є наступні:

експортна квота (K_{exp}) – визначається як відношення обсягів експорту країни (Exp) до її ВВП (GDP) і може використовуватися для аналізу участі в світовій торгівлі окремої галузі:

$$K_{exp} = \frac{Exp}{GDP} \quad (5.1)$$

експортний потенціал характеризується об'ємом продукції, яку країна (галузь, підприємство) можуть реалізувати на світовому ринку без збитку для національного господарства;

експорт на душу населення – показник, який розраховується як відношення обсягів експорту країни (Exp) до чисельності населення ($Ч_{нас}$):

$$I_{exp} = \frac{Exp}{Ч_{нас}} \quad (5.2)$$

структура експорту – співвідношення або питома вага товарів, що експортуються, за видами і ступенем їх переробки. Даний показник дозволяє визначити роль країни в міжнародній спеціалізації;

структура імпорту – співвідношення або питома вага товарів, що імпортуються, за видами і ступенем їх переробки. Даний показник дозволяє оцінити залежність національної економіки від зовнішнього ринку, рівень розвитку її галузей.

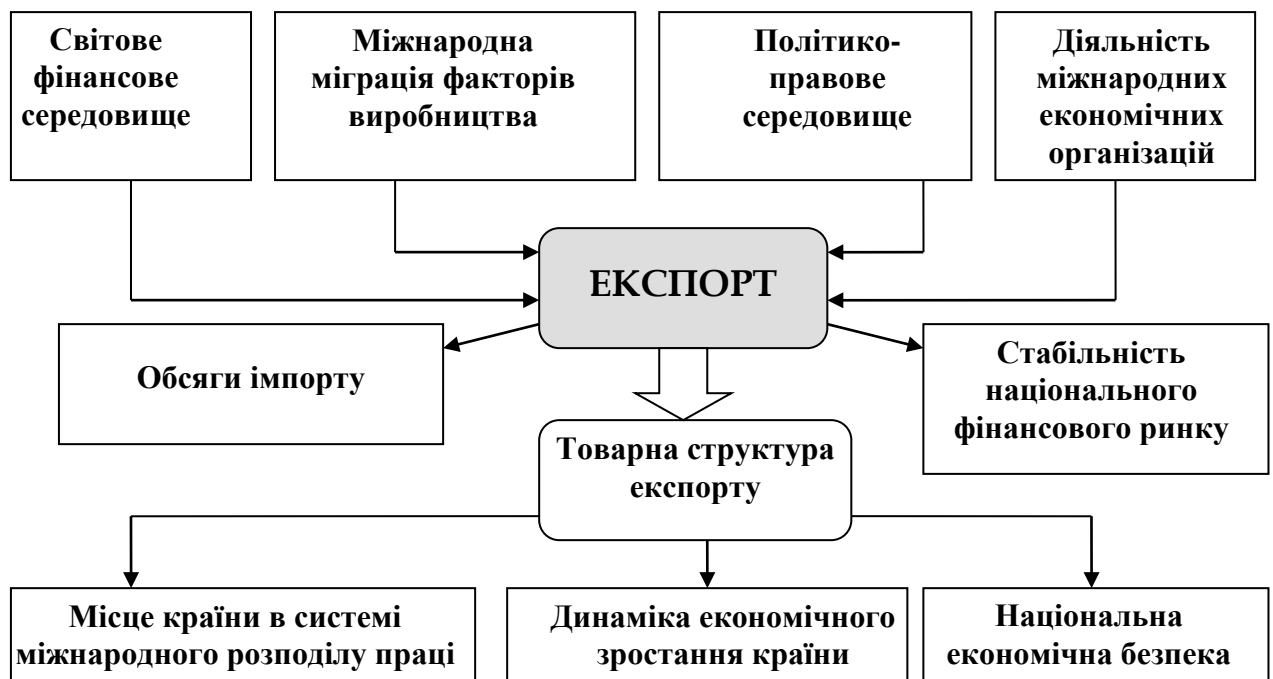

Рис. 5.5. Функціональна роль експорту країни

Дуже важливо при проведенні аналізу зовнішньоекономічної діяльності країни провести порівняльну характеристику ще двох показників: *питомої ваги національної економіки в світовому обсязі виробництва ВВП (ВВП)* і *питомої ваги національної економіки в загальному об'ємі світової торгівлі* – співвідношення обсягу національного виробництва певного продукту до світової торгівлі даним продуктом. Так, якщо частка країни в

світовому виробництві певного продукту перевищує її питому вагу в міжнародній торгівлі цим товаром, то дана невідповідність свідчить, що вироблені національною економікою товари володіють низькою конкурентоспроможністю.

Динаміка економічного розвитку країни багато в чому залежить від інтенсивності національного експорту, його товарної структури. Обсяг міжнародної торгівлі (світовий товарообіг) підраховується шляхом підсумовування обсягів експорту (як правило, в дол. США).

Структуру міжнародної торгівлі можна розглядати з точки зору географічного розподілу (географічна структура) і товарного наповнення (товарна структура). Географічна структура міжнародної торгівлі є розподілом торгових потоків між окремими країнами і їх групами, що виділяється або за територіальною, або за організаційною ознакою. В основі територіальної ознаки знаходиться географічний розподіл міжнародної торгівлі (частина світу, збільшена група країн тощо). Організаційна географічна структура показує розподіл міжнародної торгівлі між країнами, що належать до окремих інтеграційних (ЄС), торгово-політичних (СНД) або інших об'єднань (наприклад, країни ОПЕК).

Кількість учасників міжнародного торгового обміну особливо зросла за два останні десятиліття за рахунок розпаду соціалістичної системи і реформування національних економік даних держав на ринковій основі; активізації участі в міжнародному обміні держав, що розвиваються, Північної Америки, Індії; успішного використання японської моделі розвитку експорту у ряді азійських держав – Північній Кореї, Тайвані, Малайзії, Індонезії, Філіппінах і Китаї.

Слід зазначити, що сучасні міжнародні торговельні відносини розвиваються в межах регіонів світу більш, ніж міжрегіональні торговельні зв'язки. При цьому важливою особливістю цього процесу є те, що зростання внутрірегіональної торгівлі між країнами-сусідами не обмежується тільки високо розвинутими країнами, для яких цей напрям торговельного обміну є свідченням поглиблення внутрігалузевої спеціалізації і кооперування.

Для країн, що розвиваються, розвиток внутрірегіональної торгівлі забезпечує реалізацію їхньої продукції, яка поки що не конкурентоспроможна на більш розвинутих (і, відповідно, більш насичених ринках). Крім того, розвиток внутрірегіональної торгівлі стимулює її поширення інституційних структур ТНК, які через внутріфірмовий обмін збільшують обсяги також й внутрірегіональної торгівлі. За результатами 2009 року на торгівлю в межах Європи припадало 72% від загальноєвропейської торгівлі, понад половини азійського експорту залишилось в країнах Азії, для Північної Америки цей показник склав 48%.

Таблиця 5.4

**Регіональний розподіл міжнародних товарних потоків,
2007-2009, млрд..дол.**

Регіон	роки	Світове господарство	в тому числі						
			Північна Америка	Південна і Центральна Америка	Європа	СНД	Африка	Близький Схід	Азія
Світове господарство	2007	13670,0	2518,5	448,9	5988,7	399,3	368,7	497,2	3277,4
	2008	15763,0	2695,5	585,9	6759,7	517,5	470,4	629,6	3913,3
	2009	12178,0	2026,1	437,3	5105,4	311,0	390,5	510,3	3197,2
в тому числі Північна Америка	2007	1840,8	951,3	129,5	325,3	12,2	27,6	48,9	343,6
	2008	2035,2	1013,4	164,9	369,1	16,0	33,6	60,2	375,6
	2009	1602,4	768,7	128,2	291,9	9,3	28,3	49,5	324,2
Південна і Центральна Америка	2007	498,0	148,8	124,3	105,9	6,6	13,8	9,2	81,8
	2008	603,4	169,8	161,4	120,7	8,7	16,7	11,9	100,6
	2009	459,0	114,8	120,0	89,8	5,8	13,0	11,3	95,6
Європа	2007	5799,3	458,3	80,0	4270,1	190,3	148,2	153,0	433,8
	2008	6469,1	475,2	97,0	4711,2	239,7	185,6	188,7	489,2
	2009	5015,9	365,9	74,7	3619,5	146,6	161,9	153,5	426,0
СНД	2007	519,4	26,4	6,0	295,9	103,7	7,4	16,6	59,7
	2008	702,8	35,1	8,5	402,9	136,8	10,4	25,0	79,0
	2009	451,6	23,4	5,1	238,9	86,8	7,2	14,3	62,8
Африка	2007	434,5	96,7	12,3	171,3	1,1	39,9	11,0	84,9
	2008	557,4	116,5	18,9	224,2	1,8	55,0	15,7	116,0
	2009	383,9	65,7	9,2	148,8	1,3	44,9	11,5	85,3
Близький Схід	2007	767,8	83,4	4,3	102,9	5,4	38,5	107,3	382,2
	2008	1023,1	109,9	7,1	127,1	5,6	47,7	124,7	566,0
	2009	689,7	60,3	4,6	75,8	3,7	33,6	106,8	357,0
Азія	2007	3810,3	753,5	92,5	717,3	80,0	93,3	151,2	1891,4
	2008	4372,4	775,5	128,1	804,5	108,8	121,4	203,5	2186,8
	2009	3575,1	627,3	95,5	640,5	57,4	101,6	163,4	1846,4

Джерело: *International Trade Statistics (2010)*. - *WTO Publications Geneva, 2011*. – 251р.

В кінці ХХ століття спостерігалось деяке уповільнення темпів розвитку світової торгівлі, на якому позначився вплив світової фінансової кризи. Важливу роль в поглибленні кризи, зіграли різкі коливання світових цін на паливно-сировинні товари, продовольчі товари, які для більшості країн як і раніше залишаються основним експортним ресурсом.

3. Визначення обсягів світової торгівлі і світової ціни

Надмірний попит і пропозиція на внутрішньому ринку впливають на визначення розмірів імпорту і експорту відповідно. Відмінність внутрішніх і

світових цін на однакові товари в різних країнах і забезпечує надмірний попит і надмірну пропозицію. Світова ціна, за якою здійснюється міжнародна торгівля, знаходиться між мінімальною і максимальною внутрішніми цінами рівноваги, які існують в різних країнах до початку торгівлі. Таким чином, світовий ринок, формуючи попит і пропозицію на товари, що експортуються і імпортуються, сприяє встановленню міжнародного балансу між попитом і пропозицією.

Розглянемо механізм встановлення світових цін і визначення взаємної торгівлі на умовному прикладі (рис. 5.6). У взаємній торгівлі беруть участь дві країни А і Б, для яких існують відповідні обсяги внутрішнього попиту і пропозиції ($D_{a(b)}$, $S_{a(b)}$).

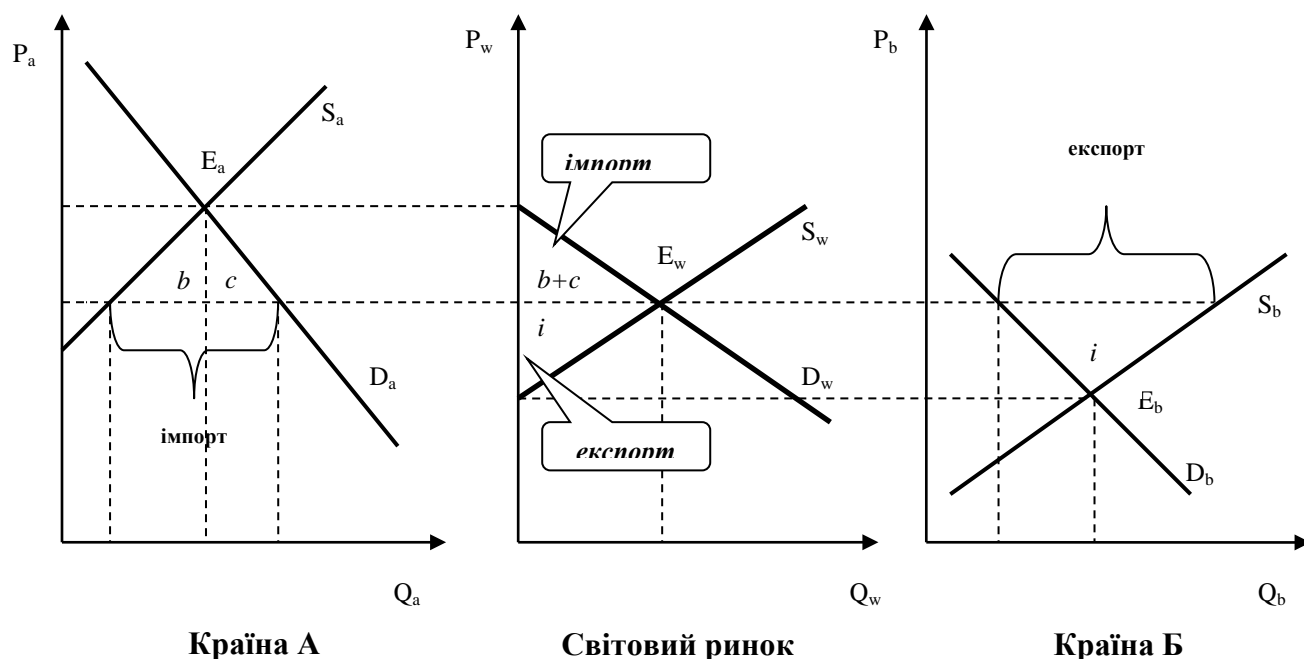

Рис. 5.6 Баланс попиту і пропозиції на світовому ринку

Рівноважні обсяги попиту і пропозиції на кожному ринку визначаються рівнем цін, що склався в кожній з країн, а також неціновими параметрами (величиною доходів і смаками споживачів, рівнем оподаткування в кожній з країн, вартістю факторів виробництва, інфляційними очікуваннями тощо). В умовах відсутності взаємної торгівлі на ранці кожною з країн встановилися відповідні рівні рівноважних цін ($E_{a(b)}$). Припустимо, що ціна на товар в країні А вище, ніж на ринку країни Б. Вищий рівень ціни переважно для виробників країни Б, що встановився в країні А відіб'ється на їх бажанні експортувати свій товар до країни А. У свою чергу, нижчий рівень цін на товар, який встановився в країні Б буде переважніший для споживачів країни А, що створить передумови для імпорту товару з країни Б в країну А. Таким чином, стала різниця у внутрішніх цінах на ринках обох країн створює передумови для розвитку експорту і імпорту товару. Знаючи характеристики внутрішнього попиту і пропозиції в кожній з країн, можна визначити обсяги

пропозиції даного товару на експорт, дізнатися обсяги попиту на імпорт і, відповідно, встановити рівень світової ціни на даний товар. Природно, чим вище рівень світової ціни, тим більше будуть розширювати об'єми свого експорту виробники країни Б. Одночасно з цим, споживачі країни Б скорочуватимуть обсяги споживання. Таким чином, розміри пропозиції даного товару на світовому ринку S_w визначатимуться різницею між пропозицією і поптом на внутрішньому ринку країни Б, що виникає в умовах зростання цін на товар:

$$S_w = S_b - D_b \quad (5.3)$$

Споживачі країни А згодні будуть купувати товар, що імпортується, до тих пір, поки рівень цін на нього буде нижчий за первинну внутрішню ціну. Чим нижче буде дана ціна, тим більше споживачі згодні купувати імпортний товар, при цьому, одночасно, виробники країни А скорочуватимуть обсяги пропозиції товару на внутрішньому ринку. Таким чином, величина попиту на товар на світовому ринку D_w визначатиметься різницею між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку країни А, що виникає в умовах падіння цін на товар:

$$D_w = D_a - S_a \quad (5.4)$$

Таким чином, з розвитком міжнародного обміну ціна товару на ринку країни Б (і його пропозиція на зовнішньому ринку) збільшуватиметься, а на ринку країни А ціна знижуватиметься (попит на імпорт зростатиме). На світовому ринку в результаті взаємодії буде визначено стан рівноваги, відповідний до світової рівноважної ціни (точка перетину кривих попиту на імпорт і експортної пропозиції – E_w).

У міжнародній економіці товар як об'єкт попиту і пропозиції розглядається як вся сукупність матеріальних і нематеріальних предметів, передбачуваних для продажу. У масштабах світової економіки фактори виробництва мають обмежену мобільність. Крім того, продукт, створений національною економікою, не завжди і необов'язково буде визнаний на світовому ринку внаслідок низької конкурентоспроможності або «неторгуємості». З погляду міжнародної мобільності всі товари діляться на ті, якими торгують, та ті, якими не торгують.

Товари, якими торгують – товари, які можуть переміщатися між різними країнами.

Товари, якими не торгують – товари, які споживаються в тій же країні, де і вироблені, і не переміщуються між країнами.

Розмежування товарів на ті, якими торгують та ті, якими не торгують достатньо умовне. Найчастіше використовується Стандартизована промислова класифікація, прийнята ООН, і яка визнається в більшості країн світу. Відповідно до неї всі існуючі товари і послуги, які розглядаються теж як товар, діляться на дев'ять груп, показаних в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Види товарів, якими торгують та не торгують

Група товарів	Тип товарів
1. Сільське і лісове господарство, охота і рибальство	Ті, якими торгують
2. Добувна промисловість	
3. Обробна промисловість	
4. Комунальні послуги і будівництво	Ті, якими не торгують
5. Оптова і роздрібна торгівля, ресторани, готелі	
6. Транспортування, зберігання і зв'язок, фінансове посередництво	
7. Оборона і обов'язкові соціальні послуги	
8. Освіта, охорона здоров'я і суспільні роботи	
9. Інші комунальні, соціальні і особисті послуги	

Товари, якими торгують, підрозділяються на товари, що експортуються і імпортуються. Товари, що експортуються, у свою чергу, складаються з товарів реального експорту і субститутів експорту – тих вітчизняних товарів, які в даний момент продаються тільки на внутрішньому ринку, але за бажанням можуть бути продані й за кордон. Аналогічно товари, що імпортуються, складаються з товарів реального імпорту і субститутів імпорту – тих національних товарів, якими за бажанням можна замінити іноземні товари.

Ціни на товари, якими торгують, визначаються співвідношенням попиту і пропозиції, як на національному, так і на світовому ринку. Ціни на товари, якими не торгують, формуються під впливом попиту і пропозиції тільки на національному ринку. Коливання цін на такі товари в інших країнах значення не має.

Незбалансованість попиту і пропозиції на товари, якими не торгують, може призвести до серйозних соціально-економічних проблем, оскільки недолік внутрішньої пропозиції в умовах попиту, що перевищує, не можна відрегулювати за рахунок збільшення постачань іноземних товарів. З іншого боку, якщо товарів, якими не торгують, буде вироблено національною економікою більше, ніж економічні агенти готові спожити, недолік попиту не можна збільшити за рахунок збільшення попиту з-за кордону. Зміна

внутрішніх цін на товари, якими не торгують, не впливає на динаміку зарубіжних цін на аналогічні товари. Цінова динаміка на товари, якими торгують, як правило, відповідає динаміці світових цін.

Як особливий різновид товару в міжнародній торгівлі розглядаються послуги. Під час міжнародних переговорів про лібералізацію торгівлі використовується класифікація ГАТТ/СОТ, яка включає більше 600 різновидів послуг. Класифікація послуг заснована на стандартизованій промисловій класифікації, прийнятій ООН, і яка визнається в більшості країн світу. Відповідно до неї за послуги вважаються всі товари, включені до категорій 4-9, показаних у таблиці 5.5. Велика частина цих послуг є товарами, якими не торгують, отже виробляються і споживаються в національній економіці.

Послуги на світовому ринку – це послуги, що поступають на зовнішній ринок, тобто споживні вартості, які не набувають упредметненої форми.

У аналітичних цілях різноманіття послуг, якими не торгують, класифікують за різними ознаками:

1. *Залежно від руху доходів*: факторні послуги (платежі, що виникають у зв'язку з міжнародним рухом факторів виробництва (капіталу, робочої сили) і нефакторні послуги (інші види послуг (транспорт, подорожі тощо)).

2. *Відповідно до способів доставки послуг споживачеві*: послуги, пов'язані з інвестиціями (банківські, готельні і професійні послуги); послуги, пов'язані з торгівлею (транспорт, страхування); послуги, пов'язані одночасно з інвестиціями і торгівлею (зв'язок, будівництво, комп'ютерні та інформаційні послуги, особисті, культурні і рекреаційні послуги).

3. *Залежно від виду діяльності послуги можна розглядати як платежі з нетоварних комерційних операцій*: послуги, пов'язані із зовнішньою торгівлею (додаткові витрати на товари, морський та інший транспорт, страхування); послуги, пов'язані з обміном технологією (капітальне будівництво, управлінські послуги); подорожі (надходження з туризму і ділових поїздок); банківські послуги, лізинг, платежі, пов'язані з доходами на капітал; заробітна плата та інші трудові доходи;

4. *Залежно від характеру поведінки продавця і покупця*: виробник і споживач послуг не переміщаються – транспорт, комп'ютерні і інформаційні послуги;

виробник і споживач послуг переміщаються – поїздки в треті країни, організовані фірмами-нерезидентами;

виробник послуг переміщається, а споживач ні – прямі іноземні інвестиції, тимчасова трудова міграція;

споживач послуг переміщається, а виробник ні – поїздки (туризм), освіта і медичні послуги.

Порівнюючи особливості участі товарів і послуг в світовому товарообігу, можна виділити істотні якісні відмінності, які визначають і специфіку торгівлею ними (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Відмінності товарів і послуг

Товари	Послуги
Відчутні	Невідчутні
Видимі	Невидимі
Піддаються зберіганню	Не піддаються зберіганню
Торгівля товаром не пов'язана з виробництвом	Торгівля послугами пов'язана з їх виробництвом
Експорт товару означає вивіз товару з митної території за межі без зобов'язання про зворотне ввезення	Експорт послуги означає надання послуги іноземцеві, тобто нерезиденту, навіть якщо він знаходиться на митній території країни

Міжнародний обмін товарами і послугами може здійснюватися на відшкодувальній (комерційній) або безвідплатній основі. Договір купівлі-продажу між двома або декількома фірмами, що знаходяться в різних країнах, щодо постачання товарів або надання послуг відповідно до обумовлених умов називається *міжнародною торговою операцією*. Торгова операція визнається міжнародною, якщо вона поміщена між сторонами однієї національної приналежності, комерційні підприємства яких знаходяться на території різних держав. В той же час, якщо договір купівлі-продажу оформлений між організаціями різної національної приналежності, але які знаходяться на території однієї держави (наприклад, між дочірніми компаніями фірм різних країн, розташованих на території однієї країни), то він не вважається міжнародним.

Залежно від об'єкту торгівлі можна виділити наступні *види операцій*:

- операції купівлі-продажу товарів,
- операції купівлі-продажу послуг і
- операції по купівлі-продажу результатів творчої діяльності.

Традиційними для світової торгівлі є операції купівлі-продажу товарів, серед яких найпоширенішими є експортно-імпорتنі операції. Різновидом експортно-імпорتنих операцій є реекспортні і реімпорتنі операції. Реекспорт – продаж з вивозом за межі раніше імпортованого товару, що не піддався переробці. Реімпорт – придбання з ввезенням з-за кордону раніше експортованого товару, що не піддався там переробці.

Окрім експортно-імпорتنих операцій в практиці міжнародної торгівлі поширена зустрічна компенсаційна торгівля. *Зустрічна торгівля* – зовнішньоторговельні операції, умови яких передбачають зустрічні зобов'язання експортерів купити у імпортерів товари на частину або повну вартість товарів, що експортуються. Основними формами зустрічної торгівлі є:

бартерні операції – це товарообмінні операції з взаємною передачею права власності на товари без грошового еквівалента і без обов'язкового урахування цін товарів, тобто це безвалютний, але оцінений обмін товарами;

компенсаційні угоди – погашення товарного або фінансового кредиту, наданого стороною, що постачає технологічне устаткування, здійснюється постачаннями товарів, випущених на цьому устаткуванні, або постачаннями товарів, вироблених іншими підприємствами;

зустрічні закупівлі – це торгові угоди, за якими країна-реципієнт розраховується постачанням товарів безвідносно до продукції, що імпортується, технології або устаткування (формою, як видно, нагадує бартер);

кліринг – це система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери і послуги, яка ґрунтується на заліку взаємних вимог і зобов'язань. Розрізняють міжбанківський і валютний кліринг. Міжнародний міжбанківський кліринг – це розрахунки між банками шляхом заліку взаємних грошових вимог юридичних осіб з різних країн. Міжнародний валютний кліринг – це розрахункова система в міжнародній торгівлі та інших формах економічних відносин між країнами, яка базується на основі міжнародних платіжних угод. Міжнародні платіжні угоди – це міждержавні договори, які регулюють організацію розрахунків і платежів між двома або декількома країнами.

До основних зовнішньоторговельних операцій з купівлі-продажу послуг відносяться: операції з технічного обслуговування і забезпечення запасними частинами машинотехнічної продукції; іжиніринг; орендні відносини; операції з експорту-імпорту туристичних послуг; консультаційні послуги в області інформатики і вдосконалення управління. Операції з купівлі-продажу результатів творчої діяльності, пов'язаних з торгівлею результатами науково-технічних досліджень і об'єктів авторського права.

Об'єктом торгівлі в даних операціях виступають продукти інтелектуальної праці, які можуть виступати у формі патентів, ліцензій, товарних знаків, промислових зразків, технічних знань, ноу-хау тощо.

Всі операції, що здійснюються в міжнародній торгівлі, можуть здійснюватися як безпосередньо, так і за допомогою посередників. В ролі посередників можуть виступати брокери, дилери, комісіонери, консигнатори, оптові покупці, промислові агенти. Розрізняють наступні види посередницьких операцій: операції з перепродажу, комісійні операції, агентські операції, брокерські операції.

У міжнародній торгівельній практиці застосовуються два основні методи торгівельної діяльності: пряма торгівля і торгівля через посередників. Переваги прямої торгівлі пов'язані з відсутністю комісійних витрат за послуги посередників, скорочення трансакційних витрат, прискорення торгівельного обороту. Торгівля через посередників підвищує оперативність збуту, прискорює оборот капіталу. Основними посередниками, що грають визначальну роль на світових товарних ринках, є: міжнародні біржі, аукціони, ярмарки, виставки, тендери (інституційні посередники). Крім того виділяють маклерів, агентів, брокерів, дистриб'юторів (індивідуальні посередники).

Реалізація товарів на світовому ринку може здійснюватися шляхом традиційної торгівлі – торгівлі між суб'єктами різних національних економік за традиційними правилами, тобто по формулі: товар – відповідні гроші залежно від попиту і пропозиції. Якщо ж експортно-імпортні операції супроводжуються зустрічними постачаннями товарів, то реалізація товарів має характер зустрічної торгівлі. Торгівля продукцією також може здійснюватися і в рамках кооперації – це такий спосіб реалізації продукції між суб'єктами міжнародної виробничої кооперації, який відбувається, як правило, по трансфертних цінах (у пільговому режимі).

Вартість товарів, залучених до міжнародного обміну, об'єктивно відображає світові ціни, які характеризується наступними ознаками:

- це ціни крупних експортних і імпортних угод на умовах, які є звичними для більшості національних товарних ринків;
- це ціни, які використовуються в регулярних торгівельних угодах на найголовніших ринках світу;
- це ціни в таких угодах, платежі за якими здійснюються у вільно конвертованій валюті.

У міжнародній торгівлі застосовуються два основні види цін: розрахункові і публіковані: *розрахункові ціни* (індивідуально визначаються фірмами експортерами на конкретні види товарів відповідно до різних

методик) та *опубліковані ціни* (ціни, що повідомляються в спеціальних джерелах інформації). Як правило, публіковані ціни відображають загальні тенденції в світовій торгівлі. До публікованих цін відносять: довідкові ціни, біржові котирування, ціни аукціонів, ціни торгів, ціни фактичних операцій, ціни пропозиції крупних фірм.

Як правило, ціни на готову продукцію стабільніші, ніж ціни на сировинні ресурси. Ціни на однакову продукцію різні в різних країнах. Найвищі ціни (внутрішні й експортні) на продукцію обробної промисловості в більшості випадків мають фірми США, що пояснюється великими витратами виробництва в цій країні порівняно з іншими промислово розвиненими країнами.

Специфіка соціально-економічного і науково-технічного розвитку окремих країн прямо або опосередковано, разом з іншими ціноутворюючими чинниками, впливає на світові товарні ціни. Тому аналіз динаміки і рівня цін на ринку обов'язково повинен включати кількісну оцінку різниці в рівнях цін фірм різних країн і враховувати виявлені причини цієї різниці.

Особливістю міжнародних цін (на відміну від внутрішніх) є їх множинність, яка обумовлена наступними чинниками: відмінностями в торговій політиці (як по відношенню до окремих імпортерів, так і щодо конкретних ринків), державною і міждержавною валютною політикою, політикою протекціонізму, відмінностями в методології і методиці розрахунку цін тощо.

З метою конкретизації основних статей витрат при формуванні вартості об'єкту зовнішньоторговельного договору (контракту) в міжнародній практиці використовуються базисні умови постачання – *Incoterms*, відповідно до яких чітко визначаються: місце переходу права власності на товар, зобов'язання партнерів з транспортування, страхування, проходження митних процедур тощо.

4. Інфраструктура світового ринку товарів і послуг

Розвиток світового ринку товарів і послуг неможливий без розвитку його інфраструктури. Удосконалення світової інфраструктури обумовлене, насамперед, інтернаціоналізацією продуктивних сил, зростанням взаємопроникнення і взаємозалежності національних господарств. Світова інфраструктура охоплює ту частину господарства, яка забезпечує процес суспільного відтворення.

Інфраструктура світового ринку — це сукупність організаційно-правових форм, що опосередковують міжнародний

товарообіг, або сукупність інститутів, систем, служб, підприємств, що обслуговують світовий ринок і що виконують певні функції з забезпечення відповідного режиму його функціонування.

Загальною закономірністю змін у галузевій структурі світового ринку є поступовий перехід від «первинних галузей» (сільське господарство і добувна промисловість) до «вторинних» (оброблювальна промисловість і будівництво), а на даний час і до «третинних» (сфера послуг). Система глобального міжнародного виробництва пов'язана, насамперед, зі світовим промисловим комплексом, діяльність якого набула глобальних масштабів. У системі світового господарства сформувалися міжгалузеві системи:

- паливно-енергетичний комплекс;
- хіміко-лісовий комплекс;
- металургійний комплекс;
- машинобудування;
- агропромисловий комплекс;
- легка промисловість;
- транспорт і зв'язок.

Функціонування даних комплексів вимагає відповідного обслуговування. Слід виділяти в структурі світової інфраструктури виробничу інфраструктуру, яка складається з галузей, які безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво на міжнародному рівні (транспорт, інформаційний зв'язок, водо-, енергозабезпечення тощо). У той же час в світовому господарстві існують такі сфери, які опосередковано пов'язані з матеріальним виробництвом, але від розвитку яких залежить механізм відтворення робочої сили (освіта, охорона здоров'я тощо), і які також є важливою складовою сучасної інфраструктури світового ринку.

Основними елементами інфраструктури сучасного світового ринку є:

- біржі (товарні, сировинні, фондові, валютні), їх організаційно оформлене посередництво;
- аукціони, ярмарки та інші форми організаційного небіржового посередництва; комерційно-виставкові комплекси;
- світові засоби комунікації і мережа каналів зв'язків (інформаційних, транспортних тощо), які забезпечують переміщення товарів, послуг, факторів виробництва, передачу інформації;
- система міжнародних і національних банків;
- система регулювання зайнятості населення і центри державного і недержавного сприяння зайнятості (біржі праці);
- система страхування комерційних господарських ризиків і страхові компанії;

спеціальні рекламні агентства, інформаційні центри і агентства засобів масової інформації;

торгові палати, інші суспільні, добровільні і державні об'єднання (асоціації) ділових кіл;

система вищої і середньої економічної освіти;

консультативні (консалтингові) компанії;

суспільні і державні фонди, призначені для стимулювання ділової активності тощо.

Інфраструктура покликана забезпечити цивілізований характер діяльності ринкових суб'єктів, її елементи не нав'язані суб'єктам ззовні, а породжені самими ринковими відносинами. Основна функція світової інфраструктури полягає в забезпеченні життєдіяльності і розвитку всесвітнього господарства за рахунок полегшення учасникам ринкових відносин реалізації та їх інтересів; підвищення оперативності й ефективності роботи суб'єктів міжнародних економічних відносин на основі міжнародної спеціалізації суб'єктів світової економіки. Завдяки інфраструктурі світового ринку відбувається організаційне оформлення ринкових відносин.

Біржі, що функціонують в системі світового господарства, є організаційною формою оптової торгівлі масовими стандартними товарами, їх функціонування забезпечує здійснення систематичних операцій з купівлі-продажу валюти, цінних паперів, товарів. Розвиток міжнародної біржової торгівлі в сучасних умовах має суперечливий характер. З одного боку, у зв'язку з різким зростанням ролі ТНК значення товарних бірж як великих центрів міжнародної торгівлі десь зменшується, а з іншого боку, предметом біржової торгівлі стають нові групи товарів: пиломатеріали, м'ясо тощо. Кон'юнктура біржової торгівлі і ситуація на фондовій біржі - один з головних і достатньо достовірних показників динаміки світових товарних і валютних ринків зокрема.

Міжнародний аукціон – це спосіб міжнародного продажу окремих партій товарів або окремих предметів, які по черзі виставляються для огляду і вважаються проданими тому з присутніх покупців, який запропонував найвищу ціну. У міжнародній аукціонній торгівлі найчастіше товарами виступають чай, деякі предмети антикваріату, породисті коні.

У світі використовуються різні види аукціонної торгівлі: англійський аукціон (відкритий із зростаючою ціною, переможцем аукціону є той, хто запропонує найбільшу ціну), голландський аукціон (відкритий з падаючою ціною, виграє той, хто першим погоджується з ціною), закритий з оплатою «першої ціни» (проходить у формі надання заявок, перемагає той, хто запропонував велику ціну), закритий з оплатою «другої ціни» (аналогічний попередньому, але переможець оплачує ціну претендента, що опинився другим).

Міжнародні тендери (міжнародні торги) – поширена форма міжнародної торгівлі, при якій покупець оголошує конкурс для продавців на товар з певними техніко-економічними характеристиками за допомогою тендерних комітетів, до яких входять технічні і комерційні експерти, представники адміністрації, покупці, що ухвалили рішення про розміщення замовлень через торги, та інші учасники. Торги є змагальною формою закупівлі, при якій покупець оголошує конкурс для продавців з різних країн на товар або послугу, які б відповідали певним техніко-економічним характеристикам. Тендери мають наступні різновиди: відкриті (публічні) тендери (торги, в яких беруть участь всі бажаючі фірми); закриті тендери (торги, в яких беруть участь тільки відомі на світовому ринку постачальники і підрядчики); одиничні тендери (торги, про проведення яких оголошують тільки одній фірмі (або невеликій групі фірм, як правило, по черзі), про яку достовірно відомо, що вона зможе виконати терміновий або таємний контракт).

Одним із способів реалізації товарів фірмами з різних країн є міжнародні ярмарки, які є великим, періодично діючим і відкритим ринком, що проводиться в одних і тих же місцях, в певну пору року й у встановлені терміни. Метою міжнародного ярмарку є демонстрація зразків товарів, які виробляються суб'єктами міжнародних економічних відносин для укладення торгівельних угод. Демонстрація досягнень в області виробництва, науки і техніки однією або декількома країнами на території іншої країни забезпечується на міжнародних виставках, які проводяться з метою зацікавити суб'єктів міжнародних економічних відносин до підписання протоколів про наміри торгувати або навіть для укладення торгівельних угод. За характером експонати ярмарку і виставки розділяють на універсальні та спеціалізовані. Проводяться ще й так звані світові виставки, які не ставлять за мету безпосереднього укладення угод, а демонструють досягнення країн-учасниць і міжнародних організацій в області науки, техніки, культури. На таких виставках демонструють свою продукцію, як правило, більшість країн світу.

Важливим елементом сучасної інфраструктури є світові засоби комунікації і мережа каналів зв'язків (інформаційних, транспортних тощо), які забезпечують переміщення товарів, послуг, факторів виробництва, передачу інформації. Інформаційно-комп'ютерні технології є основою сучасних продуктивних сил і мають суттєвий вплив на економічний потенціал країни. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) забезпечують розповсюдження наукових знань, розвиток системи їх накопичення, систематизації і обробки. Сучасні ІКТ в значній мірі полегшують доступ до нових знань і інформації більшого числа користувачів.

Контрольні питання і завдання

1. Охарактеризуйте сутність світового ринку. Поясніть його основні характеристики.
2. У чому полягає матеріально-речова і вартісна рівновага на світовому ринку?
3. Дайте характеристику показникам участі країни в світовій торгівлі.
4. Проаналізуйте сучасну географічну і товарну структуру міжнародної торгівлі. Зробіть висновки.
5. Розкрийте механізм формування світової ціни і визначення обсягів світової торгівлі.
6. Охарактеризуйте види торгівлі, вживані в міжнародній практиці.
7. У чому полягають особливості ціноутворення в міжнародній торгівлі?
8. Наведіть конкретні приклади інфраструктури світового ринку товарів і послуг. Проаналізуйте роль елементів інфраструктури в розвитку міжнародного обміну товарами і послугами.

Тема 6. Міжнародний науково-технологічний обмін

1. Технології в системі світового виробництва

Міжнародний розподіл праці як вищий ступінь суспільного розподілу праці є основою міждержавних економічних відносин і об'єктивною передумовою загальної економічної взаємозалежності. Розвиток системи міжнародного розподілу праці впливає на зміну структури не тільки національної економіки, але і світового господарства в цілому.

Глобальними тенденціями розвитку продуктивних сил суспільства є динамізм і просторово-часове розміщення. У цьому аспекті процес взаємодії людини (особистий чинник) з навколишнім середовищем реалізується за допомогою засобів виробництва (речових чинників – засобів і предметів праці), що характеризують складну систему, в якій виникає ефект їх зв'язаності через технологію і організацію виробництва. Технологія відображає взаємодію між основними чинниками виробництва, що відкриваються наукою і практикою, способи впливу людини на предмети праці, які засновані на механічних, фізичних і хімічних засобах факторів виробництва. Організація виробництва забезпечує єдність, злагодженість функціонування всіх його чинників, взаємодії людей, що беруть в ньому участь.

Технологія – особливий фактор виробництва, який характеризує наукові методи досягнення практичних завдань і цілей, включаючи підприємницькі здібності.

Єдиний, взаємообумовлений, поступовий розвиток науки і техніки характеризує науково-технічний прогрес. За своєю суттю наука інтернаціональна, вона ґрунтується на єдиних законах, поняттях і категоріях, що наділяє науку єдиним об'єднуючим початком. Історичний розвиток науки зробив її найважливішою складовою продуктивних сил суспільства, перетворивши науку на значний соціальний інститут, який безумовно впливає на всі сфери суспільства. У технічному прогресі суспільства впродовж всієї його історії спостерігалися екстенсивні (еволюційні) і революційні періоди, пов'язані з науковими революціями, які приводять до істотних змін структури, принципи пізнання, категорії та методи, а також форми організації суспільства.

Науковий і технічний прогрес вперше почали зближуватися в XVI-XVIII століттях, коли розвиток мануфактурного виробництва, потреби мореплавання і торгівлі вимагали відповідного теоретичного і експериментального вирішення конкретних практичних завдань. Другий етап

науково-технічного прогресу пов'язаний з розвитком машинного виробництва (з кінця XVIII століття) – саме з того часу наука і техніка взаємно стимулюють темпи розвитку один одного. З цього періоду в системі чинників, що формують конкурентні переваги країни, вперше почали братися до уваги інновації (нові технології, техніка, знання), які дозволяють враховувати вплив науково-технічного прогресу на зміни в системі міжнародного обміну, в якому беруть участь країни.

Реалізацію інновацій здатне забезпечити підприємництво. Підприємець вилучає фактори виробництва (працю, землю, капітал) з рутинного кругообігу, пропонуючи нові комбінації їх використання: створення нового товару (послуги), створення нової технології (методу) виробництва, розробка нових принципів організації діяльності, освоєння (відкриття) нових ресурсів (факторів) виробництва, освоєння нових ринків. Зрештою обмін інноваціями, пропонованими підприємцями на ринку, набуває асиметричного характеру, що забезпечує додаткові конкурентні (інноваційні) переваги власникам інновацій, які витікають з їх монопольного положення (закріпленого авторськими правами) в конкретний момент часу. У сучасних умовах рушійною силою світової економіки є технічні нововведення, які не мають національних особливостей. Кожна з нових розробок швидко стає ходовим міжнародним товаром. В результаті ринок товарів і послуг, міжнародна торгівля, фінансові ринки, компанії все більше схильні до глобалізації.

Теорія економічного розвитку, запропонована Й. Шумпетером, ґрунтується на тому, що реалізацію інновацій здатне забезпечити підприємництво. Він також запропонував розглядати систему господарського життя з двох сторін, відзначаючи, що, з одного боку, – це рутинний кругообіг, пов'язаний з постійним повторенням виробництва (відтворення), а з іншого, – інновації (розвиток). Підприємець вилучає чинники виробництва (працю, землю, капітал) з рутинного кругообігу, пропонуючи нові комбінації їх використання:

- створення нового товару (послуги);
- створення нової технології (методу) виробництва;
- розробка нових принципів організації діяльності;
- підлив монополії конкурентів;
- освоєння (відкриття) нових ресурсів (факторів) виробництва;
- освоєння нових ринків збуту.

Зрештою обмін інноваціями, які пропонують підприємці на ринку, набуває асиметричного характеру. Це забезпечує додаткові конкурентні (інноваційні) переваги власникам інновацій, що витікають з їх монопольного положення (закріпленого авторськими правами) в конкретний момент часу. У сучасних умовах рушійною силою світової економіки є технічні

нововведення, які не мають національних особливостей. Кожна з нових розробок швидко стає міжнародним товаром. В результаті ринок товарів і послуг, міжнародна торгівля, фінансові ринки, компанії стають все більш глобалізованими.

Запропонована теорія Й. Шумпетера отримала свій логічний розвиток в *еволюційній теорії змін*. Рутіна, на думку *Н. Річарда* і *У. Сіднея*, є своєрідна форма зберігання специфічних знань. Для розвитку організації, на думку даних дослідників, у край необхідні нововведення – встановлення нових схем інформаційних і матеріальних потоків між існуючою субрутиною.

Структурні оновлення технологічного способу виробництва за рахунок поліпшення вживаних технологій визначають еволюційний шлях розвитку суспільства, корінні ж зміни в знаннях характеризують технічні революції. Економічні умови в суспільстві ніколи не залишаються постійними. В результаті циклічність стає об'єктивною закономірністю економічного розвитку. Довгострокові циклічні коливання в економіці були виявлені вченими ще в 19 ст. (*У. Джевонс, Ст. Парето, Н. Туган-Барановський*, в подальшому *Й. Шумпетер, С. Кузнець* та ін.).

Створення наукової теорії довгих хвиль в економіці належить *М.Кондратьєву*, який вважав, що довгострокові цикли (довгі хвилі) обумовлені внутрішніми чинниками економічного зростання, вони безпосередньо пов'язані з циклічністю в розвитку виробничих сил суспільства. Основною рушійною силою циклу є безпосередньо науково-технічний прогрес, роль якого виявляється в певні періоди практичної потреби в певних нововведеннях (кластерах), які кардинальним чином змінюють енергетичну основу виробництва, формують його нову технічну базу, видозмінюючи, відповідно, територіальну й галузеву структури. Кожному циклу, як зазначав *М.Кондратьєв*, відповідає і певний набір галузей економіки, які або вступають у фазу підйому і розквіту, або в стадію спаду і стагнації. Через два цикли від зародження кластер (галузь) виявляється в стані депресії, через три – отримує новий науково-технічний імпульс для подальшого розвитку. Починаючи з першої промислової революції кінець XVIII – перша третина XIX століття зміни базисних поколінь машин і технологій здійснюються в тимчасових межах 40-60 років. У цих же самих межах під впливом тих же матеріально-технічних і економічних чинників здійснюються і довготривалі економічні цикли. За період від промислової революції і до середини XX століття були три довгі цикли, кожен з яких ґрунтувався на власних базових нововведеннях. Саме з розвитком машинного виробництва міжнародний розподіл праці починає розвиватися найактивніше, що виявляється в інтенсифікації міжнародних економічних відносин в цілому.

Перший великий економічний цикл (початок – середина XIX століття) характеризувався становленням капіталізму вільної конкуренції. Розвиток монополістичної стадії капіталістичних відносин (друга половина XIX століття) безпосередньо припадає на другий великий економічний цикл, що призвело до формування нової техніко-економічної системи. Посилення ролі держави, зміна характеру розвитку ринку в умовах посилення монополізації (у першій половині XX століття) призвела до формування нового економічного укладу, що характеризується як державно-монополістичний капіталізм.

З початком сучасної НТР (з середини XX століття) почався четвертий цикл, який характеризувався розвитком інформаційно-технологічного простору. Перші два цикли ґрунтувалися на енергії вугілля і пари, і пов'язані з розвитком, насамперед гірничо-металургійної галузі. Третій і четвертий цикли ґрунтувалися на електроенергії та нафті, у галузевому розвитку домінують важке машинобудування, енергетика, основна хімія, автомобілебудування, нафтохімія.

Таблиця 6.1

Еволюція технологічних укладів у світовому господарстві

Уклад	Період	Країни - лідери	Домінантні технології
I	1770-1830	Великобританія, Франція, Бельгія	Водяний двигун, виплавка чавуну, обробка заліза, будівництво каналів
II	1840-1880	Великобританія, Франція, Бельгія, США, Німеччина	Паровий двигун, вугільна промисловість, машинобудування, чорна металургія
III	1890-1940	Великобританія, Франція, США, Німеччина	Електроустаткування, важке машинобудування, виробництво сталі, важкої зброї, неорганічна хімія, кораблебудування, ЛЕП
IV	1940-1980	США, Західна Європа, Японія	Синтетичні матеріали, органічна хімія, кольорова металургія, електронна промисловість, автомобілебудування, атомна енергетика
V	1980-2020	США, ЄС, Японія, Південно-Східна Азія	Обчислювальна техніка, телекомунікації, роботобудування, мікро- і оптоволоконні технології, космічна техніка, штучний інтелект, біотехнологія.

Розвиток глобальних інтеграційних процесів у світовій економіці дозволяє говорити про формування (з кінця ХХ століття) нового п'ятого великого економічного циклу, пов'язаного з розвитком «нової економіки», каталізатором якої є, нсамперед, високорозвинені країни світу. П'ятий цикл, безпосередньо пов'язаний з розвитком біотехнології, мікроелектроніки, ядерної енергії. Новий етап розвитку інтернаціоналізації суспільного відтворення пов'язаний з процесами глобалізації, що розширюються, в світовому господарстві, привів до розвитку інтеграції у сфері науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, що дозволяє говорити про формування особливого інформаційно-технологічного простору, в рамках якого розвиваються особливі регіональні науково-виробничі комплекси.

Економічна взаємодія національних економічних систем характеризується не тільки взаємопроникненням і переплетенням виробництва, але і широким розвитком міжнародної спеціалізації і кооперації, як у виробництві, так і в науці і техніці, що приводить до глибоких структурних змін в економіці країн-учасниць. В умовах науково-технічної революції сформувалася єдина система, в якій науці належить основоположне місце: наука-техніка-виробництво.

Науково-технічна революція як якісне перетворення продуктивних сил перетворює науку на провідний чинник розвитку суспільного виробництва, впливаючи на всі сторони життя. У зв'язку з цим, подальший розвиток національних економік, виходячи з ринкових умов господарювання, без тісної взаємодії науки і виробництва представляється маловірогідним. Саме завдяки результатам наукових досліджень забезпечуються конкурентні переваги не тільки для конкретних виробників, галузевих комплексів, але й для національних економік в цілому. Крім того, в сучасних умовах лідерство в науково-технічній сфері формує основу національної безпеки країни. Отже, реалізація активної науково-технічної політики є передумовою в досягненні переваги не тільки в економічній, але і в соціальній сфері.

Під впливом інтернаціоналізації науки і техніки як особливих чинників в системі продуктивних сил суспільства, сформувалася сучасна система міжнародного розподілу праці, яка характеризується двома основними процесами – власне розподілом праці (спеціалізація) і його об'єднанням (кооперація). Сучасний розвиток спеціалізації промислового виробництва характеризується роллю спеціалізації, що зменшується, між галузями і посиленням внутрішньогалузевої спеціалізації, внаслідок чого активізується міждержавний обмін і посилюються інтеграційні процеси.

Таким чином, розвиток світового ринку в сучасних умовах вплинув на інтенсифікацію міжнародного економічного обміну не тільки товарами, послугами, факторами виробництва, але і технологіями, інформацією, знаннями. Інтернаціоналізація обміну переростає в інтернаціоналізацію

капіталу, виробництва і технологій, характер яких визначається місцем національної економічної системи в міжнародному розподілі праці. В умовах науково-технічної революції сформувалася єдина система «наука-техніка-виробництво», в якій основоположне місце належить науці. НТР як якісне перетворення продуктивних сил перетворює науку на провідний чинник розвитку суспільного виробництва, впливаючи на всі сторони життя.

2. Міжнародний рух технологій

Сучасний характер міжнародної співпраці відзначається значним розповсюдженням обміну високотехнологічними товарами, так званої невидимої торгівлі з приводу надання технологічних послуг. Завдяки руху технологій відбувається подальше розширення бази виробничої кооперації, заглиблюється спеціалізація, диверсифікується рух факторів виробництва.

Технологічний розвиток не просто є таким, що становить загальний прогрес людства. Він випереджає зміни в інституційній сфері і впливає на розвиток економічних стосунків суб'єктів міжнародних економічних відносин, оскільки процеси інтернаціоналізації розповсюджуються і на сферу науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок. Різний рівень соціально-економічного розвитку країн обумовлює відмінності в їх науковому потенціалі, неоднорідність в розвитку науки і техніки. Високі темпи розвитку НТП призвели до того, що до системи міжнародного обміну все більше залучається особливий товар – науково-технічні досягнення.

Міжнародні науково-технічні відносини – відносини, що виникають з приводу обміну результатами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), сумісного проведення НДДКР, використання і застосування результатів НДДКР в діяльності суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Оскільки технології є особливим фактором виробництва, що характеризує наукові методи досягнення практичних цілей, включаючи підприємницькі здібності, то *світовий ринок технологій* слід розглядати як сукупність міжнародних економічних відносин, що виникають між суб'єктами з приводу купівлі-продажу технологій продуктів, процесів і управління.

Інституційними елементами світового ринку технологій є:

- *об'єкти* – носії технологій (товари, процеси);
- *суб'єкти* – суб'єкти міжнародних економічних відносин, що здійснюють операції з об'єктами;
- *форми трансферу* технологій (комерційні, некомерційні);

– *канали трансферу* і розповсюдження технологій.

Всі об'єкти світового ринку технологій подані у вигляді результатів діяльності сфер матеріального і нематеріального виробництва, звідси технології можуть бути матеріалізованими і нематеріалізованими (технології в чистому вигляді). В матеріально-речовому вигляді об'єкти світового ринку технологій представлені результатами сфери матеріального виробництва (номенклатура товарної продукції) – *матеріалізовані технології*. У нематеріально-речовому вигляді об'єкти світового ринку технологій представлені результатами сфери нематеріального виробництва (інтелектуальній діяльності) – *технології в чистому вигляді*.

Залежно від коефіцієнта технологічної ємкості слід розрізняти високотехнологічні товари (аерокосмічне обладнання, комп'ютерна техніка, електроніка, ліки); середньотехнологічні (автомобілі, хімікати, різна промислова продукція) і низькотехнологічні товари (будівельні матеріали, продукти харчування, гірські метали, текстиль, одяг, взуття).

Таблиця 6.2

Питома вага високотехнологічного експорту в загальному обсязі товарного експорту: регіональний аспект, %

Регіон світу	Питома вага,% (рік звітних даних)
Близький Схід	1 (2007)
Азійсько-тихоокеанський регіон	28 (2008)
ЄС	14 (2008)
Східна Європа і Центральна Азія	6 (2008)
Південна і Центральна Америка	12 (2008)
Близький Схід і Північна Африка	4 (2006)
Південна Азія	5 (2008)
Африка	3 (2008)
Світове господарство в цілому	17% 2008

Джерело: <http://data.worldbank.org/topic/science-and-technology>

Основна частина міжнародного технологічного обміну припадає на високорозвинені країни (США, Японію, Великобританію, Німеччину, Францію). Активізація участі в системі міжнародного розподілу праці країн, що розвиваються, привело до того, що частка цих країн в експорті та імпорті

наукоємної продукції постійно зростає. Останніми роками активними експортерами і імпортерами наукоємної продукції виступають країни, що розвиваються (Сінгапур, Гонконг, Китай, Малайзія та ін.). В цілому ж в світовому господарстві питома вага високотехнологічного експорту становить 17% від загального обсягу товарного експорту

Результати інтелектуальної діяльності класифікуються як: неринкові (інформаційні масиви друкарської продукції (довідники, підручники), знання і досвід, що передаються під час стажувань, конференцій тощо); потенційно-ринкові (патенти, know-how, науково-технічна документація тощо) і безпосередньо ринкові (ліцензії, інжиніринг, лізинг, франчайзинг тощо). Таким чином, можна відзначити, що всі об'єкти міжнародних економічних відносин, що залучені до міжнародної торгівлі, є характерними носіями технологій.

Оскільки в сучасних умовах спостерігається планетарний масштаб інтернаціоналізації створення і освоєння технологій, їх використання, трансферу і розповсюдження, то можна говорити про виникнення і розвиток в світовому господарстві *техноглобалізму*. Слід підкреслити, що технології є таким фактором виробництва, який визначає характер і напрями його подальшого розвитку. В результаті розвитку НТП сама праця концентрується в технологічних сферах виробництва, а капітал, який раніше розглядався виключно як упередметнена вартість і результат попередніх стадій відтворення, на даний час набуває якісно нові риси, оскільки капітал своєрідно переноситься в сферу знань, інформаційних технологій.

На сучасному етапі розвитку світового ринку технологій функціонують різні суб'єкти всіх структурних рівнів світового господарства:

на *моно- і мікрорівнях* – університети, наукові заклади, бізнес-центри, венчурні фірми, інноватори-індивідуалісти;

на *мезорівні* – ТНК і БНК, крупні національні компанії, науково-технічні комплекси;

на *макрорівні* – держави і національно-технічні системи;

на *мегарівні* – міждержавні утворення й інтеграційні об'єднання країн;

на *метарівні* – міжнародні організації, що надають технічне сприяння країнам в розповсюдженні технологій.

Всі форми міжнародного науково-технічного обміну обумовлені сутністю технологій і відображають діалектичний процес їх зародження, розквіту, старіння і заміни новими знаннями. Зазвичай процес міжнародної передачі технологій містить в собі відбір і придбання технології, адаптацію і

освоєння придбаної технології, розвиток місцевих можливостей після удосконалення технології з урахуванням потреб національної економіки.

Етапи життєвого циклу технологій включають чотири періоди. Для першого етапу характерна поява унікальної технології, що не має аналогів і що володіє найвищим технологічним рівнем. Дані технології мають новизну, володіють найвищим технічним рівнем, можуть бути використані у виробництві на умовах виняткової монополії. Другий етап пов'язаний з розвитком прогресивних технологій, тобто таких, що володіють новизною і техніко-економічними перевагами порівняно з технологіями-аналогами. Прогресивність тієї або іншої технології може знаходитися в межах окремих країн, різних фірм, в різних умовах її застосування. Третій етап життєвого циклу технологій пов'язаний з традиційними технологіями – розробками, що відображають середній рівень виробництва, досягнутий більшістю виробників на ринку. І, нарешті, на четвертому етапі технології стають морально застарілими, оскільки не забезпечують техніко-економічні показники, які досягаються більшістю виробників.

Високі темпи НТП в другій половині ХХ століття призвели до розширення міжнародного технологічного обміну.

Міжнародна передача технологій – це рух науково-технічних досягнень, конструкторських рішень, систематизованих знань і виробничого досвіду на комерційній або некомерційній основі через національні межі (межі митних територій) з метою кращого використання і застосування ресурсів, підвищення ефективності виробництва і максимізації прибутку, включаючи такі стадії і види виробничої діяльності, як промислове виробництво, управлінська діяльність, маркетинг тощо.

Враховуючи носії, за допомогою яких може здійснюватися міжнародна передача технологій, виділяють наступні форми передачі науково-технічних знань:

у інформаційному вигляді (купівля ноу-хау, патентів, інформаційних пакетів, використання як паперових, так і електронних носіїв інформації);

у вигляді високотехнологічних товарів (предметом міжнародної торгівлі стають безпосередньо високотехнологічні товари);

у вигляді постачань технологічного обладнання в рамках реалізації міжнародних виробничих проектів (наприклад, у вигляді внеску одного з учасників спільного підприємства до статутного фонду у формі технологій, ноу-хау);

у вигляді міжнародної міграції висококваліфікованих науково-технічних кадрів.

Всі форми передачі технологій можна умовно віднести до двох класифікаційних груп, виділивши комерційні і некомерційні форми. Комерційні форми міжнародної передачі технологій реалізуються на умовах оплати покупцем науково-технічних знань, що передаються продавцем. Комерційні форми технологічного обміну включають ліцензійні угоди (товарні знаки, патенти, know-how, промислові зразки), науково-технічну кооперацію, постачання промислового устаткування, технічне забезпечення, підготовку фахівців, стажування, контракт-менеджмент.

Рис. 6.1. Форми і канали міжнародного трансферу технологій

Основними каналами міжнародної комерційної передачі технологій є наступні:

- внутрішньофірмовий, який охоплює потік технологій, що направляються від материнської структури і науково-дослідних центрів, які вона контролює, до закордонних філій ТНК);
- міжфірмовий, інструментами якого є ліцензійні, коопераційні та інші угоди між фірмами, що мають різну національну приналежність;
- зовнішньоторговельний, який функціонує через механізм експортно-імпортних поставок машин, устаткування та іншої промислової продукції;
- міжнародно-інвестиційний, при якому рух технологій відбувається як умова або створення нових підприємницьких структур, або перехід до донора технологій частини власності об'єкту і прав управління ним.

Некомерційні форми пов'язані з розповсюдженням такої інформації про НДДКР, яка не містить секретів виробництва і патентоспроможні за своєю природою винаходи. Такими формами можуть бути науково-технічні публікації, учбова література, довідники, реферативні видання, матеріали конференцій, симпозіумів тощо. З некомерційними формами обміну технологіями пов'язана діяльність міжнародних організацій з науково-технічної співпраці, науково-технічні публікації, проведення виставок, конференцій, обмін делегаціями, обмін ученими, фахівцями.

Основними каналами трансферу інновацій і технологій є: міжнародна торгівля інноваційною продукцією, ліцензійна торгівля, міжнародна міграція капіталу і робочої сили, різні інші форми міжнародної науково-технічної співпраці.

3. Міжнародна співпраця в науково-технічній сфері

Міжнародна співпраця в науково-технічній сфері грає активну роль у формуванні сучасної відкритої економічної системи. Така співпраця сприяє:

- підвищенню ефективності національного виробництва, процесів відтворення;
- забезпеченню більшої наукоємкості національного виробництва, завдяки як технологічній спеціалізації, так і залученню іноземних технологій у вигляді товарів, ноу-хау тощо;
- підвищенню добробуту, вирішенню ряду соціальних проблем засобами технічного прогресу;
- поліпшенню екологічної ситуації завдяки впровадженню матеріаломістких і ресурсозберігаючих технологій, використанню альтернативних матеріалів і речовин.

Характер сучасного соціально-економічного розвитку окремих країн і в цілому цивілізації, особливості міжнародної конкуренції на ринках товарів і послуг, свідчать про те, що необхідною складовою стійкого економічного розвитку відтепер є зростання інтелектуального потенціалу і науково-технологічні інновації. Таке зростання є одним з основних пріоритетів державної політики стимулювання підприємницької активності в ключових галузях технологічного виробництва, часткового перерозподілу національного доходу з напрямом засобів на розвиток науки, впровадження новітніх технологій. Наукові ресурси країни визначаються як чисельністю дослідників і матеріально-технічною базою НДДКР, так і системою організації науки і наукового обслуговування, пріоритетами наукових розробок. Основними показниками, що характеризують наукові ресурси країни, є: частка витрат на НДДКР у ВВП; витрати на НДДКР на душу

населення; частка бюджетних витрат на НДДКР; чисельність науково-технічних фахівців; частка наукоємної продукції у ВВП і експорті країни, частка країни на світовому ринку високих технологій і ін.

Розвиток міжнародного обміну науково-технічними знаннями носить об'єктивний характер, оскільки існує можливість монополізації технологічних знань. Виробники проводять цілеспрямовану політику в області передачі технології, а використання внутрішньофірмового (внутрішньокорпоративного) обміну технологією є одним із засобів зовнішньоекономічної експансії. Тут слід зазначити, що посилення суперечностей у сфері міжнародного технологічного обміну, приводить до загострення конкурентної боротьби між ТНК на світових товарних ринках. З погляду наочного аналізу інтернаціоналізації господарського життя, розвитку форм міжнародних економічних відносин, можна констатувати еволюцію самої природи і матеріального змісту міжнародної торгівлі. Активний технологічний розвиток на рівні національних господарських комплексів веде до появи на світовому ринку не тільки нових товарів, але й їх різновидів.

Аналіз останніх тенденцій розвитку світового виробництва дозволяє зробити наступні висновки:

- у системі глобального виробництва інформаційного суспільства значно зросла частка наукоємної продукції;
- інформація і комунікації формують (разом з транспортом) особливу систему інфраструктури світового виробництва, роль і значення якої в забезпеченні функціонування світового виробництва продовжує зростати;
- поглиблюється диверсифікація світового виробництва, що виявляється в розширенні товарної номенклатури і зміні структури виробництва.

Систему глобального міжнародного виробництва відображають світові промислові комплекси, діяльність яких набула глобальних масштабів. Інтенсифікація світового розвитку пов'язана, насамперед, з машинобудуванням, яке сформувалося в результаті міжнародного розподілу праці й активно впливає на його подальше розширення і поглиблення. Значне збільшення обсягів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт в машинобудуванні в підсумку забезпечило даній галузі визначальне місце в трансформації суспільного виробництва, пов'язаного з інформаційною революцією (переходом до постіндустріального або інформаційного суспільства).

У більшості розвинених країн світу машинобудування характеризується високим експортним потенціалом і займає питому вагу в загальній вартості експорту. Характерною особливістю розвитку машинобудування в розвинених країнах порівняно з тими, що розвиваються,

є те, що частка машин і обладнання в загальному обсязі експорту цих країн більша, ніж частка даної товарної групи в загальній вартості створеної в країнах промислової продукції. Продукція машинобудування розвинених держав характеризується високим рівнем конкурентоспроможності на світових ринках завдяки високій наукоємності.

Сучасна глобальна система машинобудування сьогодні більшою мірою (практично на 3/4) зосереджена в обмеженій групі країн, які забезпечують випуск практично всієї номенклатури галузі. Насамперед, це США, Японія, Великобританія, Франція, Германия, Росія, Канада, Італія, Китай і Україна. У цих країнах частка продукції машинобудівного комплексу в загальному об'ємі виробленої промислової продукції становить 25-50%. Відповідно, продукція машинобудування займає провідне місце і в експорті даних країн.

Торгівля продукцією машинобудування найшвидше розвивається безпосередньо усередині групи промислово розвинених країн, що пов'язане з характеристиками внутрішнього ринку (особливо його розмірами), які формують важливу порівняльну перевагу даних країн. Більш ємкий ринок стимулює інновації, знижує інформаційні витрати тощо. Промислово розвинені країни мають подібні структури попиту. Відповідно, чим більше перетинаються дані структури в країнах експортерів і імпортерів, підкріплені високим рівнем доходу, тим вище рівень торгівлі між даними країнами. Найвищі темпи зростання експорту забезпечує електронне обладнання і електротехніка.

Меншим асортиментом продукції машинобудування, що випускається, характеризуються такі промислово розвинені країни, як Нідерланди, Швеція, Бельгія та інші окремі країни, що розвиваються (перш за все «нові індустріальні країни»). При цьому дані держави також грають активну роль у територіальному і міжнародному розподілі праці. Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що саме перша група країн і забезпечує світовий науково-технічний прогрес.

Глобальна система машинобудування, виступаючи єдиною системою з одного боку, в той же час є полісистемним утворенням, оскільки ґрунтується на достатньо розгалуженій структурі, що склалася усередині. Саме НТП забезпечив розвиток внутрішньогалузевої спеціалізації, перехід від наочної до подетальної, технологічної і постадійної спеціалізаціям. Вплив НТП відбився на зміні структури найважливішої форми міжнародних економічних відносин – міжнародній торгівлі, в якій на долю продукції машинобудівного комплексу припадає 39%. Характер впливу НТП на розвиток світового машинобудівного комплексу визначається наступним. НТП визначає структурні зрушення, які відбуваються в даному комплексі. Частка праці у вартості продукції машинобудівного комплексу постійно збільшується, що пов'язане із загальноєволюційним характером розвитку НТП. В цілому

машинобудівне виробництво постійно ускладнюється при збереженні монополії на складне наукоємне виробництво в розвинених країнах світу. Загальною тенденцією розвитку машинобудівного комплексу в системі світового виробництва стало переміщення виробництва низької і середньої складності з розвинених країн до тих, що розвиваються. Якщо, починаючи з 60-х років ХХ століття, загальною тенденцією в розвитку світової торгівлі є зменшення питомої ваги торгівлі сировинними товарами при збільшенні, відповідно, об'ємів торгівлі товарами глибокої переробки, то вже з 80-х років формується стійка тенденція до збільшення обміну наукоємною продукцією.

Розвиток світової системи машинобудування забезпечив і своєрідну інтелектуалізацію світової торгівлі. У експорті країн, насамперед, промислово розвинених, частка наукоємної і високотехнологічної продукції постійно збільшується (для США цей показник складає 28,4%, в Великобританії – 19,5%, в Японії по Франції -18,9% тощо). Слід зазначити, що країни, що розвивають (особливо ті, що належать до азійсько-тихоокеанського регіону), суттєво нарощують обсяги експорту високотехнологічної продукції. Так, для Китаю питома вага цієї продукції у сукупному експорті країни вже досягла 29,7%.

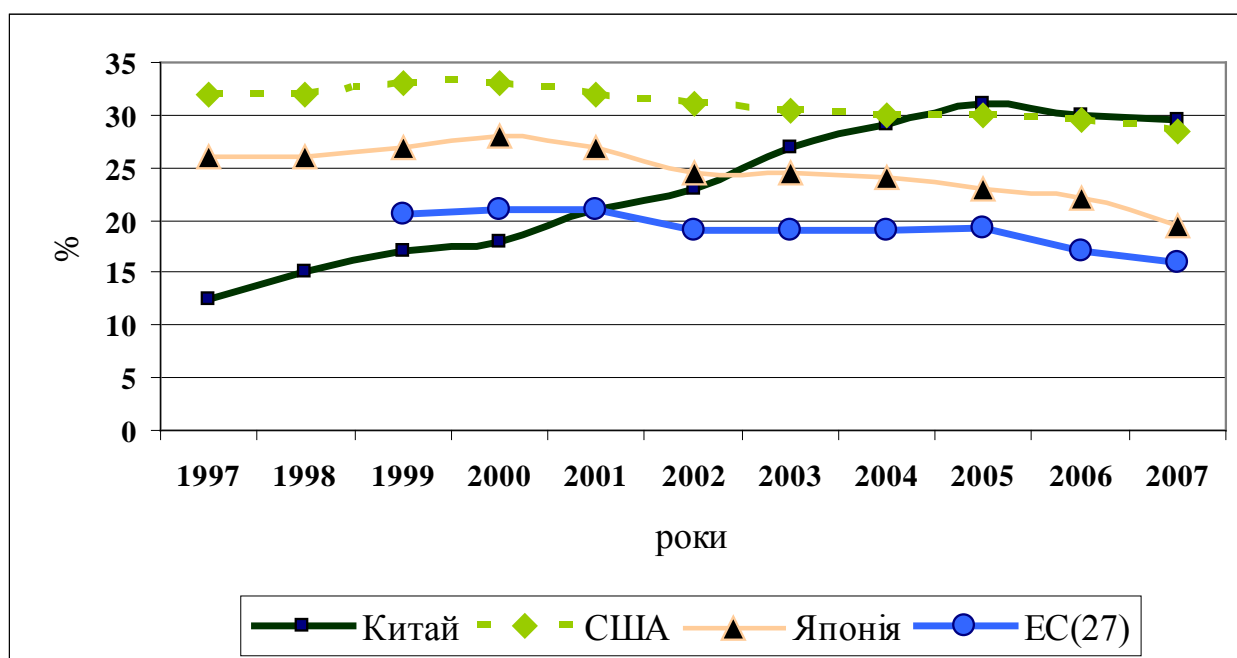

Рис. 6.2 Питома вага експорту високотехнологічної продукції в деяких країнах світу, %

Розвиток виробництва наукоємної продукції безпосередньо залежить від рівня розвитку і використання наукового потенціалу, який мають ті або інші країни. За останні десятиліття глобальні витрати на науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) значно зросли і досягли приблизно 677 млрд. доларів, з яких близько 80% всіх світових витрат припадає тільки на десять країн світу. З 7% до 17% збільшилася частка

зарубіжних патентних заявок, поданих в Бюро патентів і торгових марок США країнами, що розвиваються, країнами Південно-Східної Європи та СНД.

Оцінити здібність національного господарства до здійснення інновацій дозволяє *індекс інноваційного потенціалу ЮНКТАД*. Даний показник, що характеризує національний інноваційний потенціал, свідчить, що можливості країн досить різні. До групи країн з високим потенціалом відносяться також деякі країни Південно-Східної Європи та СНД. До групи країн з середнім потенціалом входить решта країн з перехідною економікою, країни, що мають багатий ресурсний потенціал, і в яких швидкими темпами нарощується індустріалізація. До даної групи ЮНКТАД віднесено також дві країни Африки на південь від Сахари (Маврикій і Південна Африка). Група країн з низьким потенціалом охоплює більшість країн Африки, а також низку країн Північної Америки, Західної Азії і Латинської Америки. Серед країн, що розвиваються значним інноваційним потенціалом володіють країни Південно-Східної і Східної Азії. В той же час країни Латинської Америки і Карибського басейну поступово поступаються своїми позиціями країнам Північної Африки і Західної Азії. Поступово зростає експорт інформаційно-комунікаційних технологічних товарів, виробництво яких забезпечують країни, що розвиваються.

Таблиця 6.3

Питома вага інформаційно-комунікаційних технологічних товарів у світовому експорті у 2008-2009рр.,%

країни	експорт		імпорт	
	2008	2009	2008	2009
<i>Світове господарство в цілому</i>	<i>10,6</i>	<i>11,8</i>	<i>11,0</i>	<i>12,5</i>
Країни, що розвиваються	17,6	20,3	15,4	17,4
Країни з перехідною економікою	0,3	0,4	5,4	5,5
Розвинуті країни	6,9	7,1	9,0	10,0

Джерело: статистична база UNCTADstat (<http://www.unctad.org>)

Вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, поява нових методів дослідницької діяльності сприяють більшій спеціалізації НДДКР. Позитивно на розвитку інфраструктури ринку інформаційно-комунікаційних технологій відбиваються зміни нормативно-правового характеру що стосуються, наприклад, захисту прав інтелектуальної власності, реформування державної дослідницької діяльності, розвитку інвестиційної активності, особливе стимулювання інвестицій в НДДКР.

НДДКР можуть приймати різні форми: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, а також розробка товарів і процесів. На відміну від фундаментальних досліджень, які в основному ведуться в державному секторі, два інших види НДДКР мають вирішальне значення для конкурентоспроможності багатьох компаній. Тому цілком закономірним є те, що основний вплив на розвиток інноваційної діяльності роблять транснаціональні корпорації. У 2004 році в ТНК надходження у вигляді роялті і ліцензійних платежів становили приблизно 98 млрд. дол. На долю ТНК припадає майже половина глобальних витрат на НДДКР і не менше двох третин комерційних витрат на дослідження і розробки (за оцінками ЮНКТАД приблизно 450 млрд. дол.). Витрати на НДДКР деяких крупних ТНК набагато перевищують відповідні витрати багатьох країн світу (рис. 6.2).

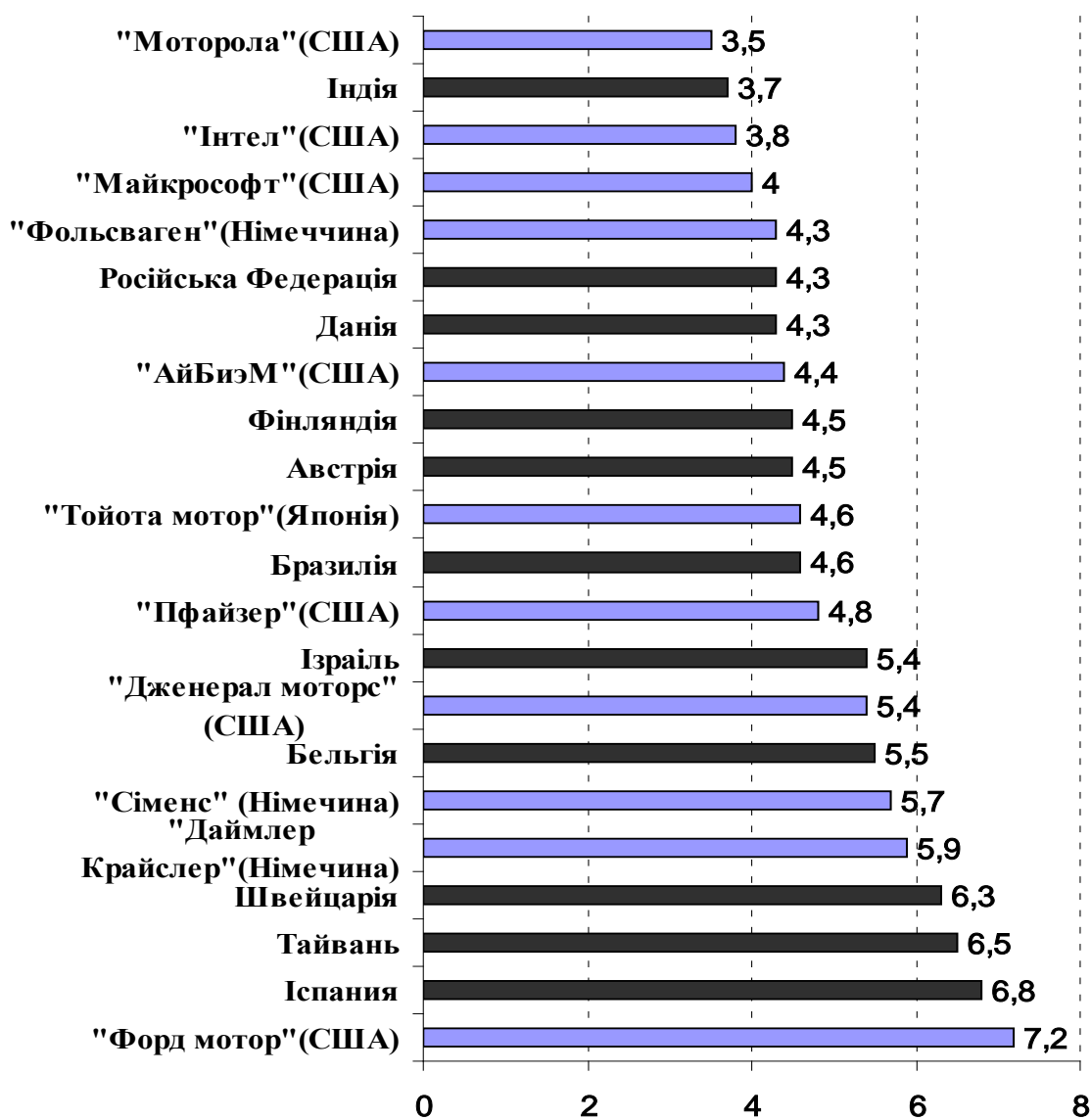

Рис. 6.3 Витрати на НДДКР в окремих ТНК і країнах світу, млрд. дол

У сучасних умовах науково-технічний прогрес займає провідне місце серед факторів суспільного виробництва. Науково-технічна революція перетворила науку на провідний фактор розвитку суспільного виробництва. Так, зростання ефективності виробництва в розвинених країнах світу обумовлене на 15% змінами у використанні робочої сили, на 20% – змінами, пов'язаними з інвестиціями, і на 60% – зростання обумовлене новими наукоємними технологіями.

В умовах сучасної міжнародної конкуренції іде змагання не стільки за володіння капітальними ресурсами і матеріальними цінностями, скільки за здатність до розробки і впровадження інновацій, що вимагає відповідних фінансових витрат. От чому лідерство в науково-технічній сфері формує основу національної безпеки країни. Реалізація активної науково-технічної політики є передумовою для досягнення міжнародної переваги країною не тільки в економічній, але і в соціальній сфері.

Світовий ринок високотехнологічної продукції оцінюється в 2,5-3,0 трлн. дол. За методологією Світового банку в структурі високо- і середньотехнологічного експорту враховується експорт продукції аерокосмічної галузі, електрообладнання, комп'ютерної техніки, фармацевтики, неелектричного обладнання. Ефективному використанню факторів виробництва сприяє впровадження маловідходних і ресурсозберігаючих технологій, нових технологічних процесів і видів техніки. Збільшення розробок нових технологій і нового вигляду техніки безпосередньо пов'язане з рівнем розвитку інноваційної діяльності в національному господарстві.

Контрольні питання і завдання

1. Поясніть роль технологій у сучасній системі світового виробництва.
2. Охарактеризуйте основні етапи життєвого циклу технології. Наведіть приклади.
3. Назвіть основні складові світового ринку технологій. Охарактеризуйте його основних суб'єктів.
4. Охарактеризуйте сучасний стан світового ринку технологій. Дайте характеристику перспективним напрямкам його розвитку.
5. Розкрийте місце і роль різних країн світу на сучасному світовому ринку технологій.
6. Назвіть основні форми міжнародної передачі технологій.

Тема 7. Міжнародна торговельна політика

1. Виграш від зовнішньої торгівлі і розподіл доходів

В результаті міжнародного обміну країни, що беруть в ньому участь, дістають можливість ефективніше використовувати наявні ресурси, задовольняти потреби своїх громадян, в цілому отримувати додаткові економічні вигоди. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження того, як розподіляється виграш від участі в міжнародному обміні між країнами, з одного боку, а з іншого, – як розподіляється цей виграш безпосередньо між суб'єктами національного ринку.

Участь у міжнародній торгівлі забезпечує країнам отримання вигоди, розподіл якої між учасниками міжнародного обміну залежатиме від рівня світових цін і обсягів товарів, якими торгують. Механізм визначення світової ціни і об'ємів торгівлі був вже розглянутий в темі 5. Проведений аналіз слід доповнити оцінкою механізму розподілу вигоди від міжнародної торгівлі усередині кожної умовної країни А і Б.

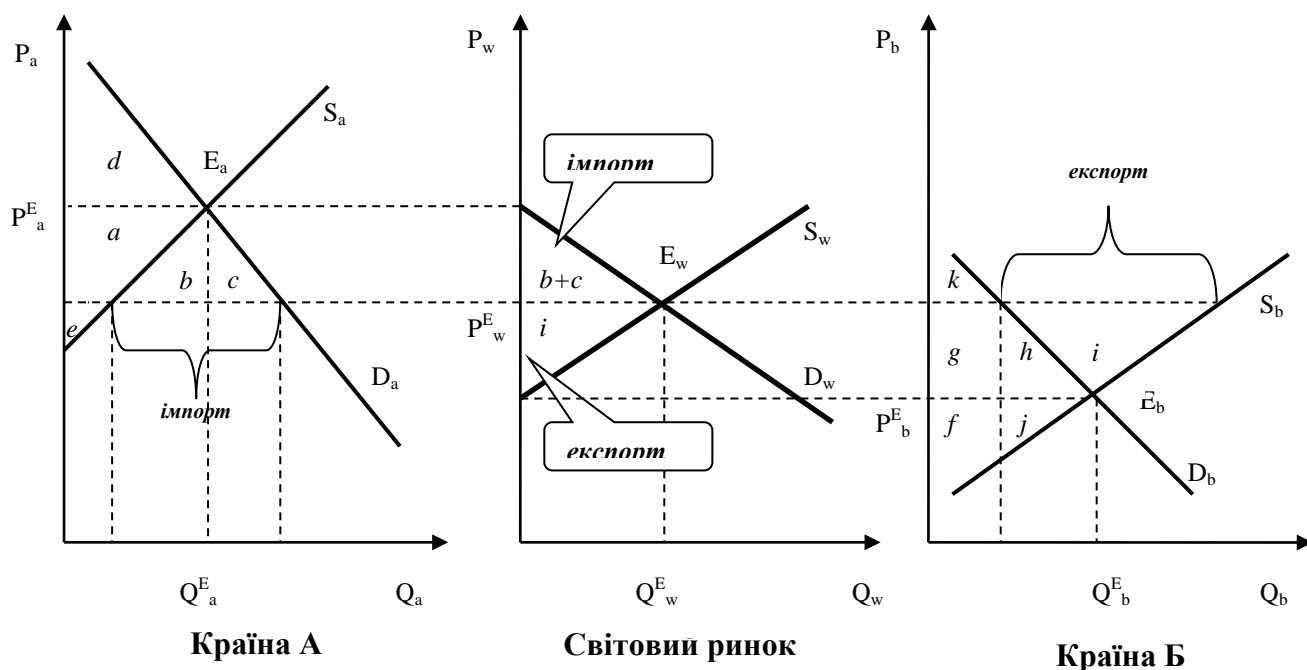

Рис. 7.1 Виграш від міжнародної торгівлі і розподіл доходів

До встановлення торговельних відносин в кожній країні була певна ринкова рівновага, якій відповідали рівноважні обсяги виробництва, споживання і ціни. Розглянемо, як впливає участь країни в міжнародній торгівлі на основних суб'єктів національної економіки: споживачів, виробників, державу, і як змінюється в цілому добробут країни від участі в міжнародному обміні.

Міжнародна торгівля й інтереси споживачів. В умовах відсутності зовнішньої торгівлі споживачі країни А згодні були споживати товар в обсязі Q_a^E за ціною P_a^E . У країні Б відповідно за ціною P_b^E споживачі згодні були споживати товар в кількості Q_b^E . Купуючи товар за встановленими на національних ринках цінами споживачі отримували вигравш (надлишок споживача), який визначається як різниця між максимально можливою ціною, яку споживачі згодні заплатити за товар, і тією ціною, яку вони фактично платять, виходячи з ринкової ситуації, що склалася. На рис. 7.1 вигравш споживачів країни відображає площу фігури, що визначена кривою попиту, віссю ординат і лінією ринкової ціни. Для країни А ця площа визначається площею фігури d , а для країни Б, відповідно, площею $(h+g+k)$.

Розвиток міжнародного обміну приводить до зміни рівня цін на внутрішніх ринках. У країні А, яка стає імпортером товару, рівень цін почне знижуватися. В результаті вигравш споживачів також зміниться. Оскільки ціни імпортованого товару, нижче цін, що існували раніше, то вигравш споживачів тепер збільшиться і становитиме $(a+b+c+d)$. Таким чином, чистий вигравш споживачів, обумовлений міжнародною торгівлею, дорівнюватиме величині $(a+b+c)$. У країні Б, яка експортує свій товар, спостерігається прямо протилежна ситуація. Внутрішня ціна починає в країні рости, попит на внутрішньому ринку падає, споживачі зменшують обсяги своїх покупок. В результаті, вигравш споживачів країни Б в умовах міжнародного обміну зменшується і становить тільки величину k , тобто чисті втрати споживачів цієї країни становитимуть $(h+g)$. Таким чином, розвиток міжнародного обміну приводить до того, що споживачі в країні-імпортерів збільшують свій вигравш, а споживачі в країні-експортерів – його зменшують.

Міжнародна торгівля й інтереси виробників. Вплив міжнародної торгівлі на вигравш виробників також неоднорідний для країни-експортера і для країни-імпортера того або іншого товару. Виграшем виробників (надлишок виробника) є різниця між виручкою від продажу товару за фактичною ринковою ціною і тією величиною виручки, яку вони отримали б за мінімально можливою ціною. Вигравш виробників може бути визначений як площа фігури, утворювана кривою пропозиції, віссю ординат і лінією ринкової ціни. Для країни А ця площа визначається площею фігури $(a+e)$, а для країни Б, відповідно, площею $(f+j)$. З розвитком міжнародного обміну виробники країни-експортера товару мають можливість збільшити обсяги свого виробництва, розширити збут вироблюваної продукції, оскільки рівень світової ціни вищий, ніж рівень внутрішньої ціни в умовах відсутності міжнародної торгівлі. Звідси, в нових умовах виробники країни-експортера матимуть вигравш, що відзначається областю $(f+j+h+g+i)$, при цьому чистий вигравш в умовах розвитку міжнародного обміну складе становитиме $(h+g+i)$.

Абсолютно інша ситуація спостерігається в країні, що імпортує товар, оскільки продукція вітчизняного виробника менш конкурентоздатна порівняно із зарубіжним аналогом. Виграш національних виробників в нових умовах становитиме тільки область e , отже, їх чисті втрати будуть дорівнювати величині a . Таким чином, розвиток міжнародного обміну погіршує положення виробників в імпортозаміщуваних галузях національної економіки, які виявляються менш конкурентоспроможними порівняно з продукцією іноземних виробників. Країни, що експортують продукцію, отримують додатковий виграш, оскільки мають можливість розширити збут своєї продукції на зовнішніх ринках (розширивши виробництво на внутрішньому) по вищим цінам.

Міжнародна торгівля і виграш країни в цілому. Зіставляючи виграші всіх груп суб'єктів національної економіки, можна визначити, як змінюється добробут країни в цілому від участі в міжнародному обміні. Як показано в таблиці 7.1, для країни, що експортує свій товар, в нашому випадку це країна Б, чистий виграш (ефект) від розвитку міжнародного обміну становитиме:

$$i = (k + f + j + h + g + i) - (h + g + k + f).$$

Для країни А (яка імпортує товар) чистий виграш буде дорівнювати:

$$b + c = (a + b + c + d + e) - (a + e + d).$$

Таблиця 7.1

Виграш від міжнародної торгівлі для країни

Виграш від міжнародної торгівлі	В умовах відсутності міжнародної торгівлі	В умовах розвитку міжнародної торгівлі	Чистий виграш (втрати) (3-2)
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>Країна А (імпортер)</i>			
Виграш споживачів	d	$a + b + c + d$	$a + b + c$
Виграш виробників	$a + e$	e	$-a$
Виграш країни в цілому	$a + e + d$	$a + b + c + d + e$	$b + c$
<i>Країна Б (експортер)</i>			
Виграш споживачів	$h + g + k$	k	$-(h + g)$
Виграш виробників	$f + j$	$f + j + h + g + i$	$h + g + i$
Виграш країни в цілому	$h + g + k + f + j$	$k + f + j + h + g + i$	i

Таким чином, проведений аналіз підтвердив, що розвиток міжнародного обміну є вигідним для всіх його учасників. Проте розподіл отриманого економічного ефекту є неоднаковим серед суб'єктів національної

економіки. Якщо для країни-експортера чистий вигравш виникає у зв'язку з тим, що вигравш виробників значно більший, ніж втрати споживачів, то в країні-імпортері, економічний ефект для країни в цілому пов'язаний із значним перевищенням вигравшу споживачів в порівнянні з чистими втратами національних виробників. Даний висновок є основоположним для ухвалення відповідних рішень в області зовнішньоекономічного регулювання. Слід також врахувати, що в проведеному аналізі до уваги бралися оцінки тільки вартісних показників і не бралися до уваги інші чинники розвитку макро- і мікросередовища в країнах (наприклад, питання національної безпеки, критичного імпорту тощо). Саме ця обставина пояснює причини державного втручання в зовнішньоекономічні зв'язки.

Вигравш від міжнародної торгівлі розподіляється між країнами таким чином. Для країни-експортера товару величина чистого вигравшу залежатиме від фізичного обсягу експорту і підвищення ціни (від рівня на внутрішньому ринку до рівня на світовому ринку). Тобто чистий вигравш країни визначатиметься площею фігури, що формується віссю ординат, кривою експортної пропозиції S_w і рівнем світової ціни P_w^E . Аналогічно для країни-імпортера величина чистого вигравшу визначатиметься фізичними обсягами імпорту товару і того, наскільки знизиться ціна. Чистий вигравш в цьому випадку становитиме величина, визначена площею фігури, що формується віссю ординат, кривою попиту на імпорт D_w і світовою ціною P_w^E . Зрозуміло, що в умовах наведеної моделі фізичний обсяг експорту збігатиметься з обсягом імпорту, отже розподіл вигравшу залежатиме від того, наскільки зміняться внутрішні ціни в даних країнах, тобто чим нижче еластичність попиту на імпорту або експортну пропозиції, тим більше вигравш від торгівлі зрештою матиме країна.

2. Сутність регулювання міжнародних торговельно-економічних відносин

Державне регулювання зовнішньоторговельних відносин розвивається у двох напрямках: протекціонізму і лібералізації.

Протекціонізм – державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції.

Лібералізм (вільна торгівля) – державна політика мінімального втручання в зовнішню торгівлю, заснована на вільному ринковому механізмі.

Свобода торгівлі дозволяє забезпечити ефективніший розподіл ресурсів у світовій економіці на основі принципу порівняльних витрат. Протекціонізм же зменшує вигоди від спеціалізації. Лібералізм стимулює розвиток

конкурентного механізму і, як наслідок, сприяє обмеженню монополізму, тоді як протекціонізм породжує привілеї. Вільна торгівля дозволяє максимально задовольнити потреби населення, а протекціонізм, як правило, приводить до значних витрат споживачів.

Незважаючи на значні переваги застосування державної політики вільної торгівлі, практика показує, що країни світу активно використовують різні напрями протекціонізму в регулюванні зовнішньоторговельних відносин. Необхідність використання заходів протекціонізму пов'язана з потребою захисту національного виробництва, робочих місць і забезпечення національної оборони. Проте застосування протекціонізму істотно знижує економічну ефективність функціонування національної економіки насамперед через зниження конкуренції в країні, оскільки доступ іноземних конкурентів до внутрішнього ринку буде вкрай обмежений. Слід врахувати, що в своїй крайній формі протекціонізм набуває форми економічної автаркії, за умов якої країни прагнуть обмежити імпорт тільки тими товарами, налагодити виробництво яких в країні неможливо, а експорт допускається тільки в тих обсягах, які забезпечують необхідний імпорт.

Протекціонізм може бути застосований в різних формах. Так, селективний протекціонізм спрямований проти окремих країн або окремих товарів; галузевий протекціонізм застосовується з метою захисту певної галузі національної економіки; якщо заходи захисту використовуються групою країн, то така форма протекціонізму носить назву колективного протекціонізму. Крім того за допомогою внутрішньої економічної політики держава може реалізувати приховану форму протекціонізму. Аналіз розвитку світового господарства показує, що заходи протекціонізму і лібералізму постійно чергуються.

Для сприятливого розвитку світової економіки в умовах глобалізації необхідна розумна рівновага між свободою торгівлі і протекціонізмом в системі заходів державного регулювання зовнішньоторговельних зв'язків.

Зовнішньоекономічна політика – сукупність заходів державного регулювання, спрямованих на розвиток зовнішньоекономічних відносин, оптимізацію участі країни в міжнародному розподілі праці.

Здійснюючи зовнішньоекономічну політику держава використовує значну кількість інструментів регулювання, які ґрунтуються на стимулюючому або дестимулюючому механізмі. Основні методи, за допомогою яких держава регулює зовнішньоторговельні відносини, умовно підрозділяються на тарифні і нетарифні, які, у свою чергу, представлені обширною кількістю інструментів (рис. 7.2).

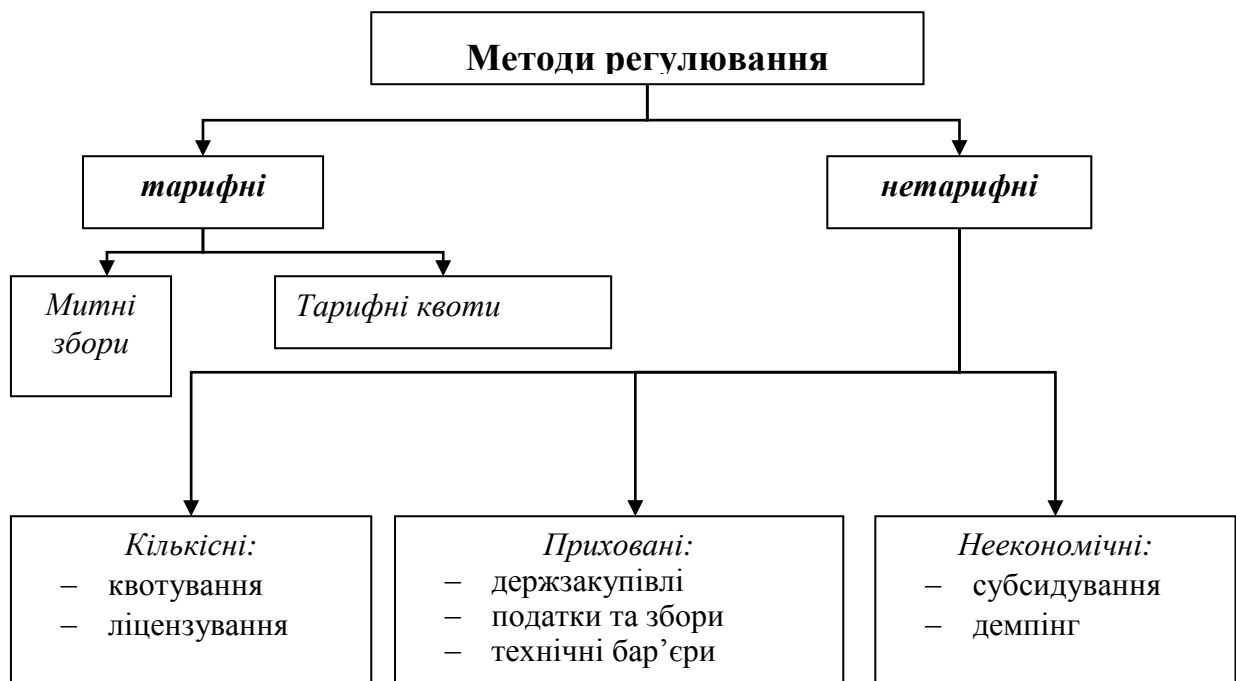

Рис. 7.2. Методи регулювання зовнішньої торгівлі

Тарифні інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі включають митні збори і тарифні квоти.

Митні збори – державні збори (податки), що стягуються через митні установи з товарів, цінностей і майна, що провозиться через кордон країни.

Митні збори виконують функції, характерні для будь-яких обов'язкових платежів. Так, реалізація фіскальної функції забезпечує наповнення державного бюджету. Протекціоністська функція направлена на захист національного виробника (звідси цю функцію часто називають захисною). Балансуюча функція забезпечує регулювання цін на товари, якими не торгують. З погляду цільової реалізації виконуваних функцій можна виділити імпортні й експортні мита. *Імпортні мита* застосовуються відносно товарів, які не виробляються усередині країни, і з метою захисту місцевих виробників (протекціоністська функція), а також як засіб фінансових надходжень (фіскальна функція). Експортні мита використовуються рідше і направлені на обмеження вивозу певних товарів. За рахунок їх використання вдається обмежити постачання на світовий ринок певних товарів (як правило, сировинної групи), що забезпечує збільшення цін і підвищення доходів держави і виробників. Відносно товарів, які перетинають національну територію транзитом, використовуються транзитні мита. Проте вони істотно порушують нормальне функціонування міжнародних зв'язків, тому їх використання негативно відбивається на товаропотоках.

Існує достатньо велика різноманітність митних зборів, вживаних в практичній діяльності. За способом стягування розрізняють *адвалерні* мита (мито нараховується у вигляді відсотка від задекларованої митної вартості), *специфічні* (мито встановлюється у вигляді фіксованої суми з одиниці вимірювання – ваги, площі, об'єму тощо) і *комбіновані* (мита поєднують вищезгадані види митних зборів). На даний час на долю адвалерних мит припадає 70-80% всіх митних зборів.

При застосуванні митного збору внутрішня ціна імпортного товару P_d буде вища, ніж світова ціна:

а) в умовах застосування адвалерного мита:

$$P_d = P_{im} \times (1 + T_{av}) \quad (7.1)$$

б) в умовах застосування специфічного мита:

$$P_d = P_{im} + T_s \quad (7.2)$$

де

P_{im} - світова ціна (ціна, по якій товар імпортується)

T_{av} - ставка адвалерного мита

T_s - ставка специфічного мита.

Мита можуть мати різний характер використання. Так, для оперативного регулювання міжнародної торгівлі продукцією сезонного характеру застосовуються *сезонні мита*. В тому випадку, якщо ціни на товари, що імпортуються, нижчі, ніж їх рівень на аналогічні товари в країні-експортері, застосовуються антидемпінгові мита. Компенсаційні мита застосовуються відносно товарів, що імпортуються, якщо при їх виробництві прямо або опосередковано використовувалися субсидії, що заподіює шкоду національному виробництву. За своїм походженням мита можуть бути *автономні* (вводяться в односторонньому порядку у вигляді законодавчого акту); *конвенційні* (встановлюються на підставі двох- і багатобічних угод) і *преференційні* (мита встановлюються на підставі двох- і багатобічних угод і мають нижчий рівень порівняно з тими, що діють; як правило, застосовуються по відношенню до держав, що розвиваються, з метою підтримки їх економічного розвитку).

Залежно від типів вживаних ставок митні збори можна класифікувати як постійні і змінні. *Постійні* мита встановлюються одноразово і не міняються залежно від обставин (найпоширеніші в світі). Змінні мита можуть змінюватися залежно від обставин, встановлених законодавством. Крім того слід враховувати, що митні ставки, вказані в митному тарифі, формують

номінальні митні збори, тоді як ефективні митні збори відображають реальний рівень мит на кінцеві товари, обчислені з урахуванням рівня мит, накладених на імпорتنі вузли і деталі цих товарів. У загальному вигляді рівень ставки ефективного тарифу (фактичний рівень митного захисту) визначається за формулою:

$$T_e = \frac{T_n - \alpha \times T_{im}}{1 - \alpha} \quad (7.3)$$

де

T_i – ефективний рівень тарифного захисту %

T_n – номінальна ставка тарифу на кінцеву продукцію %

T_{im} – номінальна ставка тарифу на імпорتنі компоненти %

α – частка вартості імпортованих компонентів у вартості кінцевого продукту.

Визначення фактичного рівня митного захисту дозволяє зробити ефективнішою зовнішньоторговельну політику за рахунок визначення конкретних галузей, що потребують захисту і стимулювання розвитку конкуренції в інших секторах національного виробництва.

Різновидом змінних митних зборів, ставки яких визначаються залежно від обсягу імпорту, є *тарифна квота*. Якщо імпорт не перевищує встановлених обсягів, то він обкладається по середній квотній ставці, якщо ж спостерігається перевищення встановленої кількості обсягу товару, що імпортується, то імпорт обкладається по вищій надквотній ставці тарифу. Використання тарифної квоти дозволяє усунути суперечність, яку містить митний тариф на товари, що імпортуються. Виробники товарів зацікавлені в його використанні, оскільки він приводить до підвищення цін, але, з іншого боку, виробники виступають і як споживачі в країні, для яких більш обмежується доступ до імпортованих товарів, що реалізуються по нижчим цінам.

Нетарифні методи регулювання зовнішньої торгівлі є менш відкритими в порівнянні з митними зборами і дозволяють більшою мірою реалізовувати захисні заходи з боку національних урядів. Адміністративною формою регулювання зовнішньоторговельних відносин є нетарифні кількісні методи, за допомогою яких встановлюються кількість і номенклатура товарів, дозволених для експорту або імпорту. До даної групи методів відносяться квотування, ліцензування, добровільні обмеження експорту, ембарго. Квотування припускає кількісну лімітацію експорту (або імпорту) за допомогою обмежень (квот). Дані інструменти обмежують саму можливість конкуренції, оскільки лімітують обсяги надходження товарів на ринок. Використання квотування є переважнішим для держави порівняно з митними

тарифами. Насамперед, квоти контролюють надходження імпорту в обсягах, що не перевищують розмірів, на які видається квота, звідси іноземні виробники не зможуть збільшити обсяги імпорту навіть за рахунок зниження цін. Крім того митні тарифи встановлюються законодавчо (відповідно до національних законодавств або міжнародних угод), а квоти відносяться до гнучкіших інструментів регулювання. І, нарешті, застосування квот дозволяє зробити зовнішньоторговельну політику більш виборчою в частині регулювання діяльності окремих галузей (виробників).

Ліцензування засноване на видачі державою за допомогою спеціального уповноваженого органу дозволу (ліцензії) на ввезення або вивіз товару протягом певного періоду. За допомогою ліцензування держава може не тільки регулювати зовнішню торгівлю кількісно, але і реалізовувати контроль за рухом експортних і імпорتنих потоків товарів. Добровільні обмеження експорту реалізуються на основі відповідних угод між урядами країн експортерів і імпортерів про обмеження постачань в обмін на відмову з боку імпортуючої сторони від введення обмежень на імпорт. До певної міри добровільні обмеження експорту можна розглядати як своєрідне квотування, але вже не з боку країни-імпортера, а з боку експортера товару. Ембарго *відноситься* до найжорсткішого інструменту серед нетарифних методів, оскільки припускає відмову від експорту та/або імпорту.

Серед нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі особливе місце займають *приховані методи*: державні закупівлі і субсидії, технічні бар'єри, податки і збори, вимоги щодо вмісту кінцевих компонентів тощо. За допомогою даних інструментів держава забезпечує підтримку вітчизняних виробників, надаючи їм певні преференції (наприклад, гарантовані державні закупівлі навіть по завищеним в порівнянні з іноземними товарами цінам або підвищуючи конкурентоспроможність вітчизняної продукції за допомогою включення в ціну імпорتنих товарів обов'язкових платежів тощо). Дані преференції можуть мати прямий характер (доплати виробникам експортної продукції) або непрямий (пільгове оподаткування, кредитування тощо).

Нетарифні методи регулювання держава може використовувати не тільки для обмеження імпорту, але і для стимулювання експорту. Серед даних методів найвагомішими є експортне кредитування і субсидування, а також демпінг. Дані інструменти відносяться до фінансових, оскільки припускають грошові виплати з боку держави на користь експортерів (дотування, надання пільг по оподаткуванню, страхування або кредитування тощо).

Державне регулювання зовнішньоторговельних відносин може здійснюватися на різних рівнях: у односторонньому порядку (інструменти державного регулювання приймаються країною в односторонньому порядку,

як правило, як захід у відповідь), а також на основі двох- і багатобічних угод. Міждержавні угоди, які регулюють зовнішньоторговельні зв'язки країн, приймаються відповідно до норм міжнародного права. Загальновизнаними нормами міжнародного права є:

- принцип суверенної рівності держав;
- принцип невтручання у внутрішні справи;
- принцип співпраці;
- принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань;
- принцип мирного вирішення суперечностей;
- принцип цілісності меж;
- принцип поваги прав людини;
- принцип самовизначення народів і націй.

Дотримання даних принципів дозволить забезпечити гармонійний розвиток всіх країн світу, сприятиме розширенню міжнародного обміну, що дасть можливість оптимізувати долі країн в системі міжнародного розподілу праці.

Багатобічне регулювання міжнародної торгівлі, насамперед у плані зниження митних бар'єрів, здійснюється за лінією Генеральної угоди з торгівлі і тарифів (ГАТТ) та її приемника – Світової організації торгівлі (СОТ). *Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ)* як найбільша міжнародна організація, що регулює митно-тарифні питання світової торгівлі, була створена в Женеві у 1947 році; центральне завдання її полягало в тому, щоб забезпечити регулювання світової торгівлі і поступово лібералізувати її. У дію вступила багатобічна угода про основні норми митної політики – Генеральна угода з тарифів і торгівлі, яка провадила як головну ідею рівність всіх сторін, що беруть участь у міжнародному обміні. Ця ідея конкретизувалася в декількох положеннях.

1. *«Режим найбільшого сприяння»* – теза про необхідність дотримання рівності і недискримінації всіх учасників зовнішньої торгівлі. Це центральне положення формулюється як зобов'язання країн-учасниць встановлювати мита на товари, що взаємно поставляються, не вище за ті, які були встановлені по відношенню до будь-якої третьої сторони. Ця декларована теза проте допускає винятки у випадках створення спеціальних економічних (інтеграційних) угруповань.

2. Наступний основоположний принцип стосується визнання правомочності застосування засобів зовнішньоторговельного регулювання. ГАТТ визнає *мита як єдиний прийнятний засіб*. Решта всіх форм і методів застосовуватися не повинні, а в тих випадках, коли їх застосування здійснюється, це повинно носити тимчасовий характер і обґрунтовуватися винятковими обставинами. При цьому ГАТТ не рекомендує країнам-

учасникам використовувати квоти, а також експортні або імпорتنі ліцензії. Діяльність ГАТТ була направлена на скорочення митних зборів. Якщо в 1945-1947 рр. середня величина митних зборів у розвинених країнах становила 40-60%, а з деяких товарів, наприклад, хімічних, досягала 70-90%, то до кінця 80-х років їх вдалося знизити до 3-5%.

3. Третій найважливіший аспект діяльності ГАТТ стосується принципів ухвалення рішень і дій. Це *відмова від односторонніх дій на користь переговорів і консультацій*, відповідно до яких країни-учасниці беруть на себе зобов'язання не здійснювати односторонні дії, пов'язані з обмеженням свободи торгівлі; всі рішення ухвалюються тільки в рамках взаємних торгових переговорів.

Спадкоємицею ГАТТ стала *Світова організація торгівлі*, яка є сьогодні провідною міжнародною організацією в регулюванні міжнародної торгівлі. СОТ – постійно діюче інституційне об'єднання країн, які беруть участь в міжнародному обміні товарами, послугами, інтелектуальною власністю. СОТ була заснована 1 січня 1995 року і почала свою діяльність з січня 1996 року. Засновниками СОТ стали 82 держави. Сьогодні кількість країн-членів СОТ становить 153 держави, основна частина яких – це країни, що розвиваються.

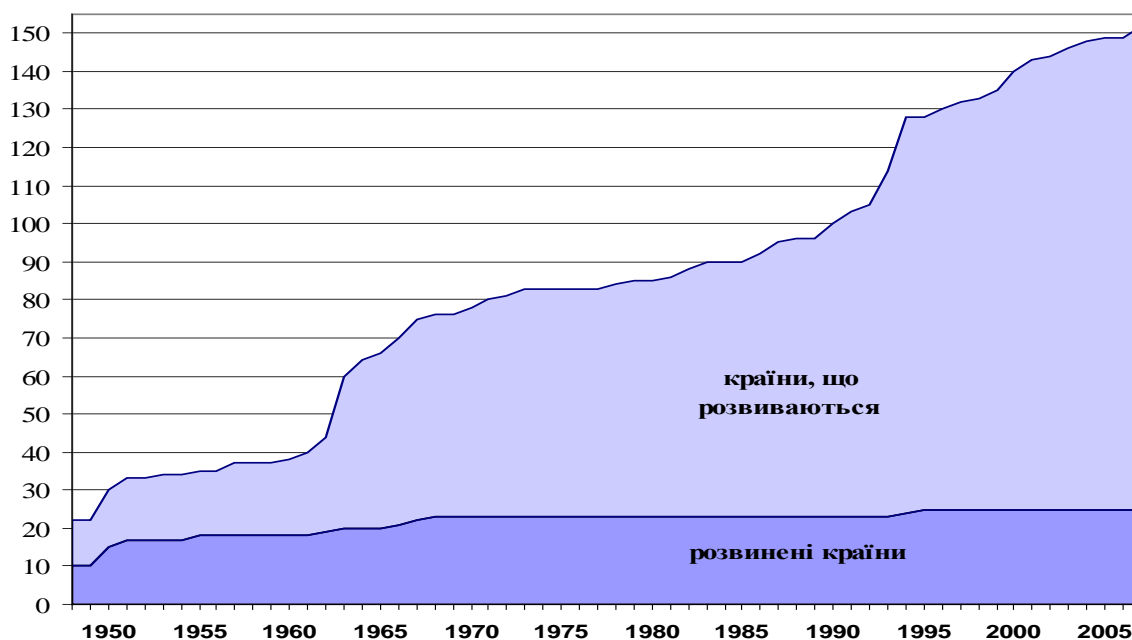

Рис. 7.3 Динаміка країн-членів ГАТТ/СОТ

СОТ функціонує багато в чому так само, як і ГАТТ, але здійснює нагляд за ширшим спектром торгово-політичних угод і має значно більше повноважень завдяки вдосконаленню ряду процедур ухвалення рішень. На долю країн-членів СОТ припадає основна частина світового експорту та імпорту.

Таблиця 7.2

Доля країн-членів СОТ у світовому товарному експорті та імпорті, %

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2005	2009
Доля країн-членів СОТ у світовому товарному експорті	63,4	68,7	72,8	81,8	76,5	89,5	94,3	94,4	94,5
Доля країн-членів СОТ у світовому товарному імпорті	58,6	66,0	74,2	89,1	83,9	88,7	96,1	96,1	95,7

Джерело: *International Trade Statistics(2010). - WTO Publications Geneva,2011. – 251p.*

У своїй діяльності СОТ виходитиме з того, що розширення міжнародного обміну дозволить найбільш оптимально використовувати світові ресурси, забезпечить стабільність економічного розвитку всіх країн і збереження навколишнього середовища. Метою діяльності СОТ є забезпечення свободи торгівлі, реалізація стабільних торгових правил у всьому світі, вирішення суперечностей на основі переговорів.

Таблиця 7.3

Раунди багатобічних переговорів ГАТТ

Час проведення	Зміст переговорів	Кількість учасників
1947	Тарифи	23
1949	Тарифи	31
1951	Тарифи	38
1956	Тарифи	26
1960-1961, раунд Діллона	Тарифи	26
1964-1967, раунд Кенеді	Тарифи, антидемпінгові заходи	62
1973-1979, Токійський раунд	Тарифи, нетарифні заходи	102
1986-1994, Уругвайський раунд	Тарифи, нетарифні заходи, сільське господарство, текстиль, послуги, інтелектуальна власність, врегулювання суперечок, <i>створення СОТ</i>	123
2001-..., Дохійський раунд	Тарифи, нетарифні заходи, послуги, навколишнє середовище	153

Діяльність СОТ спрямована на реалізацію найважливіших базових принципів розвитку міжнародної торгової системи:

- торгівля без дискримінації (всім торговим партнерам повинен надаватися режим найбільшого сприяння);
- лібералізація міжнародної торгівлі (торгові бар'єри і обмеження повинні зменшуватися);
- відмова від використання протекціонізму як засобу торгової політики (переважне застосування тарифних методів регулювання);
- розвиток конкуренції (недопущення недобросовісної конкуренції);
- сприяння економічному розвитку менш розвинених країн (через надання спеціальних привілеїв).

Для врегулювання суперечностей, які виникають між країнами в процесі торгівлі, розроблена нейтральна процедура, яка базується на узгодженій юридичній основі. Приєднання до СОТ можливе тільки у разі виконання вимог і за згодою держав, які вже є повноправними членами даної міжнародної організації.

3. Економічні наслідки застосування тарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі.

Тарифні методи регулювання зовнішньоторговельних зв'язків суттєво впливають на добробут країни.

Митний тариф на імпорт. З метою захисту національного виробника держава як захід регулювання зовнішньої торгівлі найчастіше застосовує митний тариф на імпорт. Припустимо, перебування на національному ринку характеризують певні параметри попиту (D_d) і пропозиції (S_d) на товар (рис. 7.4). В умовах, коли світова ціна (P_w) нижча за рівень внутрішньої ціни рівноваги, країні вигідно імпортувати даний товар. Якщо припустити, що в країні діє режим вільної торгівлі, то ціни на внутрішньому ринку не відрізнятимуться від світових цін, тоді вітчизняні виробники зможуть забезпечити пропозицію товару тільки в обсязі Q_s , тоді як величина попиту при даному рівні цін буде Q_d .

Різниця між величинами попиту і пропозиції на внутрішньому ринку при ціні, яка відповідає світовій ціні, може бути покрита за рахунок імпорту товару. У такому разі обсяг імпорту складе ($Q_d - Q_s$). Проте у такій ситуації вітчизняні виробники несуть чисті збитки. Для їх захисту в країні може бути введений митний тариф T . Завдяки цьому ціна товару, що імпортується, на внутрішньому ринку зросте на величину введеного тарифу ($P_w + T$).

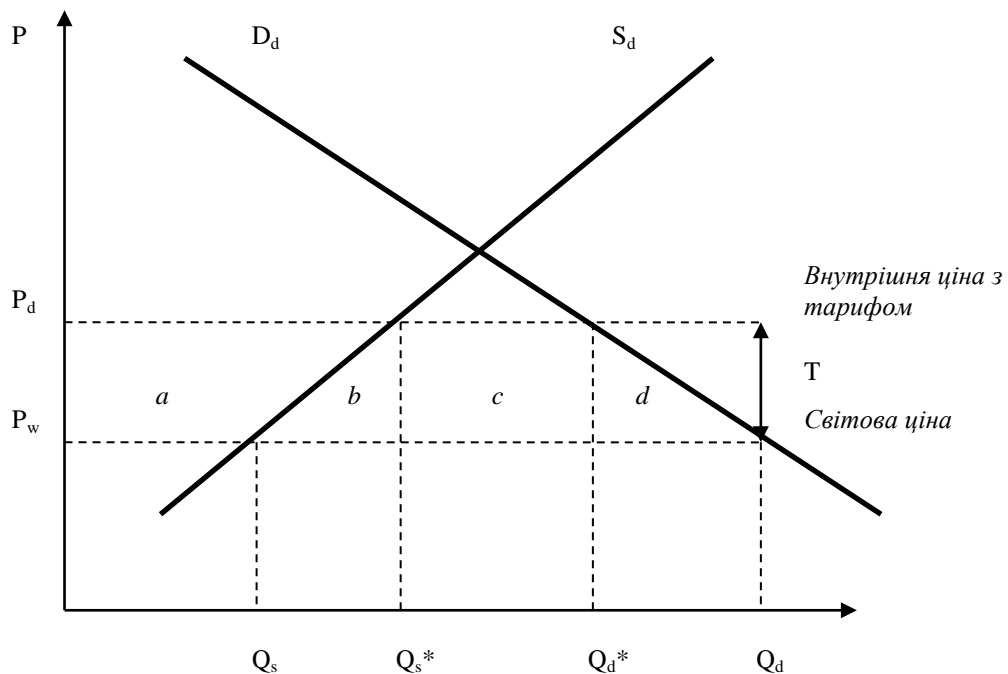

Рис. 7.4 Митний тариф на імпорт і добробут

Разом з подорожчанням імпортої продукції відбувається зростання цін і на вітчизняну продукцію, в результаті на внутрішньому ринку буде встановлений новий рівень цін, що зрештою приведе до нових обсягів попиту і пропозиції при новому рівні ціни на товар. Національні виробники запропонують новий об'єм пропозиції Q_s^* , а споживачі знизять своє споживання до рівня Q_d^* . У такому разі обсяг імпорту скоротиться до величини $(Q_d^* - Q_s^*)$.

Введення тарифу по-різному відіб'ється на рівні добробуту різних груп суб'єктів в економіці. Виграш (надлишок споживача) визначається як різниця між максимально можливою ціною, яку споживачі згодні заплатити за товар, і тією ціною, яку вони фактично платять, виходячи з ринкової ситуації, що склалася. Введення імпортного тарифу негативно відіб'ється на виграші споживачів, оскільки при новому рівні цін їх втрати становитимуть $-(a+b+c+d)$.

Що ж до виробників, виграшем яких (надлишок виробника) є різниця між прибутком від продажу товару за фактичною ринковою ціною і тією величиною прибутку, який вони отримали б за мінімально можливою ціною, то введення імпортного тарифу дозволяє їм збільшити обсяги продукції, яку виробляють. Виграш виробників після введення митного тарифу на імпорт у такому разі може бути визначений як площа фігури, що формується кривою пропозиції, віссю ординат і новою лінією ринкової ціни ($P_d = P_w + T$), яка дорівнюватиме величині a .

Митний тариф на імпорт є джерелом прибуткової частини державного бюджету країни. Розмір доходу від імпортного тарифу дорівнюватиме

множенню всього обсягу імпорту на ставку вживаного тарифу $T \times (Q_d^* - Q_s^*)$, що відповідає області c на рис.7.4. Таким чином, введення митного тарифу на імпорт позитивно вплине на вигоди виробників (a) і прибуткову частину державного бюджету (c), при цьому втрати споживачів істотно більше – $(a+b+c+d)$. Дана обставина дозволяє зробити висновок, що введення митного тарифу на імпорт приводить до чистих втрат добробуту суспільства, які становитимуть $-(b+d)$.

Експортний тариф. Введення тарифів даного вигляду обумовлене необхідністю підтримки достатньої пропозиції на внутрішньому ринку і запобігання надмірному експорту товару, по відношенню до якого вводиться експортний тариф. Припустимо, національний ринок характеризують певні параметри попиту (D_d) і пропозиції (S_d) на товар (рис.7.5). При цьому рівноважна ціна на ринку в умовах відсутності торгівлі виявляється значно нижче світової. Після дозволу проведення зовнішньоторговельних операцій національні виробники прагнуть реалізувати свій товар на зовнішніх ринках, оскільки світова ціна значно перевищує рівень внутрішніх цін. Обсяг експорту становитиме $(Q_s - Q_d)$. У такому разі внутрішня ціна на національному ринку порівнюється зі світовою і становитиме P_w .

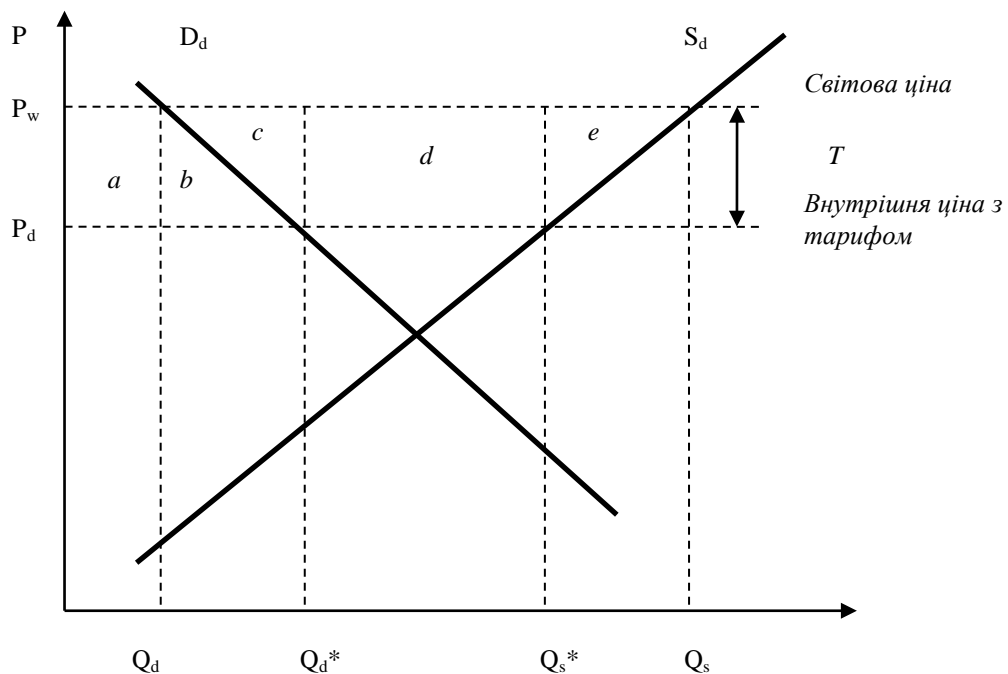

Рис.7.5 Експортний тариф і добробут

Введення експортного тарифу зробить експорт менш прибутковим, експортери збільшать свої продажі на внутрішньому ринку країни, що приведе до зниження внутрішньої ціни до рівня P_d на величину тарифу T . Зменшення внутрішньої ціни сприятиме зростанню попиту на внутрішньому ринку з Q_d до Q_d^* . Одночасно з цим на ринку відбудеться адекватна реакція виробників, які (з падінням ціни) скоротять обсяги свого виробництва з Q_s

до Q_s^* . Таким чином, відбудеться зменшення обсягів експорту країни на величину $(Q_s^* - Q_d^*)$.

Якщо проаналізувати вплив експортного тарифу на групи суб'єктів національної економіки, то можна побачити наступне. В результаті зниження цін на ринку споживачі країни звичайно ж виграють, їх чистий вигравш становитиме $(a+b)$. Виробники ж, навпаки, вимушені будуть скоротити обсяги свого виробництва, оскільки будь-яке зниження ціни викликає скорочення пропонованої до продажу на ринок продукції. Втрати виробників в результаті введення експортного тарифу становитимуть величину $-(a+b+c+d+e)$. Щодо державних фінансів, то як і у випадку з імпортом тарифом, експортний тариф дозволить збільшити надходження до державного бюджету на величину d . В цілому ж введення експортного тарифу добробут країни знизить, оскільки чисті втрати однієї з груп суб'єктів економіки (в даному випадку виробників) виявляться значно більшими в порівнянні з виграшем інших суб'єктів ринку. Чисті втрати добробуту суспільства складуть $-(c+e)$.

Аналіз економічного впливу митних тарифів (і експортних, і імпортованих) приводить до чистих втрат в добробуті суспільства в цілому, що ще раз доводить, що розвиток міжнародного обміну на принципах лібералізму має велику економічну ефективність в порівнянні з системою заходів протекціоністського характеру. Саме тому діяльність СОТ в першу чергу була спрямована на лібералізацію міжнародної торгівлі шляхом поступового зниження рівня митно-тарифного захисту. В результаті середньозважений тариф в усіх країнах світу було зменшено майже в чотири рази.

Таблиця 7.4

Зміна тарифів в окремих країнах світу, (%)

	1952	2005
Австрія	17	(4.2)
Франція	19	(4.2)
Німеччина	16	(4.2)
Італія	24	(4.2)
Великобританія	17	(4.2)
ЄС(25)	-	4,2
Канада	11	3,8
США	16	3,7
Середньозважений тариф у всіх країнах світу	14,0	3,9

Джерело: www.wto.org

Спочатку переговори, які відбувалися між країнами-членами ГАТТ/СОТ, торкалися умов торгівлі обмеженої кількості товарів. А вже, починаючи з раунду Кеннеді, переговори охоплювали ширше коло продуктів, почалося впровадження скорочення сукупності митних тарифів на всі види продукції. Це стало важливим фактором стимулювання економічного зростання й міжнародної торгівлі у другій половині ХХ століття.

4. Вплив нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі

Зменшення митних тарифів у світі відбувалось одночасно з розвитком нетарифних обмежень, які стали помітним явищем у світовій торгівлі. Під час Токійського раунду – переговори між країнами ГАТТ/СОТ – окрім обговорення тарифного регулювання розглядалися умови застосування митної оцінки, встановлення технічних бар'єрів у торгівлі, імпортного ліцензування, введення антидемпінгових процедур, механізму експортних субсидій тощо. З метою стягнення мита правилами ГАТТ/СОТ встановлено загальні для всіх країн-учасниць принципи визначення митної вартості товарів. Визначено, що митна вартість товару повинна ґрунтуватися на фактичній вартості товару і не може визначатись на базі свавільних і фіктивних оцінок або вартості товару вітчизняного походження. Під фактичною вартістю розуміється ціна, за якою той чи аналогічний товар продається або пропонується на продаж в такий час і в такому місті, яке визначається законами країни-імпортера у звичайному процесі торгівлі в умовах вільної конкуренції. В результаті Токійського раунду було прийнято Кодекс з митної оцінки, положення якого широко застосовуються в міжнародній торгівлі. Розглянемо вплив нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі.

Економічні наслідки застосування квотування. Припустимо, на національному ринку встановилися внутрішні ціни на товар вищі, ніж світові (рис. 7.6). За таких умов країна стає імпортером товару, оскільки нижчі світові ціни роблять вигідним ввезення до країни товарів з метою реалізації їх за вищою ціною. В умовах вільної торгівлі за відсутності квотування внутрішня ціна буде дорівнювати світовій, що не дозволить вітчизняним виробникам у повному обсязі забезпечити потреби країни, у такому разі обсяг імпорту становитиме $Q_d - Q_s$.

З метою обмеження імпорту в країні вводиться квотування, розмір квоти прийнятий на рівні Q . В цьому випадку пропозиція товару на ринку буде представлена кривою $S_d + Q$. Оскільки на ринку частина внутрішнього попиту залишається незадоволеною, це приводить до зростання внутрішніх

цін до рівня P_d , що, у свою чергу, стане сигналом для нарощування виробництва з боку вітчизняних виробників Q_s^* . При вищому рівні ціни споживачі скоротять обсяги споживання до рівня Q_d^* .

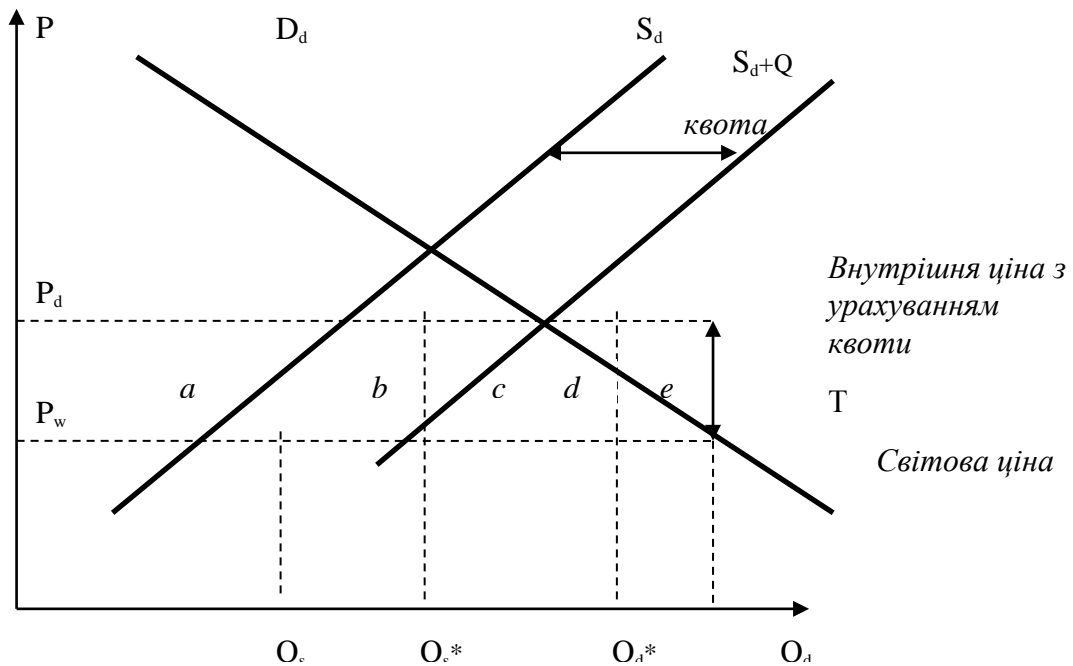

Рис. 7.6 Вплив квотування на добробут країни

В результаті введення квот на імпорту споживачі країни нестимуть втрати $-(a+b+c+d+e)$. Для виробників же введення квотування дозволить наростити обсяги свого виробництва, а реалізація продукції за вищою ціною забезпечить чистий вигравш, що відповідає величині a . Областю $(c+d)$ є або дохід держави, або додатковий вигравш імпортерів, якщо вони отримують ліцензії безкоштовно. Що ж до добробуту країни в цілому, то він зменшиться на величину $-(b+e)$.

Добровільні обмеження експорту. Вплив даного нетарифного методу регулювання зовнішньої торгівлі приводить до ще негативніших наслідків для економіки країни-імпортера в порівнянні із застосуванням митного тарифу або квотування. Як правило, після введення добровільних обмежень експорту імпортерський тариф зберігається. На рис. 7.7 показаний вплив добровільних обмежень експорту на країну-імпортера (P_w – світова ціна, P_t – внутрішня ціна з урахуванням тарифу, P_d – внутрішня ціна після введення добровільних обмежень експорту).

Припустимо, що обсяги імпорту в країні у відповідності до прийнятих угод про добровільні обмеження експорту становлять Q . У такому разі на ринку внутрішня ціна росте, звичайно скорочується попит при одночасному збільшенні пропозиції. Проте у випадку із застосуванням добровільних обмежень експорту держава повністю втрачає область $(c+d)$, яка стає частиною вигравшу іноземних експортерів. Крім того, оскільки в країні

продовжує діяти митний тариф на імпорт (а його надходження скорочуються), то і доходи державного бюджету за рахунок митних зборів теж скоротяться (область $f+g$).

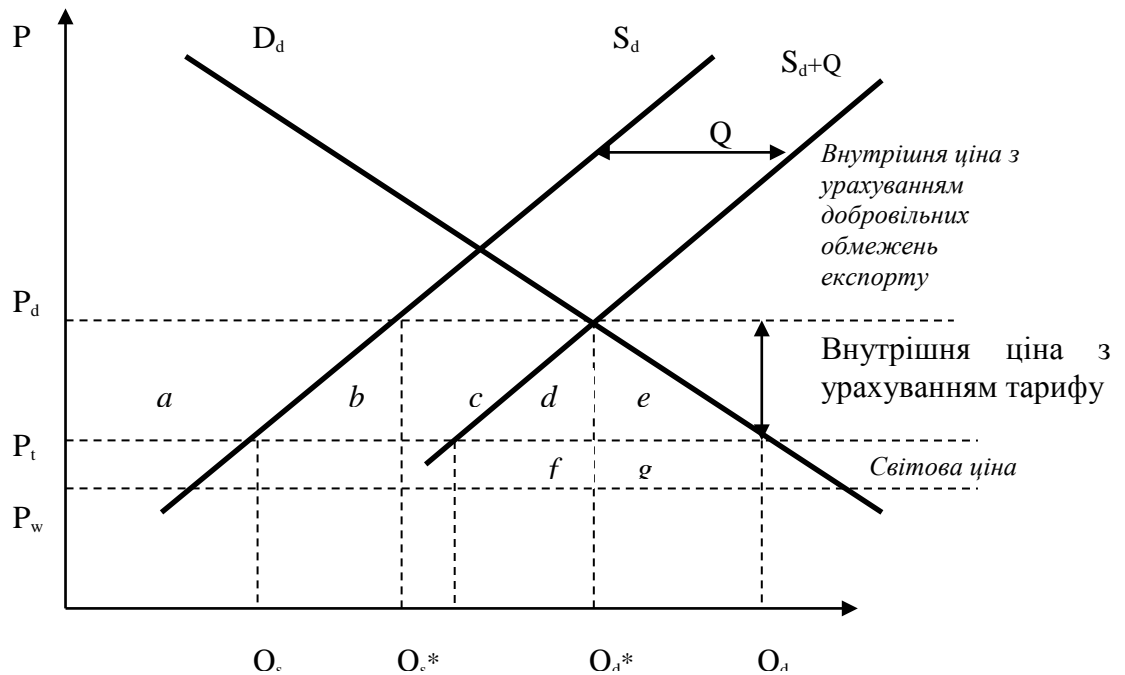

Рис. 7.7 Добровільне обмеження експорту

На світових ринках дуже часто замість торгових обмежень використовуються засоби просування товарів на зовнішні ринки, які заховання на використанні методів цінової конкуренції. Яскравим виявом таких засобів є *демпінг*. Правила ГАТТ/СОТ визначають демпінг як торгову операцію, яка виходить з того, що товари однієї країни надходять в іншу за ціною нижчою за нормальну вартість товару. У випадку експорту товару за ціною нижчою за нормальну ціну правила ГАТТ дозволяють застосовувати антидемпінгове мито, яке чисельно дорівнює різниці між нормальною і фактичною ціною експорту. Обкладення імпортованих товарів антидемпінговим митом може відбуватися тільки в тому випадку, якщо демпінг завдає матеріальні збитки промисловості країни, що імпортує. За 1995-2005 рр. країни-члени СОТ виступили з 2851 антидемпінговою ініціативою, було вжито 1804 відповідних заходів, спрямованих на захист національного ринку.

Експортні субсидії. Застосування даного інструменту нетарифного методу регулювання дозволяє національним експортерам розширити обсяги вивозу товарів, оскільки держава фінансує виробникам вихід на зовнішні ринки. Отримання субсидій робить для виробників вигіднішим експорт товарів, ніж його реалізацію на внутрішньому ринку, оскільки отримане з боку держави фінансування, покриває частину витрат виробників. Щоб розширити обсяги свого експорту виробники повинні знизити ціни, збитки від даного зниження бере на себе держава.

Вплив експортних субсидій на національну економіку виявляється в наступному (рис. 7.8). Розширення експорту приводить до скорочення надходження товару на внутрішній ринок, унаслідок чого внутрішня ціна на нього починає зростати (від P_w до P_d). При такому зростанні ціни пропозиція збільшується (від Q_s до Q_s^*), а попит скорочується (з Q_d до Q_d^*).

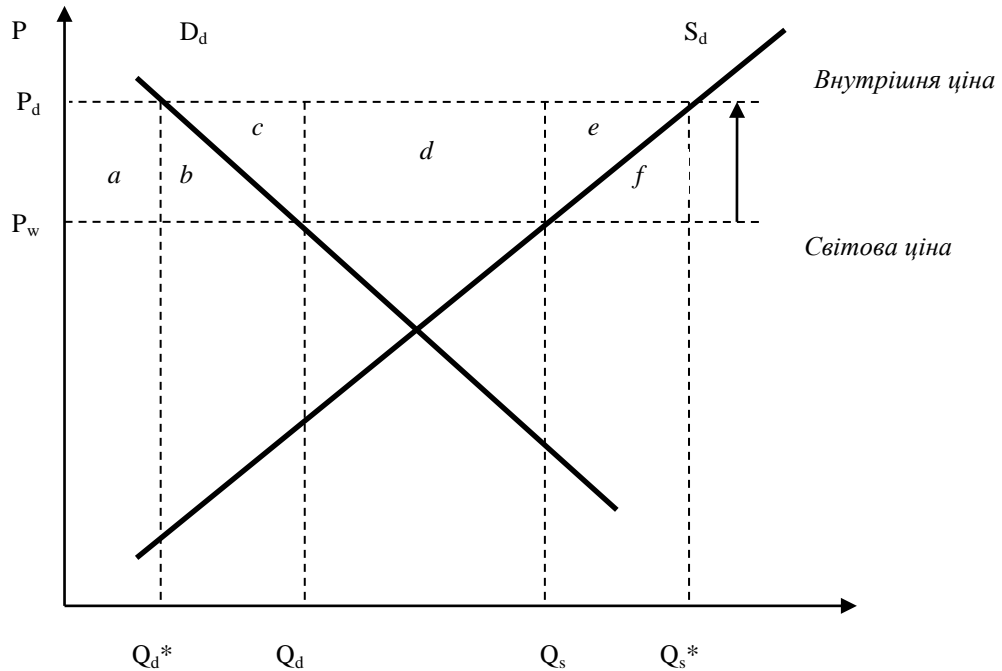

Рис. 7.8 Експортні субсидії і національний добробут

За такої зміни ціни споживачі несуть втрати $-(a+b)$, а виробники отримують додатковий вигаш $(a+b+c+d+e)$. Введення субсидій означає, що фінансування експортерів здійснюватиметься за рахунок державного бюджету. Щоб визначити витрати державних фінансів на субсидування, необхідно розмір субсидії на одиницю товару, що експортується, помножити на весь новий обсяг експорту $(Q_s^* - D_d^*)$. У такому разі витрати державного бюджету складуть $-(a+b+c+d+e+f)$. Отже загальний вплив на добробут країни від введення експортних субсидій буде негативним, втрати становитимуть $-(b+f)$.

З тим, щоб нейтралізувати вплив дії субсидій (або інших пільг) правила ГАТТ/СОТ передбачають можливість застосування компенсаційного мита – особливого мита, яке застосовується прямо чи опосередковано по відношенню до експорту або виробництва будь-якого товару. За 1995-2005 рр. країнами-членами СОТ було ініційовано 182 компенсаційні заходи, з яких 112 було вжито. Країні, яка ввела субсидію, пропонується провести консультацію з іншими учасниками ГАТТ/СОТ, а в тих випадках, коли це субсидіювання зачіпає інтереси інших країн, взагалі обмежити його розміри. Слід зазначити, що правилами регулювання розмежовуються експортні субсидії та субсидії,

які використовуються всередині країни як засіб економічної і соціальної політики.

Проведений аналіз застосування тарифних і нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі показав, що, незважаючи на визначений вигравш тих або інших груп суб'єктів національної економіки, в цілому добробут країни зменшується. Певною мірою застосування заходів протекціонізму може загострити міжнародні суперечності. В той же час, як показує практика, країни світу продовжують активно використовувати різні інструменти державного регулювання зовнішньоторговельних зв'язків. Це можна пояснити тим, що застосування заходів захисту національного ринку може забезпечити економічну безпеку країни, сприяти зростанню зайнятості й тим самим стимулювати економічний підйом національного виробництва. Використання протекціонізму дозволяє захистити молоді галузі економіки. До того ж використання тарифного регулювання, квотування, ліцензування тощо дозволяє розширити прибуткову частину державного бюджету. От чому збалансований розвиток і національних економік, і світової економіки в цілому можна забезпечити тільки за рахунок збалансованого підходу до вибору інструментів регулювання, який дозволить досягти розумної рівноваги між свободою торгівлі і протекціонізмом в системі заходів державного регулювання зовнішньоторговельних зв'язків.

Таблиця 7.5.

Питома вага фіскальних стимулів у ВВП окремих країн світу у 2009 році, %

Країна	Питома вага фіскальних стимулів у ВВП, %	Країна	Питома вага фіскальних стимулів у ВВП, %
Аргентина	1,5	Японія	2,9
Австралія	2,9	Мексика	1,6
Бразилія	0,6	Росія	4,1
Канада	1,8	Саудівська Аравія	3,3
Китай	3,1	Південноафриканська республіка	3,0
Франція	0,6	Південна Корея	3,7
Німеччина	1,6	Туреччина	2,0
Індія	0,6	Великобританія	1,6
Індонезія	1,4	США	2,0
Італія	0,1	По країнам G20 в середньому	2,0

Джерело: Economic Report Of The President. Transmitted To The Congress. February 2010 Together With The Annual Report Of The Council Of Economic Advisers United States Government Printing Office Washington : 2010ю – 458p.

Розвиток кризи в світовому господарстві суттєво вплинув на збільшення торговельних бар'єрів. Нові обмеження імпорту, які було введено в межах антикризових заходів, тільки по країнам G20 охоплювали протягом жовтня 2008 – жовтня 2009 років 0,8% світової торгівлі і включали 66 торговельних обмежень і 47 інших заходів, що обмежували торгівлю. Протягом наступного період (жовтня 2009 року – лютий 2010 року), обмеження було скорочено вдвічі, однак і вони склали 0,4% загального обсягу світової торгівлі. Як захисний засіб країни активно використовують й антидемпінгові процедури, кількість яких також зросла у кризовий період, основна частина з яких (27%) застосована по відношенню до продукції, виробленої в Китаї.

Для захисту національних економік розвинуті країни світу використовували субсидії та інші форми підтримки, в той час як країни, що розвиваються, найбільш частіш застосовували імпорнтні тарифи. В середньому на розвиток стимулюючих ініціатив країнами G20 було витрачено в середньому близько 2% ВВП (в Китаї, Південній Кореї, Росії та Саудівській Аравії понад 3%).

Завдяки існуючій системі багатостороннього регулювання торговельно-економічних відносин, яке забезпечує в першу чергу СОТ, суттєве зростання протекціонізму в світі не спостерігається. В наслідок кризи відбулося значне скорочення попиту на світовому ринку. Відкритість, яка досягається за рахунок зменшення бар'єрів на шляху потоків капіталів і товарів, прямо не пов'язана з економічним зростанням, а залежить від наявності ефективної внутрішньої стратегії та інституціональної політики, які формують достатню адаптованість до змін, що відбуваються у глобальному середовищі, та забезпечують інтегрування до світового простору на паритетних умовах. Емпіричні дослідження впливу фактору економічної відкритості на економічне зростання країн, що розвиваються, доводять, що відкритість лише створює потенційні можливості щодо розвитку країн через полегшення механізму трансферу технологій, капітальних благ тощо. При цьому збільшення відкритості посилює нерівність у розподілі доходів між окремими групами населення, загострюючи проблему забезпечення сталого добробуту населення країни .

Контрольні питання і завдання

1. Обґрунтуйте причини державного регулювання зовнішньої торгівлі.
2. Покажіть механізм розподілу вигащів від зовнішньої торгівлі в системі національної економіки.
3. Дайте порівняльну характеристику вільної торгівлі і лібералізму як напрямів зовнішньоторговельної політики держави.
4. Охарактеризуйте тарифні методи регулювання зовнішньої торгівлі.
5. Обґрунтуйте чистий ефект від введення імпортного і експортного тарифів.
6. У чому полягає сутність нетарифних методів регулювання? Охарактеризуйте основні інструменти нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі.
7. Поясніть вплив на добробут країни квотування, введення добровільних обмежень експорту і експортних субсидій.

РОЗДІЛ 3

СВІТОВА ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Тема 8. Світовий фінансовий ринок

1. Сутність та функції світового фінансового ринку

Сучасна світова фінансова система включає валютні, кредитні, страхові, фондові ринки, об'єктом ринкових відносин яких є операції з капіталом. Важливою умовою функціонування світової економіки є свобода в області руху капіталів на світовому ринку. У зв'язку з цим впродовж всього післявоєнного періоду країнами світу проводилася політика поступового зняття зовнішньоторговельних і валютних обмежень. Вигляд і ступінь державного втручання в операції на міжнародному фінансовому ринку змінювалися залежно від валютного становища окремих країн і стану їх економіки. Виникнення світового фінансового ринку пов'язане з розвитком інтеграційних процесів між національними фінансовими ринками. Поступово в результаті інтернаціоналізації світова економіка приймає якісно новий вигляд, формується глобальний інтегрований фінансовий ринок, усередині якого відбувається постійний взаємний перелив капіталів, короткострокові вкладення трансформуються в середньо- і довгострокові кредити, емісія цінних паперів замінює звичайні банківські кредити.

Об'єктивною основою розвитку світового фінансового ринку є закономірності кругообігу функціонуючого капіталу. Фінансові активи нерівномірно розподілені між суб'єктами світового господарства, що приводить до постійного їх переміщення між країнами. Капітали, що тимчасово звільняються на одних ділянках, перетікають на ті ділянки, де виникає попит на них.

Світовий фінансовий ринок – це сукупність і взаємне переплетення національних і міжнародних ринків, що забезпечують напрям, акумуляцію і перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами ринку за допомогою банківських та інших фінансових установ.

Основною функцією світового фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, яка дозволяє привертати в достатній кількості і в різноманітних формах фінансові ресурси на наднаціональному рівні. З функціональної точки зору, світовий фінансовий ринок є системою ринкових відносин, яка забезпечує акумуляцію і перерозподіл світових фінансових

потоків з метою забезпечення безперервності і рентабельності відтворювального процесу. З інституційної точки зору світовий фінансовий ринок представлений сукупністю банків, спеціалізованих фінансово-кредитних установ, фондових бірж, діяльність яких забезпечує рух світових фінансових потоків.

Сукупність фінансових ресурсів всіх суб'єктів світового господарства (країн, міжнародних організацій тощо) формують *світові фінанси*. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів світу представлений на рис. 8.1.

Рис. 8.1 Механізм перерозподілу світових фінансових ресурсів

У найзагальнішому вигляді рух міжнародних фінансів здійснюється через наступні канали: перерозподіл національного доходу у вигляді міждержавних кредитів і грантів, валютні операції, валютно-кредитне і розрахункове обслуговування форм міжнародних економічних відносин, операції з цінними паперами та їх похідними, зарубіжні інвестиції тощо.

Головним джерелом *фінансової допомоги* в світі є, нсамперед, фінансові ресурси суб'єктів розвинених економічних систем (приватних осіб, компаній, урядів).

У найзагальнішому вигляді *світовим ринком капіталу* є економічний механізм перерозподілу фінансових ресурсів між країнами, регіонами. Його основними функціями є наступні: мобілізація грошових коштів і трансформація їх в позиковий капітал; формування ціни позикового капіталу; емісія, купівля-продаж цінних паперів; обслуговування інших світових ринків; обслуговування «тіньової економіки». Окремі індикатори сучасного світового ринку капіталу представлені на рис. 8.2:

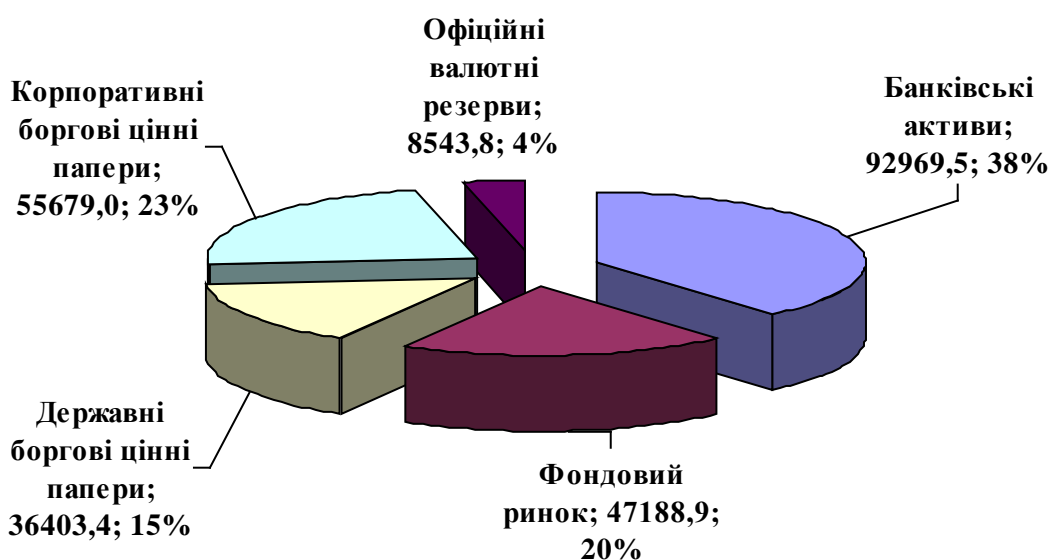

Рис. 8.2 Окремі індикатори розвитку світового ринку капіталу, млрд. дол. США (2009 р.)

Джерело: *Global Financial Stability Report: Statistical Appendix*. – Washington: IMF, October 2010. –Р.19

В економіці розвинених країн ринок капіталу грає надзвичайно важливу роль, оскільки він оптимізує процеси накопичення, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів. З погляду виконуваних функцій світовий ринок капіталу включає:

1. *Валютний ринок* – особливий ринок, на якому здійснюються валютні операції. Його основними функціями є: забезпечення валютно-кредитного і розрахункового обслуговування експортно-імпортних операцій; здійснення валютних операцій, пов'язаних з інвестуванням капіталу за межі національної економіки; здійснення валютних операцій. Об'єм валютного ринку дуже великий. Щодня на ньому здійснюються операції на суму 1,5 трлн. дол.

2. Похідними фінансовими інструментами є *деривати* (опціони, свопи, ф'ючерси), в основі яких знаходяться простіші фінансові інструменти – валюта, акції, облігації.

3. *Ринок страхових послуг* є системою економічних відносин, що виникають з приводу купівлі-продажу специфічного товару – страхового покриття в процесі задоволення суспільних потреб в страховому захисті. Міжнародний страховий ринок – це система обміну (експорту-імпорту) страховими послугами між країнами, регіонами. Величина щорічних страхових платежів у світовому господарстві становить близько 3,7 трлн. дол., з яких майже 40% припадає на європейські країни.

4. *Світовий ринок акцій (фондовий ринок)* – це особливий ринок, на якому відбувається торгівля цінними паперами і фондовими цінностями, вираженими в іноземній валюті. Об'єм ринку акцій у світі становить близько 50,8 трлн. дол. Важливим інструментом світового фондового ринку є фондові біржі (організований ринок цінних паперів). Вони сприяють розвитку накопичення капіталу, його розподілу і перерозподілу. Найбільшими фондовими біржами є Нью-Йоркська, Лондонська і Токійська, на долю яких доводиться 60% загальносвітового обсягу торгівлі акціями. Всього ж в світі налічується більше 200 фондових бірж.

5. *Світовий кредитний ринок* представлений світовим ринком боргових цінних паперів і світовим ринком банківських кредитів. Важливою складовою світового кредитного ринку є ринок банківських кредитів. У світовій економіці міжнародний кредит забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів між національними економіками, ефективніше використання тимчасово вільних коштів сприяє прискоренню економічного зростання, розвитку розширеного відтворення. Величина світового ринку банківських кредитів у сучасних умовах оцінюється в 74 трлн. дол.

Основним інструментом світового ринку боргових цінних паперів є єврооблігації. *Єврооблігації* – боргові зобов'язання, що випускаються позичальником при отриманні довгострокової позики на євrorинку. *Євроринок* – ринок вільний від національних систем регулювання; він став міжнародним. На євrorинку здійснюються депозитно-позикові операції в євровалютах. *Євровалюта* – це валюта, що переведена на рахунки іноземних банків і використовується для операцій у всіх країнах, включаючи країну-емітента даної валюти. Розмір світового ринку боргових цінних паперів оцінюється в 69, трлн. дол.

Особливу роль у системі світових фінансових ресурсів грають золотовалютні резерви. *Золотовалютні резерви миру* - це частина фінансових ресурсів світу, які зберігаються для можливих майбутніх витрат. Для підтримки міжнародної платоспроможності країни формуються офіційні

золотовалютні резерви. Міжнародні резерви – це частина зовнішніх активів центрального банку країни, що знаходяться під його контролем, і які можна використовувати для прямого фінансування дефіциту платіжного балансу або непрямого впливу на величину цього дефіциту. До складу офіційних міжнародних резервів входять: іноземна валюта; резервна позиція країни в МВФ; спеціальні права запозичення; монетарне золото.

Офіційні резерви країни зберігаються в центральному банку країни і як внесок країни до МВФ. Резерви іноземної валюти і золота традиційно формують основну частину міжнародних резервів. Основною складовою міжнародних активів країн є міжнародна резервна валюта. Міжнародними резервними валютами стають валюти тих держав, економіка яких має найбільшу вагу в світовому господарстві і значною мірою впливає на міжнародну торгівлю і вивіз капіталу. Загальний запас офіційних валютних резервів у світовій економіці (без урахування золота) становить понад 5 трлн. дол., зокрема в ЄС – 252,7 млн. дол., у США 54,9 млн. дол., у Японії – 879,7 млн. дол. Значний запас валютних резервів світу припадає на країни, де ринки менш розвинені – 3657,5 млн. дол. (або 71,8% загального обсягу валютних резервів світового господарства).

У якості двох основних резервних валют в країнах світу переважно використовуються американський долар (62,1%) і євро (27,4%). Після впровадження євро в систему міжнародних розрахунків, ця валюта частково успадкувала частку в розрахунках і резервах від німецької марки, французького франка і інших європейських валют, які використовувалися раніше для розрахунків і накопичень. Слід зазначити, що частка євро постійно збільшується, оскільки центральні банки різних країн прагнуть диверсифікувати свої резерви.

Таблиця 8.1

Міжнародні накопичення в іноземних валютних резервах, %

Найменування валюти	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Американський долар	65.2	69.3	70.9	70.5	70.7	66.5	65.8	65.9	66.4	65.7	63.3	64.1	62.1
Євро	-	-	17.9	18.8	19.8	24.2	25.3	24.9	24.3	25.2	26.5	26.4	27.4
Фунт стерлінгів	2.6	2.7	2.9	2.8	2.7	2.9	2.6	3.3	3.6	4.2	4.7	4.0	4.3
Ієна	5.8	6.2	6.4	6.3	5.2	4.5	4.1	3.9	3.7	3.2	2.9	3.1	3.0

Офіційні золотовалютні резерви світу на 75% складаються з іноземних валют, частина яких зберігається без руху, частина вкладена у високоліквідні іноземні державні цінні папери. Важливою частиною золотовалютних резервів є монетарне золото. Офіційні резерви у золоті становлять 29,8 тис. тонн. Майже третина всіх золотих запасів світу належить США (8,1 тис.

тонн). Найбільшими власниками золотих запасів в світі також є Німеччина (3,4 тис. тонн), Франція (2,6 тис. тонн), Італія (2,5 тис. тонн), Швейцарія (1,1 тис. тонн), Японія (0,8 тис. тонн).

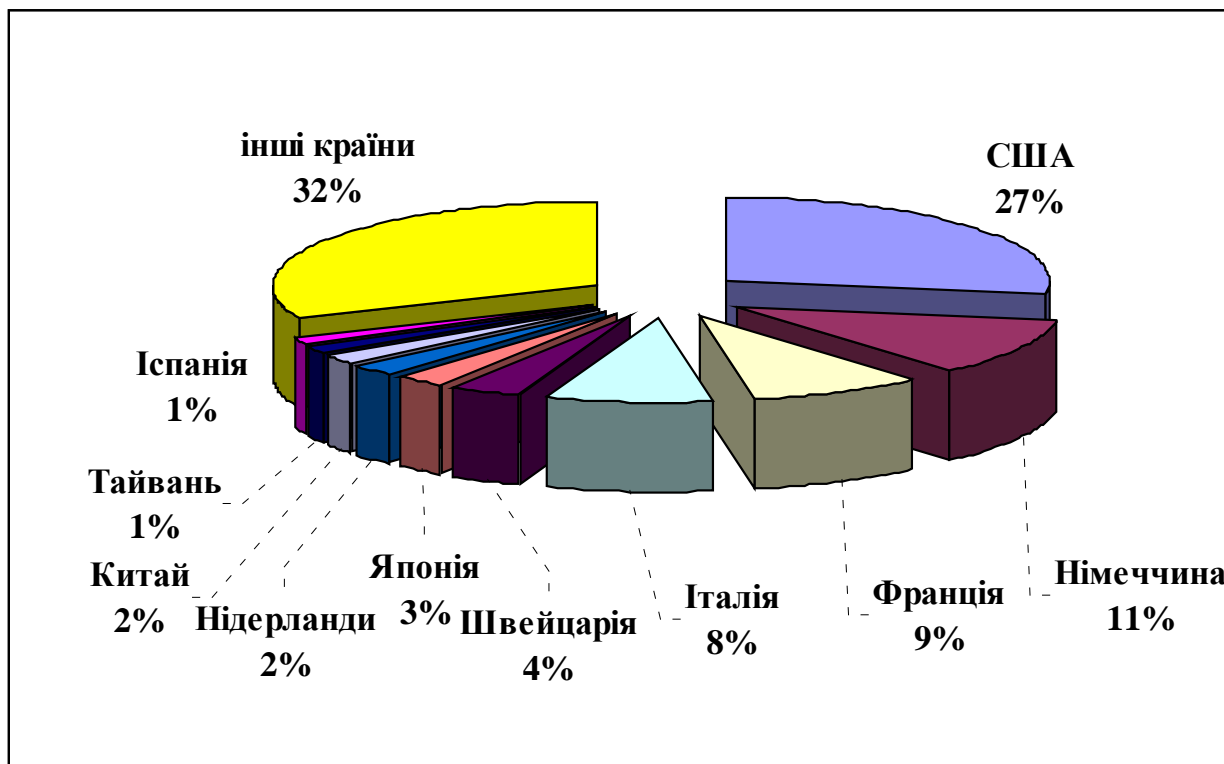

Рис. 8.3 Офіційні резерви у золоті: розподіл серед країн світу, %

Величина, динаміка і структура золотовалютних резервів держави можуть змінюватися залежно від різних чинників. Зокрема, значний вплив на величину офіційних резервів мають операції з купівлі-продажу валюти, що здійснюються центральним банком країни на валютному ринку (валютні інтервенції). Наслідком значних виплат по зовнішнім боргам держави є скорочення обсягу офіційних резервів; в той же час, реструктуризація державного боргу призводить до того, що попит уряду на кошти валютних резервів зменшується, і створюються умови для збільшення обсягу резервів. Зміна цін на золото призводить до відповідної корекції структури золотовалютних резервів: у разі зниження цін на золото його частка в структурі резервів зменшується, а частка валютного компоненту зростає.

Частина міжнародних резервів зберігається у вигляді внеску країни до МВФ. Спеціальні права запозичення були емітовані на суму приблизно в 30 млрд. дол. з метою обслуговування розрахунків між державами. Резервна позиція в МВФ дає право країні на отримання від Фонду кредиту за рахунок своєї частки. Загальна величина даної резервної позиції близько 70 млрд. дол.

Основним місцем збереження офіційних резервів є сховища центральних банків і інших фінансових органів. Слід розрізняти валові і

чисті міжнародні резерви. Чисті резерви відображають обсяг тих валютних ресурсів, якими центральний банк країни може користуватися без будь-яких обмежень. Наявність відповідних золотовалютних резервів є важливою умовою забезпечення міжнародної ліквідності держави. Міжнародна ліквідність відображає здатність держави ефективно відповідати по своїм зовнішнім зобов'язанням, тобто характеризує платоспроможність країни.

Наслідком глобалізації світових фінансових ресурсів стало формування і розвиток *міжнародних фінансових центрів*, на долю яких припадає велика частина операцій з перерозподілу фінансових потоків. Ці центри є найважливішою складовою світового господарства і виступають ланками єдиного ланцюга, що формує міжнародний ринок капіталу зі всіма його сегментами (ринками банківських кредитів, цінних паперів, золота, валюти тощо). Ознаками міжнародного фінансового центру є:

- високий рівень економічної свободи в області діяльності агентів ринку, споживання, накопичення і інвестування;
- стабільність валюти і стійкість національної фінансової системи, де базується фінансовий центр;
- ефективність фінансових інститутів і інструментів;
- активні і мобільні ринки;
- універсальні засоби зв'язки, що забезпечують будь-які види операцій і фінансово-економічну інформацію;
- наявність відповідного правового поля і соціального клімату.

Відповідно до напрямів використання і джерел поповнення фінансових ресурсів у сучасній практиці функціонування світового фінансового ринку можна виділити різні види офшорних фінансових центрів:

первинний фінансовий центр обслуговує клієнтів різних країн світу, насамперед, високорозвинених, які не тільки поставляють надлишки капіталу до фінансового центру, але й запозичують кошти, зібрані тут. Прикладами подібних центрів є Нью-Йорк, Лондон, Париж;

обліковий фінансовий центр характеризується сприяючим режимом регулювання і оподаткування. Фінансове посередництво здійснюється, насамперед, між нерезидентами. Таким чином, центр виконує роль перевалочного пункту – джерела і споживачі капіталу знаходяться за його межами. Прикладами подібних центрів світовому господарстві є Багами (440 банків), Кайманові острови (550 банків);

залучаючий фінансовий центр виконує функції внутрішнього фінансового посередника, направляючи офшорні капітали з-за меж регіонального ринку місцевим споживачам. Наприклад, Сінгапур, який налічує близько 260 банків, привертає капітал на Лондонському ринку

євровалют і Близькому Сході, а потім направляє його позичальникам з тихоокеансько-азіатського регіону через сінгапурський ринок азійських доларів;

акумулюючий фінансовий центр виконує роль зовнішнього фінансового посередника. Ринкова територія акумулюючого центру генерує надлишки капіталу в результаті незначного освоєння ресурсів регіональною економікою. Накопичувані надлишки капіталу використовуються за межами центру. Яскравим прикладом подібних центрів є країни-експортери нафти.

Як особливі фінансові центри розглядаються *офшорні зони*, що динамічно розвиваються в світовому господарстві. Серед чинників, що сприяють швидкому розвитку офшорних центрів в світовому господарстві, можна виділити відсутність спеціальних правил, що регулюють відлив і приплив фінансових коштів, розвиток сучасних засобів зв'язку та інформаційних технологій на базі створених фінансових центрів. Міжнародна основа операцій не зачіпає внутрішню законодавчу основу країни і, тим самим, сприяє розвитку діяльності центру за анклавним типом на базі особливого режиму.

Діяльність будь-якого фінансового центру повинна здійснюватися в умовах високої внутрішньої соціально-політичної стабільності, стійкої фінансової системи країни і відповідного ділового клімату, що забезпечує конфіденційність операцій. Крім того, повинна забезпечуватися легка доступність офшорних центрів, оскільки їх розташування на перехрестях жвавих міжнародних шляхів сполучення або поблизу них (водні, повітряні, наземні), сприяють ефективній взаємодії з фінансовими ринками.

Провідним фінансовим центром світу вважається Нью-Йорк, роль якого, насамперед, визначається емісією акцій і облігацій, а також торгівлею цінними паперами. Серед європейських міст найбільшим фінансовим центром є Лондон, який посідає перше місце в світі за обсягами міжнародних валютних, депозитних і кредитних операцій. Завдяки бурхливому розвитку японської економіки, активному просуванню ТНК даної країни на світові ринки, серед фінансових центрів світу провідні позиції займає також Токіо.

2. Тенденції розвитку світового фінансового ринку

Однією із закономірностей розвитку світового господарства є інтернаціоналізація господарського життя, яке передбачає частіше залучення суб'єктів національної економіки до системи господарської взаємодії з іноземними партнерами. Інтернаціоналізація економіки є об'єктивною історичною закономірністю розвитку продуктивних сил. У ХХ столітті інтернаціоналізація обміну переростає в інтернаціоналізацію капіталу і

виробництва. Рамки внутрішніх ринків стають тіснішими для масштабного спеціалізованого виробництва. Воно об'єктивно виходить за рамки національних меж, тобто окремі національні економіки все більше інтегруються в світове господарство.

Вищою стадією розвитку інтернаціоналізації є глобалізація – процес перетворення світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, факторів виробництва. Інтернаціоналізація приводить до створення світового господарства, а у фінансовій сфері – до формування світового фінансового ринку. Основними тенденціями розвитку світового ринку фінансових ресурсів у сучасних умовах інтернаціоналізації і глобалізації стало підвищення ролі міжнародних ринків, які мають наднаціональний характер.

Інтернаціоналізація світового фінансового ринку як об'єктивний процес розвитку світового господарства відбувалася у декілька етапів, кожен з яких характеризувався особливостями функціонування і регуляції різних сегментів міжнародного ринку капіталу. Як правило, процес інтернаціоналізації світового фінансового ринку і розвитку світової валютно-фінансової системи розподіляють на чотири періоди:

- I. Кінець XIX ст. – початок 20-х років XX ст.
- II. Початок 20-х років XX ст. – середина 40-х років XX ст.
- III. Середина 40-х років XX ст. – початок 70-х років XX ст.
- IV. Початок 70-х років XX ст. – теперішній час .

Під час першого періоду світову валютно-фінансову систему можна охарактеризувати як систему золотого стандарту. Стабільні валютні курси, засновані на фіксації золотого вмісту національних валют, сприяли розвитку світової торгівлі й експорту капіталу. Перед Першою світовою війною експорт капіталу складав в провідних країнах 4-5%. Розмір зарубіжних капіталовкладень по відношенню до ВВП збільшився від 7% у 1870 р. до 20% у 1914 р. У зв'язку з інтеграцією ринків капіталу різниця в рівнях процентних ставок в різних країнах стала мінімальною.

Другий етап розвитку світового фінансового ринку припадає на міжвоєнний період. В результаті Першої світової війни та світової економічної кризи 1929-1933 рр. у системі зовнішньоекономічного регулювання майже всіх країн відбувається перехід до протекціонізму. В результаті, у 20-30-і рр. міжнародні потоки капіталу скоротилися до 2% національного доходу. Зарубіжні активи зменшилися до 8% ВВП у 1930 р. і 5% ВВП у 1945 р. Різниця у відсоткових ставках зросла майже вдвічі.

Третій етап інтернаціоналізації пов'язаний з функціонуванням Бреттон-Вудської системи. В цей час здійснюється спроба відновити міжнародні економічні зв'язки, скасувати бар'єри на шляху переміщення товарів. Проте, у дії залишаються обмеження на міжнародний рух капіталу. За період 1945-

1960 рр. відносні обсяги експорту капіталу при абсолютному зростанні зменшилися до 1% національного доходу.

На четвертому (сучасному) етапі розвитку на світовий фінансовий ринок істотно впливають: загальна лібералізація руху капіталу; зміна курсоутворення; розвиток інформаційних технологій; введення євро. Масовий перехід країн світу до режиму плаваючого валютного курсу сприяв інтеграції ринків капіталу, оскільки спостерігалось послаблення валютних обмежень і контролю за міжнародними фінансовими операціями. З середини 70-х рр. ХХ ст. розвинені країни поступово розповсюдили конвертованість своїх валют на фінансові угоди. Перехід до конвертованості національних валют відбувався повільно і достатньо нерівномірно, оскільки періоди лібералізації фінансових операцій чергувалися з періодами відновлення валютних обмежень для досягнення певної мети.

Домінують у світовому перерозподілі капітальних активів насамперед високорозвинені країни світу (табл. 8.2), проте показники щорічних темпів зростання загального потоку капіталів на ринках країн, що розвиваються, вказують на те, що і ці ринки стають привабливішими.

Таблиця 8.2

**США, Японія та країни ЄС на світовому ринку капіталу,
млрд. дол. США (2009 р.)**

Показники	ВВП	Загальні резерви (без золота)	Ринок акцій	Боргові цінні папери	Банківські активи	Ринок цінних паперів і банківські активи	
						млрд. дол.	у % до ВВП
<i>Світове господарство</i>	57843,4	8543,8	47188,9	92082,4	92969,5	232240,8	401,5
зокрема							
- ЄС	15373,1	404,7	10013,4	33556,0	41707,7	85277,1	554,7
- США	14119,1	119,7	15077,3	31652,0	14163,0	60892,3	431,3
- Японія	5068,9	1022,2	3395,6	11920,9	8846,9	24163,5	476,7

Джерело: *Global Financial Stability Report: Statistical Appendix.* – Washington: IMF, October 2010. – P.19

Динамічний розвиток світового фінансового ринку призвів до того, що сукупний розмір ринку акцій, боргових цінних паперів і банківських активів почав перевищувати обсяги світового виробництва в 4 рази, у тому числі в

ЄС у 5,4 рази, в США – в 4,3 рази, в Японії – 4,6 разів. Активність розвитку світового фінансового ринку свідчить про набуття особливого значення фінансових інструментів у системі глобального економічного механізму функціонування світового господарства в цілому. Інтенсивний розвиток міжнародних економічних відносин (як наслідок посилення інтернаціоналізації господарської діяльності) тільки підсилює потребу у фінансових ресурсах, які нерівномірно розміщені серед суб'єктів світового господарства, тому виникає об'єктивна потреба в їх постійному перерозподілі. З іншого боку, саме фінансові інструменти сприяють розвитку внутрішнього і розширенню зовнішнього ринків, безпосередньо впливаючи на розвиток світової економічної системи.

Незважаючи на поступову інтеграцію фінансових ринків, процеси лібералізації фінансових операцій неоднаково протікають в країнах з різними типами соціально-економічних систем, значно відрізняються системи регуляції міжнародних потоків капіталу в країнах з різним рівнем економічного розвитку. Так, сучасна політика розвинених країн у сфері регулювання міжнародного руху капіталу є достатньо ліберальною, застосування обмежень на фінансові операції носить періодичний характер, національні фінансові ринки мають високий ступінь лібералізації і рух капіталу є досить вільним. Країни, що розвиваються, до цих пір активно використовують валютні обмеження і контроль за поточними і фінансовими операціями платіжного балансу з метою його вирівнювання і захисту національної економіки. Дані обмеження встановлюються на тривалий термін, а застосування деяких форм валютного контролю носить постійний характер.

На тлі значного дерегулювання в області міжнародної торгівлі, лібералізації експорту і імпорту між провідними країнами, поліпшення інвестиційного клімату в багатьох, у тому числі і країнах, що розвиваються, відповідні зміни відбувалися і на міжнародних фінансових ринках капіталу. Інтеграційні процеси, що протікають у світовій фінансовій сфері, призвели до зняття бар'єрів для входу на національні ринки капіталу іноземних фінансових інститутів-кредиторів, а також позичальників, підвищенню мобільності боргового капіталу, зниження трансакційних витрат, пов'язаних з отриманням від місцевих регулюючих органів різних дозволів і ліцензій тощо. Іншою передумовою для прискорення інтеграційних процесів став стрімкий розвиток інформаційних систем, баз даних і глобальних комп'ютерних систем, що дозволяють здійснювати платежі (SWIFT), торгувати цінними паперами (EUROCLEAR, NASDAQ та ін.), отримувати оперативну інформацію про стан світових фінансових ринків (BLOOMBERG, REUTERS тощо). Уніфіковані інформаційні системи і мережі стали найважливішою передумовою для виникнення сучасних фінансових продуктів і глобальних фінансових ринків.

Однією з найбільших подій в області інтеграції світових фінансових ринків капіталу стала реалізація Європейського валютного союзу і введення єдиної валюти країн - учасниць цього союзу – євро. Держави - учасниці союзу остаточно зафіксували обмінні курси своїх валют, а національні емісійні банки відмовилися від свого грошово-політичного суверенітету на користь нового органу – Європейського центрального банку, який тепер визначає грошову політику ЄС. Запровадження євро означає, що на глобальних фінансових ринках з'явилася нова світова валюта, що вже кардинально змінило позицію і роль європейських фінансових ринків у міжнародній валютно-фінансовій системі.

Принципово новим явищем у розвитку світового фінансового ринку стали процеси *конвергенції*, що полягають у тому, що в результаті зниження (відміни) законодавчих обмежень і бар'єрів в регулюванні операцій, як міжнародних позичальників, так і міжнародних кредиторів відбувається поступове розмивання меж між різними секторами і сегментами світових фінансових ринків. Насамперед, це знайшло своє віддзеркалення в тому, що відбувається реальне злиття міжнародного банківського ринку і міжнародного ринку боргових цінних паперів. Провідні учасники обох ринків здійснюють активні операції в нових для них областях: універсальні банки стають андеррайтерами, організаторами і трейдерами на ринку облігацій, а інвестиційні банки організують і беруть участь у міжнародних синдигованих кредитах. Відбувається також скасування сегментації і серед інших крупних міжнародних кредиторів – інституційних інвесторів, які шляхом використання високоструктурованих інструментів (наприклад, кредитних деривативів і сек'юритизації) починають вкладати гроші в нетрадиційні для них боргові інструменти (міжнародні синдиговані кредити).

3. Інституційна структура і інфраструктура світового фінансового ринку

Множинність складових елементів сучасного фінансового ринку вимагає відповідної інституційної основи. Інституційна структура сучасного світового фінансового ринку включає:

позичальників (споживачів капіталу). У сучасних умовах ними є, насамперед, транснаціональні корпорації (ТНК), державні органи, приватні фірми, міжнародні організації. Основна частка засобів міжнародного ринку капіталу поглинається позичальниками з США, Великобританії.

вкладників (тих, чиї гроші акумулюються). Насамперед, це населення планети, офіційні інститути, приватні фірми, банки, страхові

і пенсійні фонди, міжнародні організації. Основними кредиторами на міжнародному ринку є Японія, Швейцарія, Нідерланди, Німеччина.

посередників (безпосередніх постачальників капіталу), якими є, насамперед, транснаціональні банки, фінансові компанії, фондові біржі, міжнародні установи і організації.

Сукупність банків, спеціалізованих фінансово-кредитних установ, фондових бірж, діяльність яких забезпечує рух світових фінансових потоків, визначає з інституційної точки зору сутність світового фінансового ринку.

Банки займають у структурі ринкової економіки значне місце, оскільки від їх діяльності залежить ефективність суспільного виробництва. У сучасних умовах розвитку процесів інтернаціоналізації і глобалізації фінансових ресурсів банки стали найважливішими фінансовими посередниками, які забезпечують необхідними ресурсами все коло суб'єктів міжнародних економічних відносин. Особливим типом банків, які стали основними центрами і посередниками в міжнародному переміщенні фінансових ресурсів, є міжнародні банки. Транснаціональний капітал не зміг би стати самостійним елементом сучасного світового господарства без відповідної банківської системи. Основна концентрація транснаціональних банків доводиться на даний час на три основні регіони: США, Західну Європу і Південно-Східну Азію (таблиця. 8.3).

Таблиця 8.3

**Найбільші транснаціональні банки світу за рівнем капіталізації
(2008 р.)**

Рейтинг	Транснаціональний банк	Країна	Капіталізація, млрд. дол.
1	ICBC	Китай	277,5
2	Bank of America Corp	США	195,9
3	HSBC Holdings	Великобританія	176,8
4	China Construction Bank	Китай	165,2
5	Bank of China	Китай	165,1
6	JP Morgan Chase	США	159,6
7	Citigroup	США	140,7
8	Wells Fargo	США	112,4
9	Banco Santander	Іспанія	109,9
10	Mitsubishi UFJ Financial Group	Японія	105,4

Діяльність міжнародних банків у сучасних умовах розвитку світового господарства характеризується наступним:

по-перше, банки здійснюють постійний перелив фінансових ресурсів відповідно до вимог учасників міжнародних економічних відносин;

по-друге, банки сприяють перерозподілу фінансових ресурсів, згідно з цим забезпечується вирівнювання норми прибутку в різних секторах міжнародної економіки;

по-третьє, перелив фінансових ресурсів забезпечує безперервність процесу виробництва в масштабах світового господарства; створюються умови для розширення виробництва;

по-четверте, збільшуються розміри накопичення капіталу, що сприяє його концентрації і централізації;

по-п'яте, створюються додаткові можливості для ефективного розміщення інвестицій.

Спочатку, маючи широкую розгалужену закордонну мережу, переважно в колоніях, банки Англії, Франції, Бельгії тощо були зорієнтовані, насамперед, на обслуговування метрополій в колоніальних країнах: фінансування торгівлі з колоній, освоєння нових сировинних джерел тощо. Ці банки називалися банками *старого типу*. Розпад колоніальної системи, розвиток концентрації і централізації банківського капіталу, інтернаціоналізація господарських зв'язків сприяли появі *нового типу* міжнародних банків, які тепер шукали сфери залучення капіталу, виходячи з економічної кон'юнктури, значно розповсюдилося фінансування виробничих і інвестиційних програм транснаціональних компаній. В результаті основними регіонами, де отримала значний розвиток діяльність нових банків, стали грошові ринки країн Західної Європи, США і Японії.

Частина міжнародних банків старого типу ввійшли до структури депозитних і інвестиційних національних установ, чим сприяли розвитку останніх, тобто мали накопичений досвід роботи з розгалуженою закордонною філіальною мережею. Створені нові комплекси почали розвиватися відповідно до сучасних вимог. Наявність зарубіжної інституційної мережі, перенесення за національні межі здійснення активних і пасивних операцій – основні характеристики, які відрізняють крупний національний банк від міжнародного. При цьому форсоване зростання міжнародних операцій дозволяє істотно укріпити позиції банку на національному ринку. Залежність банків від міжнародних операцій можна визначити за допомогою двох основних показників: часткою активів і пасивів, пов'язаних з міжнародною діяльністю банків, і часткою прибутків,

що отримуються банками від міжнародної діяльності. Зовнішня діяльність стала важливою складовою функціонування сучасних міжнародних банків.

Існує два основних типи сучасних міжнародних банків: транснаціональні банки (ТНБ) і міжнаціональні банки (МНБ). Завдяки процесам зрощення банківських і промислових монополій, ТНБ досягли високого рівня міжнародної концентрації та централізації капіталу, що дозволяє їм реально брати участь в економічному розподілі світового фінансового ринку.

Транснаціональні банки – найбільші банківські установи універсального типу, що мають в своєму розпорядженні широко розгалужену і тісно інтегровану систему зарубіжних підприємств, що контролює світовий фінансовий ринок.

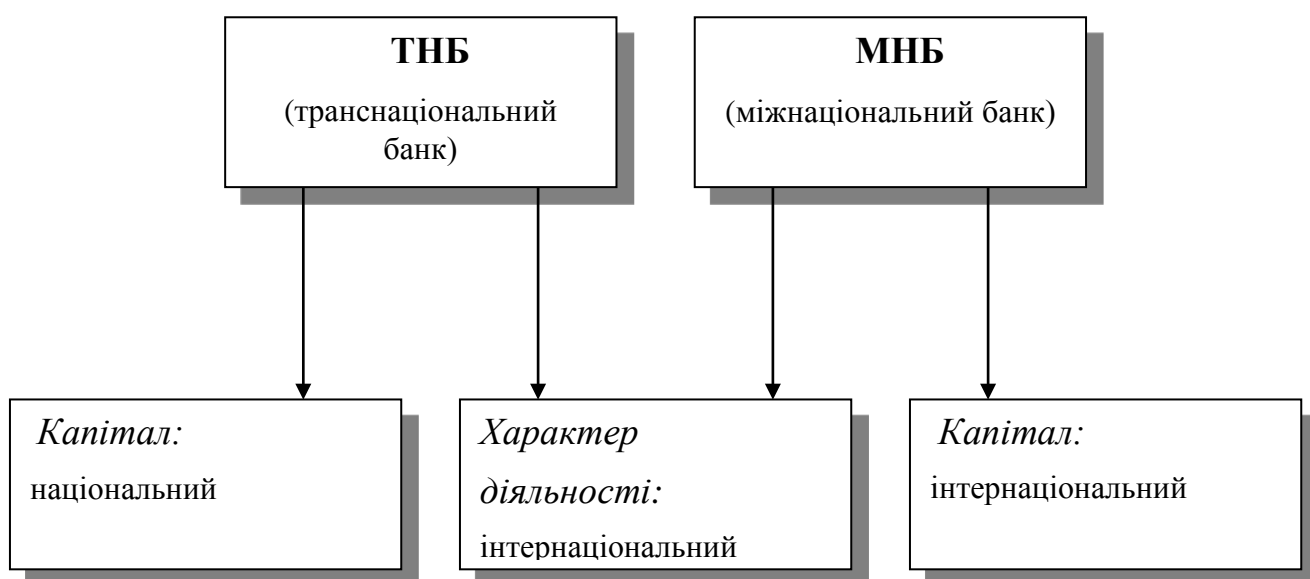

Рис. 8.4 Види міжнародних банків

Транснаціональний банк характеризується наступними складовими. ТНБ – це найбільша банківська монополія, яка панує не тільки на національному, але і на міжнародному ринках позикових капіталів. До них відносяться, насамперед, найбільші комерційні банки, що мають в своєму розпорядженні величезну депозитну базу і власні капітали, а також банки ділового характеру, які мають менший обсяг коштів, що залучаються, але мають значний досвід роботи в спеціальних сферах банківської діяльності. У сукупній діяльності ТНБ суттєва частина операцій є міжнародною. Їх діяльність в значній мірі залежить від зовнішнього ринку як відносно коштів, що мобілізуються, так і використовуваних коштів. Це в значній мірі визначає глобальність їх діяльності, оскільки вона здійснюється незалежно від інтересів країни їх базування.

Важливою ознакою ТНБ є наявність розгалуженої зарубіжної інституційної мережі, за допомогою якої здійснюється перерозподіл капіталу. Зарубіжні філії, підприємства, відділення ТНБ знаходяться в основних фінансових центрах світу, а також на національних ринках багатьох країн. Сучасні ТНБ – це банки універсального типу, що здатні надавати будь-які послуги за бажанням клієнта, от чому їх діяльність все більше виходить за межі кредитно-фінансового бізнесу. Для сучасних ТНБ характерне тісне переплетення їх капіталів, інтересів, що обумовлює взаємозалежність між ними, незважаючи на гостру конкурентну боротьбу. Цей взаємозв'язок ТНБ виявляється в картелізації міжнародної банківської діяльності. Цілі розвитку транснаціональних банків визначаються наступним. Конкурентна перевага на ринку може бути досягнута тільки шляхом завоювання лідируючих позицій у сфері банківського бізнесу, як з погляду обсягу послуг, що надаються, так і їх переліку. Національні ринки істотно обмежують можливості оптимізації розмірів банку за рахунок економії масштабу банківської структури. Транснаціональні банки прагнуть вийти за національні межі, щоб забезпечити стабільну мобілізацію капіталу за рахунок доступу до іноземних кредитних ресурсів. Нові ринки сприяють диверсифікації банківської діяльності і, як результат, значно розширюють джерела банківського прибутку. Особиста унія, проникнення в сфери закордонної нефінансової діяльності забезпечують розширення ступеня впливу ТНБ на країну реципієнт.

Інтернаціоналізація торкнулася не тільки діяльності банків, але і внесла зміни до складу банківського капіталу, системи управління міжнародного банку, що привело до формування міжнаціональних банків.

Міжнаціональні банки – найбільші транснаціональні банки, в яких міжнародною є не тільки діяльність, але й склад капіталу і система управління.

Під впливом міжнародної міжгалузевої і внутрішньогалузевої конкуренції відбувається розвиток співпраці між банками. Розвиток фінансових інтересів різних банків, їх спільність неминує приводить до співпраці, яка сприяє фінансовому переплетенню банківських монополій різних країн. Удосконалення міжнародних економічних відносин приводить до того, що для здійснення окремих операцій недостатньо фінансових можливостей одного банку. Саме на цій основі виникає співпраця конкурентів, яка сприяє об'єднанню банків різних країн в одну глобальну систему. Таким чином, зростаючі потреби в нових формах міжнародної банківської співпраці зумовили пошук нових можливостей для її здійснення. Сучасні форми міжнародної співпраці банків включають: надання банками взаємних послуг один одному; сумісне здійснення операцій; узгодження політики і координація діяльності в цілому і з окремих питань. Як правило, вищезгадані форми співпраці використовуються доволі часто.

Міжнаціональні банки функціонують на основі різних форм співпраці між банками, що мають різну національну приналежність. Особлива роль у цій співпраці належить двом формам:

- консорціумам (консорціальним банкам) і
- банківським клубам.

Консорціальні банки характеризуються тим, що вони є власністю декількох банків, кожен з яких не має над ними повного контролю, і має різну національну приналежність. Діяльність консорціальних банків носить універсальний характер, створення консорціуму вигідне і для засновників (швидша мобілізація ресурсів, надання великих кредитів тощо) і для клієнтів (більш різноманітний спектр послуг зосереджений в одному місці). Банківські консорціуми – інститути, що постійно діють, їх важливою ознакою є те, що вони працюють зазвичай на євровалютному ринку, значне місце в операціях консорціальних банків займають середньо і довгострокові операції. Таким чином, виходячи з вищезгаданих характеристик, можна відзначити і виділити основні цілі створення консорціального банку: по-перше, збільшення обсягів операцій за рахунок більшої концентрації ресурсів; по-друге, розподіл ризиків від здійснення операцій у разі неплатежів позичальників для кожного учасника консорціуму.

Консорціальні банки мають велику маневреність. Участь у міжнародних банківських консорціумах є для банків одним із засобів конкуренції з іншими національними банками. От чому, як правило, в більшості банківських консорціумах бере участь лише один банк від кожної країни. Взаємна конкуренція примушує банки однієї країни підключатися до різних міжнародних консорціумів. Багато крупних банків беруть участь одразу в декількох консорціальних інститутах. Оскільки консорціальні банки працюють на євровалютних ринках, то вони тяжіють до світових фінансових центрів. У Лондоні налічується, наприклад, більше 30 міжнародних банківських консорціумів. Усього ж на даний час таких консорціальних банків налічується близько 500.

Другою основною формою міжнаціональних банків разом з консорціальними є *банківські клуби*. Дана форма співпраці з'явилася з кінця 60-х років на багатобічній основі з оформленням спеціальних угод. Банківські клуби є найвищим ступенем розвитку співпраці між найбільшими банками. На відміну від консорціальних банків, в яких відбувається з'єднання капіталів різних банків, банківські клуби є формою співпраці, формально не зв'язаних капіталами банків.

Міжнародні банківські клуби та їх учасники

Найменування клубу	Рік створення	Учасники клубу
ABECOR Associated Banks of Europe	1971	Algemene Bank Nederland, Amsterdam, Banca Nazionale del Lavoro (1974), Banque de Bruxelles, Brussel, Banque Internationale a Luxembourg (1973), Banque Nationale de Paris, Paris (1974), Barclays Bank, London (1974), Bayerische Hypotheken- und Wechselbank, Munchen, Dresdner Bank, Frankfurt a. M., Osterreichische Landerbank, Wien (1973)
EBIC European Banks' International Company	1970	Amsterdam-Rotterdam Bank (AMRO), Amsterdam Banca Commerciale Italiana, Mailand (1973) Greditanstalt-Bankverein, Wien (1971), Deutsche Bank, Frankfurt a. M., Midland Bank, London, Societe Generale, Paris (1971), Societe Generale de Banque, Brussel
Europartners	1970	Banco di Roma, Rom (1971), Banco Hispano Americano, Madrid (1973), Commerzbank, Frankfurt a.M., Credit Lyonnais, Lyon/Paris
Inter-Alpha	1972	Banco Ambrosiano, Mailand (до 1982), Berliner Handels- und Frankfurter Bank, Frankfurt a. M., Credit Commercial de France, Paris, Instituto Bancario San Paolo di Torino, Kredietbank, Brussel Nederlandsche Middenstandsbank, Amsterdam, Privatbanken A/S, Kopenhagen, Williams & Glyn's Bank, London
IPBG International Private Bankers Group	1971	Banque Industrielle et Mobilier Privée, Paris, Georg Hauck & Sohn, Frankfurt a.M., Hauck Banquiers, Luxembourg, Gredito Artigiano, Mailand (1972), Van der Hoop, Offers & Zoon, Rotterdam (1974)
Orion	1970	Chase Manhattan Bank, New York, Credito Italiano, Mailand (1971), National Westminster Bank, London, The Royal Bank of Canada, Montreal, Westdeutsche Landesbank Girozentrale, Dusseldorf, Mitsubishi Bank, Tokyo (1972)
SFE Societe Financiere Europeenne	1967	Algemene Bank Nederland, Amsterdam, Banca Nazionale del Lavoro, Rom, Banque Nationale de Paris, Paris, Barclays Bank, London, Bank of America NT & SA, San Francisco, Dresdner Bank, Frankfurt a.M., Banque de Bruxelles, Brussel (1971), Sumitomo Bank, Osaka (1972)
UNICO United Cooperative Banks	1977	Andelsbanken-Danebank, Kopenhagen, Deutsche Genossenschaftsbank, Frankfurt a.M., Caisse nationale de credit agricole, Paris, Genossenschaftliche Zentralbank, Wien, Rabobank, Utrecht, Oko-Bank, Helsinki

Цілі і функції міжнародних банківських клубів полягають у тому, що учасники беруть на себе взаємні зобов'язання з обслуговуванні клієнтів

інших банків-членів клубу на території своїх сфер впливу, забезпечують взаємний обмін інформацією, здійснюють сумісну підготовку кадрів, гарантують дотримання принципу не нанесення збитку іншим членам клубу. Слід зазначити, що форма співпраці у вигляді банківських клубів вперше з'явилася між найбільшими банками Західної Європи, що обумовлене, насамперед, вищим рівнем розвитку західноєвропейської інтеграції.

Специфічною формою співпраці міжнародних банків є *особиста унія*. Особисті унії можуть ґрунтуватися на особистих зв'язках, що базуються на родинних зв'язках, а також на зв'язках, які засновані на спільності ділових інтересів. Особисті унії банкірів сприяють не тільки зміцненню зв'язків між банками, але і між фінансовими групами, що представляються ними в цілому. Саме на базі міжнародного переплетення фінансового капіталу і особистих уній виникає міжнародна фінансова олігархія.

Для того, щоб в умовах жорсткої конкурентної боротьби відповідати сучасному рівню міжнародних економічних відносин, міжнародні банки вимушені постійно розвивати й удосконалювати свою організаційну структуру, управлінський і функціональний апарат як у себе в країні, так і за кордоном. Ускладнення системи закордонного апарату ТНБ відбувається в основному в рамках розвитку відносин між елементами цього апарату. Основними елементами сучасного зарубіжного апарату банку є: кореспондентські зв'язки; представництва; дочірні банки (філії); банківські відділення; участь у капіталі зарубіжних банків тощо. Як правило, чим більше банк, тим більшу кількість елементів зарубіжного апарату він має, що у свою чергу відбивається на міжнародній діяльності самого банку. В умовах сучасного розвитку фінансової системи спостерігається зростання конкуренції між банками та іншими компаніями, що здійснюють фінансові операції, і на які не розповсюджуються правила банківського нагляду і регулювання. Дані компанії функціонують сьогодні у всіх розвинених країнах, а обсяги їх діяльності мають міжнародні масштаби. Наприклад, в європейській фінансовій системі спостерігається домінуюча роль фінансових посередників. На прямі банківські кредити припадає 54% всієї заборгованості по непогашеним борговим зобов'язанням (облігаціям, акціям і позикам). У Німеччині згідно з даними Німецького федерального банку фінансування за рахунок ринку цінних паперів заміщає традиційне банківське фінансування.

Найважливішою тенденцією кінця 90-х років ХХ століття на фінансовому ринку стало зростання (кількісне і якісне) інституційних інвесторів (або інвесторів інститутів колективного інвестування). Так, загальні фінансові активи інституційних інвесторів США за 1995-2005 рр. збільшились в 2,1 рази, Великобританії – в 2,3 рази, в Канаді та Франції – в 2,6 рази.

Таблиця 8.5

**Загальні фінансові активи інституційних інвесторів
деяких країн світу, млрд. дол.**

	Всього		Страхові компанії та пенсійні фонди						Інвестиційні компанії	
			Всього		Страхові компанії		Пенсійні фонди			
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
Канада	556	1432	402	941	172	391	230	550	155	491
Франція	1176	3008	642	1646	642	1614	0	32	534	1363
Німеччина	1057	2152	919	1856	779	1573	140	283	138	297
Італія	н.д.	1007	н.д.	557	120	528	н.д.	29	130	451
Японія	4150	4710	3729	4240	2999	3243	731	997	420	470
Великобританія	1759	4014	1558	3467	798	1979	760	1487	201	547
США	10546	21811	7020	12906	2804	5601	4216	7305	3526	8905

Розширення впливу інституційних інвесторів пов'язане, перш за все, з певною трансформацією традиційних банківських інституцій і диверсифікацією фінансових послуг. З іншого боку, у фінансовому секторі світового господарства ще більше загострюється конкуренція між банківськими і небанківськими фінансовими установами. Посилення ролі страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних компаній приводить до ще більшої сек'юритизації фінансових ринків. Обсяги контрольованих активів з боку страхових компаній зросли втричі по відношенню до 1990 року, пенсійних фондів – в 4 рази, інвестиційних компаній – в 6,2 рази.

Важливою тенденцією в розвитку інституційної структури світового фінансового ринку останнього десятиліття є *дизінтермідіація* – («вимивання посередництва»), яке полягає у виключенні традиційних фінансових посередників (брокерів і банків) з угод між позичальниками і кредиторами, покупцями і продавцями на фінансових ринках. Процеси дизінтермідіації є наслідком інформатизації фінансового ринку, розвитком нових інформаційних технологій. В результаті, відбувається активне проникнення небанківських структур на різні сегменти фінансового ринку, насамперед, фондового, і з'являється новий вигляд кредитно-депозитних цінних паперів. В результаті, з одного боку, у банків з'являються нові конкуренти в традиційному для них секторі ринку, а з іншого – банки дістають нову можливість для розширення сфери своєї діяльності.

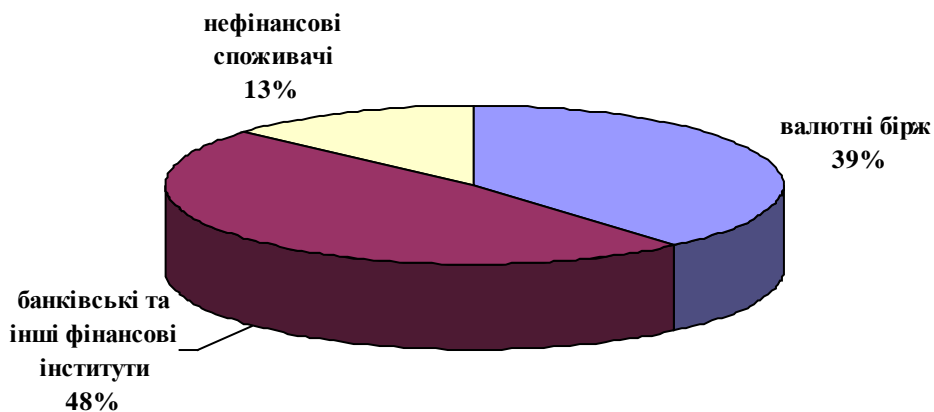

Рис. 8.5. Основні учасники валютного ринку

Останні десятиліття ХХ століття характеризувалися значним розширенням фондових ринків в структурі світового фінансового ринку. В результаті цього міжнародні банки на світовому ринку почали виступати не тільки як постачальники традиційних кредитних ресурсів, але й як емітенти цінних паперів, посередниками в операціях з цінними паперами. Вони мають можливість здійснювати операції з цінними паперами від свого імені з метою отримання доходу.

Сьогодні у сфері інвестиційної діяльності міжнародних банків можна відзначити формування глобальної олігополії. Серед крупних учасників слід особливо виділити: Goldman Sachs, Merrill Lynch, Solomon Smith Barney, Morgan Stanley Dean Witter. Їх ринкові долі складають 10-13%, а здійснювані інвестиційні операції набувають характеру глобальних.

Посилення конкуренції привело до того, що на світовому фінансовому ринку значно підвищилися вимоги до фінансових інститутів і корпорацій (з погляду їх економічної ефективності), а також до урядів (з погляду поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення політичної й економічної стабільності національних економік), які вимушені конкурувати один з одним за фінансові ресурси в масштабі світового господарства.

4. Міжнародні фінансові організації

Важлива роль в розвитку світового фінансового ринку належить міжнародним фінансовим інститутам, серед яких найбільше значення мають Банк міжнародних розрахунків, група світового банку, МВФ, а також спеціалізовані регіональні банки. Дані міжнародні фінансові інститути виникли, головним чином, після Другої світової війни (за винятком Банку

міжнародних розрахунків, який був створений у 1930 р.). Причина їх виникнення обумовлена рядом чинників:

- 1) посиленням процесів глобалізації господарського життя;
- 2) утворенням ТНК, ТНБ;
- 3) необхідністю сумісного вирішення проблем нестабільності світової економіки, пов'язаних зі світовою валютною системою і міжнародними фінансовими ринками.

Міжнародні фінансові інститути об'єднує загальна мета – розвиток співпраці і забезпечення цілісності і стабілізації складного і суперечливого світового господарства. При цьому кожна міжнародна фінансова організація має ряд своїх особливостей.

Банк міжнародних розрахунків (БМР) був створений у 1930 році як міждержавний банк на основі міжурядової угоди (так званої Гаагської угоди), до складу якої сьогодні входять 33 держави (всі країни Західної Європи, шість держав Східної Європи, США, Японія, Австралія, ПАР та ін.). Засновниками БМР стали центральні банки, а також приватні банки США (хоча Федеральна резервна система даної країни підтримує кореспондентські контакти з БМР), тому Банк міжнародних розрахунків можна розглядати і як міжнародний банк центральних банків країн-учасниць, який сприяє розвитку співпраці між ними.

Банк міжнародних розрахунків виступає як довірена особа при сприянні різним сторонам у вирішенні фінансових питань, пов'язаних з розвитком фінансових операцій у світі. За дорученням центральних банків БМР проводить різні операції із золотом, валютами, цінними паперами, приймає кошти на поточні рахунки і внески, здійснює короткострокове фінансування центральних банків. БМР у своїй діяльності сприяє економічному і валютному співробітництву в Європі, надає технічну допомогу центральним банкам держав з перехідною економікою, виконує роль центру економічних досліджень з метою розвитку узгодженої валютно-фінансової політики, міжнародного банківського бізнесу.

Діяльність БМР сприяла виробленню перших правил міжнародних банківських операцій. Банк міжнародних розрахунків функціонує на акціонерній основі, активно співпрацює з МВФ і групою Світового банку.

Група Світового банку є багатобічною кредитною установою, що складається з ряду взаємозв'язаних організацій, загальною метою яких є надання фінансової допомоги тим, що розвиваються. Близько половини коштів, що виділяються всіма міжнародними організаціями країнам, що

розвиваються, доводиться на дану групу, яка стала найбільшим у світі інвестиційним інститутом. Група Світового банку включає:

- Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР);
- Міжнародну асоціацію розвитку (МАР);
- Міжнародну фінансову корпорацію (МФК);
- Багатобічне агентство з інвестиційних гарантій (БАГІ);
- Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних суперечок.

Зазначені міжнародні організації грають важливу роль у регулюванні міжнародних кредитних та валютно-фінансових відносин. Будучи членом-учасником даних організацій, країна отримує доступ до світового ринку позикових капіталів, до запозичення в приватних банках. Якщо держава отримує кредити від групи Світового банку, то тим самим підтверджує свою кредитоспроможність на світовому ринку.

Щорічно обсяги фінансування Світового банку зростають (табл. 8.5). За станом на початок 2007 року Банком було виділено майже 32 млрд. дол. США на різні програми розвитку.

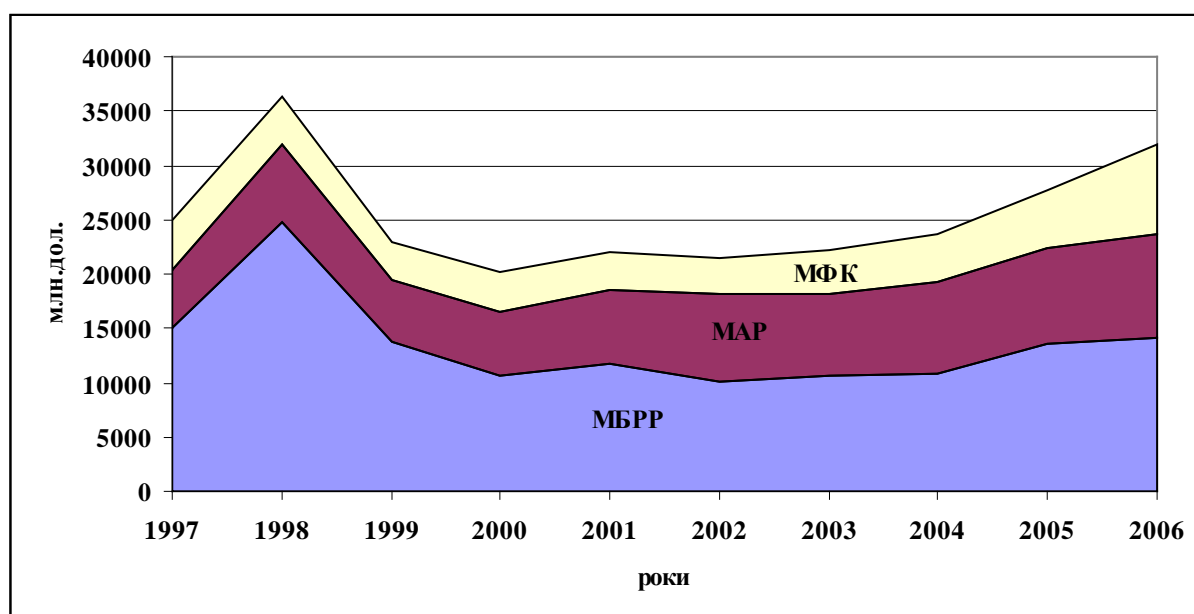

Рис. 8.6 Динаміка фінансування групою Світового банку

Стратегічною концепцією Групи Світового Банку є сприяння формуванню сприятливого інвестиційного клімату і розширення прав і можливостей бідних верств населення. Дані актуальні в сучасних умовах пріоритети діяльності Банку знайшли відповідне віддзеркалення у ряді прийнятих стратегічних документів і програм, які реалізуються всіма організаціями, що входять до Групи.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку був створений у 1945 році з метою надання кредитів країнам, що розвиваються, та країнами, що мають вищий рівень розвитку на основі підписання між 28 країнами Угоди в Бреттон-Вудсі. Генеральна Асамблея ООН у 1947 році затвердила Угоду, відповідно до якої були встановлені відносини між МБРР і ООН і визначено, що МБРР є незалежною міжнародною організацією і спеціалізованою установою ООН. Відповідно до Угоди МБРР бере участь у консультаціях, що проводяться ООН, і надає неконфіденційну інформацію. У свою чергу, ООН не втручається в діяльність МБРР в частині рекомендацій щодо умов, обсягів фінансування. Членами МБРР можуть бути тільки члени Міжнародного валютного фонду (МВФ), їх кількість сьогодні налічує 184 країни. Штаб-квартира банку знаходиться у Вашингтоні – столиці країни, що має найбільшу квоту в капіталі МБРР. МБРР організований за принципом створення акціонерної компанії, у зв'язку з чим частка внеску країни в капітал визначає її можливості впливу.

Цілями діяльності МБРР є: сприяння реконструкції і розвитку країн-учасниць за рахунок заохочення інвестицій для виробничих цілей; заохочення приватних капіталовкладень; сприяння довгостроковому збалансованому зростанню міжнародної торгівлі і підтримці рівноваги платіжних балансів. Відповідно до вищезгаданих цілей формуються і напрями діяльності МБРР:

надання країнам, що розвиваються, довгострокових позик для виробничих цілей; гарантування погашення заборгованості відповідним урядом; надання позик під конкретні проекти;

надання позик країнам, що розвиваються для розвитку інфраструктури; кредитування бідних країн, які некредитоспроможні на світових фінансових ринках і не в змозі сплатити відсоткові ставки, що наближені до ринкових;

надання довгострокових кредитів країнам-членам МБРР, включаючи приватні фірми;

надання технічної допомоги країнам, що розвиваються, яка включає технічну допомогу як складову частину позик, при цьому вона може бути такою, що як фінансується, так і не фінансується;

підготовка і реалізація проектів, що фінансуються;

проведення досліджень з економічної та науково-технічної проблематики;

сприяння політичному діалогу між МБРР і бідними країнами у зв'язку з фінансуванням галузевих і загальноекономічних планів розвитку;

фінансування проектів і діяльності країн, що розвиваються, в області охорони навколишнього середовища;

співпраця на національному рівні з недержавними організаціями, проведення семінарів, видання і розповсюдження учбових матеріалів.

Вищезгадані напрями діяльності реалізуються завдяки фінансовим коштам, які утворюються за рахунок внесків країн-членів МБРР, залучення фінансових ресурсів до світових ринків капіталів, а також за рахунок отриманого банківського прибутку. Внески до капіталу МБРР сплачуються країнами лише у розмірі 7% підписного капіталу, а 93 % служать гарантійним фондом, який використовується як забезпечення емісії облігацій банку на світових ринках і який можуть вимагати тільки у разі відсутності у МБРР ресурсів для погашення своїх зобов'язань. Сукупний обсяг кредитування МБРР становить на початок 2007 року 14,2 млрд. дол. США.

Міжнародна асоціація розвитку була створена у 1960 році з метою надання кредитів бідним країнам світу на пільгових умовах. До подібних країн відносяться держави з річним доходом на душу населення менше 1300 дол. США, проте в більшості країн, яким надана допомога МАР, даний показник не перевищує 800 дол.

Членами Міжнародної асоціації розвитку є 165 країн світу. Формально Міжнародна асоціація розвитку є незалежною організацією, має власну фінансову базу. Проте специфіка діяльності МАР полягає в координації діяльності з МБРР і сумісному кредитуванні проектів. Президент МБРР є одночасно президентом МАР. МАР є спеціалізованою установою ООН.

На відміну від МБРР, який повертає кредитні ресурси на світових фінансових ринках і потім надає їх країнам, що розвиваються, під нижчий відсоток і з тривалішими термінами погашення, МАР використовує як основне джерело кредитування внески країн-учасниць асоціації. Плата за користування кредитами з бідних країн не стягується, стягується тільки комісія на покриття адміністративних витрат.

Цілі діяльності Міжнародної асоціації розвитку: надання довгострокових кредитів бідним країнам світу; сприяння економічному розвитку за рахунок фінансування проектів, схвалених МБРР; сприяння підвищенню продуктивності праці в бідних країнах. Напрями діяльності МАР визначаються наступним: кредитування бідних країн на основі таких принципів: середній прибуток на душу населення має бути менше 1305 дол., країна націлена на економічний розвиток, має економічну і політичну стабільність, але відчуває серйозні труднощі з платіжним балансом; проведення експертизи проектів, що фінансуються, для визначення ефективності використання фінансової допомоги; сприяння бідним країнам в проведенні реформ. Кредити, що надаються МАР, мають погашення, як

правило, не пізніше 10 років, а загальний термін фінансування – 50 років. Протягом подальших 10 років погашається по 1 % суми кредитів на рік, а протягом останніх 30 років – по 3 % на рік.

Внески до бюджету МАР дають Світовому банку можливість виділяти 8-9 млрд. дол. США на рік для надання кредитів на надзвичайно пільгових умовах 81 бідній країні світу із загальною чисельністю населення 2,6 мільярди осіб. У більшості цих країн основна частина населення існує менш ніж на 2 дол. США в день. Станом на початок 2007 року Міжнародною асоціацією розвитку було виділено понад 9,5 млрд. дол. кредитних ресурсів. Ресурси МАР сприяють реалізації стратегій боротьби з бідністю, що розробляються самими країнами в таких ключових сферах політики, як підвищення продуктивності, забезпечення відповідального державного управління, створення сприятливого клімату для приватних інвестицій, розширення доступу до освіти і охорони здоров'я для бідних верств населення.

Міжнародна фінансова корпорація була створена у 1956 році з метою сприяння економічному розвитку в країнах, що розвиваються за рахунок надання підтримки приватному сектору. Як і МБРР, і МАР, міжнародна фінансова корпорація є спеціалізованою установою ООН. Президентом МФК є президент МБРР.

Цілі діяльності МФК: сприяння у фінансуванні приватного підприємництва в країнах, що розвиваються; надання допомоги в управлінні акціонерним капіталом; стимулювання капіталовкладень в приватний сектор; реалізація принципу рентабельності в співпраці з приватним сектором.

Напрями діяльності МФК:

- фінансування підприємництва за рахунок надання позик безпосередньо приватним компаніям і інвестування в них коштів МФК;
- здійснення інвестицій за рахунок власних коштів в різні сектори економіки;
- залучення приватних фінансових коштів для інвестицій в об'єкти інфраструктури;
- сприяння розвитку малого бізнесу;
- підготовка і оцінка проектів виробничих об'єктів, пошук інвесторів;
- консультаційні, інформаційні послуги, технічна допомога.

Особливістю діяльності МФК є те, що, інвестуючи кошти в акціонерний капітал національних підприємств, в подальшому корпорація перепродає акції приватним інвесторам, таким чином, реалізується принцип співпраці, а не конкуренції з приватним капіталом країн, що розвиваються.

МФК фінансує як створення нових, так і реконструкцію старих підприємств. Позики МФК надаються на термін від 7 до 12 років в основних валютах за фіксованими або змінними ставками з погашенням у тій же валюті. На початок 2007 року їх розмір становив 8,2 млрд. дол.

Основними джерелами фінансових ресурсів МФК є внески країн-учасниць (їх налічується 178), які визначаються згідно з підпискою на акції корпорації; відрахування від прибутку корпорації, що отримується за рахунок відсотків по кредитах, що надаються; доходів від продажу акцій, облігацій, які мають найвищий рейтинг на світовому фондовому ринку; дотацій і кредитів МБРР. Особливістю кредитів МФК є те, що на відміну від МБРР і МАР, вони не вимагають урядових гарантій. Корпорація фінансує до 25 % загальної суми витрат за проектом, надає консалтингові послуги і технічну допомогу країні-позичальниці або підприємствам, яким надається кредит.

МФК сприяє економічному розвитку країн шляхом розширення діяльності приватного сектора. МФК надає фінансування на ринках, які у відсутності участі МФК, розглядаються комерційними інвесторами як дуже ризиковані, а також підвищує якість проектів завдяки своєму досвіду в області корпоративного управління і вирішення екологічних і соціальних проблем, що фінансуються нею.

Багатобічне агентство з інвестиційних гарантій засноване в 1988 році з метою заохочення іноземних інвестицій в країнах, що розвиваються, за рахунок гарантування втрат від ризиків, які можуть нести іноземні інвестори в даних державах. Основним джерелом фінансових ресурсів БАГІ є внески країн-учасниць.

Цілі діяльності БАГІ: надання гарантій по інвестиціям, що направляються на виробничі цілі; страхування і перестраховка від некомерційних ризиків; сприяння розробці проектів і забезпечення їх обґрунтованості тощо.

Напрями діяльності БАГІ:

- надання гарантій з метою захисту від втрат, викликаних: експропріацією власності в країні перебування, військовими діями; неконвертованістю місцевої валюти; порушенням контрактних зобов'язань національним контрагентом;
- здійснення операцій по сумісному страхуванню і перестрахованню;
- надання гарантій міжнародним консорціумам;
- надання технічної допомоги, інформаційних послуг тощо.

Максимальний розмір страхового покриття складає 50 млн. дол. США на один проект. Перевагу агентство віддає таким проектам, які здатні сприяти розвитку країни, мають економічну обґрунтованість. БАГІ гарантує тільки нові інвестиції, включаючи розширення вже існуючих інвестицій. Для отримання страхових гарантій, проекти мають бути зареєстровані в агентстві до початку фактичного інвестування і пройти первинну експертизу. Членами БАГІ є 165 держав. БАГІ надає страхування (гарантії) від політичних ризиків, пропонуючи інвесторам захист від таких некомерційних ризиків, як експропріація, неконвертованість валюти, порушення умов контракту, військові дії і цивільні безлади.

Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних суперечок був створений у 1966 році з метою сприяння збільшенню потоків міжнародних інвестицій за рахунок надання послуг з арбітражного розгляду і врегулювання суперечок, що виникають між іноземними інвесторами і національними урядами. Передумовою для вступу до ряду членів Світового банку є участь країни в Міжнародному валютному фонді. Сьогодні до складу даної організації входить 142 країни. Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних суперечок стимулює іноземні інвестиції, забезпечуючи міжнародні механізми врегулювання і арбітражного розгляду інвестиційних суперечок.

Таким чином, програми вищезгаданих організацій Групи Світового банку націлені на підтримку економічної і фінансової стабільності, поліпшення інвестиційного клімату і забезпечення розвитку приватного сектора, вдосконалення державного управління і вживання ефективних заходів з боротьби з корупцією, розвиток і обслуговування інфраструктури, забезпечення екологічної стійкості, а також посилення відвертості у сфері торгівлі і розширення для товарів доступу на світові ринки. Банк підсилює свою підтримку в реалізації програми розвитку, виробивши стратегію скорочення масштабів бідності, засновану на двох ключових принципах: формування сприятливого клімату для інвестицій, створення нових робочих місць і забезпечення стійкого зростання і інвестування в нарощуванні потенціалу бідних верств населення, розширення їх прав і можливостей для участі в процесі розвитку. Ця стратегія будується на визнанні найважливішої взаємозалежності між довготривалим економічним зростанням і розвитком людських ресурсів: стійке економічне зростання неможливе без розвитку людських ресурсів, а здоровий економічний клімат створює умови, що забезпечують можливість для процвітання людей.

Міжнародний валютний фонд був заснований у 1944 році у Бреттон-Вудсі на міжнародній валютно-фінансовій конференції ООН як спеціалізована установа, в діяльність якої ООН не втручається. Членом МВФ може стати будь-яка держава, яка згодна і в змозі виконувати покладені на себе зобов'язання.

Міжнародний валютний фонд здійснює свою політику, нсамперед, з метою сприяння міжнародній співпраці у валютній сфері за рахунок забезпечення функціонування міжнародної валютної системи, координації валютної політики, підтримки валютних курсів і недопущення їх конкурентного знецінення. МВФ сприяє також збалансованому розвитку міжнародної торгівлі, оскільки допомагає створенню багатобічної системи платежів з поточних операцій і перешкоджає встановленню валютних обмежень. Для врегулювання платіжних балансів, стабілізації валютних відносин в тій або іншій країні МВФ надає позики в іноземній валюті, надає консультаційну допомогу з валютних і фінансових питанз країнам-учасникам. Вищезгадані цілі діяльності Міжнародного валютного фонду дозволяють віднести його до інституційних одиниць сучасної міжнародної валютної системи.

Як і основні організації, що входять до складу групи Світового банку, МВФ організований за принципом акціонерного товариства, тому кількість голосів країн-учасниць визначається згідно з їх пайовою участю. На долю розвинених країн припадає близько 2/3 загальної суми голосів. Внесками держав є квоти з підписки, які виражені в спеціальних правах запозичення (Special Drawing Right – SDR). Вони є міжнародними резервними активами і доповнюють існуючі міжнародні резерви. Країни-учасниці МВФ систематично надають інформацію про власні золотовалютні резерви, основні економічні параметри.

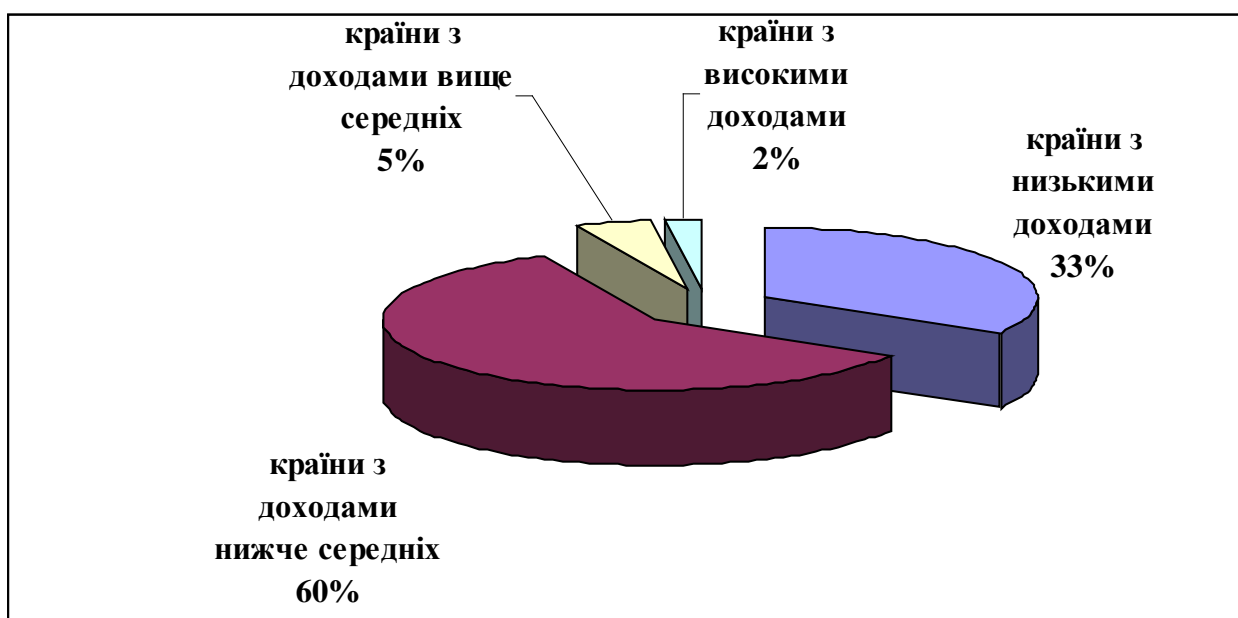

Рис. 8.7 Технічна допомога країнам світу залежно від рівня доходів (2007р.)

У своїй діяльності МВФ дотримується жорсткої фінансової політики, тому вимагає від країни-позичальниці кредитних ресурсів виконання ряду зобов'язань. Головним джерелом виплати основної частини боргу і відсотків

повинне стати позитивне сальдо платіжного балансу країни, на досягнення якого має бути направлена макроекономічна політика.

Країна-позичальниця повинна забезпечити скорочення державних витрат, стримування інфляції і стабілізацію внутрішнього попиту в країні, позики мають бути використані на фінансування виробничої сфери. З метою розвитку інвестування і підприємництва країна-позичальниця повинна реалізувати ефективну податкову політику, яка б забезпечувала відповідні державні витрати. Для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки країна-позичальниця повинна максимально використовувати ринкові механізми, засновані на відмові від контролю над цінами, заробітною платою, вільному доступі на внутрішній ринок товарів, що імпортуються.

Основою довгострокового розвитку повинна стати структурна перебудова економіки, яка включає роздержавлення промислового сектора країни, розвиток експортних галузей, сприяння прямому іноземному інвестуванню, а також забезпечення стабільності політичної влади в країні. Якщо ж країна-позичальниця відмовляється виконувати вказані вимоги, то для неї закривається доступ на світові ринки капіталів, оскільки сучасний статус і стан МВФ дозволив стати даній організації основним органом, який видає кредити державам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою.

МВФ використовує різноманітні кредитні механізми залежно від цілей кредитування, його умов, національних особливостей країни-позичальниці капіталу. Кредитні механізми МВФ включають:

звичайний механізм (країна може отримати позику в межах власної резервної позиції – механізм резервних часок; понад резервні частки – механізм кредитних частки; у вигляді розширеного кредиту – механізм резервних кредитів; скористатися механізмом розширеного фінансування, яке включає механізми резервних і кредитних часток; і, нарешті, скористатися механізмом додаткового фінансування);

спеціальні компенсаційні механізми, які включають компенсаційне фінансування, що надається у разі непередбачених обставин; фінансування системних перетворень, направлене на подолання труднощів, пов'язаних з ринковими перетвореннями економіки; і, нарешті, фінансування буферних запасів, за допомогою якого країна створює запаси сировинних товарів в тих випадках, коли вона має труднощі з платіжним балансом через несприятливу кон'юнктуру на світових ринках;

надзвичайну допомогу, яка надається при виникненні непередбачених стихійних лих, які спричинили проблеми платіжного балансу;

механізми допомоги країнам з низьким рівнем доходів, які передбачають надання допомоги країнам, що відчують хронічний дефіцит платіжних балансів.

Допомога, що надається МВФ, базується на основних принципах кредитування: повернення наданих фінансових коштів, терміновість повернення протягом встановленого періоду і платність, оскільки країна-позичальниця виплачує суму основного боргу, відсотків і зборів країні-донорові. Термін кредитування МВФ, як правило, обмежений 3-5 роками, а з окремих видів позик – 7-10 роками. За надання кредитів МВФ стягує разовий комісійний збір у розмірі 0,5 % від суми операції і певну плату (відсоток), яка базується на ринкових котируваннях і, як правило, нижче, ніж ринкова ціна, що обумовлене інтересами співпраці МВФ.

Спеціалізовані регіональні банки створені з метою сприяння економічному розвитку країн, що розвиваються у відповідних регіонах за рахунок реалізації довгострокових програм кредитування регіонів, сприяння регіональній співпраці. Утворення найбільших регіональних банків пов'язане з другою половиною ХХ століття і викликано, насамперед, розпадом колоніальної системи, підвищенням ролі країн, що розвиваються, в світовому розвитку, необхідністю вирішення специфічних регіональних проблем. Відмінності між регіональними банками обумовлені рівнем економічного розвитку країн, що визначають той або інший регіон світового господарства – Азію, Африку, Латинську Америку. Створення спеціалізованих регіональних банків багато в чому викликано політикою, що проводиться високорозвиненими країнами, яка націлена на об'єднання країн, що розвиваються, та знаходяться під безпосереднім їх впливом. Крім того, в регіональних банках значна частина капіталу належить розвиненим країнам, що дозволяє їм впливати на політику банків. Загальний обсяг кредитування регіональними банками становив на початок 2007 року понад 23 млрд. дол.

Різний рівень країн, що розвиваються обумовлює диференційовану кредитну політику, що проводиться спеціалізованими банками. Пільгові кредити становлять приблизно 30% від загального обсягу фінансування. Термін кредитування пільгових кредитів становить до 40 років, а відсоткова ставка – 1-4% річних. Серед основних об'єктів кредитування можна виділити економічну і соціальну інфраструктуру, на частку яких припадає більше половини кредитів регіональних банків. Третина всіх кредитів припадає на сільське господарство, близько 15% кредитів прямує у добувну і обробну промисловість. У кредитуванні національних об'єктів активну участь беруть місцеві банки, через які перерозподіляється істотна частина кредитів регіональних банків.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) був створений у 1991 році з метою сприяння економічному розвитку країн з перехідною

економікою Центральної і Східної Європи. Банк координує свою діяльність зі Світовим банком, МВФ, активно взаємодіє з національними банками. До складу ЄБРР входять 59 країн-учасниць. На даний час ЄБРР здійснює свою діяльність у 25 країнах світу і діє як в державному, так і в приватному секторах країни-реципієнта. При цьому частка ресурсів ЄБРР не перевищує 35% загальних проектних витрат підприємства.

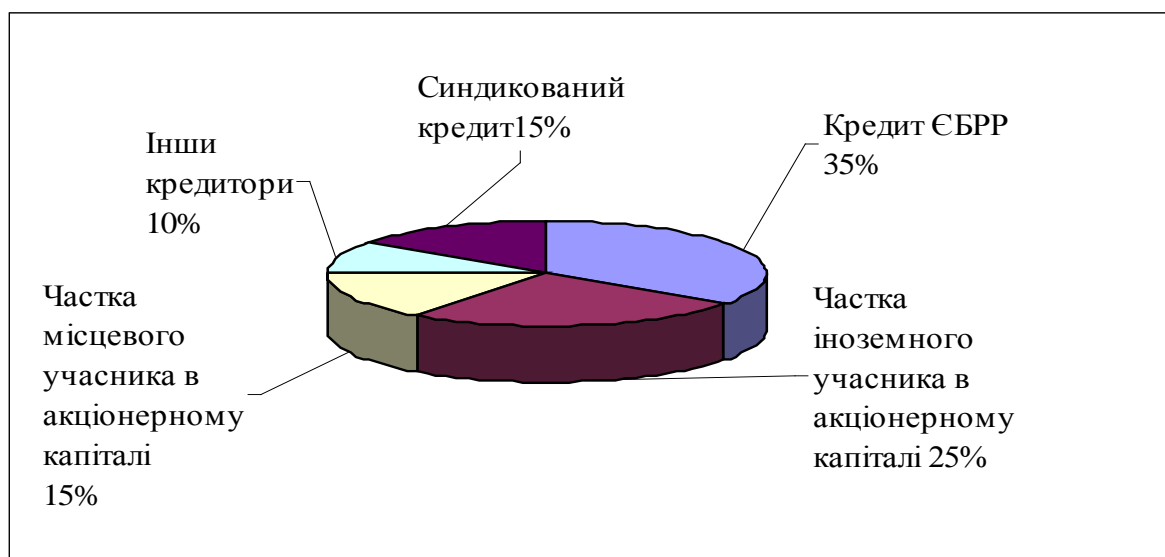

Рис. 8.8 Структура проектів, що фінансуються ЄБРР

На відміну від Міжнародного банку реконструкції і розвитку ЄБРР працює тільки з конкретними проектами, що самоокупаються, і не переказує ресурси на рахунки національного банку. Оскільки мінімальна сума кредиту становить 6 млн. дол. США, то, як правило, підприємства дрібного і середнього бізнесу не можуть ними скористатися.

ЄБРР привертає ресурси на світових ринках капіталу і спільно з іншими учасниками проектів (промислові інвестори, місцеві учасники тощо), що фінансуються, інвестує капітал. Як правило, основними одержувачами кредитів ЄБРР є підприємства з іноземними інвестиціями. При цьому банк вимагає забезпечення кредитів активами учасників проекту, страхування традиційних ризиків (до них банк не відносить політичні ризики і ризики неконвертованості місцевих валют). Кредити ЄБРР надаються на термін від 5 до 15 років, за основу відсоткової ставки береться ставка LIBOR з маржею, яка відображає ризики країни і комерційні ризики відповідно до кон'юнктури ринку синдикованих кредитів.

Європейський інвестиційний банк був створений у 1952 році відповідно до Римського договору як автономна організація, що сприяє збалансованому розвитку Спільного ринку на користь європейського співтовариства. Даний банк фінансує в Європі проекти, що сприяють розвитку регіональних, галузевих або загальноєвропейських інтересів. У

галузевому аспекті інвестиції більшою мірою прямують в енергетику (близько 30%), проекти, пов'язані з охороною навколишнього середовища (21%), а також на розвиток транспорту і телекомунікацій.

Міжамериканський банк розвитку був створений у 1959 році з метою фінансування програм, направлених на збалансований розвиток країн Латинської Америки. Кількість країн-учасниць банку становить 43.

Для фінансування економічного розвитку країн-учасниць банк використовує як власний капітал, так і ресурси, що привертаються на світових ринках капіталу. При цьому банк сприяє інвестуванню і державного, і приватного капіталу. Банк координує розвиток економік країн, що розвиваються, через стимулювання їх зовнішньої торгівлі, фінансування проектів, надання технічної допомоги. Найбільша кількість коштів за роки функціонування банку була направлена на розвиток енергетики (25 %) і сільського господарства (23%), які є ключовими галузями економік латиноамериканських країн.

Провідні позиції у банку займають США, які формують значну частину внесків, тому будь-яке рішення, яке стосується фінансування тих або інших проектів, може бути ними заблоковано. Крім того, пільгові кредити пов'язуються із закупівлями інвестиційних товарів у відповідній країні-донорі.

За розмірами кредитної діяльності Міжамериканський банк розвитку займає лідируючі позиції серед регіональних банків. Найбільшу кількість ресурсів банку отримали розвиненіші країни Латинської Америки – Аргентина, Бразилія, Мексика.

Африканський банк розвитку був створений у 1963 році як регіональна організація країн африканського континенту з метою сприяння економічному розвитку держав регіону, в якому зосереджена велика частина менш розвинених країн світу. Банк об'єднує 50 країн-учасниць, при цьому 2/3 капіталу банку належить африканським країнам. Третина голосів в Африканському банку розвитку належить Японії і США, тому дані держави мають визначальний вплив на ухвалення всіх рішень регіонального банку.

Африканський банк розвитку фінансує регіональні програми розвитку, привертає державні і приватні інвестиції, надає технічну допомогу, надає консультаційні послуги. Найбільші обсяги фінансування прямують в енергетику, водозабезпечення, телекомунікації (36,0%), транспорт (26,0%), промисловість (20,0%), сільське господарство (17,2%), охорону здоров'я (0,8%). Основними одержувачами фінансових ресурсів банку є чотири країни – Марокко, Заїр, Кенія, Туніс.

Азійський банк розвитку почав свою кредитну діяльність з 1967 року (Угода про створення банку була підписана у 1965 році). Він є регіональним інститутом довгострокового кредитування з метою розвитку економіки і зовнішньої торгівлі країн Азії, що розвиваються. Для досягнення поставленої мети Азійський банк розвитку сприяє розвитку регіональної співпраці, координує економічну політику, фінансує довгострокові проекти, надає технічну допомогу, консультаційні послуги. Серед основних країн-одержувачів кредитів банку можна виділити – Індонезію, Республіку Корею, Філіппіни, Пакистан, Таїланд.

Контрольні питання і завдання

1. Розкрийте сутність світового фінансового ринку. Які функції виконує світовий фінансовий ринок?
2. Поясніть, що є об'єктивною основою розвитку світового фінансового ринку. Поясніть механізм перерозподілу світових фінансових ресурсів.
3. Дайте характеристику основним сегментам світового фінансового ринку.
4. Чим характеризуються сучасні тенденції розвитку світового фінансового ринку? Чим характеризуються інтеграційні процеси, що протікають на ринку світових фінансів?
5. Дайте характеристику інституційної структури світового фінансового ринку.
6. Поясніть, чим представлена сучасна інфраструктура світового фінансового ринку. Які тенденції в її розвитку можна виділити?
7. Яка роль банків у переміщенні фінансових ресурсів світового господарства? Що є транснаціональним банком, перерахуйте його основні характеристики.
8. Яка роль спеціалізованих банків у світовій економіці?
9. Охарактеризуйте основні цілі і завдання діяльності Банку міжнародних розрахунків.
10. Назвіть склад групи Світового банку, основні цілі і завдання діяльності кожного учасника групи.
11. Які кредитні механізми використовує в сучасній практиці Міжнародний валютний фонд?
12. Охарактеризуйте напрями діяльності спеціалізованих регіональних банків. Наведіть приклади.

Тема 9. Прямі інвестиції та міжнародне виробництво

1. Сутність та мотивація міжнародного руху капіталу

Однією з необхідних умов ефективного функціонування ринкової економіки є мобільність факторів виробництва, їхня здатність переміщуватися з галузі до галузі. Різні фактори виробництва характеризуються різною ступінню мобільності – від нульової (земля, природні ресурси) до досить високої (капітал). Активна міграція капіталу між країнами стала найважливішою відмінною рисою сучасного світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Вивіз капіталу – це переміщення капіталу, процес його вилучення з національного обігу в певній країні та переміщення його у виробничий процес та обіг іншої країни.

Сутність вивозу капіталу в тому, що за кордон переноситься не акт реалізації прибутків, що полягає в ціні експортованих товарів, а сам процес його створення. Це визначає економічний інтерес країни, яка вивозить капітал, що, однак, співпадає з зацікавленістю приймаючої країни в залученні іноземного капіталу. Міграція капіталу може бути реалізована на макро- та мікрорівні. Макрорівень міграції капіталу охоплює міждержавний перелив капіталу. Статистично він відображається в платіжному балансі країни. Рух капіталу всередині міжнародних монополій по внутрішньокорпоративним каналам відображає мікрорівень.

Економічний ріст призводить до росту попиту на капітал, НТП вимагає також для своєї реалізації нових капіталовкладень. Перенос виробництва трудомісткої продукції до країн, що розвиваються, дозволяє знижувати витрати виробництва за рахунок дешевшої робочої сили. Вклад капіталу в добувні галузі за кордоном забезпечують постійні джерела сировини. Вклад капіталу в обробну промисловість розвинених країн дозволяє подолати митні бар'єри, які стоять на шляху розширення експорту. Брак капіталу в окремих секторах економіки, галузях, інфраструктурі в приймаючих країнах також викликає переміщення капітальних активів у світовому господарстві. Неможна не враховувати й екологічний фактор – перенесення шкідливих для навколишнього середовища виробництв до країн з ліберальнішим екологічним законодавством.

Еволюція теорій міжнародного переміщення факторів виробництва тісно пов'язана з розвитком теорії міжнародної торгівлі. Представники *класичної школи* політичної економії (Дж. С. Міллер, А. Сміт, Д. Рікардо) обґрунтували, що переміщення капіталу між країнами відбувається через

різницю в нормі прибутку. В тих країнах, де капітал знаходиться в надлишку, норма прибутку має тенденцію до зниження. Ця різниця в нормах прибутку в різних країнах має бути настільки істотна, вважали класики, щоб покрити ще й ризик, якому іноземний інвестор піддається в іншій країні. А. Сміт, характеризуючи сутність вільних ринкових сил, писав, що вільне переміщення капіталу між країнами сприяє його загальному здешевленню. При цьому експорт капіталу призводить до подорожчання в країні-донорі, а імпорту – до здешевлення в країні-реципієнті. В результаті вільного переливання капіталу не існуватиме ані його надлишку, ані браку, оскільки рівень прибутку капіталу буде взаємопов'язаний з його вживаною кількістю. Д. Рікардо розглядав міжнародну інвестиційну діяльність як своєрідний канал, яким надлишок капіталу направляється до країн з його дефіцитом, через що проблема перевиробництва в одній країні не виникає. Механізмом, що приводить в дію рух міжнародного капіталу, виступає норма прибутку й відсотки, хитання яких у розрізі країн відображають ситуацію відносної забезпеченості їх капіталом.

Англійські економісти Дж. Гобсон та Дж. Кернс, беручи за основу концепцію Ж.Б. Сея про фактори виробництва, розглядали альтернативним для міжнародної торгівлі рух факторів виробництва, зокрема капіталу. Мова йшла про те, що за певних умов пересування виробничих факторів могло б замінити міжнародну торгівлю. Проте ці дослідники вважали, що участь факторів виробництва у системі світогосподарських зв'язків буде майже незначною, оскільки вони мають невелику мобільність у міжнародних економічних відносинах (на відміну від їхньої великої мобільності всередині країни).

Розвиток *неокласичної школи* пов'язаний з *теорією Хекшера-Оліна* в частині участі факторів виробництва в міжнародних економічних відносинах. На світовому ринку, який розвивається на основі конкурентного механізму, ціни на фактори виробництва мають тенденцію до вирівнювання. Вартість факторів виробництва в різних країнах є різною та залежить від дефіцитності або надміру фактора виробництва, його використання у виробництві товару. Обґрунтовувалося, що ціни факторів виробництва залежать від рідкості та достатку цих факторів у різних країнах. Країна має порівняльні переваги у виробництві того товару, який використовує найінтенсивніше достатковий для цієї країни фактор. Відповідно, на фактори виробництва формуватиметься різний попит, в результаті, фактори виробництва переміщуватимуться до таких країн, де їх гранична продуктивність вища. Гранична продуктивність капіталу визначається, насамперед, відсотковою ставкою. На міжнародний рух капіталу впливає багато факторів: митні бар'єри, політична нестабільність, ризик інвестицій, прагнення інвесторів до географічної диверсифікації капіталовкладень тощо.

Критикуючи положення класиків про автоматичне урівноваження норм прибутку у різних країнах, *С. Хаймер* обґрунтував, що суб'єкт інвестиційної діяльності, який здійснює вивіз капіталу, прагне забезпечити собі домінуюче положення на ринку, тобто досягти ринкової влади (*теорія ринкової влади*). Розвиток фірми на національному ринку обов'язково досягне такого моменту, коли підвищення концентрації ринкової влади в межах однієї країни стає вже неможливим, тому фірма починає інвестувати свої прибутки в інші країни.

Здійснюючи закордонні інвестиції, інвестор зустрічається з тим, що порівняно з місцевими виробниками, він опиняється у менш вигідних умовах (відсутність достатнього досвіду й знання перебування в країні, додаткові транспортні витрати, великий ризик тощо). Тому для виходу на зарубіжні ринки інвестору необхідні додаткові монополістичні (притаманні лише даному інвестору) переваги, які дозволили б йому отримувати великі прибутки порівняно з місцевими фірмами-конкурентами. У результаті монополістичної конкуренції інвестор отримує вищий прибуток, тобто додаткову премію за інвестиційний ризик (*теорія монополістичних переваг, Е. Чемберлін*).

Згідно з *теорією життєвого циклу товару (Р. Вернон)* виробник, розширюючи свій експорт, продовжує період життя свого товару. Однак, організація виробництва товару за кордоном (для чого необхідно інвестувати свої прибутки в інші країни), часто виявляється менш витратною та ефективнішою, аніж використання традиційного експорту (зовнішньоторговельне регулювання, ефект масштабу тощо).

На оцінці внутрішньофірмових зв'язків ґрунтується *теорія інтерналізації (Р. Коуз)*, відповідно до якої міжнародні компанії розглядаються як особлива модель ринку, всередині якого й здійснюються міжнародні організації, а насправді відбуваються внутрішньофірмові операції всередині великого господарського комплексу, характер діяльності якого дозволяє віднести його до транснаціональних структур. Трансакційні витрати здійснення внутрішньофірмових операцій виявляються меншими порівняно з витратами, пов'язаними з відносинами співпраці з іншими фірмами. Розширення внутрішньокорпоративного обміну призводить до інтерналізації ринків.

В умовах обміну результатами діяльності між структурними елементами інтегрованої системи, якою й є міжнародна компанія, витрати на трансакції принципово відрізняються від традиційного ринкового обміну в конкурентному середовищі. Вони є значно меншими, оскільки узгодженість і пряма координація трансграничних операцій виявляються менш витратними порівняно з діями, характерними суто ринковим структурам, та вимагають додаткових витрат, наприклад, охорона авторських прав, секретів

виробництва (при передачі технологій) з урахуванням ризиків тощо. Інтернаціоналізуючи свої операції з метою зменшення трансакційних витрат, фірми здешевлюють результати своєї діяльності, посилюють конкурентні позиції на світових та національних ринках.

Розширення діяльності національної компанії, її інтернаціоналізація, як правило, сприяє активному проникненню на зовнішні ринки й інших великих компаній, що конкурують з нею. Це явище проаналізував Ніккербоккер, який на основі імперичних даних про ТНК виявив, що важливим фактором транснаціоналізації є конкурентна гонитва за лідером (*теорія олігополістичного захисту*).

Відповідно до *еклектичної парадигми Дж. Даннінга* для пояснення процесів транснаціоналізації та пов'язаного з ним іноземного інвестування були виділені фактори, які стимулюють компанії здійснювати іноземні інвестиції:

- переваги володіння (технологічний рівень, маркетинговий досвід, імідж, які має ТНК порівняно з місцевими компаніями);
- переваги дислокації (виробничі витрати в зарубіжній країні, тарифи, податки тощо, які дозволяють забезпечити ефективніше використання конкурентних переваг компанії на локальних ринках у зарубіжних країнах);
- переваги інтерналізації (пов'язані з можливістю отримання вищих результатів за рахунок контролю за власними перевагами за допомогою здійснення самостійної діяльності в певній країні).

Сукупність вищезазначених переваг впливає на розширення транснаціоналізації і, як наслідок, збільшення обсягів іноземного інвестування.

Спочатку вивіз капіталу був характерним для невеликої кількості промислово розвинених країн, що здійснювали експорт капіталу на периферію світового господарства. Розвиток світового господарства істотно розширив межі цього процесу: вивіз капіталу стає функцією будь-якої економіки, що успішно, динамічно розвивається. Вивозу капіталу сприяє ряд факторів. Керуючою силою, що активізує вивіз капіталу, є зростаючий взаємозв'язок та взаємозалежність національних економік. Інтернаціоналізація виробництва сприяє прискоренню міжнародного руху капіталів.

Економічна політика промислово розвинених країн, спрямована на залучення значних об'ємів капіталу для підтримання темпів економічного росту, розвитку передових галузей промисловості, підтримання рівня зайнятості, також сприяє вивозу капіталу, рівно як і економічна політика

країн, які розвиваються та прагнуть за допомогою залучення іноземного капіталу забезпечити свій економічний розвиток. Через економічні норми, що робляться жорстокішими, міжнародні корпорації переводять виробництво з промислово розвинених країн у країни, що розвиваються. Важливу роль у процесах міграції капіталу грають міжнародні фінансові організації, що регулюють потік капіталів. Таким чином, можна виділити наступні причини міграції капіталу в світовій економіці. Насамперед, основною причиною слід назвати відносний надлишок капіталу в даній країні, його перенакопичення. На вивіз капіталу також впливає розбіжність попиту на капітал та його пропозиції в різних ланках світового господарства, наявність можливості монополізації місцевого ринку (що дає можливість отримання надприбутку), наявність у країнах, куди експортується капітал, дешевшої сировини та робочої сили. Позитивно на міграції капіталу також відбивається стабільне політичне становище і в цілому сприятливий інвестиційний клімат.

2. Форми міжнародної інвестиційної діяльності

Найважливіша специфічна характеристика капіталу як фактора виробництва полягає в тому, що при його використанні велику роль грає фактор часу. Інвестуючи або надаючи в позику капітал, його власник відмовляється від *поточного* використання, щоб у майбутньому отримати великий прибуток. Відповідно, відсоток як прибуток на капітал є платою за те, що кредитор надає одержувачу позики можливість використовувати ресурси сьогодні, замість того, щоб чекати, поки будуть накопичені гроші для їхнього придбання у майбутньому. З цієї точки зору міжнародне кредитування та позику можна розглядати як особливий вид міжнародної торгівлі, яка отримала назву *міжчасова торгівля*. На відміну від звичайної міжнародної торгівлі, коли відбувається обмін товару на товар, при міжнародному переміщенні фінансових коштів відбувається свого роду обмін сьогоднішнього товару на товар у майбутньому. Якщо країна надає капітал, то вона скорочує своє поточне споживання, але у майбутньому, після повернення капіталу та отримання відсотка за нього, вона зможе споживати більше. Країна, яка отримує за кордоном позику, навпаки, зможе сьогодні споживати більше, ніж виробляє, але в майбутньому їй доведеться повертати цю позику з відсотками і в результаті споживати менше, ніж вона вироблятиме. Іншими словами, країна-кредитор ніби продає поточне споживання, а країна, що одержує позику, купуючи його, продає майбутнє споживання. Експорт капіталу здійснюється у найрізноманітніших формах, що обумовлено певними принципами його функціонування.

За джерелами виникнення міжнародні капіталовкладення розрізняються як: державні й приватні капіталовкладення. Державний капітал також називають офіційним. Це кошти із держбюджету, які йдуть за

кордон або приймаються згідно з рішенням або безпосередньо уряду, або міжурядових організацій. Формами державного капіталу є державна позика; гранти (дарунки); допомога; кредити та інші кошти міжнародних організацій (МВФ, МБРР). Приватний капітал – кошти з недержавних джерел, які розташовуються за кордоном або приймаються з-за кордону приватними особами (юридичними або фізичними). Приватні капіталовкладення можуть бути реалізованими у формі інвестицій; торговельних кредитів; міжбанківського кредитування тощо.

Залежно від характеру використання капіталу виділяють наступні форми його вивозу: економічну допомогу, позиковий та підприємницький капітал.

Однією з особливих форм, що визначається характером використання капіталу, є міжнародна економічна допомога. **Економічна допомога** – це виділення капіталу в грошовій та товарній формі суб'єктами однієї країни у власність іншої країни на безкоштовних, безповоротних умовах. Міжнародна економічна допомога має свої форми:

фінансова допомога – видача коштів у вигляді безкоштовного кредиту для здійснення певних соціально-економічних програм та технічних проектів;

матеріальна допомога – безкоштовна передача товарів та послуг виробничого або побутового призначення.

Позиковий капітал означає надання коштів у позику з метою отримання відсотку. Формою руху позикового капіталу в міжнародних економічних відносинах є міжнародний кредит.

Підприємницький капітал означає організацію за кордоном філій, дочірніх підприємств, змішаних підприємств з участю місцевого капіталу в промисловості, торгівлі та інших галузях. Вкладання підприємницького капіталу реалізується через інвестиції, які можна класифікувати за багатьма ознаками, залежно від їхньої інвестиційної природи, цільової орієнтації, видів та форм (рис. 9.1).

Портфельні інвестиції - вкладення в цінні папери з метою отримання доходу (дивідендів або купонних платежів), які не пов'язані з прямим контролем за зарубіжними підприємствами та реалізуються шляхом купівлі цінних паперів іноземними компаніями.

Прямі інвестиції - вкладення капіталу з метою отримання підприємницького доходу, які забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування і які зумовлені, як правило, довгостроковим економічним інтересом.

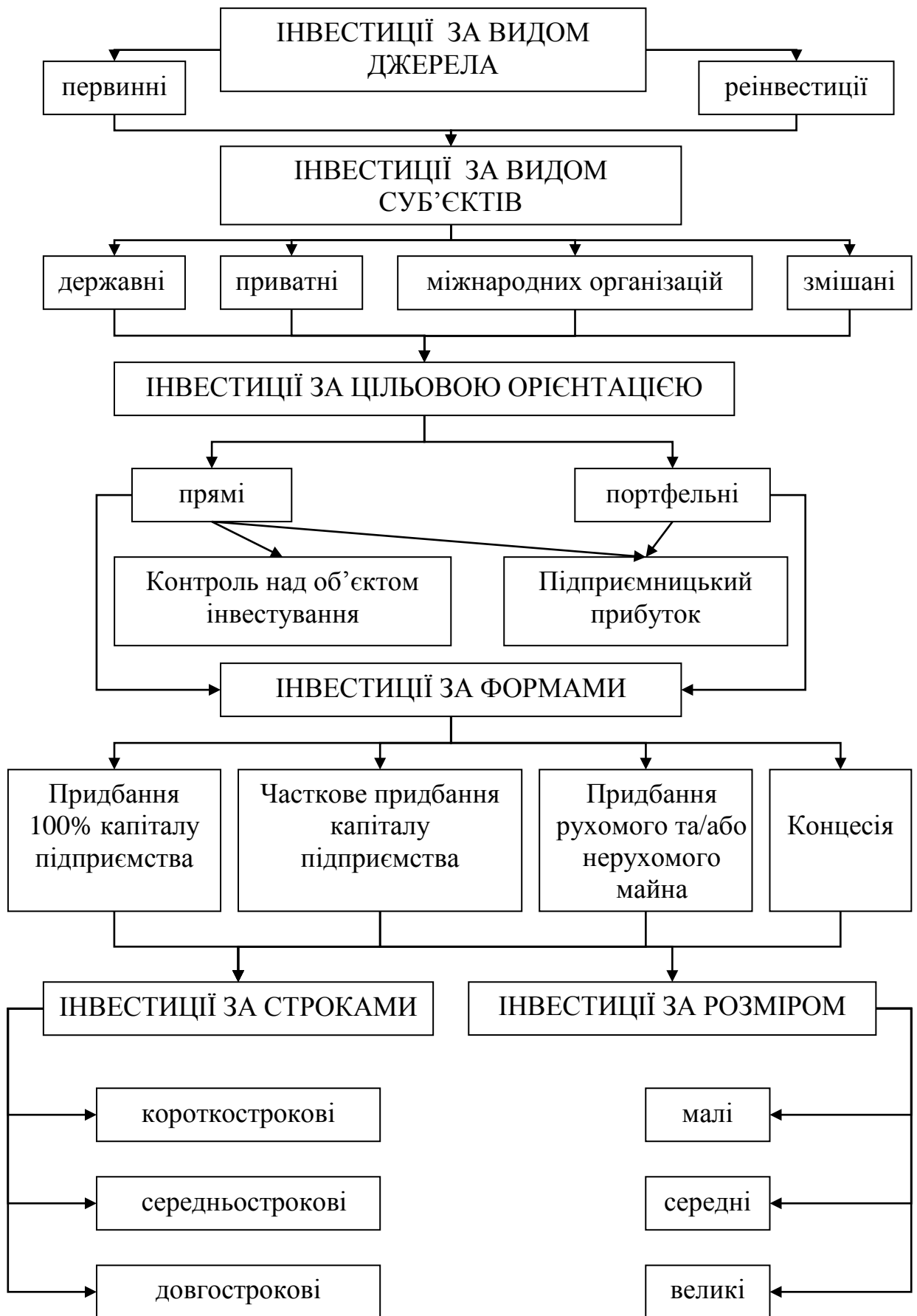

Рис.9.1 Класифікація міжнародних інвестицій

Кількісно портфельні інвестиції, як правило, становлять менше 10 % акціонерного капіталу. Портфельне інвестування має суто фінансовий характер. Портфельні інвестиції не забезпечують реального контролю інвестора над об'єктом інвестування. Прямі інвестиції пов'язані з організацією за кордоном власного виробництва, характеризують володіння контрольним пакетом акцій місцевої компанії.

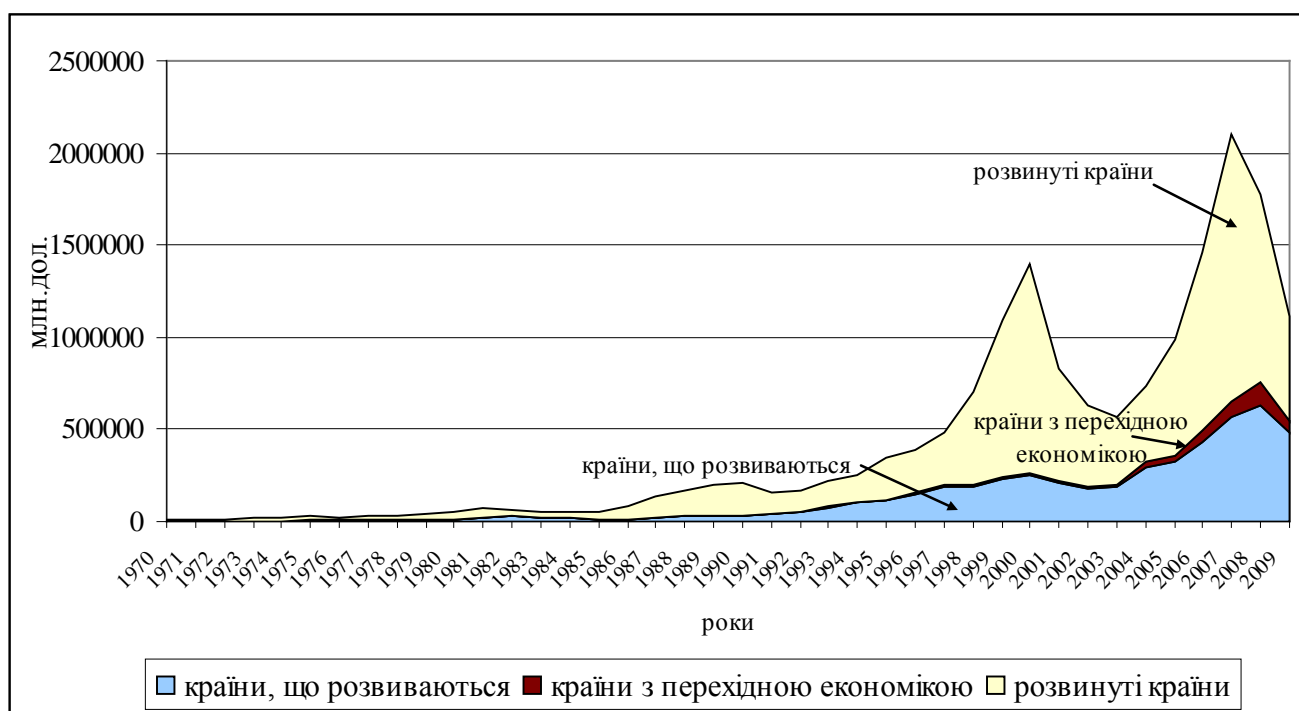
До прямих інвестицій Міжнародний валютний фонд відносить утворення власних компаній, а також капіталовкладення в іноземні підприємства, що становить не менше 25%. Статистика ж США, Німеччини, Японії прямими інвестиціями вважає ті, які досягають 10 % та більше акціонерного капіталу та дають можливість контролювати підприємства. Таким чином, основу підприємницького капіталу як форми міжнародного руху капіталу становлять прямі та портфельні іноземні (або зарубіжні) інвестиції. Портфельне та пряме інвестування, залучення міжнародних кредитів відносяться до важливих шляхів залучення іноземного капіталу до національного господарства. Основною складовою світової міграції капіталу є прямі інвестиції. Однак, бажання інвесторів, пов'язане з отриманням прибутку в максимально короткі строки, сприяло розвитку портфельного інвестування.

У світовій практиці проводиться чітке розмежування між переміщенням капіталу та іноземними інвестиціями. Переміщення капіталу включає: платежі по операціям з зарубіжними партнерами, надання позик, придбання акцій, облігацій та інших цінних паперів іноземних компаній винятково з метою розміщення капіталу; диверсифікацію портфеля цінних паперів тощо. Під іноземними інвестиціями розуміється таке переміщення капіталу, яке переслідує мету встановлення контролю та участі в управлінні компанією в країні, яка приймає капітал, за рахунок організації виробництва, підготовки робочої сили, конкуренції з місцевими виробництвами.

3. Сучасні тенденції міграції капіталу

Міжнародний рух капіталу є визначним етапом у функціонуванні світової економіки, розвитку форм та умов міжнародних господарських зв'язків усіх видів. За період з 1914 р. до кінця Другої світової війни прямі закордонні капіталовкладення збільшувалися на 1/3, потім вони подвоювалися кожне десятиліття, а потім кожні 6 – 7 років. За 1965 – 2000 роки ріст прямих інвестицій становив 4 рази. Про масштаби та спрямованість трансформації в інвестиційній сфері за можна судити по показникам динаміки та структури світових потоків прямих інвестицій. Період 2001 – 2003 рр. характеризувався певним спадом у міжнародній інвестиційній активності, що пояснюється циклічністю в розвитку світового господарства.

З 2004 року спостерігається ріст об'ємів прямих інвестицій. Незважаючи на погіршення фінансово-економічної ситуації в світі, у другій половині 2007 року по всім групам країн – з розвинутою економікою, з ринками, що розвиваються, та з перехідною економікою – спостерігається постійне зростання припливу прямих іноземних інвестицій, яке певною мірою відображає відносно високі темпи економічного зростання й динаміку чисельності корпорацій в багатьох країнах світу. Одна фінансово-економічна криза 2008-2009 років суттєво вплинула на скорочення обсягів іноземного інвестування в світі: в країнах, що розвиваються на чверть, з перехідною економікою на 43%, в розвинутих країнах в цілому на 44%. У 2010 році в світі спостерігалось поступове відновлення рівнів глобальних прямих іноземних інвестицій, які (за оцінками експертами ЮНКТАД) у 2011 році очікуються на рівні 1,3-1,5 трлн.дол. і майже 2 трлн.долл у 2012 році.

Джерело: World Investment Report (2010) Investing in a low-carbon economy. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 184p.

Рис. 9.2 Динаміка прямих іноземних інвестицій, млрд.дол.

Збільшення в останні десятиріччя масштабів прямого зарубіжного інвестування пов'язано, насамперед, з виникненням та швидким розвитком міжнародних корпорацій – великих компаній, які здійснюють інвестиції та мають філії та дочірні компанії у багатьох країнах світу. Роль ТНК у міжнародній міграції капіталу дуже велика. Окрім того, що ТНК виступають основними експортерами та імпортерами на світовому ринку товарів та послуг, вони також стали основними клієнтами й на світовому фінансовому ринку та впливають на всі його сегменти – ринок позикового капіталу, фондовий ринок, валютний ринок тощо. ТНК виступають, з одного боку, як основні одержувачі позик, а, з іншого, – як кредитори світового

господарства. Домінують в світовому господарстві ТНК з основної тріади держав – США, ЄС та Японії.

Процес інтернаціоналізації ринків капіталу, що активізувався на початку 70-х років ХХ століття, проявляється в об'ємах переміщення капіталу, який постійно збільшується, насамперед, між державами з ринковою економікою. Про це свідчить загальний ріст прямих та портфельних інвестицій, збільшення об'єму довгострокових та короткострокових кредитів, ріст масштабів операцій на ринці євровалют тощо. Зараз у структурі інвестицій збільшилася доля прямих інвестицій порівняно з портфельними. Якщо до Першої світової війни частка прямих інвестицій становила 10%, у міжвоєнний період – 25%, то зараз на їхню частку припадає близько 80%.

Експорт капіталу у вигляді прямих іноземних інвестицій в цілому по світовому господарстві зростає в 1,5 рази швидше, ніж експорт товарів та послуг: за 1990 - 2009 роки обсяг прямих іноземних інвестицій зріс в 5,4 рази (з 207,7 млрд.дол. до 1114,2 млрд.дол.), в той час як експорт товарів та послуг за цей же період в 3,7 рази (з 4310,6 млрд.дол. до 15533,6 млрд.дол.), що дозволяє стверджувати про посилення ролі міжнародної міграції капіталу у розвитку процесу глобалізації.

Зазнала змін і галузева структура вивозу капіталу. До другої половини 1950-х років капітал укладали переважно в добувні галузі, з другої половини 50-х – в обробну промисловість і торгівлю, з другої половини 60-х сферою застосування іноземного капіталу стали переважно найновіші технології та сфера послуг. У подальшому розвитку іноземного інвестування експерти ЮНКТАД наголошують, що структурні зрушення будуть посилюватися і пов'язані з поступовим подальшим зростанням обсягів інвестування до сфери послуг та галузей добувної промисловості і сільського господарства одночасно зі зменшенням інвестування до переробної промисловості

З територіально-географічної точки зору, у процесах міграції капіталу домінують промислово розвинені країни. Відбувається активна міграція капіталу між власне промислово розвиненими країнами. Міграцію капіталу в межах промислово розвинених країн слід розглядати на декількох рівнях: між країнами «тріади» (США – ЄС – Японія); між окремими промислово розвиненими країнами; між одними й тими ж самими галузями промислово розвинених країн. Сучасні тенденції міжнародної міграції капіталу свідчать про більше посилення в цьому процесі ролі промислово-розвинених країн, що веде до формування кластеризованої світової економічної системи.

Характерною рисою останніх років є посилення ролі країн, що розвиваються, зокрема нових індустріальних країн першої й другої хвиль індустріалізації, в процесах трансграничної міграції капіталу й технологій.

Частка цих країн у загальному обсязі світових прямих іноземних інвестицій має стійку тенденцію зростання і на початок 2010 року становила майже 43%. Особливе місце в цих процесах займають країни Східної та Південно-Східної Азії, на які припадає 63% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій до країн, що розвиваються. Частка країн з перехідною економікою в світових припливах інвестицій залишається досить низькою - всього 6,3% від загально світового обсягу припливу капіталу. Однак відмінною рисою зазначеної групи є найвищі темпи зростання потоків прямих іноземних інвестицій. З урахуванням наявності досить високого науково-технічного та ресурсного потенціалу в цій групі країн можна вважати, що й в подальшому буде активізуватись їх участь у процесах міжнародної міграції капіталу. Країни, що розвиваються, і з перехідною економікою (за думкою експертів ЮНКТАД) залишаються сприятливими об'єктами залучення прямих іноземних інвестицій.

4. Регулювання міжнародної міграції капіталів

Міграція капіталу має великий вплив (як позитивний, так і негативний) на економічний розвиток країни, що об'єктивно викликає необхідність розробки відповідної системи регулювання міграційних процесів. Наслідки руху капіталу характеризуються наступним. Для *країни експортера* капіталу погіршується платіжний баланс, хоча згодом, коли почнуть поступати прибутки від цих вкладів, платіжний баланс покращуватиметься. Експорт капіталу розширює ринки збуту товарів для країни експортера капіталу, але в той же час звужує ринок праці, оскільки робочі місця йдуть за кордон. Для країни-імпортера капіталу його ввіз означає приплив валюти, підвищення зайнятості, впровадження нових технологій. Але в той же час губиться контроль над окремими секторами національної економіки. Таким чином, імпорт капіталу пов'язаний з отриманням нових технологій при порівняно низьких витратах; розширенням НДДКР; значно поширюються можливості експорту для країни; створюються нові робочі місця; і, як наслідок, розвивається прибуткова частина державного бюджету. З іншого боку, імпорт капіталу може привести до втрати контролю над частиною національного ринку з боку національних виробників; конкуренція з місцевими виробниками може привести до згорання деяких видів національної промислової діяльності; іноземний капітал захоплює деякі (як правило, високоприбуткові) сфери економіки країни, а це може привести до одностороннього розвитку національного господарства; для країн, що розвиваються, імпорт капіталу, як правило, пов'язаний деякою втратою політичної незалежності.

Регулювання міграції капіталу може здійснюватися за допомогою сукупності спеціальних правових, адміністративних, економічних та

інституціональних методів. Можна виділити три рівня регулювання міграції капіталу: національний, міжнародний, наднаціональний. Однією з найважливіших тенденцій у процесі вивозу капіталу в післявоєнний період стало активне втручання держави з регулюючими, контролюючими, стимулюючими функціями в цей процес. Вплив промислово розвинених країн на міграцію капіталу здійснюється, наприклад, за допомогою стимулювання експорту-імпорту. Політика держави відносно переміщення капіталу у формі позики, портфельних інвестицій тощо будується на основі усунення всіх можливих обмежень в його русі. Щодо прямих іноземних інвестицій держава залишає за собою право приймати будь-які обмеження, направлені на захист національних інтересів у економіці. Методи державного регулювання міграції капіталів включають: *методи фінансового впливу* (прискорена амортизація; податкові пільги; надання субсидій, позик; страхування та гарантування кредитів) та *нефінансові методи* (надання земельних ділянок; забезпечення необхідною інфраструктурою; надання технічної допомоги).

Аналіз змін в національних режимах регулювання міграції капіталу, свідчить, що країни набагато активніше застосовують економічні заходи, спрямовані на лібералізацію або на зміцнення механізму функціонування національних ринків, на формування сприятливого інвестиційного клімату, ніж використовують адміністративні механізми, спрямовані на посилення контролю. Основна частина обмежень, що стосуються міграції капіталу, зосереджується в тих сферах національної економіки, які безпосередньо впливають на рівень національної безпеки країн. На початок 2010 року в світі до 5,9 тисяч зростає кількість міжнародних інвестиційних угод між країнами, у тому числі у 2009 році було укладено 211 нових угод, серед яких 82 – двосторонні інвестиційні договори, 109 договорів про запобігання подвійного оподаткування тощо. В першу половину 2010 року додатково було укладено 46 нових міжнародних інвестиційних угод

Таблиця 9.1

Зміни в національних режимах регулювання прямих іноземних інвестицій, 1991-2009 роки

	1991	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість країн, що внесли зміни до інвестиційних режимів	35	63	70	92	91	58	54	50
Число змін в режимах регулювання	82	112	150	203	177	98	106	102
зокрема:								
більш сприятливі для ПІІ	80	106	147	162	142	74	83	71
менш сприятливі для ПІІ	2	6	3	41	35	24	23	31

Джерело: World Investment Report (2010) Investing in a low-carbon economy. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 184p.

На міжнародному рівні, який реалізується на основі дво- та багатосторонніх угод, регулювання інвестування забезпечується за рахунок визначення у відповідних угодах: визначення інвестицій та інвесторів; умови ввозу прямих іноземних інвестицій; заохочення інвестицій; загальні норми режиму; переказ платежів; вимоги до результатів господарської діяльності; позбавлення інвестора прав власності; вирішення суперечок; норми поведінки корпорацій. При визначенні питання про інвестиції та інвесторів указуються не тільки вже існуючі форми інвестицій, а й ті, що можуть виникнути після укладання угоди, фіксуються юридичні особи, які підпадають під категорію «національних суб'єктів» будь-якої з країн-учасниць угоди. Кількість міжнародних інвестиційних угод постійно збільшується.

На наднаціональному рівні основні положення регулювання інвестиційних питань реалізуються відповідними міжнародними організаціями, якими є Всесвітня торговельна організація, Міжнародний банк реконструкції й розвитку, Міжнародний валютний фонд тощо. Проблемі регулювання міжнародної інвестиційної діяльності приділялася велика увага протягом багатьох років діяльності ГАТТ – попередниці СОТ. Певні результати були досягнуті в ході переговорів Уругвайського раунду. Його підсумком було укладання наступних угод: Угода з інвестиційних заходів, пов'язаних з торгівлею, – ТРИМС (Trade Related Investment Measures – TRIMs), Генеральна угода з торгівлі послугами – ГАТС (Agreement on Trade in Services – GATS), Угода з питань прав інтелектуальної власності, пов'язаних з торгівлею – ТРИПС (Agreement in Trade – Related Aspects off Intellectual Property Rights – TRIPs). Основою названих угод є надання іноземним фірмам у сфері виробництва та послуг національного режиму, тобто тих самих умов діяльності, що й національним компаніям. Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР) та Міжнародний валютний фонд (МВФ) спільно прийняли єдиний документ «Керівні принципи про режим іноземних приватних інвестицій», у якому сформульовані правила допуску іноземного капіталу в країну; стандарти режиму, що застосовується; порядок переказу капіталу та прибутків; умови експропріації й компенсації; принципи і механізми врегулювання суперечок. Основна умова цих принципів – утвердження рівності режиму щодо інвесторів у аналогічних обставинах. Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантій (БАІГ) було створено на основі укладеної в межах Світового банку у 1985 році угоди. До функцій Агентства як філії Світового банку входить укладання договорів страхування та перестраховування щодо некомерційних ризиків, яким можуть бути піддані інвестиції країн-учасниць Конвенції. Крім того, Агентство може проводити додаткові асигнування з метою розширення діяльності з забезпечення припливу інвестицій до країн-учасниць Конвенції, що розвиваються. Взаємовідношення між багатьма країнами регулюються складними угодами на наднаціональному рівні в межах інтеграційних угруповань. Це забезпечить вільний рух капіталу,

гармонізує економічну політику країн-учасниць, сприяє ефективній роботі відповідних наднаціональних інститутів.

5. Розвиток багатонаціонального виробництва. ТНК

Експорт капіталу, особливо у формі прямих інвестицій, є головним фактором, який сприяє перетворенню виробництва в міжнародне виробництво. Підприємства з різних країн у межах однієї міжнародної корпорації встановлюють тісну співпрацю в області галузевої, технологічної, подетальної спеціалізації. Експорт капіталу забезпечує ці зв'язки. У сучасних умовах економічного розвитку національні виробництва стають інтернаціональними та набувають специфічних ознак. Характерними особливостями цього процесу є активізація спільної підприємницької діяльності з широким залученням до країни іноземного капіталу, формування транснаціональних виробничо-фінансових комплексів. У сучасному світі практично не залишилося країн, які не залучені до процесів міжнародної інвестиційної співпраці.

Основу підприємницького капіталу як форми міжнародного руху капіталу становлять прямі й портфельні іноземні (або зарубіжні) інвестиції. Вагомою складовою світового руху капіталу є прямі іноземні інвестиції. Бажання ж інвесторів – отримання прибутків у максимально короткий строк – спричинило розвиток портфельного інвестування. Портфельні інвестиції є більш ліквідними, ніж прямі, і, відповідно, портфельний інвестор намагається максимізувати прибутки при допустимому рівні ризику. Мотивація міжнародних портфельних інвестицій відповідає мотивації прямого інвестування.

З початку вивіз капіталу був характерним для невеликої кількості промислово розвинених країн, які здійснювали експорт капіталу на периферію світового господарства. З розвитком світового господарства вивіз капіталу стає функцією будь-якої економіки, що успішно, динамічно розвивається. Рушійною силою, що активізує вивіз капіталу, є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік.

Інтернаціоналізація виробництва сприяє прискоренню міжнародного руху капіталів. Експорт капіталу, особливо у формі прямих інвестицій, є головним фактором, що сприяє перетворенню виробництва на *міжнародне виробництво*. Формування міжнародного виробництва є наслідком його інтернаціоналізації - об'єктивного процесу поглиблення міжнародного поділу праці. У сучасних умовах інтернаціоналізація виробництва підсилюється під впливом різних факторів, насамперед науково-технічної революції. В умовах сучасного автоматизованого (висококомеханізованого) виробництва,

необхідності значних витрат на наукові дослідження і розробки, а також значного збільшення номенклатури продукції, воно стає ефективним тільки за умови випуску в масових масштабах. Однак ринки навіть великих держав не завжди достатні для збуту нової продукції, тому із самого початку її випуск розрахований не тільки на внутрішній, але і на зовнішній ринок. У рамках окремої країни стає практично неможливо на високому технічному рівні забезпечити виробництво всієї сучасної номенклатури продукції. За таких обставин країни змушені спеціалізуватися на визначених видах продукції і кооперуватися між собою, що і складає процес інтернаціоналізації виробництва.

Головними суб'єктами в системі міжнародного виробництва в сучасних умовах є міжнародні корпорації, які визначають багато в чому динаміку й структуру, рівень конкурентоспроможності товарів на світовому ринці. Освоюючи нові ринки, розширюючи сфери впливу, міжнародні корпорації переводять виробництво з промислово розвинених у країни, що розвиваються. Діяльність транснаціональних корпорацій призвела не лише до нівелювання економічних меж, але й до формування багатосторонніх господарських комплексів, які не обмежені національними рамками. Виробництво з різних країн у межах однієї міжнародної корпорації встановлює тісну співпрацю в області галузевої, технологічної, подетальної спеціалізації. Експорт капіталу забезпечує ці зв'язки. Починаючи свою діяльність в межах певної галузі національної економіки, в сучасних умовах глобалізації світогосподарських зв'язків саме ТНК сьогодні впливають на характер розвитку міжнародного поділу праці, посилюючи процеси інтернаціоналізації. У сучасних умовах ТНК виступають основними факторами посилення концентрації й централізації в системі світового виробництва.

У 1974 р. при Економічній і соціальній раді ООН були створені комісія і центр по вивченню феномена ТНК. Це стало визнанням ролі ТНК світовим співтовариством. Згодом комісія увійшла в Комітет (конференцію) ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), матеріали досліджень і статистика якого є основним офіційним джерелом щодо діяльності та розвитку ТНК.

Бурхливий розвиток ТНК свідчить про масштабну корпоратизацію сучасного світового господарства, яка вже перейшла до останньої – глобальної стадії, саме на якому і виникає система глобального монополізму і глобальної конкуренції, основним підтвердженням якої є потік експортних товарів. Через внутріфірмові потоки підрозділів транснаціональних компаній проходить третина світового експорту, при чому експорт ТНК за останні тридцять років зріс в 3,5 раз (з 1498 млрд.дол. в 1990 році до 5186 млрд.дол. в 2009 році). Одночасний і синхронізований спад зовнішньоторговельних операцій в усіх регіонах світу, є свідченням значного поширення міжнародних ланцюгових поставок та інформаційних технологій. Інформаційно-комунікаційні технології грають більш помітну роль у

розвитку світової економіки і стали важливим елементом інфраструктури конкурентоспроможних економік.

Таблиця 9.2

Окремі показники міжнародного виробництва, млрд.дол.

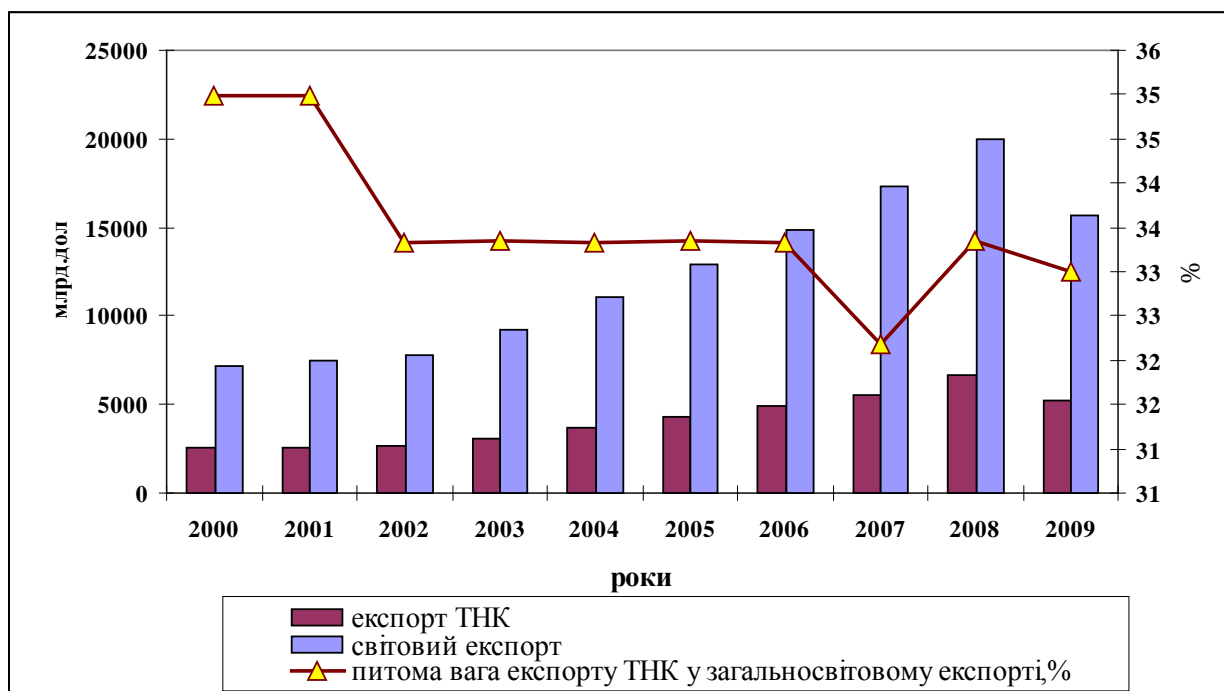
Окремі показники діяльності іноземних філій ТНК	1982	1990	2005	2006	2007	2008	2009
Обсяг продажу	2741	6126	21394	25844	31197	31069	29298
Валова продукція	676	1501	4184	5049	6029	6163	5812
Сукупні активи	2206	6036	42637	55818	68716	71694	77057
Експорт	688	1523	4197	4950	5714	6663	5186
Чисельність працівників (млн.чел.)	21,5	25,1	63,8	70,0	81,6	78,9	79,8

Джерело: World Investment Report (2010) Investing in a low-carbon economy. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 184p.

В системі сучасного світового виробництва значна частина коопераційних зв'язків у виробництві і торгівлі припадає саме на ТНК. Їх наявність дозволяє виробникам в одному регіоні майже миттєво реагувати на ринкові умови в інших частинах світу. Вплив саме міжнародних ефектів (міжнародних торговельних взаємозв'язків) на зумовив на 63% зниження ВВП в 2009-2010 роках в США, Японії на 61%, країнах зони євро на 48%, в азійських країнах, що розвиваються на 78% тощо. Інший вплив на зниження ВВП був зумовлений шоками, пов'язаними з падінням внутрішнього попиту в фінансовому секторі, на фондових ринках, в сфері іпотечного кредитування нерухомості тощо.

Незважаючи на суттєвий вплив глобальної кризи на розвиток інвестиційної активності ТНК, інтернаціоналізація виробництва продовжує поглиблюватися. Сукупні активи зарубіжних компаній протягом останніх тридцяти років зросли в 13 разів (з 5938 млрд.дол. до 77057 млрд.дол.). Обсяги падіння обсягів продажу і доданої вартості закордонних філій ТНК протягом останніх двох років, що припадають на кризовий період, був менш, ніж обсяги падіння світового виробництва в цілому: -5,7% проти -9,5%. На 1,1% порівняно з попереднім роком зросла чисельність зарубіжних працівників ТНК, в цілому ж протягом останніх тридцяти років зайнятість у закордонних філіях ТНК потроїлась – з 24,5 тис.осіб у 1990 році до 79,8 тис.осіб у 2010 році, в першу чергу за рахунок активного залучення країн, що розвиваються і країн з перехідною економікою до процесів транснаціоналізації. Якщо у 1990 році жодна десята ТНК світу належала до цієї групи країн, к 2010 році на них припадало вже 28% ТНК, які активно нарощують свої закордонні активи, обсяги міжнародних продаж. Так, по

групі ста найбільших ТНК країн, що розвиваються, та з перехідною економікою, зростання обсягу їх закордонних активів з порівняно загальною тенденцією в цілому по групі ста найбільших ТНК світу, склало 12,3% проти 0,9%. Більш активною є динаміка розвитку міжнародних продаж (23,9% проти 4,8%).

Джерело: *World economic outlook (International Monetary Fund). Russian. Перспективи розвитку мирової економіки – [Washington, D.C.] : Міжнародний Валютний Фонд, 1980.- 230р.*

Рис. 9.3 Динаміка експорту ТНК та його питомої ваги у світовому експорті, млрд.дол.

Обсяги злиття та поглинань між корпоративними структурами, що відбувається в сучасних умовах, оцінюється вже мільярдними угодами. Фінансово-економічна криза 2008-2009 років, безперечно, вплинула на суттєве зменшення цього показника. Порівняно з 2007 роком, коли обсяг поглинань й злиття становив рекордні 456 млрд.дол., їх обсяг у 2010 році склав 38 млрд., тобто знизився у 12 разів. Пов'язано це, в першу чергу зі зменшенням можливостей фінансування прямих іноземних інвестицій з боку ТНК, оскільки динаміка зливань й поглинань більш чутливо реагує на зміни фінансових умов світової економіки.

Глобальна криза суттєво зменшила можливості прямого інвестування, а від так скоротилося кількість придбань з боку ТНК (тільки за 2009 рік придбання за кордоном з боку ТНК скоротилися на 34% (за вартістю на 65%), кількість нових проектів прямого іноземного інвестування зменшилась на 15%. В цілому ж, спостерігається скорочення по всім складовим прямого іноземного інвестування – пайовим інвестиціям, внутріфірмовому

кредитуванню, реінвестуванню прибутку тощо. Однак слід зазначити, що глобальна реструктуризація промисловості відбувається за участю країн, що розвиваються (Китай та інші), які знаходяться у пошуку нових можливостей до нових ресурсів, в тому числі через залучення до процесів злиття і поглинань у міжнародному бізнесі.

Розвиток світової торгівлі залежатиме від подальшого збільшення поставок в межах виробничої кооперації, які сьогодні складають половину взаємної торгівлі розвинутих країн світу, а по машино-технічній продукції 70-80%. Розвиток спеціалізації та кооперації організаційних структур ТНК реалізується через використання горизонтальної чи вертикальної схем інтеграції. Саме тому значна частина міжнародних операцій з боку ТНК припадає не на єдиний глобальний ринок, а на регіональні блоки: північноамериканський регіон, європейський та азійсько-тихоокеанський. Саме в межах цих регіонів компанії конкурують за становлення контролю над регіональним ринком.

На основі критеріїв, запропонованих ООН, розраховується відповідний *індекс транснаціоналізації*:

$$TNI = \frac{\frac{A_f}{A} + \frac{S_f}{S} + \frac{E_f}{E}}{3} \cdot 100\% \quad (9.1)$$

где

TNI — індекс транснаціоналізації;

A_f — закордонні активи;

A — загальні активи;

S_f — обсяг продажу іноземними філіями;

S — загальний обсяг продажу;

E_f — закордонний персонал;

E — загальний персонал компанії.

Однією з головних якісних ознак ТНК є процес прямого закордонного інвестування, тому процес виникнення транснаціональних корпорацій *теорії транснаціоналізації* спочатку пояснювали мотиви розміщення прямих інвестицій за кордоном (розширення ринків збуту, одержання доступу до дешевих ресурсів, придбання власності). В подальшому, при вивченні процесу транснаціоналізації стали враховуватись більш конкретні мотиви і умови міжнародної підприємницької діяльності.

Теорія Хекшера-Оліна обґрунтовує ефективність переміщення факторів виробництва з однієї країни в іншу. Якщо в одній країні у відносному надлишку є капітал, а в іншій – сировина або праця, то переміщення капіталу дає приріст ефективності використання усіх факторів.

Таким чином, теорія Хекшера-Оліна є теоретичним обґрунтуванням прямих іноземних інвестицій і транснаціоналізації.

Американський економіст *Дж. Гелбрейт* обґрунтував походження ТНК технологічними причинами – це **технологічна концепція**, відповідно до якої організація закордонних філій міжнародних компаній обумовлена необхідністю збуту і технічного обслуговування за кордоном складної сучасної продукції, що вимагає відповідної системи (мережі) підприємств у приймаючих країнах. Така стратегія дозволяє ТНК збільшити свою частку на світовому ринку.

Модель монополістичних (унікальних) переваг була розроблена американцем *С. Хаймером*, у подальшому її розвили *Ч. Кіндлебергер* та ін. Відповідно до теорії монополістичних переваг іноземному інвестору необхідні переваги перед місцевими фірмами приймаючої країни, що добре знають «правила гри» на своєму ринку, мають великі зв'язки з місцевою адміністрацією і не несуть великих трансакційних витрат, тобто витрат за угодами порівняно з іноземним інвестором. Монополістичні переваги для іноземної фірми можуть виникати за рахунок:

- використання оригінальної продукції, що не випускають місцеві фірми;
- шляхом використання реклами й інших заходів для просування товару на ринок;
- наявності виробничої технології;
- «ефекту масштабу», що дає можливість одержувати велику масу прибутку;
- сприятливого для іноземних інвесторів державного регулювання в приймаючій країні та ін.

Відповідно до **моделі життєвого циклу продукту** (*Р. Верном*) експорт або налагодження виробництва за кордоном продовжують життєвий цикл продукту. При цьому на стадіях росту і насичення ринку витрати виробництва і збуту звичайно скорочуються, що дозволяє знизити ціну продукту і, отже, підвищити можливості розширення експорту і збільшення обсягу випуску продукції за кордоном.

Японський вчений *К. Акамацу* на основі вивчення розвитку різних галузей японської промисловості прийшов до висновку про три фази їх розвитку. На першій фазі в кожній галузі наростає імпорт іноземних товарів у країну. На другій він починає слабшати в результаті розвитку власного виробництва, що заміщує імпорт, у визначений момент обганяє імпорт за обсягами. Третя фаза пов'язана з розвитком експорту галузі в інші країни. Після проходження цих трьох етапів починають складатися умови для транснаціоналізації місцевих корпорацій і експорту ПШ. Графіки обсягів

імпорту, виробництва, що заміщує імпорт, й експорту галузі нагадали К.Акамацу формування зграї диких гусаків, що і дало назву його парадигмі (концепції) – *парадигма «гусаків, що летять»*. У 1978 р. ця парадигма була удосконалена і перетворена на *теорію наздоганяючого циклу* яка пояснює розвиток економік нових індустріальних країн (Південна Корея, Тайвань, Таїланд і ін.).

Теорія олігополістичного захисту, запропонована Ніккербоккером, пояснює розвиток транснаціоналізації також гонкою за лідерами, але вже серед ТНК. На основі емпіричних даних про діяльність 187 американських корпорацій за 20 років, він відкрив, що в олігополістичних галузях, де велику частину національного ринку контролюють 4-7 корпорацій, після транснаціонального ривка однієї з конкуруючих компаній, за нею через 3-7 років на іноземний ринок обов'язково приходять її «домашні» конкуренти. У цій теорії найважливішим фактором транснаціоналізації вважається конкурентна гонка за лідируючою компанією.

Більшість ТНК являють собою великі підприємства олігопольного або монопольного типу з диверсифікованою, горизонтальною або вертикальною інтеграцією виробництва, вони контролюють виготовлення і збут продукції і надання послуг як у країні базування, так і в країні-реципієнті. *Теорія інтерналізації*, запропонована англійськими економістами П. Бакклі і М.Кесоном, обґрунтовує, що усередині великої корпорації між її підрозділами діє особливий внутрішній ринок, який регулює керівництво корпорації. Значна частина міжнародних економічних операцій є фактично внутрішньофірмовими операціями між підрозділами великих господарських комплексів. Всі елементи інтернаціональної структури корпорації функціонують як єдиний механізм відповідно до глобальної стратегії головної компанії, спрямованої на досягнення головної мети діяльності ТНК – одержання прибутку від функціонування комплексу підприємства в цілому, а не кожного з його ланок.

Англійський економіст Дж. Данінг розробив *еклектичну модель (теорія OLI-переваг)*, відповідно до якої обґрунтовується, що фірма починає виробництво товарів і послуг за кордоном за умови збігу трьох передумов:

- 1) наявність конкурентних (монополістичних) переваг у порівнянні з іншими фірмами в приймаючій країні (специфічні переваги власника);
- 2) умови в приймаючій країні сприяють організації там виробництва товарів і послуг замість їхнього експорту (переваги інтернаціоналізації виробництва);
- 3) можливість використовувати виробничі ресурси в приймаючій країні більш ефективно, ніж у себе вдома (переваги місця розташування).

Сучасні транснаціональні корпорації мають три основні характеристики: по-перше, ТНК виступають як активні учасники розвитку світового господарства, процесів міжнародного поділу праці; по-друге, ТНК характеризується відносною незалежністю руху капіталу від процесів, що відбуваються в національних межах; по-третє, ТНК, здійснюючи свої операції з метою отримання високого прибутку, мають реальний вплив на розвиток і регулювання світогосподарських відносин.

ТНК посилюють взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік. Виникає якісно новий момент взаємодії національних економік, пов'язаний з розмиванням економічних меж між ними, появою на транскордонній основі розгалужених багатогалузевих комплексів. ТНК трансформувалися в домінуючий фактор міжнародної спеціалізації і міжнародної торгівлі, тому внутрішні і зовнішні ринки окремих країн є для них лише окремими сегментами єдиного світового ринку.

Злиття промислових підприємств, банків, торговельних та комерційних підприємств, науково-дослідницьких інститутів у вигляді фінансово-промислових груп транснаціонального характеру дозволяє забезпечити максималізацію прибутку за рахунок випуску конкурентоспроможної продукції. Концентрація різноманітних ресурсів (фінансових, продуктивних, трудових, науково-технічних тощо), об'єднання ізольованих капіталів збільшує капіталообіг, оптимізує використання факторів виробництва, дозволяє реалізовувати такі інвестиційні проекти, які неможливо було забезпечити в умовах самостійного господарювання. Найефективнішими є ті фінансово-промислові групи, де об'єднанні капітали банківських і небанківських інститутів, сировинних та гірничодобувних галузей, промислові капітали, а також високотехнологічні галузі.

Специфіка сучасного стану світової економіки полягає в тому, що виник і розвивається самостійний транснаціональний капітал, який багато в чому вийшов з-під юрисдикції національних держав. Економічна міць великих ТНК перевищує економічні можливості невеликих і середніх держав. Тому сучасну ситуацію у світовій економіці можна охарактеризувати як епоху двовладдя і боротьби за економічну владу між державами і транснаціональними корпораціями. Сьогодні існує значна мотивація для розвитку корпоративних структур. Залежно від рівня розвитку країни, в якій розвиваються зарубіжні філіали ТНК, вплив тих чи інших факторів може бути різним. Таким чином, на базі інтернаціоналізації виробництва, яке здійснюється не тільки материнськими компаніями, але й їхніми зарубіжними філіями, сучасні транснаціональні ФПГ (ТФПГ) забезпечують високу ефективність своєї діяльності. Це досягається за рахунок можливостей оптимального розподілу ресурсів усередині корпорації, використання потенціалу (трудового, науково-технічного, сировинного) тих

країн, у яких розміщений зарубіжний апарат ТФПГ, високої інформативності про зміни кон'юнктури світових ринків (товарних, фінансових тощо).

Контрольні питання й завдання

1. Назвіть та охарактеризуйте основні тенденції міжнародного руху капіталу.
2. Які форми міжнародної інвестиційної діяльності реалізуються в сучасних умовах?
3. Яка роль ТНК у сучасних процесах міграції капіталу?
4. Охарактеризуйте розвиток багатонаціонального підприємництва в системі світового господарства. Поясніть його основні характеристики.
5. Наведіть приклади сучасних методів регулювання міжнародного інвестування.

Тема 10. Міжнародне портфельне інвестування

1. Світовий фондовий ринок у сучасній системі фінансових ресурсів.

Світовий фондовий ринок (ринок цінних паперів) відрізняється від інших сегментів світового ринку передусім специфікою товару. Цінні папери – товар особливого роду. Він одночасно і титул власності, і боргове зобов'язання, право на одержання доходу та зобов'язання сплачувати дохід. Цінні папери – товар, який, не маючи власної вартості (вартість цінного паперу незначна), може бути проданий за високою ринковою ціною. Останнє пояснюється тим, що цінні папери, маючи свій номінал, показують визначену величину реального капіталу, вкладеного, наприклад, у промислове підприємство. Якщо ринковий попит на цінні папери перевищить пропозицію, то його ціна може перевищити номінал (можлива й зворотна ситуація). Оскільки ринкова ціна цінних паперів може суттєво відхилитися від його номіналу, то вона являє собою «фіктивний капітал».

Світовий ринок цінних паперів – регулятор багатьох процесів, які відбуваються у світовій економіці. До них відноситься й процес інвестування капіталу. Останній передбачає, що міграція капіталу забезпечує його приплив до місць необхідного прикладення, одночасно вона веде до відпливу капіталу з тих галузей виробництва, де має місце його надлишок. Ринок цінних паперів обслуговує процес відтворення капіталу.

Залежно від тієї ролі, яку він відіграє в процесі відтворення, розрізняють первинний і вторинний ринки цінних паперів. *Первинний ринок* – ринок, на якому здійснюються розміщення вперше випущених цінних паперів. Основними його учасниками є емітенти цінних паперів і інвестори. Саме на первинному ринку здійснюється мобілізація тимчасово вільних грошових коштів та інвестування їх в економіку. Тут відбувається розподіл вільних коштів по галузям і сферам національної економіки. Критерієм цього розміщення в умовах ринкової економіки слугує дохід, який приносять цінні папери. Це означає, що вільні грошові кошти направляються до підприємств, галузей та сфер господарства, які забезпечують максимізацію прибутку. *Вторинний ринок* – ринок, на якому здійснюється обіг цінних паперів у формі перепродажу раніше випущених, але в інших формах. Основними учасниками є спекулянти, що переслідують мету отримання прибутку в формі курсової різниці. В результаті на вторинному ринку відбувається постійний перерозподіл власності, який завжди має один напрям – від дрібних власників до великих.

Найбільше розповсюдження на світовому фондовому ринку отримали наступні види цінних паперів: акції, облигації, сертифікати, векселя тощо. Будь-які інвестиції пов'язані з певним ступенем ризику. З найменшим ризиком пов'язані інвестиції в цінні папери з фіксованим відсотком. Існує реальний ризик знецінення вартості як капіталу, так і прибутку під впливом інфляції. Існує ряд надзвичайно ризикованих видів інвестицій. Деякі види інвестування можуть призводити до теоретично необмежених зворотних ефектів. Бурхливий розвиток фінансового ринку призвів до появи нових фінансових інструментів – деривативів – похідних цінних паперів. До числа основних похідних цінних паперів відносяться опціони та ф'ючерси на товари, цінні папери, валюту, свопи на валюту, форвардні контракти. На відміну від класичних видів цінних паперів (акцій, облигацій тощо), призначених для залучення довгострокових капіталів, деривативи проявилися як засіб страхування від цінових ризиків.

Ризик операцій з цінними паперами може бути пов'язаний з загальними причинами або факторами, специфічними для окремого виду цінних паперів. Усі інвестиції тією чи іншою мірою піддаються впливу змін політичного та економічного клімату, в наслідок яких завжди існує ризик того, що інвестор не зможе повернути вкладений капітал без втрат. Факторами ризику для інвестицій є також інфляція. Падіння курсу валюти може вплинути як на прибуток, так і на капітал. Інвестиції вільних коштів та інші інвестиції, не пов'язані з цінними паперами, особливо сприйнятливі до зниження курсу, хоча високі доходи за ним і можуть слугувати певною компенсацією. Інвестори вкладають кошти в цінні папери в надії, що зростання дивідендів і ціни акцій компенсують певне зменшення покупної спроможності їх капіталу, по тим самим причинами привабливими для інвесторів є матеріальні активи на зразок нерухомості та золота. На успішність діяльності окремої компанії впливають не тільки загальні економічні фактори, але й специфічні причини, такі як вид продукції або послуг, що виробляється нею, конкурентноздатність в рамках галузі й фактори керування. Нерідко ціна акцій окремих компаній зростає і падає, в той час коли на ринку панує зворотна тенденція. В інших випадках ситуація в цілому секторі протилежна становищу в інших сферах ринку. Такі фактори визначають комерційний ризик.

В умовах глобалізації світового фінансового ринку серед основних його сегментів провідне місце займає світовий фондовий ринок. Розвиток фондових інструментів має безпосередній вплив на ефективність функціонування реального сектору економіки, оскільки зростання на фондовому ринку формує додаткові можливості розширення інвестиційної активності за допомогою застосування емісійного механізму. Зростання курсової вартості акцій компаній створює для останніх додаткові можливості залучення банківського позичкового капіталу, залучення якого також сприяє розширеному відтворенню.

Останні десятиліття ХХ століття характеризувалися значним розширенням фондових ринків. Обсяг світового фондового ринку становить близько 50 трлн. дол. Домінують на світовому ринку акцій високорозвинені країни, на долю яких припадає 79% загальної капіталізації фондового ринку, у тому числі: США – 32% (15077,3 млрд. дол. США), Японія – 7% (3395,6 млрд. дол. США), ЄС – 21% (10013,4 млрд. дол. США), серед ринків, що розвиваються, домінують ринки азійських країн, на долю яких припадає 12% світового фондового ринку

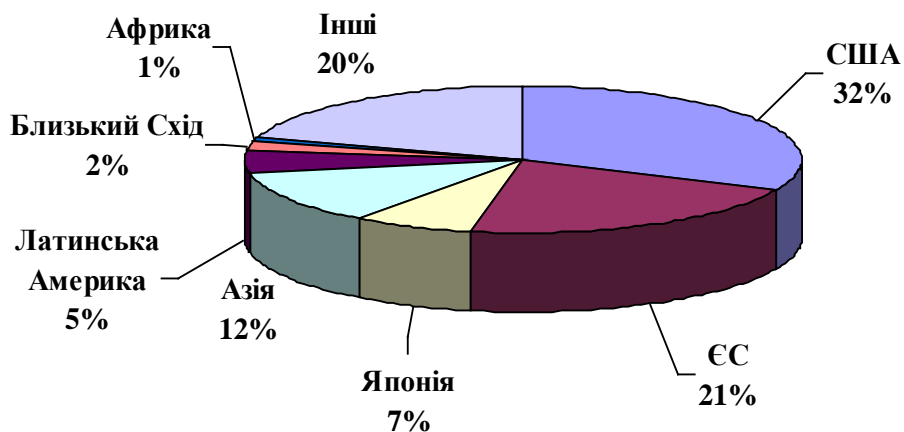

Рис. 10.1. Регіональна структура світового фондового ринку (2009)

За період 1980 – 2009 рр. капіталізація світового ринку акцій в цілому зросла в декілька разів, передусім за рахунок збільшення підйому фондових ринків в країнах з перехідною економікою і в країнах, що розвиваються. Зростання капіталізації на світовому ринку акцій відбувалося передусім за рахунок двох факторів: зростанні курсової вартості та збільшення загальної кількості компаній, які випускали акції для продажу. На розвинутих ринках кількість компаній, які мають лістинг на організованому ринку та беруться до уваги під час розрахунку капіталізації, є величиною досить стабільною: в динаміці вона зростає, але досить помірними темпами. Таким чином, зростання капіталізації за останні 15 років пов'язано в основному зі зростанням курсової вартості акцій.

Таблиця 10.1

**Капіталізація ринку акцій розвинутих країн світу
на кінець року, млрд. дол. США**

	1980	1990	1995	2000	2006	2009
Ринок акцій розвинутих країн	2631,1	2917,7	15842,2	29393,9	39134,2	37279,1
Світовий ринок акцій до ВВП, %	12,1	32,3	57,4	84,3	104,9	81,6
Ринок акцій розвинутих країн до світового ВВП, %	11,6	10,0	51,1	78,4	80,8	64,4

Домінують на світовому ринку акцій високорозвинені країни – США, Японія, країни Євросоюзу. Капіталізація ринку акцій розвинутих країн світу по відношенню до світового ВВП становить понад 80%, а по відношенню до ВВП, виробленого розвинутими країнами – 93,5% .

Акціонерний капітал найбільш розвинений в країнах, які успадкували англійські норми права. У США, Канаді, Великобританія співвідношення показника капіталізації ринку акцій до ВВП країни становить відповідно 106,8%, 125,5%, 128,3% (табл. 10.2)

Таблиця 10.2

Капіталізація ринку акцій окремих високо розвинутих країн світу на кінець 2009 р., млрд. дол.

	ВВП	Частка у ВВП,%	Фондовий ринок	Частка на ринку акцій, %	Ринок акцій до ВВП країни, %
<i>Світова економіка в цілому</i>	57843,4	<i>x</i>	47188,9	<i>x</i>	81,6
США	14119,1	x	15077,3	x	106,8
Японія	5068,9	x	3395,6	X	67,0
ЄС	15373,1	100,0	10013,4	100,0	65,1
<i>Германія</i>	3338,7	21,7	1292,4	12,9	38,7
<i>Великобританія</i>	2178,9	14,2	2796,4	27,9	128,3
<i>Франція</i>	2656,4	17,3	1894,8	18,9	71,3
<i>Італія</i>	2118,3	13,8	655,8	6,5	31,0
<i>Іспанія</i>	1467,9	9,5	1434,5	14,3	97,7

У провідних країнах континентальної Європи доля курсової вартості акцій у ВВП істотно нижча. Так, наприклад, в країнах євросони обсяг фондового ринку дорівнює 6576,1 млрд. дол., що становить 52,7% від виробленого в цих країнах ВВП. Це пов'язано з тим, що випуск акцій відіграє тут значно меншу роль у забезпеченні промислових підприємств фінансовими ресурсами. У Європі важливішу роль у забезпеченні промислових підприємств довгостроковим капіталом традиційно відіграють банки, які надають довгострокові позики. У той час як американські компанії більшою мірою віддають перевагу такому механізму фінансування, як випуск акцій.

Висока доля розвинутих країн у сукупному світовому фондовому ринку призвела до того, що світові пропорції визначаються пропорціями фондового ринку розвинутих країн за помірною домінанцією США.

Динаміка котирування цінних паперів на американському ринку значно впливає на курси цінних паперів на інших ринках. Інтенсивний розвиток ринку акцій базується на лібералізації національних фінансових ринків. Причиною цього стало зростання конкуренції між національними фондовими ринками високорозвинених країн при залученні до лістингу іноземних акцій; початок інтеграції національних ринків акцій; консолідація інституцій ринку; зміна технологій торгівлі цінними паперами; розвиток технологічної взаємодії національних фондових ринків розвинутих країн.

Дані про динаміку капіталізації ринку акцій свідчать про високий рівень обсягів торгівлі акціями на високо-розвинених ринках. Це також підтверджують показники фондових індексів. У 1998 – 1999 роках спостерігалось пікове зростання на ринку акцій. Одним із важливих факторів, що спричинили бум в цей період, став перехід деяких країн – економічних лідерів на так званий інформаційний етап розвитку суспільства. Високий попит на комунікаційні послуги призвів до появи різноманітних фірм, що спеціалізувалися на інформаційних і біоінформаційних технологіях, комунікаційних мережах тощо. Превалююча більшість таких фірм обрала корпоративну форму організації свого бізнесу.

Перші успіхи інформаційних компаній спричинили значне зростання попиту на їхні акції, впевненість інвесторів у високих прибутках підігрівалася й неформальною підтримкою держав таких корпорацій, оскільки вони були зацікавлені у використанні найновіших технологій у військових цілях. Це стало причиною різкого зростання фондових індексів.

Пікове зростання на ринку припало на 1998 – 1999 рр.: індекс Dow-Jones technology виріс майже в 3 рази, аналогічне зростання індексу для компанії у телекомунікаційній сфері – близько 20% NASDAQ composite index також виріс з кінця 1998 на кінець 1999 р. майже у 2 рази. Але вже у 2000 р. почалось стрімке падіння основних показників, при чому це падіння перевищило навіть найпесимістичніші очікування. Так, обсяг торгів у NASDAQ у 2002 році скоротився порівняно з 2000 р у 2,8 рази.

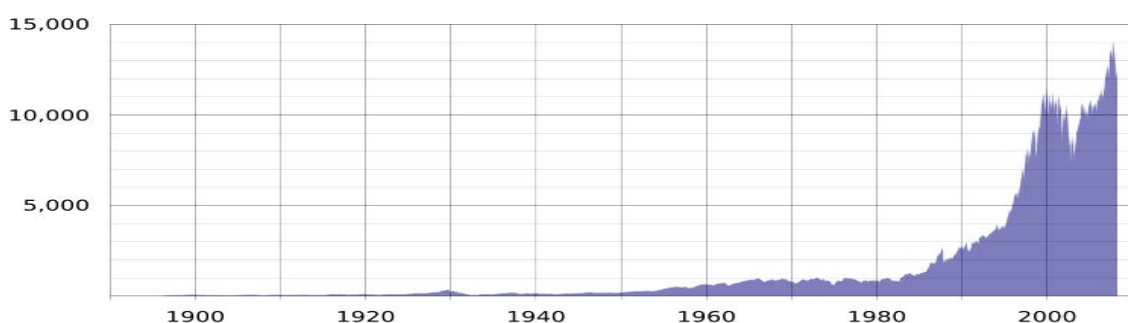

Рис. 10.2 Динаміка індексу Dow-Jones

Зниження індексів також не зупинилося на рівні, що передувало ажіотажу, а продовжилося ще глибше. Поведінка основних світових індексів показала всю тісноту зв'язків на глобальному ринку акцій: при перших проявах кризи в США падіння індексів почалось у всьому світі. Кризові явища виявили себе на всіх провідних ринках.

Незважаючи на те, що доля розвинутих ринків у сукупній капіталізації є домінуючою, поступово збільшуються обсяги фондових ринків у країнах, що розвиваються, і у країнах з перехідною економікою. Серед країн, де фондові ринки тільки розвиваються, найбільшу частину у регіональному ринку акцій займають азійські країни, на долю яких припадає 54,8% ринків, що розвиваються (5434,6 млрд. дол. США). В економіці азійських країн ринок акцій відіграє важливу роль, оскільки співвідношення розміру його капіталізації до ВВП становить 69%. В цілому ж на світовому фондовому ринку на долю ринків, що формуються, припадає 9909,8 млрд. дол.

Таблиця 10.3

Капіталізація ринку акцій країн, що розвиваються, та з перехідною економікою на кінець року (млрд. дол. США)

	1980	1990	1995	2000	2006	2009
Ринок акцій країн, що розвиваються, та з перехідною економікою	96,9	613,6	1939,9	2211,1	11692,4	9909,8
Світовий ринок акцій до ВВП	12,1	32,3	57,4	84,3	104,9	81,6
Ринок акцій країн, що розвиваються, та з перехідною економікою до світового ВВП, %	0,4	2,1	6,3	5,9	8,2	17,1

Капіталізація ринку акцій у країнах Латинської Америки становить 2194,8 млрд. дол. США. Для країн Близького Сходу цей показник дорівнює 753,5 млрд. дол. США (7,6%). Показник відношення капіталізації ринку акцій до ВВП складає для цих регіонів, відповідно, 55,4% і 38,2%

На долю країн африканського континенту припадає 559,3 млрд. дол. ринку акцій. Збільшення окремих ринків країн Африки було досить суттєвим, проте для більшості країн цього регіону (крім північноафриканських країн та Південної Африки) воно почалось з надто низького вихідного рівня.

Зростання ринків, які формуються, у Центральній та Східній Європі у 1990-х роках виявилось доволі динамічним. Європейські країни з перехідною економікою охоплюють тільки 2,1% світового ринку акцій (967,6 млрд. дол. США), а співвідношення капіталізації ринку акцій до ВВП – 29,6%

Емісія цінних паперів стає для суб'єктів міжнародних відносин головним засобом залучення зовнішніх фінансових ресурсів. Так, на зовнішні взаємодії, які залучаються за допомогою емісії цінних паперів, припадає до 80%. Країни з ринками, що формуються, у фінансуванні економіки більше спираються на банківський кредит, ніж на ринки цінних паперів.

Темпи економічного зростання на рівні окремих країн та цілих регіонів сьогодні надзвичайно нерівномірні. І це дозволяє вкладникам більш ефективно використовувати можливості інвестування, тобто вилучати сталі доходи з різних об'єктів капіталовкладень.

Таблиця 10.4

Приватні портфельні нетто-інвестиції, млрд. дол.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Африка	-2.073	-7.859	-1.639	-0.404	6.028	3.617	18.406	12.052	-18.539	10.196
Центральна та Східна Європа	3.802	0.908	2.087	8.024	28.407	21.482	9.943	-7.711	-9.513	7.563
СНД	-10.003	-1.172	0.376	-0.455	4.376	-4.796	12.782	15.464	-31.437	-9.463
Азія	19.715	-50.078	-60.017	7.853	13.369	-9.264	-110.677	14.809	-3.096	35.830
Близький Схід	3.056	-12.561	-17.390	-17.044	-20.815	-36.518	-24.293	-12.738	-2.167	16.249

Стрімкий розвиток міжнародних економічних відносин та інтеграція окремих країн сприяли об'єднанню фондових ринків. Тому інвестування в міжнародні цінні папери використовується для підвищення якості оборотності фондового портфелю у будь-якій країні світу. Основними функціями світового ринку, фондового ринку є:

- інвестиційна функція, тобто утворення та розподіл інвестиційних фондів, необхідних для розширення відтворення та технічного прогресу;
- переділ власності за допомогою використання пакетів цінних паперів (передусім акцій);
- перерозподіл ризиків (хеджування) шляхом купівлі-продажу фіктивного капіталу, за допомогою «протилежних» угод, учасники яких по черзі беруть ризик на себе;
- підвищення ліквідності боргу в тому числі державного, покриття його за допомогою цінних паперів.

Процеси глобалізації фондового ринку впливають на практику формування міжнародного інвестиційного портфелю. Інтеграція окремих країн сприяла об'єднанню фондових ринків. На глобальний процес інтеграції

також впливає світовий фінансовий ринок. За останні двадцять років сумарна цінність фінансових активів провідних країн світу в глобальній економіці зросла майже втричі швидше їх сумарного ВВП, а обсяг коштів, які залучалися з світового фінансового ринку в формі цінних паперів та інших фінансових документів за останнє десятиліття збільшився більше ніж вдвічі. Основний одержувач фінансових ресурсів – промислово розвинені країни. За експертними оцінками в країни Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) надходить близько 86% ресурсів світового ринку капіталів. Найзначущі позичальники – це США, Японія та Германия, на долю яких припадає 50% позичених ресурсів.

Утворення інвестором міжнародного портфелю цінних паперів визначається спеціалізацією країн у світовому поділі праці. Переміщення частини виробництв з промислово розвинутих країн до тих, що розвиваються, сприяло прояву фондів, що зростають, і розширенню світового ринку цінних паперів (наприклад, група «нових індустріальних країн» у Південно-Східній Азії).

2. Теорії портфельного інвестування

Особливістю фінансової глобалізації є посилення ролі фондового ринку, оскільки зростає його капіталізація та обіг, розширюються можливості пропозиції ресурсів. Якщо зростання капіталізації та обігу пов'язане, в першу чергу, з інтенсифікацією міжнародних економічних відносин, посиленням транснаціонального характеру економічної діяльності, то розширення можливостей ринку фінансових ресурсів базується на особливостях фінансових інструментів, які знаходяться в обігу в цьому сегменті ринку.

У сучасних умовах глобальний фінансовий ринок дозволяє хеджувати ризики, підбирати найвигідніші варіанти інвестування з оптимальним співвідношенням прибутковості/ризик. На розвиток міжнародного інвестування в умовах розвитку глобалізаційних процесів впливають наступні фактори:

1) Загальноєволюційні фактори (рівень розвитку міжнародних економічних відносин, в тому числі валютно-фінансових; характер процесів інтернаціоналізації та транснаціоналізації; особливості еволюції світового ринку тощо).

2) Політико-правові фактори (характер політичних систем, рівень і характер регулювання інвестиційної діяльності на національному, міжнародному та наднаціональному рівнях тощо).

3) Ресурсно-економічні фактори (територіальне розташування об'єкту інвестування, наявність сировинних ресурсів, рівень розвитку трудових ресурсів й інтелектуального капіталу тощо).

4) Мега- і макроекономічні фактори (характер економічного зростання світового господарства (національної економіки), рівень загальноекономічних пропорцій (споживання і зберігання, споживання і виробництва тощо); рівень норми чистого прибутку, характер розвитку інфляційних тенденцій у світі (в країні); ставка відсотку позики, характер конвертованості валют тощо).

В умовах глобального економічного середовища активізується спільна підприємницька діяльність з широким залученням в країну іноземного капіталу, формуються транснаціональні виробничо-фінансові комплекси.

Основу підприємницького капіталу як форми міжнародного руху капіталу складають прямі та портфельні іноземні (або закордонні) інвестиції. Бажання інвесторів – отримання прибутків в максимально короткий термін – потягло за собою розвиток портфельного інвестування. Портфельні інвестиції є більш ліквідними, ніж прямі, а відповідно портфельний інвестор намагається максимізувати прибуток при допустимому рівні ризику. Мотивація міжнародних портфельних інвестицій відповідає мотивації прямого інвестування. Вкладання капіталу у вигляді прямих інвестицій забезпечує контроль інвестора над об'єктом інвестування й зумовлені, як правило, довгостроковим економічним інтересом. Портфельні інвестиції передбачають вкладання капіталу в цінні папери з метою отримання доходу (дивідендів чи купонних платежів), вони не забезпечують реального контролю інвестора над об'єктом інвестування, тобто портфельне інвестування має суто фінансовий характер. На відміну від прямих іноземних інвестицій, портфельні вкладення не дають інвестору права реального контролю над об'єктом інвестування. Крім того, особливістю портфельних інвестицій є їх певна короткотривалість, що пов'язано передусім з метою інвестування відповідно до принципів управління інвестиційним портфелем. На відміну від прямих інвестицій, портфельні забезпечують більшу ліквідність капіталу інвестора, що перетворює фондові активи на інструмент отримання спекулятивного доходу.

Однією із необхідних умов ефективного функціонування ринкової економіки є мобільність факторів виробництва, їх здатність переміщуватися з галузі в галузь. У сучасній світовій фінансовій системі бурхливими темпами розвивається портфельне інвестування. Портфельне інвестування відноситься до найважливішого джерела залучення іноземного капіталу до національного господарства (поряд з прямим інвестуванням і залученням міжнародних кредитів).

Міжнародні портфельні інвестиції – вкладення капіталу у закордонні цінні папери з метою отримання прибутку.

Об'єктами портфельного інвестування виступають різні цінні папери: акції, облігації, похідні види цінних паперів:

- акціонерні цінні папери – грошовий документ, що обертається на ринку і засвідчує майнове право інвестора щодо особи, яка випустила цей документ;
- боргові цінні папери – грошовий документ, який обертається на ринку і засвідчує відносини позики власника документа щодо особи, яка випустила цей документ. Боргові цінні папери можуть мати форму: облігацій, векселів, боргових розписок.
- інструменти грошового ринку – грошові інструменти, що дають утримувачу безумовне право на гарантований фіксований грошовий дохід. Грошові інструменти продаються на ринку зі знижкою, розмір якої залежить від розміру відсоткової ставки та часу, який надається для погашення. До них належать казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти тощо;
- фінансові деривативи – похідні грошові інструменти, що мають ринкову ціну і засвідчують право утримувача на купівлю або продаж первісних цінних паперів (опіони, ф'ючерси, варанти, свопи).

Сучасне фінансове інвестування пов'язане з формуванням інвестиційного портфелю, оскільки для здійснення інвестицій, як правило, використовується декілька фінансових інструментів, тобто їх сукупність.

Інвестиційний портфель – сукупність цінних паперів, збалансованих за ступенем ризику, прибутковості й ліквідності та інших інвестиційних якостей.

Інвестиційний портфель є, з одного боку, цілісним об'єктом управління, незважаючи на різноманіття його складових. З іншого боку, інвестиційний портфель включає декілька відносно самостійних портфелів, які відрізняються видами об'єктів інвестування й методами управління ними:

- портфель реальних інвестиційних проектів;
- портфель фінансових інвестицій у цінні папери (так звані портфельні інвестиції);
- портфель інших фінансових інвестицій (банківські депозити, депозитні сертифікати тощо);
- інвестиції в оборотні кошти підприємства.

Обсяги цінних паперів в інвестиційному портфелі бувають різними. Залежно від складу портфелю він може приносити прибуток або збитки та володіє тим чи іншим ступенем ризику. Перелік та обсяги цінних паперів, що

входять до портфелю, називають структурою портфелю, яка розглядається як сукупність характеристик, якими може управляти інвестор: змінювати склад цінних паперів, які входять до портфелю та їх обсяги. Як правило, інвестор формує портфель цінних паперів, який забезпечує стійкість доходів за будь-яких комбінацій дивідендів та ринкових цін; інвестор прагне створити збалансований портфель, при якому досягається бажане поєднання безпеки, прибутковості росту капіталу і ліквідності. Склад портфелю цінних паперів залежить від мети інвестора і характеру представлених у ньому цінних паперів.

Центральною проблемою в теорії портфельного інвестування є вибір оптимального портфелю, тобто визначення набору активів з найбільшим рівнем прибутковості при найменшому або заданому рівні інвестиційного ризику. Наявність добре розроблених методів оптимізації і розвиток обчислювальної техніки дозволили на практиці реалізувати сучасні методи побудови інвестиційних портфелів з багатьма десятками, а то й тисячами активів. Найвідомішими теоріями портфельного інвестування є: модель оптимального портфелю інвестицій Марковиця, модель оцінки капітальних активів, теорія Дж. Кейнса про граничну ефективність інвестування, теорія Д. Тобіна тощо.

Початком сучасної теорії інвестицій можна назвати появу у 1952 році статті *Г. Марковиця* «Вибір портфеля». У цій статті вперше була запропонована математична *модель формування оптимального портфелю* цінних паперів, і були наведені методи побудови таких портфелів за певних умов. Саме він першим привернув увагу до загальноприйнятої практики диверсифікації портфелів і показав, як інвестори можуть зменшити стандартне відхилення доходності портфелю, обираючи акції, ціни на які змінюються по-різному.

Модель оптимального портфелю Марковиця засновується на таких умовах:

по-перше, інвестори прагнуть максимізувати свої прибутки при певному рівні ризику;

по-друге, портфель інвестора формують всі його активи та зобов'язання;

по-третє, інвестори прагнуть уникнути ризику, тому з двох активів з однаковою дохідністю віддадуть перевагу тому, в якого менше ризик овість;

по-четверте, ризик розглядається як невизначеність майбутнього результату (доходності).

Фундаментальним висновком теорії Г. Марковиця є те, що диверсифікація активів зменшує ризик портфелю. Подальший розвиток теорії портфельного інвестування пов'язаний з роботами *Д. Тобіна*. Спочатку модель Марковиця стосувалася в основному портфелю акцій, тобто ризикових активів. Д. Тобін запропонував включити до аналізу також безризикові активи, наприклад, державні облігації. Його підхід є по суті макроекономічним, оскільки основним об'єктом його вивчення є розподіл сукупного капіталу в економіці за двома його формами: готівковою (грошовою) та безготівковою (у вигляді цінних паперів). Тобін проаналізував фактори, які змушують інвесторів формувати портфелі активів, а не тримати капітал у якійсь одній, наприклад, готівково-грошовій формі.

У першій половині 60-х років ХХ ст. з'являються роботи, які відкрили новий етап у інвестиційній теорії, пов'язаний з так званою *моделлю оцінки капітальних активів*, або CAPM (Capital Asset Price Model). Так, учнем Г. Марковиця *У. Шарпом* була запропонована так звана однофакторна модель ринку капіталів, згідно з якою Шарп запропонував спрощений метод вибору оптимального портфелю, що зробило таким, який можна застосовувати на практиці методи портфельної оптимізації. До 70-х років розвиток програмування привів до появи перших пакетів програм для вирішення задач управління портфелем цінних паперів. Однофакторна модель Шарпа стала основою моделі оцінки капітальних активів.

Сьогодні модель Марковиця використовується в основному на першому етапі формування портфелю активів при розподілі капіталу, який інвестується, за різними типами активів: акціями, облігаціями, нерухомістю тощо. Однофакторна модель Шарпа використовується на другому етапі, коли капітал, що інвестується в певний сегмент ринку активів, розподіляється між окремими конкретними активами, які становлять обраний сегмент (тобто по конкретним акціям, облігаціям тощо).

З інвестиційною теорією і теорією фінансового менеджменту пов'язаний ще один цикл досліджень з так званої теорії корпоративного ринку. Ця теорія присвячена проблемі «адекватності» ринкових цін фінансових активів. Оскільки ринкові ціни в цілому відображають практично всю доступну інвесторам інформацію, то в такому випадку коливання ринкових цін мають бути чисто випадковими, жоден інвестор не здатен передбачати майбутні ціни ринку. Гіпотеза ефективного ринку і пов'язана з нею модель «випадкового блукання» ринкових цін активів стимулювали застосування динамічних теоретико-ймовірносних моделей, заснованих на теорії випадкових процесів.

Таким чином, можна сформулювати наступні основні постулати, на яких побудована класична портфельна теорія:

1. Ринок складається з кінцевого числа активів, прибутки яких для поданого періоду вважаються випадковими величинами.
2. Інвестор у змозі, наприклад, виходячи зі статистичних даних, отримати оцінку очікуваних (середніх) значень прибутків та ступенів можливості диверсифікації ризику.
3. Інвестор може формувати будь-які допустимі (для даної моделі) портфелі. Прибутки портфелів є також випадковими величинами.
4. Порівняння портфелів, які обираються, засновано тільки на двох критеріях – середній прибутковості та ризику.
5. Інвестор не схильний до ризику у тому сенсі, що з двох портфелів з однаковою прибутковістю він обов'язково надасть перевагу портфелю з меншим ризиком.

Ясно, що на практиці суворе слідування цим положенням є доволі проблематичним. Проте оцінка портфельної теорії повинна базуватися не тільки на ступені адекватності вихідних припущень, але й на успішності рішення з її допомогою задач управління інвестиціями. В останнє десятиліття використання портфельної теорії значно розширилось. Все більша кількість інвестиційних менеджерів, які керують інвестиційними фондами, застосовують її методи на практиці, і хоча вона має немало противників, її вплив постійно зростає не тільки в академічних колах, але й на практиці. Присудження Нобелівських премій з економіки її творцям і розробникам є свідченням цього.

3. Види інвестиційних портфелів

Міжнародна портфельна інвестиційна діяльність охоплює широке коло операцій з цінними паперами, а саме:

- купівлю-продаж цінних паперів (як за власні кошти, так і за довіреністю),
- здійснення розрахунків за цінними паперами,
- посередництво в організації випуску та первинному розміщенні цінних паперів,
- обслуговування операцій з цінними паперами (введення реєстрів цінних паперів, зберігання, пересилка, розміщення під заставу, погашення, виплата дивідендів чи купонних платежів, консультування тощо),
- управління портфелем цінних паперів.

Принциповою відмінністю цінних паперів, що обертаються на міжнародному ринку, є те, що вони емітуються на євrorинку, тобто поза юрисдикцією законодавства конкретної країни. Одразу ж після емісії дані папери стають доступними інвесторам різних країн. Виходячи з цього, можна

виділити декілька напрямків формування інвестиційного портфелю, в тому числі й міжнародного.

Портфель інвестицій може бути сформований виключно з цінних паперів національних емітентів (перший напрямок). Використання цього напрямку надає інвестору можливість отримати більшу інформацію про особливості розвитку національного ринку, основні макроекономічні показники, діяльність національних емітентів. При цьому повністю відсутній валютний ризик і немає додаткових витрат, пов'язаних з інвестуванням за кордоном.

Однак формування інвестиційного портфелю з використання цінних паперів тільки національних емітентів виключає використання можливостей світового ринку капіталу, відповідно, звужуються джерела прибутку інвестора за рахунок зовнішніх ринків.

Всі ці недоліки долає використання другого напрямку формування портфелю інвестицій. Використовуючи більш доходні чи менш ризикові цінні папери іноземних емітентів, інвестор з вигодою для себе може використовувати зміни кон'юнктури світового ринку капіталу, і, відповідно, диверсифікувати джерела прибутку за рахунок зовнішніх ринків. Серед недоліків цього напрямку формування портфелю можна виділити певну обмеженість інформації про діяльність емітентів, існує ймовірність негативного впливу валютного ризику, також інвестування за кордоном пов'язано з додатковими витратами.

Третій напрямок формування портфелю інвестицій базується на використанні цінних паперів, які обертаються на національному фондовому ринку та деноміновані в іноземній валюті. Серед переваг його застосування слід особливо підкреслити можливість отримання додаткового доходу за рахунок зростання курсу національної валюти. Крім того, диверсифікація портфелю зменшує загальний ризик при падінні курсу національної валюти або цінних паперів, проте існує ймовірність негативного впливу валютного ризику.

Четвертий напрямок формування портфелю фінансових інвестицій пов'язаний з використанням цінних паперів, які обертаються на міжнародному ринку та євrorинку. Застосування цього напрямку дозволяє використовувати можливості світового ринку капіталу (інвестування у більш доходні або менш ризикові цінні папери), при цьому зберігається обмежений вплив державного регулювання фондових операцій. Диверсифікація портфелю зменшує загальний ризик при падінні курсу однієї з валют чи цінних паперів, однак посилюється мультивалютний аспект валютного ризику.

Незважаючи на різноманітні напрямки формування портфелю інвестицій можна визначити базові принципи формування портфелів міжнародних інвестицій:

- безпека основного капіталу (захист покупної спроможності фондів); В умовах міжнародної інвестиційної діяльності ризик зниження покупної спроможності фондів буде визначатися ризиком інфляції і валютним ризиком.
- стабільність прибутку, що дозволяє інвестору забезпечити якісне планування міжнародних інвестицій;
- приріст капіталу, який можна забезпечити, по-перше, за рахунок реінвестування прибутків, а по-друге, – за рахунок придбання акцій міжнародних компаній, що активно розвиваються;
- ліквідність портфелю в цілому та його складових. Реалізація цього принципу дозволяє ефективно реалізувати цінову стратегію;
- диверсифікація активів, що забезпечує зниження ризик втрат капіталу та доходу.

Залежно від мети інвестора можна виділити наступні види інвестиційних портфелів:

1. *Агресивний портфель.* Мета такого виду портфелю – доходність та різке зростання вкладень. Щодо сукупності цінних паперів, які активно купують та продають, існує пропозиція, яка швидко зростає (активні акції, акції росту тощо). Цей вид є найбільш ризиковим й одночасно прибутковим. До його складу входять здебільшого акції, які мають яскраво виражений спекулятивний характер, курсова вартість яких схильна до різких коливань, ф'ючерсні та опціонні контракти на цінні папери та інші різновиди термінових угод.

2. *Помірно-агресивний портфель.* Поєднання безпеки вкладень та забезпечення мінімального рівня прибутковості, який визначається ставкою рефінансування, допустимого рівня ризику й інфляційних тенденцій у країні. Формуючи такий портфель, інвестор намагається поєднати різноспрямовані цілі інвестування. У цьому випадку портфель складається з державних цінних паперів, облігацій приватних осіб, які гарантують повернення вкладень коштів плюс нараховані відсотки після закінчення терміну їх обігу та які надають власникам право задоволення майнових претензій у першочерговому порядку.

3. *Консервативний портфель.* Мета такого виду портфелю – безпека вкладень та мінімальний ризик. Він має менш прибуткові, але більш надійні, менш ризикові цінні папери, такі як державні цінні папери (облігації державної внутрішньої позики, муніципальні облігації та інші види боргових зобов'язань). Акції компаній можуть також бути представлені в даному типі

портфелю, якщо метою інвестування є вкладення коштів на довгий строк чи можливість участі в управлінні даним акціонерним товариством.

4. *Урівноважений (збалансований) портфель.* При формуванні даного типу портфелю досягається компроміс між усіма цілями інвестування: надійністю, прибутковістю, ліквідністю. У збалансованому портфелі можуть бути представлені всі види цінних паперів.

Залежно від мети формування портфелю виділяють наступні види портфелів.

Портфелі росту. Метою такого типу портфелю є зростання капіталу переважно не за рахунок отримання дивідендів і відсотків, а за рахунок росту курсу цінних паперів. По-іншому такий портфель називають курсовим портфелем. Основні вкладення здійснюються переважно в акції. В роботах деяких учених цей вид інвестиційних портфелів має також типи. Залежно від співвідношення очікуваного зростання капіталу та ризику можна виділити серед портфелів зростання ще й типи портфелів: агресивного, консервативного та середнього зростання. Портфелі агресивного росту орієнтуються на максимальний приріст капіталу. Цей портфель складається з акцій молодих компаній, що швидко збільшуються. Він пов'язаний з великим ризиком, але за сприятливого розвитку підприємств-емітентів може принести високий прибуток. Портфель консервативного росту вміщує в основному акції великих, добре відомих і стабільних компаній. Ризик такого портфелю невеликий. Портфель середнього росту має одночасно інвестиційні властивості агресивного та консервативного портфелів. До його складу входять акції як надійних підприємств, так і молодих підприємств, що зростають. Такий портфель має досить високу прибутковість та середній ступінь ризику, при цьому доходність портфелю забезпечується агресивними акціями, а помірний ступінь ризику – оборонними.

Портфелі прибутку. Метою цього типу портфелів є отримання доходу за рахунок дивідендів та відсотків. Цей вид портфелю забезпечує заздалегідь спланований рівень доходу за майже нульового ризику. Об'єктами інвестування цього виду портфелів виступають високонадійні цінні папери. По-іншому портфель називають дивідендним. Залежно від фондових інструментів, що входять до нього, можна виділити наступні типи портфелів: конвертовані, грошового ринку, облігацій. Конвертовані портфелі складаються з конвертованих привілейованих акцій і облігацій. Такий портфель може принести додатковий прибуток за рахунок обміну цінних паперів, які складають портфель, на звичайні акції, якщо цьому сприяє ринкова кон'юнктура. В іншому випадку портфель забезпечує прибуток при мінімальному ризику. Портфелі грошового ринку мають за мету повне збереження капіталу. До їх складу входять готівка та активи, що швидко реалізуються. Якщо курс національної валюти має тенденцію до зниження,

то вона може бути конвертована в іноземну валюту. Таким чином, вкладений капітал зростає при нульовому ризику. Портфелі облігацій формуються за рахунок облігацій та приносять середній прибуток при майже нульовому ризику.

Для *портфелів зростання* властива швидка зміна їх структури залежно від зміни курсів цінних паперів, що входять до портфелю. Портфелі прибутку мають майже постійний склад і структуру.

Портфелі ризикованого капіталу – портфелі, що складаються з цінних паперів агресивного типу.

Спеціалізовані портфелі. Цінні папери поєднані не за цільовим, а за окремим критерієм (портфелі іноземних цінних паперів, територіальні чи галузеві портфелі, портфелі короткотермінових фондів).

Перераховані види і типи портфелів представляють спектр можливих портфелів, але на практиці інвестори часто формують портфелі змішаного типу, наприклад, портфелі росту і прибутку. Також прийнято виділяти портфелі державних цінних паперів. Очевидно, що ці види паперів відносяться до портфелю облігацій. Можуть бути сформовані корпоративні портфелі з цінних паперів емітентів у конкретних галузях промисловості, наприклад, транспортній, що включають акції підприємств та здійснюють авіа-, залізничні, морські перевезення.

Залежно від часу «життя» портфелю можна виділити строкові та безстрокові портфелі. Інвестор, який формує строковий портфель, прагне отримати доход в рамках наперед встановленого тимчасового періоду. У разі формування безстрокового портфеля тимчасові обмеження не встановлюються. Введення параметра строковості примушує інвестора вибирати цілком певний вид цінних паперів. Вид і структура інвестиційного портфеля істотно залежать від системи цілей інвестиційної стратегії підприємства.

Прибутковість портфеля і ступінь ризику вкладень в нього є цільовими характеристиками портфеля. При портфельному інвестуванні інвестор може змінювати структуру портфеля, щоб отримати найбільш сприятливі значення цільових характеристик. Таким чином, можна розвинути уявлення про фондовий портфель як сукупність цінних паперів, зібраних інвестором воедино, керованих як єдине ціле для досягнення певної мети.

Формування інвестиційного портфеля в загальному вигляді здійснюється у декілька етапів. Перший етап: визначення цілей створення портфеля і пріоритетів інвестора, рівнів ризику, мінімального прибутку, допустимих для інвестора відхилень від очікуваного прибутку. Як правило, до пріоритетів інвестора слід відносити: збереження і приріст капіталу;

отримання більшого доходу; доступ (шляхом придбання цінних паперів) до дефіцитної продукції, послуг, можлива їх реалізація і розподіл; доступ до власності. Другий етап: вибір типу портфеля і визначення його характеру. Третій етап: оцінка ступеня портфельного інвестиційного ризику. Четвертий етап: моделювання структури портфеля.

Вибір цінних паперів для портфельного інвестування залежить від цілей інвестора і його відношення до ризику. Для всіх інвесторів (приватних і інституційних) прийнято виділяти *три типи цілей інвестування і пов'язаного з ним відношення до ризику*.

1. Інвестор прагне захистити свої кошти від інфляції; для досягнення мети він віддає перевагу вкладенням з невисокою прибутковістю, але і з низьким ризиком. Цей тип інвестора називають консервативним. До такого типу відноситься переважна кількість приватних інвесторів.

2. Інвестор намагається здійснити тривале вкладення капіталу, що забезпечує його зростання. Для досягнення цієї мети він готовий піти на ризиковані вкладення, але в обмеженому обсязі, підстраховуючи себе вкладеннями в слабкоприбуткові, але і малоризиковані цінні папери. Такий тип інвестора називають помірно-агресивним. Інвестор прагне до швидкого зростання вкладених коштів, готовий для цього робити вкладення в ризиковані цінні папери, швидко міняти структуру свого портфеля, проводячи спекулятивну гру на курсах цінних паперів. Цей тип інвестора прийнято називати агресивним.

При складанні портфеля інвестор повинен враховувати наступні чинники: ступінь ризику-прибутковості, термін вкладення, тип цінного паперу. Формуючи свій портфель, інвестор повинен мати деякий механізм відбору для включення до портфелю тих або інших видів цінних паперів, тобто уміти оцінювати їх інвестиційні якості за допомогою методів фундаментального і технічного аналізу. Основним завданням методів є виявлення серед великої кількості цінних паперів тієї їх сукупності, в яку можна інвестувати кошти, не піддаючи свої вкладення високому ризику. На практиці існує стійка залежність між ризиком і прибутковістю вкладень: чим вище прибутковість, тим вище ризик.

За ступенем ризику найменше ризикованими (безризикованими) є вкладення коштів в грошову форму. Разом з тим ці вкладення і найменше прибуткові. Наступними за ступенем ризику виступають державні цінні папери, далі банківські і корпоративні облігації, а за ними – акції. Серед безлічі банківських і корпоративних акцій можна виділити багато градацій цінних паперів за ступенем ризику: від слабкоризикованих з низьким доходом до високоризикованих з високим доходом. Акції банків і корпорацій привабливі для інвестора тим, що можуть забезпечити зростання доходу від

вкладених засобів як за рахунок виплати дивідендів, так і за рахунок зростання їх курсової вартості.

Залежно від співвідношення ризикованості і прибутковості виділяють агресивні й оборонні акції. До агресивних відносяться акції підприємств, що розвиваються, які проводять ризиковану політику. Їх курсова вартість може зрости у декілька разів. Вкладення коштів в ці папери виправдано, коли інвестор бажає отримати високий прибуток за короткий час і свідомо ради цього ризикує. Оборонні акції включають банківські і корпоративні акції емітентів, які добре зарекомендували себе на фондовому ринку, відрізняються стабільністю, здатністю вистояти при несприятливій економічній кон'юктурі, діяльність яких має достатньо довгу історію. Такі акції мають стійкий курс і регулярну виплату дивідендів, тому привабливі для інвесторів, які прагнуть до невеликих, але надійних доходів.

4. Інфраструктура світового фондового ринку

Систему фінансових посередників, що склалася за час існування фондового ринку, характеризує інфраструктура фондового ринку. Поява і розвиток фінансових посередників викликана наступними причинами. Кількість і різноманітність фінансових інструментів, пропонує світовим фондовим ринком на сучасному етапі його розвитку, неухильно зростає, велика кількість чинників, що впливають на зміну їх «споживчої вартості», призводять до того, що індивідуальний інвестор часто не має можливості і/або бажання оцінити всю сукупність ризиків, пов'язаних з інвестуванням в конкретні фінансові інструменти. Процес делегування повноважень і відповідальності за ухвалення інвестиційного рішення веде до формування системи фінансового посередництва. Інститути фінансової інфраструктури забезпечують аналіз всієї сукупності інвестиційних ризиків, або якого-небудь окремого їх класу; ухвалення відповідних інвестиційних рішень; надання інформації, необхідної для ухвалення таких рішень; страхування інвестора від того або іншого виду ризиків.

Міжнародна портфельна інвестиційна діяльність охоплює широке коло операцій з цінними паперами, а саме:

- Купівлю-продаж цінних паперів (як за власні кошти, так і за дорученням);
- здійснення розрахунків по цінним паперам;
- посередництво в організації випуску та первинному розміщенні цінних паперів;
- обслуговування операцій з цінними паперами (ведення реєстрів цінних паперів збереження, пересилання, розміщення під заставу,

- погашення, виплата дивідендів або купонних платежів, консультування та ін.);
- управління портфелем цінних паперів та ін.

Здійснення всіх цих операцій вимагає відповідної інфраструктури. З погляду класифікації галузей народного господарства фінансову інфраструктуру можна віднести до сегменту сфери нематеріального виробництва (або, в термінах західної економічної класифікації, сфери послуг), основна мета діяльності якого полягає в мінімізації інвестиційних ризиків. У найбільш загальному вигляді інвестиційний ризик можна визначити як можливість повної або часткової втрати капіталу, що інвестується, унаслідок будь-яких причин. Стикаючись з ризиками, властивими фінансовому ринку, інвестор усвідомлює потребу в створенні системи професійних учасників фондового ринку, що беруть на себе відповідальність за мінімізацію цих ризиків і захист інтересів інвестора.

Першим завданням (отже, і ризиком) інвестора в процесі придбання цінних паперів є вибір конкретного інструменту або класу інструментів, тобто ухвалення інвестиційного рішення. У розвинених країнах склалася могутня і високоспеціалізована система фінансових посередників, що беруть на себе рішення цієї задачі. Це інвестиційні фонди різної правової форми, географічної, галузевої або іншої інвестиційної спрямованості, довірчі керівники. За рядом ознак до даної групи можуть бути також віднесені недержавні пенсійні фонди і страхові компанії, які фактично беруть на себе завдання інвестування коштів, що акумулюються інвесторами для певної мети. Дана група учасників ринку, відповідно до міжнародної практики, називається інституціональними (або колективними) інвесторами. Ухвалюючи інвестиційні рішення в наперед обумовлених інвестором рамках, інституційні інвестори тим самим страхують інвестора від ризику ухвалення невправного інвестиційного рішення.

Функція торгових агентів полягає в здійсненні операцій на фондовому ринку від свого імені, але за рахунок інвесторів. Найбільш поширеним представником даної групи є брокерські компанії. Брокери, як правило, беруть на себе як ризик визначення оптимальної ціни операції, так і ризик контрагента, надаючи інвесторові оцінювати і мінімізувати ризики фінансової стійкості самого брокера, професіоналізм його трейдерів і надійність систем управління ризиками на контрагентів.

Допоміжну по відношенню до брокерських компаній і організаторів торгівлі роль відіграють форексні агенти і хеджери. Їх функції полягають, відповідно, в звільненні інвестора від валютного ризику і ризику зміни вартості фінансового інструменту. Причина їх віднесення до групи торгових агентів полягає в тому, що, якщо розглядати придбання іноземної валюти або похідного інструменту як відносно самостійну інвестиційну операцію,

ризика, які елімінуються даними посередниками, перетворюються на стандартні торгові ризики визначення ринкової ціни і вибору контрагента. Роль форексних агентів (як, втім, і хеджерів) на більшості ринків (в т.ч. і на російському) грають великі банки.

Платіжні агенти (як правило, банки) беруть на себе функцію точного і своєчасного переказу грошових коштів інвестора на рахунок контрагента за угодою або перерахування інвесторові доходів за його цінними паперами. В останньому випадку платіжний агент також побічно бере участь в управлінні поточним ризиком дотримання прав інвестора.

До фінансових посередників відносяться також і облікові агенти – депозитарії і реєстродержці (реєстратори). Крім функції забезпечення постачання цінних паперів при виконанні угоди, депозитарії і реєстратори забезпечують збереження цінних паперів протягом всього періоду їх знаходження у власності інвестора, а також відстежують і реально забезпечують дотримання прав інвестора, що засвідчуються його цінними паперами (право участі в управлінні підприємством, отримання відсотків або дивідендів, інформації про діяльність, фінансове положення і склад акціонерів емітента тощо). Виконання таких функцій призводить до висунення обліковим агентам виключно високих вимог щодо фінансової стійкості і надійності використовуваних ними технологій.

Завданням клірингових організацій є мінімізація всієї сукупності ринкових ризиків, зокрема шляхом заліку зустрічних вимог контрагентів і щодо грошей, і щодо цінних паперів. Серед клірингових організацій також можна виділити клірингові центри, що здійснюють кліринг в рамках певного сегменту фондового ринку. У вигляді самостійних юридичних осіб клірингові центри зустрічаються доволі рідко, як правило, ці функції виконує розрахунковий депозитарій, розрахункова палата або системний комплекс фондової біржі.

До допоміжних елементів інфраструктури можна віднести таких фінансових посередників, які не беруть участь безпосередньо в процесі інвестування, але впливають на нього шляхом організації збору, аналізу і розповсюдження інформації, істотної для інвестора емітента або елемента інфраструктури, страхування в тій або іншій формі його інвестиційних ризиків, або сприяння в управлінні вторинними ризиками.

Саме допоміжні функції (наприклад, аналітика) найчастіше поєднуються крупними суб'єктами інфраструктури з основною діяльністю. До даного типу посередників відносяться наступні основні функціональні види: інвестиційні консультанти; інвестиційні банки; венчурні компанії; трансфер-агенти; аналітики фондового ринку; рейтингові агентства; аудиторські компанії; страхові компанії (агентства); юридичні (податкові)

консультанти; управлінські консультанти. Слід зазначити, що новий вигляд інфраструктурних функцій з'являються і виділяються в окремі види професійної діяльності у міру розвитку тих або інших сегментів фондового ринку.

Контрольні питання і завдання

1. Дайте характеристику світовому фондовому ринку. Яка його роль в сучасній системі світових фінансових ресурсів?
2. Розкрийте суть портфелів міжнародних інвестицій. Наведіть приклади портфелів міжнародних інвестицій.
3. Чим характеризується інфраструктура світового фондового ринку?

Тема 11. Міжнародний кредит

1. Сутність, принципи й функції міжнародного кредиту.

Формою руху позикового капіталу в міжнародних економічних відносинах є міжнародний кредит. Міжнародний кредит, будучи формою руху позикового капіталу, відображає його специфіку в сфері міжнародних економічних відносин за допомогою виконання ряду функцій. По-перше, міжнародний кредит забезпечує перерозподіл позикових капіталів між країнами, регіонами, галузями для забезпечення потреб розширеного відтворення. Реалізація цієї функції забезпечує вирівнювання національних прибутків у середні прибутки та сприяє підвищенню його маси. По-друге, міжнародний кредит замінює готівковий валютний обіг. Виконання цієї функції сприяє економії витрат обігу в сфері міжнародних розрахунків шляхом заміни реальних грошей кредитними. На основі міжнародного кредиту виникли кредитні способи міжнародних розрахунків – векселі, чеки, а також банківські перекази, депозитні сертифікати тощо. Економія часу обігу позикового капіталу в міжнародних економічних відносинах збільшує час виробничого функціонування капіталу, забезпечуючи розширення виробництва й ріст прибутків. І, нарешті, по-третє, міжнародний кредит сприяє прискоренню процесу капіталізації додаткової вартості, забезпечуючи тим самим прискорення концентрації й централізації капіталу.

Міжнародний кредит – це форма руху позикового капіталу в сфері міжнародних економічних відносин, пов'язаного з наданням різноманітних ресурсів (товарних, валютних) на умовах повернення, терміновості, забезпеченості та сплати відсотків.

У світовій економіці міжнародний кредит забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів між національними економіками, стимулює прискорення економічного росту, сприяє розвитку розширеного відтворення.

Зв'язок міжнародного кредиту з економічними законами ринку й відтворенням виявляється в його принципах: *повернення* (якщо отримані кошти не повертаються, то має місце безповоротна передача грошового капіталу, тобто фінансування); *терміновість* (забезпечує повернення кредиту у встановлені кредитною угодою строки); *платність* (відображає дію закону вартості й спосіб здійснення диференційованих умов кредиту); *матеріальна забезпеченість* (виявляється в гарантії погашення міжнародного кредиту) і *цільовий характер* (визначення конкретних об'єктів позики).

Характер розвитку міжнародних кредитних відносин на сучасному етапі характеризується рядом особливостей. Розвиток діяльності ТНК

вимагає значних капіталів, які спроможні надати лише великі транснаціональні банки. У зв'язку з цим найважливішим явищем у розвитку банківського кредиту стає його збільшення. Зміна структури промислового капіталу, пов'язана з розвитком концентрації виробництва й НТП, вимагає фінансових вкладів, які надаються на тривалій основі. ТНБ, маючи диверсифіковану депозитну базу, спроможний надавати довгострокові капіталовкладення. У сучасних умовах розвитку міжнародного бізнесу великі банківські й промислові монополії тісно переплітаються, в результаті чого використання кредитів банками-монополістами стає одним із методів конкурентної боротьби. В обмін на надання кредитів ТНБ вимагає повного обслуговування лише в підконтрольних ним відділеннях і філіях. Більший об'єм фінансових операцій забезпечує додаткові прибутки ТНБ.

Особливе місце міжнародний кредит має в розвитку міжнародної торгівлі. Однією з найдавніших форм зовнішньоекономічного кредиту є *фірмовий кредит* – позика, яка надається експортером однієї країни імпортеру іншої у вигляді відстрочки платежу. За своєю суттю це комерційний кредит, який використовується у зовнішній торгівлі. Фірмовий кредит може мати різні строки (від одного року до семи років) та декілька видів:

вексельний кредит передбачає оформлення переказного векселя експортера на імпортера після оформлення зовнішньоторговельного контракту. Отримавши комерційні документи, імпортер дає згоду на сплату векселя, тобто акцептує його.

кредит за відкритим рахунком здійснюється через відповідні банківські рахунки експортера й імпортера. Так, експортер записує на рахунок імпортера боргове зобов'язання на суму, еквівалентну вартості відвантажених товарів з урахуванням нарахованих відсотків. У свою чергу імпортер має погасити своє зобов'язання з кредиту й відсотків у строки, визначені кредитною угодою.

кредит у формі авансу покупця означає, що сплативши попередньо частину вартості товару, імпортер бере на себе зобов'язання прийняти товари, що постачаються в кредит.

До середини ХХ століття фірмові кредити за своїм вартісним об'ємом практично в два рази перевищували банківські експортні кредити. Однак бурхливий розвиток міжнародної торгівлі, якісні зміни в системі міжнародного кредиту сприяли зменшенню фірмових кредитів за рахунок розширення банківського зовнішньоторговельного кредитування. Він має більше переваг для імпортера, оскільки забезпечує довші строки кредитування, меншу вартість кредиту, великі об'єми постачань за більшої маневреності в обранні постачальників необхідної продукції.

Банківські зовнішньоторговельні кредити включають експортні й фінансові кредити. *Експортний кредит* надається банком країни-експортера банку країни-імпортера або безпосередньо імпортеру. Він має зв'язаний характер і надається в грошовій формі. Банки беруть участь у фінансуванні експортних кредитів у двох основних формах: прямій (надання кредиту іноземному покупцю) та опосередкованій (цільове фінансування експортерів, які потім надають кредит іноземному покупцю). *Фінансовий кредит* не має зв'язаного характеру й дозволяє здійснювати купівлю необхідних товарів на будь-якому ринку.

Роль кредитування у розвитку міжнародної торгівлі постійно зростає. На цей час головне у конкурентній боротьбі банків не власне кредитування, а умови кредитування: відсоткові ставки; строки кредиту, в тому числі пільговий період; страхування кредитів; розподіл між учасниками ризиків кредитних відносин тощо. При кредитуванні міжнародної торгівлі сировинними товарами, а також при обміні послугами, як правило, використовується короткостроковий кредит. Експорт машин та обладнання обслуговується традиційно-середньостроковими кредитами. Масштабні проекти в основному кредитуються на довгостроковій основі.

2. Світовий кредитний ринок і його структура.

Існують різноманітні форми і види міжнародних кредитів, які становлять велику класифікацію:

– *за строками міжнародні кредити поділяються на:* короткострокові (від одного дня до року); середньострокові (від одного року до п'яти років); довгострокові (понад п'ять років);

– *за призначенням розрізняють:* фірмові або комерційні кредити (пов'язані з обслуговуванням міжнародної торгівлі товарами та послугами); фінансові кредити (пов'язані з отриманням цінних паперів для інвестиційних проектів, сплати зовнішнього боргу, проведення валютної інтервенції тощо); проміжні кредити (пов'язані з обслуговуванням змішаних форм, наприклад, експорту капіталів, товарів, послуг, наприклад, інжинирінг);

– *залежно від суб'єктів виділяють:* приватні кредити; кредити, надані юридичними особами; банківські кредити; урядові кредити; кредити міжнародних організацій;

– *за формою надання кредити поділяються на:* товарні кредити (у формі відстрочки сплати при експорті товарів) та валютні кредити (кредити, які надаються банками в грошовій формі);

– *залежно від валют міжнародні кредити надаються:* у валюті країни-кредитора; у валюті країни-позичальниці; у валюті третьої країни; у міжнародних розрахункових одиницях;

– за технікою надання міжнародні кредити поділяються на: готівкові кредити, які зараховуються на рахунок одержувача позики; акцептні (у формі акцепту, тобто згода платити, тратти – імпортером або банком); депозитні сертифікати; облігаційні позики; синдиковані кредити;

– з точки зору забезпечення розрізняють: забезпечені кредити (забезпеченням кредитів можуть служити товари, цінні папери, нерухомість та інші цінності) та бланкові кредити (видаються під зобов'язання одержувача позики виплатити кредит у визначений строк);

– за своїм призначенням кредити бувають: зв'язані (кредити, які мають суворо цільовий характер); фінансові (кредит може бути використаний з будь-якою метою);

– за способом погашення розрізняють кредити: з рівномірним погашенням, з нерівномірним погашенням; з одночасним погашенням;

– за видами відсоткових ставок кредити бувають з: плаваючою ставкою; фіксованою ставкою; комбінацією ставок;

– за способом використання міжнародні кредити можуть бути з багаторазовим та одноразовим використанням;

У міжнародному кредитуванні розширюються обсяги *синдикованих кредитів* – кредитів, які організовані великими комерційними банками, що входять до консорціуму. Такий вид міжнародних кредитів дозволяє об'єднувати значні ресурси його учасників для проведення великих кредитних угод. У 2007 році в світовому господарстві було анонсовано понад 2,7 трлн. дол. синдикованих кредитів, з яких 82% належало розвинутим країнам світу.

Таблиця 11.1

**Анонсовані міжнародні синдиковані кредити
за національною належністю (млрд. дол.)**

	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Всі країни світу</i>	2232,3	2121,8	2770,0	1471,0	998,1
у тому числі розвинуті країни	1991,0	1822,5	2256,6	1100,2	772,4
США	978,0	848,9	1070,3	427,2	253,3
Японія	19,3	42,8	75,5	46,8	40,9
Німеччина	131,6	170,8	126,4	48,7	74,7
Франція	170,9	118,0	167,5	76,4	35,2
Італія	73,6	26,0	36,5	23,5	28,7
Великобританія	180,6	137,0	240,8	123,3	61,6
Канада	71,3	72,6	78,5	40,7	33,2

Як правило, синдіковані кредити надаються строком не менше 5 років, і їхні об'єми досягають декількох мільярдів. Техніка надання синдікованих кредитів має наступні особливості. Керуючий банк здійснює переговори з одержувачем позики про умови кредиту. Члени керуючої банківської групи підписуються на певні частки спільного кредиту й стають банками-андерайтерами. У свою чергу банки-андерайтери можуть розбити власні частки кредитування та передати їх іншим кредиторам. Таким чином, окрім традиційних відсотків за кредит одержувач позики сплачує й комісію за керування, участь, посередництво, консультування тощо.

Синдіковані кредити надаються на умовах ролл-овер (відсоткових ставок, що змінюються та які регулярно розглядаються через 3-6 місяців). Розміри ролл-оверних кредитів коливаються в широких межах від 300 млн. дол. до 2,5 млрд. дол. У видачі консорціального кредиту беруть участь від 2 до 30 кредитних установ різних країн, між якими й розподіляється кредитний ризик. Ролл-оверна система кредитування грає важливу функцію трансформації короткострокових коштів у більш довгострокові.

Структуру сучасного світового кредитного ринку формують світовий ринок банківських кредитів і світовий ринок боргових цінних паперів. Величина світового ринку банківських кредитів у сучасних умовах оцінюється в 93 трлн. дол. 70% усіх банківських активів світу припадає на країни ЄС, США та Японію.

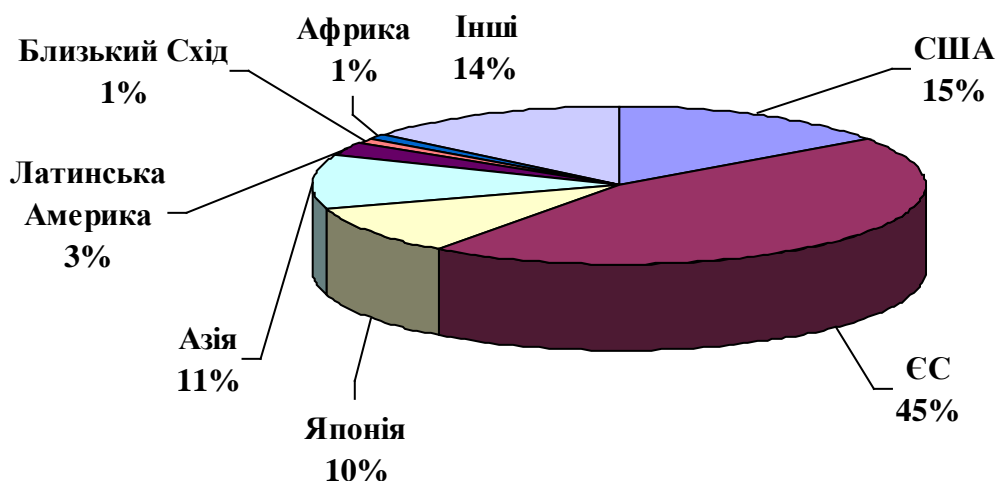

Рис. 11.1 Розподіл банківських активів серед країн та регіонів світу (2009 р.)

Вартість міжнародних кредитів визначається в результаті співвідношення попиту й пропозиції на позиковий капітал. Однак характерною особливістю сучасного ринку капіталів є численність відсоткових ставок. Основою відсоткових ставок у міжнародному кредитуванні є ставка пропозиції по короткостроковим міжбанківським

кредитам у Лондоні – **LIBOR** (London Interbank offered rate). За даною ставкою лондонські банки надають один одному незабезпечені короткострокові кредити. На практиці LIBOR визначають великі банки Лондона, які кожного дня об 11.00 ранку фіксують власні ставки. «*Financial Times*» щоденно публікує середньоарифметичну ставку LIBOR усіх найкрупніших банків світу. До базової ставки додається надбавка – спред (Sprad) – маржа, тобто винагорода за банківські послуги. Її рівень визначається станом ринку, кредитоспроможністю одержувача позики, характеристикою самого кредиту – його строку, об'єму.

На євrorинку спостерігається відносна незалежність міжнародних відсоткових ставок. У той же час між національними й міжнародними відсотковими ставками існує взаємозалежність. З одного боку, рівень ставок на національному ринку становить основу формування відсоткових ставок на міжнародному ринку. З іншого боку, рівень міжнародних ставок відбивається й на національних ставках, які традиційно є наближеними до рівня інтернаціональної відсоткової ставки. В країнах з розвинутою ринковою економікою рівень реальних відсоткових ставок по депозитах і по кредитах є більш низьким порівняно з країнами, що розвиваються, та з перехідною економікою. Високий рівень конкурентної боротьби у банківському бізнесі в розвинутих країнах призвів і до того, що рівень банківського спреду в цій групі країн є також найменший.

Таблиця 11.2

**Окремі індикатори банківського фінансування
в країнах світу, %**

	Рівень реальних ставок по депозитах			Рівень реальних ставок по кредитах			Рівень реального банківського спреду		
	1995-1997	1998-2002	2003-2007	1995-1997	1998-2002	2003-2007	1995-1997	1998-2002	2003-2007
Розвинуті країни	0,5	1,4	0,4	6,2	5,7	4,0	5,7	4,3	3,5
Країни з перехідною економікою	-1,2	1,4	0,0	22,1	14,1	10,3	23,4	12,6	10,3
Країни, що розвиваються	0,8	2,4	-0,3	10,3	11,5	8,2	9,2	9,1	8,4

Паралельно з міжбанківською ставкою пропозиції по короткостроковим кредитам у Лондоні встановлюється міжбанківська відсоткова ставка попиту по короткострокових операціях, яка називається **LIBID** (London Interbank bid rate). Як правило, її рівень на 10-12 % нижче ставки LIBOR. Ця різниця у ставках є важливим джерелом банківських

прибутків. Середня ставка між LIBOR і LIBID визначає ставку **LIMIN** (London International mean rate). За аналогією LIBOR у інших фінансових центрах формує власні базові ставки: FIBOR у Франкфурті-на-Майні, CIBOR у Сінгапурі, BIBOR – у Бахрейні тощо.

Якісні зміни у розвитку світового ринку позикових капіталів пов'язані з тим, що у сучасних умовах відбувається трансформація кредитних операцій в операції з цінними паперами. Ці процеси, що протікають у сучасній фінансовій системі, отримали назву *сек'юритизації*. Окрім ринку короткострокових, середньострокових і довгострокових банківських єврокредитів, світовий ринок позикових капіталів включає й ринок боргових цінних паперів. Так, наприклад, на суму кредиту, що видає ТНБ, випускаються облігації, що дозволяє банкам повертати гроші раніше строку погашення кредиту. Окрім того, банки поєднують декілька кредитів з різними характеристиками (строками погашення, ступінню ризику, валютою тощо) в один кредитний пул та на його основі випускають єдині облігації. Завдяки цим процесам міжнародний кредит трансформується в актив, що має вільний обіг на ринку.

Міжнародний кредит як форма залучення ресурсів втрачає свої позиції, його місце поступово займають єврооблігації. Обсяг сучасного світового ринку боргових цінних паперів оцінюється в 92,1 трлн. дол. Як і на ринку банківських активів світу в структурі світового ринку боргових цінних паперів також домінують країни ЄС, США та Японія, загальний обсяг володіння якими становить 83,7% від всього обсягу ринку.

Таблиця 11.3

**Структура світового ринку
боргових цінних паперів, млрд. дол. (2009 р.)**

	Державні цінні папери	Корпоративні цінні папери	Всього	
			млрд. дол.	%
Світове господарство:	36403,4	55679,0	92082,4	100,0
у тому числі				
ЄС	10076,4	23479,6	33556,0	36,4
США	9478,2	22173,8	31652,0	34,4
Японія	9657,4	2263,5	11920,9	12,9

З 60-х років ХХ століття у міжнародних кредитних відносинах провідних країн розвивалися два паралельні ринки облігаційних позик. З одного боку, це традиційні іноземні облігації, які розміщуються одержувачами позик – нерезидентами на національних ринках капіталів, а з

іншого, – єврооблігації, які розміщуються на позанаціональних ринках капіталів. І перший, і другий вид відноситься до *міжнародних (зовнішніх) облігаційних позик*.

Іноземні облігації розміщуються в валюті країни-кредитора відповідно до національного законодавства. Найважливішими ринками іноземних облігацій є фінансові центри – Цюрих, Нью-Йорк, Токіо, Лондон, Амстердам, Франкфурт-на-Майні. Багато іноземних облігацій мають стійкі на світових фінансових ринках назви, які широко розповсюджені серед професійних учасників цих ринків. Найвідомішими іноземними облігаціями є: янки (Yankee Bonds) у США, самурай (Samurai Bonds), шибосай (Shibosai Bonds), дайміо (Daimyo Bonds), шогун (Shogun Bonds) в Японії, бульдог (Bulldog Bonds) у Великій Британії, Рембрандт (Rembrandt) у Голландії, матадор (Matador) в Іспанії, кенгуру (Kengaroo Bonds) в Австралії. Європозики випускаються у валюті, що є іноземною і для одержувача позики, і для кредитора, а євроринок – вільним від офіційних обмежень. Разом з тим і євроринок, і національні ринки впливають один на одного.

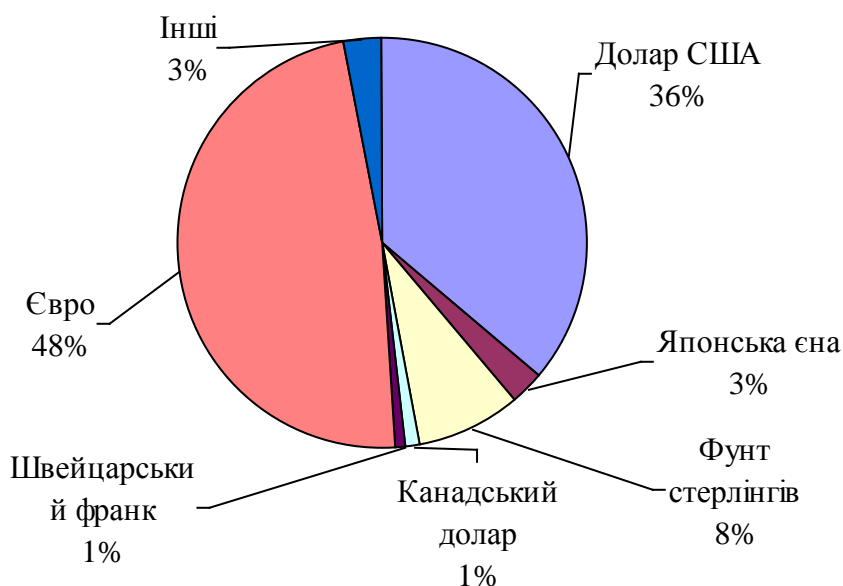

Рис. 11.2 Загальний обсяг випуску міжнародних боргових цінних паперів залежно від валюти випуску

Головними одержувачами позики на євроринку виступають ТНК. За їхнім дорученням банки займаються організацією випуску й розміщення єврооблігацій. Основними покупцями на ринку боргових зобов'язань є інституціональні інвестори – інвестиційні фонди, пенсійні, страхові компанії тощо. На ринках, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою використання облігацій є важливою тенденцією у зовнішньому фінансуванні бізнесу (рис. 11.3).

На основі класичного типу фінансових інструментів – іноземних облігацій – виникли альтернативні види боргових зобов'язань, насамперед, глобальні й паралельні облігації. *Глобальні облігації* розміщуються одночасно на ринку єврооблігацій і на одному або декількох національних ринках. *Паралельні облігації* – облігації одного випуску, які розміщуються на відміну від іноземних облігацій одночасно в декількох країнах, на декількох національних ринках у валютах країн розміщення позики. Тобто один випуск паралельних облігацій залежно від кількості країн, де відбувається його розміщення, поділяється на декілька траншей.

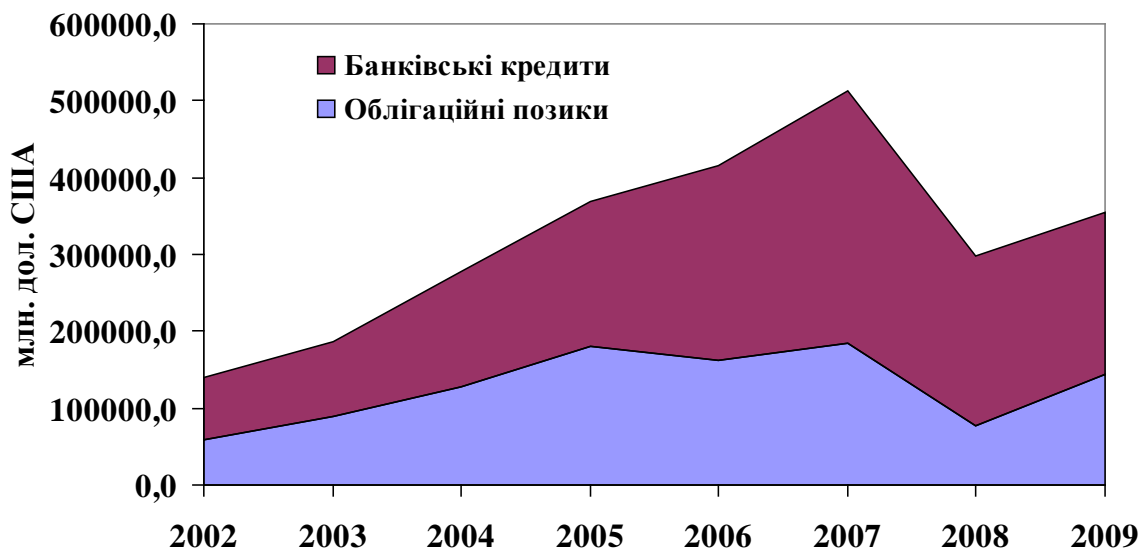

Рис. 11.3 Динаміка зовнішнього фінансування фірм в країнах, що розвиваються та з перехідною економікою, млн. дол. США

Глобальне розміщення облігацій стає важливою особливістю розвитку світового ринку капіталів. Існує досить широка класифікація облігацій, що застосовуються в сучасній світовій фінансовій системі:

- за строками погашення облігації можуть бути: довгострокові й середньострокові (євроноти),
- за призначенням виділяють наступні види випуску облігацій: цільова емісія (облігації випускаються під конкретний інвестиційний об'єкт); фінансова емісія (основне призначення облігацій – згладжування нерівномірного надходження коштів до бюджету, фінансування поточних витрат); змішаний тип (на цілі фінансування проектів та поточних витрат),
- за способом розміщення розрізняють: глобальні облігації; єврооблігації; паралельні й іноземні облігації,
- за способом забезпечення розрізняють забезпечені й незабезпечені («голі») облігації,

- за способом виплати доходу виділяють: облігації з фіксованою відсотковою ставкою; облігації з нульовим купоном і облігації з плаваючою ставкою купона,
- облігації можуть бути з *різною періодичністю виплат купону*: раз на рік (характерно для більшості єврооблігацій); два рази на рік (зустрічається дуже рідко) та щоквартально (характерно для євронот),
- облігації можуть бути випущені *різними емітентами*: міжнародними організаціями; національними урядами; муніципальними органами; корпораціями.

Розвиток міжнародних економічних відносин сприяв якійсь і кількісній зміні в системі міжнародних позик. Кількісні зміни полягають в їх динаміці, а якісні – у зміні питомої ваги облігаційних позик на загальну суму запозичень на світовому ринку капіталів. Основними тенденціями розвитку світового ринку фінансових ресурсів у сучасних умовах глобалізації стали роль міжнародних ринків, що посилюються та мають наднаціональний характер. Вже зазначалося, що складовою економічної глобалізації є фінансова глобалізація. Пом'якшення бар'єрів, що регулюють фінансові ринки, сферу банківського бізнесу, злиття різних секторів і сегментів світового ринку капіталу, обумовили появу принципово нового процесу розвитку фінансів – конвергенції міжнародних ринків позикового капіталу.

3. Економічні наслідки міжнародної позики

Для оцінки впливу міжнародного кредиту на добробут країн розглянемо умовний приклад руху позикового капіталу між двома країнами. Для цього на графіку (рис. 11.4) на горизонтальній вісі відобразимо об'єми сукупного вкладеного капіталу в двох країнах (OO^*), а на вертикальній – рівень відсоткової ставки r – доходу на вкладений капітал. По мірі збільшення запасу капіталу в кожній країні величина його граничного продукту скорочується, що призводить до зниження прибутку на вкладений капітал. Динаміку граничної продуктивності капіталу в країні А й у країні Б відображають, відповідно, криві MPK_A та MPK_B .

В умовах відсутності міжнародного обміну весь капітал інвестується в національну економіку (для країни А – відрізок OA , для країни Б – відрізок $O''A$). При цьому в країні А через високу конкуренцію щодо вкладу інвестицій установиться низький рівень прибутку на вкладений капітал, об'єм національного виробництва становитиме $(a+b+c+d+e+f)$. У країні Б гранична продуктивність капіталу значно вища, оскільки конкуренція щодо його залучення досить висока. Об'єм виробництва за наявними запасами капіталу ($O''A$) в країні Б становитиме $(k+j+i)$.

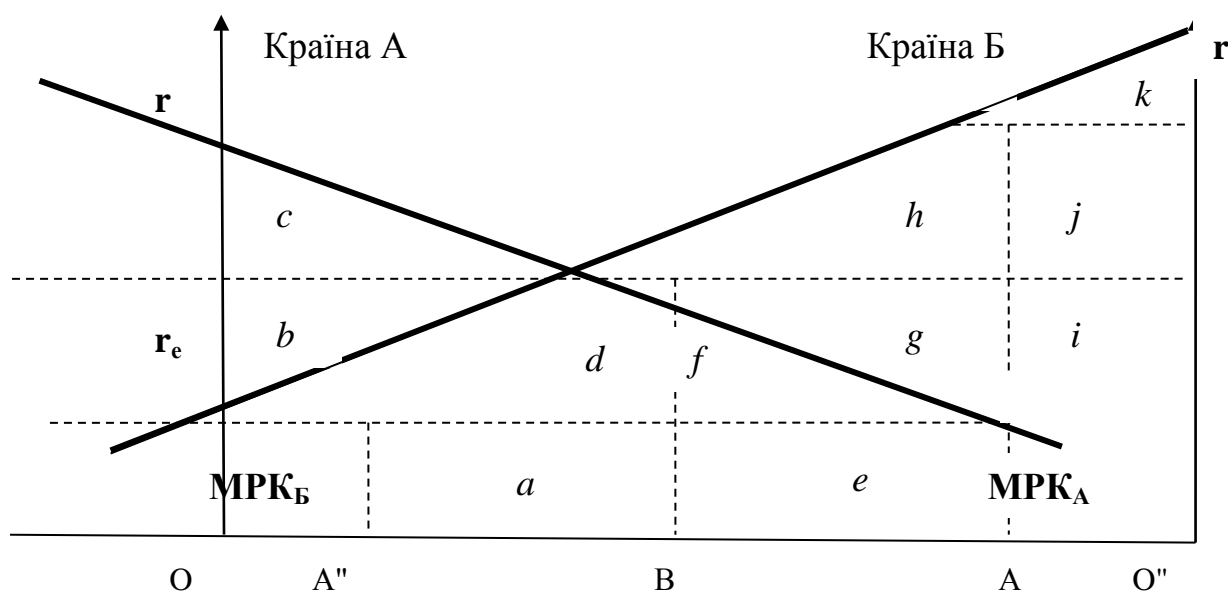

Рис. 11.4 Економічні наслідки міжнародного руху капіталу

Різна продуктивність капіталу, диференційовані рівні прибутку на вкладений капітал сприятимуть міграції капіталу в умовах зняття обмежень на його переміщення. Для інвесторів країни А привабливою буде вища прибутковість капіталу на ринку країни Б, одержувачі позики країни Б будуть зацікавлені у дешевших кредитних ресурсах країни А. Таким чином, за умов, що склалися на ринку, виникне перелив капіталу з країни А до країни Б, в результаті чого рівень відсотку на ринку країни А почне зростати, а на ринку країни Б, навпаки, знижуватися. В результаті вільного переливу капіталу виникне вирівнювання граничної продуктивності капіталу в обох країнах і встановиться новий рівнозначний рівень відсотку (r_e). Сукупний об'єм виробництва в двох країнах збільшиться на величину ($g+h$).

У нових умовах об'єм інвестування в країні А становитиме OB , а капітал у розмірі BA буде наданий у кредит одержувачам позики країни Б. У такому випадку об'єм виробництва всередині країни А становитиме ($a+b+c+d$). Крім того, ця країна отримає прибуток на вкладений у країну Б капітал у розмірі ($e+f+g$). Таким чином, сумарний вигаш країни А від міжнародного руху капіталу становитиме ($a+b+c+d+e+f+g$), а чистий, відповідно, (g).

Додатковий прибуток країни Б від використання позикового капіталу становитиме область ($g+h$). З урахуванням того, що об'єм виробництва в цій країні за рахунок внутрішніх інвестицій становитиме ($k+j+i$), а за використання залученого капіталу доведеться віддати країні А відсоткові виплати (g), то чистий вигаш країни Б в результаті міжнародної міграції становитиме (h).

Таким чином, як і у випадку з міжнародною торгівлею, міжнародна міграція капіталу в цілому для країн є взаємовигідною – і для країни-кредитора, і для країни-одержувача позики. Однак розподіл вигаду між суб'єктами ринку всередині кожної з країн буде неоднорідним. У країні-кредиторі (країна А) власники капіталу мають можливість вигідніше вкласти капітал і отримати, відповідно, вищий прибуток. При цьому одержувачі позики країни-кредитора програють, оскільки для них залучення капіталу коштуватиме дорожче в нових умовах. Щодо країни-одержувача позики (країна Б), то в цьому випадку у вигравші є одержувачі позики іноземного капіталу, а національні кредитори програють, оскільки опиняються в умовах жорсткішою конкурентної боротьби.

4. Проблема зовнішньої заборгованості

В умовах стабільного розвитку світової економіки міжнародне кредитування може бути ефективним з глобальної точки зору. Однак міжнародний кредит часто виходить зі стану рівноваги, що призводить до великих втрат, як одержувачів позики, так і кредиторів.

Використання позикового капіталу, насамперед міжнародних кредитів, може привести до негативних наслідків для національного господарства:

- штучно розширюються межі виробництва й асортименту, що сприяє посиленню диспропорції на макрорівні;
- міжнародний кредит може виступати як інструмент протекціонізму й міжнародної конкуренції;
- при неефективному використанні міжнародного кредиту виникають економічні проблеми, пов'язані з кризою зовнішньої заборгованості.

Сума фінансових зобов'язань країни іноземним кредиторам, що підлягає погашенню у встановлені строки, формує *зовнішню заборгованість*. Не ефективне використання зовнішнього фінансування (міжнародних кредитів) призводить до розвитку *кризи зовнішньої заборгованості*. Головною причиною періодичної повторюваності міжнародної кризи заборгованості є наявність великої мотивації до відмови платежів з заборгованості суверенними боржниками.

Зовнішній державний борг – заборгованість держави за непогашеними зовнішніми позиками і невиплаченими за ними відсотками.

Залежно від строків платежу розрізняють наступні види зовнішньої заборгованості: капітальну (строк платежу не настав); поточну (строк платежу настає або вже настав); прострочену. Зовнішня заборгованість може

сформуватися: з позик на комерційних умовах; з пільгових кредитів; з позик міжнародних організацій.

Однією з серйозних проблем функціонування глобальної економічної системи стала *світова боргова криза*. За часом боргова криза співпадає з серпнем 1982 року, коли Мексика проголосила призупинення платежів з боргу, за нею пішли слідом Бразилія, Аргентина та інші латиноамериканські країни. У результаті зовнішній борг країн, що розвиваються, став значним гальмівним фактором їх розвитку. Розвиток процесів глобалізації перетворив цю регіональну кризу на явище світового масштабу. Кредитори призупинили нове кредитування, в масовому порядку вимагали погашення боргів, прискорюючи тим самим розвиток всесвітньої боргової кризи.

Серед причин виникнення світової боргової кризи слід виокремити наступні. Насамперед, слід зазначити, що якщо на початку 70-х років ХХ ст. основна фінансова допомога надходила до країн, що розвиваються, у вигляді експортних кредитів і приватних прямих інвестицій, то вже з другої половини 70-х рр. різко виросла роль банківських кредитів. Індивідуальні й синдикувані кредити спрямовувалися для обслуговування потреб урядів країн, що розвиваються, або державних банків і компаній під урядові гарантії, що подавало надію ТНБ, які активно кредитували ці держави.

Різкий стрибок світових цін на нафту в 1973 році сприяв збільшенню дефіцитів платіжних балансів з поточних операцій країн, що імпортують нафту. З іншого боку, додатковий приплив капіталу до країн, що експортують нафту, не міг повністю використовуватися, тому в надлишку надходив до євровалютного ринку, де капітали акумулювалися ТНБ і спрямовувалися для кредитування у країни, що розвиваються. Контроль з боку ТНБ за використанням наданих кредитів першочергово був незначним, що сприяло не ефективному використанню позик країнами, що розвиваються (фінансування поточних витрат урядів і корпорацій, оплата старих боргів).

Початок 80-х рр. співпав з виплатою основної частини заборгованості країн, що розвиваються. Оскільки більша частина позик надавалася в американських доларах, то зміцнення цієї валюти на початку 80-х рр. значно збільшило платежі країн, що розвиваються, з обслуговування боргу. Погіршення світової економічної кон'юнктури в 1980-1982 роках призвело до скорочення світової торгівлі й зменшення попиту на товари у країнах, що розвиваються. Вищезазначені фактори зменшили можливості в отриманні нових фінансових коштів для країн, що розвиваються. Виникнення кризи зовнішньої заборгованості в ряді країн сприяло втечі капіталу за кордон (близько 50 % всіх позик країн, що розвиваються).

Більша частина міжнародного банківського кредитування (провідну роль грали ТНБ США, Великої Британії та Німеччини) приходилася на

країни Латинської Америки – більше 50 % загального обсягу. Близько 25 % становило кредитування країн Східної Азії й басейну Тихого океану, близько 10 % отримали африканські країни. Несвоєчасне погашення боргу однією країною, групою країн в умовах глобалізації набуває хронічного характеру. Якщо в 1988 році 34 країни мали прострочені платежі з заборгованості, то в кінці 1986 року їх чисельність досягла 57, а на початку 90-х років у борговій кризі опинилися 72 держави, на долю яких приходилося 60 % зовнішнього боргу. У наступні роки кількість країн-боржників поповнилася за рахунок держав з перехідною економікою, які для здійснення структурних реформ були вимушені брати широку зовнішню позику.

У цілому вплив боргової кризи на країни, що розвиваються, виявився дуже негативним, оскільки загальмувався економічний ріст в цих державах. Проведення структурної перебудови виявилось неможливим через обмежене фінансування. Залучені ресурси спрямовувалися, насамперед, на обслуговування внутрішнього й зовнішнього дефіцитів. Значно скоротилися офіційні золотовалютні резерви країн, що розвиваються. З метою вирівнювання платіжного балансу країни, що розвиваються, скорочували імпорт, а це стримувало ріст виробництва й експорту. Розвиток зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, за регіональними групами поданий на рис. 11.5.

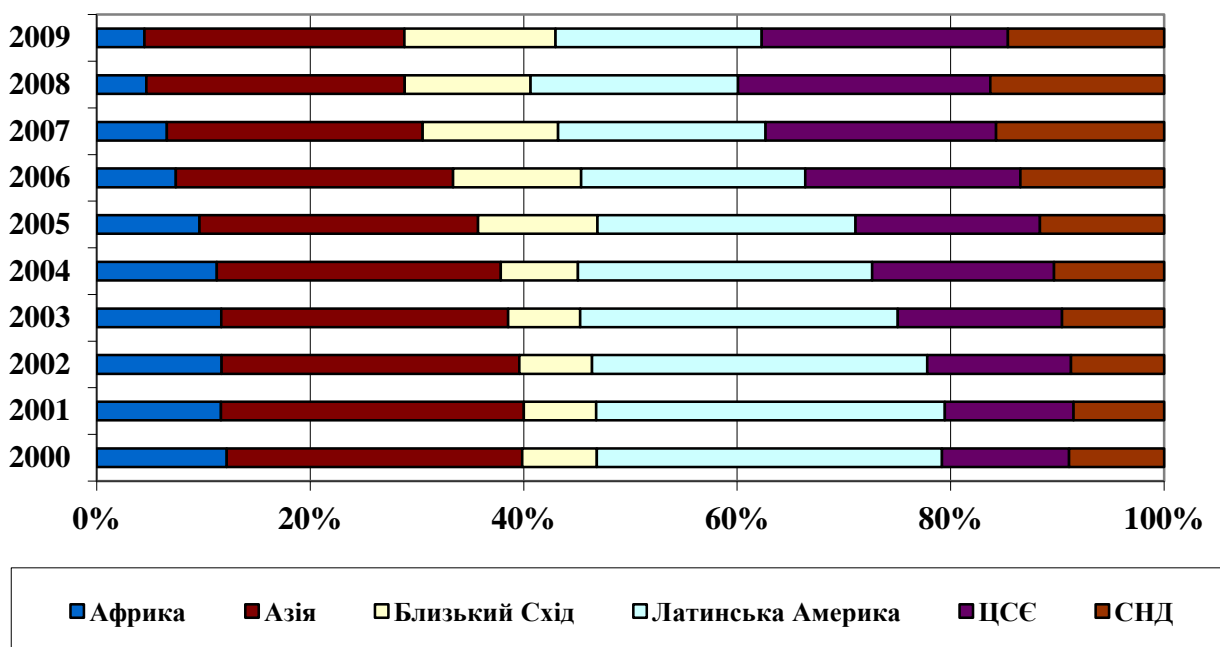

Рис. 11.5 Динаміка зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються

В умовах стабільного розвитку світової економіки міжнародне кредитування може бути ефективним з глобальної точки зору. Однак міжнародний кредит часто виходить зі стану рівноваги, що призводить до великих втрат як одержувачів позики, так і кредиторів. Головною причиною періодичної повторюваності міжнародної кризи заборгованості є наявність великої мотивації до відмови боргових платежів суверенними боржниками.

Неможна примусити суверенних боржників сплачувати борги, якщо у них немає такого бажання. Кредитори не мають можливості звернутися до суду або накладити арешт на активи боржників.

В умовах глобалізації світогосподарських зв'язків і інтернаціоналізації валютно-фінансової сфери неможливо забезпечити стабільний розвиток національного господарства, спираючись лише на внутрішні джерела. Однак фінансова відкритість в участі в міжнародних кредитно-фінансових відносинах не повинна мати негативні наслідки для макроекономічної стабільності держави. Неefективне використання зовнішнього фінансування (міжнародних кредитів) приводить до розвитку кризи зовнішньої заборгованості. Великими боржниками є не лише слаборозвинені, але й розвинені країни. Слід розрізняти поняття «борг» і «чистий борг», оскільки боржники по відношенню до одних країн можуть бути кредиторами по відношенню до інших. Крім того, один і той самий обсяг боргу може мати різні наслідки по відношенню до країн, які мають відмінні макроекономічні показники (чисельність населення, об'єм ВВП тощо). Країна може залучити іноземні кредити до тих пір, доки їх сума перевищуватиме суму відпливу коштів з обслуговування боргу, тобто суму відсотку, а потім може настати відмова виплати зовнішньої заборгованості.

Оскільки одержувачем позики виступає незалежна держава, то механізми примушення його до платежів дуже обмежені. Одним із надійніших способів вирішення проблеми права власності на кредити є введення забезпечення (застави) у вигляді активів того або іншого виду, які можуть перейти до власності кредитора:

- активи країни-боржниці у країні-кредиторі (земля, будівлі, літаки, торгові судна тощо);
- крупні вклади країни-боржниці до банків й установ на території країни-кредитора;
- широка участь країни-боржниці в торгівлі з країною-кредитором.

Наявність вищезазначених активів, які знаходяться в заставі, впливає на бажання одержувачів позики своєчасно обслуговувати свої борги. Другим важливим фактором, який впливає на своєчасне виконання кредитних угод, є можливість одержання нових позик. Наприклад, Міжнародний Валютний Фонд надає проблемним боржникам нові позики лише за виконання певних умов (скорочення державних витрат, обмеження грошової маси тощо). Достатня кількість нових кредитів дає країнам-боржницям і стимул, і засіб до виплати попередніх боргів.

Розвиток *теорії проблеми зовнішньої заборгованості* пройшов декілька етапів. Першочергово вважалося, що країни, що розвиваються, які зазнали дефіциту балансу поточних операцій, зможуть своєчасно забезпечити

обслуговування зовнішніх позик. У подальшому економічні дослідження були присвячені аналізу механізмів забезпечення платежів з боргів за допомогою системи заходів примусення (наприклад, політичної конфронтації з країною-кредитором) або, навпаки, заохочення (наприклад, надання нових позик за умови погашення попередніх кредитів). Погане обслуговування зовнішніх позик примусило переглянути вирішення проблеми зовнішньої заборгованості в кінці 80-х рр. ХХ ст. з точки зору перенесення строків платежів та довгострокової реструктуризації боргу. Було обґрунтовано, що зовнішній борг негативно впливає на ріст заощаджень у країнах, що розвиваються, оскільки він виступає негативним податком на державні ресурси. Глобальний характер кризи міжнародної заборгованості показав, що багато країн, що розвиваються, ніколи не зможуть обслужити свій зовнішній борг. З середини 90-х рр. ХХ ст. основний аспект у теорії проблеми зовнішньої заборгованості переноситься на механізм її списання й аналіз цього списання.

Реструктуризація заборгованості – перегляд строків і порядку виплати зовнішнього боргу, які приймаються за згодою боржників і кредиторів.

Якщо розмір зовнішнього боргу перевищує оптимальний рівень, то його обслуговування стає неможливим, і одержувач позики проголошує себе банкрутом. Це положення ґрунтується на *борговій кривій Лаффера*, яка показує оптимальний рівень зовнішньої заборгованості, що дозволяє країні-одержувачу позики забезпечувати прийнятні для країн-кредиторів платежі щодо її обслуговування. Ось чому, з точки зору кредиторів, основна задача реструктуризації зовнішнього боргу полягає у підтримці платоспроможності країни-одержувача позики на оптимальному рівні для кредиторів.

Першочергово, у першій половині 80-х рр. ХХ ст. ТНБ намагалися вирішити свої боргові проблеми в індивідуальному порядку за рахунок пролонгації кредитів, надання нових позик для обслуговування старих тощо. Однак подібні заходи по суті проблему зовнішньої заборгованості не вирішили, а лише перенесли на пізніший строк. З іншого боку, багато країн-одержувачів позики у цей період, висунувши тезу про взаємну відповідальність кредиторів і одержувачів позики, запропонували зовсім відмовитися від платежів.

Подальше загострення кризи міжнародної заборгованості показали неспроможність односторонніх підходів до вирішення цієї проблеми. У другій половині 80-х рр. ХХ ст. країни, що розвиваються, висунули *спільну програму врегулювання проблем зовнішньої заборгованості*, що послугувало основою для розвитку й прийняття спільних заходів з боку міжнародних організацій розвинених країн і країн, що розвиваються.

Особливу роль у вирішенні світової боргової кризи грають Паризький і Лондонський клуби держав-кредиторів.

Таблиця 11.4

Характеристики Лондонського й Паризького клубів кредиторів

Функціональна ознака	Лондонський клуб	Паризький клуб
Мета діяльності	Вирішення фінансових проблем країн, що розвиваються, щодо обслуговування й погашення зовнішнього боргу.	
Статус і оргструктура	Неформальні організації без офіційного мандату з непостійним складом учасників.	
Процедурна організація діяльності	Основні підходи до оцінки фінансової поведінки дебіторів і умов кредитування є ідентичними.	
Періодичність скликання засідань	Жорстко не регламентується, засідання проводяться у разі поточної необхідності.	
Початок діяльності	1976 р.	1956 р.
Сфера діяльності	Реструктуризація комерційними структурами.	Реструктуризація державними кредиторами.
Початок програми реструктуризації	Визначається дебітором (дата, вказана в інформаційному повідомленні боржника про відмову сплачувати борги).	Визначається кредитором (дата, з якої країни-кредитори відмовляються надавати нові кредити).
Представництво інтересів кредиторів	Інтереси кредиторів представляє Банківський консультативний комітет з числа найзацікавленіших банків.	Інтереси кредиторів представляють найвпливовіші банки незалежно від їх частки в борговому фінансуванні.
Можливість перегляду відсоткових платежів і основної суми боргу	Умови «старих» боргів не переглядаються. Клуб узгоджує пакет заходів з реструктуризації заборгованості, і банки стають власниками нових євробондів.	Домовленості минулих періодів можуть бути переглянуті.
Необхідність підтримки дебіторів міжнародними фінансовими організаціями.	Не обов'язкові.	Реструктуризація співпадає з вимогами підписання угоди на виділення траншей МВФ й альтернативне кредитування з інших джерел.

Паризький клуб – неформальна організація урядів держав-кредиторів, яка створена в 1956 році з метою регулювання міжнародної заборгованості і проведення з країнами-боржниками багатосторонніх переговорів щодо проблем реструктуризації державних боргів.

Паризький клуб нараховує до 20 держав-членів клубу, більшість з яких є членами Організації економічної співпраці й розвитку. Паризький клуб функціонує не на постійній основі, а збирається для вирішення конкретних боргових проблем окремих держав. Паризький клуб відкритий для всіх країн, які є кредиторами і які приймають практику його роботи. В результаті переговорів члени Паризького клубу на багатосторонній основі підписують з боржниками Узгоджений протокол реструктуризації боргу.

Перше засідання в рамках Паризького клубу було проведено урядом Аргентини з питання врегулювання графіку платежів з гарантованих кредитів. А вже з кінця 90-х рр. ХХ ст. приблизно 100 країн узгоджували з Паризьким клубом програми реструктуризації своїх боргів на суму більше 350 млрд. дол. Періодично умови реструктуризації зовнішнього боргу переглядаються (торонтські, лондонські, неапольські, ліонські умови).

Торонтські умови (1988-1991 рр.) передбачали наступний вибір країнами-кредиторами стратегії взаємовідносин з країнами-боржниками:

- часткове списання боргів (списання 33 % чистої поточної вартості боргу й перенесення платежів іншої частини на 14 років під ринкову відсоткову ставку з 8-річним пільговим періодом);
- збільшення строку погашення боргу (перенесення строків платежів на 25 років, враховуючи 14 років пільгового періоду);
- використання пільгової відсоткової ставки (перенесення платежів з боргів на 14 років під ринкову відсоткову ставку, зменшену на 3,5 пунктів, з 8-річним пільговим періодом).

Лондонські умови (1991-1994 рр.) включають:

- списання до 50 % чистої поточної вартості боргу;
- перенесення платежів на 23 роки з 6-річним пільговим періодом під пільгову відсоткову ставку;
- скорочення платежів з обслуговування боргу, відповідно до якого його розмір скорочується в результаті використання пільгової відсоткової ставки з виплатою частини, що залишилася, протягом 23 років з 5-річним пільговим періодом.
- виплата зовнішнього боргу протягом 25 років з 16-річним пільговим періодом.

Неапольські умови (діють з 1995 року):

- країни, що отримали пільги на основі Торонтських або Лондонських умов, отримують подальші пільги від кредиторів у вигляді списання 67 % чистої поточної вартості;
- країни, які мають середній прибуток на душу населення більше 500 дол., можуть списати не більше 50 % вартості боргу;
- списування боргів здійснюється за трьома напрямками: скорочення боргу з виплатою його частини, що залишилася, протягом 23 років, враховуючи 6 років пільгового періоду; скорочення платежів з обслуговування боргу за рахунок використання пільгової відсоткової ставки з виплатою частини, що залишилася, протягом 33-х років; виплата всього боргу протягом 40 років з 20-річним пільговим періодом.

Ліонські умови (узгоджені у грудні 1996 року і діють поряд з Неаполітанськими умовами) передбачають скорочення чистої поточної вартості боргу на 80 % з виплатою частини, що залишилася, протягом 40 років при 8-річному пільговому періоді.

Після проведення реструктуризації економічна політика країни-боржниці не залишається незалежною, а в значній мірі підкорена вимогам країн-кредиторів, між якими розподіляється частина зовнішнього боргу, що залишилася.

Лондонський клуб – неформальна організація великих приватних банків-кредиторів, що діє з 1976 року з метою врегулювання й реструктуризації приватної заборгованості. З країнами-боржницями переговори ведуться, як правило, одним із банків, який діє від імені й на доручення інших банків-кредиторів.

При проведенні реструктуризації в рамках Лондонського клубу використовуються наступні заходи: викуп приватних боргів у іноземних банків зі знижкою; обмін зовнішніх приватних боргів на акції корпоративного сектору; перенесення платежів; скорочення платежів з обслуговування боргу; надання нових позик для виплати старих боргів.

Вперше списання боргу перед кредиторами – членами Лондонського клубу – було застосовано в 1990 році щодо Мексики, Коста-Ріки і Венесуели. Від 30 до 50 % комерційних боргів було списано на початку 90-х років щодо Болгарії, Угорщини, Румунії, Польщі.

Держави СНД на момент розпаду СРСР мали радянські боргові зобов'язання, які за різними оцінками становили від 90 до 108 млрд. дол. Перед банками з Паризького клубу ці борги оцінювалися в 37 млрд. дол., а з Лондонського – спочатку в 16 млрд. дол., а після уточнення – в 32, 3 млрд.

дол. Спадкоємицею зобов'язань з зовнішньої заборгованості СРСР стала Росія. Таким чином, діяльність Паризького й Лондонського клубів кредиторів дозволяє реструктуризувати зовнішню заборгованість і, тим самим, послабити проблему кризи міжнародної заборгованості. Багато методів реструктуризації зовнішнього боргу дозволяє обрати найоптимальніший у конкретних національних умовах, а підходи до вирішення проблем зовнішнього боргу узгоджуються в рамках Паризького клубу офіційних кредиторів і Лондонського клубу приватних кредиторів. У Паризькому клубі реструктуризуються борги перед іноземними державами-кредиторами, а в Лондонському – перед комерційними фінансовими установами.

Для оцінки здатності країни в обслуговуванні зовнішнього боргу, аналізу його динаміки, зіставлення з іншими економічними системами Світовий банк використовує наступні показники:

- відношення загальної суми зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг (оптимальний рівень – не більше 200-275 %);
- відношення загальної суми зовнішнього боргу до валового національного прибутку (оптимальний рівень 50 %);
- відношення платежів з обслуговування боргу до експорту товарів та послуг (оптимальний рівень не більше 20-30 %);
- відношення платежів відсотків до валового національного прибутку;
- відношення міжнародних резервів до загальної суми зовнішнього боргу;
- відношення міжнародних резервів до імпорту товарів та послуг;
- частка короткострокового боргу в загальній сумі зовнішнього боргу;
- частка боргу міжнародним організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу.

Таблиця 11.5

**Динаміка зовнішнього боргу країн, що розвиваються,
по відношенню до експорту товарів та послуг, %**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Африка	180.3	183.6	179.7	154.1	126.8	90.6	63.8	60.7	61.4	77.8
Центральна та Східна Європа	133.5	126.1	131.0	127.9	120.0	112.3	118.9	123.6	144.1	192.0
СНД	127.6	121.2	118.7	113.0	98.1	92.7	94.8	113.5	91.3	133.0
Азія	93.9	98.0	86.6	74.8	63.0	53.9	48.0	44.6	40.4	51.6
Близький Схід	63.9	68.7	66.3	57.4	49.2	39.3	43.1	46.9	44.8	75.0
Латинська Америка	180.7	191.1	187.0	177.9	148.1	121.6	96.1	94.5	85.6	116.3

За показником відношення боргу до експорту товарів та послуг, домінують країни з перехідною економікою Центральної та Східної Європи (192,0%) та СНД (133,0%). Якщо у 2000 році за цим показником домінували країни Латинської Америки та Африки, то сьогодні вони займають, відповідно, третє і четверте місця.

За 2000-2007 рр. країни Африки, у яких показник відношення зовнішнього боргу до ВВП був найвищим, майже втричі його зменшили (з 62,8% до 23,7). Найбільш високим цей показник сьогодні залишається по групі країн Центральної та Східної Європа (53,2%) та країн СНД (39,6).

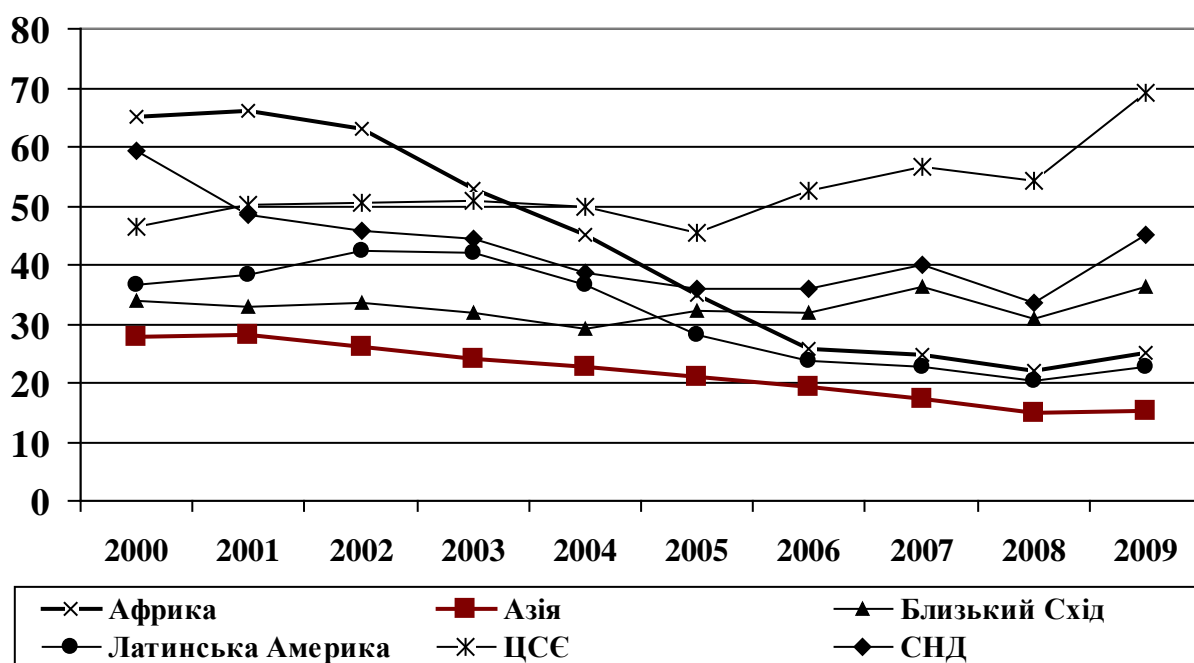

Рис. 11.6 Динаміка зовнішнього боргу країн, що розвиваються, по відношенню до ВВП за регіональними групами, %

Механізм реструктуризації зовнішньої заборгованості країни, розроблений міжнародними фінансовими організаціями, включає наступні обов'язкові умови:

- прийняття країною-одержувачем позики програми стабілізації й економічної реформи, яку підтримує МФК і Світовий Банк, за допомогою концесійних кредитів;
- згода Паризького клубу офіційних кредитів на реструктуризацію боргу;
- проведення країною-боржницею переговорів з приватними кредиторами й країнами, що не входять до клубу офіційних кредиторів, про реструктуризацію зовнішнього боргу на умовах, аналогічних вимогам Паризького клубу;

- списання на двосторонній основі боргів, що виникли в результаті отримання країною-боржницею офіційної допомоги розвитку;
- надання нових концесійних кредитів країні-боржниці.

У сучасній практиці застосовуються різні заходи реструктуризації зовнішнього боргу. Насамперед використовується *перенесення платежів*, він реалізується за рахунок перенесення всіх платежів з обслуговування зовнішньої заборгованості (основного боргу, відсотків) на пізніший строк. *Списання боргу* застосовується у тому випадку, коли основні показники, які використовувалися Світовим Банком для оцінки здатності країни в обслуговуванні зовнішнього боргу, перевищують критичний рівень. Різновидом списання боргу є його *скорочення*, коли знижується сума невиплаченого боргу. Також застосовується як заходи реструктуризації, сек`юритизації боргу обмін зовнішніх боргів на нові облігації, які емітуються одержувачем позики спеціально з цією метою, або здійснюється *обмін зовнішнього боргу на акції корпоративного сектора*. Потенційний інвестор купує зі знижкою на вторинному ринку цінних паперів борг у комерційного банку, надає його центральному банку країни-боржниці для отримання коштів у національній валюті, яка потім інвестується. В умовах, коли країна-одержувач позики володіє достатніми золотовалютними резервами або позитивним сальдо платіжного балансу зі стійким експортним трендом, використовується механізм *викупу боргів*. У даному випадку борги викупаються зі знижкою, що дозволяє порівняти цю міру з частковим списанням.

У результаті виконання вищезазначених мір у країні-боржниці створюються умови для проведення структурних реформ, які дозволяють в перспективі обслужити зовнішню заборгованість за рахунок покращення платоспроможності країни. Списання зовнішнього боргу застосовується досить рідко й лише у тому випадку, якщо за жодних умов, навіть сприятливих, країна не зможе виконати свої обов'язки.

Контрольні питання й завдання

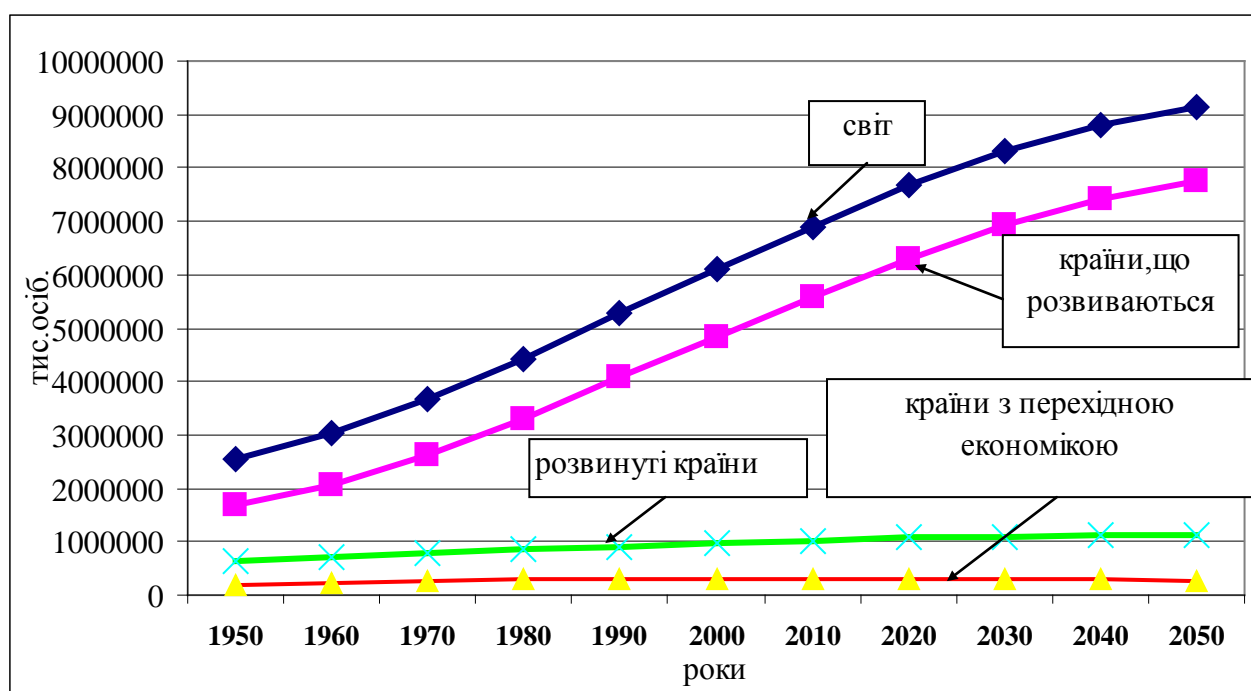
1. У чому полягають принципи міжнародного кредиту?
2. Охарактеризуйте функції міжнародного кредиту в економіці.
3. Назвіть характерні особливості розвитку міжнародних кредитних відносин у сучасних умовах.
4. Яка роль міжнародного кредиту в розвитку міжнародної торгівлі;
5. Охарактеризуйте існуючі різновиди міжнародних кредитів.
6. У чому полягає процес сек`юритизації кредитів?
7. У чому полягають особливості розвитку світового ринку банківських кредитів і світового ринку боргових цінних паперів?
8. Охарактеризуйте проблему зовнішньої заборгованості, проаналізуйте існуючі механізми вирішення цієї проблеми.

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

Тема 12. Світовий ринок праці

1. Населення як найважливіший ресурс у світовому господарстві

Населення є одночасно найважливішим ресурсом економіки (трудові ресурси) і кінцевою метою функціонування економіки. Як останнє воно є споживачем всіх благ, що виробляються, а з іншого боку, – об'єктом соціальної політики і в той же час електоратом. Демографічна ситуація впливає безпосередню і не завжди сприятливо на темпи і характер соціально-економічного розвитку багатьох країн і світу в цілому. Протягом ХХ століття населення світу збільшилося з 1,5 до 6,9 млрд. осіб, які вкрай нерівномірно розподілені в окремих країнах і регіонах світу. Чисельність населення постійно змінюється. Так, у середині 1950 р. чисельність населення Землі становила 2,5 млрд. чол. У 1987 р. світ відзначив дату народження п'ятимільярдного жителя Землі, а вже в 1999 р. – шестимільярдного. За прогнозами ООН, чисельність населення Землі становитиме в 2010 р. – майже 7,0 млрд. осіб, в 2015 р. – 7,5 млрд. осіб, в 2050р. – 9,2 млрд. осіб (рис.12.1).

Джерело: [www:unctadstat.org](http://www.unctadstat.org)

Рис. 12.1 Динаміка чисельності населення світу, тис. осіб

Глиbokі зміни зазнає і вікова структура населення світу. У міру скорочення смертності і народжуваності відбувається поступове зрушення у бік підвищення питомої ваги старших вікових груп. З цими змінами стикаються всі регіони світу. Ключовими чинниками, що визначають цей «демографічний перехід», є збільшення тривалості життя і малодітність.

На глобальному рівні середня тривалість життя збільшилася з 47 років у 1950-1955 рр. до 65 років в 2000-2005 рр., і очікується, що в 2045-2050 рр. вона досягне 75 років. Загальний показник середньої кількості дітей, народжених жінкою за життя, знизився з 5,0 в 1950-1955 рр. до 2,6 в 2000-2005 рр., і, згідно прогнозами ООН, він продовжуватиме скорочуватися і в 2045-2050 рр. і становитиме в середньому по світу 2,0. У ряді районів світу, причому не тільки в тих, де розташовані розвинені країни, але і в тих, де розташовано багато країн, що розвиваються, показник середньої кількості дітей, народжених жінкою за життя, становить зараз менше 2,0 і внаслідок цього знаходиться нижче рівня, необхідного для заміщення поколінь в довгостроковій перспективі.

Демографічний перехід має три етапи:

– *на першому етапі* відбувається омолодження вікової структури населення, оскільки збільшується питома вага дітей внаслідок зниження смертності в дитячих вікових групах;

– *на другому етапі* унаслідок зниження народжуваності питома вага дітей починає знижуватися, що супроводжується зростанням питомої ваги груп населення працездатного віку. На цьому етапі, який зазвичай настає після тривалих періодів зниження народжуваності і смертності, питома вага населення дитячих вікових груп і груп працездатного віку знижується, а збільшується тільки питома вага груп населення старших віків. Висока питома вага груп населення працездатного віку на другому етапі переходу є тимчасовим явищем (що зберігається, як правило, впродовж близько 50 років). Проте період часу, впродовж якого зберігається таке положення, є достатньо тривалим для того, щоб мати значні наслідки для відповідних країн. У теорії цей демографічний дивіденд забезпечує «вікно можливості» для прискорення економічного розвитку. Разом з тим, реалізація цієї потенційної переваги залежить від забезпечення продуктивної зайнятості і можливостей для інвестиційної діяльності і від існування соціальних і політичних чинників, які можуть створити умови для стійкого зростання і розвитку.

– *на третьому етапі* швидке старіння населення може створювати особливо важкі задачі в контексті державної політики, оскільки для пристосування до умов, що характеризуються скороченням чисельності працездатного населення і збільшенням потреб у медичному обслуговуванні та забезпеченні за віком, потрібне істотне коректування в багатьох сферах. Розвинені країни в цілому знаходяться на третьому етапі демографічного

переходу, і їх населення, як оказує його вікова структура (табл. 12.1), значно старше, ніж населення країн, що розвиваються. У країнах з перехідною економікою населення, як правило, молодше, ніж в розвинених країнах, але однак значно старше, ніж населення країн, що розвиваються. Країни, що розвиваються, в основному знаходяться на другому етапі демографічного переходу. Незважаючи на це, більшість літніх людей в світі живе в країнах, що розвиваються, і до 2050 року на частку цих країн доведеться 79% людей (або майже 1,6 мільярди чоловік).

Таблиця 12.1

Чисельність і розподіл чисельності населення світу, що відноситься до групи з віком 60 років і старше, в 1950, 1975, 2005, 2025 і 2050 роках (%)

	1950	1975	2005	2025	2050
Розвинуті країни	39	38	30	25	18
Країни, що розвиваються	52	53	63	70	78
Країни з перехідною економікою	9	10	7	5	4

Джерело: [www:unctadstat.org](http://www.unctadstat.org)

Істотне старіння населення очікується впродовж декількох наступних десятиліть у всіх регіонах світу. Стратегічні заходи втручання, які покликані стимулювати дітонародження в країнах з низькою народжуваністю, навіть якщо вони будуть ефективними, навряд чи істотно вплинуть на очікуваний розвиток подій. Крім того, хоча значна частка збільшення кількості міжнародних мігрантів може змінити тенденції щодо населення працездатного віку в промислово розвинених країнах, всі можливі сценарії майбутньої динаміки масштабів міжнародної міграції показують, що її вплив на темпи старіння населення в цих країнах буде не більше ніж скромним.

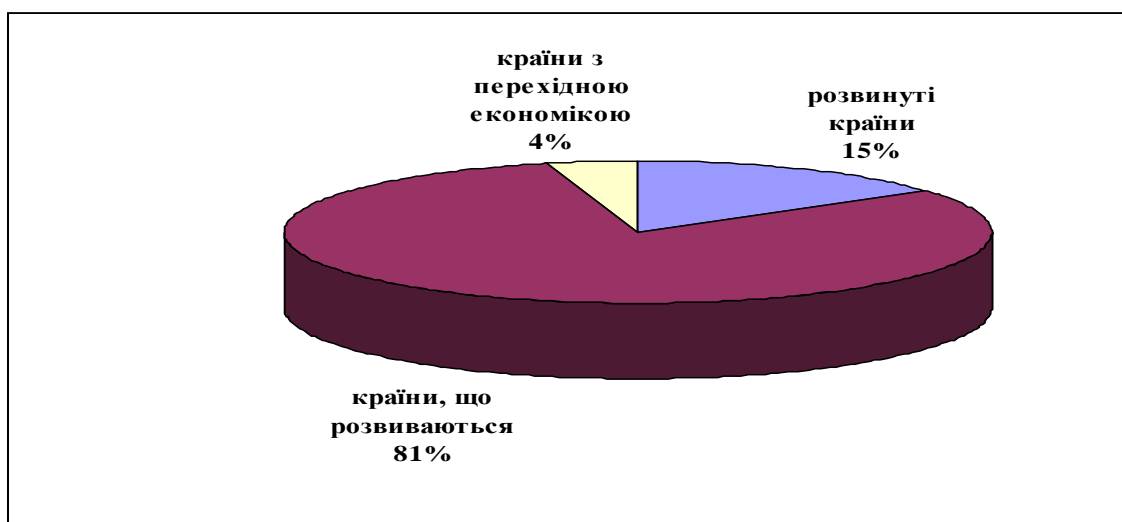

Рис. 12.2 Розподіл населення світу (2010р.)

Для країн з високим рівнем соціально-економічного розвитку характерні низькі темпи природного приросту населення. Достатньо низькими темпами характеризується і приріст населення в країнах з перехідною економікою. У країнах, що розвиваються, не дивлячись на деяке уповільнення, приріст населення залишається найвищим. Як результат, в масштабах світового господарства встановилися значні диспропорції в розподілі населення.

Одним з проявів інтернаціоналізації і демократизація господарського і соціально-культурного життя людства, а також наслідків гострих міжнародних суперечностей, прямих зіткнень між народами і країнами, надзвичайних ситуацій і стихійних бід є великомасштабні внутрішньодержавні та міждержавні переміщення населення і трудових ресурсів.

Міграція (від лат. переміщення, переселення) означає переміщення людей через межі певних територій у зв'язку зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього.

Залежно від географічних напрямів розрізняють два види міграції: внутрішню – перерозподіл робочої сили усередині країни; зовнішню – перерозподіл робочої сили між країнами, в рамках світової економіки. Міждержавна міграція населення і трудових ресурсів виникає за наявності значного контрасту в рівнях економічного і соціального розвитку і темпах природного демографічного приросту країн, що приймають і віддають робочу силу.

Міжнародне переміщення населення було властиве для всіх історичних періодів. Багато імперій Стародавнього світу були створені завдяки праці рабів. В епоху середньовіччя розвивається «військова» форма міграції, що одержала свій розвиток, насамперед, у феодально роздрібненій Європі, де відбувалися чисельні війни. Імпортом солдатів і офіцерів характеризувалися Франція, Швеція, Польща, Італія. Новий поштовх у розвитку міграційних процесів безпосередньо пов'язаний з Великими географічними відкриттями, які вплинули на розвиток нових потоків переселенців на нові землі. Всі міграційні процеси, що протікали в світовому господарстві аж до 60-х років XIX ст., прийнято називати старою міграцією, яка ґрунтувалася, насамперед, на переміщеннях між колоніями і метрополіями, а також пов'язана з освоєнням нових земель.

Розвиток капіталістичного способу виробництва спричинив якісно нові за своїм змістом міграційні процеси. У розвитку нової міграції можна виділити три великі соціальні хвилі.

Перша хвиля (охоплює дві третини XIX ст.) одержала назву старої міграції, характеризувалася переміщенням робітників. Так, у 40-і роки XIX

сторіччя відбувся вибух еміграції з Ірландії до США унаслідок так званого «картопляного голоду». Широкомасштабна міграція на початку 80-х років XIX ст. з багатьох європейських країн до США була пов'язана з падінням цін на європейську пшеницю. Потік міграції різко сповільнився унаслідок погіршення економічної кон'юнктури в США і знову набрав силу в ході економічного пожвавлення.

Друга хвиля (кінець XIX ст. – перша третина XX ст.) – характеризувалася тим, що основний потік мігрантів цього періоду становить сільське населення, що розорилося. Причинами широкомасштабної міграції робочої сили стали аграрне перенаселення в деяких європейських країнах, безробіття, сприятливіші умови роботи в США і, звичайно, сприятливі умови для широкого розвитку власної справи.

Третя хвиля (почалася з періоду закінчення Другої світової війни) характеризується переміщенням двох прямо протилежних груп мігрантів. З одного боку, спостерігається великий переважаючий потік мало навчених і некваліфікованих працівників, а з іншого боку, йде відтік наукових кадрів і фахівців, тобто так званий відтік розумів.

У сучасному світовому господарстві спостерігається у край нерівномірне зосередження населення серед країн. У розвинених країнах з середнім рівнем ВВП на душу населення в 38 тис. дол. проживає 15,1% населення світу. У країнах, що розвиваються, де на душу населення доводиться 2,6 тис. дол. ВВП, проживає 80,3% населення. Найбільш густонаселеним регіоном світу є Азія, де проживає 52,6% населення світу. Зокрема в Китаї проживає 20,5% світового населення, в Індії – 17,5%. На частку африканських держав, що розвиваються, доводиться 12,8%. Якщо порівняти рівень виробництва ВВП на одного зайнятого в різних типах економічних систем, то можна визначити основні напрями сучасної зовнішньої міграції робочої сили, викликані економічними причинами. Таким чином, можна зробити висновок про те, що в рамках світового господарства, міграція робочої сили є слідством нерівномірності економічного розвитку окремих країн.

Крім економічного чинника, що впливає на нерівномірний розподіл населення в світовому господарстві, слід враховувати і такі параметри, що впливають на розподіл населення, як рівень народжуваності, смертності, щільності населення тощо. Скорочення чисельності і старіння населення, зміна пропорцій між його працездатною і непрацездатною частинами будуть визначальними тенденціями демографічної ситуації в розвинених країнах. Головною проблемою для європейських країн як і раніше залишається зменшення народжуваності, очікується, що в найближчі півстоліття населення в європейських країнах в цілому скоротиться на 12%, а до 2050 р.

частка Європи в світовій чисельності може впасти з 13% до 9%, у Північній Америці з 5% до 4%.

Збереження низького рівня народжуваності при високій тривалості життя приводить до посилення диспропорції між особами старше 65 років і особами працездатного віку (15-64 років), що відобразиться в гострій нестачі в трудових ресурсах. На виплату пенсій в ЄС зараз витрачається від 10,5% у Великобританії до 19,7% в Італії, а до 2030 р. ці показники можуть скласти, відповідно, 15,5 і 33,3%. За прогнозами ООН для підтримки чисельності населення в розвинених країнах, особливо його економічно активної частини, необхідна значна компенсаторна нетто-імміграція. Щоб до 2050 р. утримати чисельність населення на рівні 2000 р., треба щорічно приймати 0,9млн. іноземців; щоб зберегти кількість економічно активних – 1,4 млн., а щоб запобігти зниженню співвідношення між економічно активною і неактивною частинами населення – 12,7 млн. іноземців.

Трудові ресурси розміщені по світу нерівномірно, тому в одних країнах спостерігається недостача робочих рук, в той час, як в інших країнах – надлишок робочої сили. Оскільки існує нерівномірність розподілу трудових ресурсів на планеті, то існує процес переміщення трудових ресурсів між країнами, яка називається трудовою міграцією. Слід розрізняти міграцію населення і міграцію трудових ресурсів.

Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення, переселення працездатного населення, викликані причинами економічного характеру.

Міжнародна міграція робочої сили – це такий же об'єктивний процес, як і перелив капіталу, міжнародна економічна інтеграція та інші форми міжнародних економічних відносин. Трудові ресурси шукають сфери вищої ефективності застосування, як і інші фактори виробництва. При цьому слід зазначити, що в даному випадку робоча сила є не тільки об'єктом, але і суб'єктом міжнародних економічних відносин, тим самим істотно впливаючи на їх розвиток. Міграція робочої сили веде до вирівнювання рівнів оплати праці в різних країнах. У результаті міграції забезпечується ефективніше використання трудових ресурсів світу, внаслідок чого сукупний об'єм світового виробництва зростає. Перерозподіл робочої сили між країнами оптимізує її використання.

Глобальний характер світового економічного розвитку, залучення країн до світогосподарського обігу, взаємопов'язаність країн і нерівномірність їх економічного розвитку породили багато причин міграції. Серед причин неекономічного характеру, які в цілому впливають на міграцію населення, можна виділити політичні, національні, релігійні, сімейні, расові тощо. В основі ж трудової міграції знаходяться причини економічного характеру,

оскільки саме вони визначають ефективність застосування робочої сили. Серед причин економічного характеру можна виділити відмінності в рівнях економічного розвитку країн і, як наслідок цього, відмінності між країнами в рівнях заробітної платні, життя, соціального забезпечення; відмінності в рівні забезпеченості окремих країн трудовими ресурсами; невідповідність кількісних і якісних характеристик трудових ресурсів матеріально-технічній базі національного виробництва; стан національного ринку праці.

На інтенсивність міжнародної міграції робочої сили в світовому господарстві впливають глобальний характер світового економічного розвитку і взаємопов'язаність країн, що росте; НТП, розвиток якого супроводжується зміною попиту на ринку праці; розвиток ТНК, що сприяє переміщенню капіталу в праценадмірні регіони світу; циклічність економічного розвитку: у фазі підйому попит на робочу силу зростає, у фазі кризи – падає; процеси економічної інтеграції в світовому господарстві, що стимулюють міжнародну міграцію робочої сили між країнами, що об'єднуються; розвиток транспортної інфраструктури і в цілому розширення міжнародної системи інформації.

2. Характеристика світового ринку робочої сили

Світовий ринок робочої сили існує у формі трудової міграції. Він об'єднує національні і регіональні ринки робочої сили, які охоплюють різноспрямовані потоки трудових ресурсів, що перетинають національні межі. Іншими словами, світовий ринок трудових ресурсів – це сукупність трудових ресурсів світу, які пропонуються і купуються на міжнародній діловій арені. Світовий ринок праці формується під впливом експорту й імпорту робочої сили. При цьому все більша кількість держав залучає іноземну робочу силу або направляє трудових мігрантів за кордон.

Світовий ринок праці – це система відносин, що виникають в результаті переміщення трудових ресурсів між країнами, що склалася у зв'язку з нерівномірністю кількісного та якісного розміщення робочої сили в світовому господарстві.

Пропозиція на світовому ринку робочої сили залежить від ситуації, що склалася на національних ринках країн, які виступають як експортери і як імпортери робочої сили. Основною функцією світового ринку робочої сили є визначення вартості даного найважливішого чинника виробництва – робочої сили, залежно від співвідношення попиту та пропозиції на неї. Крім того світовий ринок робочої сили регулює попит і пропозицію даного ресурсу, сприяє їх збалансуванню, зводить разом продавців (працівників) і покупців (виробників) робочої сили, забезпечує розвиток міграційних процесів у

світових масштабах, сприяє вирівнюванню умов для відтворення робочої сили.

Розвиток світового ринку праці визначається динамікою і характером загальносвітової економічної кон'юнктури, особливостями соціально-економічного розвитку, змінами в технологічній базі виробництва, демографічною ситуацією в країнах світу. Частка зайнятих в робочій силі в розвинених країнах має тенденцію до скорочення, у зв'язку з чим в цих країнах відбувається абсолютне і відносне зростання безробіття (табл. 12.2).

Таблиця 12.2

Окремі індикатори світового і регіональних ринків праці, %

	Рівень безробіття		Ріст ВВП		Рівень зайнятості		Середньорічне зростання робочої сили за 1997-2007 рр.
	1997	2007	1997	2007	1997	2007	
Світове господарство в цілому	6,1	6,0	5,4	4,8	62,6	61,7	1,7
Розвинуті країни	7,4	6,4	2,9	2,2	56,2	56,4	0,7
Країни Центральної та Східної Європи та СНД	10,7	8,5	7,3	6,6	53,7	54,7	0,6
Східна Азія	3,7	3,3	10,1	9,1	74,9	71,9	1,0
Південно-Східна Азія	4,0	6,2	6,2	5,8	67,2	66,4	2,5
Латинська Америка	8,0	8,5	5,5	4,3	59,0	60,0	2,4
Близький Схід	13,0	11,8	5,3	5,6	46,0	50,1	4,5
Північна Америка	11,7	10,9	6,5	6,8	43,7	45,3	4,9

Джерело: www.ilo.org

Відповідно до визначення Міжнародної організації праці до безробітних відносяться особи, що не мають роботи, активно її шукають і готові почати працювати протягом певного періоду. Це визначення включає не повністю зайнятих, вимушене безробіття і тих, хто потрапляє в тимчасові обставини. Характеристика використання робочої сили в країнах, що розвиваються, відрізняється тим, що відкрите безробіття в цих країнах часто низьке, а офіційні дані не відображають реальної ситуації на ринку праці в цих країнах.

У масштабах світового господарства проблема безробіття набула постійного характеру. У світі налічується близько 190 млн. безробітних, з яких 56,8% – жінки. У світовому господарстві існує обширне застійне

безробіття, яке не зменшується навіть в умовах прискорення економічного розвитку. Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. суттєво вплинула на посилення безробіття в країнах світу (табл.12.3)

Таблиця 12.3

Рівень безробіття в окремих країнах світу,%

країна	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Австралія	8,2	6,3	5,0	4,8	4,4	4,2	5,6
Австрія	3,9	3,6	5,2	4,8	4,4	3,8	4,8
Бельгія	9,7	6,9	8,5	8,3	7,5	7,0	7,9
Великобританія	8,5	5,4	4,8	5,4	5,3	5,6	7,6
Греція	9,1	11,2	9,9	8,9	8,3	7,7	9,5
Данія	6,8	4,3	4,8	3,9	3,8	3,3	6,0
Ісландія	4,9	2,3	2,6	2,9	2,3	3,0	7,2
Ірландія	12,3	4,2	4,4	4,5	4,6	6,4	11,9
Іспанія	18,4	11,1	9,2	8,5	8,3	11,4	18,0
Італія	11,2	10,1	7,7	6,8	6,2	6,8	7,8
Канада	9,5	6,8	6,8	6,3	6,0	6,1	8,3
Мексика	6,2	2,5	3,6	3,6	3,7	4,0	5,5
Німеччина	8,0	7,5	10,6	9,8	8,4	7,3	7,5
Польща	13,3	16,2	17,8	13,9	9,6	7,2	8,2
Португалія	7,2	4,0	7,7	7,8	8,1	7,7	9,6
Словаччина	13,1	18,8	16,3	13,4	11,1	9,5	12,0
США	5,6	4,0	5,1	4,6	4,6	5,8	9,3
Туреччина	9,2	8,7	8,9	9,7	12,6
Угорщина	10,4	6,4	7,2	7,5	7,4	7,8	10,0
Фінляндія	15,1	9,6	8,3	7,7	6,9	6,4	8,2
Франція	11,0	9,0	9,3	9,3	8,4	7,8	9,5
Швеція	8,8	5,6	7,7	7,1	6,1	6,2	8,3
Швейцарія	3,5	2,6	4,4	4,0	3,6	3,5	4,4
Чилі	7,3	9,7	9,2	7,8	7,1	7,8	10,8
Чеська Республіка	4,1	8,7	7,9	7,2	5,3	4,4	6,7
Японія	3,1	4,7	4,4	4,1	3,9	4,0	5,1

Джерело: www.oecd.org

Безробіття стало результатом структурних змін в економіці і має довготривалий характер, вона набула важкі форми, ставши основним чинником посилення нестійкості соціально-економічного становища. Високий рівень безробіття в світовому господарстві став однією з глобальних проблем, оскільки недовикористання трудових ресурсів впливає як на окремі країни світу, так і на світову економіку в цілому. Безробіття напряму

викликає економічні, соціальні і психологічні наслідки. Воно потенційно скорочує виробництво ВВП, заглиблює нерівність в суспільстві, викликає необхідність соціального захисту і матеріальної підтримки безробітних. Безробіття стає могутнім чинником міжнародної міграції населення.

Світовий ринок трудових ресурсів характеризується системою трудових відносин, які виникають в результаті переміщення світових трудових ресурсів під впливом попиту і пропозиції робочої сили в світовому господарстві. Розвиток світового ринку праці пов'язаний з двома процесами, до яких залучені всі країни світу. По-перше, формуванню світового ринку праці безпосередньо сприяють процеси трудової міграції, а також міграції капіталу. Як правило, капітал прямує в ті країни, де спостерігається значна концентрація робочої сили, що значно знижує витрати, пов'язані з оплатою даного фактора виробництва. Взаємозв'язок міграції капіталу і залучення до міжнародного обміну робочої сили забезпечує діяльність, насамперед, транснаціональних компаній. Розвиток міжнародної системи виробництва нерозривно пов'язаний з формуванням ієрархічного розподілу праці різних груп зайнятих, що належать до різних країн і взаємозв'язані в рамках єдиної виробничо-технологічної системи. По-друге, розвиток процесів інтернаціоналізації, перехід до транснаціонального і глобального етапу інтернаціоналізації, сприяють злиттю національних ринків праці.

Світовий ринок праці має полісистемну структуру, яка визначається відносно автономними сегментами, яким властиві свої закономірності залучення до процесів трудової міграції. Розвиток ринку робочої сили припускає визнання за кожним індивідом права вільного продажу своєї робочої сили за власним вибором, бажанням і за ринковою ціною на основі контракту між працівником і наймачем. У сучасних умовах відбулися принципові зміни в змісті праці, які пов'язані із застосуванням нової техніки і технологій, і обумовлені розвитком комп'ютеризації і автоматизації виробничої діяльності. Все це підвищило інтелектуальний зміст праці і, як наслідок, розвинуло попит на принципово нову за якісними характеристикам робочу силу. Сучасний кваліфікований працівник коштує дорого, але ще дорожче буде знайти йому гідну заміну.

Розвиток економічної інтеграції сприяє і глобалізації у сфері соціально-трудова відносин. У різних країнах світу сьогодні сформувалися різні моделі соціально-трудова відносин. Європейська модель характеризується високим рівнем правового захисту, закріпленого трудовим правом. Для даної моделі також характерне яскраво виражене регіонально-галузеве регулювання рівня оплати праці. Особливості розвитку трудових відносин в країнах з англо-саксонською моделлю пов'язані, насамперед, з домінуванням колективно-договірних відносин у сфері регулювання трудових відносин. Країни з низьким рівнем соціально-економічного розвитку характеризуються низьким рівнем розвитку і трудового законодавства, і, як наслідок,

незахищеністю працівників. Різні моделі соціально-трудова відносин, що сформувалися в країнах світу, впливають на розміри і легальність міграційних процесів.

У результаті розвитку міжнародної трудової міграції в світовому господарстві сформувалися світові центри міграції робочої сили. Початок сучасного етапу міжнародної міграції робочої сили звичайно пов'язують з початком післявоєнного періоду. У цей період зросла економічна могутність США, що зробило цю країну головним світовим імпортером робочої сили. У 40-і роки ХХ ст. основними експортерами робочої сили в США як і раніше були європейські держави, але вже з середини 50-х років на цю роль висувалися країни Латинської Америки. Висококваліфіковані працівники іммігрують до США практично з усіх країн світу. У США легально іммігрують близько 750 тис. чоловік на рік.

У розвитку процесів трудової імміграції до США можна виділити два потоки: низько кваліфікована робоча сила, як правило, прибуває з країн Карібського басейну, Філіппін; висококваліфіковані працівники іммігрують із Західної Європи, СНД, а також Індії. Найважливішими цілями імміграційної політики США є заохочення зарубіжних менеджерів, елітних фахівців, висококваліфікованих робітників, а також інвесторів (імміграція дозволяється за умови інвестування в економіку даної країни певної суми). Масштаби трудової імміграції до США визначаються жорсткими рамками імміграційних квот для країни в цілому і за професійними групами.

Якщо США є найбільшою країною-імпортером, то серед регіонів провідна роль відводиться Західній Європі. Серед європейських держав лідируюче місце займають Німеччина, Франція, Великобританія, Бельгія, Нідерланди. До країн-експортерів, що поставляють робочу силу до Європи, відносять колишні колонії європейських держав, країни Східної Європи.

Незважаючи на певні обмеження на переміщення населення з держав, що не є членами ЄС, усередині даного інтеграційного об'єднання встановлений вільний режим міграції. Відповідно до «Хартії основних соціальних прав робітників ЄС» (1989 р.) кожен працівник повинен мати право вільного переміщення територією Співтовариства, підкоряючись правилам і обмеженням, обумовленим громадським порядком, суспільною безпекою і здоров'ям. Свобода переміщення повинна давати право кожному працівнику вибрати будь-яке заняття або професію в європейському співтоваристві на основі принципів рівноправності, що стосуються працевлаштування, умов праці і соціального захисту в приймаючій країні. Іноземні робітники складають значну частину робочої сили в країнах Західної Європи.

Слід зазначити, що на даний час європейські країни прагнуть стримувати трудову міграцію з країн, що не входять до ЄС, з наступних міркувань:

- необхідність упровадження працезберігаючих технологій;
- переміщення виробництв, що використовують працівників низької кваліфікації, до країн, що розвиваються, і держав з перехідною економікою, де оплата праці значно нижча;
- незадовільність певних верств населення, особливо робітників невисокої кваліфікації, конкуренцією на ринку праці з боку іммігрантів.

Погіршення демографічної ситуації в країнах Європи примушує ЄС переглянути міграційну політику по відношенню до вихідців з країн, що не є членами ЄС. Зараз на території ЄС перебуває близько 7 млн. іммігрантів, і щороку близько півмільйона охочих заробити перетинають межі Євросоюзу. Проте частка висококваліфікованих фахівців серед них невисока. В цілому ж сьогодні в розвинених країнах світу знаходиться близько 1,5 млн. висококваліфікованих фахівців з країн, що розвиваються.

В Австралії, Канаді та Новій Зеландії приймаються на постійне місце проживання тільки висококваліфіковані іммігранти, у яких є економічна потреба. У Франції і Великобританії для висококваліфікованих фахівців введена прискорена процедура оформлення документів і видачі дозволів на роботу. А в США важливим каналом залучення фахівців було навчання іноземців, приблизно 2/3 які після закінчення навчання залишалися в США. В ЄС вводяться нововведення в області міграційної політики, так звана «блакитна карта» (аналог «зеленої карти» в США), яка припускає полегшений режим в'їзду до країн ЄС висококваліфікованих фахівців і членів їх сімей. При цьому в ЄС посилюються заходи по відношенню до нелегальних мігрантів, а також компаній, які використовують працю нелегалів.

Сучасний період міграції характеризується не тільки розвитком традиційних, але і появою нових регіональних центрів, серед яких слід виділити наступні. Нафтодобувні країни Близького Сходу (Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Бахрейн, Саудівська Аравія) як центр тяжіння міжнародної трудової міграції сформувалися у середині 70-х рр. ХХ ст. У країнах Персидської затоки відмічена найвища в світі частка мігрантів у загальній чисельності робочої сили, так в Катарі вона становить 92%, ОАЕ – 89%, Кувейті – 86%, Омані – 70%, Саудівської Аравії – 60%, Бахреїні – 51%. Основними країнами-експортерами робочої сили виступають Йемен, Йорданія, Єгипет, Сирія, Палестина, Пакистан, для яких характерна найвища питома вага економічно активної частини населення, що працює за кордоном.

Серед країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону слід виділити, насамперед, нові індустріальні країни, які є важливими імпортерами робочої сили в цьому регіоні, а найбільшим експортером як і раніше залишається Китай, а також В'єтнам, Лаос, Бірма, Індонезія, Шрі-Ланка. Основними імпортерами робочої сили серед латиноамериканських країн виступають Аргентина і Бразилія, що відзначаються вищим рівнем розвитку. До експортерів відносяться довколишні держави – Парагвай, Чилі, Сальвадор. Найбільш поширена в даному регіоні сезонна сільська міграція.

У Північній Африці досить крупним імпортером робочої сили є нафтодобувна Лівія, в Південній Африці – ЮАР. До експортерів відносяться Ботсвана, Лесото, Свазіленд, Мозамбік, Замбія, Зімбабве, де рівень оплати нижчий, а безробіття вище.

З погляду кваліфікації робочої сили на даний час можна виділити два основні потоки трудової міграції: малокваліфікованої робочої сили (характерна, насамперед, для азіатських, африканських, латиноамериканських країн, населення яких прямує до ЄС і США) і кваліфікованих фахівців, «відтік розумів» (відображає переміщення висококваліфікованих фахівців). Прогнозні оцінки Світового банку щодо структури робочої сили (табл.12.4) дозволяють зробити припущення про те, що частка малокваліфікованої робочої сили в потоках трудової міграції і надалі зростатиме.

З погляду регіональної спрямованості потоки трудової міграції можна класифікувати залежно від того, які соціально-економічні моделі країн охоплені процесами міграції: міграція з тих країн, що розвиваються, до промислово розвинених країн; міграція робочої сили з країн з перехідною економікою до промислово розвинених країн; міграція в рамках промислово розвинених країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція науковців, кваліфікованих фахівців з промислово розвинених до країн, що розвиваються.

Для мешканців країн, що розвиваються, міграція до розвинених країн світу викликана причинами, насамперед, економічного характеру. Високий рівень безробіття, низький рівень життя у себе на батьківщині примушують мешканців країн, що розвиваються, шукати застосування своєї робочої сили в інших країнах. Серед мігрантів з країн, що розвиваються, висока питома вага біженців, які залишають свої країни з релігійних, політичних, етнічних і інших причин.

Для промислово розвинених країн іноземна робоча сила з країн, що розвиваються, означає забезпечення низки галузей та інфраструктури необхідними працівниками, без яких неможливий виробничий процес. Наприклад, у Франції емігранти становлять 25% усіх зайнятих у будівництві,

1/3 – в автомобілебудуванні; у Бельгії вони становлять половину всіх шахтарів, у Швейцарії – 40% будівельних робітників. Що ж до міграції робочої сили між розвиненими країнами, то вона зв'язана в більшій мірі з неекономічними факторами, ніж з економічними. Проблема «витоку розумів» характерна як для розвинених, так і для країн, що розвиваються (вища заробітна платня, рівень життя тощо). Для більшості країн, що розвиваються, ця проблема є вельми серйозною, оскільки в цих країнах і так існує дефіцит висококваліфікованих кадрів. Проте «витік розумів» в більшості випадків припиняється, коли економічний стан країни поліпшується. Так, індійські учені, що повернулися на батьківщину після того, як вони декілька років працювали у високотехнологічних американських корпораціях в районі Силіконової долини, стали основоположниками розвитку індійської промисловості зі створення нових комп'ютерних програм.

Таблиця 12.4

**Висококваліфіковані фахівці-іммігранти
у деяких країнах світу, %**

Країна	Питома вага іммігрантів у загальному об'ємі населення	Частка освічених фахівців-іммігрантів	Частка висококваліфікованих іммігрантів в країні
Польща	2,1	11,9	0,2
Іспанія	5,3	21,8	1,2
Португалія	6,3	19,3	1,2
Великобританія	8,3	34,8	2,9
Франція	10,0	18,1	1,8
Нідерланди	10,1	17,6	1,8
Бельгія	10,7	21,6	2,3
Швеція	12,0	24,2	2,9
Німеччина	12,5	15,5	1,9
Швейцарія	22,4	23,7	5,3
США	12,3	25,9	3,2
Канада	19,3	28,7	7,3

Джерело: www.worldbank.org

На сучасному етапі існує міграція робочої сили з промислово розвинених країн до країн, що розвиваються, що являє собою порівняльно невеликий потік кваліфікованих кадрів з країн Європи і Північної Америки до країн, що розвиваються. Причинами подібної трудової міграції

виступають як економічні (достатньо високі заробітки у викладачів, інженерів, інструкторів і інших фахівців, зокрема, в країнах арабського регіону), так і суто побутові.

Таблиця 12.5

Структура робочої сили, млн. осіб.

	2001	2025
<i>Високорозвинуті країни</i>		
<i>Сукупна робоча сила всього, зокрема:</i>	480,8	474
мігранти з країн, що розвиваються, з них:	27,8	28,5
- некваліфіковані мігранти	24,6	25,3
- кваліфіковані мігранти	3,1	3,2
мігранти з країн, що розвиваються в загальному обсягу сукупної робочої сили, з них	5,8	6
- некваліфіковані мігранти	7,4	7,8
- кваліфіковані мігранти	2,1	2,2
<i>Країни, що розвиваються</i>		
<i>Сукупна робоча сила всього, зокрема:</i>	2596,2	3561,0
- некваліфікована робоча сила	2395,9	3294,3
- кваліфікована робоча сила	200,4	266,7

Джерело: www.worldbank.org

Можливість міжнародної міграції робочої сили створюється національними відмінностями в рівні життя. Необхідність переміщення найманої праці від країни до країни пов'язано з нерівномірним народонаселенням і нерівномірністю розподілу трудових ресурсів на світовому ринку праці. У таких умовах міжнародне переміщення робочої сили може стати могутнім чинником економічного розвитку тих країн (секторів економіки), де випробовується недолік у робочій силі.

Міжнародна міграція робочої сили перетворилася в істотний соціальний і гуманітарний чинник розвитку як країн, що експортують, так і країн, що імпортують робочу силу. Міграція забезпечує перерозподіл трудових ресурсів відповідно до потреб країн, що найдинамічніше розвиваються, веде до концентрації активного населення в головних економічних центрах світу, сприяє підвищенню матеріального добробуту і зростанню професійного рівня людей. Міжнародна міграція населення виконує важливу роль у демографічному й економічному розвитку окремих країн (США, Канада, Австралія, частково ЮАР, Аргентина).

З іншого боку, міграція населення веде до надмірного розростання крупних міст у країнах-реципієнтах, демографічного старіння та фемінізації населення в країнах-донорах. Адаптація іммігрантів до нових умов майже завжди супроводжується значними соціальними труднощами, а нерідко і

конфліктами, що вимагає відповідної системи регулювання міграційних потоків, як на державному, так і на міждержавному рівнях.

Контрольні питання і завдання

1. Поясніть, чому населення є важливішим ресурсом світової економічної системи.
2. Чим характеризується сучасна світова демографічна ситуація?
3. Охарактеризуйте суть міграції населення і міграції робочої сили.
4. Чому міжнародна міграція робочої сили є таким же об'єктивним процесом, як і перелив капіталу, міжнародна економічна інтеграція тощо.
5. Охарактеризуйте основні причини міграції населення.
6. Надайте характеристику світовому ринку робочої сили і його структури.
7. Які світові центри міграції робочої сили сформувалися в сучасних умовах?

Тема 13. Міжнародна трудова міграція

1. Форми міжнародної міграції робочої сили.

Зміна чисельності населення (рух населення) складається з двох складових: природного руху (зміни в результаті народжень і смертей) і механічного руху (міграції). Усі переміщення населення щодо кожної території складаються з еміграційних і імміграційних потоків, що дозволяє виділити дві сторони міжнародної міграції: еміграцію і імміграцію.

Еміграція – переселення робочої сили за межі країни на постійне місце проживання.

Імміграція відображає в'їзд до країни на постійне місце проживання через її межі.

Різниця між еміграційними і імміграційними потоками дає *об'єм чистої міграції*, а сума експорту і імпорту робочої сили – *об'єм валової міграції*. Міжнародна міграція включає так само процес репатріації.

Репатріація – повернення в країну походження громадян, що раніше виїхали з неї.

Зовнішня міграція впливає на чисельність населення країни, збільшуючи або зменшуючи його на величину *міграційного сальдо*.

Міграційне сальдо – різниця між кількістю, що переселилися за межі даної країни (емігранти), і кількістю людей, що переселилися в дану країну через її межі (іммігранти).

Аналіз сучасних потоків міграції робочої сили дозволяє виділити різноманітні форми міжнародної міграції.

Для практичних цілей, відповідно до класифікації Міжнародної організації праці, розрізняють *п'ять основних типів міжнародних мігрантів*:

- переселенці, що переїзять на постійне місце проживання;
- працюючі за контрактом, в якому чітко обумовлений термін перебування в приймаючій країні;
- професіонали, що мають високий рівень підготовки, відповідну освіту, практичний досвід роботи, а також викладачі і студенти, що переміщаються в світовій системі вищої освіти;

- нелегальні іммігранти, до яких входять також іноземці з простроченою туристичною візою, що проте займаються трудовою діяльністю;

- біженці – особи, вимушені емігрувати зі своїх країн.

З урахуванням різної тривалості перебування в якості іммігрантів розрізняють міграцію: безповоротну (остаточна зміна постійного місця проживання), тимчасову (переселення на досить тривалий, але обмежений період), сезонну (переміщення робочої сили в певні періоди року, пов'язане з різним часом або швидкістю обороту капіталу, з сезонним характером роботи в деяких галузях).

Особливою формою міжнародної міграції робочої сили є «еміграція без виїзду», пов'язана з формуванням іноземного сектора в національній економіці. Специфіка такої еміграції полягає у тому, що фахівці не залишають країну для роботи за кордоном, а залишають національне господарство для роботи в іноземних філіалах. Розвиток трансграничної співпраці в світовому господарстві привів до виділення якісно нової форми трудової міграції – міграції робочої сили в межах прикордонної смуги. Проживаючи у себе в країні, фронтальєр продає робочу силу в сусідню країну, щодня перетинаючи для цього державний кордон. Такий вид міграції ще називають маятниковою.

Економічні мігранти становлять близько половини всіх мігрантів в Швейцарії, Австралії, Португалії, Великобританії. В інших розвинених країнах частка економічних мігрантів менша порівняно з загальною кількістю людей, що прибули по каналам возз'єднання сімей. Таких мігрантів близько 70-80% в США, Швеції, Данії. Розвинені країни більшу перевагу віддають тимчасовій міграції, обсяг якої, а також структура і тривалість можуть оперативніше регулюватися з урахуванням економічного попиту. Так, в Канаді за останні роки середньорічний приплив тимчасових працівників приблизно в 2,5 рази перевищував чисельність постійних іммігрантів, що приїжджали для роботи. Таким чином, через відносно низьку питому вагу мігрантів, в мотивації яких робота є головним чинником переїзду, обсяг і структура сучасної міграції не завжди відповідають базовим економічним потребам приймаючого суспільства.

В результаті розширення міграційних процесів питома вага іноземців у загальному обсязі населення, в першу чергу, високо розвинутих країн, постійно зростає і становить, наприклад, в США -13,7%, Канаді - 20,2%, Австралії – 15,4% тощо.

Таблиця 13.1

Питома вага іноземців у загальному обсязі населення в окремих країнах світу, тис.осіб

		2000	2005	2006	2007	2008
Австралія		4 412,0	4 929,9	5 093,4	5 292,6	5 449,2
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	23,0	24,2	24,6	25,1	25,4
Австрія		843,0	1 195,1	1 215,6	1 246,2	1 277,0
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	10,4	14,5	14,7	15,0	15,3
Канада		5 327,0	6 026,9	6 187,0	6 331,7	6 471,9
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	18,1	19,5	20,0	20,2	20,2
Швейцарія		1 570,8	1 772,8	1 811,2	1 882,6	1 974,2
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	21,9	23,8	24,2	24,9	25,8
Іспанія		1 969,3	4 837,6	5 250,0	6 044,5	6 418,1
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	4,9	11,1	11,9	13,5	14,1
Франція		4 379,6	4 926,4	5 040,4	5 147,8	5 261,7
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	7,4	8,1	8,2	8,3	8,4
Великобританія		4 666,9	5 557,3	5 757,0	6 192,0	6 647,0
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	7,9	9,2	9,5	10,2	10,8
Норвегія		305,0	380,4	405,1	445,4	488,8
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	6,8	8,2	8,7	9,5	10,3
Нова Зеландія		663,0	840,6	879,5	915,0	950,0
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	17,2	20,3	21,0	21,6	22,3
США		31 107,9	38 343,0	39 054,9	41 099,6	41 799,5
	Питома вага у загальному обсязі населення,%	11,0	13,0	13,1	13,6	13,7

Джерело: www.oecd.org

Глобалізація привела до розширення дізпаритетів у сфері зайнятості, прибутків, життєвих стандартах тощо, а від так глобальні процеси будуть й надалі посилювати міграційну активність в світовому господарстві. Хоча з розвитком глобалізації суттєво полегшився міжнародний рух товарів, послуг і капіталу, міграція робочої сили суттєво обмежена нормами міграційних політик, що реалізують конкретні країни. Підтвердженням цього є значно менші темпи зростання міграції населення, які щорічно складають близько 3%. В 2010 році обсяг міграцій становить 214 млн.осіб, що вдвічі більше рівня 1980 року, коли цей показник становив 102 млн.

Міжнародна міграція робочої сили сьогодні розвивається, основним чином, за двома основними напрямками: з одного боку, це зростання міграції некваліфікованої робочої сили з малорозвинутих регіонів до основних центрів тріади (в першу чергу це стосується північноамериканського і європейського регіонів), а по друге, це зростання мобільності висококваліфікованої робочої сили у вигляді «відтоку мозків», на який припадає 28% загального обсягу міжнародної міграції головним чином через Атлантику.

Слід зазначити, що напрям міграції, який охоплює дешеву низько кваліфіковану дешеву робочу силу, останніми роками став охоплювати не тільки напрям Південь-Північ. За рахунок суттєвого економічного піднесення окремих країн, що розвиваються, в світовому господарстві також поширюється міграція в напрямку Південь-Південь. На кожний з цих напрямів припадає майже рівна питома вага у загальних обсягах міграції – 33% та 32%, відповідно. Більш селективна міграційна політика з боку розвинутих країн суттєво обмежує рух робочої сили.

Таблиця 13.2

**Внутрірегіональні та міжрегіональні потоки міграції робочої сили,
% до загального обсягу**

Регіон	Латинська Америка	Азіатсько-тихоокеанський регіон	Південна Азія	Європа і Центральна Азія	Близький Схід та Північна Африка	Центральна та Південна Африка	розвинуті країни
Латинська Америка	13,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	86,8
Азіатсько-тихоокеанський регіон	0,2	14,3	0,6	0,2	0,0	0,0	84,7
Південна Азія	0,0	1,4	37,6	0,1	10,4	0,4	50,1
Європа і Центральна Азія	0,2	0,1	0,0	63,8	0,1	0,0	35,8
Близький Схід та Північна Африка	0,4	0,0	0,0	0,6	17,9	0,6	80,5
Центральна та Південна Африка	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	69,0	31,0
розвинуті країни	5,4	0,9	0,4	3,0	1,9	0,8	87,6

Джерело: Ratha, Dilip. South-south migration and remittances/Dilip Ratha and William Shaw. - (Washington, D.C World Bank working paper ; no. 102-55p.

Дослідження, які проведено експертами Світового банку, доводять, що територіальний фактор суттєво впливає на розподіл внутрірегіональних та міжрегіональних потоків міграції. Наявність більш розвинутих країн в географічній близькості від країн з меншим рівнем розвитку по суті визначає мейнстрім міжнародної міграції. На країни Латинської Америки на міграцію до високо розвинутих країн (головним чином до США і Канади) припадає 86,8% від загального обсягу, а на внутрірегіональну міграцію лише 13,1%. Для країн Африки на внутрірегіональні переміщення припадає 70,3% всієї міграції. 63,8% від всього обсягу міграції країн Європи та Центральної Азії припадає на внутрірегіональні переміщення, третина потоків спрямована на розвинуті країни.

В цілому ж серед міграції робочої сили між країнами, що розвиваються, на долю руху між країнами-сусідами припадає 78,9% всіх переміщень. Обсяг міграції між країнами, що розвиваються та розвинутими країнами цей показник майже в чотири рази нижче і становить 20,5% .

За оцінками Міжнародної організації труда питома вага робочих мігрантів в Північноамериканському регіоні становить 25,1% від загальної кількості мігрантів світу, в Європейському регіоні – 35,1%, в Азійсько-тихоокеанському, відповідно, 30,7%. З урахуванням нелегальної (нерегульованої) міграції ці показники будуть ще вище – за даними ОЕСР рівень нелегальної міграції становить 3,9% від всього населення в США, до 2,7% в Греції, 1,2% в Швейцарії, 0,9% в Іспанії тощо.

Залежно від характеру переміщення міграція може характеризуватися як вільна (добровільна, легальна) і насильницька (нелегальна, вимушена). Масштабами, що розширяються, в сучасному світі характеризується вимушена міграція. У 2007 році більше 26 мільйонів осіб стали вимушеними переселенцями – біженцями. Люди були вимушені лишати свої будинки в більшості випадків через військові конфлікти, стихійні біди і нестачу продовольства. За даними ООН цей рік став рекордним з кількості вимушених переселенців з 1993 року. Згідно з одержаними даними за 2007 рік, майже половина вимушених переселенців бігли з Судану (5,8 мільйонів чоловік), Колумбії (приблизно чотири мільйони чоловік) та Іраку (2,5 мільйони чоловік). Вимушені переселенці дуже часто стикаються з грубими порушеннями прав людини, з небажанням або нездатністю деяких урядів забезпечити людям нормальні умови для життя і безпеки. Найпривабливішими країнами для біженців є високорозвинуті країни (США, Франція, Великобританія).

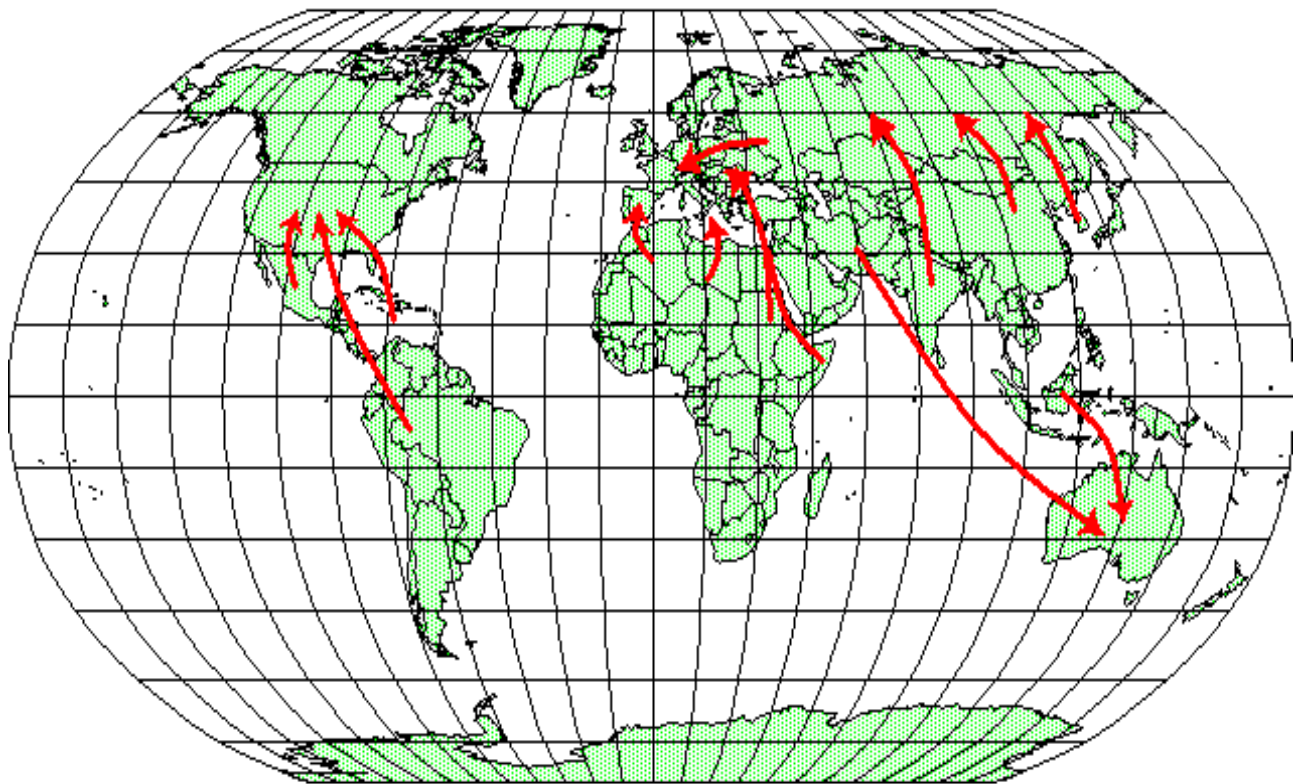

Рис. 13.1 Основні напрямки нелегальної міграції в світі

Причинами нелегальної міграції можуть стати: відсутність чіткої імміграційної політики або відсутність адміністративної інфраструктури її реалізації; юридична некваліфікованість мігрантів, яка не дозволяє діяти відповідно до існуючого міграційного законодавства; складний або суперечливий характер процедури легалізації; попередні таємні домовленості між потенційними мігрантами і їх наймачами. Нелегальна міграція характерна, насамперед, для потоків трудових мігрантів з країн, що розвиваються, до високорозвинених. До цих процесів з 90-х років XX ст. включилися і країни з перехідною економікою, економічна криза в яких змусила людей шукати сфери застосування своїх здібностей до праці в країнах зі стабільним рівнем життя, використовуючи при цьому і нелегальні форми переїзду (рис. 13.1). Крайньою формою прояву нелегальної міграції є работоргівля, яка в сучасному світі займає третє місце за ступенем прибутковості після торгівлі зброєю і наркотиками. Щорічно вона приносить до 7 мільярдів доларів прибутку своїм організаторам. Щорічно у всьому світі від 700 тис. до 4 млн. чоловік були куплені, продані, перевезені і утримувалися проти їх волі в умовах, подібних рабству. Основною транзитною країною і країною призначення торгівлі людьми є США. Щорічно для сексуальної експлуатації до Сполучених Штатів ввозяться близько 50 тис. жінок і дітей.

Серед причин розповсюдження торгівлі людьми можна виділити як внутрішні, так і зовнішні. Насамперед, важкий економічний стан в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою, практична

неможливість одержати гідну роботу. Ситуація ускладнюється й тим, що процес міграції криміналізується, оскільки дешева робоча сила складає основу надприбутків посередників. Величезну негативну роль у розповсюдженні «торгівлі людьми» виконує низький рівень обізнаності громадян щодо можливості працевлаштування і перебування за кордоном, а також наслідків нелегального працевлаштування за кордоном. Работоргівля може набувати різних форм. Люди стають об'єктом не тільки міжнародної сексуальної торгівлі для занять проституцією. До особливих форм работоргівлі можна віднести, наприклад, примусовий шлюб; примусова праця; насильницьке використання в домашньому господарстві, у промисловому або сільськогосподарському секторі; народження дитини – примусове або під замовлення; використання для витягання і трансплантації органів. Боротьба з кримінальною міграцією вимагає активності як на державних, так і на міжнародних рівнях, а також розробки ефективних методів протидії.

У сучасних умовах міжнародна міграція робочої сили характеризується наступними тенденціями:

- масштаби міграції поступово збільшуються;
- основу світових потоків складають робітники;
- новою формою міжнародної міграції робочої сили є переміщення науково-технічних кадрів, збільшується потреба в освічених висококваліфікованих працівниках, які можуть працювати зі складною електронною технікою;
- основний спонукальний мотив сучасної міграції – матеріальний (економічний);
- посилення нелегальної міграції в світовому господарстві.

Загальними факторами, що сприяють розвитку міграційних процесів у сучасних умовах стали: висока швидкість розповсюдження інформації; бурхливий розвиток міжнародних пасажирських повідомлень; розвиток способів комунікації. Оскільки існує нерівномірність розподілу трудових ресурсів на планеті, то процес переміщення трудових ресурсів між країнами триватиме і в майбутньому.

2. Вплив міграції на ринок праці

Вплив міграції робочої сили на економічний розвиток країни величезний. Крім цього міграційні потоки роблять великий соціальний, демографічний, соціально-психологічний вплив як на країни, що імпортують, так і на країни, що експортують робочу силу. Міжнародна міграція робочої сили має істотні і неоднозначні економічні і соціальні наслідки як для країни

еміграції, з якої походить відплив робітників, так і для приймаючої країни, де має місце приток іммігрантів.

Як вже наголошувалося раніше, міграція населення може бути викликана різними причинами. Проте дати кількісну оцінку неекономічним причинам міграції (соціальним, психологічним, расовим тощо) представляється досить складно. У зв'язку з цим, для оцінки наслідків міграції і визначення впливу міграції на ринок праці основною причиною міграції розглядається відмінність між країнами в рівнях заробітної платні, стан національного ринку праці.

Згідно з теоремою Хекшекра-Оліна-Самуельсона, розвиток міжнародного обміну між країнами призводить до вирівнювання цін не тільки на товари, що беруть участь у міжнародній торгівлі, але і на чинники виробництва. Проте відмінності в рівнях економічного розвитку життя країн, соціального забезпечення, різний ступінь забезпеченості окремих країн трудовими ресурсами; невідповідність кількісних і якісних характеристик трудових ресурсів матеріально-технічній базі національного виробництва; особливості державного регулювання національного ринку праці призводять до того, що на практиці між країнами спостерігаються відмінності в рівнях заробітної платні.

Для оцінки впливу міграції на ринок праці розглянемо умовну модель міграції між двома країнами, в яких рівні життя розрізняються і, відповідно, оплата праці однакової кваліфікації розрізнятиметься. Припустимо, що в країні А встановився середній рівень реальної заробітної платні нижче, ніж в країні В. В умовах відсутності трудової міграції між країнами рівновага на національних ринках праці становитиме відповідно E_A і E_B (рис. 13.2). Даному стану рівноваги на національних ринках праці відповідає рівень рівноважної заробітної платні: у країні А – 10 дол. на годину, у країні В – 5 дол. на годину. Кількість зайнятих становитиме відповідно, 120 і 40 млн. осіб.

За умови зняття всіх обмежень на міграцію робочої сили, з країни В до країни А попрямує потік мігрантів, що приведе до скорочення пропозиції в країні В і зміщенню вліво кривої пропозиції ($S_B - S_{mig}$). При збереженні колишнього об'єму попиту на працю в країні В, заробітна платня в країні В підвищиться з 5 до 7 дол. на годину. У країні А, навпаки, за рахунок іммігрантів пропозиція робочої сили збільшиться ($S_A + S_{mig}$), що призведе до зниження годинної ставки заробітної платні (при збереженні колишнього рівня об'єму попиту на працю).

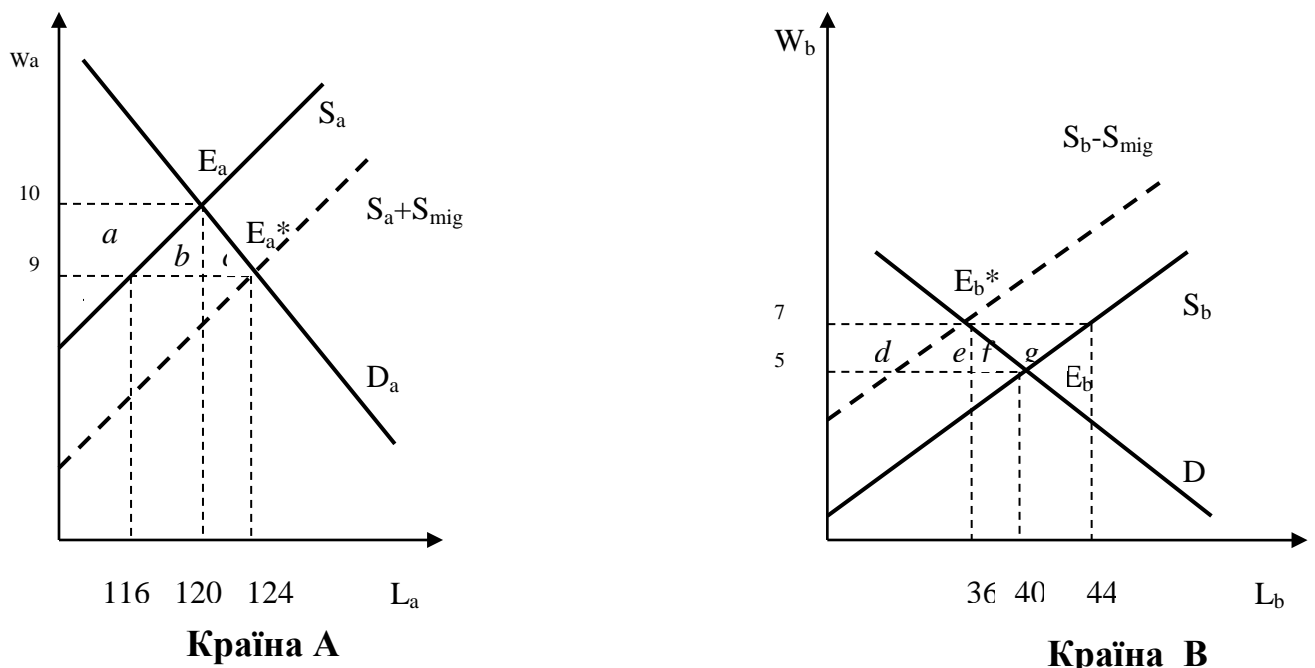

Рис. 13.2 Міжнародна трудова міграція

Вплив міграції робочої сили на країну А і В буде неоднозначним. У країні, що приймає робочу силу, додатковий приплив вигідний, насамперед, її виробникам, які одержують додатковий вигаш ($a+b+c$) за рахунок зниження витрат на оплату праці робітникам. Робітники в країні А, навпаки, від додаткового припливу робочої сили тільки програють (a). Таким чином, можна зазначити, що додатковий приплив робочої сили для приймаючої країни в цілому є вигідним. Підвищується конкурентоспроможність товарів унаслідок зменшення витрат виробництва, пов'язаних з нижчою ціною іноземної робочої сили. Іноземні робітники формують додатковий попит на товари та послуги і стимулюють зростання виробництва й додаткову зайнятість у країні перебування. При імпорті кваліфікованої робочої сили приймаюча країна економить на витратах на освіту і професійну підготовку. Крім того, іноземні робітники часто розглядаються як певна амортизація у разі кризи і безробіття, вони першими можуть бути звільнені, іноземні робітники не забезпечуються пенсіями і не враховуються при реалізації різного роду соціальних програм. У той же час, в країні виникає загроза виникнення міжнаціональної неприязні і посилення соціальної напруженості, оскільки на робочі місця, раніше займані місцевим населенням, претендують іноземні робітники.

Для країни, що експортує робочу силу, вплив трудової міграції також буде неоднозначним. Відплив працівників до інших країн призводить до зростання заробітної платні в країні, від чого виграють робочі, що залишилися в країні (d). Проте за цих же умов національні виробники несуть додаткові втрати, оскільки витрати на виплату заробітної платні працівникам збільшуються ($d+e+f$). Таким чином, програш підприємців виявляється

значно більшим, ніж виграш працівників, що залишилися в країні, а країна в цілому несе чисті втрати. Виграш емігрантів пов'язаний з приростом заробітної платні і становитиме область $(e+f+g)$. Якщо трудова міграція не носить постійний характер, а працівники, що виїхали, як і раніше, є громадянами країни В, то в цьому випадку можна вважати, що країна еміграції матиме чистий виграш, а сам експорт робочої сили можна розглядати як важливе джерело валютних надходжень до країни. Слід також відзначити, що експорт робочої сили знижує соціальну напруженість у країні за рахунок зниження надлишку робочої сили, з іншого ж боку, в країні відбувається вплив кадрів, у тому числі і кваліфікованих, на підготовку яких у країні були витрачені значні ресурси. Таким чином, вплив міграції на країну, що приймає робочу силу, і на країну, що її експортує, украй неоднозначний, що і викликає об'єктивну необхідність державного регулювання міграційних процесів.

3. Система регулювання міжнародної міграції робочої сили.

Міжнародні потоки робочої сили на даний час регулюються і обмежуються як на національному рівні, так і на рівні міждержавних відносин. При цьому або обмежується приплив іноземних робітників до країни, або стимулюється їх від'їзд з країни назад на батьківщину. Національний рівень регулювання міграції робочої сили забезпечується за допомогою державної міграційної політики.

Державна міграційна політика – політика держави, яка спрямована на регулювання експорту/імпорту робочої сили.

Міграційна політика, що проводиться державою, включає еміграційну і імміграційну політику. Як правило, держава не обмежує своїх громадян, охочих виїхати до інших країн і що мають низьку кваліфікацію. У той же час, держава зацікавлена в певному обмеженні трудової міграції висококласних фахівців. Подвійна спрямованість еміграційної політики спостерігається в наступних напрямках її реалізації: стимулювання/обмеження трудової міграції; створення нових умов для рееміграції або створення умов для адаптації реемігрантів на батьківщині.

Еміграційна політика включає наступні інструменти:

- жорсткі вимоги до фірм-посередників, що займаються рекрутингом, щодо надання ними фінансових і юридичних гарантій працевлаштування і створення нормальних життєвих умов для емігрантів;
- лімітація видачі закордонних паспортів; заборона (пряма або непряма) на виїзд (в'їзд) окремих категорій працівників і введення

еміграційних квот; встановлення термінів обов'язкової роботи в країні після завершення освіти за державний рахунок;

- проведення валютної і банківської політики заохочення валютних переказів з-за кордону; надання пільг за валютними внесками (вищий відсоток по депозитах, звільнення їх від податків, пільгові поштові і телеграфні тарифи на інвалютні перекази тощо);

- проведення митної політики, що передбачає митні пільги для тих емігрантів, що повертаються;

- розробка програми робочих місць для реемігрантів;

- видача кредитів і надання пільг реемігрантам на будівництво і придбання житла;

- видача кредитів для відкриття власного бізнесу.

Що ж до імміграційної політики, то слід зазначити, що законодавства більшості країн, регулюючи в'їзд іноземців, насамперед, проводять чітку відмінність між людьми, що приїждять до країни на постійне місце проживання, і тими мігрантами, які перебувають в країні тимчасово або не претендують на постійне місце проживання. При регулюванні імміграції, як правило, використовується селективний підхід: держава не перешкоджає в'їзду тих категорій працівників, які потрібні даній країні, обмежуючи в'їзд всім іншим. До найбажаніших категорій працівників відносяться, як правило: працівники, готові за мінімальну заробітну платню виконувати важку і некваліфіковану роботу; фахівці для нових і перспективних галузей; представники рідкісних професій; фахівці з світовим ім'ям; крупні бізнесмени, які переносять свою діяльність до приймаючої країни, що інвестує капітал і створює нові робочі місця. Державне регулювання здійснюється через ухвалення програм, що фінансуються з бюджету, направлених на обмеження потоку іноземної робочої сили або на стимулювання мігрантів до їх повернення на батьківщину.

Практично всі держави світу регулюють процес трудової міграції населення, щоб із загального потоку потенційних мігрантів одержати для своєї економіки потрібних працівників. З цією метою у всіх промислово розвинених країнах створені державні органи, яким доручене рішення питань, пов'язаних з переміщенням іноземної робочої сили через національні кордони. Система державного регулювання міграційних процесів включає:

- *державні інститути.* Державні органи, що регулюють трудову імміграцію. З їх допомогою забезпечується координація дій імміграційної служби, реалізація заходів щодо охорони праці, узгодженість дій міністерств внутрішніх справ, закордонних справ, охорони здоров'я, освіти тощо.

- *процедурні норми*. Законодавство всіх країн чітко регламентує взаємодію кандидата на роботу в приймаючій країні, місцевого роботодавця і уповноважених державних відомств. Процедурні відмінності витікають з особливостей інституційної структури.

- *міжнародні угоди*. Їх мета – упорядкувати процес трудової міграції, за рахунок введення відповідних кількісних лімітів.

Одним з важливих методів регулювання імміграції працівників є висновок міжнародних угод, які можуть бути дво- і багатобічними. Їх основна мета полягає в тому, щоб ввести кількісні обмеження в процес трудової міграції. Двосторонні угоди приймають вигляд міжурядових або міжвідомчих договорів. При фільтрації в'їзду іммігрантів розроблена складна система обмежень. До основних характеристик імміграційного законодавства відносяться:

- якісні вимоги до іноземної робочої сили;
- професійна кваліфікація (професійна освіта, стаж роботи);
- додаткові професійні вимоги (наприклад, від працівників у сфері туристичного бізнесу потрібне знання іноземних мов, уміння водити машину тощо);
- віковий ценз (перевага для людей працездатного віку);
- стан здоров'я (довідка, завірена консульством, спеціальне медичне обстеження);
- обмеження особистого характеру;
- кількісне квотування;
- економічне регулювання (наприклад, приватні особи можуть іммігрувати тільки якщо вони готові інвестувати в економіку приймаючої країни визначену законом суму);
- тимчасові обмеження (встановлюється максимальний термін перебування в країні, після якого необхідно або одержати продовження цього терміну, або залишити країну);
- географічні пріоритети;
- заборони: *явні* (законом визначаються професії, якими заборонено займатися іноземцям) і *приховані* (законом встановлюються спеціальності

або галузі, в яких можуть працювати тільки громадяни даної країни, перекриваючи тим самим доступ до них іноземцям).

У реалізації імміграційної політики можна виділити три напрямки:

1. Політика, що базується на обмеженні терміну перебування іммігрантів у країні, про що вони зразу ж попереджаються. Ця політика переслідує мету постійного оновлення працюючих мігрантів (ротаційної імміграції). При обмеженні терміну перебування в країні члени сім'ї мігранта не мають прав на в'їзд.

2. Політика, що дозволяє перебування без певного терміну з правом в'їзду членів сім'ї.

3. Політика, що дозволяє постійне мешкання іммігрантів і припускає право на отримання громадянства після певного терміну.

Вибір тієї або іншої форми імміграційної політики держави залежить від економічної ситуації в країні, стану національного ринку праці, демографічної ситуації. Застосовуючи різні заходи державного регулювання, уряди всіх країн борються з нелегальною міграцією. В той же час, існуюча практика нелегального знаходження іноземної особи на території іншої держави дуже часто потрапляє під дію регуляризації, яка визначається в законодавстві щодо іноземців як «надання державою посвідчення на проживання іноземному громадянину, що нелегально проживає на його території». Незаконність фактично існуючої ситуації в таких випадках, як правило, пов'язана з відсутністю формальних причин і повинна бути «впорядкована» або регуляризована.

Уряди багатьох розвинених країн з початку 70-х років стали вживати активні заходи зі стимулювання виїзду іммігрантів назад на батьківщину. У числі традиційних державних заходів рееміграції можна виділити наступні:

- програми стимулювання рееміграції. Вони включають широке коло заходів, починаючи із заходів з примусової репатріації незаконних іммігрантів до надання матеріальної допомоги іммігрантам, охочим повернутися на батьківщину;

- програми професійної підготовки іммігрантів. Як засіб, який міг би спонукати іммігранта повернутися на батьківщину, уряди окремих країн розглядають програми професійного утворення іммігрантів;

- програми економічної допомоги країнам з масовою еміграцією. Розвинені країни укладають угоди з країнами-експортерами робочої сили про інвестицію частини переказів працівників на батьківщину і частини

державних коштів для створення нових підприємств в країнах, що розвиваються, які могли б стати місцями роботи для реемігрантів.

Більшість програм стимулювання рееміграції не досягли поставлених цілей: при деякому збільшенні рееміграції на початку їх здійснення від'їзд іноземних робітників на батьківщину різко зменшувався у міру того, як скорочувалося фінансування програм. Головною причиною низької ефективності програм рееміграції є те, що уряди країн, що експортують робочу силу, не зацікавлені в її реекспорті і не роблять належних зусиль зі скорочення еміграції.

У деяких промислово розвинених країнах, що відчують великий вплив іноземної робочої сили (Німеччина, Франція і ін.), останніми роками стали розроблятися програми заохочення іноземних робітників до повернення на батьківщину. Такі програми можуть передбачати виплату матеріальної компенсації виїжджаючим іммігрантам, заходи з професійної підготовки іноземних робітників, що полегшить їм пошук високооплачуваної роботи після повернення додому. Нарешті, рееміграція може стимулюватися і на міждержавному рівні шляхом надання фінансової допомоги країнам-експортерам робочої сили з метою створення в них нових робочих місць для реемігрантів.

Слід розрізняти міжнародне адміністративно-правове регулювання і міжнародне економічне регулювання міграційних процесів. Міжнародне адміністративно-правове регулювання передбачає: встановлення правових норм, що згладжують суперечливі моменти даного процесу; встановлення міграційних квот і рамок можливостей міграції. Міжнародне економічне регулювання міграційних процесів полягає у встановленні митних бар'єрів у відповідь на візові ставки; регулюванні заробітної платні мігрантів; введенні певних штрафних ставок.

Особливим наднаціональним інститутом, що регулює міграційні процеси і трудові відносини в світовій економіці, є **Міжнародна організація праці**, яка з 1946 р. є спеціалізованим органом ООН. Штаб-квартира знаходиться в Женеві. Основні задачі даної міжнародної організації полягають в наступному: захист інтересів і прав працівників; підвищення життєвого рівня працівників; поліпшення умов праці; захист від професійних захворювань; надання технічної допомоги країнам, що розвиваються; захист прав працівників-мігрантів; сприяння зайнятості мігрантів; сприяння поліпшенню соціального становища мігрантів.

Контрольні питання і завдання

1. Охарактеризуйте еміграцію та імміграцію як сторони міжнародної міграції населення.
2. У чому полягає відмінність зовнішньої і внутрішньої міграції населення?
3. Назвіть основні тенденції в міграції населення в сучасних умовах.
4. Наведіть приклади форм міграції населення.
5. Чому нелегальна міграція характеризується масштабами, що розширюються, в сучасному світі?
6. Назвіть основні типи міжнародних мігрантів відповідно до класифікації Міжнародної організації праці.
7. Охарактеризуйте вплив міграції робочої сили на економічний розвиток країни.
8. Якими є соціальні наслідки міграції для країн, що експортують та імпортують робочу силу.
9. Охарактеризуйте сучасну систему регулювання міграції робочої сили.

РОЗДІЛ 5

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ

Тема 14. Теорії валютних курсів

1. Поняття валюти і валютного курсу

Однією з найдинамічніших форм міжнародних економічних відносин є *міжнародні валютні відносини*, які виникають при використуванні грошей в світогосподарських зв'язках, вони є особливим видом економічних відносин. Валютні відносини виникають і розвиваються: на основі поглиблення міжнародного розподілу праці; розвитку міжнародного розподілу виробництва і формування світового господарства.

У переважній більшості випадків взаємний обмін результатами господарської діяльності і пов'язані з цим міжнародні розрахунки здійснюються в грошовій формі. Використання грошових одиниць в різних сферах є причиною багатозначності терміну «валюта», яким позначаються:

- грошові одиниці даної країни;
- грошові знаки іноземних держав;
- міжнародні рахункові валютні одиниці (спеціальні права запозичення).

Міжнародна діяльність, що здійснюється різними економічними агентами (фірмами, підприємствами малого і середнього бізнесу, корпоративними структурами, фізичними особами), створює потребу в купівлі, продажі або запозиченні іноземних валют. Валютні відносини, маючи відносну самостійність, через платіжні баланси, валютні курси, кредитні і розрахункові операції по-різному впливають на хід суспільного відтворення, напрям, темпи і пропорції економічного розвитку окремих країн, їх міжнародні економічні відносини.

Еволюція валютних відносин обумовлена розвитком продуктивних сил, поглибленням міжнародного розподілу праці. Соціально-економічна суть валютних відносин полягає в забезпеченні необхідних умов для здійснення відтворення в рамках всесвітнього господарства. Суб'єктами валютних відносин є підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність; фізичні особи; банки; держави в особі своїх органів управління.

Національні грошові одиниці прирівнюються одна до одної в певних пропорціях. Співвідношення між двома валютами, своєрідна «ціна» однієї валюти, виражена в грошових одиницях іншої країни, яке встановлюється в законодавчому порядку або складається на ринку під впливом попиту і пропозиції, відображає валютний курс. Він є своєрідним індикатором внутрішнього економічного розвитку національної економіки, її роль в системі міжнародних відносин. Курс національної валюти може виражатися в грошовій одиниці іншої країни, тому або іншому наборі валют (валютній корзині) або в міжнародних рахункових одиницях.

Валютний курс як економічна категорія є ціною грошової одиниці однієї країни, що виражена в грошових одиницях іншої країни.

Слід розрізняти номінальний і реальний валютний курс. Номінальний курс відображає певну конкретну «ціну» національної валюти при обміні на іноземну, і навпаки. Реальний валютний курс розраховується помноженням номінального курсу на співвідношення рівнів цін в двох країнах. Можна також розраховувати реальний валютний курс на базі середніх цін в країнах, що є основними торговими партнерами даної держави. В цьому випадку реальний валютний курс буде певною мірою показником конкурентоспроможності національних товарів по відношенню до імпорتنих.

Валютний курс на фінансово-грошовому ринку виконує певні функції, головними з яких є: сприяння інтернаціоналізації грошових відносин; забезпечення стабільного розвитку фінансових ринків; зіставлення рівнів і структури цін, а також результатів виробничої діяльності в окремих країнах; порівняння національної й інтернаціональної вартості на національних і світових ринках; перерозподіл національного продукту між окремими країнами; інтернаціоналізація господарських зв'язків і ін.

Формування валютних курсів випробовує на собі дію численних чинників. Загальною його основою є купівельна спроможність валюти, в якій відображаються середні національні рівні цін на товари, послуги, інвестиції. Проте його конкретна величина залежить також від темпу інфляції, різниці в рівнях відсоткових ставок, стану платіжного балансу. Великий вплив на валютний курс має діяльність валютних спекулянтів і валютні інтервенції (втручання центрального банку в операції на валютному ринку). В окремі моменти різко зростає значення такого чинника, як ступінь довіри до іноземної і національної валют. Вельми сильну дію нерідко надають очікування тих або інших змін в економічній політиці країни. Крім того, на валютний курс помітно впливає стан платіжного балансу країни, масштаби участі країни в процесах міграції капіталу і робочої сили тощо.

Динаміка вартості валют розвинених країн світу останніми роками свідчить про підвищення волатильності (чутливості) курсових

співвідношень. При цьому, чим важливішу роль виконує валюта в світовій економіці, тим більше помітні коливання її курсу. Найбільша зміна вартості спостерігається саме серед валют провідних розвинених країн (рис. 14.1).

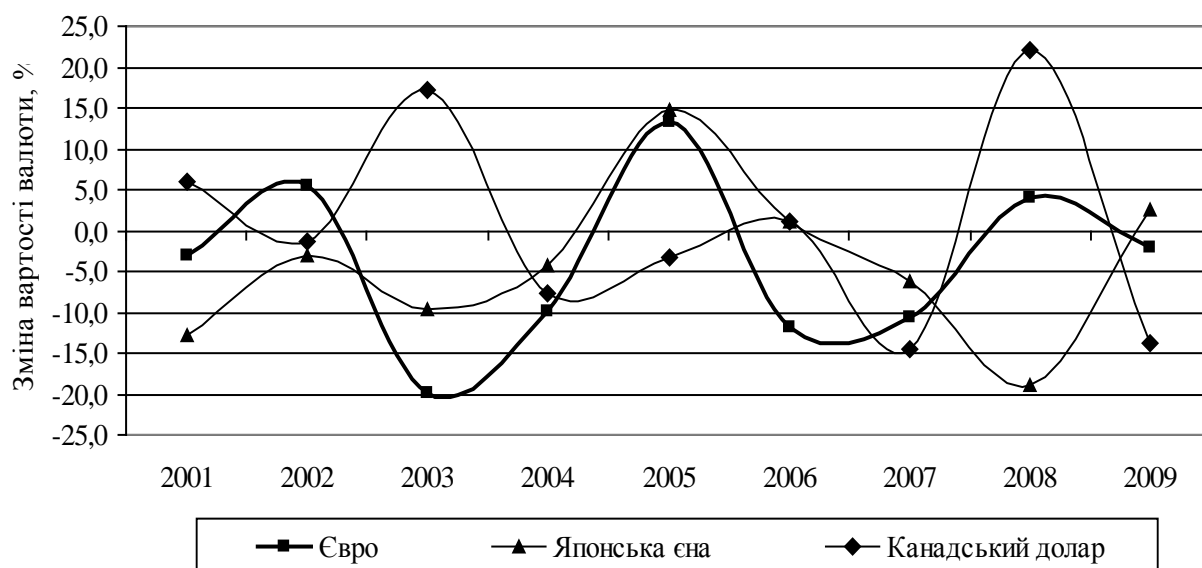

Рис. 14.1 Зміна середньорічної вартості долара США по відношенню до євро, японської єни, канадського долара

Залежно від характеру дії можна виділити три групи факторів, що впливають на валютний курс:

- фактори довгострокового характеру впливу,
- фактори середньострокового характеру впливу
- фактори короткострокового характеру впливу.

До групи факторів, які мають довгостроковий характер впливу на формування реальної купівельної спроможності валюти тієї або іншої країни належать показники економічного зростання, об'єм грошової маси в обігу, платоспроможність країни і довіра до національної валюти на внутрішньому і зовнішньому ринках, об'єми внутрішніх і зовнішніх боргів тощо.

До середньострокових факторів, що впливають на валютний курс, відносяться: різниця в темпах інфляції в країнах, стан платіжного балансу, об'єми дефіциту державного бюджету, тощо. Стан платіжного балансу, який характеризує ефективність зовнішньоекономічної діяльності країни, безпосередньо впливає на рівень і динаміку валютного курсу. При цьому найбільший вплив на нього роблять поточні операції балансу (покупка товарів, послуг, доходи від інвестицій і тощо.). Дефіцит поточного балансу свідчить про низьку конкурентоспроможність національних товарів і послуг на світових ринках і велику привабливість іноземних товарів. За наявності дефіциту платіжного балансу відбувається збільшення зовнішнього боргу країни, і виникають умови для підвищення курсу національної валюти.

Активне сальдо платіжного балансу свідчить про підвищення попиту на національну валюту і зниження її курсу по відношенню до іноземних валют.

І, нарешті, слід виділити фактори, що мають кон'юнктурний характер і надають короткострокову дію. Кон'юнктурними чинниками можна вважати: спекулятивні валютні операції, формування інфляційних очікувань, часта зміна уряду, лобіювання у вищих ешелонах влади інтересів певних політичних і економічних структур, рівень розвиненості інших секторів фінансового ринку та ін. Як правило, до таких факторів відносять суб'єктивні оцінки провідних світових експертів, політиків, чия думка здатна подіяти психологічно на гравців валютного ринку. Слід зазначити, що вищезгадані фактори, які впливають на валютні курси, досить мобільні, і їх взаємний вплив часто може нейтралізувати або підсилювати дію один одного, а тому, керуючись загальними тенденціями динаміки валютних курсів, необхідно в кожній конкретній ситуації аналізувати дію кожного фактора у взаємозв'язку з іншими.

Валютний курс впливає на міжнародні економічні відносини. По-перше, він дозволяє виробникам даної країни порівнювати витрати виробництва товарів з цінами світового ринку. Тим самим він є одним з орієнтирів при здійсненні зовнішньоекономічних зв'язків, дозволяє прогнозувати фінансові результати економічної діяльності. По-друге, рівень валютного курсу безпосередньо впливає на економічний стан країни, що виявляється зокрема в стані її платіжного балансу. І, нарешті, по-третє, валютний курс впливає на перерозподіл світового валового продукту між країнами.

2. Теорії валютного курсу

У сучасних умовах подальшого розвитку інтернаціоналізації на динаміку валютного курсу впливає не стільки товарний ринок, скільки фінансові ринки, об'єми операцій яких у декілька разів перевищують об'єми операцій, що відбиваються балансами поточних операцій. Причини коливань валютного курсу по-різному інтерпретуються економічними школами. В основі багатьох напрямів, що аналізують поведінку валютного курсу, знаходиться теорія паритету купівельної спроможності.

Основою визначення і порівняння валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. Купівельна спроможність валют (PPP - purchasing power parity) визначається вартістю певного набору товарів і послуг, які можна придбати за відповідну грошову одиницю. Залежно від номенклатури товарів, які беруться для розрахунку паритету купівельної спроможності, він може бути частковим (за обмеженим

переліком товарів або товарних груп) і загальним (за валовим національним продуктом).

Теорія паритет у купівельної спроможності базується на номіналістичній і кількісній теорії грошей. Суть номіналістичної теорії грошей (Дж. Берклі, Дж. Стюарт) можна звести до того, що гроші розглядаються як витвір держави, валютний курс не має вартісної основи, а валютний паритет встановлюється державою залежно від його політики. Кількісна теорія грошей бере початок від переконань англійських економістів Д. Юма і Д. Рікардо. На думку Д. Рікардо, знецінення грошей – наслідок їх надлишку, а співвідношення купівельної здатності валют визначається кількістю грошей в обігу відповідних країн. Основні положення даної теорії полягають у твердженні, що валютний курс визначається відносною вартістю грошей двох країн, яка залежить від рівня цін, а останній – від кількості грошей в обігу.

Шведський економіст Г. Кассель запропонував розраховувати показник паритету купівельної спроможності на базі середньозважених товарних цін і застосовувати паритет в міжнародній валютній політиці, у валютному обміні, зовнішній торгівлі, валютному кредитуванні тощо. Подальший розвиток теорії паритету купівельної спроможності йшов по лінії приєднання додаткових факторів, що впливають на валютний курс, і приведення його відповідно до купівельної спроможності грошей. У їх числі торгіві і валютні обмеження, що вводяться державою, динаміка кредиту і відсоткових ставок. Дж. М. Кейнс ввів додаткові фактори: психологічні та рухи капіталів. А Маршалл додав поняття еластичності попиту щодо ціни. Проте основна ідея про те, що валютний курс визначається співвідношенням між рівнями цін двох країн, залишилася без зміни в сучасній західній економічній науці.

У сучасних умовах провідні міжнародні організації – Міжнародний валютний фонд і Світовий банк, використовуючи паритет купівельної спроможності валют, проводять зіставлення показників продуктивності праці і заробітної платні, величини валового внутрішнього продукту і національного доходу на душу населення і тощо

Існує декілька методик розрахунку паритету купівельної спроможності валют (PPP). Найпростішою методикою є зіставлення вартості порівняльного набору товарів і послуг (споживацької корзини) в різних країнах:

$$PPP = \frac{P_j^B}{P_j^A} \quad (14.1)$$

де i рівень цін в країнах А і В у період j .

Для того, щоб уникнути впливу особливостей ціноутворення і оподаткування в окремих країнах, можна застосувати метод розрахунку паритету купівельної спроможності на основі співвідношення витрат виробництва (собівартості продукції), що дає можливість уникнути окремих політичних, кон'юнктурних або спекулятивних факторів курсоутворення.

Особливої уваги заслуговує метод розрахунку паритету купівельної спроможності валют, заснований на визначенні співвідношення ефективних виробничих витрат, до яких відносять – заробітну платню, продуктивність праці, норму позикового відсотка, ренту.

$$PPP = \frac{W^B}{W^A} \times \frac{PR^A}{PR^B} \quad (14.2)$$

де: W – рівень заробітної платні в країнах А і В;

PR – продуктивність праці в країнах А і В.

Аналіз паритету купівельної спроможності валют, який характеризує товарне наповнення окремих грошових одиниць, дає можливість зробити висновок, що валютний курс визначається відносною вартістю грошей в двох країнах, яка, у свою чергу, залежить від рівня цін, а рівень цін – від кількості грошей в обігу.

Прихильники теорії паритету купівельної спроможності вважають, що вирівнювання валютного курсу на основі зіставлення паритетів валют відбувається не автоматично, а за умови дії інших факторів. У зв'язку з тим, що процес формування валютного курсу належить до сфери міжнародного грошового обігу, можна вважати, що він є одним з елементів кількісної теорії грошей, яка встановлює пряму залежність між грошовою масою і цінами. Ця залежність відображається рівнянням обміну, запропонованим Фішером: $MV = PQ$, де M – грошова маса; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; Q – фізичний об'єм виробництва.

Виразити рівень цін як $P = \frac{MV}{Q}$, і підставивши його в рівняння PPP,

яке характеризує співвідношення цін на окремі товари в різних країнах, отримаємо залежність показника ППС від об'єму грошової маси в обігу, швидкості обігу грошей і об'ємів виробництва, матимемо:

$$PPP = \frac{M^B V^B Q^A}{M^A V^A Q^B} \quad (14.3)$$

За таких умов валютний курс буде прямо пропорційний об'єму грошової маси і швидкості обігу грошей і обернено пропорційний об'ємам виробництва, що дає можливість вважати його показником стану рівноваги національної економіки.

Класична теорія валютного курсу пояснює коливання валютного курсу в довгостроковому періоді як наслідок зміни кількості грошей в обігу. В результаті вільної конкуренції товари і послуги вільно переміщуються між країнами, що сприяє вирівнюванню цін на однойменні товари, виражені в одній валюті. Відповідно аналіз поведінки валютного курсу повинен ґрунтуватися на теорії паритету купівельної спроможності.

Оскільки в довгостроковому періоді реальний валютний курс залишається незмінним, то згідно з даною теорією валютний курс змінюється настільки, наскільки це необхідно для того, щоб компенсувати різницю в динаміці рівня цін у різних країнах. Таким чином, ціна одиниці товару в національній економіці (P_n) повинна відповідати ціні на цей товар в іншій країні (P_i), перерахований на поточний валютний курс (e):

$$P_n = e \times P_i \quad (14.4)$$

Оскільки доводи представників класичної школи ґрунтуються на нейтральності грошей, то зміна кількості грошей в обігу не впливає на реальний сектор економіки, а викликає зміну номінальних показників, зростання грошової маси в економіці приводить до збільшення внутрішніх цін, що відобразиться в знеціненні національної валюти.

У класичній моделі рівень цін у національній економіці визначається в точці перетину кривої сукупного попиту AD і довгострокової кривої пропозиції AS (рис. 14.2а), по вертикальній осі відображений рівень цін в країні (P), по горизонтальній – реальний випуск продукції (Y). Ціна товару, придатного для міжнародної торгівлі, є лінією паритету купівельної спроможності (пряма лінія, що витікає з початку координат з кутом нахилу P^* (рис. 14.2б). У такому разі для побудови графіка по горизонталі відкладається обмінний курс. При заданому рівні світової ціни P^* і рівні внутрішніх цін P_1 номінальний обмінний курс встановлюється на відмітці E_1 .

Оскільки класична теорія ґрунтується на принципі нейтральності грошей, то зміна кількості грошей в обігу країни не впливає на реальний сектор економіки, а викликає зміну номінальних показників. Збільшення

грошової маси приведе до зміщення кривої сукупного попиту AD в положення AD*, внаслідок чого рівень цін в країні зросте з рівня P_1 до рівня P_2 , а це, у свою чергу, сприятиме знеціненню національної валюти – обмінний курс зросте з рівня E_1 до E_2 .

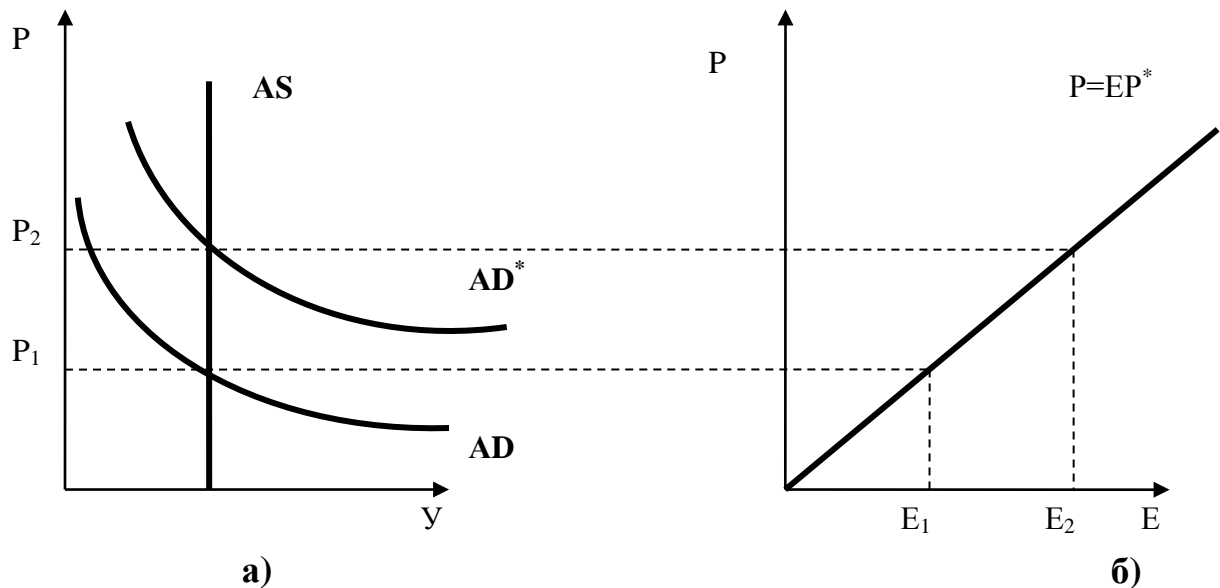

Рис. 14.2 Класична теорія валютного ринку

Монет аристська модель валютного курсу також ґрунтується на теорії паритету купівельної спроможності. Відповідно до даної теорії в довгостроковому періоді валютний курс визначається відносною пропозицією валют, між якими визначається валютний курс, і відносним попитом на них. Збільшення пропозиції грошей у країні зумовить пропорційне знецінення її валюти по відношенню до інших валют, зменшення пропозиції грошей, навпаки, приведе до відповідного дорожчання національної валюти по відношенню до інших валют. Зміни в попиті на гроші також впливають на валютний курс. Так, додатковий попит, що виникає в іноземних споживачів національної продукції, стимулює її експорт, що, у свою чергу, приведе до зростання попиту на національну валюту.

Формування ринку недосконалої конкуренції вплинуло на виникнення різних теорій, що обґрунтовують вплив держави на валютний курс. Під впливом світової економічної кризи 1929-1933 рр. виникла *теорія регульованої валюти*. Дана теорія містить два напрями. Перший напрям представлений теорією рухомих паритетів (І. Фішер, Дж. М. Кейнс). І. Фішер рекомендував стабілізувати купівельну спроможність грошей за допомогою маневрування золотим паритетом грошової одиниці. Дж. М. Кейнс запропонував знижувати курс національної валюти в цілях дії на ціни,

експорт, виробництво і зайнятість у країні, для боротьби за зовнішні ринки. Інший напрям в теорії регульованої валюти представлений теорією курсів рівноваги або нейтральних курсів, відповідно до якої поняття паритету купівельної спроможності замінюється поняттям «рівновага курсу». Нейтральним є такий валютний курс, який відповідає стану рівноваги національної економіки. Дана теорія підкреслює вплив на курс також факторів, які не завжди можуть бути вимірянні. У їх числі митний збір, валютна спекуляція, рух «гарячих» грошей, психологічні і політичні фактори.

В результаті посилення позицій США в міжнародному виробництві і торгівлі виникла **теорія ключових валют** (Дж. Вільямс, А. Хансен). Згідно з даною теорією обґрунтовувалася лідируюча роль долара (у світовому господарстві на противагу золоту) і необхідність розподілу валют на ключові (долар і фунт стерлінгів), тверді (марка, франк тощо) і м'які, які не виконують активної ролі в міжнародних економічних відносинах. Крім того, прихильники даної теорії обґрунтовували необхідність орієнтації валютної політики всіх країн на долар і підтримку його як резервної валюти, навіть якщо це суперечить їх національним інтересам.

Теорія фіксованих паритетів і курсів (Дж. Робинсон, Ф. Грехем). Прихильники даної теорії рекомендували застосування режиму фіксованих паритетів, допускаючи їх зміну тільки при фундаментальній нерівновазі платіжного балансу. Зміна валютного курсу, на їх думку, неефективний засіб регулювання платіжного балансу у зв'язку з недостатньою реакцією зовнішньої торгівлі на коливання цін на світових ринках залежно від курсових співвідношень.

Теорія плаваючих валютних курсів (М. Фрідмен, Г. Джонсон, Г. Гірш) обґрунтовує застосування плаваючих валютних курсів, які формуються під впливом ринкових попиту і пропозиції. На думку прихильників, валютний курс повинен вільно коливатися під впливом ринкового попиту і пропозиції, а держава не повинна його регулювати. Переваги режиму плаваючих валютних курсів порівняно з фіксованими, на думку прихильників даної теорії полягає у тому, що відбувається автоматичне вирівнювання платіжного балансу; існує вільний вибір методів національної економічної політики без зовнішнього тиску; стримується валютна спекуляція, стимулюється розвиток світової торгівлі. У цілому ж валютний ринок кращий, ніж держава визначає курсове співвідношення валют.

Нормативна теорія валютного курсу (Дж. Мид, Р. Манделл) розглядає валютний курс як додатковий інструмент регулювання економіки, рекомендуючи режим гнучкого курсу, контрольованого державою. Дана теорія називається нормативною, оскільки її автори вважають, що валютний

курс повинен ґрунтуватися на паритетах і угодах, встановлених міжнародними органами.

Крім довгострокових факторів, що впливають на валютний курс, існують також і довгострокові фактори. Розвиток процесів фінансової глобалізації призвів до того, що вирішальний вплив на динаміку валютного курсу роблять вже не ринок товарів і послуг, а фінансова сфера. *Сучасні теорії валютного курсу* ґрунтуються на теоріях фінансового ринку і розглядають коливання валютного курсу з погляду змін прибутковості фінансових активів. Зміни обмінного курсу істотно впливають на міжнародний обіг не тільки товарів, але і капіталу. Так, девальвація іноземної валюти приводить до знецінення фінансових інвестицій за рубіж і для ухвалення рішення щодо портфеля цінних паперів стає недостатньо інформації про рівень відсоткових ставок в різних країнах.

Паритет відсоткових ставок характеризує такий рівень відсоткових ставок усередині країни і за кордоном, при якому рівні за розміром депозити в кожній з них дають однаковий дохід при переводі в одну валюту. Згідно з *теорією покритого відсоткового паритету* величина попиту на активи (національні або іноземні) визначається їх очікуваною прибутковістю, яка пов'язана з можливими змінами валютного курсу. Оскільки раціональні очікування економічних агентів ґрунтуються на основі всієї доступної інформації, може бути зроблений вірний прогноз щодо рівня прибутковості фінансових активів і їх ціни. Відповідно форвардний валютний курс, що «покриває» різницю в нормі прибутковості національного й іноземного активу, складається з різниці в рівні прибутковості цих активів, а також дисконту (премії), тобто надбавки (знижки) до поточного обмінного курсу. *Теорія непокритого відсоткового паритету* обґрунтовує, що постійні коливання валютного курсу є наслідком постійно змінних очікувань щодо майбутньої динаміки валютного курсу. Поточний обмінний курс може мінятися під впливом зміни очікуваної прибутковості національних депозитів, унаслідок зміни прибутковості іноземних депозитів, у свою чергу, на очікувану прибутковість депозитів впливають коливання відсоткових ставок. *Модель знецінення національної* валюти обґрунтовує, що короткострокова реакція валютного курсу на зміну грошової маси виявляється значнішою, ніж його довгострокова реакція через нейтральність грошей в довгостроковому періоді. *Модель збалансованого портфеля* пояснює короткострокову рухливість (волатильність) валютних курсів неможливістю швидко змінити структуру портфеля фінансових активів у відповідь на зміну відсоткових ставок. Номінальний і реальний валютні курси проявляють високий ступінь кореляції в короткостроковому періоді, оскільки обмінні курси реагують на шоки швидше за ціни. Баланс поточних операцій змінюється під впливом ситуації, що змінюється, на фінансовому ринку.

3. Валютне котирування

Валютний курс встановлюється за допомогою валютного котирування, яке припускає встановлення уповноваженими державними банками валютних курсів згідно з діючими нормами законодавства. Котирування валют можуть здійснювати і крупні комерційні банки – учасники валютних бірж. Слід розрізняти пряме і зворотне валютне котирування. У більшості країн світу застосовується пряме котирування іноземної валюти, при якому до одиниці іноземної валюти (умовній одиниці) прирівнюється певна кількість національних грошових одиниць. Зворотне (непряме) котирування припускає, що умовна одиниця приймається як національна валюта, до якої прирівнюються іноземні валюти.

Конвертованість валюти дозволяє оперативно реагувати на зміни, що відбуваються в світовій економіці. Розрізняють вільно конвертовані, частково конвертовані і неконвертовані валюти. *Вільно конвертовані валют* (ВКВ) – валюти країн, що не мають обмежень на поточні комерційні операції і операції, пов'язані з рухом капіталів, для всіх резидентів і нерезидентів національної економіки – власників даної валюти. До *частково конвертованих валют* відносяться валюти тих країн, які скасували валютні обмеження не на всі валютні операції або тільки для нерезидентів. *Неконвертованими валют* є ті валюти, які повністю зберегли валютні обмеження на всі валютні операції, як для резидентів, так і для нерезидентів країни.

Особливою категорією конвертованої національної валюти є резервна (ключова) валюта, яка виконує функції міжнародного платіжного і резервного засобу, служить базою визначення валютного паритету і валютного курсу для інших країн, широко використовується для проведення валютної інтервенції з метою регулювання курсу валют країн - учасниць світової валютної системи. Об'єктивними передумовами придбання статусу резервної валюти є наступні. Насамперед, країна повинна мати пануючі позиції в світовому виробництві, експорті товарів і капіталів, в золотовалютних резервах. Валютний ринок повинен бути високорозвинутим, необхідні також лібералізація валютних операцій і вільна обіговість валюти, що забезпечує попит на неї інших країн. Крім того, важлива також наявність розвинутої інфраструктури валютно-фінансового ринку (розвинена мережа банківських установ, наявність чисельних небанківських фінансових посередників, зокрема за кордоном). Статус резервної валюти дає країні-емітенту певні переваги, пов'язані з можливістю покривати дефіцит платіжного балансу національною валютою; сприяє зміцненню позицій національних корпорацій у конкурентній боротьбі на світовому ринку.

У міжнародній практиці використовують *фіксовані й плаваючі (гнучкі) режими валютних курсів*, а також різні варіанти їх з'єднання (змішані курси).

Режим фіксованих валютних курсів передбачає обмеження коливання національних валют щодо встановленого між ними співвідношення. Фіксувати валютний курс можна таким чином:

- фіксація курсу до однієї валюти (прив'язка курсу національної валюти до курсу найзначущих валют міжнародних розрахунків);
- використання валюти інших країн як законний платіжний засіб;
- валютне правління (фіксація курсу національної валюти до іноземної, причому випуск національної валюти повністю забезпечений запасами іноземної (резервної) валюти);
- фіксація курсу загальної для декількох країн валюти до однієї зарубіжної валюти;
- фіксація курсу національної валюти до валют інших країн – головних торгових партнерів;
- фіксація курсу до валютного композиту (прив'язка курсу національної валюти до курсів колективних грошових одиниць, таких як СДР, або до різних корзин валют країн – основних торгових партнерів).

Під впливом попиту і пропозиції на валютному ринку формується режим плаваючих валютних курсів. Плаваючим вважається валютний курс, який може змінюватися в будь-яких межах, причому ці межі законодавчо не встановлюються. Відомі наступні різновиди режимів плаваючих валютних курсів:

- незалежне «плавання», в умовах якого центральний банк країни мінімально втручається у формування валютних курсів. Такий режим валютного курсу практично застосовують деякі промислово розвинені країни і країни, що розвиваються, – США, Японія, Великобританія, Італія, Швейцарія, Норвегія, Канада, Аргентина, Австралія, Венесуела, Індія, Гана, Філіппіни;
- кероване (регульоване) «плавання» характеризується активнішим втручанням Центробанку, який проводить інтервенції на валютному ринку, але тільки з метою підтримки рівноваги. Даний режим характерний для Ізраїлю, Туреччини, Греції, Китаю, Південної Кореї, Сінгапура;
- сумісне «плавання» застосовують країни ЄС, які мають два валютні режими, вживані, в одному випадку, для операцій усередині інтеграційного об'єднання, а в іншому, для забезпечення валютно-фінансових відносин з іншими країнами світу.

Починаючи з 90-х рр. ХХ сторіччя в світовому господарстві спостерігається поступова відмова від змішаних режимів валютного курсу. Зміни, які відбулися в національних системах курсоутворення, свідчать про розвиток процесу поляризації режимів в країнах світу, тобто активнішого використання «чистих» режимів – жорсткої прив'язки і незалежного плавання (рис. 14.3).

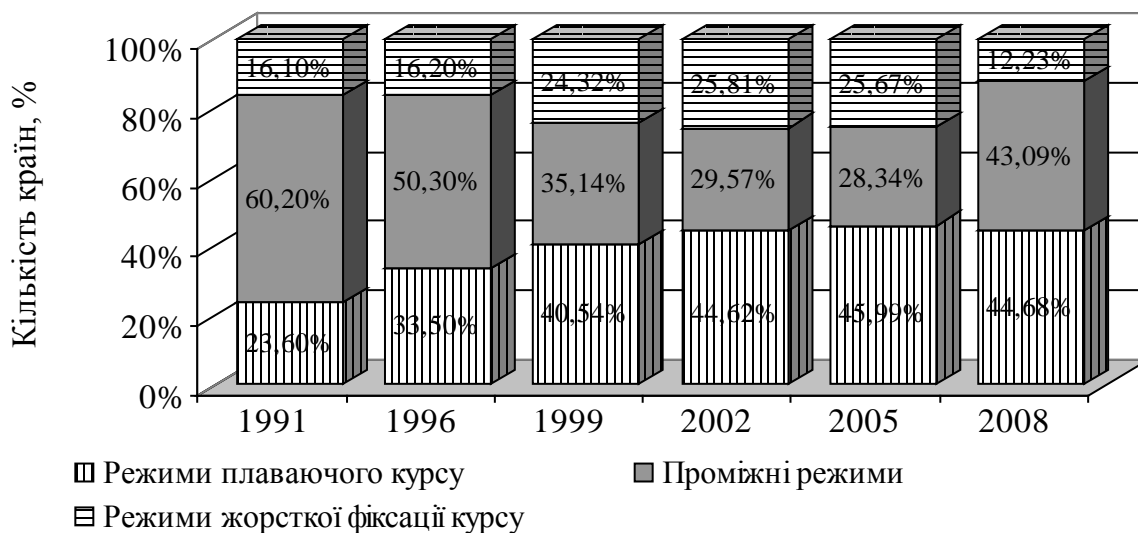

Рис. 14.3 Динаміка використання режимів курсоутворення країнами світу в 1991 - 2008 рр.

Джерело: *De Facto Classification of Exchange Rate Regimes and Monetary Policy Frameworks in 2008*. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/mfd/er/2008/eng/0408.htm>

Дані режими валютних курсів мають свої переваги та недоліки. Так, плаваючий валютний курс визначається в основному ринковими силами, а головний принцип ринкової економіки полягає у тому, що ринки успішно і ефективно розподіляють ресурси. Якщо ринки функціонують ефективно і курс вільно плаває, то у спекулянтів не буде можливості одержувати прибуток за рахунок центрального банку. Попит і пропозиція національної валюти по відношенню до іноземної, і навпаки, буде збалансований ринком, і у центрального банку не буде потреби проводити інтервенції, отже, буде реалізована незалежна від інших країн грошово-кредитна політика. Проте ринки рідко функціонують з ідеальною ефективністю, тому існує ризик виникнення такої ситуації, коли обмінний курс знаходитиметься на необґрунтованому економічними прогнозами рівні протягом тривалого періоду часу. Крім того, свобода проведення незалежної внутрішньої грошово-кредитної політики може бути порушена. Уряд, не маючи способів протидіяти падінню валютного курсу, зможе проводити інфляційну бюджетну і грошово-кредитну політику.

Що ж до переваг застосування фіксованого валютного курсу, то вони зв'язані, насамперед з тим, що стабільний фіксований курс забезпечує компаніям надійну основу для планування і ціноутворення, тим самим даючи можливість розвитку інвестиційної діяльності і міжнародної торгівлі. Проте в умовах недовіри до фіксованого курсу на ринку посилюються спекуляції, що може мати негативні наслідки для іноземних резервів. Фіксований валютний курс не відповідає реальному курсу і передбачає, що постійну підтримку з боку центрального банку країни. Проте не існує надійного способу, щоб визначити, чи є вибраний курс оптимальним і стабільним, оскільки ні уряд, ні центральний банк не можуть з упевненістю сказати, що вони краще, ніж ринок, знають, в якій точці знаходиться курс рівноваги.

Контрольні питання і завдання

1. Поясніть суть і багатозначність терміну «валюта».
2. У чому полягає суть валютного курсу? Номінальний і реальний валютний курс.
3. Охарактеризуйте функції валютного курсу на фінансово-грошовому ринку. Наведіть приклади.
4. Назвіть чинники, що впливають на формування валютних курсів. Проілюструйте їх конкретними прикладами.
5. У чому виявляється вплив валютних курсів на міжнародні економічні відносини?
6. Охарактеризуйте основні теорії валютного курсу.
7. Поясніть механізм прямого і зворотного валютного котирування.
8. Охарактеризуйте суть конвертованої валюти. Наведіть приклади конвертованої валюти.
10. Поясніть суть фіксованих і плаваючих (гнучких) режимів валютних курсів.

Тема 15. Світовий валютний ринок

1. Валютні ринки, їх види і структура

Операції з обміну валют здійснювалися ще в стародавньому світі, проте в сучасному розумінні валютні ринки сформувалися вже в період розвитку капіталістичного способу виробництва. Формування валютного ринку пов'язане з розвитком міжнародних економічних відносин на основі розширення зовнішньоекономічних зв'язків; удосконаленням ринкової інфраструктури фінансового ринку; появою нових інформаційних технологій, що забезпечують швидкісну передачу повідомлень про курси валют, банки, стан їх кореспондентських рахунків, тенденції в економіці і політиці. Валютний ринок – особливий ринок, на якому відбуваються валютні операції.

Валютний ринок як економічна категорія відображає сукупність відносин по здійсненню операцій купівлі-продажу іноземної валюти, інших валютних цінностей, цінних паперів в іноземній валюті та рухи іноземних капіталів.

Розвиненість національного валютного ринку залежить від характеру розвитку фінансово-кредитної системи країни, особливостей державного регулювання валютної сфери, рівня розвитку інфраструктури (банківської системи, інформаційно-комунікаційних технологій), ступеня інтеграції національної економіки в світове господарство та інших факторів.

Розвиток міждержавної взаємодії, посилення регіоналізації світогосподарських зв'язків привели до формування регіональних валютних ринків. Сьогодні можна виділити три основні регіональні ринки: європейський (Лондон, Цюрих, Париж, Франкфурт-на-Майні), північноамериканський (Нью-Йорк) і азійський (Токіо, Сінгапур, Гонконг). З посиленням інтернаціоналізації національних валютних ринків на базі інтенсифікації міжнародних економічних відносин сформувався єдиний світовий валютний ринок. З практичної точки зору валютний ринок характеризують офіційні фінансові центри, в яких зосереджено здійснення валютних операцій. Світовий валютний ринок представлений трьома найбільшими центрами – Лондоном, Нью-Йорком, Токіо, на яких відбувається половина міжнародних валютних операцій. Так, наприклад, на лондонському валютному ринку щоденні обсяги валютних операцій становлять 460 млрд. дол. Обсяг світового валютного ринку дуже великий. Щодня на ньому відбуваються операції на суму близько 4 трлн. дол.

Щоденний обіг світового валютного ринку, млрд. дол.*

	1992	1995	1998	2001	2004	2007	2010
Загальний обсяг операцій	820	1190	1580	1270	2025	3475	3981
зокрема							
операції «спот»	394	494	568	387	631	1005	1490
форвардні контракти	58	97	128	131	209	362	475
валютні свопи	324	546	734	656	954	1714	1808
валютні опціони	87	60	117	212	207

*дані за квітень 2010 р.

Джерело: Report on global foreign exchange market activity in 2010 / Bank for International Settlements. - December 2010. - P. 7.

Основними функціями валютного ринку є:

- визначення і формування попиту та пропозиції на іноземні валюти;
- регулювання валютних курсів;
- забезпечення валютно-кредитного обслуговування експортно-імпортних операцій;
- здійснення валютних операцій, пов'язаних з інвестуванням капіталу за межі національної економіки;
- здійснення валютних операцій;
- диверсифікація валютних резервів;
- отримання прибутків від операцій з валютою і валютними цінностями.

Сучасні валютні ринки характеризуються наступними особливостями. По-перше, техніка здійснення валютних операцій уніфікована у всіх країнах світу. Всі розрахунки здійснюються за допомогою розвиненої системи банківських кореспондентських зв'язків. По-друге, розвиток інформаційних технологій і електронних засобів зв'язку дозволяють забезпечити здійснення валютних операцій безперервно протягом доби у всіх регіонах світового господарства. По-третє, самі валютні операції значно диверсифікувалися (з'являються нові види валютних операцій, які використовуються для страхування ризиків в зовнішньоекономічних операціях, для отримання спекулятивних прибутків тощо).

Залежно від ступеня організованості валютний ринок буває біржовим і позабіржовим. *Біржовий валютний ринок* є найдешевшим джерелом валюти, а заявки, що виставляються на біржові торги, мають абсолютну ліквідність. *Позабіржовий валютний ринок* формується дилерами, які можуть і не бути членами валютної біржі. Позабіржовий ринок функціонує за допомогою

телефонів, комп'ютерних мереж. Сьогодні розподіл валютних операцій серед офіційних дилерів та фінансових інститутів є майже однаковим і становить, відповідно, 966 млрд. дол. та 945 млрд. дол.

Традиційно валютний ринок поділяється на операції спот, а також валютні деривати – прямі форварди, свопи, ф'ючерси й опціони. Ринок «спот» або ринок негайного постачання валюти припускає, що валютні угоди реалізуються на короткостроковій основі протягом 48 годин по поточному курсу продавця на біржі. Наявні курси «спот» публікуються в щотижневих газетах. Наприклад, Financial Times публікує «спот» курси головних торгових валют проти фунта стерлінгів і американського долара – курси закриття лондонського валютного ринку за попередній день, тобто курси попиту і пропозиції на кожен валюту. Різниця між курсами покупки і продажу називається спред. Незважаючи на розвиток нових форм торгівлі валютою, ринок спот продовжує виконувати вельми важливу роль у світовому валютному ринку. Ринок характеризується участю практично всіх країн і практично всіх валют.

Якщо суб'єкту міжнародних економічних відносин потрібна іноземна валюта через певний період часу, то він може укласти *форвардний* (терміновий) контракт. Відмінність валютних форвардних ринків від ринку спот полягає у тому, що в операціях спот сторони домовляються про курс, по якому вони готові обмінятися валютами сьогодні, тоді як при складанні форвардної операції сторони домовляються про курс, по якому вони обміняються валютою в певний момент у майбутньому. Різниця між курсом, що реально склався, і курсом, обумовленим в рамках форвардного контракту, становить прибуток або збиток однієї сторони.

Серед основних учасників (суб'єктів) валютних ринків слід відзначити наступних. На організованому валютному ринку провідну роль виконують валютні біржі, які в багатьох країнах функціонують як самостійні фінансові організації. У більшості країн валютні біржі створюються як некомерційні організації, оскільки головна мета їх діяльності полягає не в забезпеченні високих прибутків, а в безпосередній організації валютного ринку. Важливий обсяг валютних операцій доводиться сьогодні і на банки (комерційні і центральні), які безпосередньо забезпечують функціонування міжбанківського валютного ринку за допомогою проведення всього спектру валютних операцій, що здійснюються як на користь клієнтів, так і безпосередньо для потреб і цілей банку. Крім того, саме центральний банк країни забезпечує формування певної стратегії і тактики в проведенні валютної політики, регулювання й управління валютними резервами, вплив на головні фактори курсоутворення тощо. З біржами і банками працюють валютні брокерські фірми, які виконують функції посередників за дорученням своїх клієнтів

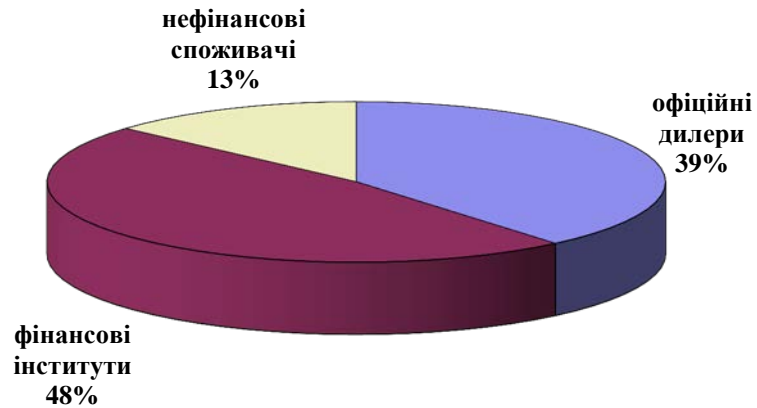

Рис. 15.1 Учасники валютного ринку (2010 р.)

Джерело: Report on global foreign exchange market activity in 2010 / Bank for International Settlements. - December 2010. – P. 8.

Активними учасниками валютного ринку, що здійснюють різні операції переважно через комерційні банки, є підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Саме вони формують постійний попит на іноземну валюту і створюють її пропозицію залежно від спрямованості експортно-імпортних потоків товарів і капіталовкладень. Значну масу валютних операцій неторгового характеру здійснюють фізичні особи, які теж є учасниками валютних ринків. На їх частку припадає значна частина операцій купівлі-продажу наявної іноземної валюти, здійснення платежів у сфері туризму, переказ заробітної платні, гонорарів, пенсій тощо.

2. Валютні операції.

Для здійснення будь-яких форм зовнішньоекономічної діяльності потрібен супровід відповідними валютними операціями. Таким чином, всі валютні операції, що здійснюються на практиці залежно від їх цільової спрямованості, можна поділити на дві великі групи: по-перше, валютні операції, необхідні для реалізації різних форм міжнародних економічних відносин, а по-друге, валютні операції, що мають чисто спекулятивний характер, і що розглядаються як джерело майбутнього прибутку.

Валютні операції – це контракти на купівлю або продаж певної суми однієї валюти в обмін на іншу при певному часі на поставку і розрахунок з точною вказівкою певного валютного курсу.

Під валютними операціями слід розуміти: операції, пов'язані з переходом права власності і інших прав на валютні цінності, зокрема операції, пов'язані з використанням як засобів платежу іноземної валюти

і платіжних документів в іноземній валюті; ввезення і пересилку до країни, а також вивіз і пересилку з країни валютних цінностей; а також здійснення міжнародних грошових переказів.

Класифікація сучасних валютних операцій, що виконуються банками, може здійснюватися як за критеріями, загальними для всіх банківських операцій (пасивні, активні операції), так і за особливими класифікаційними ознаками, властивими тільки валютним операціям. Основний варіант класифікації валютних операцій полягає в наступному: всі операції з іноземною валютою і цінними паперами в іноземній валюті поділяються на поточні валютні операції і операції, пов'язані з рухом капіталу.

До поточних валютних операцій відносяться:

- перекази в країну і з країни іноземної валюти для здійснення розрахунків без відстрочення платежу по експорту і імпорту товарів, робіт, послуг, а також для здійснення розрахунків, пов'язаних з кредитуванням експортно-імпортних операцій;

- отримання і надання фінансових кредитів на строк до 180 днів;

- перекази в країну і з країни відсотків, дивідендів і інших доходів по внескам, інвестиціям, кредитам та інших операціям, пов'язаних з рухом капіталу;

- перекази неторгового характеру в країну і з країни, включаючи перекази сум, заробітної платні, пенсії, аліментів, спадку тощо.

Валютні операції, пов'язані з рухом капіталу, включають:

- прямі інвестиції (вкладення в статутний капітал підприємства з метою отримання доходу і прав на участь в управлінні підприємством);

- портфельні інвестиції (придбання цінних паперів);

- перекази на оплату прав власності на будівлі, споруди й інше майно, включаючи землю та її надра, місцезнаходження яких за законодавством країни відносяться до нерухомого майна;

- надання й отримання відстрочення платежу по експорту та імпорту товарів, робіт і послуг;

- надання й отримання фінансових кредитів на термін більше 180 днів;

- всі інші валютні операції, що не є поточними.

Операції купівлі й продажу наявної і безготівкової іноземної валюти проти наявної і безготівкової національної валюти називаються *конверсійними операціями*.

Валютні операції, поширені на ринку негайної поставки валюти, включають валютні операції: «today» (конверсійна операція, при якій дата валютування співпадає з днем укладання угоди); «tomorrow» (операція з датою валютування на наступний після укладання робочий банківський день); «spot» (конверсійні операції з датою валютування на другий за днем укладання угоди робочий банківський день).

На терміновому валютному ринку здійснюються валютні операції, термін контрактів яких становить зазвичай тиждень, місяць, три місяці, шість місяців і рік. Форвардні курси можуть бути вищими або нижчими за курси «спот», але рідко співпадають з ними. Якщо форвардний курс нижчий за курс спот, то іноземна валюта продається з форвардною знижкою, якщо форвардний курс вищий за курс спот, то іноземна валюта продається з форвардною націнкою.

До термінових валютних контрактів відносяться:

форвардні контракти – валютні контракти, згідно з якими валюта постачається через певний період, але по курсу на момент здійснення операції;

ф'ючерсні контракти – угода-зобов'язання купити або продати певну кількість валюти на певну дату в майбутньому по курсу угоди;

свопи – валютні контракти, що передбачають обмін певною кількістю двох валют і зворотний обмін у такій же кількості валют в узгоджений термін у майбутньому; традиційно, валютні свопи використовуються переважно в цілях хеджування валютних ризиків.

валютні опціони відображають право вибору купівлі або продажу валюти впродовж наперед обумовленого терміну по курсу, зафіксованому на момент укладання відповідної угоди).

До термінових валютних операцій відноситься і **валютний арбітраж** – операції з купівлі-продажу іноземної валюти на ринках різних країн для отримання прибутку за рахунок різниці курсів однієї і тієї ж валюти на різних ринках – національних і міжнародних. Арбітраж зрівнює попит і пропозицію на валюту і тому сприяє усуненню на якийсь час відмінностей у валютному курсі між географічно різними ринками, об'єднуючи національні валютні ринки в єдиний світовий. Простий арбітраж припускає операції з

валютами двох країн. Складний арбітраж відбувається одночасно з валютами не менше трьох країн. Якщо арбітраж здійснюється на одному валютному ринку в цілях отримання прибутку від різниці валютних курсів у часі, то такий арбітраж називається тимчасовим, якщо ж арбітраж здійснюється на різних ринках, то це просторовий арбітраж. Необхідною умовою для проведення тимчасового арбітражу є вільна оборотність валют. У результаті розповсюдження системи плаваючих валютних курсів роль тимчасового арбітражу зросла. Валютний арбітраж здійснюється на основі різниці у валютних курсах на різних валютних ринках. З іншого боку, арбітраж сприяє вирівнюванню курсів однойменних валют на ринках різних країн. З розвитком інформаційних технологій і сучасних засобів зв'язку, зі збільшенням об'єму операцій відмінності в курсах на різних ринках стали виникати дуже рідко, тому просторовий арбітраж втратив своє значення.

Велика частина торгівлі іноземною валютою припадає на міжнародні банки, тому небанківські установи, зацікавлені в здійсненні валютних операцій, як правило, звертаються до них. Валютні операції, здійснювані сучасними банками, умовно можна розділити на дві великі підгрупи з погляду характеристики сторін, що беруть участь в операції: операції між банками і його клієнтами (у яких клієнт-замовник бажає купити або продати деяку суму валюти з метою забезпечення зовнішньоторговельної операції або в суто спекулятивних цілях) і міжбанківські операції (у яких беруть участь тільки банки між собою).

При здійсненні валютних операцій міжнародні банки частину своїх коштів у валюті, яку вони продають, вкладають у валюту, що отримується. В цьому випадку відбувається зміна співвідношення вимог і зобов'язань банку в іноземній валюті, яке визначає його валютну позицію. Якщо вимоги і зобов'язання банку співпадають, то така валютна позиція вважається закритою, якщо ж не співпадає, то відкритою. У разі перевищення зобов'язань над вимогами валютна відкрита позиція вважається короткою, якщо ж вимоги щодо купленої валюти більше зобов'язань, то валютна відкрита позиція вважається довгою.

У результаті здійснення міжнародних операцій відбувається еквівалентний обмін одного товару на інший товар, або на еквівалент його вартості, виражений в іноземній валюті. Небезпека валютних втрат в результаті зміни курсу валют, ціни (позики) по відношенню до валюти платежу в період між підписанням зовнішньоторговельної (кредитного) угоди і здійсненням платежу по ньому визначає валютний ризик. Коливання валютних курсів може істотно вплинути на діяльність економічних агентів, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Хеджування – система страхування валютних ризиків, заснована на обліку вірогідних в майбутньому змін обмінних валютних курсів з метою мінімізації фінансових втрат.

У сучасній господарській практиці найпоширенішими є три основні методи страхування валютних ризиків: односторонні дії одного з контрагентів; операції страхових компаній або банків; взаємна домовленість учасників операції.

Односторонні дії, які можуть застосовувати контрагенти, пов'язані зі зміною термінів платежів (наприклад, дострокова оплата за зовнішньоекономічними контрактами в умовах підвищення курсу валюти платежу), структурним балансуванням активів і пасивів, яке дозволяє перекрити збитки від зміни валютного курсу прибутком, одержаним від цієї ж зміни по іншим позиціям. На основі взаємної домовленості учасників зовнішньоекономічної операції використовуються наступні методи страхування: валютні і мультивалютні застереження, форвардні контракти тощо. Так, валютне застереження використовується в цілях страхування експортера або кредитора від ризику знецінення валюти. Реалізується за рахунок перегляду суми платежу пропорційно зміні курсу валюти, це повинно бути передбачено у взаємній угоді. Коректування ціни контракту проводиться автоматично. Найпоширеніше захисне застереження – у формі неспівпадання валюти ціни і валюти платежу. Включення до контракту багатовалютних (мультивалютних) застережень пов'язане з нестабільністю «плаваючих» валютних курсів. Відповідно до даного виду застережень сума грошових зобов'язань перераховується залежно від зміни курсового співвідношення між валютою платежу і групою валют, вибраних за угодою сторін. Найзручнішим в сучасних умовах є використання спеціальних розрахункових одиниць, наприклад СПЗ.

Операції страхових компаній або банків проводяться не тільки для страхування валютних ризиків, але й у суто спекулятивних цілях. З метою мінімізації валютних ризиків щодо операцій купівлі-продажу іноземної валюти, які передбачають її поставки в строки, що перевищують два дні, використовуються форвардні контракти. Побоюючись підвищення курсу валюти платежу, імпортер звертається до банку, купує валюту з терміном поставки, наближеним до терміну платежу. З другого боку, експортер, з метою мінімізації втрат від падіння курсу валюти платежу, продає суму, що належить йому, на певний термін, перекладаючи валютний ризик на банк.

Опціонні операції дозволяють здійснити операції купівлі-продажу валют за фіксованою ціною. В даному випадку ціна опціону обмежує ризик, не обмежуючи при цьому розміри виграшу, який може одержати власник опціону від зміни валютного курсу. На відміну від форвардних операцій, використання опціонів зберігає за суб'єктом зовнішньоекономічної

діяльності право вибору, що підвищує ефективність операцій. Банк, як і будь-який інший суб'єкт підприємницької діяльності, використовує методи страхування валютних ризиків при управлінні власними валютними ресурсами. З другого боку, хеджування є різновидом сучасних послуг, пропонує банківськими установами.

3. Валютна політика

Зміна курсів валют безпосередньо впливає на вартість товарів у міжнародній торгівлі, на вартість прямих і портфельних інвестицій. Падіння курсу національної валюти призводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку, що стимулює їх експорт, оскільки товари стають більш конкурентноспроможними за ціною в порівнянні із зарубіжними аналогами. У той же час ціни на імпортовані товари починають зростати, внаслідок чого їх імпорту скорочується. Зростання курсу національної валюти приводить до зростання цін національних товарів на світовому ринку, що стає причиною скорочення їх експорту. Одночасно починає збільшуватися імпорту іноземних товарів, оскільки їх ціни, виражені в національній валюті, знижуються. Отже, зміна валютного курсу впливає на вартісну оцінку експорту й імпорту, що, у свою чергу, впливає на рівень внутрішніх цін в національній економіці. Девальвація валюти викликає зростання цін в економіці.

Вплив зміни валютного курсу на вартість і об'єми експортно-імпортованих операцій, міграцію капіталу є досить суттєвим. У короткостроковому періоді об'єми експорту і імпорту слабо реагують на валютний курс, що змінився. Зміна об'ємів імпорту залежатиме від цінової еластичності попиту на імпорту в цілому, від питомої ваги імпорту продукції в загальному об'ємі її споживання і від цінової еластичності пропозиції, яку формують національні виробники. Що ж до впливу валютного курсу на експорт, то тут слід виділити наступні фактори. По-перше, на вартість і фізичні об'єми експорту продукції впливатиме еластичність попиту на світовому ринку на дану продукцію. По-друге, рівень монопольної влади, яку має національний експортер на світовому ринку, що безпосередньо впливає на еластичність поставок на світовий ринок даної продукції. По-третє, питома вага внутрішнього споживання, тобто залежність внутрішнього ринку від продажів на зовнішніх ринках і, нарешті, цінова еластичність пропозиції продукції на експорт.

Зміна валютного курсу впливає на систему державних фінансів, насамперед на державний бюджет. Так, у результаті зміни валютного курсу зміняться об'єми зовнішньоторговельного обороту, і, відповідно, об'єми обов'язкових платежів (податків і зборів), що потрапляють до державного бюджету. Насамперед, це відноситься до величини митного збору, надходжень від продажу експортних і імпортованих ліцензій. Відповідні зміни

відбудуться і в системі державних витрат, оскільки може змінитися вартість державних закупівель імпортованих товарів, витрати з обслуговування зовнішнього боргу країни тощо. Все це примушує центральний банк країни проводити відповідні інтервенції на валютному ринку, застосовувати заходи, направлені на регулювання конвертованої національної валюти тощо.

Таблиця 15.2

Залежність цін від зміни валютного курсу

Вплив зміни валютного курсу на:	Падіння курсу	Зростання курсу	Падіння курсу	Зростання курсу
	національної валюти		іноземної валюти	
– ціни національних товарів на світовому ринку	знижує	збільшує	збільшує	знижує
– торгівлю національними товарами на світовому ринку	збільшує експорт/ скорочує імпорт	скорочує експорт / збільшує імпорт	скорочує експорт / збільшує імпорт	збільшує експорт / скорочує імпорт
– ціни національних цінних паперів та	знижує	збільшує	збільшує	знижує
– приплив капіталу з-за кордону	збільшує приплив капіталу	скорочує приплив капіталу	скорочує приплив капіталу	збільшує приплив капіталу
– відплив капіталу за кордон	скорочує відплив капіталу	збільшує відплив капіталу	збільшує відплив капіталу	скорочує відплив капіталу

Зміна в режимі конвертованої є важливим елементом валютної політики, що реалізовується центральним банком країни. По рахунку поточних операцій країни повинні забезпечувати конвертовану валюту. Всі країни-члени Міжнародного валютного фонду, підписуючи угоду про вступ до його рядів, зобов'язуються відповідно до статті VIII Статуту МВФ усунути всі обмеження на міжнародні платежі по поточним операціям. Залежно від існуючого режиму валютного курсу конвертованість по поточним операціям буває жорсткою, коли національна валюта має фіксований курс по відношенню до іноземної валюти, і м'якою, коли національна валюта має плаваючий курс по відношенню до іноземної валюти. Конвертованість по поточним операціям припускає відсутність обмежень на платежі і трансферти по поточним міжнародним операціям, що пов'язані з торгівлею товарами, послугами, міждержавними переказами доходів і трансфертів. Такі обмеження можуть мати численні конкретні форми. Так, авансування

імпортних платежів означає законодавчо встановлену вимогу до імпортера депонувати, звичайно в національній валюті, певну частину майбутнього платежу по імпортній операції в національному центральному або комерційному банку до того, як контракт з цієї операції буде підписаний. Це є умовою отримання імпортером необхідної валюти з банку для оплати імпорту, і збільшує вартість цієї валюти порівняно з її прямою купівлею на вільному валютному ринку. Центральний банк країни може також застосовувати різні адміністративні методи (наприклад, отримання попереднього дозволу на здійснення платежу по імпорту, дозвіл на відкриття імпортного акредитиву, обмеження на виплату відрядження в іноземній валюті, на переклади за рубіж зарплати і дивідендів тощо).

Центробанк може також регулювати конвертованість по капітальних операціях. Серед вживаних заходів найчастіше зустрічаються обмеження об'єктів прямих іноземних інвестицій окремими галузями, вимоги про обов'язкову репатріацію прибутків національними компаніями, що інвестують за кордон, заборона на купівлю резидентами іноземних цінних паперів, вимоги щодо обов'язкового продажу іноземної валюти, отриманої як виручка від зовнішньоекономічних операцій тощо. Обмеження по капітальних платежах найчастіше застосовуються в країнах з перехідною економікою, на період досягнення необхідної макроекономічної стабілізації в цілях перешкоди небажаному відпливу капіталу, необхідного для фінансування реформ.

Як правило, перехід до повної конвертованості здійснюється в два етапи. На першому етапі центральний банк країни забезпечує конвертованість по поточним операціям шляхом відміни обмежень на платежі по торгівлі товарами і послугами, усунення кількісних обмежень в зовнішній торгівлі і зниження ставок імпортного тарифу. На другому етапі в країні поступово усуваються обмеження по платежам, пов'язаних з прямими і портфельними інвестиціями, повністю лібералізується міграція капіталу.

Еластичність попиту інших країн на національний експорт і еластичність національного попиту на імпорт з-за кордону є найважливішими параметрами, що дають можливість визначити, чи дозволить зниження вартості національної валюти поліпшити торговий баланс. Це зниження може бути викликане, з одного боку, ринковими факторами, а з іншого, в результаті навмисної девальвації. На цей феномен звернули увагу А. Маршалл, А. Лернер і Дж. Робінсон. Їх висновки будувалися на наступних припущеннях:

- міжнародний рух капіталу відсутній, торговий баланс є простою різницею експорту і імпорту товарів; поточний попит і пропозиція на іноземну валюту визначаються тільки попитом на імпорт і доходами від експорту;
- попит резидентів на іноземні товари, так само як і їх пропозиція товарів на експорт, залежить тільки від рівня цін на них, виражених в

національній валюті; пропозиція нерезидентів товарів на експорт і їх попит на імпорт залежать тільки від їх цін в іноземній валюті;

- пропозиція іноземної валюти вважається нескінченно еластичною: будь-яка зміна валютного курсу приводить до значно більшого зростання або скорочення пропозиції валюти;

- початковий торговий баланс дорівнює нулю (вартість товарного імпорту, еквівалентна попиту на іноземну валюту, рівна вартості товарного експорту, еквівалентного її пропозиції), тобто економіка знаходиться в стані рівноваги.

При дотриманні цих припущень зниження курсу національної валюти приводить до поліпшення торгового балансу у випадку, якщо дотримується наступна умова (*умова Маршалла-Лернера*): зниження вартості національної валюти (девальвація) призводить до поліпшення торгового балансу, якщо сума абсолютних значень еластичності національного попиту на імпорт та іноземного попиту на національний експорт більше одиниці.

$$\epsilon_X + \epsilon_M > 1$$

де ϵ_X - еластичність попиту на експорт (еластичність експорту);

ϵ_M - еластичність попиту на імпорт (еластичність імпорту).

Таким чином, відповідно до умови Маршалла-Лернера зниження курсу національної валюти шляхом девальвації при фіксованому курсі або в результаті знецінення при плаваючому курсі призводить до збільшення припливу іноземної валюти і поліпшення торгового балансу, якщо сума еластичностей експорту і імпорту країни більше одиниці. В цьому випадку валютний ринок вважається стабільним. Інакше зниження курсу національної валюти приведе до відтоку іноземної валюти і погіршення торгового балансу. В цьому випадку валютний ринок вважається нестабільним. Але навіть в умовах стабільного валютного ринку в результаті зниження реального курсу національної валюти може відбутися тимчасове погіршення торгового балансу, що веде до його подальшого значного поліпшення (ефект J-кривої). Ефект J-кривої виникає внаслідок того, що в результаті девальвації внутрішня ціна в національній валюті на імпортні товари росте швидше, ніж падають ціни на експортні товари в іноземній валюті, при тому, що кількісно експорт і імпорт змінюються лише трохи. Девальвація проводиться раптово, а експортні й імпортні операції здійснюються згідно з зовнішньоекономічними контрактами, які підписали раніше при вищому курсі національної валюти. Тому витрати на імпорт, що раптово подорожчав у національній валюті, об'єми якого поки не скоротилися, одразу не перебиваються доходами, що збільшуються від кількісного зростання

національного експорту, що подешевшав в іноземній валюті. В середньому для економіки потрібно 3-12 місяців, щоб пристосуватися до нового рівня цін. Після року еластичність як експорту, так і імпорту різко зростає, і девальвація покращує торговий баланс. Отже, девальвація може використовуватися як інструмент економічної політики тільки на основі дуже серйозних попередніх досліджень.

Контрольні питання і завдання

1. Поясніть функції світового валютного ринку.
2. Охарактеризуйте структуру валютного ринку.
3. Розкрийте суть основних валютних операцій.
4. Поясніть вплив зміни валютного курсу на вартість і обсяги експортно-імпортних операцій, міграцію капіталу.
5. Як впливає валютний курс на систему державних фінансів?

Тема 16. Світова валютна система

1. Елементи валютної системи

Валютна система є об'єктивною реальністю, яка виникає з поглибленням економічних зв'язків між країнами; ця об'єктивна реальність усвідомлюється й закріплюється в правових нормах, інститутах, міжнародних угодах. Валютна система – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням валюти, і форм їх організації. Слід розрізняти національну, міжнародну й світову валютні системи.

Національна валютна система встановлює принципи організації й регулювання валютних відносин тієї або іншої держави, які фіксуються в його валютному законодавстві.

Міжнародна валютна система являє собою певну форму організації міжнародних валютних розрахункових і кредитних відносин, закріплених міждержавними домовленостями.

Світова валютна система – це історично існуючий на базі розвитку товарного виробництва, грошового обігу й міжнародних економічних відносин порядок розрахунків між учасниками платіжного обігу із властивою йому системою валютно-фінансових установ, регламентований міжурядовими угодами й статутами міжнародних організацій.

Історично спочатку виникли національні валютні системи, закріплені національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права. Її особливості визначаються ступенем розвитку й станом економіки й зовнішньоекономічних зв'язків країни. Національна валютна система нерозривно пов'язана зі світовою валютною системою. Хоча світова валютна система переслідує глобальні, світогосподарські цілі й має особливий механізм функціонування й регулювання, вона тісно пов'язана з національними валютними системами. Цей зв'язок здійснюється через національні банки, що обслуговують зовнішньоекономічну діяльність, і проявляється в міждержавному валютному регулюванні й координації валютної політики провідних країн. Зв'язок і відмінність національних і світової валютних систем проявляються в їхніх елементах.

Основними елементами національної валютної системи є наступні:

- національна валюта;
- умови конвертованості національної валюти;

- паритет національної валюти;
- режим курсу національної валюти;
- наявність або відсутність валютних обмежень, валютний контроль;
- національне регулювання міжнародної валютної ліквідності країни;
- регламентація використання міжнародних кредитних засобів обігу;
- регламентація міжнародних розрахунків країни;
- режим національного валютного ринку й ринку золота;
- національні органи, що регулюють валютні відносини країни.

До основних елементів світової валютної системи належать:

- резервні валюти, міжнародні рахункові валютні одиниці;
- умови взаємної конвертованості валют;
- уніфікований режим валютних паритетів;
- регламентація режимів валютних курсів;
- міждержавне регулювання валютних обмежень;
- міждержавне регулювання міжнародної валютної ліквідності;
- уніфікація правил використання міжнародних кредитних засобів обігу;
- уніфікація основних форм міжнародних розрахунків;
- режим світових валютних ринків і ринків золота;
- міжнародні організації, що здійснюють міждержавне валютне регулювання.

Взаємний зв'язок національних і світової валютних систем не означає їхньої тотожності, оскільки вони мають різні завдання, умови функціонування й регулювання, вплив на економіку окремих країн і світове господарство. Валютні системи містять у собі умови конвертованості національної валюти, паритет національної валюти, режим курсу національної валюти. Важливим елементом валютних систем є режим валютного ринку й ринку золота. Необхідним елементом є регулювання міжнародної валютної ліквідності, під якою розуміється наявність платіжних засобів, прийнятних для погашення міжнародних зобов'язань, регламентація міжнародних розрахунків. Нарешті, одним з елементів валютної системи є органи регулювання, контролю й керування, роль яких відіграють відповідно національні або міждержавні організації.

2. Еволюція світової валютної системи

Розвиток валютно-фінансової системи став важливою умовою розвитку міжнародної торгівлі товарами, послугами, фінансовими інструментами й міграції факторів виробництва. Еволюція світової валютної системи нерозривно

пов'язана з розвитком резервних активів, відповідно до чого виділяють золотий, золотодевізний і девізний стандарт.

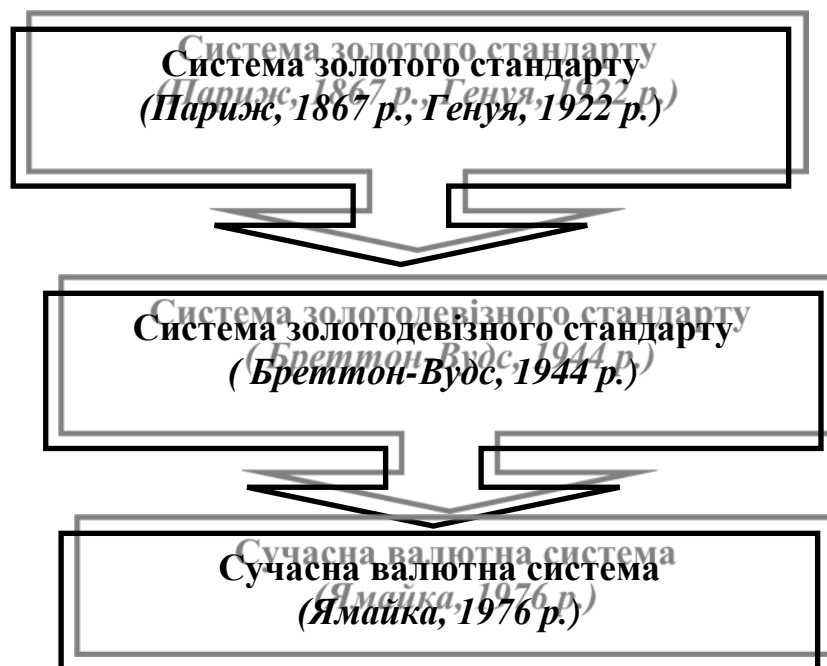

Рис. 16.1. Еволюція світової валютної системи

Історично першими виникли системи, у яких роль грошей виконували благородні метали – золото й срібло, а згодом - тільки золото. Такий механізм одержав назву золотого стандарту. Система *золотого стандарту* заснована на офіційному закріпленні країнами золотого змісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати й продавати національну валюту в обмін на золото. Золотий стандарт існував у формі золотомонетного, золотозливкового й золотодевізного стандартів. Золотий стандарт у міжнародній валютній системі існував двічі – з 1880 р. до 1914 р. та з 1925 р. до 1931 р.

У системі золотого стандарту можна зазначити ряд переваг. По-перше, це стосується відсутності різких коливань валютних курсів і низького рівня інфляція, оскільки система золотого стандарту вимагає від кожної країни-учасниці обмінювати свою національну валюту на золото за фіксованим курсом. По-друге, золото – метал досить рідкий, тому доволі збільшити його кількість, що перебуває в розпорядженні банків і уряду, було доволі складно (на відміну від паперових грошей, емісію яких здійснити, у принципі, не складно). Внаслідок цього, доволі збільшувати масштаби грошового обігу, тобто випустити в обіг додаткові паперові гроші, було неможливе. Як результат, система золотого стандарту характеризувалася невисоким рівнем інфляції. До недоліків даної системи можна віднести те, що в цій системі існує твердий взаємозв'язок між грошовою масою, що

обертається у світовій економіці, і обсягом видобутку й виробництва золота. Відкриття нових родовищ золота й ріст його видобутку приводили до світової інфляції, а відставання виробництва золота від зростання реального виробництва й торгівлі вело до дефіциту наявних коштів. В умовах золотого стандарту неможливо було проводити самостійну національну кредитно-грошову політику, спрямовану на вирішення внутрішніх економічних проблем своєї країни. Ця обставина змусила всі європейські країни відмовитися від золотого стандарту під час Першої світової війни.

Перший етап золотого стандарту був періодом економічної стабільності й швидкого росту в провідних країнах світу. Він був заснований на тому, що політична ситуація у світі була відносно стабільною, економічні цикли більшості країн збігалися, рівень інфляції в цих країнах був досить низьким. Світова валютна стабільність залежала в основному від однієї валюти – фунта стерлінгів, а валютна політика визначалася, відповідно, основним для того часу фінансовим центром світу – Лондоном. На початку Першої світової війни золотий стандарт розпався, валютні курси стали сильно коливатися, що неминуче позначалося на економічній стабільності країн світу. Ситуація ускладнювалася великою економічною кризою 1929-1933 рр. Слід також зазначити, що саме в цей період значно зросла економічна міць США й Франції, що підірвало конкурентні позиції Великобританії. Її спроба відновити довоєнний золотий стандарт успіхом не увінчалася: курс фунта виявився завищеним, що привело до росту дефіциту платіжного балансу. Між Лондоном, Парижем і Нью-Йорком розвертається запекла конкурентна боротьба за право вважатися світовим фінансовим центром.

Після Першої світової війни був установлений *золотодевізний стандарт*, заснований на золоті й провідних валютах, конвертованих у золото. Платіжні засоби в іноземній валюті, призначені для міжнародних розрахунків, стали називати *девізами*. Друга світова валютна система була юридично оформлена міждержавною угодою, ухваленою на Генуезькій міжнародній конференції в 1922 р., згідно з якою в основі світової валютно-фінансової системи були покладені наступні принципи:

- підґрунтям являлися золото й девізи – іноземні валюти;
- збережені золоті паритети;
- відновлений режим валютних курсів, що вільно коливаються;
- валютне регулювання здійснювалося у формі активної валютної політики, міжнародних конференцій, нарад.

Початок наступного етапу розвитку світової валютної системи датується 1944 р., коли основні учасники провели конференцію в м. Бреттон-Вудс (США). На цій конференції й було визначене обладнання післявоєнної валютно-кредитної системи, а для керівництва нової системи був створений

Міжнародний валютний фонд, діяльність якого спрямована на сприяння міжнародному співробітництву в сфері вирішення валютних проблем, забезпечення стабільності валютних курсів, платіжних угод і запобігання конкурентної девальвації валют, сприяння збалансованому росту міжнародної торгівлі, виробництва й зайнятості. І сьогодні Міжнародний валютний фонд здійснює свою політику, насамперед, з метою сприяння міжнародному співробітництву у валютній сфері за рахунок забезпечення функціонування міжнародної валютної системи, координації валютної політики, підтримки валютних курсів і недопущення їх конкурентного знецінювання. МВФ сприяє також збалансованому розвитку міжнародної торгівлі, тому що допомагає в створенні багатобічної системи платежів по поточним операціям і перешкоджає встановленню валютних обмежень. Для врегулювання платіжних балансів, стабілізації валютних відносин у тій або іншій країні МВФ надає позики в іноземній валюті, надає консультаційну допомогу з валютних і фінансових питань країнам-учасникам. Вищевказані цілі діяльності Міжнародного валютного фонду дозволяють віднести його до інституціональних одиниць сучасної міжнародної валютної системи.

Принципами Бреттон-Вудської валютної системи стали наступні:

1. Впровадження золотодевізного стандарту, заснованого на золоті й двох резервних валютах – доларі США й фунті стерлінгів.
2. Бреттон-Вудська угода передбачала чотири форми використання золота як основи світової валютної системи:
 - збережено золоті паритети валют і введено їхню фіксацію у МВФ;
 - золото продовжувало використовуватися як міжнародний платіжний і резервний засіб;
 - опираючись на свій валютно-економічний потенціал і золотий запас, США прирівняли долар до золота, щоб закріпити за ним статус головної резервної валюти;
 - із цією метою казначейство США продовжувало розмінювати долар на золото іноземним центральним банкам і урядовим закладам за офіційною ціною.
3. Курсове співвідношення валют та їх конвертованість стали здійснюватися на основі фіксованих валютних паритетів, виражених у доларах.
4. Вперше в історії створені міжнародні валютно-кредитні організації МВФ й МБРР.

Під тиском США в рамках Бреттон-Вудської системи ствердився по суті доларовий стандарт – світова валютна система, заснована на пануванні долара. Долар (єдина валюта, конвертована в золото), став базою валютних

паритетів, що переважає засобом міжнародних розрахунків, валютної інтервенції й резервних активів.

З кінця 60-х рр. настала криза Бреттон-Вудської валютної системи. Сутність кризи полягає в суперечності між інтернаціональним характером міжнародних економічних відносин і використанням для їхнього здійснення національних валют, підданих знецінюванню. Основними причинами кризи Бреттон-Вудської валютної системи стали наступні:

- нестійкість і суперечність економіки;
- посилення інфляції негативно впливало на світові ціни й конкурентоспроможність фірм, заохочувало спекулятивні переміщення «гарячих» грошей;
- нестабільність платіжних балансів;
- невідповідність принципів Бреттон-Вудської системи співвідношенню, що змінилося, сил на світовій арені;
- активізація ринку євродоларів;
- дезорганізуюча роль транснаціональних корпорацій (ТНК) у валютній сфері.

В 1976 році на нараді представників країн МВФ у Кінгстоні (Ямайка) були визначені контури *нової світової валютної системи*. Ямайські угоди, юридично оформлені як доповнення до Статуту МВФ, набули чинності в 1978 році. Відповідно до цих угод до міжнародного валютного механізму були внесені наступні зміни:

- вільний вибір країнами режиму валютного курсу (фіксованого або плаваючого);
- золото перестає відігравати роль світових грошей;
- створюється додатковий резервний актив у міжнародній валютній системі – спеціальні права запозичення;
- МВФ набуває повноваження здійснювати жорсткий нагляд за розвитком валютних курсів і угодами про їхнє встановлення.

Усунення функції золота як засобу вартості валютних одиниць і, відповідно, ліквідація твердих цін на золото означало завершення процесу демонетизації золота й втрати їм ролі світових грошей, монопольного загального засобу платежу. Золото усе більше перетворюється у звичайний товар, паперово-грошова ціна якого визначається умовами його виробництва, й формується залежно від співвідношення ринкового попиту та пропозиції. Банкам була надана можливість вільно купувати й продавати золото на приватному ринку за визначеними цінами. Але й сьогодні держави й міжнародні валютно-фінансові організації зберегли накопичені ними золоті запаси. І це означає, що, припинивши бути світовими грішми, золото продовжує залишатися особливим товарним ліквідним засобом. Якщо буде

потреба, золото можна продати за гроші за цінами світового ринку, а виручені гроші використовувати як платіжні засоби.

Валютні відносини між країнами стали ґрунтуватися на плаваючих курсах їх національних грошових одиниць. Коливання курсів обумовлюються двома основними факторами. По-перше, вони визначаються реальними вартісними співвідношеннями купівельної здатності валют на внутрішніх ринках. По-друге, співвідношенням попиту та пропозиції національних валют на міжнародних ринках. Це співвідношення змінюється в результаті стихійних міжкраїних переливів капіталу. Ямайська угода поставила за мету перетворити утворену МВФ колективну валютну одиницю у вигляді «спеціальних прав запозичення» у головний резервний актив міжнародної валютної системи, альтернативний і долару, і золоту. СПЗ дійсно стали служити базою паритетів і курсів валют. Таким чином, сучасна валютна система за своїм характером – це *девізна система* з комбінацією фіксованих і плаваючих валютних курсів, регульована як на двосторонній основі шляхом угод між країнами, так і на багатобічній – через механізми МВФ.

3. Європейська валютна система

У квітні 1972 року країни-члени Європейського співтовариства встановили між собою більш вузькі ліміти коливання своїх валют. У 1979 році вони підписали угоду про Європейську валютну систему. Це було зроблено з метою стабілізувати валютні курси. Була створена лідируюча валютна одиниця – екю, яка надалі була замінена на євро.

Розвиток Європейської валютної системи є невіддільним від структурних змін і еволюції європейських інтеграційних процесів. Безпосередній поштовх планам її створення дали Ямайські угоди про реформу міжнародної валютної системи, основні принципи якої не відповідали інтересам західноєвропейських країн: по-перше, європейські країни не були задоволені функціонуванням системи СДР і її тісним зв'язком з американським доларом; по-друге, уведення плаваючих курсів негативно позначилося на зовнішній торгівлі й розвитку в цілому європейських інтеграційних процесів.

Механізм ЄВС утворювали три основні елементи: європейська валютна одиниця (екю); режим спільного коливання валютних курсів («суперзмія»); Європейський фонд валютного співробітництва. Екю – складова валюта, яка підтримувалась кошиком національних валют країн Співтовариства, частка яких залежала від ваги країни в сукупному валовому продукті й взаємній торгівлі. Щодня визначалися розбіжності між ринковим і центральним

курсами кожної валюти в екю. Ринковий курс валюти міг досягти "межі" відхилень стосовно екю, не вийшовши за межі його припустимих коливань щодо національних валют країн-учасниць валютної системи. Цей "сигнальний" механізм був покликаний заздалегідь попереджати країни про те, що наближаються порушення двосторонніх співвідношень валютних курсів. Діючий механізм обмінних курсів країн ЄС обмежував зміни валют у межах 2,25% одна щодо іншої й у діапазоні не більш 15%.

Сітка паритетів і її зв'язок з екю була основою валютних інтервенцій і системи взаємного кредитування й розрахунків. Звичайно інтервенції проводилися одночасно центральними банками європейських країн, курси валют яких досягали протилежних припустимих меж взаємних відхилень.

Банк сильної валюти купував слабку валюту, а банк слабкої валюти продавав сильну. Однак покупка сильної валюти означала для країни зі слабкою валютою втрату валютних резервів, що змушувало прибгати до жорсткості грошово-кредитної політики, підвищення дисконтних ставок. Ця система давала одnobічні переваги країнам із сильною валютою.

У рішенні про створення Європейської валютної системи передбачалося, що екю стане: основою для розрахунків у рамках механізму, що визначає валютні курси, та основою для визначення показника відхилень курсу будь-яких із грошових одиниць, що входять до цієї системи від середнього показника по країнам-членам Європейського економічного союзу; засобом здійснення валютних інтервенцій, операцій і надання кредитів, а також засобом розрахунків між центральними банками країн-членів, а також між валютними органами ЄЕС. Крім того, передбачалось, що екю стане й реальним резервним активом.

Новим етапом у розвитку західноєвропейської інтеграції стало створення валютного й економічного союзу, що передбачає виникнення загального ринку, заохочення конкуренції в ЄС, координацію економічної, бюджетної, податкової політики з метою стримування інфляції, стабілізації цін і економічного росту, обмеження дефіциту держбюджету й удосконалювання методів його регулювання. У країнах ЄС починається поетапне формування валютного й економічного союзу.

Перший етап фактично почався в липні 1990 року одночасно з повним скасуванням валютних обмежень щодо руху капіталів у ЄС. Основна увага звернена на зближення рівнів економічного розвитку, зниження темпів інфляції й скороченню бюджетного дефіциту.

Другий етап почався в січні 1994 року зі створення Європейського монетарного інституту у Франкфурті-на-Майні в складі керуючих центральними банками країн-членів. Метою створення інституту була підготовка до організації Європейської системи центральних банків і емісії

банкнот екю. Європейська рада, що проходила в грудні 1995 року в Мадриді, підтвердила рішення про введення єдиної європейської валюти, що стало третім заключним етапом. Учасники ради вирішили відмовитися від назви екю, прийнявши замість нього євро. Рада Європейського союзу 31 грудня 1998 року прийняла рішення про встановлення з 1 січня 1999 року нижченаведених не підлягаючих зміні фіксованих курсів перерахування між євро й валютами держав-членів, що утворюють євро:

1 євро	= 13,7603 австрійських шилінгів
	= 40,3399 бельгійських франків
	= 1,95583 німецьких марок
	= 5,94573 фінських марок
	= 6,55957 французьких франків
	= 0,787564 ірландських фунтів
	= 1,936,27 італійських лір
	= 40,3399 люксембурзьких франків
	= 2,20371 нідерландських гульденів
	= 200,482 португальських ескудо
	= 166,386 іспанських пезет
	= 340,750 грецьких драхм (з 01.01.2001р.)
	= 239,640 словенських толаров (з 01.01.2007р.)
	= 0,585274 кіпрських фунтів (з 01.01.2008р.)
	= 0,42930 мальтійських лір (з 01.01.2008р.)
	= 30,1260 словацьких крон (з 01.01.2009р.)

Становлення Європейського валютного союзу відбувалося за декілька етапів.

Перший етап (01.07.1990-31.12.1993) характеризувався лібералізацією руху капіталу між країнами - членами ЄВС, впровадженням механізмів тісного співробітництва між центральними банками держав, проведенням економічної політики, спрямованої на зближення рівнів і темпів економічного росту.

Другий етап (01.01.1994-31.12.1998) характеризувався створенням й початком функціонування Європейського монетарного інституту – попередника Європейського центрального банку, було розпочато роботу щодо підготовки введення євро.

Третій етап умовно можна розділити на два під етапи, під час першого (01.01.1999-31.12.2001) було уведено євро до безготівкового обігу на основі постійних фіксованих курсових співвідношень між валютами країн-членів Європейської валютної системи; розпочав свою роботу Європейський монетарний союз, а Європейський центральний банк починає реалізовувати єдину монетарну політику. Другий під етап (з 01.01.2002) впроваджено

готівковий євро, поступово вилучаються з обігу національні валюти країн-членів Європейської валютної системи. Станом на початок 2011 року зону євро формують 16 країн (Австрія, Бельгія, Греція, Ірландія, Італія, Іспанія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція), на долю яких припадає 15,1% світового ВВП (або 28,1% високо розвинутих країн світу), ці країни забезпечують 28,3% загальносвітового експорту та 43,2% загального обсягу експорту високо розвинутих країн.

За задумом Європейської ради, євро повинне було стати не паралельною наднаціональною валютою, яким був еку, а саме єдиною, загальною для всіх членів Євросоюзу валютою, яка остаточно замінить марки, фунти, франки тощо. Зі створенням Європейського валютно-економічного союзу країни ЄС фактично перейшли на нову стадію розвитку валютно-фінансової інтеграції, що передбачає перехід до єдиної грошової політики, створення єдиного центрального банку й уведення єдиної валюти. Сьогодні цей перехід продовжує розвиватися з розширенням ЄС і прийняттям до його складу нових членів. Цей перехід здійснюється на основі конвергенції ключових макроекономічних показників під керівництвом Європейського валютного інституту й під наглядом з боку Ради ЄС.

Контрольні питання і завдання

1. Дайте характеристику національній, міжнародній і світовій валютним системам.
2. Назвіть основні елементи національної валютної системи.
3. Поясніть, чому національна валютна система нерозривно пов'язана зі світовою валютною системою.
4. Що відноситься до основних елементів світової валютної системи?
5. Назвіть основні переваги і недоліки системи золотого стандарту.
6. Поясніть, чому виникла необхідність переходу до золотодевізного стандарту.
7. Чим була викликана криза Бреттон-Вудської системи?
8. У чому особливості сучасної валютної системи?
9. Назвіть основні завдання діяльності Міжнародного валютного фонду.
10. Поясніть причини формування Європейської валютної системи.

Тема 17. Міжнародні розрахунки

1. Форми міжнародних розрахунків

Міжнародні розрахунки являють собою організацію й регулювання платежів за вищевказаними грошовими вимогами і зобов'язаннями. Міжнародні розрахунки виступають як повсякденна діяльність банків, що роблять розрахунки з-за кордоном на основі вироблених міжнародним співтовариством і прийнятих у більшості країн світу умов, норм і порядку здійснення розрахунків. Діяльність банків у сфері міжнародних розрахунків є об'єктом державного регулювання.

Міжнародні розрахунки являють собою здійснення платежів за грошовими вимогами, які виникають у зв'язку з економічними відносинами між юридичними особами й громадянами різних країн.

В основному міжнародні розрахунки здійснюються безготівковим шляхом через банки за допомогою встановлення кореспондентських (договірних) відносин між кредитними установами різних країн. Із цією метою банки укладають один з одним кореспондентські угоди про відкриття рахунків ("ностро" – рахунків даного банку в інших банках і "лоро" – рахунків інших банків у даному банку), у яких зазначається порядок розрахунків, величина комісійної винагороди, а також методи поповнення кореспондентського рахунку в міру витрати коштів. Банки можуть здійснювати міжнародні розрахунки й через свої закордонні філії й відділення. Залежно від умов зовнішньоторговельних контрактів, ступеню конвертованості й позиції національної й іноземної валюти застосовуються різні форми міжнародних розрахунків.

Форми платежу поєднують способи платежу й засоби розрахунків. До *способів платежу* належать: платіж готівкою, платіж у кредит, авансовий платіж, платіж по відкритому рахунку, і ін.

Платіж готівкою здійснюється через банк відповідно до договорів «спот» до або після передачі продавцем товаророзпорядчих документів, або самого товару покупцеві. Даний платіж здійснюється, якщо дотримані наступні умови: імпортер одержав від експортера повідомлення про готовність до відвантаження товару або про закінчення його навантаження; імпортер одержав комплект документів і право відстрочки оплати на кілька днів або годин, якщо перед цим імпортер представив банківську гарантію.

Платіж у кредит здійснюється покупцем через певний час після поставки товару. Як правило, такий спосіб охоплює 80-85% суми контракту,

а суму, що залишилася, покупець оплачує авансом. Таким чином, продавець надає покупцеві товарний кредит, який може бути короткостроковим (до одного року), середньостроковий (1-5 років), довгостроковий (понад 5 років). Оскільки при використанні даного способу платежу виникають кредитні відносини, то з'являється необхідність забезпечення гарантії платежу. Гарантії можуть бути платіжними (гарантійні аркуші банку, векселя тощо) або договірними. Платіжні гарантії захищають інтереси продавця, у той час як договірні – покупця.

Авансовий платіж передбачає оплату товару покупцем до передачі товаророзпорядчих документів, до відвантаження товару, а іноді й до його виробництва (наприклад, при імпорті дорогих літаків, судів, устаткування). Таким чином, за допомогою авансу імпортер кредитує експортера. З іншого боку, якщо покупець відмовиться від приймання замовленого товару, то експортер може використовувати аванс для відшкодування комісійних збитків. У світовій практиці авансові платежі, як правило, становлять 10-33%. Аванс може надаватися як у грошовій формі, так і в товарній, якщо покупець надасть необхідну для виконання замовлення сировину, напівфабрикати тощо.

Регламентація міжнародних розрахунків здійснюється за допомогою вироблених світовою практикою правил і звичаїв. Так, розрахунки з використанням документарних акредитивів визначені Уніфікованими правилами й звичаями, які були вперше прийняті Міжнародною торговельною палатою на Віденському конгресі (в 1933 р.) і періодично переглядаються (у цей час діє редакція 1993 р). Розрахунки у формі інкасо регламентуються Уніфікованими правилами з інкасо (уперше розроблені міжнародною торговельною палатою в 1936 р.; у цей час діють у редакції 1978 р.). При цьому до зазначених документів приєднуються не країни, а банки. У випадку приєднання правила й звичаї стають обов'язковими для банків і їх клієнтів, які використовують зазначені форми розрахунків.

Таким чином, міжнародні розрахунки мають наступні особливості. Вони відбивають певні відносини суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності щодо оформлення, пересилання, обробки й оплати передбачених контрактом документів. Міжнародні розрахунки мають документальний характер, тобто здійснюються проти документів (фінансових – векселів, чеків, платіжних доручень; комерційних – рахунків - фактур, накладних, сертифікатів, полісів тощо) і здійснюються на основі уніфікованих правил і звичаїв. Вибір форми розрахунків визначається низкою факторів. Інтереси експортерів і імпортерів товарів і послуг не збігаються: експортер прагне одержати платежі від імпортера в найкоротший строк, у той же час останній прагне відстрочити платіж до моменту остаточної реалізації товару. Тому обрана форма розрахунків є компромісом, у якому враховуються економічні позиції контрагентів, ступінь довіри один одному, економічна кон'юнктура,

політична ситуація тощо. Крім цього, важливе значення має вигляд товару – об'єкта угоди, а також рівень попиту та пропозиції на товар. Оскільки міжнародні розрахунки тісно пов'язані із кредитними відносинами, то наявність або відсутність кредитних угод (як на міждержавному рівні, так і на рівні контрагентів) також впливає на вибір форми розрахунків.

2. Засоби розрахунків

Крім способів платежу міжнародні розрахунки включають також і засоби розрахунків. До засобів розрахунків відносяться: чек, вексель, банківська витрата, переказ (платіжне доручення, по системі СБІФТ).

Чек – це документ, який містить безумовний наказ чекодавця (власника поточного рахунку) здійснити платіж суми, зазначеної в чеку, певній особі або подавцю (чекоодержувачу), як у наявній формі, так і шляхом переказу грошей на рахунок власника чеку в банку.

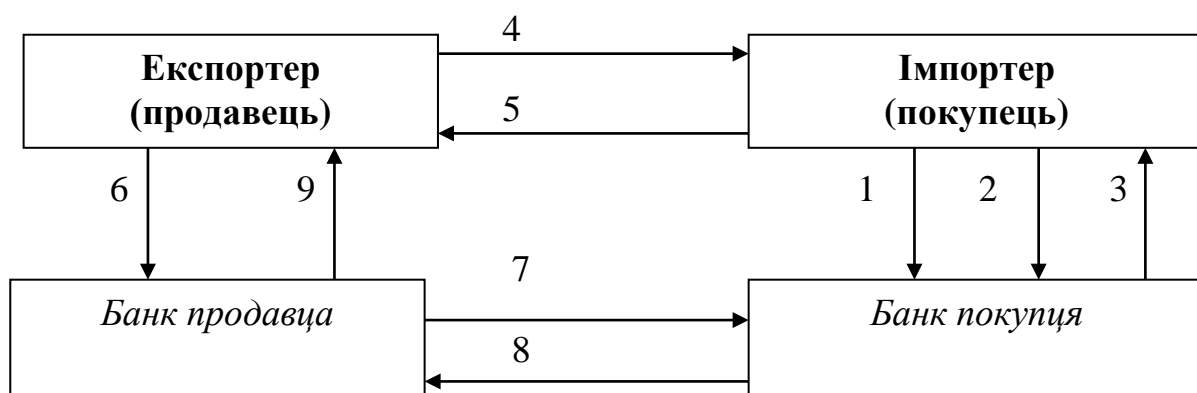

Рис. 17.1 Схема розрахунків за допомогою чеків

Умовні позначки:

1. Платник (імпортер) представляє платіжне доручення для депонування коштів;
2. Заява імпортера на одержання книжки;
3. Надання банком чекової книжки платникові (імпортеріві);
4. Експортер передає імпортерові цінності, товари, надає послуги, виконує роботи;
5. Імпортер виписує чек на користь експортера, реєструє його наприкінці чекової книжки, вказує дату, номер чека, кому вручений і на яку суму;

6. Отриманий від платника-імпортера чек здається в банк разом з реєстром чеків для оплати, у якому подаються основні реквізити чеку;
7. Банк продавця-імпортера висуває вимогу на оплату банку-експортеріві, яке оплачується в порядку міжбанківських розрахунків:
8. Банк покупця-експортера перераховує гроші банку продавця-імпортера;
9. Банк продавця-імпортера зараховує зазначену суму на рахунок продавця-експортера (чекоодержувача).

Чеки застосовуються у всіх видах платежів за поставлені товари, зроблені послуги. На практиці чеки частіше використовують у місцевих розрахунках, рідше – в іногородніх. Використання чеків суттєво прискорює платежі, оскільки все чеки оплачуються після пред'явлення.

Чек повинен мати покриття, що забезпечує гарантію його оплати шляхом депонування чекодавцем за рахунок власних коштів необхідної суми на окремому рахунку у своєму банку, або за рахунок одержання банківської гарантії, тобто оплата проводиться за рахунок кредиту банку у випадку відсутності коштів на рахунку платника. У більшості країн світу встановлена кримінальна відповідальність за виставлення чека без покриття. Бланки чеків підшиваються в окремі книжки, які банки видають своїм клієнтам за їхньою заявою. Використання чеків має ряд переваг, до яких можна віднести гарантію оплати, контроль платника за товарною угодою, зближення оплати й поставки товару. Витрати на оформлення чеків відносно не великі. Однак існуючі ризики (наприклад, втрати чека при пересиланні) знижують ефективність цього засобу розрахунків.

Розрахунки з використанням чеків регламентуються чековою конвенцією 1931 року. Чеки успішно конкурують із готівкою, якщо існують необхідні економічні й організаційно-правові умови для їх використання. Так, наприклад дорожні або туристичні чеки використовуються як засіб міжнародних заліків неторгового характеру. У США, Канаді вони застосовується й у внутрішніх розрахунках для безготівкової оплати товарів і послуг. Для поліпшення обслуговування туристів у 1968 році створена банківська система «Єврочек». На відміну від дорожніх чеків, які купуються за готівку, єврочеки виписуються банком їх власникові без попереднього грошового внеску на більші суми й оплачуються за рахунок банківського кредиту строком до 1 місяця.

Вексель – це документ, який містить безумовне письмове зобов'язання однієї особи перед іншою (або його наказ іншій особі) сплатити у встановлений строк зазначену суму грошей власникові векселя, що пред'явив його до оплати.

Використання векселя як засобу міжнародних розрахунків пов'язане з тим, що частина зовнішньоторговельного обігу здійснюється за рахунок кредиту. При розрахунках по зовнішньоторговельним операціям застосовується простий вексель і переказний вексель (тратта).

Переказний вексель являє собою безумовну пропозицію кредитора (трасанту), адресовану боржникові (трасату), сплатити третій особі (ремітенту) у встановлений строк суму, зазначену на векселі. Таким чином, в угоді з використанням тратти беруть участь три особи: векседавець (*трасант*), який виписує вексель і дає наказ іншій особі про його оплату; платник за векселем (*трасат*), якому адресований наказ про оплату векселя; одержувач грошей (*ремітент*), який володіє векселем, пред'являє його до оплати трасату й одержує гроші.

Якщо векседавець наказує сплатити власне йому, то в угоді братимуть участь тільки дві особи – трасант і трасат. Оскільки власник векселя має право передати тратту за допомогою індосаменту іншій особі для погашення свого боргу, кількість осіб, що беруть участь у вексельній угоді, може збільшуватися, у їхньому складі можуть бути й банки. *Індосамент* – напис на передання, який власник векселя (індосант) робить на користь іншої особи (індосатора) на зворотному боці векселя.

Важливим атрибутом тратти є акцепт платника як письмова угода на оплату векселя, що суттєво підвищує його ліквідність. Вимагати акцепту векселя має право як векседавець, так і кожний з індосантів, з визначенням або без визначення строку акцепту. Якщо платник відмовляється від акцепту, то це означає його відмову від платежу за векселем, що надає право власникові пред'явити йому позов у встановленому порядку, не чекаючи строку векселя.

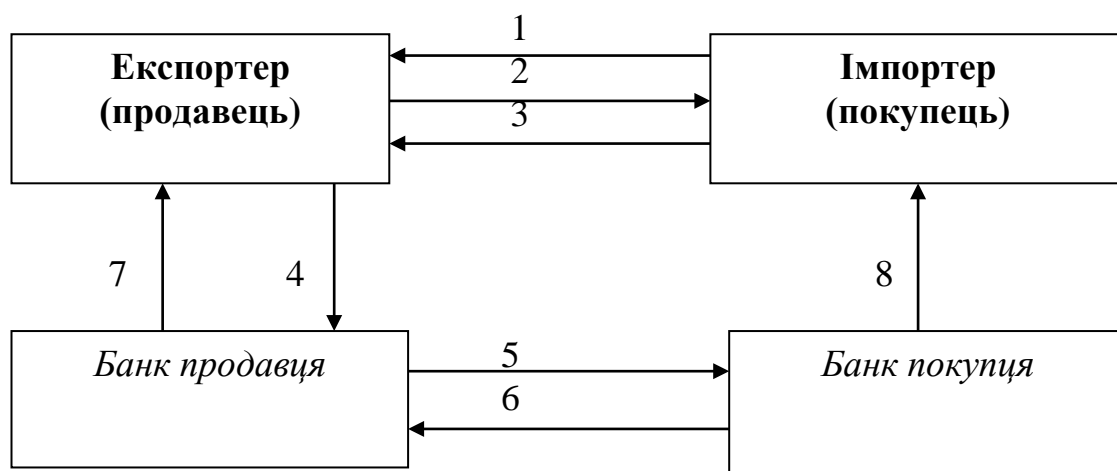

Рис. 17.2 Схема розрахунків за допомогою простого векселя

Умовні позначки:

1. Укладання договору між експортером і імпортером;
2. Передача товару від експортера імпортеріві із платежем у кредит;
3. Покупець-імпортер (векседавець) виставляє вексель із вказівкою місця й строку платежу;
4. Передача векселя на інкасо після завершення строку платежу;
5. Банк продавця передає вексель для оплати банку покупця;
6. Банк покупця перераховує гроші на рахунок продавця-експортера;
7. Банк продавця направляє експортеріві повідомлення про появу грошей;
8. Банк покупця направляє імпортеріві повідомлення про платіж за векселем.

У практиці допускається поручництво за векселем третьої особи – *аваль*. Поручитель повинен указати, за кого він дає аваль – за себе або за одого з індосантів. Аваліст несе за векселем таку ж відповідальність, як і особа, за яку він дав поручництво. Але після оплати векселя, він стає його власником і отримує право вимоги до того, за кого він дав поручництво, і до тих осіб, які зобов'язані за векселем перед ним.

Простий вексель виставляється не кредитором, а боржником, який називається векседавцем. Векседавець ухвалює зобов'язання сплатити кредиторіві певну грошову суму в обумовленім місці в певний строк.

Банківські векселі – векселі, що виставляються банками даної країни на своїх іноземних кореспондентів. Чим вище репутація банку, тим ширше сфера обігу банківських векселів. Купивши банківський вексель, імпортер пересилає його експортеріві для погашення своїх зобов'язань.

Розрахункова діяльність банків полягає у виконанні доручень клієнтів по оплаті векселів, роблячи дві операції: інкасування й доміціляцію. *Інкасування* векселя полягає у виконанні банком доручення векседавця зі стягнення платежу з боржника. За цю послугу банк стягує комісію. *Доміціляція* векселя полягає або в дорученні векседавцем або трасата банку сплатити за векселем у встановлений строк за рахунок заздалегідь внесеної в банк суми, або за рахунок стабільно наявного на його рахунку залишку грошей.

Вексель складається в строго певній формі, яка встановлюється національним законодавством. У сфері міжнародного платіжного обігу застосовуються норми й національного, і міжнародного права. В 1930 році ряд країн прийняли Єдиний вексельний закон, на основі якого країни-учасниці, у тому числі й СРСР, уніфікували національне вексельне законодавство. Їх стали називати країнами Женевської вексельної системи права.

У деяких країнах, в основному з англо-американським правом, збереглися й діють відмінні від Женевської угоди законодавчі акти. До них відносяться Великобританія, Австралія, Індія. Вони керуються Англійським вексельним законом 1882 р.

Третю групу країн формують держави, чиє вексельне законодавство не відноситься до Англійської й Женевської системи вексельного права. Тому в міжнародних розрахунках учасниками ЗЕД повинні враховуватися наявні відмінності й особливості вексельного законодавства, що обов'язково повинне бути застережене в зовнішньоторговельних контрактах.

Платіжне доручення – являє собою наказ клієнта банку, складений на основі вказівок переказодавача, адресований банку-кореспондентові про виплату певної суми переказоотримувачеві (*бенефіціару*).

Звичайно банківські переведення сполучаються з іншими формами міжнародних розрахунків. При розрахунках за допомогою платіжних доручень суттєво зменшується документообіг і час розрахункової операції.

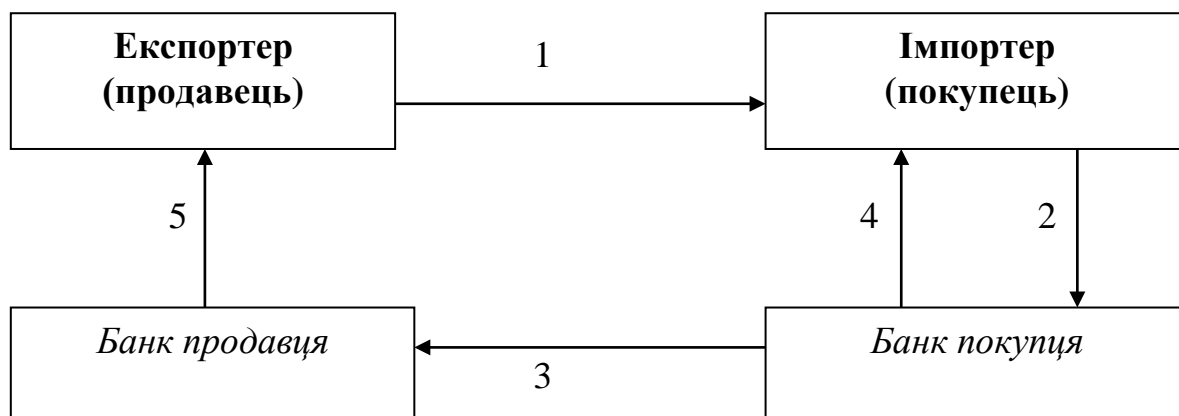

Рис. 17.3 Схема розрахунків за допомогою платіжних доручень

Умовні позначки:

1. Експортер передає імпортерові відповідно до укладеного контракту товари, виконує роботи, надає послуги;
2. Імпортер виставляє у свій банк платіжне доручення;
3. Експортер передає імпортерові відповідно до укладеного контракту товари, виконує роботи, надає послуги;
4. Імпортер виставляє у свій банк платіжне доручення;
5. Зняття грошей з рахунку імпорттера й зарахування їх на рахунок ЛЮРО. Повідомлення (тобто авізування) банку, що обслуговує експортера, про здійснення операції. При вступі авізо (тобто

- повідомлення про те, що гроші одержали на рахунок) списання грошей з рахунку ЛОРО й зарахування їх на рахунок експортера;
6. Повідомлення імпортера про списання суми з розрахункового рахунку;
 7. Авізування експортера про зарахування грошей на його рахунок.

До форм розрахунків, які використовуються в міжнародній торгівлі, відносяться: стовідсотковий авансовий платіж; акредитив; інкасо; відкритий рахунок.

Авансовий платіж – оплата товарів імпортером авансом до відвантаження, тому найбільш вигідний для експортера. Здійснюється даний платіж банківським переказом або чеком.

Акредитив – зобов'язання банку зробити на прохання й відповідно до вказівок імпортера платіж експортерові (при розрахунках готівкою) або акцептувати тратту, виставлену експортером (при розрахунках у кредит), у межах певної суми й строку й проти передбачених документів (коносамент, страхового поліса, рахунку фактури).

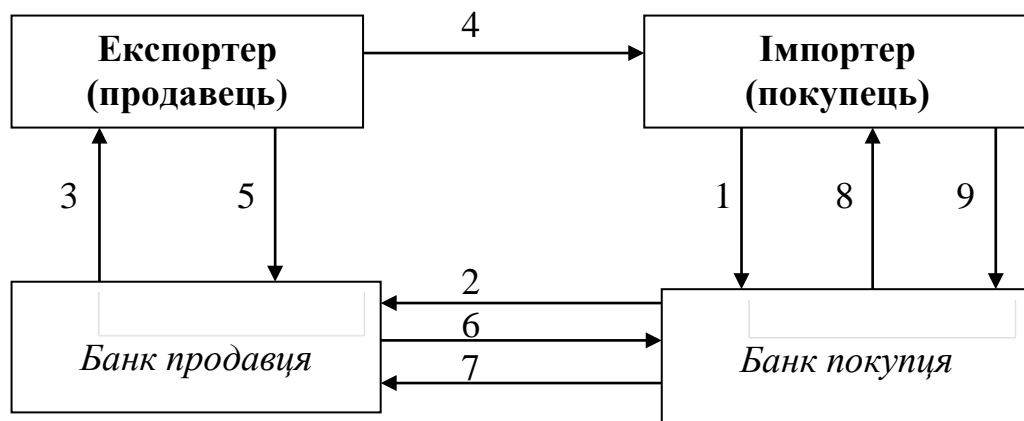

Рис. 17.4 Схема розрахунків за допомогою акредитива

Умовні позначки:

1. Імпортер дає доручення обслуговуючому банку на відкриття акредитива відповідно до укладеного контракту;
2. Авізування (повідомлення) банку, що обслуговує експортера, про відкриття акредитива;
3. Повідомлення експортера про відкриття акредитива;
4. Доставка товару;
5. Передача експортером в обслуговуючий банк документів, що підтверджують відвантаження;
6. Пересилання документів від банку, що обслуговує експортера, до банку, що обслуговує імпортера;

7. Зарахування банком імпортера на розрахунковий рахунок по акредитиву, що перебуває в банку, який обслуговує експортера;
8. Передача документів імпортеріві;
9. Акцепт документів.

Дана форма розрахунків вигідна експортеріві, оскільки оплата відвантаженого товару гарантується банком, який відкрив акредитив, а у випадку з підтвердженням акредитивом – так само й банком, який його підтвердив. Імпортер, у свою чергу має гарантію, що платіж буде виконаний на користь експортера тільки після надання останнім товарних документів, які свідчать про відвантаження товару.

Оскільки між контрактами виникають складні взаємини, розрізняють безліч видів акредитивів:

- покриті й непокриті;
- відкличні й безвідкличні;
- ділені й неподільні;
- відкриті в банку платника й у банку постачальника;
- використовувані для оплати документів постачальника з акцептом платника й без акцепту та ін.

Покритим називається акредитив, для збільшення платежів з якого заздалегідь бронюються кошти в повній сумі на окремому рахунку. Відкриття такого акредитива не вигідно для платника, тому що відбувається значне відволікання засобів з поточного обігу. У той же час така форма вигідна й для банку, у якому відкритий акредитив, і для постачальника товарів. *Непокритим* називається акредитив, оплата по якому гарантується банком за рахунок його кредиту без попереднього бронювання коштів платника. Такий вид ще називається *гарантований акредитив*. Він вигідний усім учасникам розрахунків.

Відкликаний – це акредитив, який може бути анульований або змінений за розпорядженням платника, яке він дає через свій банк без попереднього узгодження з постачальником. *Безвідкликаний* – акредитив, який може бути анульований або змінений покупцем тільки за згодою постачальника.

Подільний акредитив припускає виплату експортеріві певних погоджених у контракті сум після кожної часткової поставки. *Неподільний* акредитив передбачає, що вся необхідна сума буде виплачена експортеріві після здійснення всіх поставок або після останньої часткової поставки.

Акредитив з оплатою документів по акцепту представника платника зменшує ризик порушення постачальником умов угоди, оскільки зазначений представник безпосередньо перевіряє відвантаження до оплати

розрахункових документів. Однак, такий акредитив помітно підвищує витрати постачальника на здійснення розрахунків, що є його недоліком.

Акредитив без акцепту не має цього недоліку, але він і не забезпечує платникові належного контролю за дією постачальника. Таким чином, для експортера найбільш вигідними акредитивами є покриті, безвідкличні акредитиви з акцептом документів представника покупця.

Якщо імпортер здійснює регулярні закупівлі товарів в експортера або якщо реалізується періодична поставка певних партій товарів через погоджені проміжки часу, то використовується *обновлюваний (револьверний) акредитив*. Він передбачає, що протягом певного строку використання акредитива, його сума обновляється, як тільки імпортер відшкодує всі здійснені банком платежі у рамках відкритого акредитива.

Порядок здійснення акредитивної форми розрахунків регламентується Уніфікованими правилами й звичаями для документарних акредитивів, які були вперше прийняті Міжнародною торговельною палатою на Віденському конгресі в 1933 році, й періодично переглядається (зараз діє редакція 1993 року). До даних правил приєднуються не країни, а банки, які й використовують дану форму розрахунків. Акредитивна форма розрахунків найбільш складна й, відповідно, дорожча.

Інкасо – форма міжнародних розрахунків, відповідно до якої банк за дорученням свого клієнта (експортера або імпортера) одержує платежі від імпортера (платника) після відвантаження товарів і надання послуг, зараховуючи ці кошти на рахунок експортера в банку.

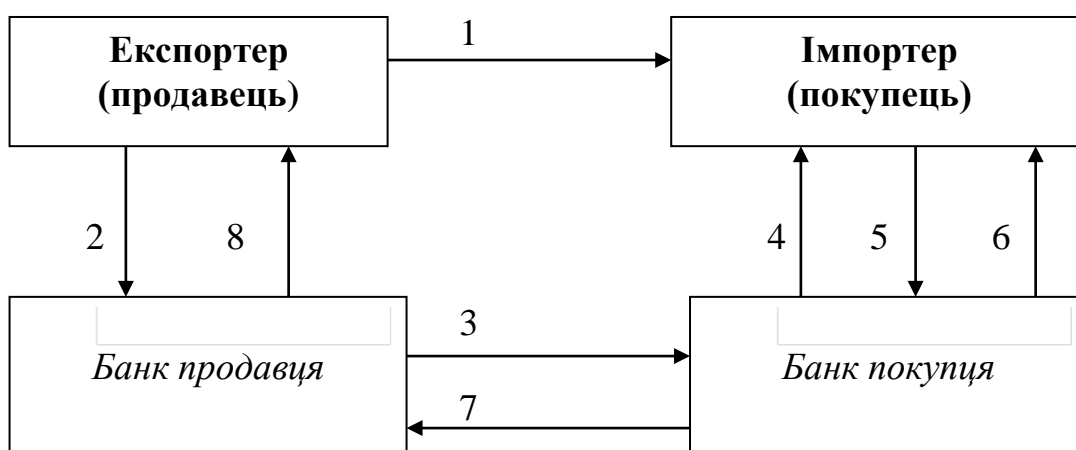

Рис. 17.5 Схема розрахунків за допомогою документарного інкасо

Умовні позначки:

1. Відправлення товарів імпортеріві відповідно до укладеної угоди.

2. Надання документів на інкасо.
3. Банк, що обслуговує експортера, пересилає документи банку, що обслуговує імпортера.
4. Повідомлення імпортера про одержання документів.
5. Оплата документів.
6. Передача документів імпортеріві.
7. Зарахування грошей на рахунок експортера завдяки попередньому занесенню їх на рахунки ЛОРО в банк, що обслуговує імпортера, з наступним їхнім списанням і зарахуванням на рахунки ЛОРО в банку, що обслуговує експортера.
8. Авізування експортера про зарахування грошей на його рахунок.

Для експортера дана форма є менш вигідної, тому що на початку він повинен відвантажити товар, потім передати документи до банку і чекати на виконання імпортером своїх зобов'язань. Для зменшення ризику неплатежу при інкасовій формі експортер, як правило, вимагає надання банківської гарантії.

Інкасо може бути простим і документарним. *Документарне інкасо* – це інкасо фінансових документів, які супроводжуються комерційними документами (рахунки, накладні), а також інкасо тільки комерційних документів. *Просте інкасо* – це інкасо фінансових документів (векселя, чека), які не супроводжуються комерційними документами.

Розрахунки у формі інкасо регламентуються Уніфікованими правилами по інкасо, які вперше розроблені Міжнародною торговельною палатою в 1936 році. Зараз вона діє в редакції 1978 року.

Розрахунки по відкритому рахункові – розрахунки, що передбачають періодичні платежі у встановлений термін імпортера експортеріві при регулярних поставках товарів у кредит по цьому рахункові. Ці розрахунки найбільш вигідні імпортеріві й не вигідні для експортера, оскільки вони не гарантують своєчасної оплати платежу. Дана форма використовується при довірливих відносинах між контрагентами.

У сучасних умовах у міжнародних розрахунках активно використовуються *банківські картки* – грошові документи, які надають їхнім власникам можливість отримувати товари й послуги без оплати готівкою.

Міжнародні розрахунки здійснюються за допомогою сучасних комп'ютерних технологій і інформаційно-комунікаційних систем. Автоматизація банківських процесів на міжнародному рівні дозволяє: здійснювати безпаперові платіжні операції з мінімальним залученням людської праці й скороченням операційних витрат; прискорити обмін інформацією між банками різних держав за допомогою телекомунікаційних

ліній зв'язку; мінімізувати типові види банківського ризику (втрата документів, помилкова адресація, фальсифікація платіжних документів і інше).

Європейський союз і Європейська система центральних банків проводять єдину грошову політику в новій європейській валютній зоні. Для задоволення потреб майбутньої грошової політики центральні банки країн ЄС створили систему TARGET – трансєвропейську автоматизовану систему переказів міжнародних розрахунків у режимі реального часу. Основне призначення системи TARGET – об'єднання внутрішніх систем переказу великих сум країн-членів системи в міжнародну платіжну систему. Щоденний обсяг розрахунків через систему TARGET у 2010 році складав близько 2,3 млрд.євро.

Система TARGET включає внутрішні платіжні системи переказу великих сум, уведені в кожній країні, яка є членом цієї системи, технологічні процедури з'єднання, функції Європейського центрального банку. Створення європейського валютного союзу, міжнародної платіжної системи TARGET і впровадження єдиної валюти євро відкриває нові можливості для росту ролі Європи у світовій економіці й у той же час сприяє зміцненню європейської фінансової системи й світової системи в цілому.

Таблиця 17.1

Динаміка обсягів платежів з використанням системи TARGET у 2010 році

	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
Кількість розрахунків, млн.одиниць	6,771	6,779	8,150	7,452	7,331	7,750	7,560	6,771	7,236	7,261	7,487	8,042
Обсяги платежів, млрд.євро	46,6	42,5	49,7	47,49	51,5	54,4	53,3	47,4	49,6	46,9	50,0	53,9

Джерело: www.ecb.int

Загальносвітову мережу платіжних систем і механізмів поєднує міжнародна мережа INTERNET, яка використовується як телекомунікаційна комерційна інфраструктура в режимі реального часу для покупки товарів і надання послуг. Доступність, поширеність доступу до INTERNET в країнах світу, низька вартість трансакцій роблять цей вид розрахунків таким, що швидко розвивається. Найбільше поширення в даній системі одержала електронна комерція з використанням номерів кредитних карток.

Вартість проведення трансакцій з використанням різних форм розрахунків, долл.

Форма проведення трансакцій	Вартість трансакцій
Фізичне відділення банку	1,07
Телебенкінг	0,54
Банкомат	0,27
РС-бенкінг	0,02
Інтернет-бенкінг	0,01

В 1973 році в Брюсселі було створено акціонерне товариство міжнародних банківських фінансових телекомунікацій SWIFT. Міжнародна платіжна система SWIFT - співдружність всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій. Основними напрямками її діяльності є обслуговування оперативного, надійного, ефективного, конфіденційного й захищеного від несанкціонованого доступу телекомунікаційного обслуговування для банків і проведення робіт з стандартизації форм і методів обміну фінансовою інформацією. Консорціум SWIFT є найважливішою ланкою сучасної світової фінансової системи, засновниками якої є банки – 51 % статутного фонду, інвестиційні компанії – 35 %, біржі – 10 %, корпорації, що створюють програми й технічні засоби для SWIFT – 2 %, фінансово-промислові групи – 2 %. Платіжні доручення, передані мережею SWIFT, зараховуються у формі переказу по відповідно до рахунків НОСТРО й ЛОРО, як і при використанні традиційних платіжних документів. Сьогодні SWIFT – комунікаційна платформа, продукти та послуги якої поєднують понад 9 тисяч банківських установ, фінансових інституцій, корпоративних клієнтів з 209 країн світу

Робота в мережі SWIFT дає користувачам ряд переваг: робота в режимі реального часу, скорочення операційних витрат порівняно з іншими засобами зв'язку; надійність передачі; підвищення конкурентоспроможності банків-засновників SWIFT і інше. Однак для підключення до системи SWIFT необхідно 160-200 тис.дол., що суттєво обмежує доступ до неї малих і середніх банків. Розвиток міжнародних стандартів системи SWIFT вплинуло на розвиток української системи електронної пошти.

Контрольні питання й завдання

1. У чому сутність міжнародних розрахунків?
2. Охарактеризуйте основні способи платежу й засоби міжнародних розрахунків.
3. Наведіть приклади основних форм міжнародних розрахунків, які застосовуються у зовнішньоекономічній діяльності.

Тема 18. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага

1. Баланси міжнародних розрахунків

Перерозподіл національного доходу між країнами відображають баланси міжнародних розрахунків. Саме вони є найважливішим джерелом статистичної інформації про всі міжнародні економічні відносини даної національної економіки.

Баланси міжнародних розрахунків – співвідношення грошових вимог і зобов'язань, надходжень і платежів однієї країни по відношенню до інших країн.

Основними видами балансів міжнародних розрахунків є:

- розрахунковий баланс;
- баланс міжнародної заборгованості;
- платіжний баланс.

Розрахунковий баланс показує співвідношення на певну дату вимог і зобов'язань даної країни по відношенню до інших країн незалежно від термінів настання платежів. Розрізняють розрахункові баланси за певний період і на конкретну дату. У першому випадку розрахунковий баланс відображає динаміку вимог і зобов'язань країни до інших держав. Оцінити валютно-фінансове положення країни дозволяє розрахунковий баланс на певну дату (як правило, на початок або кінець року), оскільки в ньому відбиваються всі вимоги і зобов'язання країни незалежно від періоду їх виникнення і терміну оплати. Вимоги країни по відношенню до іноземних держав, її інвестування в економіку інших країн відбивається в активних статтях розрахункового балансу. Зобов'язання країни, які виникають по іноземних інвестиціях, зарубіжних кредитах, відбиваються в пасивних статтях розрахункового балансу. Якщо вимоги країни перевищують її зобов'язання, то виникає активне сальдо розрахункового балансу, яке показує, що країна є нетто-кредитором, тобто надавала кредитів, інвестицій більше, ніж залучала. Як нетто-кредитор країна отримуватиме валютні надходження в майбутньому. Пасивний розрахунковий баланс показує, що країна є нетто-боржником, тобто вона залучала кредитів і інвестицій більше, ніж надавала, і в майбутньому країна повинна забезпечити відповідні платежі іноземним державам.

Близьким до розрахункового балансу є баланс *міжнародної заборгованості*, який має свої особливості в окремих країнах і відрізняється

набором статей. Наприклад, в США застосовується «баланс міжнародних інвестицій». *Баланс міжнародних інвестицій* є похідним від платіжного балансу статистичним звітом, в якому відбиваються накопичені запаси зовнішніх фінансових активів і зобов'язань країни. Баланс міжнародних інвестицій може бути використаний для прогнозування майбутнього припливу доходів або надходжень від іноземних інвестицій країни і потоку платежів по іноземних інвестиціях, які вкладені в економіку даної країни.

Внаслідок тенденцій економічного розвитку з середини 80-х років ХХ ст. США стала країною, в якій за кордоном активів менше, ніж їх мають іноземці у США, тобто країною-боржником. Ще в 1980 році США була нетто-кредитором. Проте впродовж 80-х років США витратила більше, ніж отримувала доходів. Перевищення витрат над доходами фінансувалося за рахунок продажу іноземним покупцям активів США як всередині країни, так і за її межами. З іншого боку, швидке зростання зарубіжних внесків в американські цінні папери здійснилося в результаті збільшення відсоткових ставок і кращої політичної стабільності США порівняно з іншими країнами.

З протилежного боку, країни з великим зовнішнім позитивним сальдо (як, наприклад, Японія) значно поліпшили свої позиції з точки зору чистих іноземних інвестицій. Крім того, на перетворення США на нетто-боржника вплинуло зростання зарубіжних зобов'язань банків США, які означають збільшення вкладів на рахунки американських банків «гарячих грошей» (коштів, які швидко переказуються власниками з однієї країни в іншу для отримання доходів від зміни валютних курсів, а також з метою запобігання втратам від зміни економічного і політичного становища в країні їх колишнього перебування). «Гарячі гроші» – це тимчасово вільні кошти ТНК, ТНБ, а також індивідуальних вкладників капіталу. Більшість країн, що розвиваються, є нетто-боржниками, але не через розміщення «гарячих грошей», а за рахунок залучення зовнішніх позик.

Центральне місце в балансах міжнародних розрахунків займає платіжний баланс. Його макроекономічне призначення полягає в тому, що на основі інформації про участь країни в міжнародних економічних відносинах, нею приймаються відповідні рішення щодо грошово-кредитної, валютно-фінансової, бюджетно-податкової, зовнішньоекономічної політики держави.

Платіжний баланс є систематизованим записом у вигляді статистичної звітності про результати всіх зовнішньоекономічних операцій між резидентами даної країни і інших країн за певний період у формі систематизованих облікових записів.

Платіжний баланс є інструментом відображення збалансованості макроекономічних зв'язків країни. Він дозволяє проаналізувати стан

міжнародної заборгованості країни, її платоспроможність. У платіжному балансі відбиваються не індивідуальні, а агреговані міжнародні операції.

Рух товарів і послуг через національні кордони ніби врівноважується рухом в протилежному напрямі фінансових потоків (грошових коштів), що є платежами за товари і послуги. Ці потоки реєструються і узагальнено відбиваються в статтях платіжного балансу. Будь-яка угода має дві сторони, і тому платіжний баланс будується за принципом «подвійного запису», що означає двосторонній запис всіх економічних операцій по дебетових і кредитових рахунках.

Основними статтями платіжного балансу є кредит і дебет. До *кредиту* відносяться операції, які відображають відтік цінностей і приплив валюти до країни. У зв'язку з цим експорт товарів завжди відбивається в кредитовій (прибутковій) частині платіжного балансу: зменшення товарних цінностей країни (активів) супроводжується еквівалентним надходженням грошей. Кредитова сторона відповідає поняттю «надходження», «доходи», тому всі операції записуються із знаком «плюс». Наприклад, продаж товарів за рубіж, надання послуг іноземним резидентам, покупка іноземцями акцій вітчизняних підприємств, отримання пенсій з-за кордону записують по кредиту, оскільки дані операції означають надходження іноземної валюти. До *дебету* відносяться операції, які відображають використання валюти країною в обмін на придбання цінностей. Дебетова сторона платіжного балансу відповідає поняттю «платіж», «витрати», тому всі операції записуються із знаком «мінус». Наприклад, імпорт товарів, покупка ліцензій і патентів, перекази прибутків іноземних компаній, що працюють в національному господарстві та ін. означають зменшення запасів іноземної валюти на рахунках резидентів, оскільки збільшення ресурсів (активів) країни вимагає відповідної витрати певної суми грошей.

Таким чином, платіжний баланс фіксує стан платежів і надходжень даної країни. Кожна економічна операція відбивається в платіжному балансі, записується двічі. Один запис показує, які відбулися зміни в активах і пасивах країни, а другий запис, що врівноважує першу, показує, якими засобами регулюються взаємні вимоги і зобов'язання між країнами, здійснення зовнішньоекономічної операції, що в результаті виникає. Стан платіжного балансу країни має значний вплив на валютний курс і її валютну політику.

Згідно зі стандартною класифікацією, розробленою і рекомендованою Міжнародним валютним фондом, платіжний баланс включає два основні рахунки: рахунок (баланс) поточних операцій і рахунок операцій з капіталом і фінансовими інструментами.

У рахунку поточних операцій відбиваються всі надходження від продажу товарів і послуг нерезидентам і всі витрати резидентів на товари і послуги, що надаються іноземцям, а також чисті доходи від інвестицій і чисті поточні трансферти.

Різниця між товарним експортом і товарним імпортом утворює торгівельний баланс. У торгівельному балансі експорт товарів відбиває надходження платежів, а імпорт – виплати. Товарний експорт враховується із знаком «плюс» і виступає як кредит тому, що створює запаси іноземної валюти в національних банках. Навпаки, товарний імпорт враховується в графі «дебет» із знаком «мінус», оскільки він скорочує запаси іноземної валюти в країні. Перевищення експорту над імпортом означає активне сальдо торгівельного балансу. Аналіз торгівельних балансів окремих країн дає уявлення про сукупний обсяг міжнародної торгівлі.

Таблиця 18.1

Структура платіжного балансу

<i>I. Рахунок поточних операцій</i>	
1. Товарний експорт	2. Товарний імпорт
Сальдо балансу зовнішньої торгівлі (торгівельний баланс)	
3. Експорт послуг (доходи від іноземного туризму тощо, не враховуючи кредитні послуги)	4. Імпорт послуг (платежі за туризм за кордоном тощо, не враховуючи кредитні послуги)
5. Чисті факторні доходи з-за кордону (чисті доходи від інвестицій і трудові доходи)	
6. Чисті поточні трансферти	
Сальдо балансу по поточних операціях	
<i>II. Рахунок операцій з капіталом і фінансовими операціями</i>	
7. Чисті капітальні трансферти	9. Надані коротко- і довгострокові кредити
8. Отримані коротко- і довгострокові кредити	
10. Чисті пропуски і помилки	
Сальдо балансу руху капіталу і фінансових операцій	
Загальне сальдо платіжного балансу (баланс офіційних розрахунків)	
	11. Чисте збільшення офіційних резервів

До факторних послуг, які відображаються в балансі поточних операцій, відносяться чисті доходи від інвестицій. Вони пов'язані з «чистим експортом» кредитних послуг, тобто національного грошового капіталу, що вкладається за кордоном. У цю статтю включаються власне доходи на інвестиції, відсотки по боргових зобов'язаннях, а також оплата праці резидентів, що працюють за кордоном. Якщо національний капітал, вкладений за кордоном, приносить більший обсяг відсотків і дивідендів, чим іноземний капітал, інвестований в даній країні, то чисті доходи від інвестицій виявляться позитивними, інакше – негативними.

Чисті поточні трансферти включають перекази приватних і державних коштів в інші країни без отримання у відповідь товару або послуги (пенсії, подарунки, безвідплатна допомога іноземним державам тощо). Оскільки переказ поточних трансфертів здійснюється без відчутного припливу цінностей, необхідно вписати штучний дебетовий рядок, щоб зберігся принцип подвійного рахунку. Поточні трансферти не означають передачу права власності на основний капітал.

Якщо доходи країни від експорту товарів і послуг і поточні трансферти з-за кордону перевищують її витрати на імпорт товарів і послуг, то вона має позитивне сальдо по балансу поточних операцій. Якщо країна витрачає на товари і послуги з-за кордону і на поточні трансферти за кордон більше, ніж отримує, у вигляді доходів від продажу товарів і послуг за кордон, то вона має дефіцит балансу поточних операцій.

Щоб профінансувати дефіцит балансу поточних операцій можна використовувати наступні можливості:

- 1) продати частину активів іноземцям, тобто за рахунок вкладення іноземного капіталу в національну економіку у вигляді прямих або портфельних інвестицій;
- 2) отримати кредит від іноземного банку, уряду або міжнародної організації;
- 3) зменшити офіційний валютний резерв, який є у розпорядженні Центрального банку країни.

Проте фінансування поточного рахунку має певні обмеження. Коли активи, що мають попит, виснажуються, а офіційні валютні резерви зведені до мінімуму, ніхто не хоче надавати великі кредити, необхідне коректування поточного рахунку платіжного балансу за рахунок скорочення витрат країни за кордоном або збільшення доходів від продажу товарів і послуг.

У *рахунку операцій з капіталом і фінансовими інструментами* відбиваються всі міжнародні операції з активами країни (їх покупка і продаж), а також чисті капітальні трансферти (безкоштовну передачу власності на основний капітал). Надання кредитів означає витрати на

купівлю активів за кордоном (акцій, облігацій, нерухомості і тому подібне), а їх здобуття – надходження від продажу активів. Наприклад, якщо країна отримує іноземний кредит, то вона продає актив, тобто обіцянку виплатити його в майбутньому з відсотками. Подібна операція знайде відображення на рахунку капіталу і фінансових операцій в графі «кредит».

Рахунок капіталу і фінансових операцій включає також чисті капітальні трансферти (безвідплатну передачу власності на основний капітал). До них відносяться, наприклад, інвестиційні гранти. На відміну від балансу поточних операцій, рахунок операцій з капіталом і фінансовими інструментами включає лише капітальні трансферти – трансферти, що включають передачу права власності на основний капітал, пов'язані з придбанням або використанням основного капіталу або передбачаючи анулювання боргу кредитором. Сальдо по статтях рахунку операцій з капіталом і фінансовими інструментами, які відображають надання і отримання довгострокових і короткострокових кредитів, показує чисті надходження іноземної валюти від всіх операцій з активами. Позитивне сальдо рахунку руху капіталу визначається як чистий приплив капіталу в країну. Навпаки, чистий відплив (або вивіз капіталу) виникає в умовах дефіциту рахунку руху капіталу, коли витрати на купівлю активів за кордоном перевершують доходи від їх продажу за рубіж.

Доповнення балансу поточних операцій статтями рахунку операцій з капіталом і фінансовими інструментами, що відображають надання і отримання довгострокових і короткострокових кредитів у формі прямих і портфельних інвестицій, а також чисті капітальні трансферти, утворюють *баланс офіційних розрахунків*.

У баланс офіційних розрахунків включається також стаття «Чисті пропуски і помилки». На практиці не завжди виконується вимога двічі відобразити в платіжному балансі економічну операцію. Здійснювані операції можуть враховуватися різними органами і, як наслідок, не завжди збігатися як в часі, так і в кількісному виразі. Деякі потоки цінностей взагалі не потрапляють під статистичний облік. Загальну суму таких потоків можна визначити, тільки підсумувавши загальні підсумки по дебету і по кредиту.

Серед операцій, які відображаються в платіжному балансі, окремо виділяється збільшення офіційних валютних резервів. За допомогою даної операції враховують купівлю і продаж офіційних валютних резервів і формують інформацію для регулювання макроекономічної ситуації в країні. Найбільш поширеними видами офіційних валютних резервів є: монетарне золото, іноземна валюта (готівка), депозити і цінні папери іноземних урядів, спеціальні права запозичення і резервна позиція в МВФ. Таким чином, зазначена стаття відображає методи і джерела регулювання платіжного балансу офіційних розрахунків. Дефіцит платіжного балансу, під яким

розуміють баланс офіційних розрахунків, дорівнює чистому продажу іноземної валюти центральним банком. І навпаки, позитивне сальдо платіжного балансу відповідає чистим закупівлям іноземної валюти центральним банком країни.

Сукупність рахунків поточних операцій і операцій з капіталом і фінансовими операціями формують баланс офіційних розрахунків країни. Всі зобов'язання країни мають бути сплачені. Тому дефіцит по рахунку поточних операцій повинен в точності відповідати позитивному сальдо по рахунку операцій з капіталом і фінансовими інструментами. Якщо баланс офіційних розрахунків зводиться з дефіцитом (тобто резиденти країни витрачають більше, ніж отримують доходів), то погашення заборгованості здійснюється Центральним банком країни за рахунок скорочення офіційних резервів іноземної валюти.

Дефіцит платіжного балансу безпосередньо пов'язаний з поняттям «криза платіжного балансу». Дефіцит означає, що країна не може погасити зовнішню заборгованість, а можливості нових кредитів обмежені. Залишається єдиний шлях макроекономічного регулювання платіжного балансу – коректування валютного курсу, що може привести до негативних наслідків в економіці.

Виходячи з вищезазначеного, основні відмінності між розрахунковими і платіжними балансами визначаються переважно розвитком міжнародних кредитних відносин і полягають в наступному. У розрахунковий баланс включаються вимоги і зобов'язання країни до закордону, в т.ч. непогашені, у платіжний баланс входять лише фактично проведені надходження і платежі. Розрахунковий баланс відображає всі отримані і надані кредити, в т.ч. непогашені, які не включаються в платіжний баланс. Кінцеве сальдо платіжного і розрахункового балансів не збігається, вони зазвичай протилежні. У платіжний баланс включаються лише сплачений експорт і імпорт, а розрахунковий баланс охоплює й неоплачену частину товарообігу, що здійснюється в кредит. На стан платіжного балансу країни впливають безліч факторів, серед яких особливо слід виділити наступні: нерівномірність економічного і політичного розвитку країн; зміни в міжнародній торгівлі і посилення міжнародної конкуренції; зростання зарубіжних державних витрат; мілітаризація економіки і зростання військових витрат; розвиток міжнародної фінансової взаємозалежності; негативний вплив інфляції; різні форс-мажорні обставини (стихійні лиха і техногенні катастрофи, військові дії) і т.п.

2. Функціональні взаємозв'язки різних секторів національної економіки

Провідною тенденцією світогосподарчого розвитку є послідовний перехід багатьох країн від замкнутих автаркічних національних господарств до економіки відкритого типу.

У замкнутій системі всі товари і послуги проводяться і продаються усередині країни, тобто всі внутрішні доходи і витрати утворюють ВВП:

$$Y = C + I_g + G \quad (18.1)$$

де

Y – обсяг випуску продукції в країні;

C – обсяг споживання в країні;

I_g – обсяг валових внутрішніх приватних інвестицій;

G – обсяг державних закупівель.

Відкритість економіки передбачає, що частина продукту витрачається на експорт (X), тобто продається за кордон, з іншого боку, частина доходів йде на закупівлю товарів і послуг, тобто на імпорт (I_m), відповідно рівняння (18.1) доповнюється величиною чистого експорту ($X_n = X - I_m$):

$$Y = C + I_g + G + X_n \quad (18.2)$$

Економічна відкритість національного господарства має дві характеристики:

- функціональну відкритість;
- торгівельно-політичну відкритість.

Якщо функціональна відкритість відображає ступінь залучення тієї або іншої країни до системи міжнародного поділу праці, то показник торгівельно-політичної відкритості національної економіки характеризується ступенем лібералізації всіх форм економічних відносин країни з іншими суб'єктами світового господарства. Перехід країн до відкритої економіки був прискорений діями транснаціональних корпорацій, які багато в чому розвивали і розширювали міжнародний економічний обмін. Лібералізація міжнародного обміну полегшила адаптацію народного господарства до зовнішніх умов і дій, сприяла усе більш активному їх включенню до міжнародного поділу праці.

На ступінь відкритості економіки впливають наступні чинники: обсяг внутрішнього ринку країни; рівень економічного розвитку країни; роль

участі країни в міжнародному виробництві. Відкрита економіка передбачає організацію зон вільного підприємництва; використання різних форм підприємництва; ліквідацію державної монополії в зовнішній торгівлі; ефективне використання принципу порівняльних переваг країни в міжнародному поділі праці. Відкрита економіка сприяє поглибленню спеціалізації і кооперації виробництва; раціональному розподілу ресурсів; розвитку конкуренції на світовому ринку; поширенню світового досвіду. До показників, що характеризують відкритість економіки, відносяться експортна й імпортна квота, зовнішньоторговельна квота – комплексний показник відкритості, який визначається як відношення зовнішньоторговельного обороту (суми вартостей експорту і імпорту країни або групи країн за певний період: місяць, квартал, рік) до ВВП.

Національне виробництво характеризують безліч взаємозв'язаних показників, які об'єднані системою національних рахунків, що є сукупністю певних правил обліку економічної діяльності, які відбивають всі основні макроекономічні зв'язки в економіці. Для оцінки функціональних взаємозв'язків різних секторів національного господарства в світовій економіці необхідна їх структуризація. Структуру національного господарства будь-якої держави визначають наступні сектори:

Реальний сектор (приватний нефінансовий сектор) включає домашні господарства і недержавні нефінансові підприємства. Даний сектор національної економіки формує, з одного боку, пропозицію вітчизняних товарів, як на внутрішньому, так і на світовому ринку, а з іншої – пред'являє попит на товари і послуги.

Бюджетний сектор (державний фіскальний сектор) включає різні урядові установи, які фінансуються з державного бюджету, виконують різні функції уряду і забезпечують перерозподіл доходів в економіці.

Грошовий сектор (фінансовий сектор) відображає різні грошові потоки, які проходять через банківську систему країни.

Зовнішній сектор характеризується різними операціями з іноземними державами всіх вищезгаданих секторів, які відбиваються в платіжному балансі країни.

У загальному вигляді зв'язок між реальним і зовнішнім секторами національної економіки зі світовим господарством відображає основне макроекономічне рівняння, згідно з яким стан рівноваги в економіці відображає рівність між сукупним попитом і сукупною пропозицією в країні.

Сукупний попит в країні формують всі споживчі й інвестиційні витрати резидентів і уряди країни, а також експорт; сукупна пропозиція, в свою чергу, утворює виробництво товарів і послуг в економіці, а також імпорт, що надходить до країни:

$$Y + I_m = C + I + G + X_n \quad (18.3)$$

Всі витрати резидентів країни (враховуючи домогосподарства, фірми, уряд) на товари і послуги, проведені як національними, так і іноземними виробниками, відображає показник абсорбції (A):

$$A = C + I \quad (18.4)$$

Сукупний дохід, отриманий резидентами національної економіки від використання чинників виробництва (зароблені доходи), формує національний дохід (NI). Якщо до об'єму національного доходу додати непрямі податки, що стягуються в країні, в результаті можна розрахувати чистий національний продукт (NDP). Збільшення чистого національного продукту на спільну величину амортизації основного капіталу дозволяє визначити об'єм валового внутрішнього продукту в країні (GDP) – сума доданої вартості, проведеної резидентами усередині країни. Якщо позначити всі споживчі витрати в країні, здійснювані всіма групами суб'єктів в національній економіці (у тому числі і державою), літерою C, всі інвестиційні витрати – I, а обсяг випуску продукції в країні представити у вигляді GDP, то, перетворивши рівняння (18.3), отримаємо:

$$GDP = (C + I + G) + X_n = (C + I) + (X - I_m) \quad (18.5)$$

Валовий внутрішній продукт, скоректований на величину факторних доходів, що отримуються резидентами країни з-за кордону, і виплачуваних за рубіж, дозволяє визначити величину валового національного продукту, створеного в країні за певний період (GNP):

$$GNP = GDP + NY = (C + I + G) + (X - I_m + NY) \quad (18.6)$$

де

NY – чистий факторний дохід

У чистий факторний дохід включаються: чистий дохід від інвестиційної діяльності (різниця між прибутком резидентів по прямим і портфельним зарубіжним інвестиціям і прибутком по іноземним інвестиціям, який отримують іноземні інвестори; різниця відсоткових доходів резидентів країни по депозитах в іноземних банках і відсотковими виплатами нерезидентам по депозитам в місцевих банках); різниця в переказах в країну і з країни робітників-мігрантів, які є резидентами національної економіки, а

не зарубіжної; різниця сум рентних платежів, що одержують резиденти, і виплатами нерезидентам за аналогічний фактор виробництва.

Валовий національний прибуток, що використовується на накопичення і споживання та включає чисті трансферти (*NT*) з-за кордону, називається валовим національним прибутком, на який розраховують (*GDI*).

Чисті трансферти відображають різницю між переказами робітників-мігрантів, які вважаються резидентами, з даної країни й до неї. В цьому випадку, відмінність чистих трансфертів від факторних доходів, який отримують робітники-мігранти, полягає в тому, що робітники вважаються резидентами тієї країни, в якій вони працюють.

$$\mathbf{GDI = GNP+NT = (C + I + G) + (X - I_m+ NY+ NT)} \quad \mathbf{(18.7)}$$

Валовий національний прибуток, який є розташованим, може бути використаний на споживання (*C*) і заощадження (*S*):

$$\mathbf{GDI= C+ S} \quad \mathbf{(18.8)}$$

Сума показників чистого експорту товарів і послуг, чистого факторного доходу і чистих трансфертів формує сальдо поточних операцій платіжного балансу країни (*CAB*) – основного офіційного документа, в якому відбиваються всі міжнародні операції даної національної економіки:

$$\mathbf{CAB = X-IM+NY+NT} \quad \mathbf{(18.9)}$$

Відповідно, використовуючи формули (18.4) і (18.7), отримаємо рівняння, яке відображає взаємозв'язок реального і зовнішнього секторів національної економіки:

$$\mathbf{CAB = Y - A} \quad \mathbf{(18.10)}$$

Відповідно, використовуючи формулу (18.7), можна отримати рівняння, яке покаже вплив заощаджень і інвестицій всередині країни на стан платіжного балансу:

$$\mathbf{CAB = Y-A = S- I} \quad \mathbf{(18.11)}$$

Дане рівняння можна переписати як:

$$\mathbf{- CAB = I - S} \quad \mathbf{(18.12)}$$

Дана форма запису основної тотожності національних рахунків показує зв'язок між міжнародними потоками товарів і послуг (балансом поточних операцій) і міжнародними потоками засобів, призначених для накопичення

капіталу ($I - S$). Величина ($I - S$) характеризує рахунок руху капіталу і показує об'єм інвестицій, що фінансуються за рахунок іноземних позик.

З рівняння (18.11) виходить, що якщо в країні спостерігається дисбаланс між обсягами внутрішнього заощадження і інвестування, то це неодмінно знайде своє відбиття в стані платіжного балансу в країні. Якщо національні заощадження перевищують обсяги внутрішнього інвестування, то надлишкові заощадження використовуються для кредитування іноземних суб'єктів. На світовому ринку країна виступає в ролі позичальниці, її чистий експорт буде величиною позитивною (експорт товарів і послуг перевищує імпорт). Активне сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни супроводжується чистим відпливом капіталу.

Якщо ж інвестиції перевищують національні заощадження, то надлишок інвестицій повинен фінансуватися з-за кордону за рахунок іноземних позик. Дані позикові кошти дозволяють країні імпортувати товари і послуги більше, ніж експортувати (в цьому випадку величина чистого експорту буде негативною). Як результат, країна виступає на світовому ринку в ролі боржника.

Взаємозв'язок показників, що відображають взаємодію національної і міжнародної економіки, які об'єднані системою національних рахунків, показаний на рис.18.1.

Валовий національний продукт, використований на накопичення і споживання (gross national disposable income – GDI)	Чисті трансферти (net transfers – NT)	Чистий факторний дохід (net factor income NY)	Амортизація основного капіталу	Непрямі податки	Доходи найманих робітників
	Валовий національний продукт (gross national product – GNP)				
		Відсотки і рентні доходи			
					Доходи від власності

Рис. 18.1. Взаємозв'язок показників системи національних рахунків

Рахунок руху капіталу і поточний рахунок платіжного балансу врівноважують один одного. Це означає, що на кожен міжнародний потік товарів і послуг припадає міжнародний потік фінансів, а платіжний баланс відображає, з одного боку, потік реальних ресурсів — експорту і імпорту товарів і послуг, а з іншого боку, відповідні потоки фінансових ресурсів, які є оплатою за придбання або виплатою за продаж відповідних фінансових ресурсів.

Перетворимо праву сторону рівняння (18.7), додавши і віднявши чисті податки (податки за вирахуванням трансфертів):

$$\mathbf{GDI = (C + I + G + T - T) + (X - I_m + NY + NT)} \quad (18.13)$$

Використовуючи визначення приватних заощаджень ($S = GDI - C - T$), визначення надлишку державного бюджету ($BS = T - G$) і рахунку поточних операцій ($CAB = X - I_m + NY + NT$), отримаємо наступну тотожність:

$$\mathbf{CAB = (S - I) + (T - G)} \quad (18.14)$$

Отримане рівняння показує прямий зв'язок між станом державного бюджету країни і зовнішньою рівновагою, оскільки баланс поточних операцій дорівнює різниці між заощадженнями і інвестиціями в приватному секторі плюс бюджетний надлишок. Зростання бюджетного дефіциту, якщо він не супроводжується збільшенням приватних заощаджень або зниженням інвестицій, приводить до погіршення балансу поточних операцій. Таким чином, дефіцит балансу поточних операцій відображає брак національних заощаджень в економіці країни в порівнянні з внутрішніми інвестиціями і державними витратами. Для того, щоб його поліпшити, необхідно або забезпечити підвищення заощаджень над інвестиціями в приватному секторі національної економіки, або досягти перевищення чистих податків над державними витратами. Головним джерелом фінансування дефіциту реального сектора національної економіки, яке відображає стан платіжного балансу, є іноземні активи грошового сектора. Чисті іноземні активи грошового сектора складаються з чистих міжнародних резервів, що знаходяться в центральному банку країни, і чистих міжнародних активів інших інститутів фінансового сектора країни.

Зовнішній сектор країни також має тісний взаємозв'язок і з бюджетним сектором країни. Негативне сальдо може бути профінансоване за рахунок зовнішніх і внутрішніх джерел. Зовнішнє фінансування характеризує взаємозв'язок між бюджетним і зовнішнім секторами країни. Основними джерелами зовнішнього фінансування є міждержавні кредити, що видаються уряду країни іншими урядами або міжнародними організаціями.

Платіжний баланс країни, що включає рахунок поточних операцій (CAB), рахунок руху капіталу (KA) і зміну офіційних резервних активів (R),

в сумі складає нуль. Якщо рахунок поточних операцій платіжного балансу країни розглянути з точки зору джерел його фінансування, то отримаємо:

$$CAB = \Delta R - \Delta K = \Delta NFA \quad (18.15)$$

У даній формулі ΔR характеризує зміну в чистих резервах іноземної валюти, що зберігаються в центральному банку країни або іншого центрального уповноваженого державою органу. Рахунок руху капіталу (ΔK) відображає участь країни в міжнародних потоках капіталу і відображає зміну або ліквідних зобов'язань країни перед зовнішнім світом, або ліквідних вимог країни до зовнішнього світу. Різниця між R і ΔK – величина ΔNFA – характеризує зміну чистих зарубіжних активів країни.

Якщо в країні сукупні витрати менше доходу і спостерігається позитивне сальдо балансу поточних операцій, то це характеризує чисте збільшення іноземних валютних резервів і відплив капіталу з країни. За таких умов ліквідні вимоги країни до зовнішнього світу збільшуються. Якщо ж сукупні витрати країни перевищують дохід і спостерігається негативне сальдо балансу поточних операцій, то це означає зменшення іноземних валютних резервів і приплив капіталу до країни. Ліквідні вимоги зовнішнього світу до даної країни зростають. Перетворивши формулу (18.14), отримаємо:

$$\Delta NFA = (S - I) + (T - G) \quad (18.16)$$

Отримане рівняння (18.16) дозволяє зробити висновок про те, як впливає величина заощаджень, інвестицій, надлишку державного бюджету на чисте збільшення ліквідних вимог країни до зовнішнього світу.

Зміна в чистих резервах іноземної валюти, що зберігаються в центральному банку країни (ΔR) тісно пов'язана з пропозицією грошей. Зміна в грошовій масі в країні (ΔM) пов'язана зі зміною в чистих офіційних валютних резервах (ΔR) і зміною у внутрішньому кредиті урядові і комерційним банкам (ΔDC):

$$\Delta R + \Delta DC = \Delta M \quad (18.17)$$

У умовах, коли країна має дефіцит балансу офіційних розрахунків, попит на іноземну валюту зменшується, а оскільки Центральний банк країни повинен купувати національну валюту в обмін на іноземну, то і офіційні валютні резерви країни зменшуються.

Грошова маса в країні пов'язана з пропозицією грошей в національній економіці. У такому разі, якщо Центральний банк країни не зробить у відповідь заходів на зменшення офіційних валютних резервів, то, як

наслідок, пропозиція грошей в країні зменшиться. Нейтралізувати таке зменшення можливо через зміну у внутрішньому кредиті урядові і комерційним банкам (*ADC*) – зниження норми обов'язкового резервування, операцій з державними цінними паперами тощо.

Розглянуті взаємозв'язки між зовнішнім, реальним, грошовим і бюджетним секторами національної економіки можуть бути представлені у вигляді таблиці 18.2. Дослідження взаємозв'язків секторів національної економіки дозволяє сказати про те, що зовнішній сектор країни є своєрідним відбиттям основних макроекономічних балансів в країні.

Таблиця 18.2

Взаємозв'язок різних секторів національної економіки

Сектори національної економіки	Зовнішній сектор		
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>Нетто(1-2)</i>
Реальний сектор	експорт	імпорт	чистий експорт
	отримання факторного доходу резидентами	виплата факторного доходу нерезидентам	чистий дохід
	отримання грошей з-за кордону	переказ грошей за кордон	чисті трансферти
Грошовий сектор	валові державні валютні резерви	поточні зовнішні зобов'язання державних кредитно-грошових органів	чисті державні резерви
	приплив капіталу з-за кордону	відплив капіталу за кордон	чистий приплив капіталу
Бюджетний сектор	нові міждержавні кредити	виплата основної частини зовнішнього боргу	чисте зовнішнє фінансування бюджету

На рахунках зовнішнього сектора відбиваються всі міжнародні операції резидентів і нерезидентів. На основі аналізу зовнішнього сектора можна зробити висновок про стан економічного стану і розвитку країни, її здатність забезпечувати необхідні міжнародні зобов'язання.

3. Державне регулювання платіжного балансу

Методи державного регулювання зовнішніх розрахунків країни розглядають різні теорії платіжного балансу.

Теорія автоматичного саморегулювання платіжного балансу (Д. Юм, Д. Рікардо) обґрунтовувала достаток платіжного балансу країни процесами припливу і відпливу золота з національної економіки. Приплив золота в країну сприяє зростанню грошової маси в національній економіці, ціни зростають, що стимулює імпорт дешевших іноземних товарів. Як результат, активний платіжний баланс стає пасивним. Якщо ж спостерігається відплив золота, то у такому разі кількість золотих грошей в країні зменшувалася, знижувалися ціни, що сприяло зростанню конкурентоспроможності національних товарів і, отже, активувало їх експорт, що зрештою активізувало баланс її міжнародних розрахунків.

Кейнсіанська теорія (Дж. М. Кейнс) обґрунтовує роль державного регулювання платіжного балансу, вживання яких забезпечить його урівноваження.

Згідно з **теорією внутрішньої і зовнішньої рівноваги** (Р. Харод, Р. Манделл) внутрішня рівновага забезпечується досягши достатку повної зайнятості і стабільних цін. Зовнішня рівновага в економіці досягається при довготривалій рівновазі її платіжного балансу.

Інструментарно-цільовий метод регулювання платіжного балансу (Дж. Мид, Я. Тінберген) заснований на розробці економетричних моделей, практичне вживання яких, проте обмежено соціальними, економічними і технічними умовами. Дані моделі аналізують причинно-наслідкові зв'язки між невривноваженістю міжнародних розрахунків і відповідними методами грошово-кредитного, валютного і бюджетного регулювання.

Особливістю **теорії нормативного регулювання платіжного балансу** (Дж. Вільямсон, Р. Міллер) є обґрунтування державного і міждержавного регулювання платіжного балансу за допомогою антициклічного і антиінфляційного регулювання.

Монетаристські теорії регулювання платіжного балансу розглядають його стан крізь призму кредитно-грошової системи країни. Дисбаланс в грошовому обігу країни приводить до структурних змін у внутрішніх цінах і перешкоджає встановленню балансу між попитом і пропозицією, у зв'язку з чим стабілізація платіжного балансу розглядається як короткостроковий процес, направлений на усунення нерівноваги в грошовій сфері країни.

Теорії міждержавного регулювання платіжного балансу базуються на з'єднанні кейнсіанських, некейнсіанських і монетаристських підходах. Вони були втілені в Бреттон-Вудській валютній системі, що передбачає систематичне регулювання платіжного балансу країнами, як з активним, так і з пасивним балансом за рахунок руху капіталів і кредитів, впливу на внутрішній попит і курс національної валюти.

Платіжні баланси країн світу постійно перебувають в нерівновазі, тобто сальдо по поточних операціях і сальдо підсумкового балансу зазвичай не дорівнюють нулю і тому балансуються (врівноважуються) рухом капіталів, державними балансуючими операціями і змінами в резервах. Розглянемо напрями економічної політики залежно від стану платіжного балансу. Для побудови моделі міжнародних потоків товарів, послуг і капіталів беруться наступні припущення:

- 1) величина національного виробництва (випуску) визначається заданою виробничою функцією: $Y=F(K,L)$
- 2) обсяг споживання в країні позитивно залежить від розташованого доходу: $C=C(Y-T)$
- 3) обсяг інвестицій негативно залежить від світової реальної ставки відсотка: $I=I(r^*)$.

Підставивши дані допущення в рівняння (18.11), отримаємо:

$$CAB = S - I = (Y - C - G) - I = [Y - C(Y - T) - G] - I(r^*) = S - I(r^*) \quad (18.18)$$

Сальдо платіжного балансу може знаходитися під впливом безлічі чинників, що відносяться як до внутрішньої національної економічної системи, так і світового ринку в цілому. Наприклад, якщо реальна ставка відсотка на світовому фінансовому ринку виявиться вищою за рівень ставки на національному ринку (рис. 18.2), то заощадження в національній економіці перевищать інвестиції, що означає негативне сальдо рахунку руху капіталу. Якщо ж станеться зростання світової процентної ставки, то в таких умовах рівень інвестицій в національній економіці зменшується, що приводить до дефіциту рахунку руху капіталу і позитивного сальдо поточного рахунку (рис. 18.2 б).

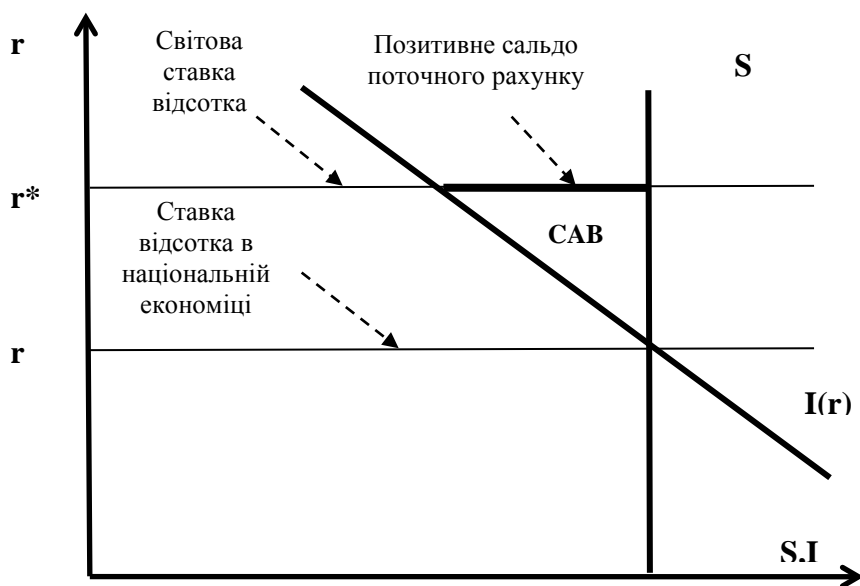

Рис. 18.2 Вплив рівня ставки відсотка на поточний рахунок платіжного балансу (реальна ставка відсотка в національній економіці нижча за рівень світової ставки відсотка)

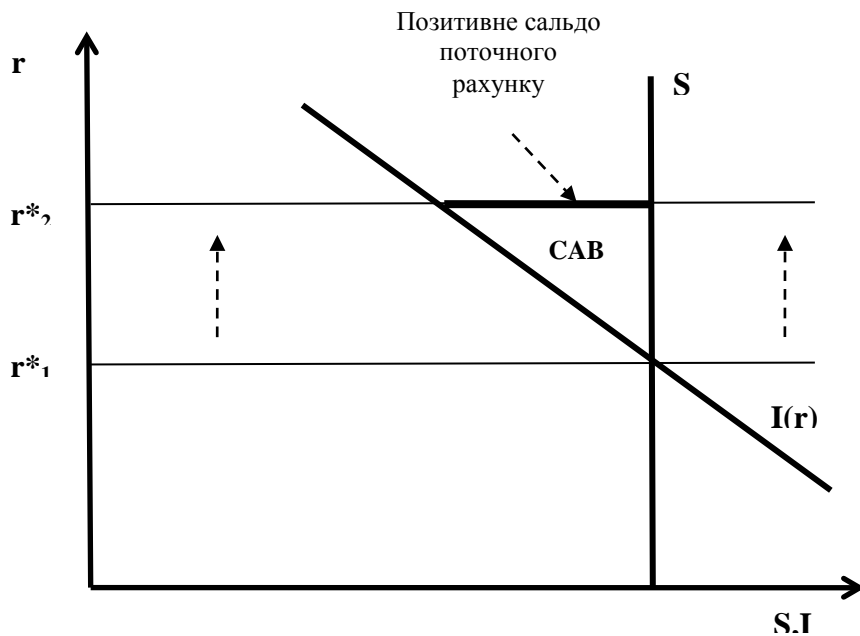

Рис. 18.3 Вплив рівня ставки відсотка на поточний рахунок платіжного балансу (зростання світової ставки відсотка)

Застосовуючи заходи фіскальної політики, держава може вплинути на величину національних заощаджень. Розглянемо вплив державної економічної політики на стан поточного рахунку платіжного балансу країни. Припустимо, що держава проводить стимулюючу бюджетно-податкову політику. Зменшення податків приводить до збільшення доходів ($C=C(Y-T)$), що стимулює споживання і скорочує обсяг національних заощаджень ($S=Y-C-G$). За таких умов в національній економіці з'являється надлишок інвестицій порівняно із заощадженнями, що приводить до позитивного сальдо рахунку руху капіталу, який врівноважується дефіцитом рахунку поточних операцій (рис. 18.4)

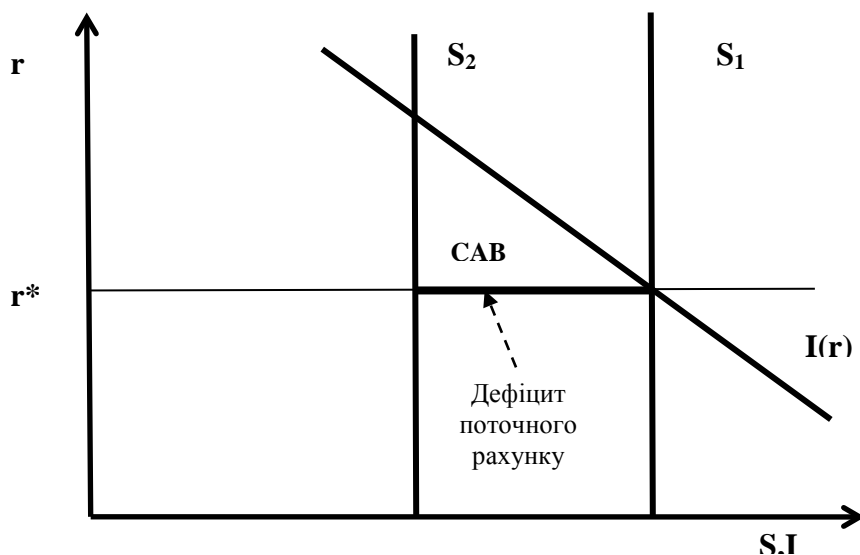

Рис. 18.4 Вплив обсягів національного заощадження на поточний рахунок платіжного балансу (стимулююча податкова політика)

Стимулюючи інвестиційну активність в країні, держава тим самим вплине на зростання інвестицій, що приведе до утворення позитивного сальдо рахунку руху капіталу дефіциту поточного рахунку платіжного балансу. Нерівновага платіжного балансу країни, будучи, насамперед, регулятором внутрішньоекономічних процесів, спричиняє низку наслідків для національної економіки. Відповідно до цього, платіжний баланс країни є важливим об'єктом державного регулювання. Стабільне позитивне сальдо балансу по поточних операціях зміцнює позиції національної валюти і одночасно дозволяє мати міцну фінансову базу для вивозу капіталу з країни. Стабільне негативне сальдо навпаки послабляє національну валюту, стимулює ще більше залучення іноземного капіталу. Проте залучення довгострокових державних і приватних банківських позик веде до досить швидкого збільшення зовнішнього боргу країни і виплат по ньому. Сильні коливання сальдо балансу по поточним операціям (в один і другий бік) викликають несприятливі для країни наслідки.

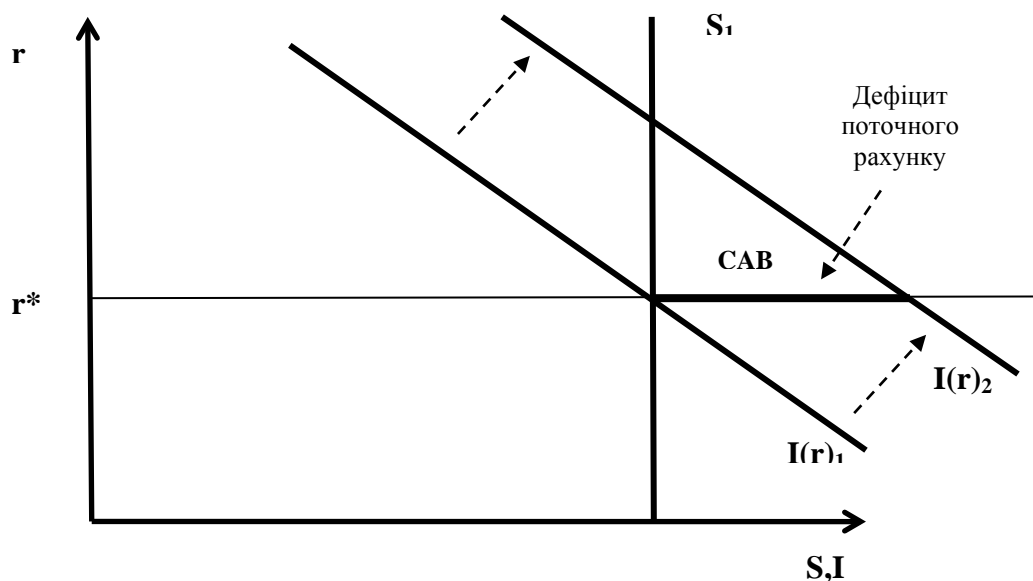

Рис. 18.5 Вплив обсягів інвестування на поточний рахунок платіжного балансу (стимулююча інвестиційна політика)

Залежно від стану міжнародних розрахунків країни, її валютно-фінансового достатку використовуються різні *напрями регулювання платіжного балансу*. Для країн з дефіцитом платіжного балансу необхідний комплекс заходів, направлених на стимулювання експорту і заборону імпорту, залучення іноземних інвестицій і обмеження вивозу капіталу. Дані заходи реалізуються за рахунок: дефляційної політики, направленої на зменшення цін і доходів порівняно з іншими країнами; девальвації національної валюти; валютного контролю і обмежень на валютні операції; фінансової і грошово-кредитної політики. Для країн з активним платіжним балансом регулювання направлене на усунення надмірно активного сальдо за рахунок скорочення експорту і розширення імпорту, збільшення експорту

капіталу. Активне сальдо платіжного балансу використовується для погашення зовнішньої заборгованості країни, збільшення її золотовалютних резервів, надання кредитів іноземним державам.

Можна виділити наступні методи державного регулювання платіжного балансу:

Перший метод – прямий контроль, включаючи регламентацію імпорту, митні й інші збори, заборона або обмеження на переказ за кордон доходів по іноземним інвестиціям і грошовим трансфертам приватних осіб, різке скорочення безвідплатної допомоги, вивозу короткострокового і довгострокового капіталу.

Другий метод – дефляція (тобто боротьба з інфляцією), яка націлена на вирішення внутрішньоекономічних завдань, і побічно покращує стан платіжного балансу. Як правило, властиве дефляції підвищення облікової ставки залучає до країни короткостроковий капітал. Треба проте підкреслити, що при дефляції підвищується обмінний курс національної валюти, а це збільшує можливості імпортерів. Для експортерів же високий курс їх національної валюти означає, що при обміні експортної виручки вони отримують менше національної валюти, а це зовсім не стимулює їх налагоджувати експорт.

Третій метод впливу держави на платіжний баланс – зміни обмінного курсу. І при фіксованому, і при плаваючому курсі вони проходять під сильним контролем і впливом держави. Так, навіть в умовах плаваючого курсу держава (зазвичай в особі центрального банку країни) як правило, прагне утримати ці коливання в певних межах, щоб уникнути сильних економічних потрясінь.

З середини 70-х років ХХ століття в міжнародній практиці з розвитком тіснішої взаємодії країн почали використовуватися принципи колективного регулювання балансів міжнародних розрахунків. Принципи сучасного міждержавного регулювання платіжного балансу визначають критерії незбалансованості платіжного балансу, методи його вирівнювання і регулювання, санкції у відповідь на порушення міжнародних угод. До засобів міждержавного регулювання платіжних балансів відносяться узгодження умов експортних кредитів; двосторонні урядові кредити, короткострокові взаємні кредити центральних банків в національних валютах; кредити міжнародних валютно-фінансових організацій, насамперед МВФ.

4. Моделі внутрішньої і зовнішньої рівноваги

Державне регулювання економіки направлене на досягнення внутрішнього і зовнішнього рівноважного достатку.

Внутрішня рівновага відображає такий стан в економіці, який характеризується відповідністю (рівністю) сукупного попиту і сукупної пропозиції на рівні потенційного випуску (в умовах повної зайнятості) при мінімально допустимому рівні інфляції.

Зовнішня рівновага спрямована на підтримку збалансованого платіжного балансу офіційних розрахунків, досягнення цільового значення сальдо балансу поточних операцій і певного рівня іноземних валютних резервів.

Існує дві основні короткострокові моделі, що описують внутрішню і зовнішню рівновагу в економіці при фіксованому валютному курсі, – діаграма Т. Свона і модель Р. Манделла.

Діаграма Т. Свона показує механізм досягнення внутрішньої і зовнішньої рівноваги в умовах фіксованого валютного курсу і обмеженої мобільності капіталу (обмеження на конвертування валют, вживання заходів валютного контролю тощо). За інших рівних умов, збільшення державних витрат (**G**), зниження податків (**T**) приводить до зростання розташованого доходу (**Y**), одночасно при цьому збільшується імпорт, а знецінення національної валюти покращує баланс поточних операцій – *CAB* (*RER, Y, Y**), де *RER* – показник реального валютного курсу, *Y** – дохід зовнішнього світу. Передбачимо, що рівень відсоткової ставки у відкритій національній економіці (*i*) визначається рівнем світової відсоткової ставки (*i**), тобто $i = i^*$. В умовах, коли *Y** – задана величина, а рівні цін *P, P** постійні, то рівняння внутрішньої (*Bi*) і зовнішньої (*Be*) рівноваги матимуть наступний вигляд:

а) рівняння внутрішньої рівноваги:

$$Y = C(Y - T) + I(r^*) + G + CAB(RER, Y, Y^*) \quad (18.19)$$

б) рівняння зовнішньої рівноваги:

$$CAB = X(RER, Y^*) - I_m(RER, Y) \quad (18.20)$$

Рис. 18.6 і 18.7 графічно відображають стан внутрішньої і зовнішньої рівноваги в країні.

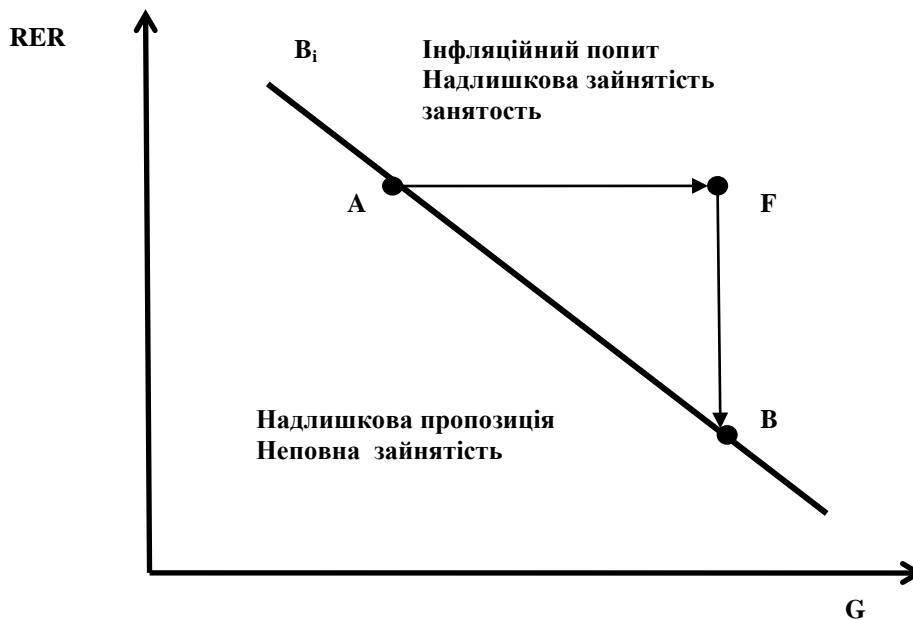

Рис. 18.6 Внутрішня рівновага в країні

Припустимо, що економіка знаходиться в такому рівноважному стані, який відповідає повній зайнятості (т. А, рис. 18.6). Зростання державних витрат приведе до надлишкової зайнятості, економіка переміститься з т. А в т. F. З метою відновлення внутрішньої рівноваги необхідно ревальвувати національну валюту (показник RER знизиться). Новий рівноважний стан відображає т. В. З'єднавши т. А і т. В, отримаємо криву внутрішньої рівноваги (B_i), яка відображає рівень сукупного випуску в національній економіці за умов повної зайнятості.

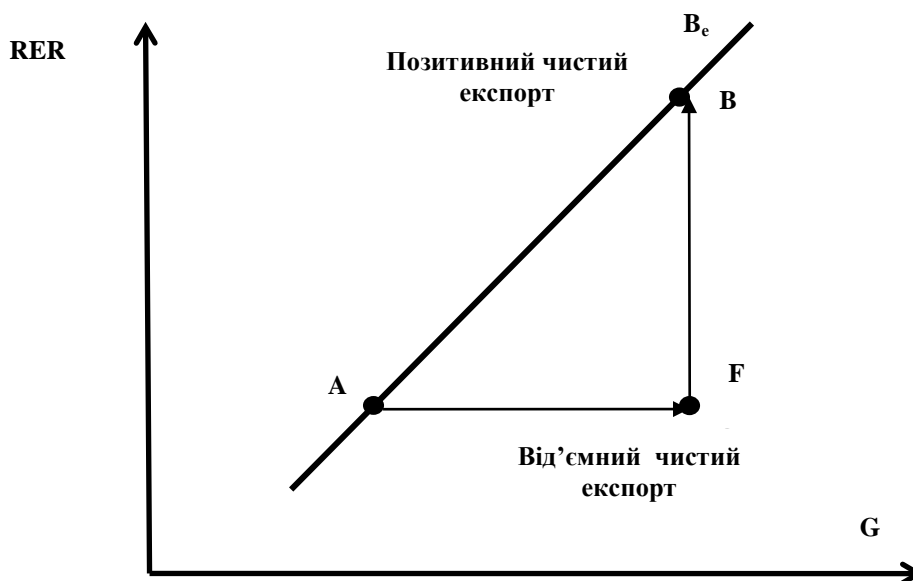

Рис. 18.7 Зовнішня рівновага в країні

Проаналізуємо зовнішню рівновагу (рис. 18.7). Припустимо, що економіка знаходиться в стані зовнішньої рівноваги (т. А). Зростання

державних витрат приведе до надлишкової зайнятості, економіка переміститься з т. А в т. F. В результаті цього, сальдо балансу поточних операцій встановиться негативним. Для відновлення зовнішньої рівноваги, необхідна девальвація національної валюти, що приведе до реального знецінення валютного курсу (RER) і досягнення нульового сальдо САВ. Новий рівноважний стан економіки відображає т. В. З'єднавши т. А і т. В, отримаємо криву зовнішньої рівноваги (Be).

Для одночасного досягнення внутрішньої і зовнішньої рівноваги необхідно скоординувати фіскальну і валютну політику. Поєднаємо розглянуті графіки. На рис. 18.8 показані поєднані криві внутрішньої і зовнішньої рівноваги (*діаграма Т. Свона*). Для такого положення на ринку є лише одна точка загальної рівноваги – т.А.

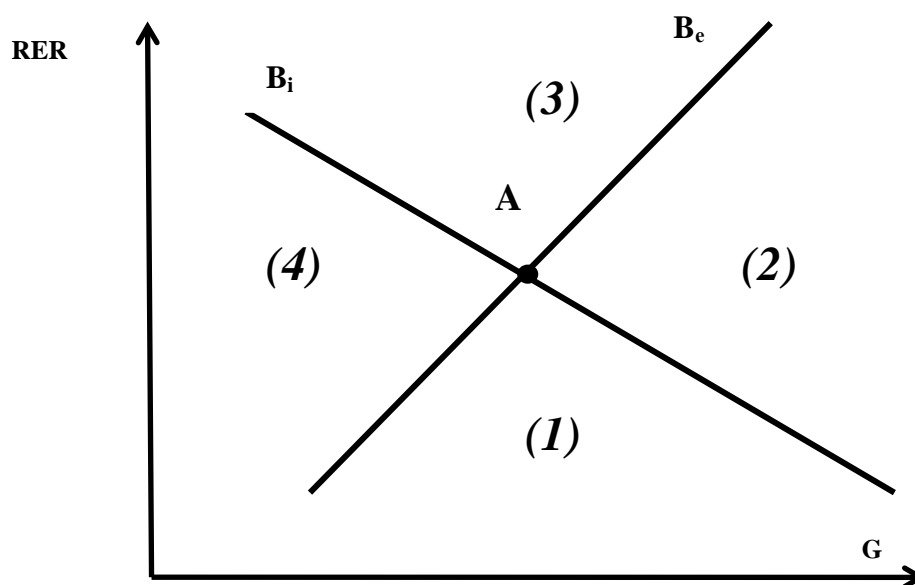

Рис. 18.8 Діаграма Т. Свона

На рис. 18.8 показано можливі чотири області макроекономічної нерівноваги:

- область (1) вказує на дефіцит балансу поточних операцій і неповну зайнятість (безробіття);
- область (2) – дефіцит балансу поточних операцій і інфляційний (надлишковий) попит;
- область (3) – позитивне сальдо балансу поточних операцій і інфляційний (надлишковий) попит;
- область (4) – позитивне сальдо балансу поточних операцій і неповну зайнятість (безробіття).

Держава має можливість впливати на внутрішню і зовнішню рівновагу через зміну реального валютного курсу (RER), і змін рівня внутрішніх витрат. Валютну політику в країні реалізовує центральний банк країни,

фіскальну політику забезпечує міністерство фінансів. З двох даних державних органів необхідно визначити відповідального за внутрішню і зовнішню рівновагу (*проблема «розподілу ролей»*). Проте характер і послідовність дій державних органів не визначається автоматично. Наприклад, країни з перехідною економікою, як правило, знаходяться в т. Р, яка характеризується торгівельним дефіцитом і безробіттям, у тому числі і прихованим (рис. 18.9). У такому разі вихід з кризи може бути досягнутий за рахунок різних заходів державного регулювання.

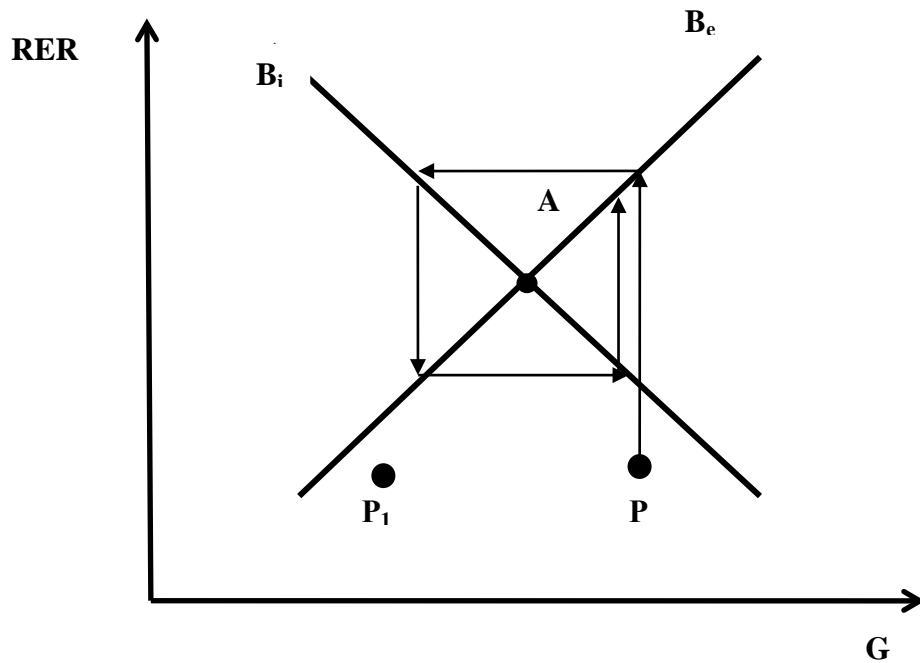

Рис. 18.9 Досягнення внутрішньої і зовнішньої рівноваги

Так, уряд може збільшити державні витрати з метою стимулювання зайнятості в країні, або уряд може підтримати торгівельний баланс, скоротивши витрати. Очевидно, що ефективною буде стратегія скорочення державних видатків при одночасній девальвації національної валюти, оскільки саме вона забезпечить одночасне досягнення внутрішньої і зовнішньої рівноваги. Слід підкреслити, що дана стратегія не буде ефективною, якщо національна економіка знаходитиметься в т. P_1 – теж в області торговельного дефіциту і безробіття. В цьому випадку треба переважно девальвувати національну валюту і збільшити державні видатки. Таким чином, коректність визначення заходів державного регулювання вимагає точної діагностики економічного достатку. Вибір конкретних інструментів залежить від того ефекту, який вони принесуть.

Модель Р. Манделла розглядає механізм досягнення внутрішньої і зовнішньої рівноваги в умовах міжнародної мобільності капіталу за допомогою таких заходів державного регулювання, як рівень державних витрат (G , інструмент фіскальної політики) і рівень відсоткової ставки (i , інструмент кредитно-грошової політики).

Зростання державних витрат приводить до зростання рівня доходу, збільшення імпорту i , в результаті, до дефіциту балансу поточних операцій (рух на рис. 18.10 від т. А до т. В). Для того, щоб привести в рівновагу платіжний баланс, уряд має прагнути поліпшити рахунок операцій з капіталом і фінансові операції. В цьому випадку активно використовується такий інструмент кредитно-грошової політики, як рівень процентної ставки (i).

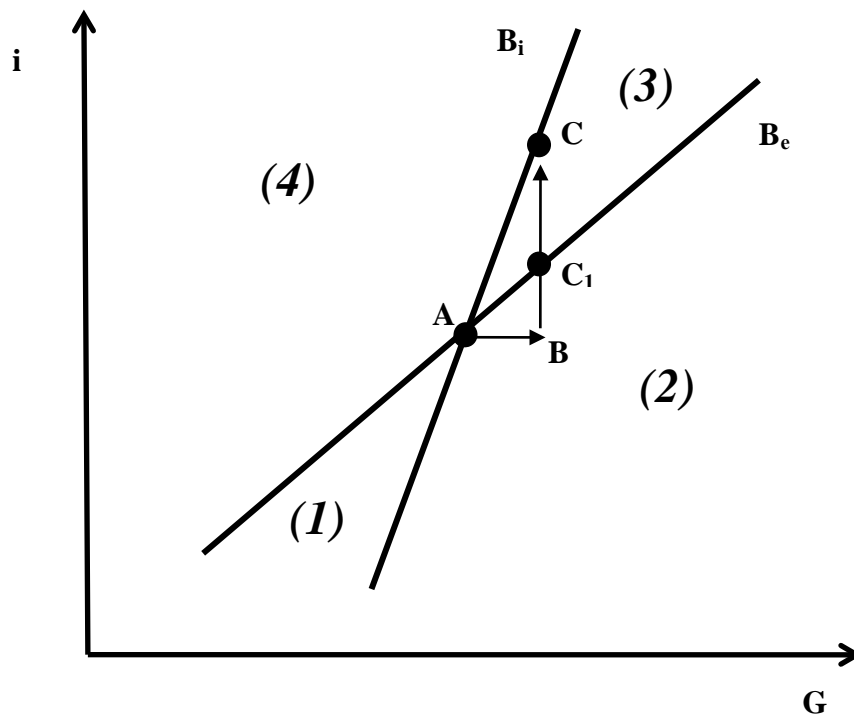

Рис. 18.10 Модель Р. Манделла

Зростання відсоткової ставки позитивно впливає на приплив капіталу, що нейтралізує сальдо балансу поточних операцій, що погіршало, і, зрештою, приведе до рівноваги платіжного балансу (т. C_1). З'єднавши т. А і т. C_1 , отримаємо криву зовнішньої рівноваги V_e .

Крива внутрішньої рівноваги V_i також матиме позитивний нахил, оскільки зростання державних витрат стимулює інфляційний (надлишковий) попит, для усунення якого держава через підвищення рівня відсоткової ставки (i) прагнучиме обмежити інвестиційний попит. У т. С платіжний баланс позитивний: баланс поточних операцій залишається незмінним (рівень G однаковий в т. С і т. C_1). Проте рівень відсоткової ставки з т. С вищий, що сприяє припливу капіталу до національної економіки.

На рис. 18.10 показано можливі чотири області макроекономічної нерівноваги:

область (1) вказує на дефіцит платіжного балансу і неповну зайнятість (безробіття);

- область (2) – дефіцит платіжного балансу і інфляційний (надлишковий) попит;
- область (3) – позитивне сальдо платіжного балансу і інфляційний (надлишковий) попит;
- область (4) – позитивне сальдо платіжного балансу і неповну зайнятість (безробіття).

На розглянутому рис. 18.10, лише в т. А забезпечується одночасне досягнення внутрішньої і зовнішньої рівноваги. Для досягнення даного стану необхідне поєднання заходів фіскальної і кредитно-грошової політики. У моделі Р. Манделла проблема «розподілу ролей» серед державних органів вирішується згідно з принципом порівняльної переваги: досягнення поставленої конкретної мети доручається тому органу, інструменти якого мають відносно більшу дію на вибрану мету.

Розглянуті моделі Р. Манделла і Т. Свона відносяться до короткострокових моделей макроекономічного регулювання платіжного балансу. У довгостроковій практиці застосування розглянутих інструментів фіскальної і кредитно-грошової політик є недостатньо ефективним, оскільки рівень сукупного випуску в національній економіці буде залежати від рівня міжнародної конкурентоспроможності країни, підвищення кваліфікації робочої сили, розвитку технологій тощо.

Контрольні питання і завдання

1. Що є балансами міжнародних розрахунків?
2. Наведіть приклади основних видів балансів міжнародних розрахунків.
3. Охарактеризуйте структуру і методологію складання платіжного балансу.
4. У чому полягає макроекономічна роль платіжного балансу країни?
5. Які методи державного регулювання застосовуються з метою урівноваження платіжного балансу?
6. Охарактеризуйте моделі макроекономічної рівноваги.

РОЗДІЛ 6.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Тема 19. Міжнародна регіональна інтеграція

1. Сутність, чинники і цілі міжнародної економічної інтеграції

Міжнародна економічна інтеграція є вищою формою інтернаціоналізації господарського життя. Розвиток продуктивних сил різних країн неминуче приводить до необхідності встановлення міжнародних зв'язків, взаємопроникнення економік. Еволюція міжнародного поділу праці призвела до розвитку економічної інтеграції, напрямки якої (і регіональний, і глобальний) є наслідком інтернаціоналізації і транснаціоналізації, активними учасниками яких є ТНК. З іншого боку, розвиток інтеграційних процесів є результатом економічного зближення держав в територіально-просторовому аспекті.

Міжнародна економічна інтеграція – процес взаємодії країн на основі розвитку стійких взаємозв'язків і поділу праці між ними, що забезпечується погодженою внутрішньою і зовнішньою політикою держав, які інтегруються.

Поряд із зростанням економічного взаємодоповнювання, посиленням зв'язків різних країн, глобалізація сприяє активізації міжрегіональних зв'язків. Посилення процесів регіоналізації в світі викликано декількома причинами. По-перше, найбільший рівень взаємного доповнення різних економік досягається в результаті співробітництва країн, які мають приблизно однаковий рівень добробуту. Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності в розвинених країнах прийшла на зміну протекціонізму ще в середині минулого століття. Процеси лібералізації охопили не лише сферу торгівлі, але і міграційні процеси праці, капіталу, технологій. Для країн, що розвиваються, і держав з перехідною економікою процеси лібералізації почалися набагато пізніше. По-друге, економічні зв'язки багатьох країн зорієнтовані, насамперед, на сусідні держави і регіони. По-третє, регіоналізація дозволяє пом'якшити негативні впливи глобалізації. Економічний регіоналізм є основою для розвитку інтеграційних процесів. Саме розвиток інтернаціоналізації сприяв посиленню глобалізації. Інтеграція в глобальному аспекті в світовому господарстві ще не спостерігається. Вона відбувається поки що в рамках окремих регіонів. Таким чином, можна

вважати, що «інтеграція як процес» має глобальні масштаби, а «інтеграція як відносини» значною мірою характеризується регіональними ознаками.

Об'єктивною умовою міжнародної економічної інтеграції є поглиблення міжнародного розподілу праці. Національні економіки зближуються за рахунок встановлення стійкого товарного обміну, який доповнюється різними міжнародними формами рухів факторів виробництва (капіталу, робочої сили), внаслідок чого встановлюються тісні світо господарські зв'язки.

Характеризується міжнародна економічна інтеграція співробітництвом між національними господарствами різних країн з частковою або повною їх уніфікацією; ліквідацією бар'єрів в торгівлі між країнами; зближенням ринків кожної з країн з метою створення єдиного спільного ринку.

Міжнародна інтеграція характеризується деякими суттєвими ознаками, які в сукупності відрізняють її від інших форм економічної взаємодії країн:

- взаємопроникненням і переплетенням національних виробничих процесів;
- широким розвитком міжнародної спеціалізації і кооперації у виробництві, науки та техніці на основі найбільш прогресивних і глибоких їх форм;
- глибокими структурними змінами в економіці країн-учасниць;
- необхідністю в цілеспрямованому регулюванні інтеграційного процесу, розробці скоординованої економічної стратегії і політики;
- регіональністю просторових масштабів інтеграції.

Процес взаємодії країн на основі розвитку стійких взаємозв'язків між ними, який забезпечується погодженою внутрішньою і зовнішньою політикою відповідних держав, формує складний організаційний механізм міжнародної економічної інтеграції. Система економічних методів, організаційних заходів та інститутів, що забезпечують реалізацію міжнародної економічної інтеграції, утворює механізм міжнародної економічної інтеграції. Об'єктами міжнародної економічної інтеграції виступають товари, фактори виробництва, які є предметом міжнародної виробничої і науково-технічної співпраці і залучені до міжнародного обміну. Суб'єктами міжнародної економічної інтеграції є економічно відокремлені сторони, що здійснюють зазначені співпрацю і обмін.

Розвиток інтеграції пов'язаний з наявністю певних передумов як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру:

1. Сучасний рівень розвитку продуктивних сил, який зумовлює оптимальне приєднання можливостей і потреб національних економік.

Підвищення ступеню відкритості економік. Важливим чинником розвитку інтеграційних процесів є глибокі зрушення в структурі міжнародного поділу праці, які відбуваються під впливом, насамперед, НТР. Лібералізація міжнародного обміну полегшила доступ національних економік до зовнішніх ринків. Виступаючи особливою складовою в структурі продуктивних сил, НТР сприяла посиленню ролі зовнішньоекономічних зв'язків у сучасному суспільному відтворенні. На основі більш повного включення країни в світогосподарські зв'язки формується відкрита економіка.

2. Близькість рівнів економічного розвитку країн, що інтегруються. Інтеграційні процеси розвиваються, як правило, між країнами, що мають приблизно однаковий рівень розвитку економічних систем. За таких умов саме рівність дозволяє забезпечити більш активний розвиток ринкових процесів. Як показує світова практика, інтеграційні об'єднання країн, які мають різний рівень розвитку, в першу чергу вирішують завдання досягнення певного рівня порівнянності ринкових механізмів за рахунок прийняття відповідних перехідних угод про спеціальне партнерство, торгові преференції та ін.

3. Соціально-економічна однорідність і географічна близькість країн, що інтегруються. Значна частина інтеграційних об'єднань створювалася на основі прикордонних держав, спільні кордони яких, відповідні комунікації та зв'язки вже історично склалися. У подальшому до цих країн, що сформували ядро інтеграційного об'єднання, приєднувалися інші країни, які мали економічні зв'язки з країнами, що вже увійшли до об'єднання. В даному випадку спостерігається «*демонстраційний ефект*», який має певний психологічний вплив на сусідні країни, що не увійшли до інтеграційного об'єднання. Країни, які не увійшли до інтеграційного об'єднання, вимушені переорієнтувати свої зовнішньоекономічні зв'язки, що викликає додаткові труднощі і витрати. Страх залишитися за межами інтеграційного об'єднання вимушує країни, які спочатку і не були зацікавлені в зближенні, підключатися до інтеграційного угруповання («*ефект доміно*»).

4. Тривалий період і досвід взаємної співпраці групи країн. В результаті встановлення між країнами постійних економічних зв'язків відбувається формальна інтернаціоналізація виробництва, тобто країни беруть участь у міжнародному поділі праці, проте витрати на виробництво одних і тих же товарів неоднакові, а між самими країнами зберігаються різні бар'єри (наприклад, митні). У другій половині ХХ ст. багато країн перейшли від формального до нового періоду міжнародного усупільнення виробництва – до інтеграційного етапу. Реальна інтернаціоналізація дозволила країнам об'єднати свої зусилля з метою підвищення ефективності виробництва всіх учасників.

5. Цілеспрямована діяльність державних органів, соціальних груп, організацій з розвитку інтеграційних процесів. Важливу роль у становленні інтеграційного об'єднання грає відповідна державна стратегія, спрямована на зближення і проникнення різних економічних систем.

Сьогодні в світі нараховується 26 інтеграційних об'єднань, створених в межах географічних регіонів світу: в Африці – 9, в Америці – 8, в Азії – 5, в Європі – 3 і одне в Океанії. Крім того в світі функціонує 4 інтеграційних об'єднань, до складу яких входять країни, розташовані в різних регіонах світу. Кожне з цих об'єднань знаходиться на різному рівні інтеграційної взаємодії.

Таблиця 19.1

Інтеграційні об'єднання світу

Регіон світу	Назва інтеграційного об'єднання	Рік створення	Кількість країн-учасниць*
Африка	UMA (Arab Maghreb Union)	1998	5
	COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa)	1994	19
	ECCAS (Economic Community of Central African States)	1983	11
	CEPGL (Economic Community of the Great Lakes Countries)	1976	3
	ECOWAS (Economic Community of West African States)	1975	15
	CEMAS (Economic and Monetary Community of Central Africa)	1994	6
	MRU (Mano River Union)	1973	3
	SADS (Southern African Development Community)	1992	14
	UEMOA (West African Economic and Monetary Union)	1994	8
Америка	ANCOM (Andean Community)	1996	4
	CARICOM (Caribbean Community)	1973	15
	CACM (Central American Common Market)	1961	5
	FTAA (Free Trade Area of Americas)	1994	34
	LAIA (Latin American Integration Association)	1980	12
	MERCOSUR (Mercado Común del Sur)	1994	4
	NAFTA (North American Free Trade Agreement)	1994	3
	OECS (Organization of Eastern Caribbean States)	1981	9
Азія	APTA (Asia-Pacific Trade Agreement)	1975	6
	ASEAN (Association of South-east Asian Nation)	1967	10
	ECO (Economic Cooperation Organization)	1985	10
	GCC (Gulf Cooperation Council)	1981	6
	SAARS (South Asian Association for Regional Cooperation)	1985	7

<i>Продовження Таблиці 19.1</i>			
Європа	EFTA (European Free Trade Association)	1960	3
	EU (European Union)	1957	27
	Euro zone	2002	12
Океанія	MSG (Melanesia Spearhead Group)	1993	4

*станом на початок 2010 р.

Джерело: статистична база UNCTADstat (<http://www.unctad.org>)

Станом на початок 2011 року ГАТТ/СОТ було 474 нотифіковано регіональних торговельно-економічних угод, з яких 287 є функціонуючими (табл. 19.2). Крім того, якщо країни, що укладають регіональну торговельну угоду, не є членами СОТ, то подібна угода взагалі не враховується в світовій статистиці, тому можна вважати, що кількість укладених регіональних торговельних угод в світі є значно більшою, ніж офіційно заявленою СОТ.

Таблиця 19.2

**Структура регіональних торговельних угод, нотифікованих
ГАТТ/СОТ (кількість)**

	Діючі регіональні торговельні угоди за типом угод			всього
	Угоди, з дозволяючими поправками	GATS Art. V	GATT Art. XXIV	
діючі митні союзи	6		8	14
митні союзи в процесі створення			6	6
угоди щодо економічної інтеграції		80		80
угоди щодо економічної інтеграції в процесі переговорів		3		3
діючі зони вільної торгівлі	10		157	167
зони вільної торгівлі в процесі створення			2	2
угоди щодо преференційної торгівлі	14			14
угоди щодо преференційної торгівлі в процесі переговорів	1			1
всього	31	83	173	287

Джерело: www.wto.org

Регіональні торговельні угоди стали знаковою особливістю сучасної багатосторонньої торговельної системи, оскільки вони спрямовані на практичне втілення дій урядів країн, спрямованих на лібералізацію та спрощення процедур торгівлі на регіональному рівні через створення конкретних форм регіональної інтеграції – зон вільної торгівлі та митних союзів. Крім того, сучасні регіональні угоди, окрім процедур, що охоплюють торгівлю товарами, включають положення, що стосуються послуг, інвестицій, технічних бар'єрів, конкуренції тощо.

Зростання кількості регіональних торговельних угод в світі спостерігається з початку 1990х років. Сьогодні майже всі члени СОТ є членами щонайменше однієї регіональної угоди (за виключенням Монголії). Угоди, що укладались протягом останніх 20 років, були переважно (56%) двосторонні.

Поряд з кількісними змінами спостерігаються й якісні зрушення у характері домовленостей щодо регіональної інтеграції:

в-першу чергу це стосується переходу до відкритої моделі регіональної інтеграції, розвиток якої спрямовано на стимулювання міжнародної торгівлі, а не на встановлення контролю над торговельно-економічною співпрацею (к це було притаманно ендогенній концепції розвитку регіонів відповідно до концепції старого регіоналізму);

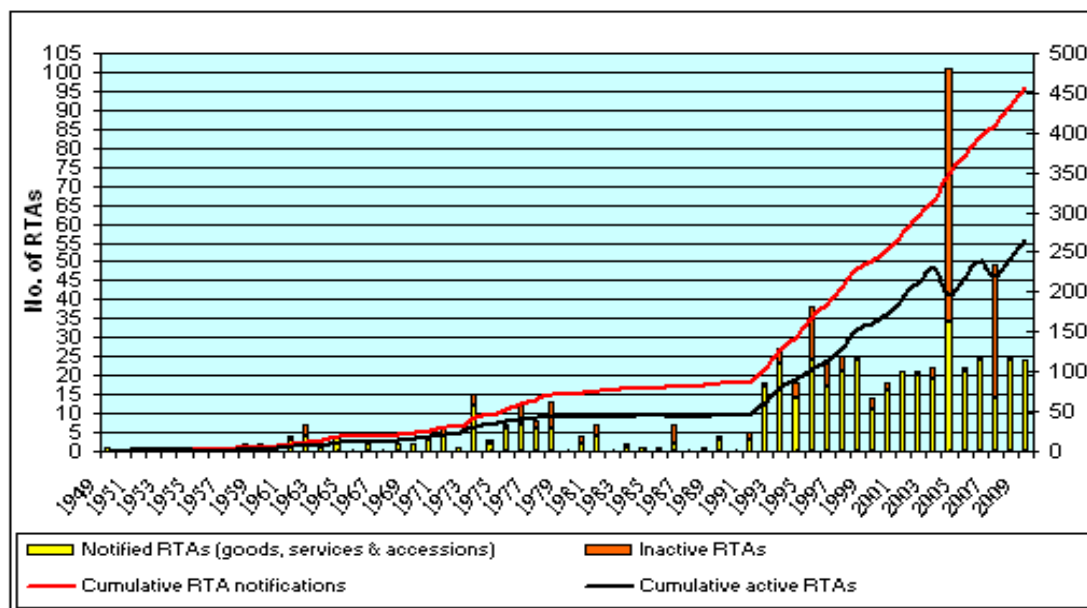
по-друге, в регіональних торговельних угодах поряд зі зниженням тарифів і квот визначається й механізм зниження інших бар'єрів, що сприятиме розвитку глибокій інтеграції країн, досягнення якої потребує широкомасштабних політичних заходів (як це було зроблено в Європейському Союзі), що виходять за межі традиційної торговельної політики;

по-третє, в світо господарській практиці активізувалась поява торговельних блоків, що поєднують країни з різним рівнем доходу, але які виступають як рівноправні партнери в рамках укладених регіональних торговельних угод типу «Північ-Південь» (початок цього процесу пов'язано з укладанням угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі);

по-четверте, зростає кількість регіональних торговельних угод, які укладаються між віддаленими країнами, розвиток співробітництва між якими ґрунтується на принципах стратегічного партнерства, яке не обов'язково пов'язане з фактором географічної близькості та спільності кордонів.

Активізації поширенню подібних угод в світі сприяла й та обставина, що в них необов'язково умови розповсюдження лібералізації торгівлі обмежуються межа географічного регіону, до яких належить країни, між

якими укладаються відповідні регіональні торговельні угоди. Тобто до створення зон вільної торгівлі стали залучатися країни, що мають різну географічну належність і різний рівень соціально-економічного розвитку.

Джерело: www.wto.org

Рис. 19.1 Динаміка регіональних торговельних угод, що нотифіковано СОТ

Головним об'єктивним чинником міжнародної економічної інтеграції є забезпечення кращих умов використання обмежених ресурсів. Якщо після Другої світової війни перед інтеграційними об'єднаннями стояло завдання об'єднання, насамперед, виробничих ресурсів, то з розвитком продуктивних сил акценти було зміщено у бік якнайкращого використання технологічних ресурсів. У теперішній час на перше місце висувається проблема оптимального використання інформаційних ресурсів.

Всі суб'єкти міжнародної економічної інтеграції ставлять перед інтеграційним об'єднанням ряд завдань, розв'язання яких дозволяє досягти мети інтеграції. Серед них можна виділити наступні:

- використання переваг економії масштабу за рахунок розширення ємності ринку, скорочення трансакційних витрат;
- створення сприятливого зовнішньополітичного середовища на основі зміцнення взаєморозуміння та співпраці країн, що беруть участь в політичній, військовій, соціальній та інших позаекономічних областях;
- вирішення завдань торговельної політики. Інтеграційні об'єднання створюють стабільну основу для взаємної торгівлі. Узгоджені виступи в рамках багатобічних переговорів в СОТ ведуть до більш бажаних наслідків в області торговельної політики;
- сприяння структурній перебудові економіки, оскільки країни, що беруть участь в інтеграційних об'єднаннях, зацікавлені в приєднанні таких

держав, в яких здійснюється курс ринкових реформ. З іншого боку, приєднання до країн з високим рівнем розвитку забезпечує можливість використання вже накопиченого ринкового досвіду;

– підтримка молодих галузей національної промисловості. Формування інтеграційного об'єднання дозволяє утворити більш ємний регіональний ринок, що забезпечує підтримку місцевих товаровиробників.

Посилення процесів регіональної інтеграції в світовому господарстві виявляється в першу чергу у сфері торговельно-економічних відносин. На внутрішньорегіональну торгівлю (торгівлю в рамках інтеграційних об'єднань) припадає дві третини світової торгівлі. Рівень внутрішньорегіональної торгівлі буде тим вище, чим вище ступінь інтегрованості країн-учасниць об'єднання. В подальшому між країнами посилюються процеси міграції факторів виробництва, починає активно розвиватися виробнича кооперація тощо.

В цілому ж інтеграційні процеси сприяють розвитку *економічного регіоналізму*. Країни-учасниці інтеграційного об'єднання створюють особливі умови для вільної торгівлі, переміщення ресурсів. Проте економічний регіоналізм, як правило, погіршує умови обміну для третіх країн. Тому, якщо регіоналізм не погіршує умови для торгівлі з іншими державами, його вважають позитивним чинником розвитку світового господарства. В цілому ж інтеграційні процеси відкривають доступ до багатьох економічних ресурсів, технологій, розширюють ринки збуту, захищають від зовнішньої конкуренції учасників інтеграційного об'єднання. Спільними зусиллями легше вирішуються соціальні проблеми.

2. Рівні та ефекти міжнародної економічної інтеграції

Процес взаємного проникнення і зближення національних економік протікає на різних рівнях. Основою розвитку інтеграції є процес інтернаціоналізації, який розвивається на макро- і мікрорівні.

На мікрорівні інтернаціоналізація виявляється в інтенсифікації участі виробників, галузевих комплексів в різних формах міжнародних економічних відносин. Окремі суб'єкти господарювання розпочинають взаємодіяти за допомогою системи договірних відносин (спільна виробнича діяльність, створення зарубіжних філій компанійтощо). Розвиток таких зв'язків зумовлює необхідність відповідного міждержавного регулювання.

Міжнародна мікроінтеграція розвивається у двох основних напрямках. Розвиток концентрації і централізації виробництва у формі *горизонтальної інтеграції* сприяє утворенню крупних міжнародних компаній (об'єднань).

Горизонтальна інтеграція реалізується за допомогою створення трестів, синдикатів, картелів, метою діяльності яких є мінімізація втрат в умовах невизначеності, за допомогою створення єдиної збутової мережі, встановлення монопольної влади підприємств (галузей) на локальних зарубіжних ринках. Розвиваючи горизонтальну інтеграцію, компанії встановлюють такі взаємозв'язки з закордонними партнерами, які в результаті забезпечують досягнення найменшої собівартості або вищої якості порівняно з виробництвом конкретних товарів кожною конкретною філією компанії самостійно. Таким чином, в рамках розвитку горизонтальної інтеграції виробництво і реалізація певної продукції на світових ринках закріплюється за відповідним підприємством (філією, підрозділом, відділенням) з урахуванням всіх витрат.

Формою реалізації *вертикальної інтеграції* є комбінування, яке організаційно виступає у вигляді концернів або конгломератів. Таким чином, відбувається об'єднання підприємств, які спеціалізуються на певних стадіях технологічного процесу і функціонують в різних виробничих циклах. Основними формами комбінування є: комбінування на основі поєднання послідовних стадій обробки продукції; комбінування, яке засновано на комплексному використанні сировини; комбінування на базі комплексного використання відходів. Всі ці форми комбінування в практичних умовах дуже тісно переплітаються і в результаті забезпечується найбільш повне використання наявного ресурсного потенціалу, що сприяє посиленню конкурентних переваг підприємств у галузі.

Розвиток процесів інтернаціоналізації також пов'язаний з диверсифікацією форм світогосподарської взаємодії через підвищення міжнародної мобільності факторів і результатів виробництва. Відповідно ***міжнародна макроінтеграція*** реалізується за рахунок проведення спільної економічної (науково-технічної, валютно-фінансової та ін.) політики в рамках формування відповідних інтеграційних об'єднань, до складу яких входить декілька держав. У разі виникнення подібних угруповань найчастіше виникає потреба в наднаціональному регулюванні, спрямованому на забезпечення вільного переміщення товарів, факторів виробництва, технологій між країнами в рамках певного регіону. В результаті утворюються цілісні регіональні господарські комплекси зі своєю структурою і органами управління. Подібна інтеграційна співпраця має комплексний і довгостроковий характер, визначається і узгоджується усередині країни на міждержавному і наднаціональному рівнях.

Переплетення міжнародних господарських зв'язків неминуче переходить в переплетення господарських структур. Основною організуючою ланкою в цьому процесі виступають ТНК, які є основними суб'єктами сучасного міжнародного бізнесу, що дозволяє класифікувати приватно-корпоративний тип інтеграції. Розвиток інтеграційних процесів

став закономірним результатом зростання міжнародного руху товарів і факторів їх виробництва, що потребує створення більш сталих виробничо-збутових зв'язків між країнами, усунення численних перешкод на шляху міжнародної торгівлі і пересування факторів виробництва. Це виявилось можливим зробити лише в рамках міждержавних інтеграційних об'єднань на основі багатобічних політичних і економічних угод. У той же час основи успішної взаємодії на рівні макроінтеграції закладені і на мікрорівні у вигляді взаємовигідної співпраці конкретних компаній, фінансово-промислових груп, банків тощо.

Розглядаючи вплив інтеграційної взаємодії на економіку і добробут країн-учасниць, слід виділити *економічні ефекти інтеграції*. Розрізняють динамічні і статичні ефекти економічної інтеграції. До динамічних ефектів відносяться:

- економія внаслідок зміни масштабів виробництва (позитивна сторона ефекту масштабу досягається внаслідок розширення ринків);
- досягнення зовнішньої економії за рахунок зниження трансакційних витрат в економіці в цілому;
- підвищення загальної ефективності за рахунок посилення конкуренції всередині країн, що інтегруються;
- скорочення економічної діяльності в одній з країн, що беруть участь, внаслідок зосередження конкурентних переваг в іншій країні (ефект поляризації);
- збільшення інвестиційної активності.

Економічні ефекти інтеграції можуть бути не лише динамічними, але і статичними. Статичні економічні ефекти призводять до зростання реального добробуту у зв'язку з ефективнішим розміщенням факторів виробництва в результаті зменшення митних бар'єрів. З урахуванням динамічних ефектів, вплив статичних ефектів на добробут країни може бути великим, проте величина впливу інтеграційних ефектів на добробут конкретної країни залежить від безлічі факторів і конкретних умов, а саме: розмірів ринків, особливостей попиту і пропозиції, рівня концентрації тих або інших галузей національних економік тощо.

В рамках міжнародної економіки в цілому інтеграція повинна оцінюватися з точки зору того, чи є вона кроком на шляху до більшої свободи торгівлі або, навпаки, виявляється обмеженням на шляху торговельних потоків. Відповідно до правил ГАТТ/СОТ існує лише один виняток з режиму найбільшого сприяння – стаття XXIV ГАТТ, яка передбачає можливість створення митних союзів і зон вільної торгівлі. Відповідно до правил перед створенням інтеграційних угруповань можливе існування протягом досить тривалого часу «перехідних домовленостей», які повинні приводити до утворення митного союзу або зони вільної торгівлі

через «розумний проміжок часу» за умови, що торговельні бар'єри між членами усунені на «практично всі» товари і що бар'єри в торгівлі з іншими країнами, принаймні, не збільшені.

Для того, щоб оцінити, наскільки створення того або іншого інтеграційного угруповання відповідає інтересам міжнародної економіки в цілому, в першій половині 90-х років ХХ ст. низка незалежних дослідників і фахівці Світового банку сформулювали ряд критеріїв. У їх числі наступні:

- регіональні торговельні угоди повинні покривати всі галузі економіки без винятку;
- перехідний період не повинен перевищувати 10 років і включати чіткий графік лібералізації торгівлі в окремих галузях;
- лібералізація торгівлі на умовах режиму найбільшого сприяння повинна передувати або супроводжувати утворення будь-якого нового інтеграційного угруповання, особливо якщо спочатку тарифи є високими;
- спільний митний тариф, який впроваджується в рамках митного союзу, не повинен перевищувати найнижчий тариф, що існував у країні з найнижчим тарифом у відповідній галузі, або навіть найнижчий тариф в рамках режиму найбільшого сприяння;
- правила прийому нових членів в інтеграційні об'єднання мають бути достатньо ліберальні і не перешкоджати їх розширенню;
- правила визначення країни походження товару мають бути прозорими і не бути знаряддям протекціонізму всередині угруповання;
- необхідний швидкий перехід до найбільш розвинених форм інтеграції, які є переважними перед менш розвиненими, оскільки забезпечують раціональніший розподіл і використання факторів виробництва;
- після створення інтеграційного угруповання антидемпінгові правила не повинні більше застосовуватися у відносинах між її членами, а у відносинах з третіми країнами мають бути встановлені прозорі правила їх використання.

3. Форми регіональної економічної інтеграції

Системні дослідження процесу міжнародної економічної інтеграції належать *Б. Баласу*, який висунув *концепцію поетапного розвитку економічної інтеграції* на макрорівні, підкреслюючи, що логіка інтеграційного процесу пов'язана з переходом від однієї стадії взаємодії до іншої. У всіх цих етапів інтеграції є спільна характерна особливість: між країнами, що вступили в той або інший етап інтеграції, усуваються певні економічні бар'єри, що сприяє формуванню єдиного ринкового простору з ефективнішою територіальною і галузевою структурою виробництва.

У своєму розвитку міжнародна економічна інтеграція проходить декілька етапів, які визначають основні форми інтеграційних об'єднань: зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний союз; повна інтеграція.

Спочатку, коли країни ще лише починають робити перші кроки до взаємного зближення, між ними укладаються *преференційні торговельні угоди*. Такі угоди можуть підписуватися або на двосторонній основі між окремими державами, або між вже існуючим інтеграційним угрупованням і окремою країною або групою країн. Відповідно до преференційних угод країни надають сприятливіший режим одна одній, ніж вони надають третім країнам.

Преференційні угоди, що передбачають збереження національних митних тарифів кожної з країн, що підписали угоду, повинні розглядатися навіть не як початковий, а як підготовчий етап інтеграційного процесу. Інтеграція передбачає наявність більш розвинених форм взаємодії. Жодних міждержавних органів для управління преференційними угодами не створюється. У подальшому країни переходять до створення *зони вільної торгівлі*, що передбачає вже не просте скорочення, а повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів по відношенню до третіх країн. Зона вільної торгівлі – це пільгова зона регіонального типу, у межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля країн, що входять до цієї зони. Зони вільної торгівлі сприяють зростанню внутрішньої торгівлі країн-членів. У більшості випадків умови зони вільної торгівлі поширюються на всі товари, окрім продуктів сільського господарства. Зона вільної торгівлі може координуватися невеликим міждержавним секретаріатом, розташованим в одній з країн-членів, але часто обходиться і без нього, погоджуючи основні параметри свого розвитку на періодичних нарадах керівників відповідних відомств.

Наступний рівень інтеграції пов'язаний з утворенням *митного союзу*, який передбачає скасування країнами національних митних тарифів, і введенням спільного митного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх країн. Митний союз передбачає безмитну внутрішньоінтеграційну торгівлю товарами і послугами, повну свободу їх переміщення всередині регіону. Мета створення митного союзу полягає у полегшенні зовнішньої торгівлі країн-учасниць і, в той же час, не створити додаткових перешкод в торгівлі з третіми країнами. Формування митного союзу пов'язане із створенням спільної митної території двох або більше країн з повною ліквідацією мит у взаємних відносинах і з єдиним митним тарифом по відношенню до третіх країн. Зазвичай митний союз вимагає створення власної системи міждержавних органів, що координують проведення узгодженої зовнішньоторговельної політики. Найчастіше така

координація відбувається у формі періодичних нарад міністрів, керівників відповідних установ, які в своїй роботі спираються на постійнодіючий міждержавний секретаріат.

Коли інтеграційний процес досягає наступного рівня – *спільного ринку* – країни, що інтегруються, домовляються про свободу руху не лише товарів та послуг, але й факторів виробництва – капіталу і робочої сили. Свобода міждержавного пересування факторів виробництва (під захистом єдиного зовнішнього тарифу) вимагає організаційно значно вищого рівня міждержавної координації економічної політики. Така координація здійснюється на періодичних нарадах (зазвичай один-два рази на рік) глав держав і урядів країн, значно частіших зустрічах керівників міністерств фінансів, центральних банків та інших економічних відомств, що спираються на постійнодіючий секретаріат.

На наступному рівні економічна взаємодія країн призводить до створення *економічного союзу*, який передбачає (поряд зі спільним митним тарифом і свободою руху товарів і факторів виробництва) координацію макроекономічної політики, уніфікацію законодавства в ключових сферах національних економік – валютної, бюджетної, грошової. Тобто економічний союз виступає вже як інтеграційне об'єднання національних економік декількох країн на основі митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і проведення спільної валютної політики. На цьому етапі виникає потреба в органах, які вже не тільки координують дії і спостерігають за економічним розвитком, але й приймають оперативні рішення від імені угруповання в цілому. Тобто національні уряди погоджено відмовляються від частини своїх функцій і тим самим поступаються частиною державного суверенітету на користь наддержавних органів. Такі міждержавні органи з наддержавними функціями наділені правом приймати рішення з питань, що стосуються організації, без узгодження з урядами країн-членів.

Принципово можливе існування і завершального рівня інтеграції – *повної інтеграції*, яка передбачає передачу національними урядами більшої частини своїх функцій у відносинах з третіми країнами відповідним наддержавним органам. Це фактично означало б створення міжнародної конфедерації і втрату суверенності окремими державами. Проте жодне інтеграційне угруповання не лише не досягло такого рівня розвитку, але навіть і не ставить перед собою подібних завдань. В даному випадку йдеться не просто про узгодження, а про проведення фактично єдиної економічної політики, що вимагає, зокрема, уніфікації законодавчої бази, яка опосередковує функціонування господарюючих суб'єктів країн-учасниць:

- спільна податкова система, що передбачає існування ідентичних ставок податків у всіх країнах, що входять до угруповання;

- єдині стандарти, що стосуються, наприклад, дозволених консервантів для продуктів харчування, вимог до токсичності вихлопних газів, розмірів устаткування тощо;
- єдині правила техніки безпеки;
- єдине трудове законодавство, тобто правила прийому на роботу і звільнення, єдиний пенсійний вік;
- єдиний підхід до прав професійних союзів і їх членів;
- єдине трактування і єдине відношення до різних форм злиття, поглинання;
- єдине антимонопольне законодавство і єдина практика його застосування
- єдині правила створення і реєстрації нових фірм тощо.

Важливим компонентом торгівельно-економічного союзу у формі повної економічної інтеграції є уніфікація монетарної політики. Це передбачає створення валютного союзу, що передбачає наявність єдиного Центрального банку, єдиної регіональної валютної системи з єдиною валютою або механізмом узгодженого коливання валютних курсів. У той же час потрібно враховувати, що формування основ валютного союзу відповідає інтеграційному угрупованню у формі економічного союзу.

Сьогодні в світі найбільша кількість угод пов'язана зі створенням зон вільної торгівлі (їх кількість становить 169 або 59% від загальної кількості діючих регіональних торговельних угод). Це пов'язано з тим, що створення саме зон вільної торгівлі не вимагає значних зусиль щодо спільної координації зовнішньоекономічної політики з боку країн-підписантів угоди. Протягом 1955 по 1989 років з'явилося лише 19 регіональних торговельних угод, відповідно до яких створювались зони вільної торгівлі і митні союзи. Протягом 1990-років з'явилися ще п'ятдесят подібних угод. Однак протягом останніх п'яти років кількість нових регіональних торговельних утворень, що виникли в світовому господарстві стала рекордною – 72.

З поширенням практики укладання регіональних торговельних угод між країнами, що не належать до одного регіону, об'єктивно збільшуються можливості саме для створення зон вільної торгівлі, оскільки вони спрямовані на розвиток ліберальних умов щодо доступу на ринок іншої країни, з якою укладається угода, і не обмежуються наявністю спільних кордонів, які передбачаються при створенні митних союзів. Крім того, утворення зон вільної торгівлі дозволяє одній й тій же країні приймати участь одразу у декількох інтеграційних утвореннях.

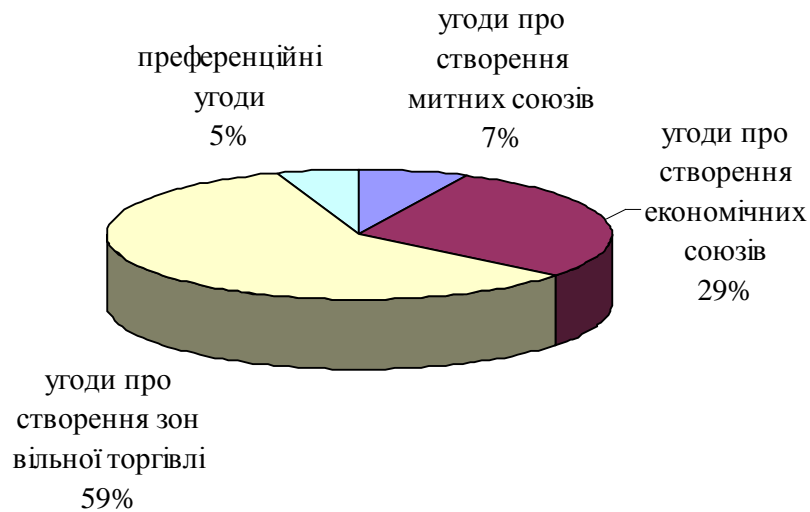

Рис. 19.2 Структура регіональних торговельних угод, %

Найбільша кількість регіональних торговельних угод, пов'язаних зі створенням зон вільної торгівлі, зосереджена у європейському та середземноморському регіоні. Майже в три рази нижче регіональних торговельних угод укладено в американському та східноєвропейському, в центральноазійському регіоні.

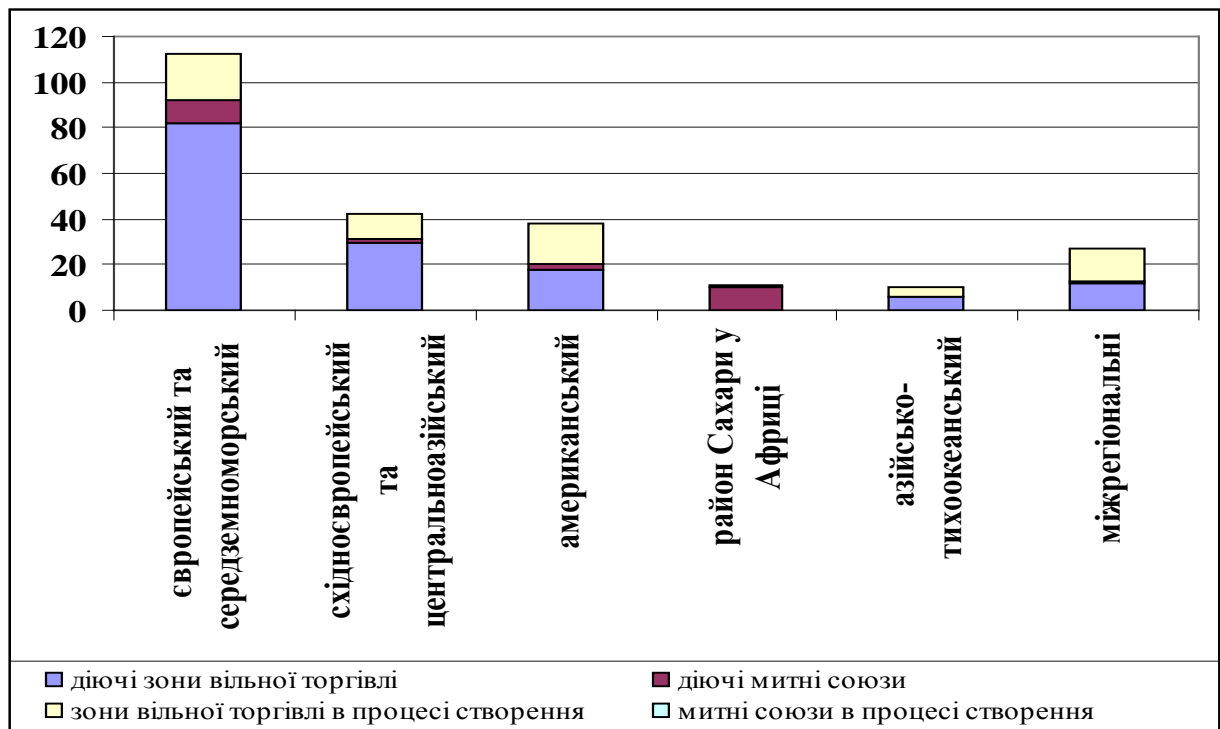

Рис. 19.3 Географічний розподіл зон вільної торгівлі та митних союзів, кількість угод

Суттєвою й принциповою ознакою майже третини угод, які було укладено протягом останніх двадцяти років, є те, що вони уклалися між

розвинутими країнами і такими, що розвиваються. В світовому господарстві також поширюється практика укладання регіональних торговельних угод між країнами, що розвиваються, та інтеграційними об'єднаннями, до складу яких входять високо розвинуті країни – ЄС та НАФТА. Менш розвинуті країни світу інтегруються до об'єднань, які спочатку утворювали більш розвинуті країни. Якщо в 1995 році кількість угод між розвинутими країнами й країнами, що розвиваються (*угоди типу «Північ-Південь»*), складала 14% у 1995 році, то к 2011 року – майже 39%.

Розвиток інших форм регіональної інтеграції вимагає більш складного інституційного оформлення, поетапного введення нових умов лібералізації (встановлення спільного зовнішнього тарифу у митних союзах чи координація макроекономічної політики за умов економічних союзів).

Інтеграційний механізм по-різному оцінюють **теорії економічної інтеграції**.

Д. Мітрані та інші прихильники **функціоналізму** (50-60ті роки ХХст.) обґрунтовували недоцільність «державного догматизму», а від так обґрунтовували необхідність формування відповідних інститутів, які б не прив'язувались до національних територій і виконували такі функції, що залежатиме від потреб суспільства – єдиного співтовариства. Таким наднаціональним інститутам і має бути передана частина регуляторних функцій країн, утворюючих інтеграційне об'єднання, що і є свідченням ефективної інтеграційної взаємодії та підтвердженням зміни форми та змісту державного регулювання. Така зміна викликана об'єктивним процесом еволюції економічної співпраці, що неминуче призводить до переростання економічних форм інтеграції у політичні, а економічна кооперація призведе до створення спільного простору підкреслювали представники **неофункціоналізму** (*А. Хаас, Л. Ліндберг*), саме їм належить розробка на початку ХХІ століття основних положень європейського єдиного ринку (*Р. Кеохан, С. Хоффман*). Розвитком ідей неофункціоналізму може вважатись **теорія «політики мереж»** (*Дж. Петерсон*), яка розглядає розгалужену систему управління, що забезпечує взаємозалежність суб'єктів інтеграційного процесу.

Представники **раннього неолібералізму** (*В. Ренке, М. Алле*) під повною інтеграцією розуміли створення єдиного ринкового простору в масштабі декількох країн. Його функціонування забезпечують стихійні ринкові сили і вільна конкуренція незалежно від економічної політики держав та існуючих національних і міжнародних правових актів. Тобто, формування регіонального ринкового простору розвивається незалежно від державного, міждержавного регулювання, оскільки має об'єктивну основу – дію ринкового механізму. Втручання ж держави в сферу міжнародних економічних відносин приводить, на їх думку, до таких негативних явищ, як

інфляція, розбалансованість міжнародної торгівлі тощо. Представники *пізнішого неолібералізму* (Б. Баласса) розглядали проблему інтеграції в трохи іншій площині: чи веде економічна інтеграція до інтенсивнішої участі держави в економічних справах. Велика увага приділялася еволюції інтеграції, що відбувається на основі як економічних, так і політичних процесів.

В середині 60-х рр. ХХ ст. з посиленням ролі транснаціональних корпоративних структур в розвитку світового господарства виник напрям *корпораціоналізму* (С. Рольф, Ю. Ростю), представники якого вважали, що на противагу ринковому механізму і державному регулюванню, саме функціонування ТНК здатне забезпечити інтегрування світової економіки, її раціональний і збалансований розвиток в першу чергу на регіональному рівні. В решті решт, імпульс розвитку регіоналізму надаються саме транснаціональні компанії, які зацікавлені в делокалізації свого виробництва задля зменшення витрат.

Представники *структуралізму* (Г. Мюрдал) вважали, що вільне функціонування ринкового механізму може привести до певних диспропорцій в розвитку та розміщенні виробництва, поглиблення нерівності в доходах. Економічна інтеграція розглядалася ними як глибокий процес структурних перетворень в економіці країн, що інтегруються, внаслідок чого виникає якісно новий інтегрований простір, більш досконалий господарський організм.

В рамках *неокейнсианства* (Р. Купер) було обгрунтовано два можливі варіанти розвитку міжнародної інтеграції. Перший характеризується повною інтеграцією з подальшою втратою національної свободи, але обов'язковим узгодженням економічних цілей і політики, тобто пов'язану з втратою суверенітету, як наслідок делегування повноважень центральним регулюючим органам. Другий варіант інтеграційного розвитку передбачає – інтеграцію з умовою збереження якомога більше національної автономії. Передбачаючи, що жоден з цих варіантів не може бути представлений в чистому вигляді, представники цього напрямку вважали за необхідне їх оптимальне поєднання шляхом узгодження внутрішньої і зовнішньої господарської політики країн, що інтегруються.

Різновидом неокейнсианського напрямку є *дирижизм* (Я. Тінберген), теоретики якого також заперечують вирішальну роль ринкового механізму в інтеграційних процесах і вважають, що створення і функціонування міжнародних економічних структур можливе на основі розробки на міждержавному рівні спільної (узгодженої) економічної політики, узгодження соціального законодавства, координації кредитної політики. Відповідно, обгрунтовувалось, що тільки спільна координація забезпечить оптимальну структуру міжнародного господарства.

У середині 90-х років ХХ століття на основі дослідження зв'язків на різних рівнях управління (національному, регіональному та наднаціональному) була запропонована концепція **мультирівневого управління** (Ф.Шарп, П.Шміттер).

Праці А.Моравчика, А.Мілварда, Р.Волліса та інших стали основою розвитку «міжурядового підходу» - **інтергавенменталізму**, відповідно до якого обґрунтовувався розвиток конвергенції національних інтересів в сучасному Євросоюзі, ґрунтуючись на розвитку Європейського єдиного ринку саме на засадах міжурядового співробітництва.

Ступінь інтегрованості країн значною мірою визначається інтенсивністю зв'язку і комунікацій, які поєднують безпосередньо людей (національний рівень) та країни (міждержавний або міжнародний рівень). З цієї точки зору прихильники **комунікативної теорії** (К.Дойч) обґрунтовували залежність ступеню інтегрованості об'єднання саме інтенсивністю комунікацій, як між елементами, що його складають, так і між самим об'єднанням та зовнішнім світом. Відповідно, більший комунікаційний потік зумовлює вищий рівень інтеграції суспільства. Через це, зростання комунікаційного обміну між національними державами є одним з вирішальних факторів у стимулюванні інтеграційного процесу. Через це інтеграція розглядається як процес пошуку системи колективної безпеки, в якій спільні та спірні питання вирішуються виключно шляхом мирного узгодження, а само інтеграційне об'єднання виступає як «плюралістичне товариство безпеки».

Системні дослідження процесу міжнародної економічної інтеграції належать **Б. Балассу**, який у 60-ти роки ХХ ст. висунув **концепцію поетапного розвитку економічної інтеграції** на макрорівні, підкреслюючи, що логіка інтеграційного процесу пов'язана з переходом від однієї стадії взаємодії до іншої. Цей перехід зумовлюють конкретні заходи, які поступово знищують дискримінацію між господарюючими одиницями, і мають різну державну приналежність. Таким чином, всіх цих етапів інтеграції, які відокремлює Б.Баласс, є спільна характерна особливість: між країнами, що вступили в той або інший етап інтеграції, усуваються певні економічні бар'єри, що сприяє формуванню єдиного ринкового простору з ефективнішою територіальною і галузевою структурою виробництва.

У своєму розвитку міжнародна економічна інтеграція проходить декілька етапів, які визначають основні форми інтеграційних об'єднань: зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний союз; повна інтеграція. Спочатку, коли країни ще лише починають робити перші кроки до взаємного зближення, між ними укладаються **преференційні торговельні угоди**. Такі угоди можуть підписуватися або на двосторонній основі між окремими державами, або між вже існуючим інтеграційним угрупованням і

окремою країною або групою країн. Відповідно до преференційних угод країни надають сприятливіший режим одна одній, ніж вони надають третім країнам.

Преференційні угоди, що передбачають збереження національних митних тарифів кожної з країн, що підписали угоду, повинні розглядатися навіть не як початковий, а як підготовчий етап інтеграційного процесу. Інтеграція передбачає наявність більш розвинених форм взаємодії. Жодних міждержавних органів для управління преференційними угодами не створюється. У подальшому країни переходять до створення *зони вільної торгівлі*, що передбачає вже не просте скорочення, а повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів по відношенню до третіх країн. Зона вільної торгівлі – це пільгова зона регіонального типу, у межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля країн, що входять до цієї зони. Зони вільної торгівлі сприяють зростанню внутрішньої торгівлі країн-членів. У більшості випадків умови зони вільної торгівлі поширюються на всі товари, окрім продуктів сільського господарства. Зона вільної торгівлі може координуватися невеликим міждержавним секретаріатом, розташованим в одній з країн-членів, але часто обходиться і без нього, погоджуючи основні параметри свого розвитку на періодичних нарадах керівників відповідних відомств.

Наступний рівень інтеграції пов'язаний з утворенням *митного союзу*, який передбачає скасування країнами національних митних тарифів, і введенням спільного митного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх країн. Митний союз передбачає безмитну внутрішньоінтеграційну торгівлю товарами і послугами, повну свободу їх переміщення всередині регіону. Мета створення митного союзу полягає у полегшенні зовнішньої торгівлі країн-учасниць і, в той же час, не створити додаткових перешкод в торгівлі з третіми країнами. Формування митного союзу пов'язане із створенням спільної митної території двох або більше країн з повною ліквідацією мит у взаємних відносинах і з єдиним митним тарифом по відношенню до третіх країн. Зазвичай митний союз вимагає створення власної системи міждержавних органів, що координують проведення узгодженої зовнішньоторговельної політики. Найчастіше така координація відбувається у формі періодичних нарад міністрів, керівників відповідних установ, які в своїй роботі спираються на постійнодіючий міждержавний секретаріат.

Створення митного союзу має відповідний вплив на розвиток національної економіки, який характеризують дві групи ефектів: статичні та динамічні. Статичні ефекти виникають в короткостроковій перспективі і пов'язані вони з позитивною дією лібералізації та розвитком спеціалізації, що стимулює більшу ефективність виробництва і впливає на розширення

ринку країн - членів митного союзу. У довгостроковій перспективі виникають динамічні ефекти, які виникають в наслідок більш складної системи накопичених проявів. Оскільки між митними тарифами всередині країн митного союзу та митними тарифами, які використовуються по відношенню до третіх країн, існують певні відмінності, як наслідок виникають позитивний потікоформуєчий та негативний потіковідхиляючий ефекти. Перехід до нового етапу розвитку інтеграційного об'єднання – митного союзу – призводить до скасування митних бар'єрів, що, в свою чергу, стимулює додатковий попит на товари з інших країн, що мають відповідні порівняльні конкурентні переваги (потікоформуєчий ефект).

Між країнами-учасниками інтеграційного об'єднання зростає обсяг внутрішньої торгівлі, а відповідно, збільшується й обсяг споживання, зростає загальний рівень добробуту в усіх країнах, що входять до митного союзу. Це відбувається за рахунок зростання конкуренція, яка стимулює зростання цін, а від так виробники сприяють зусилля на покращання якості товарів, створення та впровадження нових технологій тощо. Тобто, конкурентний механізм підштовхує фірми більш активно впроваджувати новації, з іншого боку створення більшого ринкового простору сприяє зростанню прибутків компаній, що також стимулює інноваційну діяльність. Крім того, спеціалізація, що набуває подальшого розвитку в результаті інтеграційної взаємодії, поширюється також і на науково-технічну сферу.

Переваги ефекту масштабу виробництва дають змогу збільшувати обсяги виробництва та скорочувати витрати. Крім того, посилюється інвестиційна активність з боку тих країн, що не входять до митного союзу і виробники яких прагнуть зберегти свій сегмент ринку вже через створення відповідних активів в межах інтеграційного об'єднання. Однак встановлення єдиного митного бар'єру по відношенню до інших країн, що не входять до інтеграційного об'єднання, може призвести й до негативного ефекту – потіковідхиляючого, оскільки з цими країнами погіршуються умови обміну ресурсами і, відповідно, знижується ефективність їхнього використання.

Таким чином, розвиток інтеграційної взаємодії викликає ряд динамічних ефектів: по-перше, досягнення економії за рахунок виникнення позитивної сторони ефекту масштабу (оскільки спільний ринок країн-учасниць інтеграційного об'єднання суттєво збільшується) та зниження трансакційних витрат в економіці в цілому; по-друге, в країнах об'єднання суттєво посилюється конкуренція (внаслідок збільшення кількості суб'єктів ринку та впровадження режиму лібералізації), що, в свою чергу, позитивно впливає на загальну ефективність господарювання; по-третє, в країнах об'єднання зростає інвестиційна та інноваційна активність; і, нарешті, в наслідок інтеграційної взаємодії відбувається зосередження конкурентних переваг в іншій країні, а від так виникає ефект поляризації. Слід зазначити, що розподіл економічної активності за регіонами не може бути визначеним.

Усунення митних бар'єрів сприяє концентрації виробництва в певних регіонах, однак коли ефект економії на масштабу є недостатнім, порівняно з попитом в регіоні, а витрати на торгівлю значні, то економічна активність може охопити різні регіони. З урахуванням динамічних ефектів, вплив статичних ефектів на добробут країни може бути великим, проте величина впливу інтеграційних ефектів на добробут конкретної країни залежить від безлічі факторів і конкретних умов, а саме: розмірів ринків, особливостей попиту і пропозиції, рівня концентрації тих або інших галузей національних економік тощо.

Коли інтеграційний процес досягає наступного рівня – *спільного ринку* – країни, що інтегруються, домовляються про свободу руху не лише товарів та послуг, але й факторів виробництва – капіталу і робочої сили. Свобода міждержавного пересування факторів виробництва (під захистом єдиного зовнішнього тарифу) вимагає організаційно значно вищого рівня міждержавної координації економічної політики. Така координація здійснюється на періодичних нарадах (зазвичай один-два рази на рік) глав держав і урядів країн, значно частіших зустрічах керівників міністерств фінансів, центральних банків та інших економічних відомств, що спираються на постійнодіючий секретаріат.

На наступному рівні економічна взаємодія країн призводить до створення *економічного союзу*, який передбачає (поряд зі спільним митним тарифом і свободою руху товарів і факторів виробництва) координацію макроекономічної політики, уніфікацію законодавства в ключових сферах національних економік – валютної, бюджетної, грошової. Тобто економічний союз виступає вже як інтеграційне об'єднання національних економік декількох країн на основі митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і проведення спільної валютної політики. На цьому етапі виникає потреба в органах, які вже не тільки координують дії і спостерігають за економічним розвитком, але й приймають оперативні рішення від імені угруповання в цілому. Тобто національні уряди погоджено відмовляються від частини своїх функцій і тим самим поступаються частиною державного суверенітету на користь наддержавних органів. Такі міждержавні органи з наддержавними функціями наділені правом приймати рішення з питань, що стосуються організації, без узгодження з урядами країн-членів.

Важливим компонентом економічного союзу є уніфікація монетарної політики. Це передбачає створення валютного союзу, що передбачає наявність єдиного Центрального банку, єдиної регіональної валютної системи з єдиною валютою або механізмом узгодженого коливання валютних курсів. Саме тому, Р.Мандел обґрунтовує значення регіону як оптимальної валютної зони, в рамках якої можливе проведення політики стабілізації (теорія оптимальних валютних зон). Країни, які застосовують єдину валюту, отримують економічний вигравш від зниження трансакційних

витрат, здешевлення економічних розрахунків, більш прозорих цін і т.п. У той же час потрібно враховувати, що формування основ валютного союзу відповідає інтеграційному угрупованню у формі економічного союзу.

Принципово можливе існування і завершального рівня інтеграції – *повної інтеграції*, яка передбачає передачу національними урядами більшої частини своїх функцій у відносинах з третіми країнами відповідним наддержавним органам. В результаті повної інтеграції відбувається повне об'єднання господарств країн-учасниць, в результаті чого вони фактично починають діяти як федерація або конфедерація. Проте жодне інтеграційне угруповання не тільки не досягло такого рівня розвитку, але навіть і не ставить перед собою подібних задач.

4. Розвиток регіональної економічної інтеграції

4.1. Європейські інтеграційні процеси

Після закінчення Другої світової війни економічна ситуація на європейському континенті вимагала пошуку нових моделей економічного співробітництва між країнами. 1 січня 1948 р. набула чинності угода про створення *митного союзу країн Бенілюксу* (Бельгії, Нідерландів і Люксембурга). Відправним моментом західноєвропейської інтеграції стало створення в 1951 році *Європейського об'єднання вугілля і сталі* (ЄОВС), до складу якого увійшли шість держав – Бельгія, Нідерланди, Люксембург, ФРН, Франція, Італія. Паризька угода про утворення цього об'єднання, який підписали в 1951 році дані країни, набув чинності в 1953 році.

У березні 1957 року було засновано *Європейське економічне співтовариство* (ЄЕС), яке ґрунтувалось на митному союзі і спільній політиці, а також *Європейське співтовариство з атомної енергії* (ЄВРОАТОМ). На основі підписаного у цей же час Римської угоди сталося об'єднання ЄОВС, ЄЕС і Євроатома. З 01.01.1994 р. ЄЕС почало називатися Європейським Союзом (відповідно до рішення Маастріхтської угоди, яка була прийнята у 1992 р.). В даний час учасниками ЄС є 27 держав Західної, Центральної і Східної Європи, а також Балтії.

Згідно з угодою про створення ЄЕС, основним його завданням визначається стабільний і збалансований розвиток, який забезпечується за допомогою створення економічного союзу і впровадження чотирьох свобод: руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Основними *цілями* Європейського Союзу були проголошені:

- 1) утворення тісного союзу народів Європи;
- 2) сприяння збалансованому і тривалому економічному прогресу, особливо за допомогою створення простору без внутрішніх кордонів; посилення економічної та соціальної взаємодії; утворення економічного і валютного союзу, а в перспективі – і єдиної валюти;
- 3) затвердження власної ідентичності в міжнародній сфері, особливо шляхом проведення спільної зовнішньої політики і політики в області безпеки, а в перспективі – і спільної оборонної політики;
- 4) розвиток співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ;
- 5) збереження й примноження спільного надбання.

Надалі спостерігався процес розширення європейського інтеграційного угруповання за рахунок приєднання нових країн-членів:

- у 1973 р. – Данія, Ірландія і Великобританія,
- у 1981 р. – Греція,
- у 1986 р. – Іспанія і Португалія,
- у 1995 р. – Австрія, Фінляндія і Швеція,
- у 2004 р. – Кіпр, Естонія, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина, Угорщина та Чехія,
- у 2007 р. – Болгарія і Румунія.

Сьогодні ЄС є найбільш розвиненим інтеграційним угрупованням в світовому господарстві із загальною чисельністю населення 457 млн. чоловік, які мешкають в 27 країнах Західної, Центральної та Східної Європи, а також Балтії. ЄС займає провідне місце в світі по багатьом показникам.

Таблиця 19.3

Окремі показники, що характеризують місце ЄС в світовому господарстві (2009)

	Територія, тис.км²	Населення, млн.осіб	Питома вага у світовому ВВП,%
ЄС	4303,6	502,1	30,4
США	9159,0	317,6	23,4
Японія	376,8	127,0	8,1
Світове господарство		6908,7	100,0

Джерело: www.ec.europa.eu/eurostat

Економічна інтеграція в Західній Європі не обмежується лише ЄС. У 1960 р. була утворена *Європейська Асоціація вільної торгівлі* (ЕФТА), членами якої в даний час є Норвегія, Швейцарія, Ісландія.

Основними цілями діяльності Асоціації є: сприяння стійкому економічному зростанню і фінансовій стабільності країн-учасниць; надання один одному сумлінних умов у конкуренції і рівноправності в торгівлі; сприяння гармонійному розвитку і зростанню світової торгівлі шляхом поступової ліквідації торговельних бар'єрів. Дія ЕФТА поширюється лише на промислові товари, відносно яких діє режим вільного безмитного обігу між країнами-учасницями Асоціації. У 1992 р. ЕФТА підписала угоду, згідно з якою члени Асоціації стають офіційними членами економічної асоціації в рамках ЄС. У жовтні 1991 р. між ЄС і Європейською Асоціацією вільної торгівлі підписана угода про *Європейський економічний простір*, яка передбачає: вільний рух товарів, послуг, факторів виробництва; проведення спільної погодженої економічної, науково-технічної, екологічної, соціальної політики; створення правової системи для реалізації спільних норм і правил.

Таблиця 19.4

**Показники експорту ЄС та
Європейської Асоціації вільної торгівлі, млн.дол.**

	1980	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Європейська Асоціація вільної торгівлі	64877	131759	191886	319502	363436	421887	504610	408136
Європейський Союз	1058827	1962662	3108580	5251070	5928452	6951212	7689493	6098951

Джерело: Handbook of statistics 2010. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506р.

На початку 90-х років країни Центральної Європи (Угорщина, Польща, Словаччина і Чехія) почали активно включатися в інтеграційні процеси. У грудні 1992 р. ці чотири країни підписали *Центральноєвропейську угоду про вільну торгівлю* (СЕФТА), до якої з січня 1996 р. приєдналася Словенія. Відповідно до угоди передбачалось створення зони вільної торгівлі промисловими товарами протягом чотирьох років шляхом поступового взаємного скасування митних зборів та інших нетарифних обмежень. Ця ініціатива колишніх соціалістичних країн ґрунтувалася на їх прагненні швидкої інтеграції в економічну і політичну систему Європейського Союзу. Зняття тарифних і нетарифних бар'єрів в рамках об'єднання дозволило адаптувати національних виробників в країнах-учасницях до зростаючої конкуренції, упровадити системи європейської

якості і технічного рівня. Як результат, в 2004 р. ці держави стали повноправними членами ЄС.

4.2 Чорноморська зона економічного співробітництва

Особливе місце і значення для розвитку європейських інтеграційних процесів, цілісності і політичної стабільності Європи, підвищення її гео економічної і геополітичної ролі має регіон Чорного моря, який володіє значними природними ресурсами. Ось чому в межах Європи виникають нові регіональні утворення, що ставлять за мету активізацію економічної взаємодії країн, що входять до них. Прикладом є ініціатива Турецької республіки, що запропонувала в 1990 році утворити *Чорноморську зону економічного співробітництва*. В результаті глави урядів всіх країн Причорномор'я – Вірменії, Болгарії, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Туреччини, України, а також Албанії, Азербайджану і Греції підписали 25 червня 1992 року декларацію про причорноморське економічне співробітництво. Цілями ЧЕС є:

- створення режиму вільного руху товарів, послуг, капіталів;
- формування інфраструктури бізнесу ;
- створення спільними зусиллями об'єктів інфраструктури;
- розвиток транспортно-експедиторського співробітництва;
- комплексне використання і охорона ресурсів Чорного моря;
- співпраця в розвитку паливно-сировинної бази регіону, агропромислового комплексу, харчовий і переробній промисловості, технічному переозброєнні металургійних підприємств;
- розвиток сучасної системи телекомунікацій, участь в конверсії оборонної промисловості і ін.

На країни, що входять до Чорноморської зони економічного співробітництва, припадає 14,4% території світового господарства, на якій мешкає понад 330 млн. населення (3,5% від загальносвітової чисельності). Розвиток співпраці між країнами ЧЕС, посилення інтеграційної взаємодії сприяє розширенню експорту об'єднання. Обсяг зовнішньої торгівлі країн-членів ЧЕС у 2009 р. становив 1 406,1 млрд.дол.

Питома вага внутрішньорегіональної торгівлі в загальному обсязі зовнішньоторговельного обігу ЧЕС не перевищує п'ятої частини. Внутрішньорегіональний експорт становить 14,7% (2009р). Для держав-членів ЧЕС характерний надто нерівномірний рівень інтегрованості в даній організації. Так, більше половини зовнішньоторговельного обігу припадає на внутрішньорегіональну торгівлю в Грузії і Молдови, біля третини – в Албанії, Вірменії, Болгарії, Україні. До складу ЧЕС входять країни з різним

рівнем економічного розвитку. Так, Молдавія відноситься до групи країн з низьким рівнем доходу (за методологією Світового банку до цієї групи відносяться країни, в яких ВВП на душу населення становить не більше 785 дол. на душу населення). Країною з високим рівнем доходу є Греція (18486 дол.), Болгарія, Румунія, Росія, Туреччина відносяться до країн, в яких рівень доходу вище середнього (3126-9755 дол.). Останні країни, що входять до ЧЕС, відносяться до країн, з рівнем доходу на душу населення нижче середнього (785-3125 дол.).

Таблиця 19.5

Динаміка експорту, імпорту товарів та прямого іноземного інвестування ЧЕС, млн. дол.

	1980	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
експорт	36576	47941	235170	527327	633306	766880	1001136	709073
імпорт	45255	63944	215521	497420	612289	792295	1021739	697043
Прямі іноземні інвестиції	690	1693	8107	44554	81651	110272	140126	70360

Джерело: Handbook of statistics 2010. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506р.

Економічний потенціал даного регіону визначається його можливостями у сфері транспортних комунікацій, енергосистем, у сфері торгівельних зв'язків, спільного вирішення екологічних проблем. Стратегічне значення для розвитку Європейського Союзу і країн Чорноморського басейну мають транспортні можливості даного регіону. Через регіон пролягли панєвропейські транспортні коридори №7 Дунайський і коридор Європа-Кавказ-Азія (ТРАСЕКА), високим потенціалом володіють транспортні коридори Балтійське море - Чорне море, коридор Криту. Сумарний обсяг ВВП групи країн Чорноморського регіону (Вірменії, Азербайджану, Болгарії, Грузії, Греції, Молдови, Румунії, Російської Федерації, Туреччини і України) становить 2,7% в загальному обсязі світового ВВП. Слід зазначити, що це практично в два рази нижче за рівень 1990 року, що пов'язане, насамперед, з деструктивним впливом на виробництво більшої частини держав даної групи розпаду соціалістичної системи господарювання і загальноекономічного спаду, викликаний реформами перехідного періоду. Структура національного господарства в країнах Чорноморського басейну в цілому відповідає міжгосподарським пропорціям, які властиві країнам з невисоким рівнем соціально-економічного розвитку. З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення Європейського Союзу особливого значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту набуває реалізація регіональної політики, імперативом якої є реалізація концепції «Європа регіонів», в якій регіон

розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції.

4.3 Північноамериканська економічна інтеграція

Головна відмінність моделі північноамериканської інтеграції полягає в тому, що в Північній Америці об'єднання починалося не відповідно до політичного рішення, а у відповідь на потреби ринкових структур. Тривалий час інтеграційні процеси протікали на фірмовому і галузевому рівнях і не були пов'язані з державним і міждержавним регулюванням.

Новий етап в розвитку інтеграційних процесів тут пов'язаний, перш за все, з формуванням *Північноамериканської зони вільної торгівлі* (НАФТА), основою якої стало підписання в 1998 р. Угоди про зону вільної торгівлі між США і Канадою. У 1992 р. подібна угода була підписана між США, Канадою і Мексикою і набула чинності з 1 січня 1994 р. Сьогодні вся територія Північної Америки є зоною вільної торгівлі, що сприяло розвитку, перш за все, внутрішньорегіональній торгівлі, обсяги якої становлять 47,9%.

Таблиця 19.6

Динаміка експорту країн НАФТА, млн.дол.

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Канада	316847	415259	449884	481992	520173	375120
Мексика	180124	230028	266833	289664	310307	245106
США	1077883	1292453	1470396	1663676	1846699	1561516
НАФТА	1574853	1937740	2187113	2435332	2677178	2181743

Джерело: *Handbook of statistics 2010. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506р.*

Серед *целей* створення НАФТА можна виділити:

- усунення митних обмежень у взаємній торгівлі;
- досягнення високого рівня інтеграції ринків товарів, капіталу, технологій і трудових ресурсів;
- досягнення повної незалежності від зовнішніх поставачань енергоресурсів;
- посилення конкурентоспроможності північноамериканського економічного центру порівняно із західноєвропейським і азійсько-тихоокеанським центрами.

Укладення Угоди про вільну торгівлю сприяло утворенню одного з найбільших і багатих ринків не лише в Північній Америці, але і в світі.

Специфічність цього ринку характеризується, перш за все тим, що це об'єднання лише трьох, але великих як за територією, населенням, так і за економічним потенціалом країн. Основою даного ринку є економіка світового лідера з конкурентоспроможності США. Велика частка зовнішньоторговельного обігу Канади і Мексики припадає саме на торгівлю з США. Розташований цей ринок на однаковій відстані від Західної Європи і від азійсько-тихоокеанського регіону. Крім того існує реальна можливість у майбутньому розширити цей ринок на Латинську Америку. Якщо порівняти суть основних положень Угоди про зону вільної торгівлі між США, Канадою і Мексикою з базовими документами, що регламентують діяльність Євросоюзу, то можна побачити, що в довгостроковій перспективі за основну мету ставиться формування єдиного континентального американського ринку.

Характерною особливістю північноамериканської інтеграційної моделі є асиметричність економічної взаємозалежності країн-членів NAFTA, зумовлена, з одного боку, слабкою інтеграційною взаємодією Канади і Мексики а, з іншого, – домінуючим становищем США. Кожна країна NAFTA має свої економічно обґрунтовані причини участі в об'єднанні. Провідна роль у розвитку північноамериканських інтеграційних процесів інтеграції належить США, для яких участь в даному угрупованні забезпечує: розширення безмитного ринку реалізації продукції; вихід через Мексику на економіку країн Латинської Америки; доступ до канадських і мексиканських економічних ресурсів; розвиток експорту аграрної, автомобільної і текстильної продукції.

Економіка Канади тісно пов'язана з економікою США, тому вииграш від участі в інтеграційному об'єднанні для неї пов'язаний, перш за все, з ліквідацією протекціоністських перешкод з боку законодавства США. Крім того, Канада має можливість збільшити товарообіг з Мексикою і отримати вихід через США і Мексику на ринки країн Латинської Америки. В цілому ж, підвищення комерційної активності приведе до зростання промислового виробництва, розширення меж зайнятості в Канаді.

NAFTA стала першою угодою, яка об'єднала в один інтеграційний блок на рівноправній основі дві високорозвинені держави і країну, що розвивається. Участь в подібному інтеграційному об'єднанні забезпечує для Мексики:

- великий приплив американського і канадського капіталу;
- можливість широкого виходу на раніше обмежені протекціоністським законодавством канадський і американський ринки;
- можливість кардинального поліпшення становища з вирішенням проблеми безробіття;

– прискорення розвитку мексиканської економіки в цілому.

Оцінюючи перспективи розвитку північноамериканської інтеграції, слід зазначити, що нині й південноамериканські країни прагнуть в майбутньому приєднатися до даного угруповання. В свою чергу і США всіяко підтримує дане прагнення. Лише у 2000-х роках вона підписала угоди про вільну торгівлю або веде відповідні переговори з 19 країнами або митними союзами. США – активна прихильниця створення Американської зони вільної торгівлі, яка б об'єднала всі країни Південної, Центральної і Північної Америки.

4.4 Економічна інтеграція в Латинській Америці

Інтеграційні процеси в Латинській Америці і Карибському басейні почалися більше сорока років тому. Останнім часом спостерігається активізація інтеграційних процесів між країнами даного регіону, чому сприяло зростання рівня економічного розвитку країн і посилення інтеграції на інших континентах. Ключовими особливостями латиноамериканського середовища розвитку інтеграційних процесів є наступні:

- наявність декількох інтеграційних блоків;
- майже всі країни мають безпосередній вихід до моря;
- багато є острівних країн;
- невелика різниця в основних мовах;
- більшість країн знаходяться в теплому кліматі;
- географічне сусідство з могутньою країною світу США;
- порівняно мала щільність населення.

Найбільш розвиненим інтеграційним угрупованням в регіоні є MERCOSUR – спільний ринок країн південного конуса, створений в 1991 р. Бразилією, Аргентиною, Уругваєм і Парагваєм. Тут зосереджено 45% населення Латинської Америки, понад 50% сукупного ВВП.

У 2006 р. до цієї угоди приєдналася і Венесуела. В даний час MERCOSUR є третім в світі інтеграційним об'єднанням після NAFTA і ЄС. До кінця 1990-х рр. зона вільної торгівлі в рамках MERCOSUR наблизилася до митного союзу (єдиний зовнішній тариф був встановлений для 85% товарів). Загальний обсяг експорту об'єднання у 2009 р. становив 217,6 млрд. дол., імпорт 185,8 млрд.дол. Частка внутрірегіонального експорту в даному угрупованні поступово зростає і становить сьогодні вже 15,1%.

Динаміка експорту країн MERCOSUR, млн.дол.

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Аргентина	31277	46986	54591	66142	82658	67019
Бразилія	64617	134577	157269	184603	228393	180723
Парагвай	1465	2311	2641	3779	5605	4400
Уругвай	3571	4716	5341	6322	8642	7579
MERCOSUR	100929	188589	219842	260846	325297	259721

Джерело: *Handbook of statistics 2010. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506p.*

Договором про створення MERCOSUR передбачалися: скасування всіх мит і тарифних обмежень у взаємній торгівлі між чотирма країнами, тобто створення зони вільної торгівлі в субрегіоні; вільний рух капіталів і робочої сили; впровадження єдиного зовнішнього тарифу і утворення митного союзу; координація політики в області промисловості, сільського господарства і у валютно-фінансовій сфері; уніфіковані правила функціонування вільних промислових зон; єдиний порядок походження товарів. Серед чинників, які стримують розвиток інтеграційної взаємодії в MERCOSUR, особливо слід виділити нерозвиненість транспортної інфраструктури, існуючі проблеми у сфері валютного регулювання, оподаткування трудового законодавства – в соціальній сфері.

Окрім MERCOSUR, в Латинській Америці діють ще 3 неповних митних союзи – Андське співтовариство (ANCOM), Карибське співтовариство (CARICOM) і Центральноамериканський спільний ринок (CACM), які також прагнуть створити спільний ринок.

До складу Андського співтовариства входять Болівія, Колумбія, Перу і Еквадор. Об'єднання країн передбачає поступово трансформувати цю організацію в систему Андської інтеграції. Митним союзом по суті є і Співдружність країн Карибського басейну (CARICOM), яка об'єднує острівні держави – Багамські острови, Барбадос, Домініка, Гренада, Гаїті, Тринідад, Тобаго, Ямайка та ін. Створений в 1973 році. Перспективні плани розвитку інтеграційного об'єднання передбачають вільне переміщення в регіоні товарів і капіталу, розробку єдиних тарифів, перегляд правил визначення походження товарів, гармонізацію інвестиційних правил, координацію політики розвитку торгівлі та бізнесу, координацію фінансової політики і створення кредитно-грошового союзу.

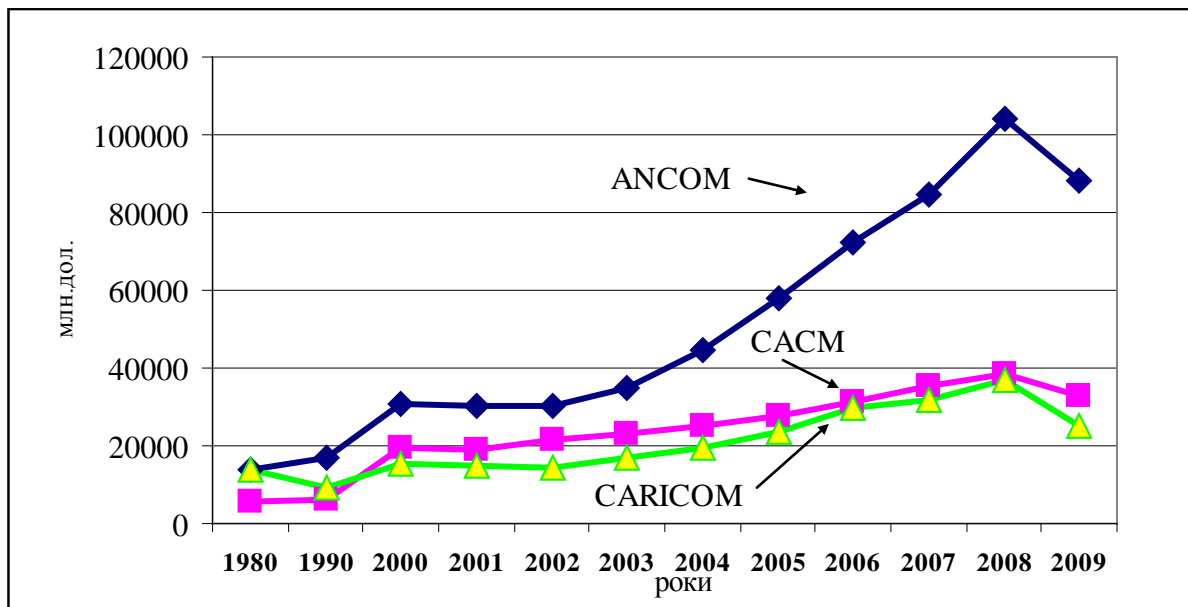

Рис. 19.4 Динаміка експорту окремих інтеграційних об'єднань країн Латинської Америки: ANCOM, CACM, CARICOM

Подібні плани розробляються в ще одному об'єднанні – Центральноамериканському спільному ринку (CACM), до якого входять Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Сальвадор. В рамках цього блоку країн сформована зона вільної торгівлі, передбачається ліквідація мит усередині блоку і введення обмежувачих митних тарифів відносно третіх країн, проте певні політичні і соціальні проблеми в цих країнах не дозволили їм досягти таких успіхів в інтеграції, як в MERCOSUR. Проте якщо MERCOSUR і ANDEAN розвиваються досить динамічно, то CARICOM і CACM активізували інтеграційні зусилля лише в останні декілька років. З метою розвитку інтеграційної взаємодії країн Латинської Америки в 1980 р. було створено Латиноамериканську інтеграційну асоціацію (LAIA), до складу якої входять Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Куба, Еквадор, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай та Венесуела.

4.5 Особливості економічної інтеграції країн Азії

Особливістю інтеграційних процесів в Азіатсько-тихоокеанському регіоні є формування субрегіональних об'єднань країн, ступінь інтегрованості всередині яких дуже різна і має свою специфіку. До особливостей даного регіону, які впливають на характер розвитку інтеграційних процесів, слід віднести:

- значні територіальні розміри;
- істотну диференціацію в рівнях соціально-економічного розвитку країн регіону;

- високу чисельність і щільність населення;
- відмінності в політичній, соціокультурній сферах.

Розвиток інтеграційних процесів в азіатсько-тихоокеанському регіоні ґрунтується на принципах відкритого регіоналізму, суть якого полягає в тому, що розвиток коопераційних зв'язків і зняття обмежень на рух товарів, трудових ресурсів і капіталу всередині даного регіону поєднується з дотриманням принципів ГАТТ/СОТ, відмовою від протекціонізму відносно інших країн, стимулюванням розвитку в позарегіональних економічних зв'язках.

Порівняно давно в Азії існує торговельно-економічне об'єднання – Асоціація країн Південно-східної Азії (ASEAN), яка була створена в 1967 році з метою налагодження взаємних економічних, соціальних і культурних зв'язків, подолання економічного відставання, координації програм економічного розвитку країн-членів Асоціації. До складу ASEAN входять: Бруней, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, В'єтнам, М'янма, Камбоджа і Лаос.

Істотним чинником розвитку інтеграційних процесів у даному регіоні стають настрої, що посилюються, на користь азіатської солідарності, пошуку загальноазіатських цінностей. У зв'язку з цим в регіоні були розроблені три головні напрями регіональної інтеграції на базі і в рамках ASEAN. Згідно з першим напрямом (ринковим), перевага віддається зоні вільної торгівлі через поетапне зниження тарифів у взаємній торгівлі з тим, щоб у результаті, відповідно до теорії порівняльних переваг, і для найбільш ефективного використання ресурсів забезпечити повну свободу розміщення виробництва в країнах Асоціації. Головною особливістю другого напрямку є поєднання вибіркової торговельної лібералізації з використанням деяких форм державного регулювання. Цей шлях відстоювався прихильниками «цілеспрямовано регульованої індустріалізації». Така стратегія спирається на загальнорегіональну промислову співпрацю, узгодження планів розвитку країн ASEAN на міжнародному рівні, реалізацію спільних проектів і підкріплюється адміністративними і політичними заходами. Прихильники третього напрямку пропонують реалізацію окремих проектів регіонального масштабу і виступають проти комплексних схем господарювання. Провідна роль в розвитку регіональної інтеграції відводиться приватному сектору, тому обґрунтовувалося створення умов для сприятливого зростання крупних багатонаціональних компаній.

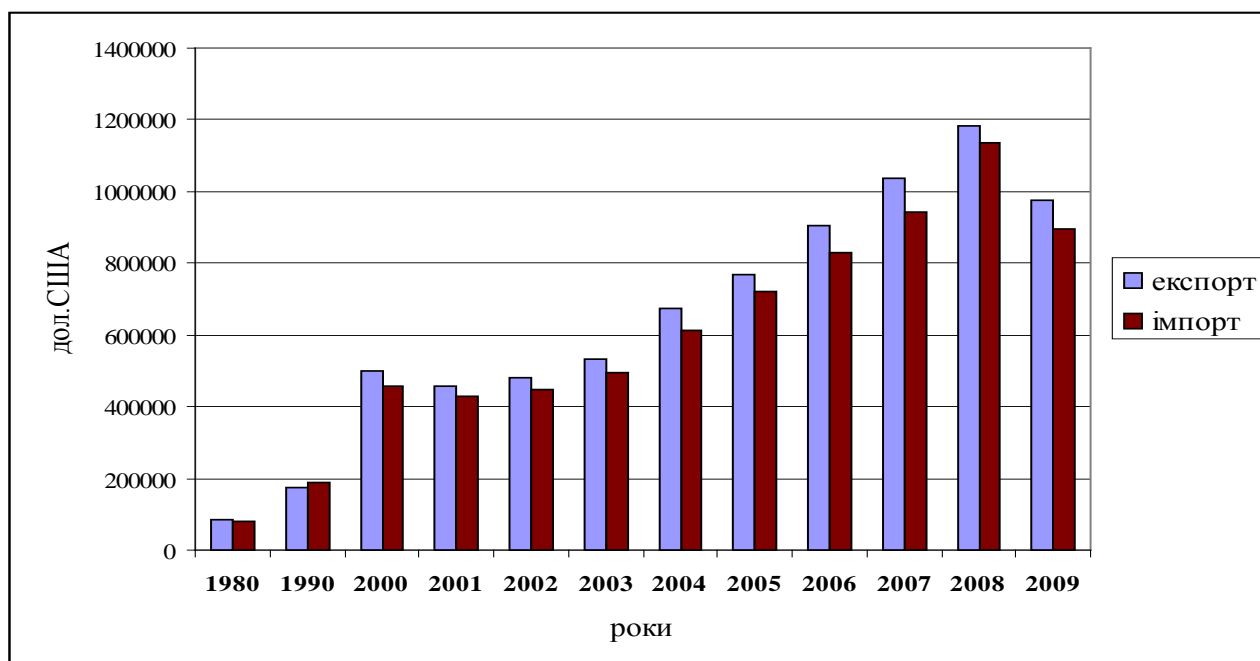

Рис. 19.5 Динаміка зовнішньої торгівлі ASEAN

У 1992 р. учасники ASEAN поставили перед собою завдання створити зону регіональної вільної торгівлі шляхом поетапного зниження тарифів усередині неї. На даному етапі члени асоціації ще не прийшли до створення зони вільної торгівлі, але вони вже налагодили співпрацю в області зниження тарифів. З точки зору перспектив розширення ASEAN важливе значення має підписана в листопаді 2004 р. угода про створення протягом десяти років зони вільної торгівлі ASEAN – Китай, яка охоплюватиме понад 1,8 млрд. населення з ВВП в 2 трлн. дол. і торгівельним обігом 1,2 трлн. дол.

Поступово розвиваються інтеграційні зв'язки ASEAN з Південною Кореєю і Японією. У грудні 2005 р. відбувся перший східноазіатський саміт у форматі ASEAN + з можливим приєднанням до нього в майбутньому Індії, Австралії, Нової Зеландії і Росії. Вже підписана угода з Індією про створення до 2012 р. зони вільної торгівлі. Почата робота над проектом створення Східноазіатської зони вільної торгівлі (ASEAN з Китаєм, Японією і Південною Кореєю). Учасники нового угруповання повинні забезпечити її відкритість, насамперед, по відношенню до США.

Істотний вплив на економічну ситуацію в азіатсько-тихоокеанському регіоні має Міжурядовий форум *Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво* (АРЕС), що охоплює широке коло галузей і сфер діяльності і має міжрегіональний характер утворення, оскільки до його складу увійшли 21 держава з різних регіонів світу. Даний форум фактично перетворився на механізм добровільного вироблення і вживання регіональних правил ведення торгівлі і інвестиційної діяльності. Стратегічна мета об'єднання – формування до 2020 р. системи вільної і

відкритої торгівлі і інвестицій в регіоні. Учасниками даного об'єднання є 21 країна світу: 5 країн Америки (Канада, США, Мексика, Перу, Чилі), 13 країн і територій Азії (Бруней, В'єтнам, Індонезія, КНР, Малайзія, Папуа-Нова Гвінея, Республіка Корея, Сінгапур, Гонконг, Тайвань, Таїланд, Філіппіни, Японія), а також Росія, Австралія і Нова Зеландія. Такий різний склад учасників породжує сильну суперечність інтересів, що позначається на ефективності діяльності організації. Тому створення зони вільної торгівлі в рамках даного об'єднання багато в чому залежатиме від позицій і пріоритетів США, Японії і Китаю, залучених також до інших інтеграційних процесів, у тому числі і альтернативних.

Таким чином, сьогодні в азійсько-тихоокеанському регіоні можна виділити три основні центри, від яких залежатиме механізм внутрішньорегіональної співпраці: Японія – Китай – нові індустріальні країни – ASEAN.

Розвиток міждержавного економічного співробітництва на шляху до інтеграції відбувається і в інших регіонах Азії. Так, в 1981 р. на Середньому Сході виник і функціонує до теперішнього часу Рада із співпраці арабських держав Персидської затоки, що об'єднав ключові нафтовидобувні країни – Саудівську Аравію, Бахрейн, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати і Оман. У 1992 р. було оголошено про створення Організації економічного співробітництва і розвитку центральноазійських держав, ініціаторами якої стали Іран, Пакистан і Туреччина. В основі формування даних торговельно-економічних угруповань все частіше лежить спільність релігійних світоглядів, історичних і культурних традицій. У червні 1997 р. в Стамбулі на зустрічі представників країн різних регіонів: Туреччини, Ірану, Індонезії, Пакистану, Бангладеш, Малайзії, Єгипту і Нігерії було вирішено створити «мусульманську вісімку» з метою торговельної, валютно-фінансової і науково-технічної співпраці.

4.6 Інтеграційні взаємозв'язки країн Африки

Інтеграційні процеси на африканському континенті почалися в 1960-і роки в період отримання країнами політичної незалежності. Тут створена велика кількість субрегіональних угруповань, які охопили майже всі країни континенту. В даний час більшість африканських країн одночасно входять до складу двох і більше угруповань, проте їх ефективність досить низька. Істотними чинниками, які стримують розвиток інтеграційної взаємодії африканських держав, є вкрай низький рівень їх розвитку, політична нестабільність. Свідченням цього є надто низький рівень економічної взаємозалежності і взаємодоповнюваності учасників інтеграційних об'єднань. Країни Африки прагнуть активізувати

регіональну співпрацю, у тому числі під впливом інтеграційних процесів, що динамічно розвиваються, на інших континентах і продовжують пошук його адекватної моделі. Проте низький рівень економічного розвитку країн континенту перешкоджає наповненню інтеграційної співпраці реальним змістом.

У травні 1994 р. набрала чинності Угода про поетапне створення *Африканського Економічного Співтовариства*, яка включає шість етапів протягом 34 років. Спочатку основну увагу планується приділити вже існуючим субрегіональним угрупованням (*Економічному співтовариству держав Західної Африки, Митному і економічному союзу Центральної Африки* та ін.), забезпечити їх зміцнення, скоординувати їх діяльність. Даний процес формування Співтовариства може дати поштовх модернізації і уніфікації структур економічної взаємодії країн Африки, збільшити інтенсивність їх співпраці, що зрештою повинне привести до розширення африканських ринків.

У Західній Африці найбільш помітна деяка активізація діяльності *Економічного співтовариства держав Західної Африки*, створеного в 1975 р. У його склад входять 19 держав. Основні зусилля співтовариства направлені на ліквідацію внутрішніх тарифів і встановлення єдиного зовнішнього тарифу, що сприяє перетворенню об'єднання на митний союз. Проте підвищенню ефективності співтовариства неабиякою мірою перешкоджає суперництво між франкомовними і англomовними країнами субрегіону і їх тісніша, ніж в інших регіонах, прихильність до колишніх метрополій, а також внутрішні проблеми в державах.

У Центральній Африці розвивається *Митний і економічний союз Центральної Африки*, що з'явився в 1964 р., який має в своєму складі шість країн. За тридцять років існування союзу внутрішньорегіональна торгівля зросла в 25 разів, був введений єдиний зовнішній митний тариф. На початку 1980-х років членами даного об'єднання була зроблена спроба створення єдиної інтеграційної організації за участю двох східноафриканських країн (Бурунді, Руанда), що раніше намагалися разом із Конго налагодити взаємну співпрацю в рамках *Економічного співтовариства країн Великих озер*. У 1980–1981 рр. послідовно створюються дві широкі коопераційні освіти – *Конференція з координації економічного розвитку держав півдня Африки* і *Зона преференційної торгівлі країн Південно-східної і Південної Африки*, до складу яких увійшла велика частина країн субрегіону. Просторові кордони обох об'єднань частково захопили Південну (Ботсвана, Лесото, Свазіленд) і Центральну (Ангола) Африку. До проблем розвитку даних економічних угруповань, як в інших африканських об'єднаннях, слід віднести різний рівень економічного розвитку країн, однорідність і слабку диверсифікацію кожної з національних економік, нерозвиненість інфраструктури, політичну нестабільність у ряді країн. Існують в Африці й

інші інтеграційні угруповання, але вони не набрали ще сили. Процес інтеграції в Африці поглиблюється, хоча йому властиві нерівномірність і невизначеність, у тому числі із-за складнощів у реалізації домовленості, участі окремих країн в багатьох об'єднаннях одночасно.

Контрольні питання і завдання

1. Поясніть основні умови розвитку міжнародної економічної інтеграції.
2. Охарактеризуйте основні чинники міжнародної економічної інтеграції.
3. Назвіть основні цілі, які ставить перед собою інтеграційне об'єднання. Наведіть приклади.
4. Дайте характеристику основних форм розвитку регіональної економічної інтеграції.
5. Які основні ефекти і наслідки розвитку міжнародної економічної інтеграції?
6. Поясніть, як розвиваються процеси регіональної економічної інтеграції в сучасних умовах. Наведіть приклади.

Тема 20. Європейська економічна інтеграція

1. Умови розвитку європейських інтеграційних процесів

Процес найбільшого зближення, взаємопереплетення національних економік, спрямованих на утворення єдиного господарського комплексу в рамках угруповань, знайшов вираження в Європейському союзі (ЄС) – найрозвиненішому регіональному інтеграційному угрупованні не тільки серед країн Західної Європи, але і в світі.

Розвитку європейських інтеграційних процесів сприяли певні передумови. До внутрішніх факторів європейської інтеграції слід віднести наступні: порівнянню маленьку територію Європи, а звідси і близькість країн; обмеженість ресурсів; розвиток транспортних можливостей; тяжіння до розширення ринку з боку національних підприємств; взаємопроникнення капіталу. Розвитку інтеграційних процесів в Європі сприяли також і зовнішні фактори: конкурентний вплив з боку економіки США, а пізніше й азійсько-тихоокеанського регіону на чолі з економікою Японії; політичне протистояння (особливо з соціалістичним табором); розпад колоніальної системи вплинув на розвиток нових зв'язків європейських країн одне з одною.

У 1951 році Бельгія, ФРН, Франція, Італія, Люксембург і Нідерланди підписали Угоду, що затверджувала Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Підписана угода стала логічним продовженням планів, розроблених Робертом Шуманом і Жаном Моне для Франції і Німеччини і припускаючих спільну координацію всього вироблення вугілля і сталі в рамках організації, до якої могла б увійти будь-яка з країн Європи.

У червні 1955 року міністри закордонних справ шести країн-засновниць ЄОВС виступили з ініціативою «створення об'єднаної Європи». Був сформований Комітет (на чолі з Міністром закордонних справ Бельгії Полем-Анрі Спадком), на який була покладена відповідальність продумати кроки подальшої інтеграції. У 1956 році Комітет закінчив свою роботу, і його звіт ліг в основу переговорів, результатом яких з'явилися Угоди, що затверджують Європейське Співтовариство з атомної енергії (Євратом) і Європейське економічне Співтовариство (ЄЕС), які були підписані в березні 1957 року і набули чинності 1 січня 1958 року. Основними положеннями Римської угоди було визначено наступні:

- створення зони вільної торгівлі серед країн-учасниць приведе до значного зменшення тарифів, квот і інших торгових обмежень;

- обмеження в розповсюдженні робочої сили, капіталу і промислових підприємств будуть усунені;
- ухвалення загальних положень сільськогосподарської політики;
- створення умов і механізмів для інвестицій капіталу з розвиненіших країн в менш розвинені;
- створення митного союзу, уніфікація тарифних планів, застосованих для імпорту з країн, що не входять до союзу.

Формування ЄЕС було пов'язане з необхідністю підвищення економічної стабільності і життєвого рівня європейських народів. Угода про ЄЕС визначила послідовність заходів для досягнення цієї мети:

1. Відміну митного збору, імпортних і експортних кількісних обмежень на шляху руху товарів усередині співтовариства;
2. Введення загального митного тарифу і єдиної торгової політики відносно третіх країн;
3. Вільний рух факторів виробництва, свободу створення філій на території ЄЕС і вільну торгівлю послугами між країнами-учасницями;
4. Проведення загальної аграрної і транспортної політики;
5. Створення умов конкуренції усередині співтовариства;
6. Координацію і поступове зближення економічних політик країн-учасниць;
7. Вирівнювання внутрішньодержавних правових норм, що мають значення для спільного ринку.

Ідея створення єдиного економічного співтовариства одержала відповідну підтримку в кожній країні-учасниці. Франція, Бельгія, Німеччина у значній мірі залежали від зовнішньої торгівлі і стану експортних ринків, тому ідея загального ринкового простору була дуже привабливою з економічної точки зору для кожної з країн. Створивши ЄЕС країнам вдалося певною мірою забезпечити свій національний ринок, якому тепер не загрожувала небезпека залежності від зовнішньої торгівлі. Доступ до великої торгової зони Європи відкрив нові можливості не тільки для розвитку сталеливарної і вугільної промисловості, але і для сільського господарства в цих країнах, для створення і розвитку нових галузей промисловості. Італія, Нідерланди і Люксембург й до сьогодні почали активно розвивати свою промисловість, і Європейський внутрішній ринок давав їм унікальну можливість до зростання. Європейська інтеграція дозволила країнам-учасницям захистити як політичні, так і економічні і соціальні інтереси, що послужило поштовхом для подальшого розвитку західноєвропейської інтеграції і подальшого розширення інтеграційного об'єднання.

Ще перед тим, як Угоди щодо Європейського об'єднання вугілля та сталі набули чинності, уряд Великобританії запропонував свій підхід до розвитку Європейської економічної інтеграції, який полягав у створенні Європейської вільної торговельної зони, яка б не вимагала ніяких поступок з боку національного суверенітету. Тарифи між країнами-учасницями були б скасовані, а по відношенню до інших країн існувала б повна свобода дій. Проте ця ініціатива не була прийнята рештою – шістьма країнами-учасницями ЄОВС.

У серпні 1961 року Великобританія офіційно заявила про своє бажання вступити до Співтовариства. Данія й Ірландія наслідували її приклад в 1973 році. Основним фактором, який вплинув на вступ Данії і Ірландії до Співтовариства, була перспектива вільного доступу на єдиний ринок, поліпшення умов торгівлі, збільшення рівня добробуту. Після успішного проведення референдумів в Ірландії і Данії і ратифікації угод національними парламентами, Великобританія, Данія і Ірландія в 1973 році увійшли до Співтовариства. У 1961 році офіційно заявила про своє бажання вступити до Співтовариства також і Норвегія, проте на національному референдумі проти входження до Співтовариства проголосувало 53,49 %.

Греція після повернення демократичного уряду заявила про своє бажання увійти до Співтовариства в 1975 році, оскільки бачила в цьому для себе шлях стабілізації знову встановленої демократії, а також збільшення свого впливу на міжнародній арені. З економічної точки зору членство в Співтоваристві могло б допомогти модернізувати грецьке сільське господарство і промисловість. У 1981 році Греція стала 10-м членом Співтовариства.

Приєднання Іспанії і Португалії викликало ряд труднощів, але всі вони були вирішені на переговорах, і після підписання відповідних Угод і ратифікації всіма 12-ма національними парламентами, Іспанія і Португалія стали членами Співтовариства в 1986 році. Для Іспанії і Португалії членство в Співтоваристві розглядалося, як можливість підвищити конкурентоспроможність своїх економік, активізувати інвестиційну діяльність. Планувалося, що участь в регіональних програмах також сприятиме вирівнюванню рівня життя у всіх регіонах в цих країнах.

У 1994 році успішно завершилися переговори щодо приєднання до Співтовариства Австрії, Фінляндії, Швеції і Норвегії. Рішення Австрії, Фінляндії, Швеції про членство в Співтоваристві було продиктовано економічними і торговими інтересами. Формування єдиного ринкового простору розглядалося як новий етап в розвитку країн. Відносини між Швецією, Фінляндією і Європейським Співтовариством завжди були складними внаслідок традиційного нейтралітету. Проте загострення становища в Східній Європі на початку 1990-х, зміна географічних кордонів

Європи привели до перегляду питання членства в інтеграційному об'єднанні цих країн. Влітку і восени 1994 року в цих країнах було проведено референдуми, які в Австрії, Фінляндії і Швеції завершилися на користь приєднання, тоді як в Норвегії знову проголосували проти членства, як і в 1972 році, більшістю в 52,4%. З приєднанням Австрії, Фінляндії і Швеції кількість країн-учасниць досягла 15.

Демократичні перетворення в постсоціалістичних країнах Східної Європи відкрили нові перспективи для розширення Європейського співтовариства. Заяви про членство зробили також Туреччина (1987 р.), Кіпр і Мальта (1990 р.) та Швейцарія (1992 р.). У 2004 році відбулося найбільше розширення Європейського співтовариства. В результаті референдумів, проведених в колишніх соціалістичних країнах, більшість населення підтримала ідею вступу: Словаччина – 92%, Литва – 90%, Словенія – 90%, Угорщина – 84%, Чехія – 77%, Польща – 77%, Естонія – 67%, Латвія – 67%, Мальта – 54%. З 1 травня 2004 року повноправними членами Європейського союзу стали 10 країн – Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Словаччина, Словенія, Польща, Чехія і Естонія. З їх вступом кількість країн ЄС зросла до 25 країн, територія Союзу збільшилася на чверть, обсяг економіки – на 5%, населення - на 20%. У 2007 році до ЄС приєдналася Болгарія і Румунія.

Таблиця 20.1

Результати поетапного розширення ЄС

Рік	Етапи розширення ЄС	Приріст населення ЄС, %	Приріст ВВП ЄС %
1957	ЄС-6 (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія, ФРН, Франція)	-	-
1973	Розширення ЄС з 6 до 9 країн (Великобританія, Данія, Ірландія)	+30,7	+24,5
1981	Розширення ЄС з 9 до 10 країн (Греція)	+3,5	+1,8
1986	Розширення ЄС з 10 до 12 країн (Іспанія, Португалія)	+16,7	+8,4
1995	Розширення ЄС з 12 до 15 країн (Австрія, Фінляндія, Швеція)	+7,6	+7,6
2004	Розширення ЄС з 15 до 25 країн на схід (Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Естонія) останні (Кіпр, Мальта)	+25,0 +0,3	+4,1 +0,2
2007	Розширення ЄС з 25 до 27 країн (Румунія, Болгарія)	+0,4	+5,7

Новий ЄС стає найбільшим по населенню єдиним ринком у світі і відстає по обсягам економіки лише від Північноамериканської зони вільної

торгівлі, яка об'єднує США, Канаду і Мексику. Сьогодні в країнах ЄС проживають 502,1 млн. мешканців, що на 64% більше, ніж в США. ВВП ЄС в 2009 році становив 16429,6 млрд. дол. (для порівняння в США – 13800,6 млрд. дол., в Японії – 5092,7 млрд. дол.).

Таблиця 20.2

Динаміка ВВП в ЄС та деяких країнах світу, тис.дол.

	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
ЄС	7257395	8482487	13760660	14651538	16916605	18332798	16429631
США	5789487	9834008	12450257	13205402	13834863	14194183	13800632
Японія	3018271	4667449	4552188	4362580	4380378	4910692	5092663
Китай	404494	1192836	2302719	2779871	3460288	4327024	4699911

Джерело: www.ec.europa.eu/eurostat

ЄС є найпотужнішим експортером та імпортером товарів та послуг в світовому господарстві. Найбільший внесок в експорт ЄС забезпечують Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Нідерланди. Основними торговельними партнерами ЄС виступають США, Російська Федерація, Китай, Туреччина, Японія. В структурі експорту ЄС домінують вироби машинобудівельної продукції (рис.20.1), на яку припадає 43,5% загального експорту об'єднання.

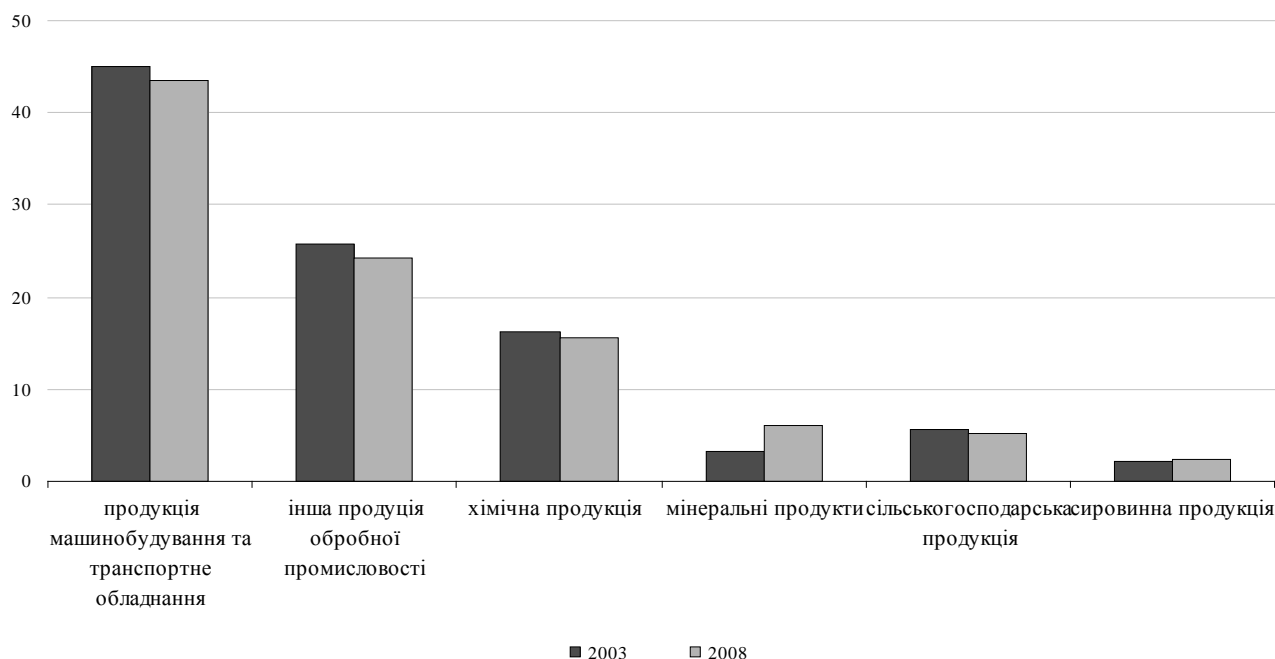

Рис. 20.1 Товарна структура експорту ЄС

Останнє розширення Євросоюзу було продиктоване швидше політичними, ніж економічними міркуваннями. Так, в 2004 р. і в 2007 р. до ЄС вперше вступили держави з дуже істотним відставанням в рівні економічного і соціального розвитку. В результаті в Європейському Союзі все інтенсивніше йдуть процеси диференціації, зростає його неоднорідність, ускладнюється задача підтримки єдиного темпу інтеграції, ускладнюється процес ухвалення рішень і розробки єдиного курсу, що створює ризик виникнення відцентрових тенденцій в розвитку даного інтеграційного об'єднання. На даний момент Євросоюз припинив своє подальше розширення до рішення питання про ухвалення Конституції ЄС, покликаної стати основоположним документом у області регулювання діяльності Європейського Союзу, в процесі ратифікації якої виникли серйозні ускладнення.

Розвиток інтеграційної взаємодії держав-членів ЄС пройшов декілька етапів. **Етап зони вільної торгівлі (1958-1966 рр.)** характеризувався тим, що були досягнуті угоди про скасування митного збору та різних кількісних обмежень у внутрішньорегіональній торгівлі товарами між державами-членами ЄЕС. Крім того був введений загальний митний тариф і почала реалізовуватися єдина торгова політика відносно третіх країн. З 1962 р. набула чинності єдина сільськогосподарська політика.

На **етапі митного союзу (1968-1986 рр.)** відбувається подальше розширення сфери діяльності європейського інтеграційного угруповання. Так, цілеспрямована аграрна політика доповнюється єдиною політикою у сфері охорони навколишнього середовища й у області досліджень і технологічного розвитку, формуються основи для розвитку інтеграції у валютно-фінансовій сфері.

На **етапі спільного ринку (1987-1992 рр.)** на основі Єдиного Європейського акту, а також підписаного в 1985 р. документа про програму створення внутрішнього ринку країн ЄС, ліквідуються останні бар'єри на шляху пересування товарів і факторів виробництва. Були досягнуті «4 свободи» – вільне переміщення усередині ЄС товарів, послуг, капіталу і робочої сили. У цей же період країни ЄС перейшли до проведення єдиної політики в окремих галузях: енергетиці, транспорті, питаннях соціального і регіонального розвитку.

Етап економічного і валютного союзу (з 1993 р.) характеризується посиленням економічної і політичної інтеграції, розвитком єдиного валютного ринку, посилення внутрішньорегіональних торговельно-економічних зв'язків.

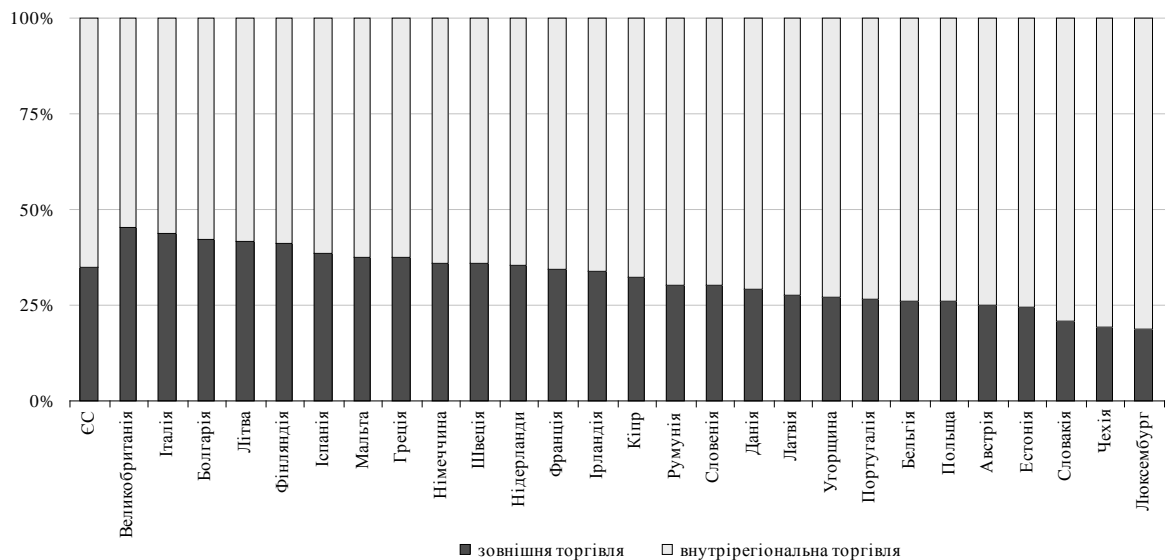

Рис. 20.2 Частка внутрішньорегіональної торгівлі в країнах ЄС, % (2008 р.)

Особливу роль у розвитку інтеграційних процесів в Європі зіграла *Маастрихтська угода*, яка була підписаний 27 лютого в місті Маастріхт (Нідерланди) і набула чинності 1 листопада 1993 року. Згідно з прийнятою угодою було встановлено єдине європейське громадянство; сформовано політичний союз (його основними задачами стали розробка єдиної зовнішньої політики, загальної політики в області внутрішніх справ і правосуддя); встановлено економічний і валютний союз. Результатом договору було введення євро – єдиної європейської валюти і встановлення трьох основ союзу:

- економіки і соціальної політики;
- міжнародних відносин і безпеки;
- правосуддя і внутрішніх справ.

Країни, що підписали Маастрихтську угоду, схвалили п'ять критеріїв, які повинні задовольняти країни, що вступають до Європейського валютного союзу:

1. Дефіцит державного бюджету не повинен перевищувати 3 % ВВП.
2. Державний борг повинен бути менше 60 % ВВП.

3. Держава повинна на протязі двох років брати участь в механізмі валютних курсів і підтримувати курс національної валюти в заданому діапазоні.

4. Рівень інфляції не повинен перевищувати 1,5 % середнього значення трьох країн - учасниць Євросоюзу з найстабільнішими цінами.

5. Довгострокові відсоткові ставки по державних облігаціях не повинні перевищувати більш ніж на 2 % середнє значення відповідних ставок в країнах з найнижчою інфляцією.

Згідно з Маастрихтською угодою інтеграційне об'єднання стало називатися Європейським Союзом. Реалізуюючи Маастрихтську угоду, в 1999 р. в ЄС почався поступовий перехід на нову єдину грошову одиницю (євро) і був створений єдиний центр формування валютної і грошово-кредитної політики. Готівковий євро було впроваджено в обіг шляхом безкоштовного обміну старих грошових знаків країн євросони на нові по фіксованим курсам обміну, встановленим 31 грудня 1998г. напередодні введення євро в безготівковий обіг.

У 1993 році на засіданні Європейської Ради в Копенгагені були прийняті *Копенгагські критерії* вступу країн до Європейського союзу згідно з якими в державі, що претендує на членство в ЄС, повинні дотримуватися демократичних принципів свободи і поваги прав людини, а також принципу правової держави. Також в країні мала бути наявною конкурентоспроможна ринкова економіка, а суспільством мали визнаватися загальні правила і стандарти ЄС, включаючи прихильність до цілей політичного, економічного і валютного союзу. Розвиток інтеграційних процесів в Європі сприяв економічному і соціальному прогресу в європейських країнах, його збалансованості і стійкості; поглиблюється торгівельна інтеграція; розвивається тісна співпраця у сфері юстиції і внутрішніх справ.

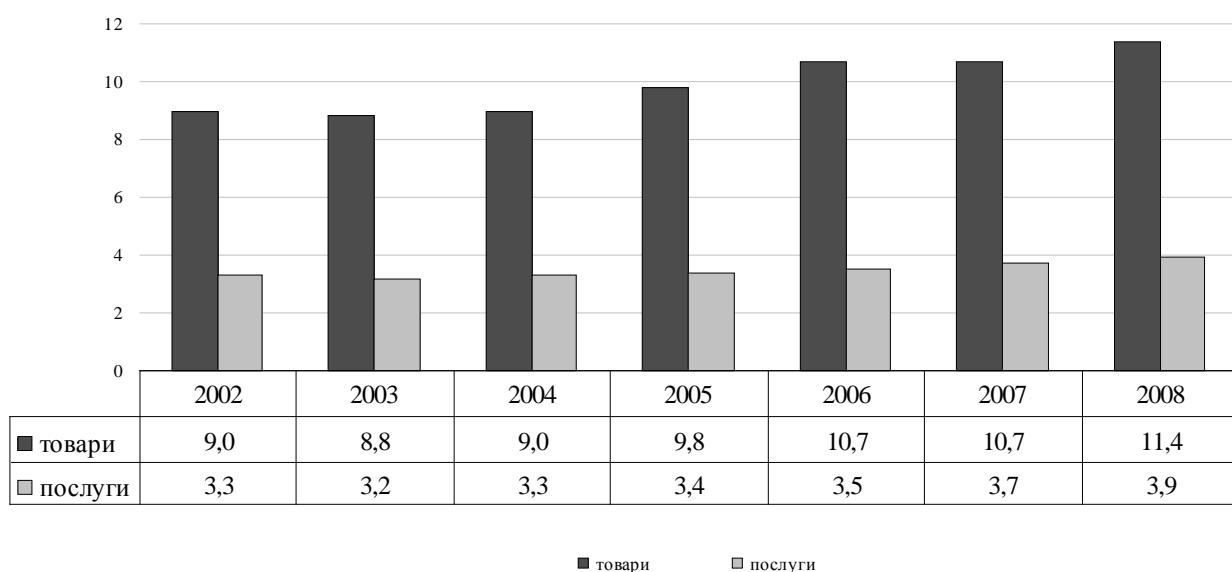

Рис. 20.3 Розвиток торгівельної інтеграції ЄС (% до ВВП)

Затверджений статус ЄС на міжнародній арені посилив захист прав та інтересів громадян країн-членів ЄС. 13 грудня 2007 року лідери 27 країн-членів ЄС підписали нову угоду ЄС, яка одержала назву *Лісабонська угода*, відповідно до якої було внесено зміни в Угоду про Європейський Союз, підписану в 1992 році в Маастріхте, і Угоду про створення Європейської Співдружності, підписану в 1957 році в Римі. Нова угода була ухвалена замість Конституції ЄС, яку не вдалося прийняти через провал її ратифікації на референдумах у Франції і Нідерландах в 2005 році. Лісабонською угодою передбачається, зокрема, посилення ролі національних парламентів, зміна системи підрахунку голосів у Раді міністрів ЄС, створення посади Верховного представника Союзу з закордонних справ і політики безпеки, який повинен у той же час бути віце-президентом Єврокомісії. Угодою скорочується кількість депутатів Європарламенту з 785 до 750, посилюється роль Президента Єврокомісії, Рада ЄС перетвориться на інститут, створюється посада Президента ЄС, крім того змінюється система 6-місячного президентства в Радах міністрів ЄС. Лісабонська угода повинна бути ратифікована всіма членами ЄС до кінця 2008 року. Згідно з Лісабонською стратегією розвитку ЄС передбачається створення вже до 2010 р. найбільш конкурентоспроможної і динамічної економіки в світі, заснованої на передових знаннях при збереженні західноєвропейських цінностей, забезпеченні гармонійності економічного розвитку і підвищенні соціальної згуртованості суспільства.

2. Формування інституційної системи ЄС

Європейський Союз є найзрілішим інтеграційним об'єднанням у світі, модель формування якого певною мірою є еталоном розвитку міжнародної економічної інтеграції. Особливістю європейської інтеграційної моделі є свідомо відмова країн-учасниць ЄС від частини національного суверенітету на користь наднаціонального регулювання. У середині 1967 року практично сформувалася інституційна і організаційна структура європейського співтовариства, яка представлена міждержавними органами управління ЄС і включає законодавчу, виконавчу і судову владу. Європейська Рада, Рада міністрів і Європейська комісія формують систему виконавчих органів ЄС.

Європейська рада (Єврорада) – заснована в 1974 р., а з 1986 р. її статус був офіційно закріплений в Єдиному європейському акті. До її складу входять глави держав і урядів країн-членів ЄС, а також голова Європейської комісії. За регламентом Європейська рада засідає двічі в рік, а фактично – чотири рази на рік (по дві зустрічі на кожне піврічне головування країни-члена). Європейська рада визначає основні політичні аспекти функціонування ЄС, обговорює і вирішує питання принципового характеру,

визначає загальні політичні принципи розвитку об'єднання, тобто має статус форуму політичної співпраці країн - членів ЄС. До її складу входять глави держав і урядів країн - членів ЄС, міністри закордонних справ, голова Комісії ЄС. Вони збираються для обговорення широкого кола політичних питань, а відповідні рішення ухвалюються на основі консенсусу.

Рада Міністрів – орган ЄС, що складається з міністрів держав-членів, забезпечує участь держав, що входять до ЄС, прийнятті рішень з реалізації єдиної політики об'єднання. Рада володіє правом прийняття рішень, забезпечує координацію загальної економічної політики держав-членів, здійснює загальне керівництво бюджетом (разом з Парламентом), укладає міжнародні угоди. Формується Рада Міністрів з представників держав-членів ЄС у ранзі міністрів національних урядів. В рамках даної Ради функціонують ради з сільського господарства, фінансів, освіти, загальних проблем і закордонних справ. Фактично існує понад 25 різних галузевих Рад. Голоси різних країн в Раді зважені за її економічною потужністю, рішення ухвалюються відповідною більшістю. Рішення, що приймаються Радою Міністрів, є обов'язковими для країн-членів ЄС і знаходять своє віддзеркалення в національному законодавстві.

Європейська комісія (до проголошення Євросоюзу в 1994 р. – Комісія Європейських співтовариств) – відноситься до гілки виконавчої влади ЄС, яка забезпечує реалізацію і практичне впровадження угод, виступає із законодавчими ініціативами. Сфера діяльності Єврокомісії вельми обширна і різноманітна. Комісії належить право законодавчої ініціативи: вона розробляє законодавчі пропозиції і направляє їх до Ради, контролює подальший процес законотворчості; стежить за застосуванням законодавчих актів, прийнятих Радою. У випадках порушень може удатися до санкцій, наприклад, передати справу до Суду. Комісія здійснює контроль за дотриманням угод митного режиму, діяльністю аграрного ринку, податкової політики тощо. Вона виконує ще цілий ряд функцій, зокрема управління і фінансування з фондів, що знаходяться в її розпорядженні (соціального, регіонального, аграрного). Комісія самостійно веде переговори з третіми країнами, саме їй належить право розпоряджатися загальним бюджетом. Європейська комісія виконує дипломатичні функції ЄС за кордоном. Одним з найважливіших напрямів її діяльності є приведення у відповідність національних законодавств, стандартів і норм. Комісія складається з 20 членів і голови, що призначається з відомих урядів країн-учасниць і схвалюється Європейським парламентом. Рішення приймаються простою більшістю голосів. Члени Комісії незалежні від своїх урядів і контролюються Європарламентом.

Європейський парламент є законодавчим і представницьким органом ЄС. Він бере участь в законодавчому процесі ЄС, контролює діяльність Європейської комісії, взаємодіє з Радою Міністрів. Парламент наділений

значними повноваженнями: він затверджує бюджет, укладає міждержавні угоди; схвалює або вносить поправки до правових актів, що приймаються, і бюджету ЄС, контролює діяльність Комісії ЄС і може зажадати відставки всіх її членів шляхом винесення вотуму недовіри. Парламенту відведена провідна роль при призначенні голови і членів Комісії. Парламент контролює діяльність Ради за допомогою розгляду програм і звітів головної в Раді держави-члена. Римська угода 1957 р. відводила Парламенту виключно консультативну роль. З часом його повноваження були значно розширені. Сучасний процес законотворчості в ЄС передбачає участь Європарламенту в законодавчому процесі через обов'язкові процедури взаємодії Комісії і Ради з Парламентом. Існують три основні процедури: консультації, спільне прийняття рішень, узгодження.

Впродовж 90-х років минулого століття і на початку нинішнього століття спостерігається процес зміцнення позицій наднаціональних органів Європейського Союзу, перш за все Європейського парламенту і Європейської комісії. Правові норми і відповідні документи, що приймаються вищезгаданими органами ЄС, можуть мати одну з наступних форм:

- *ухвали* – обов'язкові до виконання всіма країнами-членами розпорядження органів ЄС; аналог національним законам;

- *директиви* – обов'язкові до виконання країнами-членами розпорядження органів ЄС, проте форми і способи включення цих розпоряджень в національне законодавство віддаються на розсуд країн-членів;

- *рішення* – розпорядження органів ЄС, обов'язкові тільки для тих країн, підприємств або навіть приватних осіб, яким вони адресовані;

- *рекомендації* – розпорядження органів ЄС, що не носять обов'язкового характеру і служать для орієнтування національних урядів.

Європейський суд – найвищий судовий орган, покликаний забезпечувати виконання договорів і реалізацію загальних принципів ЄС. Він забезпечує дотримання законності, виконання і реалізацію угод, застосування норм угод. Крім перерахованих, існують і інші владні структури – різного роду комітети, комісії, фонди фінансового регулювання тощо.

3. Напрями політики Європейського Союзу

3.1 Загальна зовнішня політика й політика безпеки

Перші зовнішньополітичні цілі Співтовариства було закріплено Римською угодою ще у 1957 році. Вони носили декларативний характер і зводилися до двох положень: заяви про солідарність з колишніми колоніальними країнами і бажання забезпечення їх процвітання відповідно до принципів Статуту ООН; заклику іншим європейським народам до участі в європейській інтеграції.

У 1970-х рр. тема розвитку співпраці у військово-політичній галузі знову набула актуальності. На Люксембурзькій сесії міністрів закордонних справ держав-членів (27 жовтня 1970 р.) була встановлена система Європейської політичної співпраці, яка ґрунтувалася на міждержавному механізмі взаємного обміну інформацією і політичними консультаціями на рівні міністрів закордонних справ. У 1987 році був прийнятий Єдиний європейський акт, що включає розділ Положення про європейську співпрацю у галузі зовнішньої політики.

Розвиток європейської співпраці у області зовнішньої політики одержав закріплення в Маастрихтській угоді, в якій зазначалося, що «Союз визначає і здійснює загальну зовнішню політику і політику безпеки, яка охоплює всі області зовнішньої політики і політики безпеки...». Серед основних цілей загальної зовнішньої політики було виділено:

- захист загальних цінностей, основних інтересів, незалежності і цілісності Союзу відповідно до принципів Статуту ООН;
- всесвітнє зміцнення безпеки Союзу;
- збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту ООН, рівно як і принципів Завершального акту Гельсінкі і цілей Паризької хартії (Ради Європи);
- розвиток міжнародного співробітництва;
- розвиток демократії і законності, повага прав людини і основних свобод.

3.2 Співпраця у галузі внутрішніх справ і правосуддя

Початок співпраці в області внутрішніх справ і правосуддя було покладено в 1975 р. створенням міждержавної групи (TREVІ group), функції якої полягають у боротьбі з тероризмом, прикордонний контроль, регулювання імміграційних потоків, припинення нелегального транспортування і торгівлі наркотиками. З середини 1980-х держави-члени ЄС узяли курс на постійну координацію політики в області внутрішніх справ. У 1985 р. була підписана Шенгенська угода між Францією, Німеччиною, Бельгією, Люксембургом і Нідерландами про поступове скасування контролю на внутрішніх кордонах ЄС, а в 1986 р. – організована Спеціальна робоча група з імміграції.

Рішення з питань правосуддя і внутрішніх справ приймаються на основі міждержавної співпраці країн Союзу з наступних напрямів:

- політика надання політичного притулку;
- контроль над зовнішніми кордонами Союзу;
- імміграційна політика;
- митна співпраця;
- співробітництво в області цивільного й кримінального права;
- співробітництво національних поліцейських служб, створення Європейського поліцейського відомства.

Для проведення скоординованої політики в цих галузях була створена Рада міністрів внутрішніх справ і юстиції країн ЄС, під егідою якої були розпочаті спільні поліцейські акції, зокрема направлені на боротьбу з розповсюдженням наркотиків.

3.3 Внутрішня політика ЄС

Європейський союз має в своєму розпорядженні власні фінансові кошти, незалежно від бюджетів країн, що входять до нього. Розмір бюджету ЄС визначається Радою і Парламентом ЄС. Затверджує бюджет ЄС Європарламент. Найважливішим фінансовим інструментом є загальний бюджет ЄС. З 1967 року до бюджету ЄС були приєднані бюджети трьох Європейських співтовариств (ЄОВС, Євратом, ЄЕС). Спочатку бюджет формувався за рахунок внесків держав-членів, проте рішенням Ради ЄЕС від 21 квітня 1970 року було створено власні фінансові ресурси ЄС. Вони складаються з:

- митного збору на імпорт;
- відрахувань держав-членів у розмірі 0,75% від податку на додану вартість (ПДВ);

- відрахувань держав-членів, що встановлюються відповідно до величини їх ВВП.

Найважливіші бюджетні статті реалізуються через спеціальні структурні фонди ЄС:

фонд орієнтації і гарантій у області сільського господарства відповідальний за реалізацію загальної сільськогосподарської політики ЄС;

фонд регіонального розвитку відповідальний за програми допомоги регіонам, що відстають в своєму розвитку (наприклад, уражених структурною кризою в промисловості);

соціальний фонд, що стимулює перекваліфікацію працівників у регіонах і галузях з високим рівнем безробіття, а також що відповідає за професійне навчання молоді;

фонд сприяння економічному зближенню держав-членів (Фонд об'єднання), створений відповідно до Маастрихтської угоди і орієнтований на розвиток країн з якнайменшими показниками ВВП на душу населення та ін.

На 2008 рік Європарламент затвердив бюджет Європейського союзу у розмірі 129,1 млрд. євро. Ця сума становила 1,03% від показника валового національного доходу інтеграційного об'єднання. Значна частина бюджету (55,0 млрд. євро) охоплює сільськогосподарський сектор. Разом з тим порівняно з 1960-ми і 1970-ми роками частка аграрних витрат істотно скоротилася. Якщо в 60-і роки на проведення спільної агрополітики прямувало до 90% коштів Європейського фонду орієнтації і гарантій сільського господарства, то на даний час – близько 43%.

Загальна сільськогосподарська політика ЄС спрямована на реалізацію наступних цілей:

- збільшити продуктивність праці в сільському господарстві за рахунок впровадження науково-технічного прогресу і оптимального використання факторів виробництва;
- забезпечити сільському населенню гідний рівень життя шляхом підвищення доходів осіб, зайнятих в аграрному секторі;
- стабілізувати ринки сільськогосподарської продукції;
- забезпечити приплив продовольства до ЄС;
- гарантувати помірні споживацькі ціни на продовольство.

Здійснення єдиної сільськогосподарської політики ґрунтується на наступних принципах: єдність внутрішнього ринку ЄС, пріоритет товарів виробництва ЄС над іноземними, а також фінансова солідарність держав-

членів. Даний напрям політики ЄС проводиться за трьома ключовими напрямками:

- а) організація сільськогосподарського виробництва, заснованого на впровадженні досягнень науки і техніки;
- б) оптимізація торгівельних потоків, зокрема з використанням механізму субсидування;
- в) розвиток інфраструктури села.

Вперше в 2008 році найбільша частина бюджету спрямовується на забезпечення економічного зростання, розвиток конкуренції і об'єднання економік країн ЄС в промислово-економічній сфері. По цим статтям ЄС запланував витратити 58,0 млрд. євро.

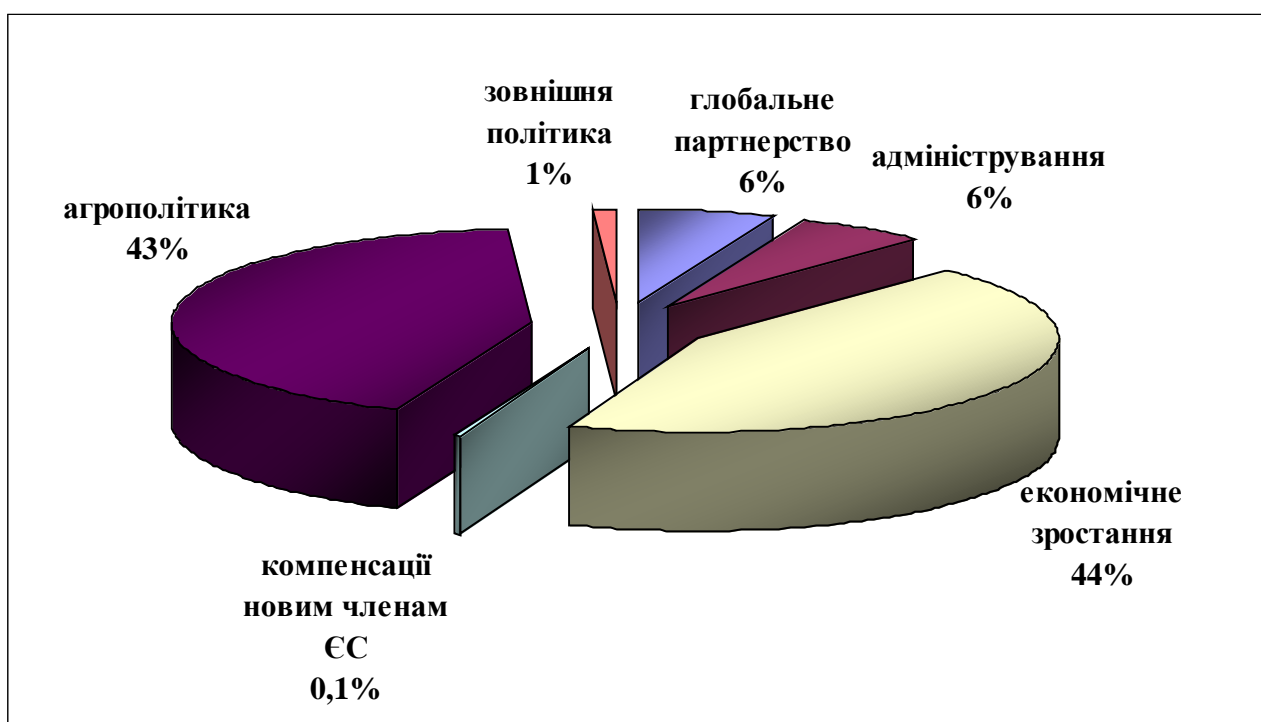

Рис. 20.4 Структура витрат бюджету ЄС у 2008 р.

З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення ЄС особливого значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту набуває реалізація регіональної політики, імперативом якої є реалізація концепції «Європа регіонів», в якій регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції.

Територіальні диспропорції, що мають місце в європейському співтоваристві, досягли значних масштабів. На проблемних територіях проживають близько 40% населення ЄС). У той же час регіони Великобританії (Лондон), Німеччини (Гамбург, Дармштат, Бремен), Бельгії (Брюссель, Антверпен), Франції (або де Франс) і ряд інших значно перевищують середні показники розвитку регіонів в Європі. Лідуючі

позиції серед найбагатших регіонів ЄС займає Лондон. Серед бідних регіонів виділяються регіони Греції, Іспанії, Португалії. Слід особливо відзначити, що і в рамках окремої країни спостерігаються диспропорції регіонального розвитку.

Основними принципами регіональної політики, яка реалізується в ЄС, є: субсидіарність, децентралізація, партнерство, програмування, концентрація, адиціоналізм і компліментарність:

субсидіарність є суспільно-політичним принципом, згідно з яким суспільні одиниці мають право і зобов'язані вирішувати ті проблеми, які не в змозі вирішити більш низові структури;

децентралізація розглядається через призму перерозподілу повноважень регіонів з метою їх ефективного використання і розвитку місцевих ініціатив. Реалізація даного принципу дозволяє розмежувати повноваження різних рівнів управління, оптимізувати рішення проблемних аспектів на місцях і, в поєднанні з субсидіарністю, підвищити відповідальність регіонів при активізації їх ініціатив;

принцип *партнерства* полягає у тому, що реалізація будь-яких практичних задач, які стосуються регіонального розвитку, досягається тільки тоді, коли відбувається сумісна взаємодія (співпраця) суб'єктів різного рівня;

програмування як принцип регіональної політики припускає розробку певних стратегій розвитку. Програмування припускає чітко визначену систему цілей, для досягнення яких і розробляється відповідна стратегія;

програми розвитку регіонів є основним інструментом інституційних методів, на реалізацію яких виділяються фінансові кошти із спеціалізованих фондів ЄС. Слід підкреслити, що дані ресурси повинні бути обов'язково розширені за рахунок місцевих фінансів. Таким чином, досягається, з одного боку, концентрація ресурсів, необхідних для досягнення конкретних цілей, а з іншого, – їх додаткове фінансування за рахунок місцевих джерел (*принцип адиціоналізма*) і доповнення (*принцип компліментарності*).

Реалізація вищезгаданих принципів дозволяє розвивати збалансований розвиток регіонів Європи, виключаючи споживацькі настрої в депресивних районах. Пріоритетними напрямками регіональної політики є:

- сприяння розвитку реструктуризації відсталих регіонів;
- підтримка соціально-економічних перетворень і сільського господарства в регіонах із структурними проблемами;
- модернізація політики у сфері освіти, професійно-технічної підготовки і зайнятості.

Зазначені напрями діяли впродовж 2000-2006 рр. і на їх реалізацію було спрямовано 213 млрд. євро, зокрема на заходи реструктуризації – 74,4% від загального фінансування, на підтримку соціально-економічних перетворень і сільського господарства в регіонах із структурними проблемами – 11,5%, на модернізацію політики в сфері зайнятості та освітянські проекти – 14,1%. Серед інструментів регіонального розвитку, які сьогодні використовуються в ЄС, поширені наступні: інвестиційні гранти, податкові пільги, субсидування відсоткових ставок, субвенції тощо. Їх використання дозволяє, з одного боку, ліквідувати відсталість окремих регіонів, а з іншого – підсилити їх конкурентоспроможність.

Значна увага в країнах ЄС приділяється реалізації екологічної політики. Основними напрямками екологічного регулювання в ЄС є: екологічна стандартизація; оцінка дії на навколишнє середовище; збирання й обробка екологічної інформації, моніторинг навколишнього середовища; екологічна сертифікація; екологічний менеджмент і екологічний аудит; розвиток механізму фінансування; захист екологічних прав.

Діяльність ЄС в екологічній сфері в своєму розвитку пройшла декілька етапів. Перший етап охоплює період з 1957 р. до 1972 р., для нього є характерною відсутність екологічної компетенції у Європейського співтовариства, проведення деяких окремих заходів у сфері охорони навколишнього середовища, незначна кількість норм організації в сфері, яку зачіпає. Другий етап охоплює період з 1972 р. до 1986 р. На цьому етапі було проведено початкові заходи Європейського співтовариства щодо захисту навколишнього середовища, з'явилися перші програми організації в даній сфері, одержало початковий розвиток правове регулювання в області екології. Третій етап охоплює період з 1986 р. до 1992 р. Цей період характеризується закріпленням компетенції в області навколишнього середовища в установчому акті Європейського співтовариства, завершенням в цілому формування екологічної політики організації і подальшим розвитком правового регулювання цієї сфери. Четвертий етап бере початок в 1992 р. і триває до теперішнього часу. На сучасному етапі проходить вдосконалення діяльності і компетенції Європейського співтовариства в області охорони навколишнього середовища, відбувається розширення правового регулювання і робляться перші спроби кодифікування норм ЄС у сфері екології.

Екологічна політика реалізується за допомогою диференціації діяльності ЄС залежно від специфіки проблем навколишнього середовища в кожному регіоні інтеграційного об'єднання. Вона спрямована на:

- збереження, захист і покращення стану навколишнього середовища;
- захист здоров'я людей;

- досягнення розумного і раціонального користування природних ресурсів;

- сприяння на міжнародному рівні заходам, що відносяться до регіональних і загальносвітових проблем навколишнього середовища.

Реалізація екологічної політики ЄС спрямована, насамперед, на запобігання й профілактику забруднення або іншої шкоди навколишньому середовищу. Для країн ЄС притаманна диференціація екологічних проблем, що пов'язано з наступним. Насамперед, регіони Європи розрізняються за досягнутим рівнем економічного розвитку, який формує відповідну галузеву структуру (пропорції добувної, обробної промисловості, сфери нематеріального виробництва тощо). Відповідно, під впливом цього чинника виявляється і рівень розвитку регіональної інфраструктури. Географічне розміщення регіону (його віддаленість) є важливим параметром, що впливає на формування транспортних і комунікаційних витрат. Крім того, диференціація регіонів спричинена і їх відмінністю за демографічними показниками (агломерація, структура розселення та ін.). Вирівнювання рівнів регіонального розвитку, розв'язання екологічних проблем вимагало (і вимагає) концентрації фондів Європейського Союзу і їх ефективного користування.

Країни ЄС утворили єдиний економічний простір на умовах взаємовигідної співпраці, що реалізується на макро- і мікрорівні. Досягнення регіональної однорідності, а не політичного союзу – одна з головних ідей розвитку ЄС, звідси, актуальним стає формування гомогенного простору, заснованого на рівному рівні розвитку регіонів. У документах, що регламентують діяльність Євросоюзу, серед основних цілей розвитку європейської інтеграції не значиться формування континентального ринку. В той же час поступове розширення ЄС на схід, а також визнання важливості близькосхідного і північноафриканського інтересів для даного об'єднання, дозволяють зробити висновок про створення основ формування європейської континентальної моделі регіональної інтеграції.

Через загальний бюджет частково фінансуються й інші напрями внутрішньої політики ЄС, а також зовнішня політика. З цього джерела фінансується гуманітарна і продовольча допомога потребуючим країнам світу. Важливу роль у фінансовій діяльності ЄС виконує Рахункова палата, яка здійснює загальне фінансове управління, контроль над витратами різного роду фондів і фінансових інститутів ЄС. За рахунок коштів фондів фінансуються різні напрями структурної політики ЄС.

В рамках ЄЕС у 1952 р. був утворений найважливіший фінансовий інститут ЄС – Європейський інвестиційний банк, який сприяє реалізації довгострокових інвестиційних проектів. Європейський інвестиційний банк

створений згідно з Римською угодою як автономна організація, що сприяє збалансованому розвитку Спільного ринку на користь європейського співтовариства. Європейський інвестиційний банк, будучи автономною організацією, фінансує капіталовкладення ЄС у регіональні програми, розвиток енергетики, інфраструктури шляхом довгострокових кредитів і гарантій державним структурам країн-членів. Європейський інвестиційний банк наділений функціями комерційного банку, діє на міжнародних фінансових ринках. Банк фінансує в Європі проекти, що сприяють розвитку регіональних, галузевих або загальноєвропейських інтересів. У галузевому аспекті інвестиції в більшій мірі прямують в енергетику (близько 30 %), проекти, пов'язані з охороною навколишнього середовища (21 %), а також на розвиток транспорту і телекомунікацій.

Найважливішим інституційним економічним досягненням ЄС стало утворення Економічного і валютного союзу, в рамках якого його учасники добровільно делегують єдиним органам ряд суверенних прав у сфері економіко-фінансового регулювання. Так, Рада ЄС розробляє і затверджує загальні напрями економічної політики Євросоюзу на середньострокову перспективу і координує економічну політику країн-членів ЄС, а єдину (наднаціональну) грошово-кредитну політику проводить Європейський центральний банк. Упровадження єдиної валюти мало велике значення з погляду здійснення валютно-фінансової політики ЄС, оскільки сприяло ліквідації відмінностей в організації кредиту, розрахунків, курсової політики держав-членів ЄС; затримки платежів; невідповідності податків; уникнення валютних ризиків, встановлення єдиної бюджетної дисципліни; успішної боротьби з інфляцією.

На територіях країн-учасниць валютного союзу функціонує єдина європейська валюта – євро (на даний час в зону євро входять 16 з 27 країн-членів ЄС). Відповідальність за грошово-кредитну політику Євросоюзу покладена на Європейську систему центральних і національні центральні банки держав ЄС. Валютна інтеграція є невід'ємним елементом економічної інтеграції і є процесом координації валютної політики, формування наднаціонального механізму валютного регулювання, створення міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій. У той же час бюджетно-податкова політика в ЄС залишилася прерогативою національних урядів, і її наднаціональний аспект на даний час зводиться до моніторингу і рекомендацій з боку органів Євросоюзу.

Інтеграція була одним з головних джерел економічного зростання Європи. Вона становила невід'ємну частину швидкої реальної конвергенції між Європою і США впродовж більшої частини післявоєнного періоду, а створення спільного ринку сприяло значній активізації торгівлі між європейськими країнами і економічному зростанню регіону. Хоча інтеграція активізувала темпи економічного зростання (багато в чому завдяки

стимулюванню змін на національному рівні), її позитивна дія поступово витіснялася менш сприятливими ефектами, пов'язаними з негнучкістю внутрішньої політики.

Зростання курсу євро по відношенню до долара протягом останніх років погіршує можливості європейських компаній на американському і інших ринках. Згідно з оцінкою Французького інституту міжнародних відносин, при збереженні існуючих тенденцій до неухильного ослаблення позицій економіки Євросоюзу в світовому господарстві в результаті втрати нею необхідної динаміки, гнучкості, інноваційності, а отже, і міжнародної конкурентоспроможності, до 2050 р. 45% світового ВВП вироблятиметься в Китаї, 31% – в США і лише 17% – в Європейському Союзі. Частки Китаю, США і Європейського Союзу в світовій торгівлі становитимуть відповідно 51, 17 і 17%.

Таблиця 20.3

Рейтинги і оцінка країн ЄС

	Заключний індекс		Субіндекси							
	ранг	оцінка	Інформаційне суспільство	Інновації, дослідження	Лібералізація	Створення мереж	Фінансові послуги	Бізнес-середовище	Соціальна інтеграція	Сталий розвиток
Финляндія	1	5,80	5,78	5,87	5,36	6,33	6,13	5,48	5,46	5,97
Данія	2	5,63	5,68	4,87	5,14	6,51	5,96	5,60	5,52	5,78
Швеція	3	5,62	5,71	5,57	4,91	6,37	5,80	5,29	5,46	5,89
Великобританія	4	5,30	4,96	4,67	5,11	5,78	6,10	5,62	4,86	5,30
Нідерланды	5	5,21	4,99	4,60	4,94	6,04	5,67	4,71	5,29	5,57
Германія	6	5,18	4,95	4,90	4,64	6,36	5,62	4,64	4,37	5,96
Люксембург	7	5,14	4,98	3,57	4,96	6,22	5,72	5,17	5,19	5,28
Франція	8	5,03	4,52	4,68	4,65	6,10	5,68	4,68	4,72	5,20
Австрія	9	4,94	4,69	4,27	4,54	5,76	5,48	4,28	4,88	5,64
Бельгія	10	4,88	4,08	4,45	4,63	5,74	5,39	4,69	5,12	4,91
Ірландія	11	4,69	4,14	4,18	4,47	4,89	5,59	5,30	4,62	4,35
Іспанія	12	4,47	3,71	3,93	4,50	5,34	5,14	4,32	4,38	4,48
Італія	13	4,38	3,94	3,87	4,40	5,30	4,92	3,64	4,24	4,74
Португалія	14	4,25	3,88	3,44	4,10	5,35	4,90	3,89	4,15	4,29
Греція	15	4,00	3,16	3,44	3,96	4,99	4,74	3,78	3,90	4,00

■ - найкращий результат

Джерело: *The Lisbon Review 2004. An Assessment of Policies and Reforms in Europe.* – Geneva: World Economic Forum. – 13p

Внутрішні проблеми економічного розвитку країн-членів ЄС вимагають відповідної консолідації і в управлінні бюджетно-податковою політикою. Так, на межі ХХ-ХХІ століть Європейський Союз зіткнувся з викликами посилюючої глобалізації, і одночасно – з необхідністю внутрішньої модернізації і проведення досить глибоких реформ у ряді сфер. Розширення ЄС не тільки не вирішило внутрішні проблеми об'єднання, а ще більше їх загострило. Внутрішні соціально-економічні проблеми ЄС (складна депресивна економічна і соціальна ситуація в більшості країн ЄС, старіння населення, скорочення народжуваності, легальна і нелегальна міграція з Північної Африки, Близького Сходу і Туреччини), а також загострення міжнародної конкуренції і ослаблення позицій ЄС в світовому господарстві вимагають розробки відповідної стратегії розвитку даного інтеграційного об'єднання. Аналіз конкурентоспроможності країн ЄС дозволив визначити стан виконання стратегічних параметрів розвитку, визначених Лісабонською стратегією.

Лісабонська стратегія, схвалена в 2000 році, є планом економічного розвитку. Її мета – перетворити ЄС в 2010 році на «найбільш конкурентоспроможний в світі наукоємкий економічний суб'єкт». Найвищий прогрес у реалізації Лісабонської стратегії реалізують північні країни Європи: по загальному індексу провідні позиції займають Фінляндія, Данія, Швеція. В найгіршому становищі знаходяться південні європейські країни.

Таблиця 20.4

Виконання Лісабонської стратегії країнами ЄС

Параметри	Провідні країни ЄС	Найбільш проблемні країни ЄС*
1. створення інформаційного суспільства	Фінляндія, Данія, Швеція	Греція, Іспанія, Португалія
2. розвиток інновацій, досліджень	Фінляндія, Швеція, Німеччина	Греція, Португалія, Італія
3. лібералізація	Фінляндія, Данія, Великобританія	Греція, Португалія, Італія
4. створення мереж в галузі комунікацій, транспорту, комунальних послуг	Данія, Швеція, Німеччина	Ірландія, Греція, Італія
5. розвиток інтегрованого ринку фінансових послуг	Фінляндія, Великобританія, Данія	Греція, Португалія, Італія

<i>Продовження таблиці 20.4</i>		
6. покращення бізнес-середовища	Великобританія, Данія, Фінляндія,	Італія, Греція, Португалія,
7. зростання соціальної інтеграції	Данія, Фінляндія, Нідерланди	Греція, Португалія, Італія
8. забезпечення сталого розвитку	Фінляндія, Німеччина, Швеція	Греція, Португалія, Ірландія

* без урахування країн, що приєдналися до ЄС у 2004 та 2007 роках

У перші роки виконання ця стратегія не дала бажаних результатів. У зв'язку з цим в 2005 році ЄС почав реалізацію її нового етапу, визначивши пріоритетними стратегічні цілі здійснення економічного зростання і збільшення зайнятості. Після цього в останні два роки «Лісабонська стратегія» стала давати перші результати і надала певне сприяння економіці ЄС, оскільки в країнах-учасниках даного об'єднання більше уваги стало приділятися 4-м пріоритетним областям: інтелектуальному новаторству, поліпшенню комерційної ситуації, реформі на ринку праці, енергетиці і кліматичним змінам.

Контрольні питання і завдання

1. Охарактеризуйте фактори розвитку європейських інтеграційних процесів.
2. Проаналізуйте основні етапи розвитку Європейського Союзу.
3. Поясніть, чим характеризуються основні економічні ефекти інтеграції європейських країн.
4. Охарактеризуйте сучасну інституційну структуру ЄС.
5. У чому полягають суперечності розширення ЄС?

Тема 21. Глобалізація економічного розвитку

1. Механізм «подвійної» інтеграції в сучасних умовах розвитку світового господарства

Еволюція продуктивних сил різних країн неминує призводить до взаємопроникнення і зближення економік в масштабах світового господарства. Інтенсифікація процесів інтернаціоналізації виробництва і капіталів, розширення масштабів транснаціоналізації і розвиток на їх основі інтеграційних процесів визначають основну тенденцію розвитку сучасного світового господарства. Провідною тенденцією світогосподарського розвитку в минулому столітті став послідовний перехід багатьох країн від замкнутих автаркічних національних господарств до економіки відкритого типу. Відкритість економіки припускає її взаємодоповнюваність по відношенню до інших країн за рахунок зовнішньоекономічних зв'язків. Еволюція міжнародного розподілу праці привела до розвитку економічної інтеграції, напями якої (глобальний і регіональний) є наслідком інтернаціоналізації і транснаціоналізації. Дані процеси в світовій економіці викликані, з одного боку, активною діяльністю ТНК, а з іншого, економічним зближенням держав в територіально-просторовому аспекті.

У сучасних умовах розвитку міжнародного розподілу праці відбувається *«подвійна» інтеграція*: *всесвітня економічна інтеграція*, яка ґрунтується на процесах транснаціоналізації і виступає у формі глобалізації; і *регіональна інтеграція*, яка пов'язана з міждержавною взаємодією і ґрунтується на територіальній системі розміщення продуктивних сил і формуванні відповідних міждержавних територіально-виробничих комплексів. Розвиток регіональної інтеграції сприяє більшій взаємозалежності держав, що інтегруються, що, в свою чергу, стимулює процеси глобалізації. З другого боку, регіональні інтеграційні утворення сприяють їх відособленню і своєрідному виокремленню від глобальної системи господарювання. Суперечність між регіоналізацією і глобалізацією ґрунтується на різних інтересах, властивих локальним (регіональним) і загальним (глобальним) утворенням.

Глобалізація світового господарства – процес посилення взаємозв'язку національних економік країн світу, що знаходить своє вираження в утворенні єдиного (глобального) ринку товарів і послуг, фінансів, становленні глобального простору, у тому числі інформаційного.

Глобалізація підсилює конкурентний механізм, тому розвиток регіональних інтеграційних угруповань можна розглядати як спосіб протидії

негативному впливу глобалізації на конкурентоспроможність національних ринків. Таким чином, регіональні інтеграційні об'єднання виступають як певний ступінь глобалізаційного розвитку, з другого боку – як спосіб протидії негативному впливу глобалізації світової економіки. Тому не можна розглядати процеси регіоналізації і глобалізації як протилежні. Це взаємообумовлені і взаємозалежні процеси, властиві сучасному світовому розвитку.

Розвиток процесів глобалізації пов'язаний, перш за все, з формуванням єдиного (глобального) ринку, що дозволяє зробити висновок про розвиток глобальної інтеграції в масштабах всього світового економічного простору. Об'єктивними умовами розвитку глобальної інтеграції стала інтернаціоналізація економічних процесів, яка супроводжується транснаціоналізацією на основі еволюції міжнародного розподілу праці. В умовах глобальної інтеграції національні економіки зближуються за рахунок встановлення стійкого товарного обміну, який доповнюється різними міжнародними формами, рухами факторів виробництва (капіталу, робочої сили), внаслідок чого встановлюються тісні світогосподарські зв'язки.

Уявляючи світову економіку як єдину цілісну структуру, необхідно враховувати, що в її рамках діє об'єктивний процес нерівномірного економічного розвитку складових її елементів, отже, рівень розвитку інтернаціоналізації, ступінь участі країн в інтеграційних процесах відрізняється як за кількісними, так і якісними параметрами. Товари, фактори виробництва (капітал, праця, інформація) в умовах глобального ринку мають велику мобільність, стають доступнішими, що, у свою чергу, загострює міжнародну конкурентну боротьбу, витримати яку під силу тільки тим країнам, які володіють відповідним потенціалом, що забезпечує їм конкурентні переваги. Як результат, сьогодні економічно розвинені держави займають лідируючі позиції у всіх основних формах міжнародних економічних відносин. Основну частину переваг існування глобального ринку одержують багаті країни і мультинаціональні компанії (що мають відношення до цих же країн).

Теоретико-методологічний аналіз основних процесів соціального розвитку регіонального рівня дозволив до середини ХХ ст. визначити ключові параметри розвитку світу, які були пов'язані, перш за все, з фізичними, демографічними й екологічними чинникам розвитку, а саме: зростання народонаселення, прискорення індустріалізації, погіршення рівня харчування, вичерпання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. В подальших наукових дослідженнях все більше уваги приділяється соціально-політичним та культурологічним чинникам.

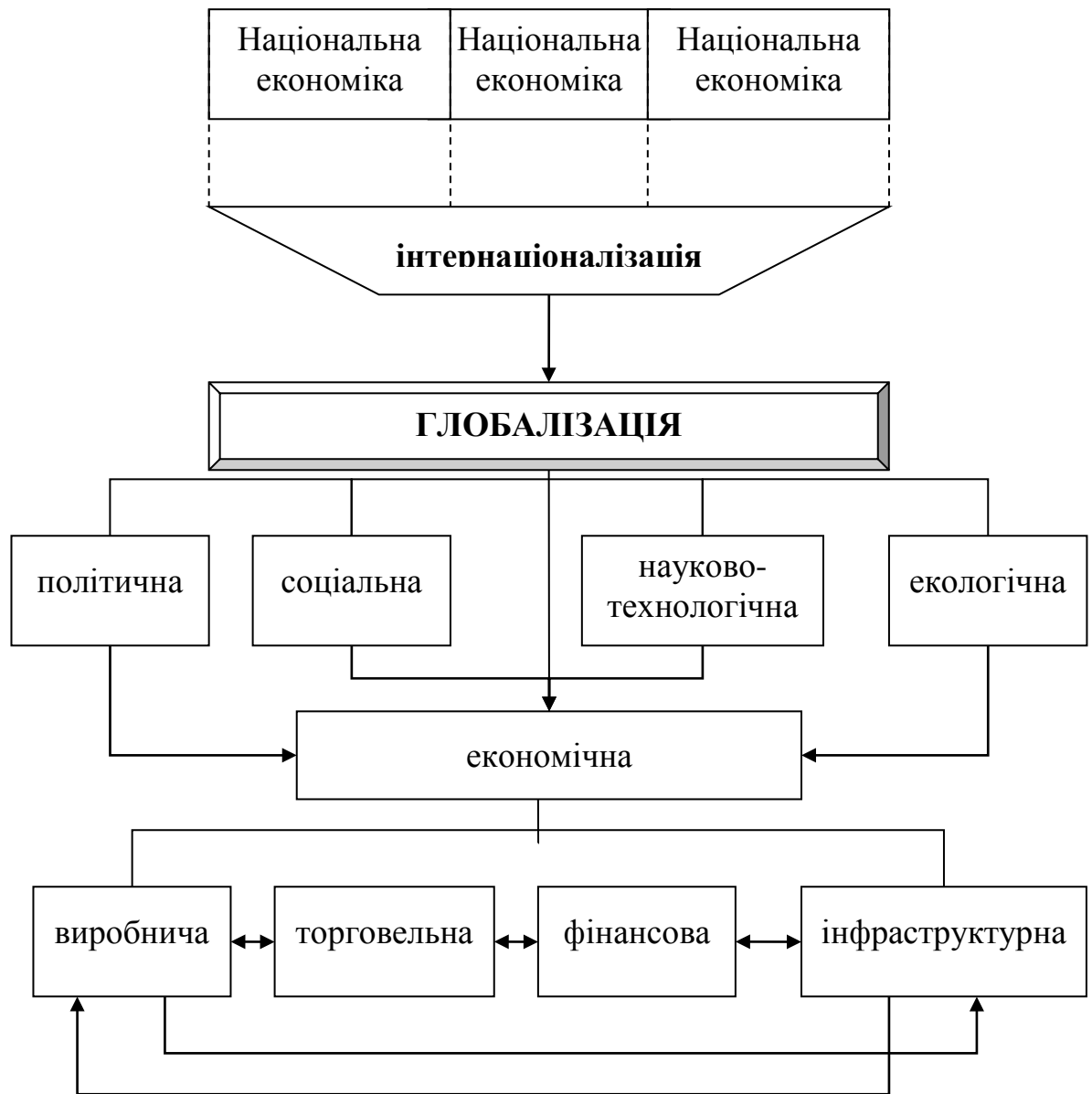

Рис. 21.1 Структура глобалізаційного процесу

Розвитку глобалізації в світовому господарстві сприяли певні фактори, серед яких особливо слід виділити:

- виробничо-технічний;
- економічний;
- інформаційний;
- науково-технологічний (інноваційний);
- соціокультурний;
- політичний.

Поглиблення міжнародного розподілу праці, заснованої на інтернаціоналізації виробництва і капіталу, сприяли розвитку міжнародних форм бізнесу, що має транснаціональний характер. Різке зростання масштабів виробництва, якісно новий рівень інформаційно-комунікаційних

технологій сприяли розвитку якісно нових *виробничо-технічних умов* економічної діяльності. Для окремої компанії глобалізація визначається тим, наскільки компанія розширила географію надходження своїх доходів і в яких масштабах і пропорціях розподілила свої активи у різних країнах, а також тим, наскільки вона залучена до експорту капіталу, товарів та ноу-хау через структури, що їй належать.

Чим більше стає глобалізованою галузь промисловості, тим більше переваг отримує міжнародна компанія від впровадженої технології, виробничого процесу, бренду тощо. Глобалізовані галузі промисловості мають тенденцію домінувати на кожному ринку одним і тим самим набором глобальних компаній, які координують між собою стратегічні дії в усіх країнах своєї активності. Як наслідок, в світі формується глобально функціонуючий виробничий процес, серцевиною якого є сформовані інтернаціоналізовані відтворювальні цикли, саме в межах яких формується світовий дохід.

Розвиток світового ринку неможливий без належного розвитку його інфраструктури. Її стан і розвиток є визначальним фактором економічного розвитку будь-якої держави. Удосконалення світової інфраструктури обумовлене, перш за все, інтернаціоналізацією продуктивних сил, зростанням взаємопроникнення і взаємозалежності національних господарств. Структуру світової інфраструктури визначають світові засоби комунікації і мережа каналів зв'язку (інформаційних, транспортних та ін.), які забезпечують переміщення товарів, послуг, факторів виробництва, передачу знань і інформації. Функція світової інфраструктури полягає в забезпеченні життєдіяльності і розвитку *всесвітнього господарства*. У зв'язку з цим у світовій інфраструктурі особливо слід виділити місце і роль інфраструктури ринку інформаційно-комунікаційних технологій, за допомогою якого забезпечується розповсюдження товарів, послуг, наукових знань, розвиток системи їх накопичення, систематизації і обробки. Радикальна зміна засобів комунікації, що створює нові можливості оперативного, своєчасного і ефективного рішення виробничих, науково-технічних, комерційних задач, зокрема в масштабах світових ринків, зумовили особливу роль *інформаційного фактора* в розвитку глобалізації.

Економічний фактор глобалізаційних процесів пов'язаний, перш за все, з посиленням процесів концентрації і централізації капіталу. Концентрація капіталу і виробництва – два нерозривні процеси, що характеризують об'єктивність економічного розвитку. Високий ступінь концентрації капіталу, його централізація сприяли розвитку монополізації бізнесу. Концентрація і централізація капіталу, конкуренція, що посилюється, на національних і міжнародних ринках, утворення євrorинків сприяли розвитку транснаціоналізації бізнесу. Результатом розвитку суспільного виробництва стає інтеграція промислового і фінансового капіталів, яка виявляється в різних організаційно-економічних формах взаємодії транснаціональних

банківських і промислових корпоративних структур, що, зрештою, сприяло формуванню єдиного світового ринкового простору.

Інноваційні процеси, що протікають в сучасній економіці, визначають новий тип функціонування і розвитку як національної, так і світової економічної системи в цілому. До теперішнього часу людством накопичені значні об'єми інформації (знань), розроблені інформаційно-комунікаційні технології, що зрештою привело до того, що нові знання стають самостійним фактором виробництва, який є ведучим серед традиційних факторів виробництва. Розвиток на основі інноваційної діяльності (а не традиційних факторів виробництва і інвестицій) припускає, що основою економічної динаміки стають наука і наукоємні галузі виробництва. У розвинених країнах світу випуск і експорт наукоємної продукції на 85-90% забезпечує приріст ВВП. Під впливом науково-технічної революції в другій половині ХХ сторіччя *науково-технологічний (інноваційний) фактор* розвитку стає домінуючим в забезпеченні конкурентоспроможності як окремих підприємств і галузей, так і національних економік в цілому.

Соціокультурний фактор виявляється у тому, що в сучасному світі слабшає роль звичок і традицій, соціальних зв'язків і звичаїв, що підвищує мобільність людей в територіальних, духовних і психологічних відносинах, сприяє міжнародній міграції. Міграція є в певному значенні благом, оскільки реалізує право людини на свободу пересування і є передумовою мобільності на ринку праці, в результаті якої відбувається перенесення культурних зразків, традицій і типів поведінки. Як результат, відбувається інтеграція різних систем, що призводить, з одного боку, до їх взаємозбагачення, а з іншого - сприяє втраті самоідентичності націй. У ослабленні жорсткості державних кордонів, полегшенні свободи пересування громадян, лібералізації економічної діяльності, що сприяє міграції товарів, капіталів виявляється *політичний фактор*.

Формами прояву глобалізації є: зростання міжнародного обміну товарами, послугами і технологіями, активізація міграційних процесів (капіталу і робочої сили), диверсифікація світового фінансового ринку, посилення ролі ТНК в світовому господарстві і формування систем глобального, стратегічного менеджменту, загострення глобальної конкуренції.

Сучасні дослідники визначають три основні етапи розвитку глобалізаційних процесів у світі. Так, першу хвилю глобалізації розпочинають Великі географічні відкриття, які дали поштовх для розвитку глобального характеру господарських зв'язків. Підґрунтям для розвитку другої хвилі став промисловий переворот другої половини ХVІІІ століття, розвиток якого забезпечив перехід від мануфактурної до фабричної системи виробництва, яка заснована на використанні машинної техніки. Розвитку цієї

хвилі глобалізації сприяли поява нових засобів зв'язку, транспорту, зміни, що відбулися в енергетичні основи виробництва. Результатом цих змін стало падіння транспортних витрат, зменшення митних тарифів і, як наслідок, збільшення частки експорту у світовому ВВП до 8%. Обсяги міграційних потоків протягом 1870-1914 років досягли 10% від загальної кількості населення. Іноземний капітал у країнах, що розвиваються, зріс з 9% ВВП цих країн у 1870 р. до 32% у 1914 р. Як наслідок, значна частина країн у різних регіонах світу отримала можливість повною мірою використовувати свої переваги у природних ресурсах чи робочій силі.

Протягом 1914-1945 років спостерігалось певне падіння у розвитку глобалізації, поява відступу до антиглобалізму та ізоляції. Світові війни та Велика депресія сприяли руйнуванню світової валютної системи, міжнародних торговельних зв'язків, а отже й уповільненню глобальної економічної інтеграції. Цей період супроводжувався подальшим зниженням транспортних витрат із одночасним зростанням протекціоністських заходів у торгівлі. Як наслідок, наприкінці 40-х років ХХ століття обсяги світової торгівлі зменшились до 5% світового ВВП, тобто до рівня 1870 року. Також спостерігалось зменшення потоків капіталу та міграційних потоків. У більшості країн були запроваджені обмеження на експорт капіталу. Іноземний капітал у країнах, що розвиваються, зменшився до 4% ВВП цих країн.

Третя хвиля глобалізації розпочалася з другої половини ХХ століття. Період після Другої світової війни відзначався значним розширенням як економічного, так і політичного міжнародного співробітництва, створенням міжнародних інституцій (ООН, Світовий банк, МВФ, ГАТТ/СОТ та ін.). Саме під час другої хвилі глобалізаційних процесів розвиток інтеграції в середині групи найбільш розвинених країн суттєво інтенсифікуються. В світовому господарстві відбувається чіткий розподіл виробництва між країнами із різними ступенями розвитку. Суттєвою ознакою цього етапу глобалізації став занепад колоніальної системи, яка сформувалась ще під час першого етапу глобалізації. С цього моменту розвиток відносин між периферією світу і його центром став розвиватися в площині не метрополія-колонія, а на основі діяльності ТНК.

З 80-х років ХХ сторіччя в світі спостерігається надзвичайно бурхливий розвиток комунікацій в світі (транспортних, інформаційних, зв'язку та ін.), а наука стає особливою продуктивною силою суспільства. Поява нових засобів комунікації сприяє збільшенню інформаційних та фінансових потоків. Саме в цей період виникає фінансова глобалізація, яка значною мірою пояснюється зняттям обмежень на рух фінансових потоків. При цьому завдяки покращенню інформаційного забезпечення збільшились потоки до країн, що розвиваються, та значно збільшилась частка короткострокових потоків капіталу. Вираженою світовою тенденцією стало зменшення вкладу

промисловості в валовий внутрішній продукт одночасно зі зростанням питомої ваги виробництва послуг.

Рівень глобалізації світової економіки можна визначити показниками обсягів і динаміки:

- зростання міжнародної кооперації порівняно з обсягом та динамікою зростання світового валового продукту;
- зростання міжнародної торгівлі товарами та послугами порівняно з обсягом та динамікою зміни світового валового продукту, зміни міжнародної торгівлі інтелектуальною власністю;
- зміни прямих іноземних інвестицій у порівнянні з обсягом та динамікою зміни всіх інвестицій (як внутрішніх, так і міжнародних) та світового валового продукту;
- міжнародної концентрації капіталу (у вигляді міждержавних злиттів та поглинань компаній) порівняно із загальним об'ємом таких операцій;
- міжнародних банківських операцій та операцій на міжнародних фондових ринках порівняно із загальним обсягом таких операцій, з обсягом та динамікою ВВП;
- операцій на міжнародних валютних ринках порівняно з усіма операціями на грошових ринках.

Таким чином, глобалізація прискорює темпи інтернаціоналізації світового господарства, що втілюється у більш тісній взаємодії та відповідній взаємозалежності національних економік. В результаті глобалізаційних процесів за рахунок зниження транспортних витрат, формування та розвитку глобальних інформаційно-комунікаційних мереж (насамперед, Internet) підвищується ефективність світової комунікаційної системи. Збільшення масштабів діяльності ТНК, вільний рух капіталу між країнами сприяють все більшій динамізації процесів транснаціоналізації в світовій економіці. Розробка та обов'язкове застосування міжнародних стандартів бізнес-процесів сприяють поглибленню уніфікації та стандартизації бізнес-діяльності в масштабах всього світового господарства. Зростання витрат на НДДКР (як державного, так і приватного секторів), стабільне підвищення капіталізації інноваційних компаній, підвищення ролі нематеріальних активів у забезпеченні економічного зростання сприяли перетворенню інформації та компетенцій (знань та навичок) на ключовий ресурс в системі сучасного виробництва, формування «нової економіки».

В результаті розвитку процесів глобалізації суттєво збільшено, з одного боку, масштаби економічної діяльності (обсяги зовнішньої торгівлі, науково-технічного обміну, потоки міграції капіталу та робочої сили, формування загальнопланетарної системи комунікацій і т.п.), з іншого – розміри самих суб'єктів економічної діяльності (ТНК, інтеграційних об'єднань). При чому економічна міць окремих суб'єктів призвела до глобальної асиметрії,

оскільки їм протистоять не порівняні за можливостями деякі країни і об'єднання. Як наслідок, глобалізація поступово перетворюється з об'єктивного процесу в проєкт, який реалізують домінуюча в світовому господарстві група країн.

Головним наслідком глобалізації в світі стає зростання економічної взаємозалежності країн і регіонів, переплетіння їхніх господарських комплексів та економічних систем, внаслідок чого відбувається поступове формування єдиного світового ринкового господарства, в умовах якого можливості реалізації нескоординованої економічної політики (як у зовнішній, так і внутрішній сферах) є суттєво обмеженими. Дії уряду одних країн стають залежними від поведінки урядів інших країн, а також дій міжнародних організацій, а від так, виникає потреба міждержавної координованості дій в різних сферах.

Суттєвою і важливою ознакою розвитку зазначених етапів глобалізації є значне скорочення його терміну тривалості. Швидкість і глибина сучасних глобальних змін наділяють їх революційним характером, визиваючи певний «шок майбутнього». Якщо перший етап глобалізації продовжувався протягом майже 300 років (XVI-XVIII століття), то другий вже вдвічі менше (XIX – перша половина XX століття). Останній етап нараховує лише 70-75 років (друга половина XX століття – початок XXI століття). Все це дає змогу передбачити, що наступний етап глобалізацій буде тривати до 20 років і ґрунтуватися на якісно нових фундаментальних проривах у науці та техніці.

Глобалізація прискорює темпи інтернаціоналізації світового господарства, що втілюється у більш тісній взаємодії та відповідній взаємозалежності національних економік. В результаті глобалізаційних процесів за рахунок зниження транспортних витрат, формування та розвитку глобальних інформаційно-комунікаційних мереж (насамперед, INTERNET) підвищується ефективність світової комунікаційної системи. Збільшення масштабів діяльності ТНК, вільний рух капіталу між країнами сприяють все більшій динамізації процесів транснаціоналізації в світовій економіці. Розробка та обов'язкове застосування міжнародних стандартів бізнес-процесів сприяють поглибленню уніфікації та стандартизації бізнес-діяльності в масштабах всього світового господарства. Зростання витрат на НДДКР (як державного, так і приватного секторів), стабільне підвищення капіталізації інноваційних компаній, підвищення ролі нематеріальних активів у забезпеченні економічного зростання сприяли перетворенню інформації та компетенцій (знань та навичок) на ключовий ресурс в системі сучасного виробництва, формування «нової економіки».

Сучасна глобальна економіка відображає асиметрично взаємозалежний світ, який організований навколо трьох головних економічних регіонів і все більше поляризується по осі протистояння між продуктивними,

процвітаючими, багатими інформацією галузями і галузями бідними, економічно і соціально знеціненими. Глобалізація набуває різного значення залежно від того, чи йдеться про окрему компанію, галузь, країну, чи про світове господарство.

За останні тридцять років вплив регіонів тріади (європейського, північноамериканського та азійсько-тихоокеанського) на розвиток торговельно-економічних відносин тільки посилювався. Їх питома вага у загальносвітовому експорті товарів та послуг зросла майже на 10% (з 75,3% у 1980 році до 82,5% у 2009 році), у імпорті, відповідно на 5,6% (з 78,7% до 83,1%).

Таблиця 21.1

Питома вага регіонів тріади світової економіки у міжнародній торгівлі товарами та послугами, %

Регіон тріади	Напрямок міжнародної торгівлі	рік			
		1980	1990	2000	2009
Європейський регіон	<i>експорт</i>	43,7	45,5	39,0	38,5
	<i>імпорт</i>	45,0	44,6	38,3	37,5
Північноамериканський регіон	<i>експорт</i>	15,3	17,1	19,7	13,8
	<i>імпорт</i>	15,9	18,8	24,1	16,8
Азійсько-тихоокеанський регіон	<i>експорт</i>	16,3	22,2	27,7	30,2
	<i>імпорт</i>	17,8	21,9	25,8	28,8

Джерело: статистична база UNCTADstat (<http://www.unctad.org>)

Посилився вплив регіонів тріади світової економіки і на фінансовому ринку. З 8625,2 млрд.дол. міжнародних резервів світу (включаючи золото) на долю країн тріади станом на початок 2010 року припадає 6329,7 млрд.дол. (або 73,4%).

За останні тридцять років відбувся суттєвий перерозподіл резервів в середині самої тріади: якщо в 1970 році на долю азійсько-тихоокеанського регіону припадало 18,4% всіх запасів країн тріади в цілому (або 14,7% загальносвітових), то вже на початок 2010 року їх питома вага по групі зросла до 85,0% (62,4% загальносвітових резервів).

Домінують країни тріади і у інвестиційних процесах. На їх долю припадає 71,4% прямого іноземного інвестування і 84,4% прямого закордонного інвестування (на початок 2010 року¹).

¹ ЮНКТАД статбаза <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

Процеси, які відбуваються в сучасному світовому господарстві визначають сьогодні як умови національного економічного розвитку окремих країн, так і параметри їх міжнародного співробітництва. В умовах глобалізації світова економіка є єдиним ринком, національні та регіональні складові якого тісно взаємодіють між собою. В умовах конкурентної боротьби, яка розгортається вже на глобальному рівні важливою формою захисту стають формування певних угруповань та блоків держав, які реалізують спільну й узгоджену політику.

Таблиця 21.2

Питома вага регіонів тріади світової економіки у прямому інвестуванні і міжнародних резервах (включаючи золото),%

Регіон тріади	Прямі інвестиції і резерви	рік			
		1980	1990	2000	2009
Європейський регіон	<i>прямі іноземні інвестиції</i>	39,4	46,9	49,8	32,5
	<i>прямі закордонні інвестиції</i>	42,5	54,1	66,0	35,3
	<i>міжнародні резерви</i>	43,7	42,1	39,2	18,5
Північноамериканський регіон	<i>прямі іноземні інвестиції</i>	45,9	28,2	28,5	14,5
	<i>прямі закордонні інвестиції</i>	45,3	15,1	15,2	26,7
	<i>міжнародні резерви</i>	21,4	7,5	11,6	6,7
Азійсько-тихоокеанський регіон	<i>прямі іноземні інвестиції</i>	11,8	16,3	12,7	24,4
	<i>прямі закордонні інвестиції</i>	6,8	27,3	9,8	22,4
	<i>міжнародні резерви</i>	14,7	18,6	32,5	45,4

Джерело: статистична база UNCTADstat (<http://www.unctad.org>)

Процес глобалізації світогосподарських зв'язків не виключає розширення й інтенсифікації економічної діяльності на регіональному рівні, зокрема залучення до взаємного міжнародного обміну адміністративних утворень окремих країн. З одного боку, це прискорює глобалізацію, з іншого, сприяє посиленню процесів регіоналізації, виникненню нових суперечностей і поглибленню конкуренції.

Глобалізація є процесом, що постійно розвивається, – складним і суперечливим. Основна задача уряду будь-якої країни пом'якшити негативні прояви глобалізації і забезпечити можливість отримання, насамперед, позитивних результатів, що багато в чому визначається здатністю країни інтегруватися з іншими країнами, що мають схожі стратегічні інтереси, це знаходить своє віддзеркалення у формуванні відповідних торговельно-економічних альянсів, блоків, союзів тощо. При цьому економічні зв'язки багатьох країн, відповідних господарюючих суб'єктів зорієнтовані, насамперед, на сусідні держави і регіони. Існуючі сьогодні в світі регіональні інтеграційні блоки показали, що розвиток регіональної інтеграції не суперечить глобальній інтеграції, оскільки сучасний регіоналізм не виключає

різносторонність економічної взаємодії. В цілому ж інтеграційні процеси (регіональні і глобальні) відкривають доступ до багатьох економічних ресурсів, технологій, розширюють ринки збуту, спільними зусиллями легше вирішуються соціальні проблеми.

2. Моделі економічного розвитку

Світову господарську еволюцію розглядають теорії економічного розвитку і зростання. Основними моделями економічного розвитку є: модель лінійних стадій зростання (розвитку); теорія структурних трансформацій, теорія зовнішньої залежності, неокласична модель вільного ринку; теорія ендогенного розвитку; модель стійкого розвитку.

Модель лінійних стадій зростання була запропонована американським економістом *У. Ростоу*. Згідно з даною моделлю кожна країна в своєму розвитку проходить ряд взаємозв'язаних стадій (етапів) зростання. У. Ростоу на основі аналізу і дослідження рівнів розвитку техніки, галузевої структури національної економіки, норми накопичення в країні, структури споживання виділяє п'ять основних стадій зростання: 1) традиційне суспільство, 2) період створення передумов для підйому, 3) підйом, 4) рух до зрілості, 5) стадія високого масового споживання. У виділених стадіях основний акцент зроблений на виділенні етапу суспільної еволюції, пов'язаного з підготовкою і здійсненням промислових переворотів в різних країнах світу. У той же час постіндустріальний період, в який вступають багато країн світу, не розглядаються.

У традиційному суспільстві $\frac{3}{4}$ працездатного населення зайнято в сільськогосподарському виробництві, система споживання носить непродуктивний характер, відтворення носить простий характер. В умовах другої стадії розвитку формуються передумови для економічного підйому в країні за рахунок змін, що відбуваються в сільському господарстві, транспорті, зовнішній торгівлі. Стадія підйому припадає на період промислових революцій, тому вона нетривала за часом, проте саме на цьому етапі відбувається упровадження і освоєння нової техніки, що дозволило збільшити виробництво продукції на душу населення. Для того, щоб зростання самопідтримувалося і розповсюджувалося на всю соціально-економічну систему, потрібні значні інвестиції (5-10% національного доходу). Четвертий етап, пов'язаний з рухом до зрілості, характеризує індустріальне суспільство, для якого властиві збільшення кваліфікованої праці у виробництві суспільного продукту, розширення процесів урбанізації, виділення системи менеджменту в управлінні промисловістю. Перехід до масового споживання товарів і послуг (тобто переміщення центру важкості

від пропозиції до попиту в економічній системі) пов'язаний з переходом до п'ятої стадії зростання – стадії високого масового споживання.

Моделі структурних трансформацій відображають історичний процес переходу від аграрної до індустріальної моделі економічного розвитку. Суть даних моделей полягає в цілеспрямованому створенні умов і механізмів поступової трансформації економічного розвитку. Зміст структурних трансформацій відображає *модель А. Льюїса*, згідно з якою вся економіка поділяється на два основні сектори. Перший – традиційний сектор, в якому домінує сільськогосподарське виробництво, що характеризується низьким рівнем розвитку знарядь праці. Другий сектор – це сучасний промисловий сектор економіки, який забезпечує посилення індустріального ядра в економіці, що, в свою чергу, вимагає додаткових інвестицій і більшої кількості кваліфікованої робочої сили. Промисловий сектор споживає надлишок сільськогосподарської робочої сили, процес міграції аграрного населення знаходиться під впливом двох основних факторів: вищий рівень оплати праці в промисловості порівняно з сільським господарством і досконаліші соціально-побутові умови життя.

Згідно з даною моделлю процес структурної трансформації відбуватиметься до тих пір, поки весь надлишок робочої сили в аграрному секторі не знайде свого застосування в промисловому секторі національної економіки. Саме в цих умовах відбудеться встановлення міжгалузевих пропорцій, в основному завершиться структурна перебудова економіки, в якій активізуються інтенсивні фактори економічного зростання (науково-технічні досягнення, упровадження сучасних систем управління, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій). Дана модель не розглядає вплив НТП на характер використання робочої сили. Так, упровадження науково-технічних досягнень сприяє не розширенню, а скороченню зайнятості. Крім того, не враховується роль неринкових факторів, що впливають на стан ринку праці (наприклад, вплив профспілок, трудового законодавства в країні не сприяє розвитку конкурентного механізму на ринку праці).

Модель структурних трансформацій була розширена гарвардським економістом *Х. Ченері*, який значну увагу приділяв дослідженню джерел, факторів, обмежень і перешкод економічному зростанню. Структурні трансформації *Х. Ченері* розглядає з погляду трьох складових: загальноекономічної, індустріальної й інституційної. Збільшення інвестицій і заощаджень оцінюється як необхідна, але недостатня умова економічного зростання і розвитку.

В умовах поглиблення інтернаціоналізації і транснаціоналізації господарського життя, з розвитком процесів регіональної і глобальної інтеграції обґрунтована необхідність виділення внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на економічний розвиток, які, в свою чергу,

поділені на економічні й інституційні. До внутрішніх економічних умов відносяться природно-ресурсний потенціал, територія країни, величина народонаселення, його освітньо-кваліфікаційний склад, місткість внутрішнього ринку, історичні традиції в країні тощо. До інституційних умов внутрішнього характеру відноситься система політичних, правових і ринкових інституцій, які впливають на механізм реалізації економічної політики. Аналогічним методом розглядаються і зовнішні (економічні й інституційні) умови, що впливають на економічне зростання і розвиток, серед яких особливо виділена роль іноземних інвестицій, можливість доступу до них, доступ до нових технологій, проникнення на зовнішні ринки тощо.

Теорія зовнішньої залежності заснована на системі взаємовідносин «центр-периферія» і має наступні основні форми: неоколоніальна модель залежності і теорія дуального розвитку. Неоколоніальна модель розглядає односторонню залежність колишніх колоніальних держав від метрополій і інших розвинених країн світу, засновану на нееквівалентному обміні між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. В результаті подібного обміну залежність країн, що розвиваються, від розвинених стає ще більшою. У свою чергу, розвинені країни одержують додаткові ефекти від використання ресурсів слаборозвинених країн, розширюючи ринки збуту продукції своїх ТНК. У основі теорії дуального розвитку знаходиться аналіз різнорівневої, ієрархічної, відповідним чином субординованої системи, між елементами якої існують відповідні відносини залежності і взаємозалежності. Згідно з даною теорією відмінності між різними елементами єдиної системи (якою виступає світове господарство) з часом не тільки не скорочуються, а і зростають, що виявляється в поглибленні суперечностей між даними елементами. На практиці це положення підтверджується розривом, що збільшується в умовах глобального розвитку, між бідними і багатими країнами.

Неокласична модель вільного ринку заснована на концепції пропозиції, поширеної в розвинених країнах у 1980-х роках. Суть даної концепції полягає в стимулюванні сукупної пропозиції, лібералізації економіки, приватизації державного сектора економіки, скорочення державних витрат. Дану модель розвитку активно підтримували і сприяли розповсюдженню в інших країнах міжнародні організації. Прихильники даного напрямку економічного розвитку вважали, що державне втручання в економіку сприяє розповсюдженню асиметричності в економічних відносинах, оскільки і споживачі, і виробники не одержують достовірної інформації через ціновий механізм. Через формування ринкового середовища, заснованого на конкурентному механізмі і забезпечуючого вільний обмін, підвищення ступеня економічної свободи, заохочення приватної ініціативи, стимулювання інвестиційних процесів в країні (у тому числі і заохочення залучення іноземного капіталу і технологій), лібералізацію

торгового режиму при одночасній гармонізації норм і правил у згідно з вимоги СОТ, можна забезпечити економічне зростання і розвиток.

Центральним положенням неокласичної моделі економічного зростання є обґрунтування необхідності накопичення капіталу за допомогою створення належних умов для збільшення надходжень внутрішніх і зовнішніх заощаджень. Зростання норми заощаджень позитивно впливатиме на показники капіталоозброєності праці і його продуктивності. Все це в сукупності стимулюватиме зростання доходів і життєвого рівня населення. Математичне обґрунтування неокласичної теорії представлене в *моделях Харрода-Домара і Солоу*, згідно з якими основними факторами економічного зростання є інвестиції, кількість і якість праці та нові технології. Обґрунтовується, що відкриті економіки, що реалізують збалансовану зовнішньоекономічну політику, мають додаткову нагоду економічного зростання і розвитку.

Теорія ендогенного розвитку виникла в результаті неможливості застосування неокласичної моделі вільного ринку в тих економічних системах, де ринкові відносини тільки формуються, і, отже, механізм вільного обміну недосконалий. Модель ендогенного розвитку обґрунтовує застосування, насамперед, внутрішніх факторів і механізмів господарського розвитку, специфічних в кожній економічній системі, і, відповідно, повне їх виявлення і використання дозволить забезпечити саморозвиток національних економік. Особлива роль тут відводиться економічній політиці, яка повинна бути направлена на стимулювання суверенного економічного розвитку. Дана теорія має певні обмеження для використання в умовах інтенсивного розвитку процесів глобалізації, оскільки в ній не розглядаються такі обмеження економічного розвитку, сильні за своїм впливом, як неефективна інституційна структура, що сформувалася в країні, і слабкорозвинена ринкова інфраструктура, яка перешкоджає розвитку ринкових відносин в національній економіці.

Модель сталого розвитку виникла в принципово нових умовах глобальної природно-господарської трансформації. Характерною особливістю сучасного розвитку є зростання масштабності процесів, які відбуваються в політичній, економічній, науково-технічній, гуманітарній сферах суспільства. Антропотехногенний вплив, обумовлений науково-технічним прогресом людської цивілізації, особливо з другої половини ХХ сторіччя, привів до загострення екологічної ситуації в світі. Дія людини на природу порушила баланс «людина-природа». Негативні екологічні наслідки господарської діяльності у всьому світі призвели до деградації біосфери, порушення природної рівноваги і інших негативних наслідків.

3. Наслідки глобалізації світового господарства

3.1 Фінансова глобалізація

Основними тенденціями розвитку світового ринку фінансових ресурсів у сучасних умовах глобалізації стали роль міжнародних ринків, що мають наднаціональний характер, який посилюється. В результаті глобалізації світового господарства посилилася інтеграція фінансових ринків, зросла роль багатонаціональних підприємств, підвищилася мобільність трудових ресурсів, отримали могутній розвиток інформаційні технології. Темпи зростання світового експорту стали перевищувати темпи зростання ВВП, потоки прямих іноземних інвестицій мають тенденцію постійного зростання.

Глобалізація економічних ресурсів є історичним процесом. Складовою частиною економічної глобалізації є фінансова глобалізація, оскільки фінанси відносяться до наймобільніших видів економічних ресурсів. Фінансова глобалізація відображає сукупність транснаціональних потоків товарів, послуг, капіталів, технологій, інформації, людей, інвестицій, а також виникнення глобальних проблем, вирішення яких вимагає міжнародної співпраці. Глобалізація призводить до того, що кризові явища в окремих країнах стають регіональними або навіть глобальними. А оскільки фінанси відносяться до найбільш глобалізованих ресурсів, то дане твердження стосується й фінансових криз.

Інтеграційні процеси, що протікають на ринку світових фінансів, викликані міграційними потоками, що розширюються, зниженням трансакційних витрат, лібералізацією зовнішньоекономічної діяльності, бурхливим розвитком інформаційних технологій і систем. Пом'якшення бар'єрів, регулюючих фінансові ринки, сферу банківського бізнесу, злиття різних секторів і сегментів світового ринку капіталу зумовили появу принципово нового процесу розвитку світових фінансів – конвергенції міжнародних ринків позикового капіталу. Глобалізація викликала нову хвилю концентрації в світовій економіці, яка не могла обійти й фінансову сферу. Злиття промислових корпорацій, транснаціональних банків, небанківських фінансових установ призвели до появи досить обмеженої кількості учасників світового фінансового ринку.

Процеси глобалізації істотно впливають на розвиток фінансових відносин, як позитивно, так і негативно. До позитивних наслідків глобалізації фінансових ресурсів можна віднести наступні. У сучасному світовому господарстві реалізується вільний перелив ресурсів транснаціональних компаній і банків, розширюється попит на світових

ринках; стимулюється виробництво високоякісних товарів, посилюється конкуренція на національних і світовому ринку. В цілому відбувається зниження вартості фінансових послуг, розвиваються інформаційні технології тощо.

З другого боку, глобалізація фінансових ресурсів має і негативні наслідки, які пов'язані, насамперед, з тим, що посилюється нестабільність національних фінансових ринків. Зазначені особливості сучасного етапу розвитку світової фінансової системи призводять до значного підвищення рівня її нестабільності, тобто до зростання кількості міжнародних фінансових потрясінь різного масштабу та збільшення їх впливу на економіку окремих держав. Підтвердженням цього є чисельні міжнародні кризи останнього десятиріччя, серед яких криза європейської валютної системи 1992-93 рр., латиноамериканська криза 1994-95 рр. та криза в Південно-Східній Азії у 1997-98 рр., фінансово-економічна криза 2008 року тощо. При цьому ймовірність виникнення кризи в країнах, що розвиваються, є значно більшою порівняно із розвиненими країнами.

Таблиця 21.3

Кількість криз у країнах з різним ступенем розвитку

Період	Банківська криза	Валютна криза	Подвійна криза	Всього
<i>Розвинені країни</i>				
1880-1913	4	2	1	7
1919-1939	11	13	12	36
1945-1971	0	21	0	21
1973-1997	9	29	6	44
<i>Країни, що розвиваються</i>				
1880-1913	11	6	8	25
1919-1939	7	3	3	13
1945-1971	0	16	1	17
1973-1997	17	57	21	95

В умовах глобалізації зменшується ступінь впливу національних урядів на середовище національних фінансів. Динаміка розвитку фінансового капіталу випереджає зростання реального капіталу. Ступінь проникнення глобалізації до окремих сфер економічної діяльності, характер залучення регіоні світу до цього процесу є досить неоднорідним, що констатувати наявність протиріч і конфліктів не скільки між країнами, скільки між тією частиною населення планети, яка залучена до глобалізації (і, відповідно, користується її благами), всіма іншими, хто має обмежений до них доступ.

Уявляючи світову економіку як єдину цілісну структуру, необхідно враховувати, що в її рамках діє об'єктивний процес нерівномірного економічного розвитку складових її елементів, отже, рівень розвитку інтернаціоналізації, ступінь участі країн в інтеграційних процесах відрізняється як за кількісними, так і якісними параметрами. Товари, фактори виробництва (капітал, праця, інформація) в умовах глобального ринку мають велику мобільність, стають доступнішими, що, у свою чергу, загострює міжнародну конкурентну боротьбу, витримати яку під силу тільки тим країнам, які володіють відповідним потенціалом, що забезпечує їм конкурентні переваги. Як результат, сьогодні економічно розвинені держави займають лідируючі позиції у всіх основних формах міжнародних економічних відносин. Основну частину переваг існування глобального ринку одержують багаті країни і мультинаціональні компанії (що мають відношення до цих же країн).

Сучасна глобальна економіка відображає асиметрично взаємозалежний світ, який організований навколо трьох головних економічних регіонів і все більше поляризується по осі протистояння між продуктивними, процвітаючими, багатими інформацією галузями і галузями бідними, економічно і соціально знеціненими. Глобалізація набуває різного значення залежно від того, чи йдеться про окрему компанію, галузь, країну, чи про світове господарство.

Під тиском транснаціональних структур відбувається руйнування національного державного суверенітету, посилюється розрив між багатими і бідними країнами. Зіставлення різних аспектів процесу глобалізації дозволяє зробити висновок, що основні вигоди від глобалізації одержують багаті країни або індивіди. Якщо в 60-х роках ХХ ст. багатство 20% забезпеченого населення світу (так званого золотого мільярда) співвідносилось з багатством, яким володіло 20% найбіднішого населення планети, і становило 30:1 в 1960 р., 60:1 в 1990 р., то у наші дні це співвідношення становить вже 90:1. Таких темпів перерозподілу глобального валового продукту ніколи не було раніше в історії світової цивілізації.

Особливу роль в розвитку фінансової глобалізації виконують крупні фінансові корпоративні структури (ГНБ, страхові, інвестиційні фонди і компанії), транснаціональні корпорації і міжнародні спеціалізовані організації. Глобалізація економічної діяльності, у тому числі й фінансової, є процесом, що постійно розвивається, кожному періоду якого відповідають свої специфічні риси, особливості вияву. На сучасному етапі особливу роль в розвитку глобалізації виконує комунікаційна мережа Internet, за допомогою якої уніфікуються «правила гри» на фінансових ринках, забезпечується прозорість економічного простору. Глобалізація фінансів є складним і суперечливим процесом. Основна задача уряду будь-якої країни –

забезпечити можливість отримання, насамперед, позитивних результатів, що багато в чому визначається здатністю країни інтегруватися з іншими країнами, що мають схожі стратегічні інтереси.

3.2 Демографічна й продовольча проблеми

Демографічна проблема пов'язана з проблемою народонаселення, яка має дві сторони. З одного боку, для країн, що розвиваються, є характерним стрімке зростання населення, або демографічний вибух, з іншого ж боку, для розвинутих країн світу актуальною є демографічна криза, або загроза депопуляції. Обидва вияви демографічної проблеми загрожують україн негативними наслідками.

Нерівномірне зростання населення в різних регіонах, які мають вкрай диференційований рівень соціально-економічного розвитку, супроводжується інтенсивним процесом перерозподілу світового населення між ними. Крім того, до проблем народонаселення слід віднести також неконтрольовану урбанізацію в країнах, що розвиваються, при цьому безпрецедентна за масштабами урбанізація та випереджувальні темпи зростання міського населення супроводжуються одночасним швидким збільшенням чисельності сільського населення в цих країнах. Обидва явища посилюють потребу в нових робочих місцях для працездатного населення. Виявом демографічної проблеми людства також є криза великих міст у деяких розвинених країнах, стихійна міграція населення (як внутрішня, так і зовнішню), яка ускладнює політичні відносини між державами.

Продовольча проблема пов'язана зі спроможністю прогодувати населення планети. Співвідношення чисельності населення та обсягу продуктів харчування визнане однією з найважливіших глобальних проблем людства. Майже кожен десятий мешканець планети голодує. Якщо у розвинених країнах добове споживання їжі досягає в середньому 3300 калорій, то в країнах, що розвиваються, – не більше 2200, тоді як мінімальна норма, визначена органами ООН, – 2400 калорій.

Важливим напрямком вирішення проблеми голоду є перехід від «зеленої» революції до революції генетичної. Впровадження досягнень біотехнології стане істотним внеском у вирішення продовольчої проблеми. Парадокс полягає у тому, що розвинені країни мають надлишки продовольства, а також значні резерви збільшення його виробництва, що дозволило б розв'язати проблему голоду по всій планеті. Однак ті, хто потребують продовольства, не мають грошей ні для його купівлі, ні тим більш для розширення власного його виробництва. Як наслідок, в умовах браку продовольства в мало розвинутих країнах через обмеженість попиту на

світовому ринку, виробники та експортери зерна, м'яса, олії і молочних продуктів обмежують їх виробництво.

Слід зазначити, що розв'язання цієї проблеми людства пов'язано з загальносвітовими гуманітарними задачами – зниження дитячої смертності, боротьба з хворобами, збільшення тривалості життя, підвищення його якості.

3.3 Екологічна проблема

Характерною особливістю сучасного розвитку є зростання масштабності процесів, які відбуваються в політичній, економічній, науково-технічній, гуманітарній сферах суспільства. Антропотехногенний вплив, обумовлений науково-технічним прогресом людської цивілізації, особливо з другої половини ХХ сторіччя, призвів до загострення екологічної ситуації в світі. Дія людини на природу порушила баланс екологічних процесів, що склалися. Негативні екологічні наслідки господарської діяльності у всьому світі призвели до деградації біосфери, порушення природної рівноваги і інших негативних наслідків.

Однією з проблем світового розвитку, яка досягла глобального характеру, є екологічна. Загрози екологічного характеру, пов'язані з деградацією навколишнього середовища, виникають як на локальному, так і на світовому рівнях. На локальних рівнях екологічні проблеми пов'язані із забрудненням повітря в містах, забрудненням водоймищ, вирубкою лісів і деградацією ґрунтів. Найгострішими проблемами глобального навколишнього середовища є зміна клімату, втрати біологічної різноманітності, погіршення міжнародних вод. В даний час визнається, що міжнародна співпраця служить наріжним каменем в процесі підтримки екологічного балансу. Відповідно, збереження екологічної рівноваги і заходи з захисту навколишнього середовища (одночасно і на локальному, і на загальносвітовому рівнях) вимагають координації міжнародних зусиль. Вони повинні об'єднати в собі фінансові стимули, активізацію ринкових інструментів і механізмів, законодавче забезпечення, збалансований облік як загальних, так і національних інтересів.

Одностороннє вирішення екологічних проблем будь-якою державою не здатне якісно вплинути на ефективність природоохоронних заходів. Трансграничний характер забруднення, перш за все, повітряного і водного басейнів, вимагає колективних зусиль всієї світової спільноти. Тільки завдяки спільним діям людства можна забезпечити, з одного боку, максимально повне задоволення його потреб, а з іншого, сформувані екологічно безпечне для нього середовище. Вирішити комплекс екологічних проблем в сучасних умовах може єдина (глобальна) система міжнародної екологічної безпеки.

Вперше проблемам екологізації міжнародних економічних відносин була присвячена конференція ООН (Стокгольм, 1972 р.), в рамках якої отримав схвалення «План дій у сфері навколишнього середовища». Для контролю і координації міжнародної екологічної політики був створений спеціалізований орган – Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). Окрім основної функції – координації діяльності у сфері природокористування, дана організація виконує роль міжнародного центру, який відповідає за рішення глобальних екологічних проблем, практичних природоохоронних завдань і визначає пріоритети з фінансування конкретних екологічних програм. Конференцією проголошені базові принципи природоохоронної діяльності світової спільноти: рівноправність діяльності, кооперація і координація, невтручання в справи інших держав, запобігання нанесенню збитків природі. Основними напрямками розвитку міжнародної співпраці, які формують систему міжнародної екологічної безпеки з того часу, стають наступні:

- охорона здоров'я і підвищення добробуту населення;
- охорона ґрунтів і вод, боротьба з пустелями;
- освіта, професійна підготовка й інформаційне забезпечення охорони природи;
- захист Світового океану;
- охорона рослинності, диких тваринних і генетичних ресурсів;
- проблеми енергетичних ресурсів і енергозбереження.

Різні держави мають різні власні інтереси, тому міжнародна співпраця можлива за наявності загальної мети, але щоб при цьому враховувалися і національні інтереси.

До кінця ХХ сторіччя сформувалася нова тенденція світового розвитку, основним критерієм якої стає збалансованість соціально-економічного, технологічного, фінансового, політичного розвитку і темпів використання природних ресурсів з урахуванням потреб як сучасного, так і майбутнього поколінь. Відповідно до даної концепції формуються і напрями подальшого розвитку міжнародної екологічної безпеки в умовах глобалізації світового господарства, які були прийняті на конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Основним програмним документом, прийнятим на конференції, стає «Порядок денний – ХХІ», відповідно до якого базові принципи міжнародної природоохоронної діяльності, проголошені Стокгольмською конференцією, доповнюються наступними:

- моніторинг, науковий аналіз і оцінка навколишнього середовища;
- урахування трансграничного характеру екологічних забруднень;
- інтернаціоналізація природоохоронних ресурсів;

- співпраця у вигляді глобального партнерства, створення міжнародної еколого-економічної системи, направленої на забезпечення економічного зростання і постійного розвитку у всіх країнах;
- ухвалення ефективного екологічного законодавства; ;
- участь широких верств населення в природоохоронній діяльності; досягнення екологічної стабільності як умови стабільного розвитку світового господарства в цілому.

Організаційний механізм системи міжнародної екологічної безпеки формують, перш за все, ООН і її спеціалізовані установи. Окрім ЮНЕП, в системі ООН діє ряд організацій, які координують і організують міжнародну співпрацю в природоохоронній сфері: ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я, Продовольча і сільськогосподарська організація, Міжнародна морська організація, Міжнародне агентство з ядерної енергетики, Всесвітня метеорологічна організація і ін. Характерними особливостями системи міжнародної екологічної безпеки стають: гнучкість, прозорість діяльності, динамічність, постійний розвиток і трансформація.

У структурі організаційного механізму міжнародної екологічної безпеки особливо слід виділити міждержавні регіональні і субрегіональні програми співпраці, значення яких посилюється в умовах активізації інтеграційних процесів у світі. Так, наприклад, мета дій Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) у області навколишнього середовища в широкому значенні полягає в тому, щоб зберегти навколишнє середовище і здоров'я людини та сприяти стійкому розвитку його країн-членів відповідно до «Порядку денного – XXI». У практичному значенні мета полягає в тому, щоб зменшити забруднення навколишнього середовища для того, щоб звести до мінімуму збиток, що наноситься навколишньому середовищу, і уникнути загрози навколишньому середовищу для майбутніх поколінь. Для досягнення цього ЄЕК ООН схвалила підхід, заснований на чотирьох наступних аспектах:

1. Комітет з екологічної політики ЄЕК ООН дасть можливість урядам спільно сформулювати політичну стратегію в області навколишнього середовища і підтримати її втілення в життя шляхом організації семінарів, робочих груп і місій консультантів і створити форум для обміну досвідом і кращими практиками.

2. ЄЕК ООН також бере на себе активну роль у певних регіональних і міжрегіональних процесах, особливо «Навколишнє середовище для Європи» і трьохкомпонентна співпраця в області охорони навколишнього середовища, транспорту й охорони здоров'я.

3. Через Огляди результативності екологічної діяльності, ЄЕК ООН проводить оцінку зусиль окремих країн зі зниження рівнів забруднень навколишнього середовища і управління їх природними ресурсами, і дає рекомендації для поліпшення результативності їх діяльності в області навколишнього середовища.

4. ЄЕК ООН проводить переговори за п'ятьма угодами в області охорони навколишнього середовища, всі з них на даний час набули чинності:

- Конвенція про трансграничне забруднення повітря на великі відстані;
- Конвенція про оцінку дії на навколишнє середовище в трансграничному контексті;
- Конвенція з охорони і користування транскордонних водотоків і міжнародних озер;
- Конвенція про трансграничний вплив промислових аварій;
- Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступі до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища.

Найважливішою складовою міжнародної екологічної безпеки є фінансовий механізм, оскільки для практичної реалізації заходів, направлених на вирішення екологічних проблем потрібно щорічно не менш ніж 600 млрд. дол. США. З урахуванням значного об'єму необхідних фінансових ресурсів для реалізації екологічних програм, глобалізація фінансового механізму міжнародної екологічної безпеки дозволить забезпечити не тільки кількісні, але й якісні зміни. В цілому слід зазначити, що глобальні екологічні проблеми можуть бути вирішені тільки за умови вироблення адекватної моделі стійкого соціально-економічного розвитку людства. Успішне просування на шляху до стійкішого розвитку з погляду охорони навколишнього середовища припускає наявність наступних факторів:

- регіональні і національні стратегії і плани, які повинні забезпечити включення в процес прийняття рішень екологічного характеру;
- інструменти для забезпечення відповідного планування управління територіями, зокрема, таких окремо взятих територій, як міські зони і прибережні регіони;
- широкий спектр інструментів політичної дії, який повинен служити доповненням до традиційно діючих законодавчих і правових інструментів і сприяти гнучкому вирішенню складних проблем, при урахуванні інтересів всіх сегментів світової спільноти;

- партнерське співробітництво (екологічна інтеграція) між всіма державними структурами і відомствами, учасниками економічного життя і представниками широкої громадськості і громадянського суспільства, а також ініціативи окремих учасників загального процесу.

Глобальні екологічні проблеми призводять не тільки до економічних, але і до соціальних втрат (перш за все, це відноситься до зниження якості життя і, як наслідок, до погіршення здоров'я населення). І якщо економічні втрати можна підрахувати, то оцінити величину соціальних втрат досить складно, оскільки вони мають, як правило, довгостроковий характер. Навколишнє середовище є не тільки базисом матеріального виробництва, але і виконує важливу функцію духовного (естетичного) буття людини, тому цілком закономірним є той факт, що забруднене середовище (тим більше екологічно небезпечне) перешкоджає оптимальному розвитку процесів суспільного відтворення. Екологічні проблеми набули глобального характеру через свій загальнопланетарний зміст і значення, що зачіпає життєві інтереси населення всіх країн, незалежно від досягнутого рівня розвитку. Як результат, розвиток міжнародної системи екологічної безпеки в сучасних умовах стає одним з ключових моментів глобальної безпеки. Індикаторами міжнародної екологічної безпеки можуть стати стабільність соціального розвитку людства, стійке і динамічне економічне зростання національних економік, дотримання екологічного імперативу в системі економічного розвитку.

В цілому, слід зазначити, що глобальні екологічні проблеми можуть бути вирішені тільки за умови вироблення адекватної моделі стійкого соціально-економічного розвитку людства. Успішне просування на шляху до стійкішого розвитку з погляду охорони навколишнього середовища припускає наявність наступних факторів:

- регіональні і національні стратегії і плани, які повинні забезпечити включення в процес прийняття рішень екологічного характеру;

- інструменти для забезпечення відповідного планування управління територіями, зокрема таких окремо взятих територій, як міські зони і прибережні регіони;

- широкий спектр інструментів політичної дії, який повинен служити доповненням до традиційно діючих законодавчих і правових інструментів і сприяти гнучкому рішенню складних проблем, враховуючи при цьому інтереси всіх сегментів світової спільноти;

- партнерська співпраця (екологічна інтеграція) між всіма державними структурами і відомствами, учасниками економічного життя і представниками широкої громадськості і громадянського суспільства, а також ініціативи окремих учасників загального процесу.

Глобальні екологічні проблеми призводять не тільки до економічних, але і до соціальних втрат (перш за все, це відноситься до зниження якості життя і, як наслідок, до погіршення здоров'я населення). І якщо економічні втрати можна підрахувати, то оцінити величину соціальних втрат досить складно, оскільки вони мають, як правило, довгостроковий характер.

Навколишнє середовище є не тільки базисом матеріального виробництва, але і виконує важливу функцію духовного (естетичного) буття людини, тому цілком закономірним є той факт, що забруднене середовище (тим більше екологічно небезпечне) перешкоджає оптимальному розвитку процесів суспільного відтворення. Екологічні проблеми набули глобального характеру через свій загальнопланетарний характер і значення, що зачіпає життєві інтереси населення всіх країн, незалежно від досягнутого рівня розвитку. Як результат, розвиток міжнародної системи екологічної безпеки в сучасних умовах стає одним із ключових моментів глобальної безпеки. Індикаторами міжнародної екологічної безпеки можуть стати стабільність соціального розвитку людства, стійке і динамічне економічне зростання національних економік, дотримання екологічного імперативу в системі економічного розвитку.

Контрольні питання і завдання

1. У чому виявляється поглиблення інтернаціоналізації світового господарства в сучасних умовах?
2. Поясніть суть процесу глобалізації, в чому полягає механізм «подвійної інтеграції» в світовому господарстві?
3. Чим викликаний розвиток глобалізаційних процесів у світовому господарстві і які їх наслідки? Наведіть приклади.

Література

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения / Е.Ф. Авдокушин.– М.: Экономист, 2004. – 366 с.
2. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275с.
3. Базилюк Я. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Я. Базилюк. – К.: НІСД,2002. – 132с.
4. Балабанов И.Т. Внешнеэкономические связи: [Учебное пособие] / И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 512с.
5. Білорус О.Г. Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ,2003. – 360с.
6. Бойцун Н.Є. Міжнародні фінанси / Н.Є. Бойцун, Н.В. Стукало. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 336 с.
7. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі / І. Бураковський. – К.: Основи, 1996. – 241 с.
8. Гіл, Чарльз В. Міжнародний бізнес: Конкуренція на глобальному ринку. – К.:Вид-во Соломії Павличко «Основи»,2001.- 856с.
9. Глобалізація і безпека розвитку: [Монографія] / [О.Г.Білорус, Д.Г.Лук'яненко та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г.Білорус]. – К.: КНЕУ.2001. – 733с.
10. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ/ [наук.ред. Т.Циганкова]. – К.:КНЕУ,2003. – 660с.
11. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.
12. Дэниэлс Дж.Д., Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции:пер.с англ. / Дэниэлс Дж.Д., Радеба Ли Х.. – М.:Дело, 1994г. – 784с.
13. Европа: вчера, сегодня, завтра / Ин-т Европы РАН; [ред.кол.РАН: отв.ред.Шмелев Н.П.]. – М.:ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 823с.
14. Звонова Е.А. Международное внешнее финансирование в современной экономике / Е.А.Звонова. – М.: ОАО «НПО «Экономика», 2002. – 324с.
15. Карбау Р. Міжнародна економіка / Р.Карбау; [пер. з англ. Р.Косодія]. – Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня», видавництво «Козацький вал», 2004. – 652 с.
16. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х частях. – ч. I Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства / А.П.Киреев. – М.: Международные отношения. - 1999. – 416с.
17. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х частях. – ч. II. Международная макроэкономика: открытая экономика и

- макроэкономическое программирование / А.П.Киреев. – М.: Международные отношения. – 1999. – 488 с.
18. Козик В.В. Міжнародні економічні відносини / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. – К.:Знання-Прес,2002 – 406с.
 19. Кочетов Э.Г. Геоэкономика / Э.Г. Кочетов. – М.: Издательство БЕК, 1999 – 387с.
 20. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності / Д.Г. Лук'яненко. – К.КНЕУ,2005. – 204 с.
 21. Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / З.О. Луцишин. – К.: Видавничий центр “ ДрУк”, 2002. – 320с.
 22. Майер Джеральд М. Міжнародне середовище бізнесу: конкуренція та регулювання у глобальній економіці / Майер Джеральд М., Олесневич Даніела. – К.: Либідь,2002. – 703с.
 23. Макогон Ю.В. Международный банковский бизнес / Ю.В. Макогон, Е.В. Булатова.– К.: Атика, 2003. – 208с.
 24. Міжнародна інвестиційна діяльність: [Підручник] / [Лук'яненко Д.Г., Губський Б.В., Мозговий О.М. та ін.]; за ред. Д.Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2003. –387 с.
 25. Международные рынки ресурсов: Учебное пособие / [А.Б.Яценко, Я.А.Дубенюк, Т.В.Марена, К.С.Митюшкина]; под общей ред. проф. Ю.В.Макогона. – Донецк: ДонНУ, 2004. – 199 с.
 26. Международные стратегии экономического развития: [Учебник] / [Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В., Пахомов Ю.Н. и др]. – Донецк: ДонНУ, 2007. – 395 с.
 27. Международные экономические отношения / [под ред. В.Е. Рыбалкина]. – М.: Журнал “Внешнеэкономический бюллетень”; Дипломатическая академия при МИД РФ, 1997. – 384 с.
 28. Мельник В.В. Міжнародна інвестиційна діяльність / В.В. Мельник, В.В. Козюк. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 249с.
 29. Міжнародні фінанси / [О.І.Рогач, А.С.Філіпенко, Т.С.Шемет та ін.]; за ред. О.І. Рогача. – Київ.: Либідь,2003. – 784с.
 30. Миклашевская Н. Международная экономика / Н. Миклашевская, А. Холопов. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2004. – 352 с.
 31. Мировая экономика / [под ред. А. Булатова]. – М.: Юрист, 2000. – 734 с.
 32. Михайлов Д.М. Мировой финансовый рынок. Тенденции и инструменты / Д.М. Михайлов. – М.: Экзамен, 2000. – 768с.
 33. Михайловська О.В. Спеціальні економічні утворення в системі міжнародних інтеграційних процесів / О.В. Михайловська. – К.:Кондор,2005. – 198с.
 34. Мовсесян А.Г. Международные валютно-кредитные отношения: [Учебник] / А.Г. Мовсесян, С.Б. Огневцев. – М.: ИНФРА М, 2005. – 312с.

35. Мовсесян А.Г. Транснационализация в мировой экономике / А.Г. Мовсесян. – М.:Финансовая Академия при Правительстве РФ,2001. – 316с.
36. Новицький В.Є. Міжнародна кооперація праці: проблеми та поділ / В.Є. Новицький.- К.,1994. – 166с.
37. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України: [Підручник] / В.Є. Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
38. Пашин С.Г. Функционирование транснациональных корпораций: организационно-экономическое обеспечение / С.Г. Пашин. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2002 – 348 с.
39. Переходный период: анализ и уроки первого десятилетия для стран Восточной Европы и бывшего СССР. Исследования Всемирного банка. – М: ЮНИОН, 2002. – 176с.
40. Піддубний І.О. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: [Навчальний посібник] / І.О. Піддубний, А.І. Піддубна / [за ред.. проф. І.О. Піддубного]. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2004. – 264 с.
41. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; [пер. с англ. В.Щетинина]. – М.: Международные отношения, 1993. – 895с.
42. Проблеми інтеграції України у світовий економічний простір: [Монографія] / [К.В. Балабанов, Ю.І. Чентуков, О.В. Булатова, Н.В. Гаврилова, В.М. Мацука та ін.]; під наук. ред.. К.В. Балабанова. – Донецьк: „Вебер”, 2007. – 234 с.
43. Румянцев А.П. Міжнародна торгівля: [Навчальний посібник] / А.П. Румянцев, А.І. Башинська, І.М. Корнілова, Ю.В. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.
44. Рут Ф.Р. Міжнародна торгівля та інвестиції: пер. з англ. / Ф.Р. Рут, А. Філіпенко.- К.:Основи, 1998. – 743с.
45. Савельєв Є.В. Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів / Є.В. Савельєв. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 504с.
46. Сазонець І.Л. Міжнародна інвестиційна діяльність / І.Л. Сазонець, О.А. Джусов, О.М. Сазонець. – К.:ЦУЛ,2003. – 156с.
47. Сайт офіційної статистичної інформації Європейського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>
48. Світова економіка / [А.С.Філіпенко, О.І.Рогач, О.І.Шнирков та ін.]. – К.:Либідь, 2000. – 582с.
49. Світова економіка: підручник / [А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, О. І. Рогач та ін.]. – К.: Либідь, 2007. – 640 с.
50. Семенов К.А. Международные экономические отношения: [Курс лекцій] / К.А. Семенов. – М.: Гардарики, 1998. – 336с.
51. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры:укр.контекст / С.И. Соколенко. – К.:Логос, 2002. – 646с.
52. Сохацька О.М. Міжнародні ф'ючерсні ринки: теоретико-методологічні аспекти / О.М. Сохацька. – Тернопіль: Вид-во «Карт-бланш». – 2002. – 454с.

53. Стигліц Джозеф. Глобалізація та її тягар: пер. з англ. / Джозеф Стигліц. – К.: Вид. дім «КМАкадемія», 2003. – 252с.
54. Стратегія економічного розвитку в умовах глобалізації / [за ред. Д. Лук'яненка]. – К.: КНЕУ, 2001. – 538с.
55. Транснаціональні корпорації / [В. Рокоча, О. Плотніков, В. Новицький та ін.]. – К.: Таксон, 2001. – 304с.
56. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія: у 2 т. / [за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника]. – К.: КНЕУ, 2006. – 816 с.
57. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция / В.Г. Шемятенков. – М.: Международные отношения, 2003. – 400с.
58. Шніцер Порівняння економічних систем: пер. з англ. / Шніцер, Мартін – К.: Основи, 1997. – 519с.
59. Шнирков О.І. Конкуренція в економічних взаємовідносинах країн Східної Європи / О.І. Шнирков. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2000. – 209 с.
60. Balassa B. The theory of Economic Integration / B. Balassa. – Homewood, Illinois: Richard D. Irvin, 1961. – 304p.
61. Bank For International Settlements. 78th Annual Report (1 April 2007–31 March 2008) Basel, 2008 [Електронний ресурс] / Режим доступу до звіту: <http://www.bis.org>
62. European Institute of Technology: the Commission proposes a new flagship for excellence [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ec.europa.eu>
63. Eurostat regional yearbook 2007 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.europa.eu>
64. EU economic data pocketbook. 1-2008. - Luxembourg: office for official publications of the European Communities, 2007. – 128 pages.
65. Implementing the renewed Lisbon strategy for growth and jobs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europa.eu>
66. International Communication Union. World Information Society Report 2007. – Geneva, 2007. – 208p.
67. Fanelli José María. Regional Arrangements to Support Growth and Macro-Policy Coordination in MERCOSUR / Fanelli José María. - UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2007. – 42 pages.
68. Global Employment Trends - International Labour Organization [Електронний ресурс]. – Geneva, International labour office, 2008. – Режим доступу: <http://www.ilo.org>
69. Making globalisation work for everyone. The European Union and world trade. European Commission [Електронний ресурс]. – December, 2002. – Режим доступу: <http://www.ec.europa.eu>
70. Making the global economy work. Annual report, 2008. International Monetary Fund. 700 19th Street, Washington, DC 20431 USA. – 84 pages.

71. Science, technology and innovation in Europe. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.europa.eu>
72. United Nations. World Economic Situation and Prospects 2006.–New York, 2006 – 162 pages
73. UNCTAD Handbook of Statistics, 2008 . – United Nations. New York and Geneva. – 2008. – 468p.
74. UNCTAD, World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unctad.org>
75. UNCTAD, World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unctad.org>
76. UNCTAD, World Investment Report 2007. Transnational Corporations, Extractive Industries and Development [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unctad.org>
77. UNCTAD, The Shift Towards Services [Електронний ресурс]. – New York and Geneva, 2004 – 468 pages. – Режим доступу: <http://www.unctad.org>
78. UNCTAD, Transnational Corporations and Export Competitiveness [Електронний ресурс]. – New York and Geneva, 2002 – 350 pages. – Режим доступу: <http://www.unctad.org>
79. UNCTAD, Trade and Development Report, 2007. Regional cooperation for development [Електронний ресурс] – Режим доступу до звіту: <http://www.unctad.org>
80. UNCTAD, Trade and Development Report, 2008. Commodity prices, capitalflows and te financing of investment [Електронний ресурс] – Режим доступу до звіту: <http://www.unctad.org>
81. UNCTAD, World Investment Prospects Survey 2007-2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unctad.org>
82. World Trade Report 2006. Exploring the links between trade, standards and the WTO [Електронний ресурс] – Режим доступу до звіту: <http://www.wto.org>
83. World Economic Forum. The World Competitiveness Report 2007 – 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org>
84. World Trade Organization. International Trade Statistics, 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wto.org>
85. WTO, World Trade Report 2006. Exploring the links between subsidies, trade and the WTO [Електронний ресурс] – Режим доступу до звіту: <http://www.wto.org>
86. WTO, World Trade Report 2007. Six decades of multilateral trade cooperation: What have we learnt? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.wto.org>
87. Handbook of statistics 2010. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 506p.

88. Trade and Development Report (2010) Employment, globalization and development. – New York and Geneva, 2010. – 171p.
89. Transition report (2005). Business in transition. – European Bank for reconstruction and Development. – London, 2006. – 118p.
90. International Trade Statistics(2010). - WTO Publications Geneva,2011. – 251p.
91. Economic Report Of The President. Transmitted To The Congress. February 2010 Together With The Annual Report Of The Council Of Economic Advisers United States Government Printing Office Washington : 2010. – 458p.
92. World Investment Report (2010) Investing in a low-carbon economy. – New York and Geneva: United Nations Publication, 2010. – 184p.

Корисні посилання

ООН	http://www.un.org
Економічна і соціальна рада ООН	http://www.ecocor.org
Організація ООН з промислового розвитку	http://www.unido.org
Конференція ООН з питань торгівлі та розвитку	http://www.unctad.org
Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних націй	http://www.fao.org
Організація Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури	http://www.unesco.org
Всесвітня організація інтелектуальної власності	http://www.wipo.int
Всесвітня організація охорони здоров'я	http://www.who.int
Всесвітня організація туризму	http://www.unwto.org
Міжнародна організація цивільної авіації	http://www.icao.int
Міжнародний союз електрозв'язку	http://www.itu.int
Міжнародна організація праці	http://www.ilo.org
Світова організація торгівлі	http://www.wto.org
Організація економічного співробітництва та розвитку	http://www.oecd.org
Світовий банк	http://www.worldbank.org
Міжнародний валютний фонд	http://www.imf.org
Банк міжнародних розрахунків	http://www.bis.org
Європейський союз	http://www.europa.eu.int
Офіційний сайт публікацій Єврокомісії	http://publications.europa.eu
Європейський центральний банк	http://www.ecb.int
Північноамериканська зона вільної торгівлі	http://www.nafta.org
Міжнародні дослідницькі інститути	
Міжнародний інститут стратегічних досліджень	http://www.iiss.org
Інститут регіональних досліджень	http://www.rri.wvu.edu
Інститут економічної політики	http://tap.epn.org
Інститут економіки перехідного періоду	http://www.iet.ru
Інститут національної моделі економіки	http://www.inme.ru
Міжнародні агенції:	
PricewaterhouseCoopers	http://www.pwc.com
Standard & Poor's	http://www.standardandpoors.com
McKinsey & Company	http://www.mckinsey.com

ЧАСТИНА II

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА»

**(для студентів спеціальності 6.030503 «Міжнародна економіка»
УСІХ ФОРМ НАВЧАННЯ**

Затверджено на засіданні кафедри
міжнародної економіки
Протокол № 1 від 30.08.2012 р.

ПЕРЕДМОВА

Метою навчальної дисципліни є формування теоретичних знань, умінь та практичних навичок у галузі міжнародної економіки, форм, методів та механізмів реалізації міжнародних економічних відносин.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

- вивчення сутності міжнародної економічної системи та закономірностей її розвитку, методів аналізу політико-правового, економічного, соціально-культурного середовища та інфраструктури міжнародної економічної діяльності;

- набуття знань про регулювання міжнародних економічних відносин, міжнародну валютну систему, методологію міжнародних розрахунків, процеси міжнародної економічної інтеграції;

- набуття вмінь використовувати одержані знання у практичній зовнішньоекономічній діяльності України.

Предметом дисципліни є система міжнародних економічних відносин, що складаються між національними економіками країн світу в умовах глобалізації.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен:

знати: основні форми міжнародних економічних відносин, механізми та інструменти зовнішньоекономічної політики держави, основні характеристики міжнародної економічної інтеграції та глобалізації, основні проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України.

уміти: будувати графічні моделі застосування інструментів політики протекціонізму, розраховувати курси валют та платіжний баланс країни, здійснювати аналіз конкретних економічних ситуацій, на основі отриманих теоретичних знань, аргументовано формулювати своє ставлення до економічних процесів, що відбуваються.

Методи навчання: навчальні лекції, використання банку візуального супроводження навчального процесу; семінарські та практичні заняття, проведення круглого столу; робота з першоджерелами, реферування наукової літератури; письмове оформлення бібліографії; виконання науково-дослідних індивідуальних завдань.

Методичне забезпечення: опорні конспекти лекцій; нормативні документи.

Навчальна програма розрахована на студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційною програмою підготовки бакалавра.

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ

Назва теми	Лекції, годин	Семінарські заняття /лабораторні, годин	СРС		ІНДЗ*	
			годин	зміст	годин	зміст
ЗМ 1. СУТНІСТЬ І СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ						
Тема 1. Міжнародна економічна система.	2	4	8		2	
Тема 2. Національні економіки та їх взаємодія.	2	4	8		2	
Тема 3. Міжнародна економічна діяльність.	2	4	6		2	
ЗМ 2. МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ						
Тема 4. Теорія міжнародної торгівлі.	4	6	8		2	
Тема 5. Світовий ринок товарів та послуг.	4	4	6		1	
Тема 6. Міжнародний науково-технологічний обмін.	2	4	6		1	
Тема 7. Міжнародна торгова політика.	4	4	6		2	
ЗМ 3. СВІТОВА ФІНАНСОВА СИТЕМА						
Тема 8. Світовий фінансовий ринок.	4	6	8		2	
Тема 9. Прямі інвестиції та міжнародне виробництво.	4	4	8		1	
Тема 10. Міжнародне портфельне інвестування.	4	4	7		1	
Тема 11. Міжнародний кредит.	2	6	7		1	
ЗМ 4. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ						
Тема 12. Світовий ринок праці.	2	4	8		1	
Тема 13. Міжнародна трудова міграція.	2	4	8		1	
ЗМ 5. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ						
Тема 14. Теорії валютних курсів.	2	4	8		1	
Тема 15. Світовий валютний ринок.	4	4	8		2	
Тема 16. Світова валютна система.	4	6	8		2	
Тема 17. Міжнародні розрахунки.	4	6	8		2	
Тема 18. Платіжний баланс та макроекономічна рівновага.	4	6	8		2	
ЗМ 6. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ						
Тема 19. Міжнародна регіональна інтеграція.	4	6	10		2	
Тема 20. Європейська економічна інтеграція.	4	6	12		2	
Тема 21. Глобалізація економічного розвитку.	4	6	12		2	
Тема 22. Інтеграція України у світову економіку.	4	6	12		2	
Всього годин	72	104/8	180		36	

* обов'язковим ІНДЗ є курсова робота, яка оцінюється окремо

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

СУТНІСТЬ І СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Тема 1. Міжнародна економічна система.

Сутність міжнародних економічних відносин. Об'єкт і головні суб'єкти міжнародних економічних відносин. Форми та рівні розвитку міжнародних економічних відносин. Загальні та специфічні принципи міжнародних економічних відносин. Особливості розвитку сучасних міжнародних економічних відносин.

Середовище міжнародних економічних відносин, його структуризація й особливості. Елементи внутрішнього та зовнішнього середовища міжнародних економічних відносин. Політико-правове середовище. Соціально-культурне середовище. Економічне середовище.

Екстерналізація та інтерналізація. Внутрішня і зовнішня інтернаціоналізація. Інтернаціоналізація міжнародних економічних відносин. Особливості прояву інтернаціоналізації на мікро- та макрорівнях.

Етапи інтернаціоналізації: початковий етап, етап локальної ринкової експансії, транснаціональний етап, глобальний етап. Глобалізація та економічний раціоналізм. Особливості інтернаціоналізації в умовах глобального економічного середовища.

Тема 2. Національні економіки та їх взаємодія.

Світове господарство як полісистемне утворення. Етапи формування світового господарства. Національні економіки та їх систематизація. Систематизація країн світу по регіональному признаку. Систематизація країн світу по організаційному признаку. Систематизація країн світу по економічному признаку.

Соціально-економічні підсистеми світового господарства. Критерії визначення соціально-економічних підсистем світового господарства. Характеристика країн з розвинутою економікою. Характеристика країн з перехідною економікою. Характеристика країн, що розвиваються. Глобалізація та економічний раціоналізм. Економічна залежність та взаємозв'язок країн світу. Національна економічна безпека. Міжнародна економічна безпека. Міжнародний економічний порядок.

Тема 3. Міжнародна економічна діяльність.

Сутність міжнародного поділу праці. Напрями розвитку міжнародного поділу праці. Державна спеціалізація виробництва. Міжнародна кооперація виробництва. Економічні ефекти участі країни в міжнародному поділі праці.

Рівні регулювання міжнародних економічних відносин. Системи національного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків. Міждержавне

регулювання міжнародних економічних відносин. Наднаціональний рівень регулювання міжнародних економічних відносин. Міжнародні організації.

Глобальні проблеми світової економіки. Основні напрями міжнародного економічного співробітництва в вирішенні глобальних проблем людства.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Тема 4. Теорія міжнародної торгівлі.

Еволюція теорій міжнародних економічних відносин. Меркантилізм, теорія абсолютних і порівняльних переваг. Моделі Хекшера-Оліна, Хекшера-Оліна-Самуельсона і парадокс Леонт'єва. Розвиток неофакторних і неотехнологічних моделей. Динамічні моделі міжнародної конкурентоспроможності.

Зовнішня, міжнародна та світова торгівля. Показники масштабів, структури, динаміки й результативності міжнародної торгівлі.

Види міжнародної торгівлі. Торгівля товарами й послугами. Традиційна торгівля, торгівля у межах кооперації, зустрічна торгівля. Торгівля безпосередня та через посередників. Біржова торгівля, міжнародні аукціони й тендери.

Ціноутворення у міжнародній торгівлі.

Тема 5. Світовий ринок товарів та послуг.

Світовий ринок, його сутність та ключові характеристики. Етапи формування світового ринку. Характерні риси світового ринку. Міжнародний рух товарів як ознака світового ринку. Сутність економічної рівноваги на світовому ринку. Матеріально-речова рівновага світового ринку. Вартісна рівновага світового ринку.

Сучасне світове господарство. Основні пропорції світового господарства. Міжгалузеві та внутрішньогалузеві пропорції світового господарства. Міжнародні пропорції в окремих підсистемах світового господарства.

Структура світового ринку. Інфраструктура сучасного світового ринку.

Тема 6. Міжнародний науково-технологічний обмін.

Технологій в системі світового виробництва. «Нова економіка». Світовий ринок технологій. Об'єкти та суб'єкти світового ринку технологій.

Класифікація технологій. Інноваційні технології. Форми трансферту технологій: патентна угода, патент, ліцензійна угода, ліцензія, «ноу-хау», лізинг, франчайзинг та ін.. Некомерційні форми руху технологій.

Міжнародна передача технологій. Міжнародне технічне сприяння.

Тема 7. Міжнародна торгова політика.

Особливості регулювання міжнародної торгівлі. Протекціонізм та лібералізм. Вплив протекціонізму на виробництво і добробут.

Методи та інструменти регулювання міжнародної торгівлі товарами та послугами. Тарифне і нетарифне регулювання міжнародних торгово-економічних відносин. Митний тариф на імпорт. Експортний тариф. Квотування. Добровільні обмеження експорту. Експортні субсидії. Демпінг. ГАТТ\СОТ.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 3 СВІТОВА ФІНАНСОВА СИТЕМА

Тема 8. Світовий фінансовий ринок.

Світовий фінансовий ринок, його структура та складові. Особливості функціонування світової фінансової системи. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів світової економіки. Основні учасники світового фінансового ринку. Світові фінансові центри.

Сучасні тенденції розвитку світового фінансового ринку. Фінансова глобалізація. Позитивні та негативні наслідки глобалізації фінансових ресурсів світового господарства.

Інфраструктура світового фінансового ринку.

Тема 9. Прямі інвестиції та міжнародне виробництво.

Сутність і мотивація міжнародного руху капіталу. Теорії міжнародного руху капіталу. Показники руху капіталу. Характерні риси сучасного етапу міжнародного руху капіталу.

Форми міжнародної інвестиційної діяльності. Прямі й портфельні інвестиції.

Сутність і мотивація міжнародного бізнесу. Типи й види міжнародного бізнесу. Суб'єкти міжнародного бізнесу. Транснаціональні корпорації. Міжнародні спільні підприємства. Порівняльна характеристика форм міжнародного бізнесу.

Розвиток багатонаціонального підприємництва в системі світового господарства. Суть та основні риси транснаціоналізації. Транснаціональні корпорації в системі світового господарства. Стратегічні альянси. Злиття й поглинання у міжнародному виробництві.

Міжнародний ринок капіталу. Міжнародна технічна допомога. Форми та методи регулювання міжнародного інвестування.

Тема 10. Міжнародне портфельне інвестування.

Теорії портфельного інвестування. Світовий фондовий ринок. Світовий ринок акцій. Первинний ринок цінних паперів. Вторинний ринок цінних паперів.

Інфраструктура фондового ринку. Інститути спільного інвестування Біржові індекси. Рейтинги цінних паперів.

Сутність, види та структура портфелів міжнародних інвестицій. Формування портфелів міжнародних інвестицій. Міжнародна портфельна інвестиційна діяльність.

Тема 11. Міжнародний кредит.

Міжнародний кредит і його сутність та функції в сучасній економіці. Принципи міжнародного кредиту. Фактори розвитку міжнародних кредитних відносин.

Міжнародний кредит як елемент міжнародного ринку позичкових капіталів. Різновиди міжнародних кредитів. Сек'юритизація кредитів.

Проблема зовнішньої заборгованості. Шляхи й механізми вирішення проблеми зовнішньої заборгованості в світовому господарстві.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 4 МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

Тема 12. Світовий ринок праці.

Особливості формування й розвитку світового ринку праці. Етапи розвитку міжнародної міграції робочої сили. Вплив процесів транснаціоналізації на міжнародну міграцію робочої сили. Напрямки міграції робочої сили.

Вплив міграції на ринок праці.

Основні риси сучасного міжнародного ринку праці. Основні світові ринки та експортери робочої сили. Місце мігрантів в структурі сучасного ринку праці.

Тема 13. Міжнародна трудова міграція.

Сутність і основні види міжнародної міграції робочої сили. Форми сучасних міграційних процесів.

Наслідки міжнародної еміграції та імміграції робочої сили. Наслідки для країн еміграції робочої сили. Наслідки для країн імміграції робочої сили. Економічні ефекти міграції робочої сили.

Регулювання міжнародних міграційних процесів. Рівні регулювання міграції трудових ресурсів. Методи та інструменти регулювання трудової міграції.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 5 СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ

Тема 14. Теорії валютних курсів.

Поняття валюти та її види. Валютний курс. Теорії валютного курсу. Класична теорія валютного курсу. Монетаристська теорія валютного курсу. Теорія покритого процентного паритету. Теорія непокритого процентного

паритету. Модель знецінення національної валюти. Модель збалансованого портфелю Конвертованість валюти. Валютний паритет і валютний курс.

Тема 15. Світовий валютний ринок.

Валютні ринки, їх види та структура. Учасники валютного ринку. Функції валютного ринку.

Моделі валютного ринку.

Котирування валют. Основні валютні операції. Валютний арбітраж. Операції на ринку євровалют. Валютна політика.

Тема 16. Світова валютна система.

Національні, міжнародні й світова валютні системи.

Еволюція світової валютної системи. Система золотого стандарту, Бреттон-Вудська і Ямайська системи.

Європейська валютна система.

Тема 17. Міжнародні розрахунки.

Сутність та види міжнародних розрахунків.

Форми міжнародних розрахунків та їх порівняльна характеристика. Акредитив. Інкасо. Банківський переказ. Вексель.

Особливості міжнародних розрахунків України.

Тема 18. Платіжний баланс та макроекономічна рівновага.

Платіжний баланс, його структура і методологія складання. Рахунок поточних операцій. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій. Методи зрівноваження платіжного балансу. Теорії платіжного балансу. Макроекономічна роль платіжного балансу. Економічна політика і платіжний баланс.

Макроекономічна рівновага у відкритій економіці. Моделі внутрішньої та зовнішньої рівноваги.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 6 МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Тема 19. Міжнародна регіональна інтеграція.

Інтеграція як відносини і як процес. Фактори міжнародної економічної інтеграції. Мікро- і макроінтеграція. Горизонтальна й вертикальна мікроінтеграція. Макроінтеграція та економічний регіоналізм. Форми, шляхи й особливості регіональної економічної інтеграції. Проблеми і перспективи світової (глобальної) інтеграції.

Економічні наслідки інтеграції країн.

Розвиток регіональної економічної інтеграції. Європейські інтеграційні процеси. Європейський Союз. Інтеграція східноєвропейських країн. Чорноморське економічне співробітництво. Потенціал і особливості загальноєвропейської економічної інтеграції. Північноамериканська

економічна інтеграція. Зона вільної торгівлі «США — Канада». НАФТА. США у світових інтеграційних процесах. Економічна інтеграція у Латинській Америці. Потенціал і особливості регіональної інтеграції країн Азії. Інтеграційні зусилля арабських країн. Взаємозв'язки країн Африки.

Тема 20. Європейська економічна інтеграція.

Передумови розвитку європейської інтеграції. Європейське співтовариство вугілля і сталі. Римський договір. Заснування ЄЕС і Євроатому. Формування спільного ринку.

Формування інституціональної системи Європейського Союзу. Розвиток спільних політик Європейського співтовариства.

Розширення ЄС. Суперечності процесу економічної інтеграції.

Тема 21. Глобалізація економічного розвитку.

Поглиблення інтернаціоналізації світового господарства в сучасних умовах. Процеси світового господарської еволюції. Моделі економічного розвитку (модель лінійних стадій розвитку, теорія структурних трансформацій, теорія зовнішньої залежності, неокласична модель вільного ринку, теорія ендогенного зростання, модель сталого розвитку). Основні елементи глобальної економіки.

Всесвітній характер НТР в сучасних умовах. Дематеріалізація виробництва. Еволюція міжнародних виробничих систем.

Тема 22. Інтеграція України у світову економіку.

Передумови, особливості та шляхи інтеграції України до світового господарства. Інтеграційні пріоритети української економіки. Внутрішньоекономічні фактори інтеграції України до світового господарства.

Україна на світовому ринку товарів, послуг, технологій. Україна у процесах міжнародного руху капіталу та робочої сили.

Політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови розвитку форм міжнародного бізнесу в Україні. Експортно-імпортна діяльність українських підприємств. Іноземна та зарубіжна інвестиційна діяльність. Результативність діяльності українських підприємств на міжнародних ринках. Проблеми й перспективи розвитку міжнародного бізнесу в Україні. Формування системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1

Міжнародна економічна система

1. Сутність міжнародних економічних відносин (МЕВ). Об'єкт і головні суб'єкти МЕВ.
2. Форми та рівні МЕВ.
3. Середовище МЕВ, його структуризація й особливості.
4. Особливості розвитку сучасних МЕВ.
5. Інтернаціоналізація МЕВ.
6. Глобалізація та економічний раціоналізм.

Питання до обговорення:

1. Пояснити сутність МЕВ.
2. Визначити об'єкт і головні суб'єкти МЕВ.
3. Дайте характеристику формам та рівням МЕВ.
4. Охарактеризуйте загальні та специфічні принципи МЕВ.
5. Особливості розвитку сучасних МЕВ.
6. Сутність середовища МЕВ. Його структуризація й особливості.
7. Розкрити сутність та елементи внутрішнього та зовнішнього середовища МЕВ.
8. Що розуміють під політико-правовим середовищем МЕВ?
9. Вплив економічного середовища на МЕВ.
10. Особливості впливу соціально-культурного середовища на МЕВ.
11. Розкрити сутність понять екстерналізація та інтерналізація. Дати визначення інтерналізації МЕВ.
12. Пояснити, що таке внутрішня і зовнішня інтернаціоналізація на макро- та на мікрорівнях.
13. Охарактеризувати етапи інтернаціоналізації: початковий етап, етап локальної ринкової експансії, транснаціональний етап, глобальний етап.
14. Глобалізація та економічний раціоналізм.
15. Назвіть особливості інтернаціоналізації в умовах глобального економічного середовища.

Теми рефератів:

1. Особливості розвитку міжнародних економічних відносин на сучасному етапі.
2. Глобалізація та економічний раціоналізм в сучасних умовах глобального економічного середовища.

Практичне завдання 1.1

Україна здійснила закупівлю партії індійського чаю. Визначити які форми МЕВ було використано при здійсненні цієї операції.

Практичне завдання 1.2

Іноземна фірма реставрує готель в Києві. Які товари, що використовуються фірмою, можна вважати з точки зору міжнародної економіки торговими, а які — неторговими.

Практичне завдання 1.3

Іноземна фірма реставрує площу Ринок у Львові. Які товари, що використовує фірма, можуть вважатися торговими, а які неторговими?

Практичне завдання 1.4

Україна продала в Німеччину казеїн, який виробляє українсько-німецьке СП. Які форми МЕВ були задіяні в цій угоді?

Практичне завдання 1.5

Україна протягом декількох років брала іноземні позики, строк оплати яких настав. Щоб платити за боргами, уряд України збільшує податки, внаслідок чого падає споживання. Як вплине на становище України наявність у економіці неторгових товарів?

Тема 2

Національні економіки та їх взаємодія

1. Світове господарство як полісистемне утворення.
2. Етапи формування світового господарства.
3. Національні економіки та їх систематизація.
4. Соціально-економічні підсистеми світового господарства.

Питання до обговорення:

1. Пояснити сутність світового господарства як полісистемного утворення.
2. Дайте характеристику основним теоріям розвитку світового господарства.
3. Визначити етапи формування світового господарства.
4. Дати визначення поняттю «національна економіка» та навести їх систематизацію.
5. Систематизація країн світу по регіональному признаку.
6. Систематизація країн світу по організаційному признаку.
7. Систематизація країн світу по економічному признаку.
8. Охарактеризувати соціально-економічні підсистеми світового господарства.
9. За якими критеріями проводиться визначення соціально-економічних підсистем світового господарства?
10. Характеристика країн з розвинутою економікою.
11. Характеристика країн з перехідною економікою.
12. Характеристика країн, що розвиваються.
13. Економічна залежність та взаємозв'язок країн світу.

14. Розкрити сутність національної економічної безпеки країн.
15. Розкрити сутність міжнародної економічної безпеки.
16. Дати характеристику міжнародному економічному порядку.

Теми рефератів:

1. Глобалізація та економічний раціоналізм.
2. Національна економічна безпека.
3. Міжнародна економічна безпека.
4. Міжнародний економічний порядок.

Практичне завдання 2.1

У яких межах рівноважна ціна на товар на світовому ринку може відрізнятись від рівноважних цін на цей же товар в кожній з країн, що торгують? Можливо, щоб внутрішня ціна кожної з країн була вище ніж світова рівноважна ціна?

Практичне завдання 2.2

Складіть Рахунок товарів і послуг у СНР, якщо

- експорт – 250 млн дол.;
- імпорт – 195 млн дол.;
- випуск – 580 млн дол.;
- чисті податки на продукти – 55 млн дол.;
- проміжне споживання – 200 млн дол.;
- кінцеве споживання – 420 млн дол.;
- валове накопичення – 600 млн дол.

Практичне завдання 2.3

Функція попиту на пшеницю в країні X має наступний вид: $D=100-20P$, а функція пропозиції $S=20+20P$. В країні Y функція попиту на пшеницю має наступний вигляд: $D^*=80-20P$, а функція пропозиції $S^*=40+20P$.

Визначити:

- А) внутрішню рівноважну ціну в обох країнах за умови відсутності міжнародного обміну,
- Б) рівень міжнародної ціни, яку буде встановлено за умови торгівля між країнами (транспортні витрати дорівнюють 0),
- В) обсяги торгівлі.

Практичне завдання 2.4

Попит та пропозиція на ринку радіоприймачів в США та Японії мають наступний вигляд:

Ціна, долл	США		Японія	
	Обсяг попиту, млн.шт	Обсяг пропозиції, млн.шт.	Обсяг попиту, млн.шт	Обсяг пропозиції, млн.шт.
5	5	2	2,5	1
10	4	3	2	3
15	3	4	1,5	5
20	2	5	1	7

Визначити:

- А) рівень рівноважної ціни для кожної країни,
- Б) яка країна буде експортувати радіоприймачі,
- В) обсяг експорту.

Тема 3

Міжнародна економічна діяльність

- 1. Сутність міжнародного поділу праці.
- 2. Рівні регулювання міжнародних економічних відносин.
- 3. Глобальні проблеми світової економіки.

Питання до обговорення:

- 1. Розкрити сутність міжнародного поділу праці.
- 2. Визначити напрями розвитку міжнародного поділу праці.
- 3. Охарактеризувати форми міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва.
- 4. Пояснити економічні ефекти участі країни в міжнародному поділі праці.
- 5. Визначити рівні регулювання міжнародних економічних відносин.
- 6. Назвати системи національного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків.
- 7. Розкрити сутність міждержавного регулювання міжнародних економічних відносин.
- 8. Охарактеризувати наднаціональний рівень регулювання міжнародних економічних відносин.
- 9. Назвати головні міжнародні організації, які здійснюють правове регулювання міжнародних економічних відносин на національному, міжнародному і наднаціональному рівнях.
- 10. Визначити глобальні проблеми світової економіки.
- 11. Охарактеризувати основні напрями міжнародного економічного співробітництва в вирішенні глобальних проблем людства.

Теми рефератів:

- 1. Місце, роль України в системі міжнародного поділу праці.
- 2. Міжнародний поділ праці й еволюція теорії міжнародних економічних відносин.
- 3. Правове регулювання міжнародних економічних відносин на національному, міжнародному і наднаціональному рівнях.
- 4. Показники спеціалізації країни в світовому господарстві.

Практичне завдання 3.1

Якщо Україна експортує до Туреччини продукцію чорної металургії, а імпортує звідти продукцію легкої промисловості, можна це вважати:

- 1. міжнародним розподілом праці;

2. міжнародною кооперацією праці;
3. міжнародним розподілом факторів виробництва;
4. першим, другим та третім одночасно.

Практичне завдання 3.2

Припустимо, Україна продає в Німеччину сирку, а Німеччина в Україну обладнання. Чи можна вважати це міжнародним поділом праці, міжнародною кооперацією праці, міжнародним поділом інших факторів виробництва або першим, другим і третім разом?

Практичне завдання 3.3

Витрати праці (в годинах) на виробництво сиру та трикотажу в Росії та Німеччини наступні:

Продукція	Росія	Німеччина
Сир (кг на годину)	5	1
Трикотаж (м ² за годину)	1	3

В виробництві якого товару має абсолютні переваги кожна країна? Чому? Визначити вигравш від торгівлі Росії та Німеччини, якщо вони обмінюють 5 кг сиру на 3 м² трикотажу. Визначити вигравш від торгівлі Росії та Німеччини, якщо вони обмінюють 5 кг сиру на 6 м² трикотажу.

Практичне завдання 3.4

Припустимо, що дві країни виробляють тільки два товари - цукор та сталь. Рівень витрат на їх виробництво визначається наступними даними:

Країни	Витрати на виробництво 1 тони сталі	Витрати на виробництво 1 тони цукру
Країна А	150	100
Країна Б	120	120

Визначити:

- А) Чи має країна А абсолютні переваги в виробництві сталі?
- Б) Чи має країна Б порівняльні переваги в виробництві цукру?
- В) Які товари будуть експортувати та імпортувати країни?

Тема 4

Теорія міжнародної торгівлі (4 г.)

1. Теорія абсолютних і порівняльних переваг
2. Теорія міжнародної торгівлі Хершера-Оліна
3. Альтернативні теорії міжнародної торгівлі.
4. Міжнародна торгівля.
5. Торгівля товарами та послугами.

Питання до обговорення:

1. Проаналізувати еволюцію теорії міжнародних економічних відносин.
2. Меркантилізм, теорія абсолютних і порівняльних переваг.

3. Проаналізувати моделі Хершера-Оліна-Самуельсона і парадокс Леонтьєва.
4. Розвиток неофакторних і неотехнологічних моделей.
5. Динамічні моделі міжнародної конкурентоспроможності.
6. Характеристика зовнішньої, міжнародної та світової торгівлі.
7. Показники масштабів, структури, динаміки й результативності міжнародної торгівлі.
8. Проаналізувати види міжнародної торгівлі.
9. Торгівля товарами та послугами.
10. Традиційна торгівля, торгівля у межах кооперації, зустрічна торгівля. Торгівля безпосередня та через посередників. Біржова торгівля, міжнародні аукціони й тренди.
11. Ціноутворення у міжнародній торгівлі.

Теми рефератів:

1. Міжнародний поділ праці і еволюція теорії міжнародних економічних відносин.
2. Види міжнародної торгівлі.
3. Зовнішня торгівля України. Показники масштабів, структури, динаміки й результативності торгівлі.
4. Ціноутворення у міжнародній торгівлі.

Практичне завдання 4.1

США можуть продукувати товар X більш ефективно, ніж Великобританія. Проте США імпортують X із Великобританії. Поясніть чому.

Практичне завдання 4.2

Затрати праці (у годинах) на виробництво печива та цукерок в Україні та Польщі такі:

	Печиво	Цукерки
Україна	12	4
Польща	2	8

- А) У виробництві якого товару Україна має відносну перевагу і чому?
- Б) Розрахуйте альтернативну ціну цукерок, виражену через ціну печива, для України та для Польщі.
- В) В якому інтервалі буде знаходитись ціна рівноваги на цукерки у випадку розвитку торгівлі між двома країнами?
- Г) Якщо відносна ціна рівноваги на цукерки внаслідок торгівлі буде дорівнювати 4, на якому з товарів буде спеціалізуватися кожна з країн і чому?
- Д) Підрахуйте виграш Польщі від торгівлі, якщо вона буде спеціалізуватися на виробництві печива.

Практичне завдання 4.3

Затрати робочого часу в Україні та ФРН на виробництво товарів А, Б, В, Г такі:

	ФРН	України
А	3	36
Б	6	54
В	12	72
Г	45	90

А. За якими товарами ФРН має найбільшу та найменшу абсолютну перевагу перед Україною?

Б. Якщо німецька заробітна плата в 7 разів вище української, які товари будуть продукуватися у ФРН, а які – в Україні?

В. Покажіть вигідність торгівлі для кожної з країн.

Г. Як зміниться торгівля, якщо різниця у заробітних платах скоротиться до 6 разів.

Практичне завдання 4.4

Українська ферма продукує пшеницю та молоко, для чого максимально може використати 800 год праці та 1200 га землі. Виробництво 1 т пшениці потребує 20 год. праці та використання 10 га землі. Виробництво 1 т молока потребує 8 год. праці та 16 га землі.

А. Які фактори виробництва відносно більш інтенсивно використовуються для виробництва пшениці? Які – для молока?

Б. Чи може ферма виробити 50 т молока та 90 т пшениці одночасно?

Практичне завдання 4.5

Магнітофони є відносно трудомістким товаром, вони вимагають для виробництва 30 год праці та 6 га землі та продаються за 90 дол. США кожний. Авокадо – товар, що потребує відносно більших витрат землі. На виробництво 1 т авокадо необхідно 1,5 год праці та 6 га землі, при цьому 1 т авокадо можна продати за 6 дол. США.

А. Якщо в США 180 млн. працівників та 300 млн. га землі, а в Мексиці – 60 млн працівників та 75 млн. га землі, то в якому співвідношенні буде здійснюватись торгівля двома товарами між США та Мексикою?

Б. Чому спеціалізація в реальній торгівлі може бути цілком іншою, ніж впливає з теорії співвідношення факторів виробництва?

Практичне завдання 4.6

Виробництво шинки і пива в Україні та Чехії виглядає так:

	Україна	Чехія
Шинка (кг/год.)	10	2
Пиво(л/год.)	2	6

А. У виробництві якого товару Україна має абсолютну перевагу? У виробництві якого товару Чехія має абсолютну перевагу? Чому?

Б. Підрахуйте виграш від торгівлі відповідно України та Чехії, якщо вони обмінюють 10 кг шинки на 6 л пива.

В. Підрахуйте виграш від торгівлі відповідно України та Чехії, якщо вони обмінюють 10 кг шинки на 12 л пива.

Практичне завдання 4.7

У вас є інформація щодо параметрів виробництва в М'янмі (колишній Бірмі) та у всіх інших країнах.

Виробник	Випуск тканини на одиницю затрат	Виробництво рису на одиницю затрат
М'янма	75	100
Інші країни	150	150

Передбачається виходити з припущень у дусі Рікардо: ці два товари є єдиними, співвідношення затрати/випуск залишається постійним за будь-якого обсягу виробництва рису та тканин, усі ринки є конкурентними.

А. Чи має М'янма абсолютну перевагу у виробництві рису? А тканин?

Б. Чи має М'янма порівняльну перевагу у виробництві рису; тканин?

В. Яке мінове співвідношення між рисом та тканинами склалося б у М'янмі в разі відсутності міжнародної торгівлі?

Г. В яких межах встановляться «умови торгівлі», або коефіцієнт обміну (співвідношення світових цін на рис та тканини), в умовах вільної торгівлі між М'янмою та іншими країнами?

Практичне завдання 4.8

Нижче наведено таблиці виробничих можливостей Японії та Гавайських островів. Припустимо, що у спеціалізації та торгівлі оптимальною продуктовою структурою для Японії є варіант Б, а для Гавайських островів – варіант Г.

Продукт	Виробничі потужності Японії					
	А	Б	В	Г	Д	Е
Радіоприймачі, тис. шт.	30	24	18	12	6	0
Ананаси, тис. шт.	0	6	12	18	24	30

Продукт	Виробничі потужності Гавайських островів					
	А	Б	В	Г	Д	Е
Радіоприймачі, тис. од.	10	8	6	4	2	0
Ананаси, тис. од.	0	4	8	12	16	20

А. Чи є співвідношення порівняльних витрат такими, що обом країнам необхідно розвивати спеціалізацію? Якщо так, то який продукт має продукувати кожна з країн?

Б. Який буде загальний приріст виробництва радіоприймачів та ананасів, одержаний у результаті такої спеціалізації?

В. Які є межі в умовах торгівлі? Припустимо, що дійсними умовами торгівлі є один радіоприймач за 1,5 од. ананасів і що 4 радіоприймачі обмінюються на 6 од. ананасів. Яким буде виграш від спеціалізації та торгівлі для кожної країни?

Г. Чи можете ви зробити висновок з цього прикладу, що спеціалізація відповідно до порівняльних переваг приведе до більш ефективного використання світових ресурсів? Поясніть.

Д. Представте розв'язок графічно.

Практичне завдання 4.9

Розрахувати рівень внутрішньогалузевої торгівлі, якщо країна А експортує та імпортує три групи товарів при збалансованій зовнішній торгівлі (зовнішньоторгове сальдо дорівнює нулю):

Товар	Експорт, дол. США	Імпорт, дол. США
I	250	200
II	350	300
III	400	500

Практичне завдання 4.10

Розрахувати рівень внутрішньогалузевої торгівлі, якщо країна А експортує та імпортує три групи товарів при незбалансованій зовнішній торгівлі

Товар	Експорт, дол. США	Імпорт, дол. США
I	600	300
II	300	300
III	100	600
Всього	1000	1200

Тема 5

Світовий ринок товарів та послуг

1. Сутність та етапи формування світового ринку.
2. Сутність економічної рівноваги на світовому ринку.
3. Основні пропорції світового ринку.
4. Інфраструктура світового ринку.

Питання до обговорення:

1. Світовий ринок, його сутність та ключові характеристики.
2. Перерахуйте та охарактеризуйте етапи формування світового ринку.
3. Охарактеризуйте характерні риси світового ринку.
4. Міжнародний рух товарів як ознака світового ринку.
5. В чому полягає сутність економічної рівноваги на світовому ринку?
Покажіть графічно.
6. Матеріально-речова рівновага світового ринку.
7. В чому полягає сутність вартісної рівноваги світового ринку?
8. Сучасне світове господарство.

9. Що слід розуміти під основними пропорціями світового господарства?

10. Міжнародні пропорції в окремих підсистемах світового господарства.

11. Що розуміють під структурою світового ринку?

12. Інфраструктура сучасного світового ринку. Назвати її елементи, навести приклади.

Практичне завдання 5.1

Українська фірма обговорює можливість закупівлі телефонів у ФРН. Вартість одного телефону – 20 євро, вартість перевезення 100 штук – 5 євро за штуку, 500 штук – 4 євро за штуку, 1000 штук – 3 євро за штуку, 10000 штук – 2 євро за штуку, 20000 штук – 1 євро за штуку. Такий апарат можна продати в Україні за 23,5 євро за штуку. Якщо уявити, що інших витрат немає, який мінімальний обсяг імпорту забезпечить прибуток у 10 % ?

Практичне завдання 5.2

Приватизоване підприємство виплачує своїм співробітникам витрати на відрядження (добові, готельні, представницькі) на поїздку за кордон. Чи входять вони в даному випадку до державного балансу торгівлі послугами?

Практичне завдання 5.3

Наведіть приклади 5 торгових послуг, 5 неторгових послуг і 5 видів послуг, які залежно від обставин (яких?) можуть бути або торговими, або неторговими, або тими й іншими одночасно

Теми рефератів:

1. Сучасна структура світового ринку.
2. Виробнича та соціальна інфраструктура світового ринку.
3. Світовий ринок товарів та послуг і розвиток його структури. Україна на світовому ринку товарів та послуг.

Тема 6

Міжнародний науково-технологічний обмін

1. Технології в системі світового виробництва
2. Світовий ринок технологій
3. Класифікація технологій
4. міжнародна передача технологій. Міжнародне технологічне сприяння.

Питання до обговорення:

1. Яка роль в сучасній світовій економіці відводиться НТР?
2. Яке значення вкладене в термін «дематеріалізація виробництва»?
3. В чому виявляється еволюція міжнародних виробничих систем?
4. Поясніть значення поняття «нова економіка».

5. Характеристика світового ринку технологій.
6. Характеристика об'єктів та суб'єктів світового ринку технологій.
7. Класифікація технологій.
8. Дайте характеристику інноваційних технологій.
9. Приведіть форми трансферту технологій.
10. Що таке патент, патентна угода? На що не розповсюджується дія патенту?
11. У чому виявляється суть міжнародного ліцензування?
12. Що таке ліцензійна угода, ліцензія? Характеристика ліцензій.
13. Що таке «ноу-хау». Характеристика «ноу-хау» в МЕВ.
14. Що таке франчайзинг? Його роль в розвитку світового господарства?
15. Приведіть приклади некомерційних форм руху технологій.
16. Міжнародна передача технологій. Міжнародне технічне сприяння.

Практичне завдання 6.1

Світова ціна деревини становить 10 дол. США за одиницю, світова ціна алюмінію – 24 дол. за одиницю. На виробництво одиниці деревини всередині країни необхідно 2 год, а на виробництво одиниці алюмінію – 8 год. На виробництво одиниці третього, неторгового товару – цегли треба 100 год.

А. Які товари країна буде експортувати і якою буде ціна цегли?

Б. У результаті працевберігаючого технічного прогресу кількість годин, необхідних для виробництва алюмінію, скоротилась до 6. Якою буде відповідь на питання А?

В. У результаті працевберігаючого технічного прогресу кількість годин, необхідних для виробництва одиниці алюмінію, скоротилася б до 4. Якою буде відповідь на питання А?

Практичне завдання 6.2

Американська компанія «Майкрософт» продає за ліцензіями нову версію програмного продукту. Який спосіб оплати за ліцензію – роялті, паушальний платіж, участь у прибутках чи участь у власності – ви включили б до ліцензійної угоди, здійснюючи продаж програми:

- а) індивідуальним користувачам;
- б) компаніям, що розробляють прикладні програми, які працюють у цьому програмному продукті;
- в) компанії, яка прагне стати генеральними дистриб'ютором всієї продукції «Майкрософт»?

Теми рефератів:

1. Сучасні тенденції розвитку світового ринку технологій.
2. Україна на світовому ринку технологій.

Тема 7

Міжнародна торгова політика

1. Особливості регулювання міжнародної торгівлі.
2. Методи та інструменти регулювання міжнародної торгівлі товарами та послугами.
3. ГАТТ/СОТ

Питання до обговорення:

1. Особливості регулювання міжнародної торгівлі.
2. Протекціонізм та лібералізм.
3. Вплив протекціонізму на виробництво і добробут.
4. Методи та інструменти регулювання міжнародної торгівлі товарами та послугами.
5. Дати характеристику тарифних та нетарифних методів регулювання міжнародної торгівлі.
6. Визначити вплив тарифних та нетарифних методів регулювання міжнародної торгівлі на добробут країни.
7. Проаналізувати типи зовнішньоторговельної політики держав, зовнішньоторговельної політики переважає в Україні.
8. Дати визначення та характеристику митному тарифу на імпорт.
9. Дати визначення та характеристику експортному тарифу.
10. Дати визначення та характеристику квотуванню. Види квотування.
11. Добровільні обмеження експорту.
12. Експортні субсидії.
13. Демпінг.
14. Охарактеризувати діяльність ГАТТ/СОТ.

Теми рефератів:

1. Види міжнародної торгівлі.
2. Система заходів державного регулювання міжнародних торгово-економічних відносин.
3. Роль ГАТТ/СОТ в регулюванні міжнародної торгівлі.

Практичне завдання 7.1

Країна імпортує товар X. Світова ціна на цей товар дорівнює 10 дол. США. Крива внутрішньої пропозиції товару X в цій країні визначається рівнянням: $S=50+5P$, а рівняння кривої попиту має вигляд: $D=400-10P$. Країна запроваджує специфічне мито у розмірі 5 дол. США за кожен одиницю товару X. Визначити вплив митного тарифу на добробут споживачів, виробників, державний бюджет, добробут країни в цілому.

Практичне завдання 7.2

Світова ціна на американську пшеницю 120 дол. США за 1 тону. Уряд країни розглядає питання про введення специфічного імпортного тарифу 20 дол. США за 1 тону для поповнення державного бюджету. Внутрішнє річне

виробництво пшениці складає 100 млн.т., споживання – 140 млн.т., імпорт – 40 млн.т. після впровадження тарифу внутрішнє виробництво встановить 110 млн.т., імпорт – 10 млн.т., а споживання скоротиться до 120 млн.т. Країна є великою щодо імпорту пшениці. Розрахувати розмір доходів бюджету від введення імпортного тарифу, зміни в прибутках місцевих виробників.

Практичне завдання 7.3

Бразилія запровадила мито на експорт цукру в розмірі 20 долл за 1 тону. Використовуючи зазначені показники, визначити вплив митного тарифу на добробут споживачів та виробників, на розмір надходжень до державного бюджету та добробут країни в цілому.

Показники	Без тарифу	З тарифом
Світова ціна цукру	300 долл за 1 тону	300 долл за 1 тону
Обсяг внутрішнього споживання	6 млн. т	8 млн. т
Обсяг внутрішнього виробництва	22 млн. т	20 млн. т

Практичне завдання 7.4

Україна виробляє 140, споживає 40 і експортує 100 приладів за ціною 12000 дол. за прилад. Уряд, вважаючи цю галузь перспективною, надає виробникам субсидію в розмірі 30% вартості приладу, в результаті чого внутрішня ціна приладу збільшилась до 12900 дол., а його ціна на внутрішньому ринку скоротилась до 11100 дол.

А. Чому внутрішня ціна на прилад збільшилась менше, ніж розмір субсидії?

Б. Як введення субсидії відіб'ється на обсягах внутрішнього виробництва й експорті приладів?

В. Як вплинуло введення субсидії на споживачів і доходи бюджету?

Г. Як вплинула субсидія на умови торгівлі України? Покажіть ці наслідки введення субсидії графічно.

Практичне завдання 7.5

М'ясо коштує 10,8 дол. США за 1 кг. За такою ціною українські фермери виробляють 40 тис. т, тоді як попит на українському ринку досягає 120 тис. т. У країнах СНД, які є експортерами м'яса в Україну, його ціна становить 7,2 дол. за 1 кг. За такою ціною українські фермери можуть виробити тільки 10 тис. т при попиті, який збільшується до 130 тис. т. Для захисту внутрішнього ринку Україна вводить імпорتنу квоту, ліцензія на отримання якої коштує стільки, скільки становить різниця між внутрішньою ціною м'яса і його ціною в країнах СНД, тобто 1,8 дол. за 1 кг.

А. Який обсяг імпорту м'яса при вільній торгівлі; який при захисті внутрішнього ринку імпортною квотою?

Б. Як вплине введення квоти на споживачів і на виробників?

В. Який дохід імпортерів, що отримали дозвіл на імпорт у рамках квоти, від її введення?

Покажіть ці наслідки введення імпоротної квоти графічно.

Практичне завдання 7.6

При вільній торгівлі кожний долар вартості одиниці продукції у текстильній промисловості розподіляється таким чином: 40 % – додана вартість; 30 % – бавовняна пряжа; 30% – інше волокно. Припустимо, що імпорт текстилю оподатковується адвалорним митом у розмірі 25 % , а імпорт бавовняної пряжі – у розмірі 1/6, або 16,7 % .

Покажіть розподіл нової вартості одиниці продукції, яка враховує тариф на текстиль. Розрахуйте норму фактичного рівня захисного тарифу.

Практичне завдання 7.7

Ставка українського імпортного тарифу на закордонний одяг становить 10 %, на тканини – 1 % . Вартість тканин становить 15 % вартості одягу. Розрахуйте ефективний рівень тарифу:

- а) за умов, названих вище;
- б) якщо імпортне мито на готовий одяг зросте до 30 % ;
- в) якщо мито на тканини збільшиться до 10 % ;
- г) якщо мито на одяг зменшиться до 5 % ;
- д) якщо мито на тканини зменшиться до 0,3 % .

Які висновки можна зробити на основі цих розрахунків?

Практичне завдання 7.8

Ставка українського імпортного тарифу на телевізори становить 30 % , на електронно-променеві трубки для телевізорів – 60 % . Розрахуйте ефективний рівень митного захисту і визначіть, про що свідчить отриманий результат, якщо:

- а) вартість трубки становить 40 % ;
- б) половину;
- в) 60 % вартості телевізора.

Практичне завдання 7.9

Світова ціна на цукор з Куби, що знаходиться у порту Роттердам, становить 300 дол. США за 1 т. Мито на імпорт цукру у ФРН – 30 % . Якби імпорт цукру не обкладався тарифом, його річне виробництво у ФРН становило б 3 млн т, споживання – 4 млн т, імпорт – 1 млн т. Після обкладання імпорту митом внутрішнє виробництво цукру збільшилося до 3,4 млн т, споживання скоротилося до 3,7 млн т, імпорт скоротився до 0,3 млн т. ФРН за споживанням цукру - мало країна. Розрахуйте і зобразіть графічно:

- а) виграш німецьких споживачі із загалом, якби тариф було скасовано;
- б) втрати німецьких виробників цукру від скасування тарифу;
- в) втрати бюджету від скасування тарифу;

- г) чистий приріст споживання в результаті скасування тарифу.

Практичне завдання 7.10

Світова ціна на канадську пшеницю становить 240 дол. США за 1 т. Уряд України, яка в імпорті пшениці с великою країною, розглядає питання про введення специфічного імпортного тарифу 40 дол. США за 1 т для поповнення державного бюджету. Внутрішнє річне виробництво пшениці становить 200 млн т, споживання - 280 млн т, імпорт – 80 млн т. За оцінками, скорочення українського попиту на пшеницю призведе до падіння світової ціни на неї на 10 дол. США за 1 т, її внутрішнє, споживання становитиме 220 млн т, споживання скоротиться до 240 млн, а імпорт - до 20 млн т. Розрахуйте та зобразіть графічно:

- розмір доходів бюджету від введення імпортного тарифу;
- дохід, який отримує, Україна в результаті поліпшення умов торгівлі;
- втрати від меншої ефективності внутрішнього виробництва і від скорочення внутрішнього споживання пшениці;
- зростання доходів місцевих виробників;
- вплив введення тарифу на економічний стан країни в цілому.

Практичне завдання 7.11

На умовах попередньої задачі оцініть можливі параметри і розмір оптимального імпортного тарифу для України.

Практичне завдання 7.12

Вас попросили розрахувати ефект впливу скасування імпортних мит на цукор у США. Вам відома така інформація:

Показник	При тарифі	Без тарифу
Світова ціна (у Нью-Йорку)	0,10 дол. США за фунт	0,10 дол. США за фунт
Тариф (мито)	0,02 дол. США за фунт	0
Внутрішня ціна	0,12 дол. США за фунт	0,10 дол. США за фунт
Споживання у США (млрд. дол. на рік)	20	22
Виробництво у США (млрд. дол. на рік)	8	6
Імпорт до США (млрд. дол. на рік)	12	16

Розрахуйте такі величини та зобразіть графічно:

- виграш американських споживачів від скасування тарифу;
- втрати американських виробників від скасування тарифу;
- втрати державної скарбниці від скорочення тарифних зборів;
- чистий ефект від скасування імпортних мит на цукор для національного добробуту США.

Практичне завдання 7.13

Відповідно до вихідних даних, наведених у таблиці, розрахуйте такі показники:

- а) обсяг імпорту до введення тарифу;
- б) обсяг імпорту після введення тарифу;
- в) ціну товару після введення тарифу;
- г) розмір мита на одиницю товару;
- д) ефект доходів (виграш державного бюджету від введення тарифу);
- е) ефект переділу (виграш внутрішніх виробників від введення тарифу за рахунок споживачів);
- є) ефект захисту (втрати країни через виробництво товару, штучно захищеного тарифом);
- ж) ефект споживання (втрати споживачів через скорочення споживання);
- з) чистий приріст споживання в результаті скасування тарифу;
- и) скорочення загального споживчого надлишку внаслідок введення тарифу;
- і) рівноважну внутрішню ціну на товар в умовах відсутності зовнішньої торгівлі;
- ї) обсяг виробництва та споживання товару за рівноважною ціною;
- й) дайте графічний розв'язок цієї задачі за умови, що країна вважається малою за споживанням товару.

Показники, тис. од.	До тарифу	Після тарифу
Виробництво	165	192
Споживання	235	216
Світова ціна, дол. США/од.	196	
Імпортне мито, %	15	
Товар	Телевізори	

Практичне завдання 7.14

Припустимо, що США випускають на рік 1,4 млн велосипедів та 1 млн імпортують, причому ніяких митних бар'єрів немає. Велосипеди продаються по 200 дол. Конгрес розглядає питання про введення 20 дол. США тарифу на велосипеди. Покажіть розв'язок графічно.

Практичне завдання 7.15

Які з перелічених нижче співвідношень витрат у разі відсутності торгівлі є визначальними для налагодження взаємовигідних торгових відносин;

- а) співвідношення витрат на виробництво пшениці у США та витрат на виробництво пшениці за кордоном;
- б) співвідношення витрат на виробництво пшениці та витрат на виробництво сукна у США;

в) співвідношення витрат на виробництво пшениці у США в ярдах сукна та витрат виробництва пшениці в інших країнах в ярдах сукна?

Практичне завдання 7.16

У країні діє 5-відсоткове імпортне мито на мотоцикли.

Ви маєте таку інформацію:

Показник	Поточний стан при 5-відсотковому миті	Стан, що не передбачає тарифу
Світова ціна мотоцикла з доставкою в Сан-Франциско, дол.	2000	2050
5-відсотковий тариф, дол.	100	0
Внутрішня ціна у США, дол.	2100	2050
Кількість мотоциклів, що купуються у США	100000	105000
Кількість мотоциклів, що виробляються у США за рік	40000	35000
Кількість мотоциклів, що імпортуються у США за рік	60000	70000

Визначте:

- виграш американських споживачів від скасування мита;
- втрати американських виробників від скасування мита;
- втрати в митних доходах для американського уряду;
- сукупний вплив на добробут США.

Чому сукупний ефект для нації в цілому має саме таке значення?

Практичне завдання 7.17

Міністр праці маленької держави Пембал збирається стимулювати вітчизняне виробництво готового одягу. У країні є слабка швейна промисловість, проте без допомоги держави лише незначна кількість виробників зможуть вижити у боротьбі з іноземними конкурентами. Міністр праці стверджує, що допомога цій галузі створила б нові робочі місця та навчання в ній робітників сприяло б зростанню кваліфікації зайнятих в інших галузях. Він закликає до введення 10-відсоткового тарифу для досягнення цієї мети. На тому ж засіданні кабінету міністрів міністр промисловості пропонує замість цього 10-відсоткову субсидію місцевим виробникам, стверджуючи, що того ж результату можна досягти з меншими соціальними затратами. Покажіть графічно:

- вплив тарифу на внутрішнє споживання та виробництво;
- сприятливі непрямі впливи тарифу, які описані міністром праці;
- чисту вигоду або втрату для нації в цілому;
- те саме у разі виробничих субсидій.

Визначте різні наслідки цих альтернативних заходів для державного бізнесу. Якій політиці віддасть перевагу занепокоєний проблемою дефіциту міністр фінансів?

Практичне завдання 7.18

За допомогою графіків покажіть чисті і суспільні витрати на імпорتنу квоту для конкретно взятої країни, коли: а) графік імпортного постачання ідеально еластичний; б) графік імпортного постачання менш ніж ідеально еластичний.

Практичне завдання 7.19

Міністр торгівлі країни Абе запропонував скасувати експортні мита (для основних експортних виробів даної країни), щоб виробники прядива, скориставшись сприятливою ринковою ситуацією, змогли вилучити більше іноземної валюти. Проте міністр фінансів стверджує, що державний бюджет потребує доходів, а міністр промисловості заявив, що такий захід негативно вплине на внутрішнє виробництво килимів, яке використовує прядиво. Вважаючи, що Абе не може впливати на світові ціни, покажіть за допомогою графіка кожний з таких ефектів:

- а) додатковий експорт, викликаний скасуванням експортних мит;
- б) втрати доходу, викликані скасуванням мит;
- в) втрати виробників прядива;
- г) виграш внутрішніх споживачів прядива;
- д) чисті втрати від скасування мит.

Практичне завдання 7.20

Яка з трьох фірм – експортерів напоїв може бути звинувачена в демпінгу на українському ринку?

Показник	«Банзай бревєриз» (Японія)	«Тіннер Лаурін лтд» (Великобританія)	«Біг ред інк» (Канада)
Середні питомі витрати, грн.	10	10	10
Ціна напоїв на внутрішньому ринку, грн.	10	12	9
Показник	«Банзай бревєриз» (Японія)	«Тіннер Лаурін лтд» (Великобританія)	«Біг ред інк» (Канада)
Експортна ціна напоїв, грн.	11	11	9
Ціна напоїв в Україні, грн.	12	13	10

Практичне завдання 7.21

Яка з п'яти фірм може бути звинувачена в демпінгу?

Показник	Фірма				
	1	2	3	4	5
Середні питомі витрати фірми, дол.	10	11	100	11	10
Ціна товару на внутрішньому ринку країни фірми-експортера, дол.	10	10	12	13	9
Експортна ціна товару, дол.	11	11	11	13	9
Ціна товару в країні імпортерів, дол.	12	12	13	13	10

Практичне завдання 7.22

Український уряд встановив 40-відсотковий тариф на імпорт автомобільних шин, яких у країні не вистачає. Він вважає важливим зберегти цю галузь, захистивши від іноземної конкуренції, оскільки бачить її великий потенціал у майбутньому. Який найбільш розумний спосіб підтримати перспективну галузь у цьому випадку?

Практичне завдання 7.23

Україна виробляє 140, споживає 40 і експортує 100 приладів за ціною 12 000 дол. за прилад. Уряд, вважаючи цю галузь перспективною, надає виробникам субсидію в розмірі 30 % вартості приладу, в результаті чого внутрішня ціна приладу збільшилась до 12 900 дол, а його ціна на внутрішньому ринку скоротилась до 11 100 дол.

А. Чому внутрішня ціна на прилад збільшилась менше, ніж розмір субсидії?

Б. Як введення субсидії відіб'ється на обсягах внутрішнього виробництва й експорті приладів?

В. Як вплинуло введення субсидії на споживачів і доходи бюджету?

Г. Як вплинула субсидія на умови торгівлі України?

Покажіть ці наслідки введення субсидії графічно.

Практичне завдання 7.24

Україна виробляє і споживає постійні магніти. Їх внутрішній попит становить $S_d=100+10P$, а попит $D_d=800-20P$. Світова ціна на магніти $P_w=20$ дол. США. Уряд вводить квоту, яка обмежує імпорт магнітів 100 одиницями.

А. Скільки магнітів і за якою ціною Україна буде виробляти в умовах вільної торгівлі?

Б. Який буде обсяг імпорту за світовою ціною на магніти $P_w=20$ дол.?

В. Як імпортна квота вплине на внутрішні ціни магнітів?

Г. На скільки збільшаться доходи імпортерів, які отримали право на імпорт у рамках квоти, від її введення?

Д. Які будуть втрати споживачів?

Покажіть ці наслідки введення імпоротної квоти графічно.

Практичне завдання 7.25

Японія вводить «добровільне» обмеження експорту автомобілів у Францію. Відомо, що в результаті цих обмежень обсяг імпорту у Францію скоротиться з 60 до 40 тис. автомобілів, а ціна автомобілів зросте на 1000 дол. На підставі цих даних розрахуйте втрати добробуту Франції від введення добровільного експортного обмеження за умови, що на імпорт автомобілів встановлено специфічний митний тариф у розмірі 500 дол.

Покажіть наслідки введення «добровільних» обмежень експорту графічно.

Практичне завдання 7.26

Невелика країна імпортує товар X. Світова ціна цього товару дорівнює 10 дол. Крива внутрішньої пропозиції товару X у цій країні визначається рівнянням: $Q_s = 50 + 5P$, а рівняння кривої попиту має вигляд: $Q_d = 400 - 10P$. Країна вводить специфічний тариф у розмірі 5 дол. Розрахуйте вплив митного тарифу:

- а) на добробут споживачів;
- б) доходи виробників товару X у цій країні;
- в) державний бюджет;
- г) добробут країни в цілому.

Практичне завдання 7.27

Імпортне мито кінцевого продукту становить 15 % ; зважене середнє значення мита на імпортовані складові кінцевого продукту, які становлять 1/4 його ціни, дорівнює 10 % . Якою буде фактична ставка мита на кінцевий продукт?

Практичне завдання 7.28

Фірма вивозить 5 т алюмінію з Росії у Фінляндію за ціною 1873 євро за 1 т. Митний збір на вивезення з Росії алюмінію становить 130 євро за 1 т. До вступу в Європейський Союз у Фінляндії митний збір на ввезення цього виду товару не стягувався, після вступу до СС митний збір становить 6 % вартості товару, який ввозиться. Визначте, як зміниться ціна 1 т алюмінію і вартість товару, що ввозиться у Фінляндію, після її вступу до ЄС.

Тема 8

Світовий фінансовий ринок

1. Світовий фінансовий ринок, його структура та складові.
2. Світова фінансова система
3. Сучасні тенденції розвитку світового фінансового ринку.
4. Інфраструктура світового фінансового ринку.

Питання до обговорення:

1. Світовий фінансовий ринок, його структура та складові.
2. Особливості функціонування світового фінансового ринку.
3. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів світової економіки.
4. Основні учасники світового фінансового ринку.
5. Світові фінансові центри.
6. Сучасні тенденції розвитку світового фінансового ринку.
7. Фінансова глобалізація.
8. Позитивні та негативні наслідки фінансових ресурсів світового господарства.
9. Інфраструктура світового фінансового ринку.

Теми рефератів:

1. Фінансова глобалізація.
2. Особливості функціонування світового фінансового ринку.

Практичне завдання 8.1

На міжбанківському міжнародному валютному ринку котируються такі курси (USD за 1 GBP):

	Купівля	Продаж
Нью-Йорк	1,6285	1,6295
Лондон	1,6305	1,6315

А. Чи є можливість для двостороннього арбітражу, враховуючи, що трансакційні витрати становлять 1; 0,1; 0,01 % ?

Б. Який прибуток може отримати арбітражист на кожен фунт, придбаний у Нью-Йорку і проданий у Лондоні?

В. Якщо арбітражист має в розпорядженні 3 млн дол., який прибуток він може отримати на одній арбітражній операції?

Практичне завдання 8.2

У Нью-Йорку курс USD до CHF становить $1 \text{ USD} = 1,6895 \text{ CHF}$ і $1 \text{ USD} = 145,4 \text{ JPY}$. Одночасно в Лондоні $1 \text{ CHF} = 85,84 \text{ JPY}$.

А. Якщо трансакційних витрат немає, чи є можливість для тристороннього арбітражу?

Б. Який крос-курс USD до CHF?

В. Наскільки крос-курс відрізняється від прямого котирування?

Г. Який прибуток на 1 USD від тристороннього арбітражу?

Д. Якщо арбітражист володіє 3 млн USD, який прибуток він отримає?

Практичне завдання 8.3

Американська фірма 1 червня підписала контракт на придбання нового швейцарського обладнання вартістю 500 000 CHF, платіж за яке має відбутися 1 вересня. На 1 червня $1 \text{ CHF} = 0,5424 \text{ USD}$. За цим курсом американська фірма купила чотири форвардних контракти з поставкою франків 1 вересня на 125 000 CHF кожен. 15 серпня курс становив $1 \text{ CHF} = 0,6029 \text{ USD}$, за яким фірма ліквідувала свої форвардні контракти й одночасно купила франки за курсом спот $1 \text{ CHF} = 0,6021 \text{ USD}$.

А. За яким ефективним курсом фірма купила необхідні їй франки?

Б. Якби 15 серпня курс спот становив $1 \text{ CHF} = 0,4882 \text{ USD}$, а курс продажу форвардних контрактів — $1 \text{ CHF} = 0,4890 \text{ USD}$, за яким ефективним курсом фірма придбала б необхідні їй CHF?

В. У чому полягає принципова відмінність між випадками А і Б?

Практичне завдання 8.4

Банк може взяти кредит під фіксований процент у розмірі 11,5 % або під ЛІБОР. Компанія може взяти кредит під фіксовані 14 % або під ЛІБОР плюс 1 процентний пункт. Банки компанії укладають процентний своп на таких умовах: банк розміщує облігації на 50 млн під фіксований процент у розмірі 11,5 %, а компанія випускає облігації на 50 млн під плаваючий процент на рівні 1 пункт понад ЛІБОР. Компанія в подальшому виплачує купон у розмірі 12 % банку, а банк сплачує процент на рівні ЛІБОР компанії. Розрахуйте:

- а) ефективний відсоток, під який компанія розмістила свої облігації з урахуванням процентного свопа;
- б) наскільки знизилась вартість позики для банку і для компанії.

Тема 9

Прямі інвестиції та міжнародне виробництво

1. Сутність і мотивація міжнародного руху капіталу.
2. Форми міжнародної інвестиційної діяльності. Прямі і портфельні інвестиції.
3. Сутність і мотивація міжнародного бізнесу.
4. Міжнародний ринок капіталу.

Питання до обговорення:

1. Сутність і мотивація міжнародного руху капіталу.
2. Теорії міжнародного ринку капіталу.
3. Охарактеризуйте показники руху капіталу.
4. Охарактеризуйте особливості сучасного руху капіталу.
5. Форми міжнародної інвестиційної діяльності.
6. Сутність прямих і портфельних інвестицій. В чому їх різниця?
7. Назвіть сутність і мотивація міжнародного бізнесу.
8. Охарактеризуйте типи й види міжнародного бізнесу.
9. Назвіть суб'єктів міжнародного бізнесу, їх характеристика.
10. Міжнародні спільні підприємства, їх характеристика.
11. Дайте порівняльну характеристику формам міжнародного бізнесу.
12. Розвиток багатонаціонального підприємництва в системі світового господарства.
13. Суть та основні риси транснаціоналізації.
14. Транснаціональні корпорації в системі світового господарства, їх характеристика.
15. Стратегічні альянси, їх характеристика.
16. Злиття і поглинання у міжнародному виробництві.
17. Міжнародний ринок капіталу, його особливості та характеристика.
18. В чому сутність міжнародної технічної допомоги?
19. Назвіть форми та методи регулювання міжнародного інвестування.
20. Особливості участі України у міжнародному русі капіталу.

Теми рефератів:

1. Мотивація міжнародного руху капіталу.
2. Міжнародна технічна допомога.
3. Тенденції розвитку світового фінансового ринку.
4. Україна у процесах міжнародного руху капіталу.
5. Взаємозв'язок іноземних інвестицій та економічного росту країни.

Практичне завдання 9.1

Що з нижчезазначеного є прямими інвестиціями:

- а) Канадський інвестиційний фонд придбає казначейські векселя Міністерства фінансів США на суму 50 млн. дол.,
- б) Французький банк придбає акції шведської автомобільної компанії на суму 10 млн. дол. Загальна сума випуску акцій автомобільною компанією складає 250 млн. дол.
- в) японська та китайська компанії створили в Шанхаї спільну консалтингову компанію з рівними частками в статутному фонді,
- г) МБРР надає країні позику на структурну перебудову вугільної промисловості у розмірі 500 млн. дол.

Практичне завдання 9.2

В 1970-80-х роках країни Латинської Америки активно брали міжнародні займи, що спричинило боргову кризу. У той же час країни Південно-східної Азії активно інвестували свій капітал, що забезпечило їм економічний зріст. З точки зору теорії міжчасової торгівлі:

- а) які країни здійснили поточне, а які майбутнє споживання,
- б) які товари (товари поточного або майбутнього споживання) будуть експортувати та імпортувати кожна з груп країн.

Практичне завдання 9.3

У 70-х на початку 80-х років латиноамериканські країни активно брали позики, що призвело до боргової кризи. Водночас країни Південно-Східної Азії активно інвестували свій капітал, що дало їм змогу зробити економічний ривок. Під кутом зору теорії міжчасової торгівлі:

- а) які країни схилилися до поточного, а які — до майбутнього споживання;
- б) для якої групи країн реальна процентна ставка за міжнародними позиками буде вищою;
- в) які товари — поточного чи майбутнього споживання буде експортувати та імпортувати кожна з груп країн;
- г) з яких додаткових причин міжнародні кредити можуть надаватися Латинській Америці за вищими процентними ставками, ніж країнам Південно-Східної Азії?

Практичне завдання 9.4

«Кока-Кола», американський виробник прохолоджувальних напоїв, продає їх концентрат в Україну. Однак Україна запроваджує високе імпорتنе

мито на ввезення «Кока-Коли», щоб захистити українських виробників, і збільшує податки на прибуток іноземних компаній. Що може зробити «Кока-Кола»:

- а) щоб не віддавати частку українського ринку місцевим конкурентам;
- б) скоротити обсяг податків на прибуток, які виплачуються в Україні;
- в) гарантувати цілісність своїх активів в Україні?

Практичне завдання 9.5

В якій з країн буде більша схильність до поточного, а в якій до майбутнього споживання:

- а) Туркменістані, де є великі запаси газу, які не потребують значних інвестицій для їх розробки;
 - б) Японії, яка випереджає інші країни за темпами розвитку новітніх технологій;
 - в) Естонії, яка активно здійснює, економічні реформи і швидко перейшла до ринкової економіки?
- Обґрунтуйте свою відповідь.

Практичне завдання 9.6

Фірма А, штаб-квартира якої знаходиться у Великобританії, планує відкрити свою філію в якійсь із трьох країн: Німеччині, Чехії або Югославії. Філія має здійснювати торгівлю устаткуванням з Великобританії.

Керівники головної компанії зібрали такі дані.

А. Курси національних валют змінюються так: найстабільніша відносно фунта стерлінгів німецька марка (2,8 марки за 1 ф. ст.), чеська крона схильна до інфляції близько 10 % на рік, а югославський динар стосовно ф. ст. від 20 до 30 % на рік.

Б. Для одержання кредиту в Німеччині під 15 % річних потрібно зареєструватися в ЄС, у Чехії розмір кредиту для малих фірм обмежений 30 000 ф. ст. при ставці 16 % , в Югославії для одержання кредиту потрібно створити спільне підприємство за участю національного капіталу розміром 51%.

В. У Німеччині продається устаткування, аналогічне запропонованому з Великобританії. Прогноз обсягу збуту на наступний рік - 500 млн. марок (у поточному році було 490 млн. марок). Є 300 конкурентів. У Чехії можна продати устаткування на 9 млн. ф. ст., тому що є 140 конкурентів із часткою ринку 200 млн. фунтів. В Югославії сумарний обсяг ринку 300 млн. ф. ст. Його забезпечують 50 конкурентів, задовольняючи 95 % всіх потреб.

Г. Найнижчі мита в Німеччині, найвищі у Чехії.

Д. В Югославії середня заробітна плата становить 300 ф. ст., у Німеччині - 1500 ф. ст, Чехії - 500 ф. ст.

Е. Дохідність іноземного інвестування в Чехії становить 22-24 річних, в Югославії - 20, у Німеччині - 18 % .

Є. Вартість оренди 1 м² офісного приміщення найвища в Німеччині, у Чехії - вдвічі нижча, у Югославії - у 2,5 рази нижча.

Ж. У Німеччині є відділення англійського банку, який обслуговує фірму А, у Чехії в нього є банк-кореспондент, в Югославії банки не надають послуг з документарних операцій і не є членами SWIFT.

3. Ризик державного перевороту в Німеччині і Чехії близький до нуля, а в Югославії досить високий.

Виберіть країну найбільш привабливу для відкриття філії ТНК.

Тема 10

Міжнародне портфельне інвестування

1. Теорії портфельного інвестування.
2. Світовий фондовий ринок. Інфраструктура фондового ринку. Інфраструктура фондового ринку.
3. Сутність, види та структура портфелів міжнародних інвестицій.

Питання до обговорення:

1. Розкрити сутність теорії портфельного інвестування.
2. Світовий фондовий ринок, його характеристика та складові.
3. Охарактеризувати світовий ринок акцій.
4. Первинний ринок цінних паперів, його сутність та характеристика.
5. Вторинний ринок цінних паперів, його сутність та характеристика.
6. Проаналізувати інфраструктуру фондового ринку.
7. Дати визначення та повну характеристику інститутам спільного інвестування.
8. Дати визначення біржових індексів. Рейтинги цінних паперів, їх поняття та сутність.
9. Сутність, види та структура портфелів міжнародних інвестицій.
10. Формування портфелів міжнародних інвестицій.
11. Охарактеризувати міжнародну портфельну інвестиційну діяльність.

Теми рефератів:

1. Міжнародна інвестиційна діяльність.
2. Прямі й портфельні інвестиції.

Практичне завдання 10.1

Які з наведених прикладів інвестицій вважаються прямими, а які портфельними?

А. Український банк купив акції російської компанії «Лукойл» на 20 млн. дол. Загальна сума випуску акцій становить 600 млн. дол.

Б. Польський банк купив будинок у Львові, в якому відкрив свою філію в Україні.

В. Харківський тракторний завод збільшив свою частку в статутному капіталі СП, яке зареєстроване в Росії, з 51 до 75 % .

Г. Українська фірма за дорученням клієнта з ФРН купила 11% поточного випуску акцій «Укртрансавто».

Д. Канадська фірма «МакДональдс» відкрила ще один ресторан у Києві.

Е. Українсько-американський інвестиційний фонд розмістив 100 млн. дол. США в українських державних короткострокових зобов'язаннях та облігаціях державної позики.

Обґрунтуйте свою відповідь.

Практичне завдання 10.2

Яка з наведених нижче угод належить до портфельних інвестицій:

а) Харківський тракторний завод збільшив свою частку в статутному капіталі спільного підприємства в Казахстані зі збуту тракторів з 35 до 50 % ;

б) Приватбанк ввозить 100 млн. дол. готівкою з США для забезпечення попиту на долари своїх клієнтів;

в) «Світоч» розміщує 5 млн. дол. на короткостроковому депозиті в американському банку;

г) Укрсоцбанк вкладає 50 млн. дол. в облігації американського інвестиційного фонду;

д) Американський фонд сприяння конверсії надає пільговий кредит українському оборонному підприємству?

Обґрунтуйте свою відповідь.

Практичне завдання 10.3

Зробіть висновок про ефективність інвестицій у країнах А і В, спираючись на оцінку факторів, розроблену консультативною фірмою із США.

Оцінка факторів	Країна А	Країна В
1. Політична стабільність (2-18)	1. Дуже стабільна тривалий час (18)	1. Стабільна в перспективі (12)
2. Економічна стабільність (0-16)	2. Низькі темпи зростання економіки та інфляції (10)	2. Стабільне і помірне зростання (14)
3. Валютна стабільність (2 -14)	3. Вільно конвертована і стабільна валюта (12)	3. Слабка валюта (8)
4. Оцінка переказу прибутку (2-12)	4. Вільний переказ із попереднім дозволом (10)	4. Сильний контроль (6)
5. Захист технології (2-10)	5. Сильний захист патентів і торгових марок (10)	5. Захист при реєстрації в цій країні (4)
6. Ставлення до іноземних інвестицій (0 - 12)	6. Незначні заохочення (6)	6. Допуск тільки окремих інвестицій (4)
7. Обмеження і пільги для іноземних інвесторів (0-16)	7. Вибіркове позитивне ставлення (10)	7. Дуже ліберальне позитивне ставлення (12)
8. Фактори соціально-культурної взаємодії (0-8)	8. Відкрите культурне середовище (8)	8. Помірковано відкрите культурне середовище (6)

Тема 11

Міжнародний кредит

1. Міжнародний кредит і його сутність та функції в сучасній економіці.
2. Міжнародний кредит як елемент міжнародного ринку позичкових капіталів.

Питання до обговорення:

1. Міжнародний кредит і його сутність та функції в сучасній економіці.
2. Принципи міжнародного кредиту.
3. Фактори розвитку міжнародних кредитних відносин.
4. Міжнародний кредит як елемент міжнародного ринку позичкових капіталів.
5. Охарактеризувати різновиди міжнародних кредитів.
6. Дати визначення сек'юритизації кредитів.
7. Проаналізувати проблему зовнішньої заборгованості.
8. Визначити шляхи й механізми вирішення проблеми зовнішньої заборгованості в світовому господарстві.

Теми рефератів:

1. Міжнародний кредит і його основні різновиди.

Тема 12

Світовий ринок праці

1. Особливості формування й розвитку світового ринку праці.
2. Сутність і основні види міжнародної міграції робочої сили.
3. Основні риси сучасного міжнародного ринку праці.

Питання до обговорення:

1. Охарактеризувати особливості формування й розвитку світового ринку праці. Визначити етапи розвитку міжнародної міграції робочої сили.
2. Охарактеризувати вплив процесів транснаціоналізації на міжнародну міграцію робочої сили.
3. Визначити напрямки міграції робочої сили.
4. Як впливає міграція на ринок праці.
5. Охарактеризувати основні риси сучасного міжнародного ринку праці.
6. Визначити основні світові ринки та експортери робочої сили.
7. Місце мігрантів в структурі сучасного ринку праці.

Теми рефератів:

1. Особливості формування й розвитку світового ринку праці.
2. Україна у світових міграційних процесах.
3. Основні світові ринки та експортери робочої сили.

Практичне завдання 12.1

В країні А функція попиту на труд має наступне вираження: $DL=100-5W$, а функція пропозиції праці $SL=60+3W$, де W - реальна заробітна плата (дол. за годину). В країні Б відповідні функції мають вигляд: $DL^*=120-3W$, $SL^*=40+5W$.

Визначити обсяг зайнятості та рівноважний рівень заробітної плати в обох країнах. Який потенційний напрям міграції робочої сили?

В обох країнах зняти усі обмеження на еміграцію та імміграцію робочої сили. В наслідок міграції робітників в країні еміграції рівноважна погодинна оплата праці зросла на 1 дол. Визначити обсяг еміграції з цієї країни. Визначити новий рівень рівноважної заробітної плати в країні, що приймає робочу силу.

Практичне завдання 12.2

При інших однакових умовах, в наслідок міжнародної міграції робочої сили:

А) працівники, що залишились в країні еміграції, та підприємці в країні, що приймають робочу силу, отримують чистий економічний вигащ,

Б) підприємці в країні еміграції робочої сили та працівники в країні, що приймає робочу силу, отримують чистий економічний вигащ,

В) працівники, що залишились в країні еміграції, та працівники в країні, що приймає робочу силу, отримують чистий економічний вигащ,

Г) підприємці і в країні еміграції, і в країні імміграції отримують чистий економічний вигащ.

Тема 13

Міжнародна трудова міграція

1. Сутність і основні види міжнародної міграції робочої сили.
2. Форми сучасних міграційних процесів.
3. Регулювання міжнародних міграційних процесів.

Питання до обговорення:

1. Визначити сутність і основні види міжнародної міграції робочої сили.
2. Охарактеризувати форми сучасних міграційних процесів.
3. Регулювання міжнародних міграційних процесів.
4. Проаналізувати наслідки міжнародної еміграції та імміграції робочої сили.
5. Проаналізувати наслідки для країн еміграції робочої сили.
6. Проаналізувати наслідки для країн імміграції робочої сили.
7. Охарактеризувати економічні ефекти міграції робочої сили.
8. Регулювання міжнародних міграційних процесів.
9. Рівні регулювання міграції трудових ресурсів.
10. Охарактеризувати методи та інструменти регулювання трудової міграції.

Теми рефератів:

1. Мотивація міжнародного руху робочої сили.
2. Розвиток світового ринку праці.
3. Система регулювання міграційних процесів на національному, міжнародному та наднаціональному рівні.

Практичне завдання 13.1

Які кроки уряду США приведуть до більшого зростання міжнародної міграції і чому (розкрийте зміст та суть кожного кроку):

- а) лібералізація правил виїзду громадян зі своєї країни за кордон;
- б) лібералізація правил в'їзду в країну з-за кордону;
- в) прийняття програми економічної допомоги країнам, що розвиваються;
- г) прийняття програми диверсифікації географічної структури імміграції?

Практичне завдання 13.2

У моделі специфічних факторів виробництва імміграція в малу країну впливає:

- а) на процентну ставку і земельну ренту (доходи від капіталу і землі);
- б) на рівень середньої заробітної плати в малій країні;
- в) на перерозподіл доходів у малій країні, що імпортує робочу силу;
- г) на зміну умов торгівлі малої країни.

Що потрібно зробити, щоб уникнути соціальної напруженості внаслідок імміграції?

Практичне завдання 13.3

У чому полягає вплив імміграції на виробництво трудомісткого та капіталомісткого товарів у країні, що приймає:

- а) за моделлю факторів виробництва Хекшера — Оліна;
- б) за моделлю специфічних факторів виробництва?

Практичне завдання 13.4

Україна виробляє цукор, використовуючи два фактори виробництва — землю і працю. Граничний продукт праці кожного робітника, виражений у доларах, скорочується зі зростанням їх кількості таким чином:

Кількість робітників	1	2	3	4	5	6
Граничний продукт	12	10	8	6	4	2

А. Від чого залежить реальна заробітна плата робітників?

Б. Якщо власник землі наймає трьох українських працівників, якою буде їхня сукупна заробітна плата?

Практичне завдання 13.5

В Україні й у Росії є два фактори виробництва — земля і праця, за допомогою яких виробляється пшениця. На українській фермі виробництвом пшениці зайняті 11 робітників, на російській — 3. Зв'язок між кількістю зайнятих і граничним продуктом одного робітника в кожній з країн, що виражений у кількості одиниць товару, такий:

Кількість робітників	10	20	30	40	50	60
Граничний продукт	20	19	18	17	16	15
Кількість робітників	70	80	90	100	110	
Граничний продукт	14	13	12	11	10	

Визначте:

- граничний продукт праці в кожній з країн;
- в якій з країн вища заробітна плата;
- яким буде напрямок міграції робочої сили;
- які будуть масштаби міграції;
- коли міграція припиниться?

Практичне завдання 13.6

Пропозиція і попит на робочу силу на ринку праці країни X описуються такими рівняннями:

$$Q_s = 45P - 90,$$

$$Q_d = 170 - 20P,$$

де P — заробітна плата в дол. за 1 год; Q -млн осіб.

Після скасування заборони на в'їзд робітників до країни X емігрувало в пошуках роботи 16 млн осіб.

Визначте, яку частку становлять працівники-емігранти в загальній кількості робітників у країні X .

Практичне завдання 13.7

Пропозиція і попит на робочу силу на ринку праці країни X описуються такими рівняннями:

$$Q_s = 45P - 90;$$

$$Q_d = 170 - 20P,$$

де P — зарплата, дол. за годину; Q — кількість працівників, млн осіб.

Після скасування заборони на в'їзд робітників у країну X іммігрувало в пошуках роботи 16 млн осіб.

Визначте: яку частку становлять працівники-іммігранти в загальній кількості робітників у країні X ?

Тема 14

Теорії валютних курсів

- Поняття валюти та її види. Валютний курс.
- Теорії валютного курсу.

Питання до обговорення:

1. Дати визначення поняття валюти.
2. Визначити види валют.
3. Валютний курс, його сутність.
4. Види валютних курсів.
5. Теорії валютного курсу. Загальна характеристика.
6. Класична теорія валютного курсу.
7. Монетаристська теорія валютного курсу.
8. Теорія покритого процентного паритету.
9. Теорія непокритого процентного паритету.
10. Модель знецінення національної валюти.
11. Модель збалансованого портфелю.
12. Конвертованість валюти.
13. Валютний паритет і валютний курс.

Теми рефератів:

1. Види валютних курсів.
2. Теорії валютного курсу.

Практичне завдання 14.1

На початку року курс становив: $1 \text{ USD} = 12 \text{ JPY}$, а наприкінці — $1 \text{ USD} = 130 \text{ JPY}$. При цьому темп інфляції у США за рік сягнув 10%, а в Японії — 5%. Недооцінений чи переоцінений USD з погляду його паритету купівельної спроможності (ПКС)?

Практичне завдання 14.2

У 1995 р рівень цін у США становив 120, в Італії — 180. За базу прийнято 1990 р. У 1990 р курс становив: $1 \text{ USD} = 1000 \text{ ITL}$. Якщо теорія паритету купівельної спроможності справедлива, який має бути курс у 1995 р.?

Практичне завдання 14.3

Внаслідок збільшення протягом року грошової маси в Україні на 20% процентна ставка впала з 12 до 8% річних. Процентна ставка в Росії залишається постійною — 12%, а курс RUR до UAH становить $1 \text{ RUR} = 0,16 \text{ UAH}$. Розрахуйте:

- а) курс RUR у довгостроковій перспективі;
- б) спот-курс UAH, за якого дотримується паритет процентних ставок.

Практичне завдання 14.4

Процентна ставка в Росії становить 40% річних, а в Латвії — 10%. Прогнозується, що за рік курс рубля відносно лата впаде з 10 руб./лат до 14 руб./лат. За інших рівних умов в якій з двох країн вигідніше інвестувати гроші?

Практичне завдання 14.5

НБУ приймає рішення збільшити грошову масу на 4% протягом року на тлі прогнозованого зростання реального ВВП цього року також на 4%. У результаті курс національної валюти:

- а) не зміниться;
 - б) зросте;
 - в) впаде;
 - г) відбудеться гіперреакція.
- Чому?

Практичне завдання 14.6

Процентна ставка в Україні становить 50% , а у США — 5% річних. Поточний курс — 5 UAH/USD. Виходячи з теорії паритету процентних ставок, яким має бути курс UAH через рік?

Практичне завдання 14.7

Ціна GBP у доларах і відповідний обсяг попиту на GBP наводяться в таблиці:

Ціна GBP, дол.	2	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5
Обсяг попиту, млн. GBP	200	190	180	170	160	150

Припустимо, що уряд Англії встановив валютний курс $1 \text{ GBP} = 2,4 \text{ USD}$. Кількість запропонованих на ринку GBP дорівнює 180 млн. Чи має у цій ситуації англійський уряд купувати або продавати GBP?

Тема 15

Світовий валютний ринок

1. Валютні ринки, їх види та структура.
2. Моделі валютного ринку.
3. Котирування валют.

Питання до обговорення:

1. Валютні ринки, їх види та структура.
2. Охарактеризувати учасників валютного ринку.
3. Визначити функції валютного ринку.
4. Визначити моделі валютного ринку.
5. Тати визначення котирування валют.
6. Охарактеризувати основні валютні операції.
7. Валютний арбітраж, його сутність.
8. Операції на ринку євровалют.
9. Валютна політика.
10. Пояснити основні методи валютної політики, навести приклади їх застосування.

Теми рефератів:

1. Валютні ринки, їх види.
2. Валютний ринок України.

Практичне завдання 15.1

Нижче наведена динаміка попиту та пропозиції на ринку фунтів стерлінгів:

Ціна фунта (в доларах)	2	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5
Обсяг пропозиції фунтів (в млн.)	160	170	180	190	200	220
Обсяг попиту на фунти (в млн.)	200	190	180	170	160	150

Федеральна резервна система США встановила валютний курс на рівні: $1\text{£}=2,10\text{\$}$. Які дії повинна зробити ФРС, продати чи купити фунти? Яку кількість? Як ці дії вплинуть на офіційні валютні резерви США?

Практичне завдання 15.2

Як вплине на торговий баланс 10-відсоткова девальвація, якщо:

- а) $r_x > 0$, $r_{im} = 1$ (r_x – еластичність експорту, r_{im} – еластичність імпорту);
- б) $r_x = 0$, $r_{im} < 1$;
- в) $r_x = 0$, $r_{im} = 1$

Практичне завдання 15.3

На початок 1996 р. склалися такі значення обмінних курсів, дол. США:

Іноземна валюта	Пряме котирування	Обернене котирування
1	2	3
Британський фунт, GBP	1,8	
Південнокорейська вона, KRW		700,0
Німецька марка, DEM		1,5
Канадський долар, CAD	0,86	
Швейцарський франк, CHF		1,9
Французький франк, FRF	0,15	
Ріал Саудівської Аравії, SAR		3,5
Італійська ліра, ITL	0,0007	
Японська єна, JPY	0,0052	
Мексиканське песо, MXN	0,042	
Норвезька крона, NOK		5,85
Бразильське крузейро, BRL	0,0092	
Шведська крона, SEK		6,5
Венесуельський болівар, VEB		4,5

А. Заповніть пусті клітини таблиці.

Б. Визначте методом крос-курсу такі валютні курси:

JPY/GBP через FRF

DEM/KRW через SEK

SEK/CHF через DEM.

Практичне завдання 15.4

Зміна валютного курсу й ефективність експортно-імпортних операцій:

Ситуація 1: 18 листопада 1967 р. курс GBP офіційно знизився з 2,8 до 2,4 USD.

Визначте відсоток девальвації і вимушеної ревальвації валют.

Як відобразилась на англійських імпортерах і експортерах зміна валютного курсу?

Ситуація 2: з 1980 по 1984 р. курс дол. США зріс на 80%. За оцінкою експертів, курс долара був фактично завищений порівняно з його купівельною спроможністю.

Як відобразилось підвищення курсу на імпортерах і експортерах товарів у США; припливі капіталу?

Тема 16

Світова валютна система

1. Національні, міжнародні й світова валютні системи.
2. Еволюція світової валютної системи.
3. Європейська валютна система.

Питання до обговорення:

1. Дати характеристику світовій валютній системі.
2. Національні, міжнародні й світова валютні системи.
3. Охарактеризувати етапи розвитку світової валютної системи.
4. Система золотого стандарту.
5. Бреттон-Вудська і Ямайська системи.
6. Пояснити особливості становлення валютної європейської системи.

Теми рефератів:

1. Розвиток Європейської валютної системи.

Практичне завдання 16.1

У 1996 р. загальний розмір резервів усіх країн світу становив близько 947 млрд. СДР (1 дол. США = 1,45 СДР). Розрахуйте розмір резервів у доларах.

Практичне завдання 16.2

Рівень інфляції в 15 країнах ЄС у 1995р. становив: 1,5; 2,2; 1,9; 9,7; 4,8; 1,7; 2,6; 5,2; 2,1; 2,1; 2,4; 4,3; 1,2; 2,9; 2,8 %. За умовами Маастрихтської угоди стандартне відхилення рівня інфляції від її середнього значення по 15 країнах не повинне перевищувати 3. Чи виконали країни цю вимогу?

Практичне завдання 16.3

Яким є обмінний курс між дол. США і євро, якщо один долар конвертується в 1/120 унції золота, а один євро в 1/100 унції золота?

Тема 17

Міжнародні розрахунки

1. Сутність та види міжнародних розрахунків.
2. Форми міжнародних розрахунків та їх порівняльна характеристика.
3. Особливості міжнародних розрахунків України.

Питання до обговорення:

1. Сутність та види міжнародних розрахунків.
2. Форми міжнародних розрахунків та їх порівняльна характеристика.
3. Акредитив, його види та характеристика.
4. Інкасо, його види та характеристика.
5. Банківський переказ, його види та характеристика.
6. Вексель, його види та характеристика.
7. Особливості міжнародних розрахунків України.

Теми рефератів:

1. Типи і види міжнародних розрахунків.

Тема 18

Платіжний баланс та макроекономічна рівновага

1. Платіжний баланс, його структура і методологія складання.
2. Макроекономічна рівновага у відкритій економіці. Моделі внутрішньої та зовнішньої рівноваги.

Питання до обговорення:

1. Визначення платіжного балансу країни.
2. Платіжний баланс, його структура і методологія складання.
3. Рахунок поточних операцій.
4. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій.
5. Охарактеризувати методи зрівноваження платіжного балансу.
6. Розкрити сутність теорії платіжного балансу.
7. Макроекономічна роль платіжного балансу.
8. Економічна політика і платіжний баланс.
9. Макроекономічна рівновага у відкритій економіці.
10. Характеристика моделі внутрішньої та зовнішньої рівноваги.

Теми рефератів:

1. Платіжний баланс України.

Практичне завдання 18.1

Яку з наведених нижче угод буде зафіксовано за дебетом у платіжному балансі України:

- а) казахська фірма заплатила дивіденд 5 млн. тенге українському тримачу її акцій;

б) Нігерія виплачує заробітну плату українському екіпажу літака, який працює за контрактом з нігерійською компанією з перевезення гуманітарних вантажів у Мозамбік;

в) «Фольксваген» купує і привозить обладнання на АвтоЗАЗ для налагодження спільного виробництва;

г) в'єтнамець, який вже більше року працює в хімічній промисловості, переказує частку своєї заробітної плати родині, яка тимчасово живе в Камбоджі?

Практичне завдання 18.2

Як будуть відображені в платіжному балансі України такі надходження від операцій «Укрівіалінії»:

а) 100 тис. дол. США за перевезення персоналу групи Патрісії Каас з Києва до Парижа;

б) 50 тис. дол. США за перевезення групи Філіпа Кіркорова з Києва до Львова;

в) 25 тис. дол. за перевезення групи «Океан Ельзи» з Софії до Праги?

Практичне завдання 18.3

Львівський автобусний завод володіє 50 % акцій у капіталі нафтопереробного заводу «Туркменбензич» у Туркменістані. Прибуток «Туркменбензину» становив 200 тис. у. о., з яких 100 тис. було реінвестовано у виробництво і 100 тис. виплачено як дивіденди. ЛАЗ надав «Туркменбензину» довгостроковий кредит на 500 тис. у.о. під 10 % річних. Але зі свого боку «Туркменбензин» надав ЛАЗу короткостроковий торговий кредит на 100 тис. у. о. під 15 % річних для закупівлі в нього бензину. З метою залучення позикових коштів ЛАЗ випускає корпоративні облігації на 100 тис. у.о. під 8 % річних, які купив «Туркменбензин». Зареєструйте ці операції в платіжному балансі України.

Практичне завдання 18.4

Підприємство «Укртелетех» на 100 % належить американській фірмі «Моторола». «Моторола» також володіє 100 % капіталу підприємства в Чехії. В 2005 р. між цими трьома підприємствами відбуваються такі операції. «Моторола» вносить до статутного капіталу «Укртелетеху» обладнання вартістю 50 тис. у.о. «Укртелетех» надає кредит у 100 тис. у. о. «Чехокану», за яким «Чехокан» платить процент у розмірі 5 у.о. «Чехокан» продає «Укртелетеху» товари вартістю 50 тис. у.о. на умовах торгового кредиту, за яким «Укртелетех» сплачує 4 у.о. у вигляді процентів. «Укртелетех» купує облігації на суму 80 у.о., які випущені «Моторолою», і отримує від неї 8 у.о. у вигляді процентів за цими облігаціями. Прибуток «Укртелетеху», який весь розподіляється у вигляді дивідендів, становить 25 у.о. Як в українському платіжному балансі будуть відображені всі ці операції?

Тема 19

Міжнародна регіональна інтеграція

1. Інтеграція як відносини і як процес.
2. Економічні наслідки інтеграції країн.
3. Розвиток регіональної економічної інтеграції.

Питання до обговорення:

1. Сутність інтеграції як явища, процесу тощо.
2. Дати характеристику необхідних умов розвитку міжнародної економічної інтеграції.
3. Назвати основні фактори розвитку міжнародної економічної інтеграції.
4. Назвати та пояснити основні риси етапів міжнародної економічної інтеграції.
5. У чому сутність демонстраційного ефекту та ефекту доміно?
6. Дати характеристику розвитку інтеграції на мікро- та макрорівні.
7. Сутність мікро- і макроінтеграції.
8. Горизонтальна й вертикальна мікроінтеграція.
9. Макроінтеграція та економічний регіоналізм.
10. Охарактеризувати форми, шляхи й особливості регіональної економічної інтеграції. Визначити проблеми і перспективи світової (глобальної) інтеграції.
11. Назвати основні наслідки міжнародної економічної інтеграції для розвитку світового господарства.
12. Розвиток регіональної економічної інтеграції.
13. Охарактеризувати основні етапи європейські інтеграційні інтеграції.
14. Європейський Союз, його вичерпна характеристика.
15. Інтеграція східноєвропейських країн.
16. Чорноморське економічне співробітництво.
17. Назвати основні структури чорноморського економічного співробітництва.
18. Потенціал і особливості загальноєвропейської економічної інтеграції.
19. Північноамериканська економічна інтеграція. Зона вільної торгівлі «США — Канада». НАФТА.
20. Визначити роль США у світових інтеграційних процесах.
21. Економічна інтеграція у Латинській Америці.
22. Потенціал і особливості регіональної інтеграції країн Азії.
23. Інтеграційні зусилля арабських країн.
24. Взаємозв'язки країн Африки.

Теми рефератів:

1. Макроінтеграція та економічний регіоналізм.

2. Проблеми розвитку глобальної інтеграції. Сучасні інтеграційні угруповання країн світу.

3. Економічні наслідки інтеграційних процесів (на прикладі конкретного інтеграційного об'єднання).

4. Україна як суб'єкт та об'єкт інтересів інтеграційних угруповань.

Практичне завдання 19.1

Автомобільне колесо коштує в Україні 100 дол. США, у Польщі — 80 дол., у Росії — 60 дол. Україна — маленька країна, і її зовнішня торгівля не впливає на рівень світових цін.

А. В Україні вводиться 100-відсотковий адвалорний тариф на імпортування коліс із Росії та Польщі. Чи буде Україна продовжувати імпортувати колеса?

Б. Якщо після цього Україна утворить митний союз з Росією, чи буде вона сама виробляти колеса або імпортуватиме їх?

В. Який ефект — створення торгівлі чи відхилення торгівлі — виникає при заснуванні митного союзу між Україною і Росією?

Г. Припустимо тепер, що в Україні вводиться 50-відсотковий а не 100% адвалорний тариф на імпортування коліс із Росії та Польщі. Чи буде Україна продовжувати імпортувати колеса?

Д. Якщо тепер Україна утворить митний союз з Польщею, чи буде вона сама продукувати колеса або імпортуватиме їх?

Е. Який ефект — створення торгівлі чи відхилення торгівлі — виникає при заснуванні митного союзу між Україною та Польщею?

Практичне завдання 19.2

Доместія та Екстернія збираються створити зону вільної торгівлі. До цього Доместія імпортувала 10 млн транзисторних радіоприймачів із третіх країн за 100 дол. кожний, які оподатковувалися митом у 30 дол. Витрати виробництва цих радіоприймачів в Екстернії становлять 110 дол. а у Доместії — 130 дол.

А. Якою буде для Доместії ціна переорієнтації її зовнішньої торгівлі на Екстернію після створення зони вільної торгівлі?

Б. Наскільки має збільшитись обсяг імпорту Доместії, щоб компенсувати витрати, викликані цією переорієнтацією?

Практичне завдання 19.3

США, Китай, Індія, Бразилія та Туреччина заснували міжнародну асоціацію, щоб утримувати світові ціни на тютюн на найвигіднішому для себе рівні. Частка асоціації становить 60% світового експорту. Еластичність світового попиту на тютюн за ціною — 0,6, а цінова еластичність конкретних поставок (із країн, що не входять до асоціації) дорівнює 0,75. Доти, доки зберігаються ці еластичності, якою буде:

а) цінова еластичність попиту на поставки тютюну із країн асоціації;

б) оптимальна для картелі величина цінової надбавки (максимізуюча його прибуток)?

Тема 20

Європейська економічна інтеграція

1. Передумови розвитку європейської інтеграції.
2. Формування інституціональної системи Європейського Союзу.
3. Розширення ЄС.

Питання до обговорення:

1. Охарактеризувати передумови розвитку європейської інтеграції.
2. Європейське співтовариство вугілля і сталі.
3. Римський договір. Заснування ЄЕС і Євроатому.
4. Формування спільного ринку.
5. Охарактеризувати формування інституціональної системи Європейського Союзу.
6. Розвиток спільних політик Європейського співтовариства.
7. Розширення ЄС.
8. Визначити суперечності процесу економічної інтеграції.

Теми рефератів:

1. Європейські інтеграційні процеси. Європейський союз.

Тема 21

Глобалізація економічного розвитку

1. Поглиблення інтернаціоналізації світового господарства в сучасних умовах.
2. Всесвітній характер НТР в сучасних умовах.
3. Моделі економічного розвитку.

Питання до обговорення:

1. Поглиблення інтернаціоналізації світового господарства в сучасних умовах.
2. Процеси світового господарської еволюції.
3. Характеристика моделей економічного розвитку.
4. Характеристика моделі лінійних стадій розвитку.
5. Характеристика теорії структурних трансформацій.
6. Характеристика теорії зовнішньої залежності.
7. Характеристика неокласичної моделі вільного ринку.
8. Характеристика теорії ендогенного зростання.
9. Характеристика моделі сталого розвитку).
10. Охарактеризувати основні елементи глобальної економіки.
11. Визначити всесвітній характер НТР в сучасних умовах.
12. Дематеріалізація виробництва.
13. Еволюція міжнародних виробничих систем.

Тема 22

Інтеграція України у світову економіку

1. Передумови, особливості та шляхи інтеграції України до світового господарства.
2. Україна на світовому ринку товарів, послуг, технологій.
3. Політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови розвитку форм міжнародного бізнесу в Україні.

Питання до обговорення:

1. Передумови, особливості та шляхи інтеграції України до світового господарства.
2. Визначити інтеграційні пріоритети української економіки.
3. Охарактеризувати внутрішньоекономічні фактори інтеграції України до світового господарства.
4. Україна на світовому ринку товарів, послуг, технологій.
5. Україна у процесах міжнародного руху капіталу та робочої сили.
6. Визначити політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови розвитку форм міжнародного бізнесу в Україні.
7. Дати характеристику експортно-імпортній діяльності українських підприємств.
8. Характеристика іноземної та зарубіжної інвестиційної діяльності.
9. Результативність діяльності українських підприємств на міжнародних ринках.
10. Визначити проблеми й перспективи розвитку міжнародного бізнесу в Україні.
11. Формування системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Теми рефератів:

1. Інтеграційні пріоритети української економіки
2. Україна у процесах міжнародного руху капіталу та робочої сили.
3. Проблеми й перспективи розвитку міжнародного бізнесу в Україні.

ТЕМИ КУРСОВИХ РОБІТ З КУРСУ «МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА»

1. Особливості розвитку міжнародних економічних відносин на сучасному етапі.
2. Глобалізація та економічний раціоналізм в сучасних умовах розвитку світового господарства.
3. Особливості правового регулювання міжнародних економічних відносин на національному, міжнародному і наднаціональному рівнях.
4. Інфраструктура сучасних міжнародних економічних відносин.
5. Міжнародний поділ праці й еволюція теорії міжнародних економічних відносин.
6. Зовнішня торгівля України. Показники масштабів, структури, динаміки й результативності торгівлі.
7. Ціноутворення у міжнародній торгівлі.
8. Тарифне і нетарифне регулювання міжнародних торгово-економічних відносин. ГАТТ/СОТ.
9. Світовий ринок товарів та послуг і розвиток його структури. Україна на світовому ринку товарів і послуг.
10. Сутність і основні види міжнародної міграції робочої сили. Регулювання міжнародних міграційних процесів.
11. Особливості формування й розвитку світового ринку праці. Україна у світових міграційних процесах.
12. Сутність, мотивація і форми міжнародного руху капіталу.
13. Міжнародний кредит і його основні різновиди.
14. Міжнародна інвестиційна діяльність. Прямі й портфельні інвестиції.
15. Міжнародна технічна допомога та її роль у розвитку світового господарства.
16. Світовий фінансовий ринок, його структура і тенденції сучасного розвитку.
17. Проблема зовнішньої заборгованості України, шляхи і механізми її вирішення.
18. Україна у процесах міжнародного руху капіталу.
19. Національні, міжнародні й світові валютні системи. Еволюція світової валютної системи.
20. Типи і види міжнародних розрахунків.
21. Платіжний баланс України.
22. Сутність міжнародної інтеграції. Фактори та умови міжнародної економічної інтеграції.
23. Форми, шляхи й особливості регіональної економічної інтеграції.
24. Проблеми і перспективи світової (глобальної) інтеграції.
25. Європейські інтеграційні процеси. Європейський Союз.
26. Чорноморське економічне співробітництво.
27. Північноамериканська економічна інтеграція.

28. Потенціал і особливості регіональної інтеграції країн Азії (Африки, Латинській Америці).
29. Інтеграційні пріоритети України. Внутрішньоекономічні фактори інтеграції.
30. Трансформація структури зовнішньоекономічних зв'язків України.
31. Формування в Україні системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
32. Сутність і мотивація міжнародного бізнесу. Типи й види міжнародного бізнесу.
33. Спільне підприємництво в сучасному світовому господарстві.
34. Вільні економічні зони в сучасному світовому господарстві.
35. Транснаціональні корпорації, їх місце та роль у світовому господарстві.
36. Політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови розвитку форм міжнародного бізнесу в Україні.
37. Експортно-імпортна діяльність українських підприємств.
38. Іноземна та зарубіжна інвестиційна діяльність в Україні.
39. Результативність діяльності українських підприємств на міжнародних ринках.
40. Проблеми й перспективи розвитку міжнародного бізнесу в Україні.

**Варіанти модульних контрольних робіт
з дисципліни «Міжнародна економіка»
для студентів спеціальності «Міжнародна економіка»
заочної форми навчання
(I семестр)**

Варіант 1

1. Форми та рівні розвитку міжнародних економічних відносин.
2. Особливості регулювання міжнародної торгівлі. Методи та інструменти регулювання міжнародної торгівлі товарами та послугами.
3. Квотування, добровільні обмеження експорту, експортні субсидії: вплив на добробут
4. Бразилія запровадила мито на експорт цукру в розмірі 20 дол. за 1 тону. Використовуючи зазначені показники, визначити вплив митного тарифу на добробут споживачів та виробників, на розмір надходжень до державного бюджету та добробут країни в цілому.

Показники	Без тарифу	З тарифом
Світова ціна цукру	300 дол. за 1 тону	300 дол. за 1 тону
Обсяг внутрішнього споживання	6 млн. т	8 млн. т
Обсяг внутрішнього виробництва	22 млн. т	20 млн. т

Варіант 2

1. Середовище міжнародних економічних відносин, його структуризація й особливості.
 2. Національні економіки та їх систематизація.
 3. Інтернаціоналізація міжнародних економічних відносин. Особливості прояву інтернаціоналізації на мікро- та макрорівнях.
 4. За даними національних рахунків, економічний розвиток Угорщини характеризувався наступними показниками (млрд. форинтів):
 - Валовий внутрішній продукт 1409,
 - Амортизація основного капіталу 133,
 - Чистий факторний дохід з-за кордону -55,
 - Чисті поточні трансферти 6,
 - Внутрішні капіталовкладення 358,
 - Споживання 1004.
- Розрахувати: чистий внутрішній продукт (net domestic product), валовий національний продукт (gross national product), валовий національний розташуваємий дохід (gross national disposable income).

Варіант 3

1. Ціноутворення у міжнародній торгівлі.
2. Тарифне і нетарифне регулювання міжнародних торгово-економічних відносин.
3. Зовнішня, міжнародна та світова торгівля. Показники масштабів, структури, динаміки й результативності міжнародної торгівлі.
4. Функція попиту на пшеницю в країні X має наступний вид: $D=100-20P$, а функція пропозиції $S=20+20P$. В країні Y функція попиту на пшеницю має наступний вигляд: $D^*=80-20P$, а функція пропозиції $S^*=40+20P$.
Визначити:
 - А) внутрішню рівноважну ціну в обох країнах за умови відсутності міжнародного обміну,
 - Б) рівень міжнародної ціни, яку буде встановлено за умови торгівля між країнами (транспортні витрати дорівнюють 0),
 - В) обсяги торгівлі.

Варіант 4

1. Рівні регулювання міжнародних економічних відносин.
2. Світове господарство як полісистемне утворення. Етапи формування світового господарства.
3. Моделі Хекшера-Оліна, Хекшера-Оліна-Самуельсона і парадокс Леонтьєва.
4. За даними національних рахунків, економічний розвиток Угорщини характеризувався наступними показниками (млрд. форинтів):
 - Валовий внутрішній продукт 1409,
 - Амортизація основного капіталу 133,
 - Чистий факторний дохід з-за кордону -55,
 - Чисті поточні трансферти 6,
 - Внутрішні капіталовкладення 358,
 - Споживання 1004.Розрахувати: сальдо поточних операцій платіжного балансу (current account balance).

Варіант 5

1. Структура світового ринку. Інфраструктура сучасного світового ринку.
2. Глобальні проблеми світової економіки. Основні напрями міжнародного економічного співробітництва в вирішенні глобальних проблем людства.
3. Розвиток неофакторних і неотехнологічних моделей.

4. Національні рахунки Шрі-Ланка за 1990 рік мали наступні дані (тис. рупій):

- Споживання 273640,
- Інвестиції 72638,
- Експорт товарів та не факторних послуг 97334,
- Імпорт товарів та не факторних послуг -122555,
- Чистий факторний дохід -5942,
- Чисті трансферти 22014.

Визначити: чистий внутрішній продукт (net domestic product), валовий національний розташуваємий дохід (gross national disposable income), сальдо поточних операцій платіжного балансу (current account balance).

Варіант 6

1. Сутність і мотивація міжнародного бізнесу. Суб'єкти міжнародного бізнесу.

2. Міжнародний кредит і його сутність та функції в сучасній економіці. Принципи міжнародного кредиту.

3. Проблема зовнішньої заборгованості. Шляхи й механізми вирішення проблеми зовнішньої заборгованості в світовому господарстві.

4. Світова ціна на американську пшеницю 120 дол. США за 1 тону. Уряд країни розглядає питання про введення специфічного імпортного тарифу 20 дол. США за 1 тону для поповнення державного бюджету. Внутрішнє річне виробництво пшениці складає 100 млн. т., споживання – 140 млн. т., імпорт – 40 млн. т. після впровадження тарифу внутрішнє виробництво встановить 110 млн. т., імпорт – 10 млн. т., а споживання скоротиться до 120 млн. т. Розрахувати розмір доходів бюджету від введення імпортного тарифу, зміни в прибутках місцевих виробників.

Варіант 7

1. Інфраструктура світового фінансового ринку.

2. Технології в системі світового виробництва. «Нова економіка». Міжнародна передача технологій.

3. Експортний тариф: вплив на добробут

4. Попит та пропозиція на ринку радіоприймачів в США та Японії мають наступний вигляд:

Ціна, дол.	США		Японія	
	Обсяг попиту, млн.шт	Обсяг пропозиції, млн.шт.	Обсяг попиту, млн.шт	Обсяг пропозиції, млн.шт.
5	5	2	2,5	1
10	4	3	2,0	3
15	3	4	1,5	5
20	2	5	1,0	7

Визначити:

- А) рівень рівноважної ціни для кожної країни,
- Б) яка країна буде експортувати радіоприймачі,
- В) обсяг експорту.

Варіант 8

- 1. Сутність міжнародного поділу праці. Напрями розвитку міжнародного поділу праці
- 2. Динамічні моделі міжнародної конкурентоспроможності.
- 3. Меркантилізм, теорія абсолютних і порівняльних переваг.
- 4. Витрати праці (в годинах) на виробництво сиру та трикотажу в Росії та Германії наступні:

Продукція	Росія	Германія
Сир (кг за годину)	5	1
Трикотаж (м ² за годину)	1	3

В виробництві якого товару має абсолютні переваги кожна країна? Чому? Визначити вигоду від торгівлі Росії та Германії, якщо вони обмінюють 5 кг сиру на 3 м² трикотажу. Визначити вигоду від торгівлі Росії та Германії, якщо вони обмінюють 5 кг сиру на 6 м² трикотажу.

Варіант 9

- 1. Світовий фінансовий ринок, його структура та складові.
- 2. Фінансова глобалізація. Позитивні та негативні наслідки глобалізації фінансових ресурсів світового господарства.
- 3. Митний тариф на імпорт: вплив на добробут
- 4. Країна імпортує товар X. Світова ціна на цей товар дорівнює 10 дол. Крива внутрішньої пропозиції товару X в цій країні визначається рівнянням: $S=50+5P$, а рівняння кривої попиту має вигляд: $D=400-10P$. Країна запроваджує специфічне мито у розмірі 5 дол. за кожен одиницю товару X. Визначити вплив митного тарифу на добробут споживачів, виробників, державний бюджет, добробут країни в цілому.

Варіант 10

- 1. Форми міжнародної інвестиційної діяльності. Прямі й портфельні інвестиції. Форми та методи регулювання міжнародного інвестування.
- 2. Світовий фондовий ринок. Інфраструктура фондового ринку.
- 3. Сутність і мотивація міжнародного руху капіталу. Теорії міжнародного руху капіталу.
- 4. Припустимо, що дві країни виробляють тільки два товари – цукор та сталь. Рівень витрат на їх виробництво визначається наступними даними:

Країни	Витрати на виробництво 1 тони сталі	Витрати на виробництво 1 тони цукру
Країна А	150	100
Країна Б	120	120

Визначити:

- А) Чи має країна А абсолютні переваги в виробництві сталі?
- Б) Чи має країна Б порівняльні переваги в виробництві цукру?
- В) Які товари будуть експортувати та імпортувати країни?

**Варіанти модульних контрольних робіт
з дисципліни «Міжнародна економіка»
для студентів спеціальності «Міжнародна економіка»
заочної форми навчання
(II семестр)**

Варіант 1

1. Міжнародний кредит і його сутність та функції в сучасній економіці.
2. Сутність і основні види міжнародної міграції робочої сили.
3. Поняття валюти та її види.
4. В країні А функція попиту на труд має наступне вираження: $D_L=100-5W$, а функція пропозиції праці $S_L=60+3W$, де W - реальна заробітна плата (дол. за годину). В країні Б відповідні функції мають вигляд: $D_L^*=120-3W$, $S_L^*=40+5W$.

Визначити обсяг зайнятості та рівноважний рівень заробітної плати в обох країнах. Який потенційний напрям міграції робочої сили?

Варіант 2

1. Прямі й портфельні інвестиції.
2. Економічні наслідки інтеграції країн.
3. Види валютних курсів.
4. НБУ приймає рішення збільшити грошову масу на 4% протягом року на тлі прогнозованого зростання реального ВВП цього року також на 4%. У результаті курс національної валюти:
 - а) не зміниться;
 - б) зросте;
 - в) впаде;
 - г) відбудеться гіперреакція.

Чому?

Варіант 3

1. Валютний паритет і валютний курс.
2. Сутність та види міжнародних розрахунків.
3. Чорноморське економічне співробітництво.
4. Які кроки уряду США приведуть до більшого зростання міжнародної міграції і чому (розкрийте зміст та суть кожного кроку):
 - а) лібералізація правил виїзду громадян зі своєї країни за кордон;
 - б) лібералізація правил в'їзду в країну з-за кордону;
 - в) прийняття програми економічної допомоги країнам, що розвиваються;
 - г) прийняття програми диверсифікації географічної структури імміграції.

Варіант 4

1. Валютний арбітраж, його сутність.
2. Визначити напрямки міграції робочої сили.
3. Економічна інтеграція у Латинській Америці.
4. Рівень інфляції в 15 країнах ЄС у 1995 р. становив: 1,5; 2,2; 1,9; 9,7; 4,8; 1,7; 2,6; 5,2; 2,1; 2,1; 2,4; 4,3; 1,2; 2,9; 2,8%. За умовами Маастрихтської угоди стандартне відхилення рівня інфляції від її середнього значення по 15 країнах не повинне перевищувати 3. Чи виконали країни цю вимогу?

Варіант 5

1. Визначити моделі валютного ринку.
2. Інкасо, його види та характеристика.
3. Макроекономічна рівновага у відкритій економіці.
4. Процентна ставка в Україні становить 50%, а у США — 5% річних. Поточний курс — 5 UAH/USD. Виходячи з теорії паритету процентних ставок, яким має бути курс UAH через рік?

Варіант 6

1. Фактори розвитку міжнародної економічної інтеграції
2. Характеристика моделі лінійних стадій розвитку
3. Визначити інтеграційні пріоритети української економіки.
4. В країні А функція попиту на труд має наступне вираження: $D_L = 100 - 5W$, а функція пропозиції праці $S_L = 60 + 3W$, де W - реальна заробітна плата (дол. за годину). В країні Б відповідні функції мають вигляд: $D_L^* = 120 - 3W$, $S_L^* = 40 + 5W$.

В обох країнах зняти усі обмеження на еміграцію та імміграцію робочої сили. В наслідок міграції робітників в країні еміграції рівноважна погодинна оплата праці зросла на 1 дол. Визначити новий рівень рівноважної заробітної плати в країні, що приймає робочу силу.

Варіант 7

1. Валютні ринки, їх види.
2. Охарактеризувати методи зрівноваження платіжного балансу.
3. Охарактеризувати передумови розвитку європейської інтеграції.
4. Що з нижчезазначеного є прямими інвестиціями:
 - А) Канадський інвестиційний фонд придбає казначейські векселя Міністерства фінансів США на суму 50 млн. дол.,
 - Б) Французький банк придбає акції шведської автомобільної компанії на суму 10 млн. дол. Загальна сума випуску акцій автомобільною компанією складає 250 млн. дол.
 - В) японська та китайська компанії створили в Шанхаї спільну консалтингову компанію з рівними частками в статутному фонді,
 - Г) МБРР надає країні позику на структурну перебудову вугільної промисловості у розмірі 500 млн. дол.

Варіант 8

1. Проаналізувати наслідки для країн імміграції робочої сили.
2. Європейська валютна система.
3. Потенціал і особливості регіональної інтеграції країн Азії.
4. Процентна ставка в Росії становить 40% річних, а в Латвії — 10%. Прогнозується, що за рік курс рубля відносно лата впаде з 10 руб./лат до 14 руб./лат. За інших рівних умов в якій з двох країн вигідніше інвестувати гроші?

Варіант 9

1. Монетаристська теорія валютного курсу.
2. Охарактеризувати учасників валютного ринку.
3. Акредитив, його види та характеристика.
4. В країні А функція попиту на труд має наступне вираження: $D_L = 100 - 5W$, а функція пропозиції праці $S_L = 60 + 3W$, де W - реальна заробітна плата (дол. за годину). В країні Б відповідні функції мають вигляд: $D_L^* = 120 - 3W$, $S_L^* = 40 + 5W$.

В обох країнах зняти усі обмеження на еміграцію та імміграцію робочої сили. В наслідок міграції робітників в країні еміграції рівноважна погодинна оплата праці зросла на 1 дол. Визначити обсяг еміграції з цієї країни.

Варіант 10

1. Національні, міжнародні й світова валютні системи.
2. Банківський переказ, його види та характеристика.
3. Північноамериканська економічна інтеграція. Зона вільної торгівлі «США — Канада». НАФТА.
4. Яку з наведених нижче угод буде зафіксовано за дебетом у платіжному балансі України:
 - а) казахська фірма заплатила дивіденд 5 млн. тенге українському тримачу її акцій;
 - б) Нігерія виплачує заробітну плату українському екіпажу літака, який працює за контрактом з нігерійською компанією з перевезення гуманітарних вантажів у Мозамбик;
 - в) "Фольксваген" купує і привозить обладнання на АвтоЗАЗ для налагодження спільного виробництва;
 - г) в'єтнамец, який вже більше року працює в хімічній промисловості, переказує частку своєї заробітної плати родині, яка тимчасово живе в Камбоджі?

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Сутність міжнародних економічних відносин.
 2. Об'єкт і головні суб'єкти міжнародних економічних відносин.
 3. Форми та рівні розвитку міжнародних економічних відносин.
 4. Загальні та специфічні принципи міжнародних економічних відносин.
 5. Особливості розвитку сучасних міжнародних економічних відносин.
 6. Середовище міжнародних економічних відносин, його структуризація й особливості.
 7. Елементи внутрішнього та зовнішнього середовища міжнародних економічних відносин.
 8. Політико-правове середовище.
 9. Соціально-культурне середовище. Економічне середовище.
 10. Екстерналізація та інтерналізація.
 11. Внутрішня і зовнішня інтернаціоналізація.
 12. Інтернаціоналізація міжнародних економічних відносин.
 13. Особливості прояву інтернаціоналізації на мікро- та макрорівнях.
 14. Етапи інтернаціоналізації: початковий етап, етап локальної ринкової експансії, транснаціональний етап, глобальний етап.
 15. Глобалізація та економічний раціоналізм.
 16. Особливості інтернаціоналізації в умовах глобального економічного середовища.
 17. Світове господарство як полісистемне утворення.
 18. Етапи формування світового господарства.
 19. Національні економіки та їх систематизація.
 20. Систематизація країн світу по регіональному признаку.
 21. Систематизація країн світу по організаційному признаку.
 22. Систематизація країн світу по економічному признаку.
 23. Соціально-економічні підсистеми світового господарства.
 24. Критерії визначення соціально-економічних підсистем світового господарства.
 25. Характеристика країн з розвинутою економікою.
 26. Характеристика країн з перехідною економікою.
 27. Характеристика країн, що розвиваються.
 28. Глобалізація та економічний раціоналізм.
 29. Економічна залежність та взаємозв'язок країн світу.
 30. Національна економічна безпека. Міжнародна економічна безпека.
- Міжнародний економічний порядок.
31. Сутність міжнародного поділу праці.
 32. Напрями розвитку міжнародного поділу праці.
 33. Державна спеціалізація виробництва. Міжнародна кооперація виробництва.
 34. Економічні ефекти участі країни в міжнародному поділі праці.
 35. Рівні регулювання міжнародних економічних відносин.

36. Системи національного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків.
37. Міждержавне регулювання міжнародних економічних відносин.
38. Наднаціональний рівень регулювання міжнародних економічних відносин.
39. Міжнародні організації.
40. Глобальні проблеми світової економіки.
41. Основні напрями міжнародного економічного співробітництва в вирішенні глобальних проблем людства.
42. Еволюція теорій міжнародних економічних відносин.
43. Меркантилізм, теорія абсолютних і порівняльних переваг.
44. Моделі Хекшера-Оліна, Хекшера-Оліна-Самуельсона і парадокс Леонтєва.
45. Розвиток неофакторних і неотехнологічних моделей.
46. Динамічні моделі міжнародної конкурентоспроможності.
47. Зовнішня, міжнародна та світова торгівля.
48. Показники масштабів, структури, динаміки й результативності міжнародної торгівлі.
49. Види міжнародної торгівлі.
50. Торгівля товарами й послугами. Традиційна торгівля, торгівля у межах кооперації, зустрічна торгівля. Торгівля безпосередня та через посередників. Біржова торгівля, міжнародні аукціони й тендери.
51. Ціноутворення у міжнародній торгівлі.
52. Світовий ринок, його сутність та ключові характеристики.
53. Етапи формування світового ринку.
54. Характерні риси світового ринку.
55. Міжнародний рух товарів як ознака світового ринку.
56. Сутність економічної рівноваги на світовому ринку.
57. Матеріально-речова рівновага світового ринку. Вартісна рівновага світового ринку.
58. Сучасне світове господарство. Основні пропорції світового господарства. Міжгалузеві та внутрішньогалузеві пропорції світового господарства. Міжнародні пропорції в окремих підсистемах світового господарства.
59. Структура світового ринку.
60. Інфраструктура сучасного світового ринку.
61. Технологій в системі світового виробництва. «Нова економіка».
62. Світовий ринок технологій. Об'єкти та суб'єкти світового ринку технологій.
63. Класифікація технологій.
64. Інноваційні технології.
65. Форми трансферту технологій: патентна угода, патент, ліцензійна угода, ліцензія, «ноу-хау», лізинг, франчайзинг та ін.. Некомерційні форми руху технологій.
66. Міжнародна передача технологій. Міжнародне технічне сприяння.

- 67. Особливості регулювання міжнародної торгівлі.
- 68. Протекціонізм та лібералізм. Вплив протекціонізму на виробництво і добробут.
- 69. Методи та інструменти регулювання міжнародної торгівлі товарами та послугами.
- 70. Тарифне і нетарифне регулювання міжнародних торгово-економічних відносин.
- 71. Митний тариф на імпорт.
- 72. Експортний тариф.
- 73. Квотування.
- 74. Добровільні обмеження експорту.
- 75. Експортні субсидії.
- 76. Демпінг.
- 77. ГАТТ\СОР.
- 78. Світовий фінансовий ринок, його структура та складові.
- 79. Особливості функціонування світової фінансової системи.
- 80. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів світової економіки.
- Основні учасники світового фінансового ринку.
- 81. Світові фінансові центри.
- 82. Сучасні тенденції розвитку світового фінансового ринку.
- 83. Фінансова глобалізація.
- 84. Позитивні та негативні наслідки глобалізації фінансових ресурсів світового господарства.
- 85. Інфраструктура світового фінансового ринку.
- 86. Сутність і мотивація міжнародного руху капіталу.
- 87. Теорії міжнародного руху капіталу.
- 88. Показники руху капіталу.
- 89. Характерні риси сучасного етапу міжнародного руху капіталу.
- 90. Форми міжнародної інвестиційної діяльності.
- 91. Прямі й портфельні інвестиції.
- 92. Сутність і мотивація міжнародного бізнесу.
- 93. Типи й види міжнародного бізнесу. Суб'єкти міжнародного бізнесу.
- 94. Транснаціональні корпорації.
- 95. Міжнародні спільні підприємства.
- 96. Порівняльна характеристика форм міжнародного бізнесу.
- 97. Розвиток багатонаціонального підприємництва в системі світового господарства.
- 98. Суть та основні риси транснаціоналізації.
- 99. Транснаціональні корпорації в системі світового господарства.
- 100. Стратегічні альянси. Злиття й поглинання у міжнародному виробництві.
- 101. Міжнародний ринок капіталу.
- 102. Міжнародна технічна допомога. Форми та методи регулювання міжнародного інвестування.
- 103. Теорії портфельного інвестування.

104. Світовий фондовий ринок.
105. Світовий ринок акцій. Первинний ринок цінних паперів. Вторинний ринок цінних паперів.
106. Інфраструктура фондового ринку.
107. Інститути спільного інвестування Біржові індекси. Рейтинги цінних паперів.
108. Сутність, види та структура портфелів міжнародних інвестицій.
109. Формування портфелів міжнародних інвестицій. Міжнародна портфельна інвестиційна діяльність.
110. Міжнародний кредит і його сутність та функції в сучасній економіці.
111. Принципи міжнародного кредиту. Фактори розвитку міжнародних кредитних відносин.
112. Міжнародний кредит як елемент міжнародного ринку позичкових капіталів.
113. Різновиди міжнародних кредитів.
114. Сек'юритизація кредитів.
115. Проблема зовнішньої заборгованості. Шляхи й механізми вирішення проблеми зовнішньої заборгованості в світовому господарстві.
116. Особливості формування й розвитку світового ринку праці. Етапи розвитку міжнародної міграції робочої сили.
117. Вплив процесів транснаціоналізації на міжнародну міграцію робочої сили.
118. Напрямки міграції робочої сили.
119. Вплив міграції на ринок праці.
120. Основні риси сучасного міжнародного ринку праці.
121. Основні світові ринки та експортери робочої сили.
122. Місце мігрантів в структурі сучасного ринку праці.
123. Сутність і основні види міжнародної міграції робочої сили.
124. Форми сучасних міграційних процесів.
125. Наслідки міжнародної еміграції та імміграції робочої сили.
126. Наслідки для країн еміграції робочої сили.
127. Наслідки для країн імміграції робочої сили. Економічні ефекти міграції робочої сили.
128. Регулювання міжнародних міграційних процесів.
129. Рівні регулювання міграції трудових ресурсів. Методи та інструменти регулювання трудової міграції.
130. Поняття валюти та її види.
131. Валютний курс.
132. Теорії валютного курсу. Класична теорія валютного курсу. Монетаристська теорія валютного курсу. Теорія покритого процентного паритету. Теорія непокритого процентного паритету. Модель знецінення національної валюти. Модель збалансованого портфелю Конвертованість валюти. Валютний паритет і валютний курс.
133. Валютні ринки, їх види та структура.

134. Учасники валютного ринку.
135. Функції валютного ринку.
136. Моделі валютного ринку.
137. Котирування валют.
138. Основні валютні операції. Валютний арбітраж. Операції на ринку євровалют.
139. Валютна політика.
140. Національні, міжнародні й світова валютні системи.
141. Еволюція світової валютної системи.
142. Система золотого стандарту, Бреттон-Вудська і Ямайська системи.
143. Європейська валютна система.
144. Сутність та види міжнародних розрахунків.
145. Форми міжнародних розрахунків та їх порівняльна характеристика.
146. Акредитив. Інкасо. Банківський переказ. Вексель.
147. Особливості міжнародних розрахунків України.
148. Платіжний баланс, його структура і методологія складання.
149. Рахунок поточних операцій.
150. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій.
151. Методи зрівноваження платіжного балансу.
152. Теорії платіжного балансу.
153. Макроекономічна роль платіжного балансу.
154. Економічна політика і платіжний баланс.
155. Макроекономічна рівновага у відкритій економіці.
156. Моделі внутрішньої та зовнішньої рівноваги.
157. Інтеграція як відносини і як процес.
158. Фактори міжнародної економічної інтеграції.
159. Мікро- і макроінтеграція.
160. Горизонтальна й вертикальна мікроінтеграція.
161. Макроінтеграція та економічний регіоналізм.
162. Форми, шляхи й особливості регіональної економічної інтеграції.
163. Проблеми і перспективи світової (глобальної) інтеграції.
164. Економічні наслідки інтеграції країн.
165. Розвиток регіональної економічної інтеграції.
166. Європейські інтеграційні процеси. Європейський Союз.
167. Інтеграція східноєвропейських країн.
168. Чорноморське економічне співробітництво.
169. Потенціал і особливості загальноєвропейської економічної інтеграції.
170. Північноамериканська економічна інтеграція.
171. Зона вільної торгівлі «США — Канада». НАФТА.
172. США у світових інтеграційних процесах.
173. Економічна інтеграція у Латинській Америці.
174. Потенціал і особливості регіональної інтеграції країн Азії.
175. Інтеграційні зусилля арабських країн.

176. Взаємозв'язки країн Африки.
177. Передумови розвитку європейської інтеграції.
178. Європейське співтовариство вугілля і сталі.
179. Римський договір. Заснування ЄЕС і Євроатому. Формування спільного ринку.
180. Формування інституціональної системи Європейського Союзу.
181. Розвиток спільних політик Європейського співтовариства.
182. Розширення ЄС.
183. Суперечності процесу економічної інтеграції.
184. Поглиблення інтернаціоналізації світового господарства в сучасних умовах.
185. Процеси світового господарської еволюції.
186. Моделі економічного розвитку (модель лінійних стадій розвитку, теорія структурних трансформацій, теорія зовнішньої залежності, неокласична модель вільного ринку, теорія ендогенного зростання, модель сталого розвитку).
187. Основні елементи глобальної економіки.
188. Всесвітній характер НТР в сучасних умовах.
189. Дематеріалізація виробництва.
190. Еволюція міжнародних виробничих систем.
191. Передумови, особливості та шляхи інтеграції України до світового господарства.
192. Інтеграційні пріоритети української економіки.
193. Внутрішньоекономічні фактори інтеграції України до світового господарства.
194. Україна на світовому ринку товарів, послуг, технологій.
195. Україна у процесах міжнародного руху капіталу та робочої сили.
196. Політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови розвитку форм міжнародного бізнесу в Україні.
197. Експортно-імпортна діяльність українських підприємств.
198. Іноземна та зарубіжна інвестиційна діяльність.
199. Результативність діяльності українських підприємств на міжнародних ринках.
200. Проблеми й перспективи розвитку міжнародного бізнесу в Україні.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗМ 1. СУТНІСТЬ ТА СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

1. Міжнародний поділ праці – це:

- а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;
- б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;
- в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;
- г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

2. Міжнародна спеціалізація виробництва – це:

- а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;
- б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;
- в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;
- г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

3. Міжгалузєва спеціалізація – це:

- а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;
- б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва, відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;
- в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;
- г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

4. Міжнародне виробниче кооперування – це:

- а) вищий ступінь розвитку суспільно територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін між ними випущеною продукцією визначеної кількості та якості;
- б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;
- в) взаємовідносини між державами при обміні продуктами праці різних галузей виробництва;
- г) об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку.

5. Які з перелічених рис не є характерними для світового ринку:

- а) він є категорією товарного виробництва, яке у пошуках збуту своєї продукції вийшло за національні межі;
- б) він виявляється в міждержавному переміщенні товарів, які перебувають під впливом не тільки внутрішнього, а й зовнішнього попиту та пропозиції;
- в) він оптимізує використання факторів виробництва, підказуючи виробнику, в яких галузях та регіонах вони можуть бути використані найефективніше;
- г) він виконує пануючу роль, вибравуючи з міжнародного обміну товари та часто їх виробників, які не можуть забезпечити міжнародний стандарт якості за конкурентних цін;
- д) на ньому діє особлива система цін – світові ціни;
- е) на ньому рух товарів обумовлюється не лише економічними факторами (виробничими зв'язками між підприємствами та регіонами країни), а й зовнішньоекономічною політикою окремих держав;
- є) всі риси характерні для світового ринку?

6. Ознаками міжнародної економіки є:

- а) розвинута сфера міжнародного обміну товарами на базі міжнародної торгівлі;
- б) розвинута сфера міжнародного руху факторів виробництва, перш за все у формах ввезення-вивезення капіталу, робочої сили і технології;
- в) міжнародні форми виробництва на підприємствах, розміщених у декількох країнах, насамперед у рамках транснаціональних корпорацій (ТНК);
- г) самостійна міжнародна фінансова сфера, не пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів та руху факторів виробництва;
- д) система міжнародних і наднаціональних, міждержавних і недержавних механізмів міжнародного регулювання з метою забезпечення збалансованості й стабільності економічного розвитку;

е) економічна політика держав, що виходить із принципів відкритої економіки;

є) всі відповіді правильні.

7. Що є формами міжнародних економічних відносин:

а) міжнародна торгівля;

б) міжнародна міграція капіталу;

в) міжнародна міграція робочої сили;

г) міжнародна передача технологій;

д) міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини;

е) міжнародна економічна інтеграція;

ж) вирішення глобальних проблем;

з) правильні відповіді а, б, в, г, д?

8. До факторів виробництва належать:

а) праця, технологія, земля, капітал;

б) праця, технологія, земля, капітал, інформація;

в) земля, праця та капітал.

9. Міжнародний поділ факторів виробництва це:

а) вищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, що передбачає стійку концентрацій) виробництва певної продукції в окремих країнах;

б) стійкий обмін між країнами продуктами, що виготовляються ними з найбільшою економічною ефективністю;

в) історично усталена концентрація окремих факторів виробництва у різних країнах, що є передумовою виробництва ними певних товарів, економічно ефективніших, ніж в інших країнах.

10. Міжнародна економіка розглядає такі види ринку:

щ світовий, зовнішній, міжнародний, національний, внутрішній;

б) міжнародний, світовий, національний, внутрішній;

в) внутрішній, національний, міжнародний, конкурентний.

11. Міжнародна торгівля – це:

а) сфера міжнародних товарно-грошових відносин, що є сукупністю зовнішньої торгівлі всього світу;

б) стійкий обмін продуктами виробництва між контрагентами з різних країн;

в) сукупність експортних та імпорتنих операцій.

12. Торгове сальдо – це:

а) сума вартісних обсягів експорту та імпорту;

б) різниця вартісних обсягів експорту та імпорту;

в) частка вартісних обсягів експорту та імпорту.

13. Торговий оборот - це:

- а) сума вартісних обсягів експорту та імпорту;
- б) різниця вартісних обсягів експорту та імпорту;
- в) частка вартісних обсягів експорту та імпорту.

14. Міжнародна економіка вивчає:

а) закономірності взаємодії господарських суб'єктів різних держав у сфері Міжнародного обміну товарами та послугами, руху факторів виробництва та фінансування і формування міжнародної економічної політики;

б) закономірності міжкраїнного руху конкретних товарів і факторів їх виробництва, а також їхні ринкові характеристики (попит, пропозицію, ціну тощо);

в) закономірності функціонування відкритих національних економік і світового господарства в цілому в умовах глобалізації фінансових ринків.

15. Міжнародна мікроекономіка вивчає:

а) закономірності взаємодії господарських суб'єктів різних держав у сфері міжнародного обміну товарами, руху факторів виробництва та фінансування і формування міжнародної економічної політики;

б) закономірності міжкраїнного руху конкретних товарів і факторів в їх виробництва, а також їхні ринкові характеристики (попит, пропозицію, ціну тощо);

в) закономірності функціонування відкритих національних економік і світового господарства в цілому в умовах глобалізації фінансових ринків.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗМ 2. МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Теорії міжнародної торгівлі

1. Засновниками теорії меркантилізму були:

- а) Давід Х'юм і Томас Мен;
- б) Адам Сміт та Вільям Петті;
- в) Томас Мен, Чарльз Дейвіант, Жан-Батіст Кольбер, Вільям Петті.

2. Якщо Україна витрачає на виробництво льону 7 умовних одиниць праці, а на виробництво цибулі - 18, а Корея відповідно 9 та 15 одиниць праці, то Україна має:

- а) абсолютну перевагу у виробництві цибулі, а Корея – у виробництві льону;
- б) абсолютну перевагу у виробництві льону, а Корея – у виробництві цибулі;
- в) порівняльну перевагу виробництві льону, а Корея – у виробництві цибулі.

3. Якщо Франція виготовляє за 1 годину 1 комплект білизни або 4 л вина, а Україна 6 комплектів білизни або 2 л вина:

- а) то Україна має порівняльну перевагу у виробництві білизни;
- б) Україна має порівняльну перевагу у виробництві вина;
- в) Франція має порівняльну перевагу у виробництві вина.

4. Принцип порівняльних переваг вперше сформулювали:

- а) Томас Мальтус;
- б) Альфред Маршалл;
- в) Олександр Григор'єв;
- г) Давид Рікардо;
- д) Наталія Даниленко;
- е) Адам Сміт;
- є) Майкл Портер;
- ж) Елі Хекшер та Бертід Олін.

5. Теорію конкурентних переваг вперше сформулювали:

- а) Томас Мальтус;
- б) Альфред Маршалл;
- в) Олег Кузьмін;
- г) Давид Рікардо;
- д) Людмила Панкова;
- е) Адам Сміт;
- є) Майкл Портер;
- ж) Елі Хекшер та Бертід Олін.

6. Яку з наведених передумов не взяв до уваги Д. Рікардо розробляючи теорію відносних переваг:

- а) рішення про спеціалізацію приймається з урахуванням транспортних витрат;
- б) попит і пропозиція на товар абсолютно еластичні;
- в) фактори виробництва мобільні;
- г) в обміні беруть участь два товари, що виготовляються у двох різних країнах?

7. Відмінність теорії відносних переваг від теорії абсолютних переваг у тому, що:

- а) перша довела вигідність торгівлі навіть між не зіставними за рівнем розвитку країнами;
- б) першу можна застосовувати тільки до розвинутих країн, а другу – до всіх інших країн;
- в) перша не дістала такого широкого визнання як друга;
- г) друга була науково неспроможною;
- д) немає правильної відповіді.

8. Якщо в США 120 млн робітників і 200 млн га землі, а в Мексиці – 90 млн робітників і 90 млн га землі, то в якому напрямку буде відбуватись торгівля між країнами?

- а) США експортують трудомісткі товари, а Мексика – землемісткі товари;
- б) США експортують і трудомісткі товари, і землемісткі, а Мексика тільки працемісткі;
- в) США експортують землемісткі товари, а Мексика трудомісткі й землемісткі;
- г) США тільки імпортують, а Мексика експортує обидва види товарів;
- д) США експортують землемісткі товари, а Мексика – працемісткі товари;
- е) США експортують землемісткі товари, а Мексика – землемісткі й працемісткі товари.

9. Теорія міжнародного життєвого циклу товару:

- а) пояснює невідповідність структури експорту і структури факторів виробництва експортних товарів;
- б) характеризує зовнішню торгівлю у світовій економіці під кутом зору внутрішнь фірмової торгівлі ТНК;
- в) є частиною неокласичних концепцій зовнішньої торгівлі;
- г) стверджує, що однаковий життєвий цикл характеризує всю зовнішню торгівлю товарами у світовій економіці;
- д) немає правильної відповіді.

10. Теорема Хекшера-Оліна:

а) стверджує, що експорт товарів це експорт факторів виробництва в завуальованій формі;

б) заперечує класичні теорії зовнішньої торгівлі;

в) пояснює зростання внутрішньofірмової торгівлі всередині ТНК;

г) була підтримана і розвинута В. Леонтьєвим;

д) немає правильної відповіді.

11. Вставте пропущене слово: _____ - це робочий час, необхідний для виробництва одного товару, виражений через робочий час, необхідний для виробництва іншого товару.

12. Вставте пропущене слово: _____ - показник, який визначає відносні витрати праці на створення певного товару.

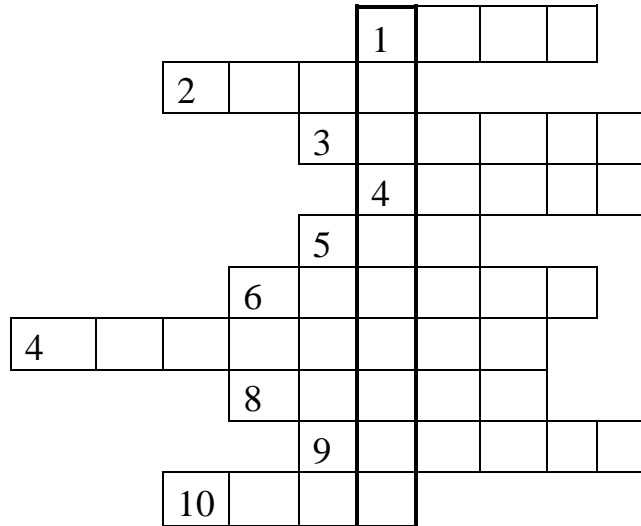
13. Вставте пропущене слово: _____ - країни намагаються мати активне сальдо торгового балансу для досягнення певної соціальної або політичної мети.

14. Вставте пропущене слово: _____ - показник, що визначає відносні витрати факторів виробництва на створення певного товару.

15. Вставте пропущене слово: _____ - розробивши нову продукцію у відповідь на знайдену ринкову потребу на внутрішньому ринку, виробник потім звертається до ринків, які сприймаються ним як найбільш подібні до ринків його країни.

Криптограма

Розв'язок криптограми полягає в тому, щоб правильно відгадати слова по горизонталі. По вертикалі у виділених клітинках ви прочитаєте зашифроване слово.

1. Автор теорії абсолютних переваг.
 2. Грошовий вираз вартості товару.
 3. Випускання в обіг грошей як у готівковій, так і у безготівковій формі.
 4. Одиниця ваги коштовних металів, насамперед золота.
 5. Політика «Лесе-...».
 6. Спосіб групування цифрових показників, що характеризують певне явище, шляхом, зіставлення або протиставлення окремих його сторін.
 7. Відомий американський економіст-математик.
 8. Сучасний український економіст-науковець, який написав багато книжок з міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин.
 9. Прізвище автора теорії конкурентних переваг.
 10. Один з авторів теорії співвідношення факторів виробництва.
- Зашифроване слово – прізвище відомого економіста-математика.

Міжнародний науково-технічний обмін

1. Концентрація на розробці й торгівлі технологією в кількох вельми вузьких галузях виробництва має бути стратегією технологічного розвитку:

- а) індустріальних країн;
- б) країн, що розвиваються;
- в) країн з перехідною економікою;
- г) всі відповіді правильні.

2. Міжнародна передача технології це:

- а) міждержавне переміщення науково-технічних досягнень на комерційній основі;
- б) міждержавне переміщення науково-технічних досягнень на комерційній або безоплатній основі;
- в) переміщення науково-технічних досягнень на комерційній або безоплатній основі між резидентами та нерезидентами;
- г) усі відповіді правильні.

3. За впливом, на зміну співвідношення цін на працю і капітал НТП можна поділити:

- а) на ресурсозберігаючий, факторозберігаючий, нейтральний;
- б) нейтральний, трудомісткий, капіталомісткий;
- в) нейтральний, працезберігаючий, капіталозберігаючий.

4. Якщо міжнародна торгівля зростає такими самими темпами, як виробництво, то вплив технічного прогресу на зростання виробництва:

- а) нейтральний;
- б) позитивний;
- в) негативний;
- г) відсутній.

5. Якщо міжнародна торгівля зростає повільніше ніж виробництво, то вплив технічного прогресу на зростання виробництва:

- а) нейтральний;
- б) позитивний;
- в) негативний;
- г) відсутній.

6. Якщо міжнародна торгівля зростає швидше, ніж споживання, то зростання споживання в результаті технічного прогресу впливає на міжнародну торгівлю:

- а) нейтрально;
- б) позитивно;
- в) негативно;
- г) ніяк не впливає.

7. Якщо виробництво експортних товарів зростає швидше, ніж виробництво замінників імпорту, то зростання виробництва в результаті технічного прогресу впливає на міжнародну торгівлю:

- а) нейтрально;
- б) позитивно;
- в) негативно;
- г) ніяк не впливає.

8. Правовими формами захисту технологій є:

- а) патенти, ліцензії, товарні знаки, інжиніринг;
- б) патенти та ліцензії різних видів, «ноу-хау»;
- в) патенти, ліцензії, копірайт, товарні марки;
- г) всі відповіді правильні.

9. Ліцензія це:

- а) свідоцтво, що дає монопольне право використання винаходу і діє протягом 15-20 років на території певної країни;
- б) дозвіл власника технології зацікавленій стороні на використання запатентованої або незапатентованої технології за певну плату протягом певного часу;
- в) право автора винаходу на відтворення своєї технології та продаж його третім особам.

10. Власник технології, який продає її іншій особі, називається:

- а) ліцензіар;
- б) ліцензіат;
- в) ліцензент;
- г) правильні відповіді а) та в).

11. Вставте пропущене слово: _____ - надання технологічних знань, необхідних для придбання, монтажу і використання куплених або орендованих машин і обладнання.

12. Вставте пропущене слово: _____ - винагорода ліцензіару. яку виплачує ліцензіат за використання предмета угоди.

13. Вставте пропущене слово: _____ - дозвіл, який видає власник технології (ліцензіар). захищеної або не захищеної патентом, зацікавленій стороні (ліцензіату) на використання цієї технології протягом певного часу і за певну плату.

14. Вставте пропущене слово: _____ - періодичні відрахування від доходу покупця протягом періоду дії угоди, які залежать від прибутку, що отримується від комерційного використання ліцензії.

15. Вставте пропущене слово: _____ - передача ліцензіатом ліцензіару частки акцій своїх підприємств як платежу за надану ліцензію.

Криптограма

			1						
				2					
					3				
4									
						5			
							6		
								7	
									8

1. Англійський автор найбільш популярної моделі технічного прогресу, представник математичного напрямку економічної думки.

2. Надання технічного досвіду і секретів виробництва, яке поєднує відомості технологічного, економічного, адміністративного, фінансового характеру, використання яких забезпечить певні переваги.

3. Забезпечена коштами покупців частина їхньої потреби в товарах і платних послугах.

4. Надання технологічних знань, необхідних для придбання, монтажу, і використання куплених або орендованих машин і обладнання.

5. Періодичні відрахування від доходу покупця протягом періоду дії угоди, які залежать від прибутку, що отримується від комерційного використання ліцензії.

6. Символ певної організації, який використовується для індивідуалізації виробника товару і не може бути використаний іншими організаціями без офіційного дозволу власника.

7. Сума внеску коленого учасника підприємницького проекту, що є свідченням членства і права участі в управлінні.

8. Свідоцтво, яке видається компетентним урядовим органом, винахіднику і яке засвідчує його монопольне право на використання цього винаходу.

Зашифроване слово означає ексклюзивне право автора літературного, аудіо- або відеотвору на показ і використання своєї роботи.

Міжнародна торгова політика

1. *Форми протекціонізму:*

- а) селективний, галузевий, колективний, прихований;
- б) тарифний та нетарифний;
- в) односторонній, двосторонній, багатосторонній.

2. *До тарифних методів торгової політики належать:*

- а) мита, субсидії та квоти;
- б) мита, квотування, ліцензування;
- в) мита та тарифні квоти.

3. *До прихованих методів торгової політики належать:*

- а) субсидії, кредитування, демпінг;
- б) державні закупівлі, вимоги про вміст місцевих компонентів, технічні бар'єри, податки і збори;
- в) торгові угоди, правові режими, технічні бар'єри, субсидії.

4. *За способом стягнення мита бувають:*

- а) специфічні та адвалорні;
- б) специфічні, адвалорні, преференційні;
- в) специфічні, адвалорні, комбіновані.

5. *За об'єктом обкладання мита бувають:*

- а) імпортні, експортні, антидемпінгові;
- б) імпортні, експортні, транзитні;
- в) специфічні, адвалорні, комбіновані.

6. *Види демпінгу:*

- а) взаємний, зворотний, навмисний, постійний, спорадичний;
- б) взаємний, зворотний, локальний, постійний;
- в) зворотний, навмисний, постійний, спорадичний.

7. *У результаті використання мита виникають такі ефекти:*

- а) втрати бюджету, виграш виробників, програш споживачів;
- б) доходів, захисту, перерозподілу, споживання;
- в) доходів, захисту, споживання.

8. *Ефективний митний тариф:*

- а) різновид змінних мит, ставки яких залежать від обсягів імпортованих товарів та комплектуючих до них;
- б) реальний рівень мита на кінцевий товар з урахуванням субсидій на виробництво комплектуючих товарів;
- в) реальний рівень мит на кінцеві товари, розраховані з урахуванням рівня мита, накладених на імпортовані вузли і деталі цих товарів.

9. Зростання частки вартості двигунів у вартості готового автомобіля за умови, що імпордне мито на готові автомобілі становить 20%, а на двигуни - 30 %, приведе:

- а) до зростання рівня ефективності тарифу на автомобілі;
- б) зменшення рівня ефективності тарифу на автомобілі;
- в) зростання рівня ефективності тарифу на двигуни.

10. Введення тарифу на імпорт пшениці в малій країні приведе:

- а) до зростання світових цін на пшеницю;
- б) падіння світових цін на пшеницю;
- в) не вплине на рівень світової ціни на пшеницю.

11. Введення тарифу на імпорт пшениці у великій країні приведе:

- а) до зростання світових цін на пшеницю;
- б) падіння світових цін на пшеницю;
- в) не вплине на рівень світової ціни на пшеницю.

12. Світова ціна на золото становить 480 дол./унція. Якщо країни – виробники золота будуть обмежені МВФ квотою на продаж монетарного золота на світовому ринку, вдвічі меншою, ніж у попередній період, то ціна на золото на світовому ринку:

- а) впаде;
- б) зросте;
- в) залишиться незмінною.

13. Введення тарифу великою країною буде ефективним, якщо:

- а) вигоду від поліпшення умов торгівлі перевищуватиме суму ефектів захисту і споживання;
- б) вигоду від поліпшення умов торгівлі буде меншим від суми ефектів захисту і споживання;
- в) вигоду від поліпшення умов торгівлі дорівнюватиме сумі ефектів захисту і споживання.

14. Якщо Франція виготовляє за 1 годину 1 комплект білизни або 4 л вина, а Україна – 6 комплектів білизни або 2 л вина:

- а) то Україна має порівняльну перевагу у виробництві білизни;
- б) Україна має порівняльну перевагу у виробництві вина;
- в) Франція має порівняльну перевагу у виробництві вина.

15. Теорію абсолютних переваг вперше сформулювали:

- а) Томас Мальтус;
- б) Альфред Маршалл;
- в) Василь Козик;
- г) Давид Рікардо;

- д) Андрій Босак;
- е) Адам Сміт;
- є) Майкл Портер;
- ж) Елі Хекшер та Бертіл Олін.

16. Яку з наведених передумов не взяв до уваги Д. Рікардо, розробляючи теорію відносних переваг:

- а) рішення про спеціалізацію приймається з урахуванням транспортних витрат;
- б) попит і пропозиція на товар абсолютно еластичні;
- в) фактори виробництва мобільні;
- г) в обміні беруть участь два товари, що виготовляються у двох різних країнах?

17. Недоліком класичних теорій міжнародної торгівлі є:

- а) нереалістичність вихідних передумов моделей;
- б) аналіз торгівлі в статиці, а не в динаміці;
- в) неможливість пояснити швидке економічне зростання деяких країн, що розвиваються, всупереч спеціалізації відповідно до відносних переваг;
- г) всі відповіді правильні;
- д) всі відповіді неправильні.

18. Парадокс Леонтьєва:

- а) стверджує, що міжнародна торгівля між країнами, які подібні економічним станом, не вигідна;
- б) ставить під сумнів теорію Хекшера-Оліна;
- в) заперечує теорію абсолютних переваг;
- г) всі відповіді правильні;
- д) ваш варіант.

19. Вантажне судно під ліберійським прапором прямує з Лондона до Сингапура із заходом у російські порти Санкт-Петербурга і Владивостока. Цим судном петербурзький завод відвантажив верстати Владивостоку. Перевезення вітчизняних верстатів іноземним судном є для Росії:

- а) імпортом транспортної послуги;
- б) експортом товару;
- в) орендою перевізника з екіпажем;
- г) усі відповіді правильні.

20. Українське торгове судно з експортним вантажем на борту пришвартувалося на Канарських островах з метою фарбування і профілактичного ремонту. Ремонт здійснюється спільним українсько-іспанським підприємством. Послуги з ремонту щодо України належать:

- а) до забезпечуючих і допоміжних послуг;
- б) експорту транспортної послуги;

- в) імпорту товару;
- г) усі відповіді правильні.

21. Експортні послуги - це:

- а) надання послуг іноземцям;
- б) надання послуг резидентам;
- в) отримання послуг від іноземців;
- г) усі відповіді правильні.

22. Вплив транспортних витрат на міжнародну торгівлю аналогічний:

- а) впливові зростаючих витрат збуту;
- б) впливові зростаючих витрат виробництва;
- в) впливові спадаючих витрат збуту;
- г) впливові спадаючих витрат виробництва.

23. Чим нижча еластичність попиту в імпортуючій країні, тим:

- а) більшу частку транспортних витрат вона сплачує;
- б) меншу частку транспортних витрат вона сплачує;
- в) менше витрат вона має при транспортних перевезеннях;
- г) усі відповіді правильні.

24. Розподіл транспортних витрат між торгуючими країнами залежить:

- а) від еластичності попиту;
- б) еластичності пропозиції;
- в) еластичності попиту і пропозиції;
- г) взагалі не залежить від будь-якої еластичності.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗМ 3. СВІТОВА ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Прямі інвестиції та міжнародне виробництво

1. У 70-80 роках латиноамериканські країни активно брали позики, що призвело до боргової кризи. Водночас країни Південно-Східної Азії активно інвестували свій капітал, що дало їм змогу зробити економічний ривок. Під кутом зору теорії міжчасової торгівлі:

- а) латиноамериканські країни робили ставку на поточне споживання, а країни Південно-Східної Азії - на майбутнє споживання;
- б) латиноамериканські країни робили ставку на майбутнє споживання, а країни Південно-Східної Азії - на поточне споживання;
- в) обидві групи країн робили ставку на поточне споживання;
- г) обидві групи країн робили ставку на майбутнє споживання.

2. У 70-80-х роках латиноамериканські країни активно брали позики, що призвело до боргової кризи. Водночас країни Південно-Східної Азії активно інвестували свій капітал, що дало їм змогу зробити економічний ривок. Під кутом зору теорії міжчасової торгівлі:

- а) реальна процентна ставка за міжнародними позиками для країн Латинської Америки буде нижчою, ніж для країн Південно-Східної Азії;
- б) реальна процентна ставка за міжнародними позиками для країн Латинської Америки буде вищою, ніж для країн Південно-Східної Азії;
- в) реальна процентна ставка за міжнародними позиками для обох груп країн буде однаковою.

3. У 70-80-х роках латиноамериканські країни активно брали позики, що призвело до боргової кризи. Водночас країни Південно-Східної Азії активно інвестували свій капітал, що дало їм змогу зробити економічний ривок. Під кутом зору теорії міжчасової торгівлі:

- а) обидві групи країн імпортуватимуть товари поточного споживання;
- б) країни Латинської Америки експортуватимуть товари майбутнього споживання, а країни Південно-Східної Азії імпортуватимуть товари поточного споживання;
- в) країни Латинської Америки експортуватимуть товари поточного споживання, а країни Південно-Східної Азії імпортуватимуть товари майбутнього споживання.

4. IBM продає в Україну комп'ютери та комплектуючі для їх складання на місцевих підприємствах. Україна запроваджує високе імпорتنе мито на ввезення готової продукції IBM, щоб захистити українські складальні підприємства, і різко збільшує податок на прибуток іноземних компаній. Що може зробити IBM, щоб не віддати частку українського ринку місцевим конкурентам:

- а) шляхом прямого інвестування створити свою філію в Україні;

- б) припинити поставки комплектуючих на українські підприємства;
- в) застосувати трансфертні ціни?
- г) всі відповіді правильні?

5. *IBM продає комплектуючі для складання і готові комп'ютери в Україні. Україна запроваджує високе імпортне мито на ввезення зібраних комп'ютерів IBM, щоб захистити українських виробників, і різко збільшує податок на прибуток іноземних ком. паній. Що може зробити IBM, щоб скоротити обсяг податків на прибуток, які виплачуються в Україні:*

- а) викупити в Україні частину підприємств конкурентів і застосувати занижені трансфертні ціни на поставки комплектуючих для цих підприємств;
- б) створити в Україні свою філію і застосувати завищені трансфертні ціни на поставки комплектуючих для цієї філії;
- в) створити в Україні СП і застосувати занижені трансфертні ціни на поставки комплектуючих?

6. *IBM вирішила здійснити прямі інвестиції у підприємства комп'ютерної промисловості України. Як найефективніше IBM може гарантувати цілісність своїх активів в Україні:*

- а) застрахувати свої інвестиції в західній страховій компанії;
- б) застрахувати свої інвестиції в українській страховій компанії;
- в) отримати урядові гарантії?

7. *Який з наведених способів передачі коштів не є інструментом міжнародного кредитування:*

- а) розміщення коштів на депозитах;
- б) міжнародні трансферти;
- в) торгові кредити;
- г) міжнародні позики?

8. *До «інших» інвестицій не належать:*

- а) ввезення готівкової іноземної валюти;
- б) розміщення єврооблігацій;
- в) розміщення валютного експортного виторгу в іноземному банку;
- г) залучення стабілізаційного кредиту МВФ;

9. *Причина бурхливого розвитку ринку портфельних інвестицій у 90-ті роки:*

- а) швидке економічне зростання країн Південно-Східної Азії;
- б) швидке зростання ринку фінансових деривативів;
- в) конкуренція країн, де розвивається капіталізм за умови залучення фінансових ресурсів Заходу;
- г) всі відповіді правильні;
- д) всі відповіді неправильні.

10. Уряду найвигідніше залучення інвестицій у вигляді:

- а) прямих інвестицій;
- б) портфельних інвестицій;
- в) інших інвестицій;
- г) всіх перелічених інвестицій в однаковому ступені;
- д) немає правильної відповіді.

11. Позитивна роль інвестицій для країни, що приймає, полягає в тому, що:

- а) вони зменшують надмірно завищений курс національної валюти;
- б) скорочують інфляцію в країні;
- в) скорочують надмірну зайнятість;
- г) поліпшують стан платіжного балансу;
- д) всі відповіді неправильні;

12. Яка з причин спонукає країну А здійснювати ПЗІ в країну Б:

- а) високий рівень оплати праці в країні Б;
- б) високий рівень митного оподаткування в країні Б;
- в) високе безробіття в країні А;
- г) висока ставка процента в країні Б;
- д) правильні відповіді б) та г)?

13. Яку угоду можна назвати формою ПЗІ:

- а) переказ турецькими робітниками заробітної плати з України на батьківщину;
- б) ввезення українськими банками готівкових доларів;
- в) розміщення українським урядом облігаційної позики на євrorинках;
- г) купівля «Славутичем» російського приватизованого підприємства;
- д) купівля Національним банком України доларів США на валютному ринку?

14. Що з переліченого нижче вплине на рішення про ПЗІ:

- а) прагнення досягти позитивного ефекту масштабу;
- б) використання переваг у міжнародному маркетингу;
- в) прагнення забезпечити доступ до природних ресурсів;
- г) технологічне лідерство;
- д) все перелічене?

15. Транснаціональна компанія вирішила збільшити частку свого капіталу в закордонному підприємстві з 45 до 55%. Це підприємство відносно ТНК буде називатися:

- а) філія;
- б) дочірнє підприємство;
- в) асоційована компанія;

- г) підрозділ;
- д) холдингова компанія.

16. Як захід підтримки ПЗІ країна, що приймає, використовує:

- а) підвищення курсу національної валюти;
- б) надання державних гарантій;
- в) скасування подвійного оподаткування;
- г) надання податкових пільг;
- д) всі відповіді правильні.

17. Рух факторів виробництва під кутом зору теорії порівняльних переваг приводить:

- а) до більшого зростання сукупного виробництва;
- б) спаду сукупного виробництва порівняно з міжнародною торгівлею;
- в) зменшення міжнародних резервів;
- г) збільшення ВВП.

18. Яка, теорія міжнародної торгівлі стверджує, що вирівнювання цін на фактори виробництва відбувається в країнах, які торгують між собою:

- а) теорія Рікардо;
- б) теорія Хекшера-Оліна;
- в) теорія Майкла Портера;
- г) всі відповіді правильні;
- д) немає правильної відповіді?

19. Яка з наведених груп країн одержує найбільші міжнародні кредити:

- а) країни СНД і Східної Європи;
- б) «вісімка» найбільш розвинутих країн світу;
- в) нові індустріальні країни Азії;
- г) найбідніші країни Африки й Азії;
- д) країни Латинської Америки?

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗМ 4. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

1. Як впливає імміграція в малу країну на рівень середньої заробітної плати в моделі специфічних факторів виробництва:

- а) середня заробітна плата зросте;
- б) середня заробітна плата зменшиться;
- в) середня заробітна плата залишиться незмінною;
- г) усі відповіді правильні?

2. Як впливає імміграція в малу країну на перерозподіл доходів у малій країні в моделі специфічних факторів виробництва:

- а) зростуть податки на доходи робітників-нерезидентів, а оподаткування власників капіталу та землі зменшиться;
- б) зростуть податки на доходи робітників-нерезидентів та власників капіталу, а оподаткування власників землі зменшиться;
- в) зросте податок на доходи власників землі й капіталу, причому ці додаткові надходження використовуватимуться для надання компенсації місцевим робітникам;
- г) усі відповіді правильні?

3. Як впливає імміграція в малу країну на зміну умов торгівлі малої країни в моделі специфічних факторів виробництва:

- а) обсяги зовнішньої торгівлі зростуть;
- б) обсяги зовнішньої торгівлі зростуть за умови одночасного подешевшання інших факторів виробництва;
- в) обсяги зовнішньої торгівлі зменшаться;
- г) ніяк не вплине?

4. За моделлю специфічних факторів виробництва імміграція впливатиме на виробництво трудомісткого та капіталомісткого товарів в країні, що приймає, таким чином:

- а) виробництво трудомісткого товару зменшиться, а виробництво капіталомісткого товару зросте;
- б) виробництво трудомісткого товару зросте, а виробництво капіталомісткого товару зменшиться;
- в) якщо праця є мобільним фактором, то виробництво обох товарів зросте;
- г) усі відповіді правильні.

5. Уряду ФРН вигідно стимулювати імміграцію, тому що:

- а) іммігранти скорочують безробіття;
- б) іммігранти приносять технологічні знання, яких не вистачає;
- в) обидві відповіді правильні;
- г) обидві відповіді неправильні.

6. Уряду Сомалі вигідно стимулювати еміграцію, тому що:
- а) емігранти повернуться збагачені знаннями і капіталом;
 - б) емігранти будуть переказувати трансферти на батьківщину і забезпечувати життя родичів;
 - в) емігранти скорочують безробіття в країні;
 - г) всі відповіді правильні.

7. Міграція робочої сили - це:
- а) в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону;
 - б) виїзд працездатного населення з певної країни за кордон;
 - в) переселення працездатного населення з одних країн в інші терміном більше року, викликане причинами економічного або неекономічного характеру;
 - г) повернення емігрантів на батьківщину.

8. Еміграція - це:
- а) в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону;
 - б) виїзд працездатного населення з певної країни за кордон;
 - в) переселення працездатного населення з одних країн в інші терміном більше року, викликане причинами економічного або неекономічного характеру;
 - г) повернення емігрантів на батьківщину.

9. Імміграція - це:
- а) в'їзд працездатного населення в певну країну з-за кордону;
 - б) виїзд працездатного населення з певної країни за кордон;
 - в) переселення працездатного населення з одних країн в інші терміном більше року, викликане причинами економічного або неекономічного характеру;
 - г) повернення емігрантів на батьківщину.

10. Міграційне сальдо - це:
- а) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;
 - б) різниця еміграції з країни та імміграції в країну;
 - в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;
 - г) усі відповіді правильні.

11. Реєміграція - це:
- а) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;
 - б) різниця еміграції з країни та імміграції в країну;
 - в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;
 - г) усі відповіді правильні.

12. Відплив інтелекту – це:

- а) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;
- б) різниця еміграції з країни та імміграції в країну;
- в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;
- г) усі відповіді правильні.

13. Неокласичне тлумачення міжнародної міграції:

- а) кожна людина отримує і споживає граничний продукт своєї праці, отже, еміграція приводить до зростання добробуту країни, що приймає. При цьому економічний стан країни-донора не погіршується;
- б) є можливість погіршення економічного стану країн - експортерів робочої сили, особливо внаслідок виїзду висококваліфікованих фахівців;
- в) акумуляцію людського капіталу слід досліджувати як ендогенний фактор економічного зростання країни.
- г) усі відповіді правильні.

14. Неокейнсіанське тлумачення міжнародної міграції:

- а) кожна людина отримує і споживає граничний продукт своєї праці, отже, еміграція приводить до зростання добробуту країни, що приймає. При цьому економічний стан країни-донора не погіршується;
- б) є можливість погіршення економічного стану країн - експортерів робочої сили, особливо внаслідок виїзду висококваліфікованих фахівців;
- в) акумуляцію людського капіталу слід досліджувати як ендогенний фактор економічного зростання країни;
- г) усі відповіді правильні.

15. Сучасне тлумачення міжнародної міграції:

- а) кожна людина отримує і споживає граничний продукт своєї праці, отже, еміграція приводить до зростання добробуту країни, що приймає. При цьому економічний стан країни-донора не погіршується;
- б) є можливість погіршення економічного стану країн - експортерів робочої сили, особливо внаслідок виїзду висококваліфікованих фахівців;
- в) акумуляцію людського капіталу слід досліджувати як ендогенний фактор економічного зростання країни;
- г) усі відповіді правильні.

16. Причини еміграції поділяють:

- а) на економічні та неекономічні;
- б) економічні та соціальні;
- в) економічні та політичні.
- г) політичні та соціальні.

17. До економічних причин міжнародної міграції належать:

- а) відмінності в оплаті праці та пенсійному забезпеченні, особисті та екологічні;
- б) релігійні, політичні, стихійні, воєнні, геополітичні. особисті, екологічні;
- в) різниця в оплаті праці, відмінності в оподаткуванні, різне пенсійне забезпечення;
- г) усі відповіді правильні.

18. До неекономічних причин міжнародної міграції належать:

- а) відмінності в оплаті праці та пенсійному забезпеченні, особисті та екологічні;
- б) релігійні, політичні, стихійні, воєнні, геополітичні, особисті, екологічні;
- в) різниця в оплаті праці, відмінності в оподаткуванні, різне пенсійне забезпечення;
- г) усі відповіді правильні.

19. Еміграція приводить:

- а) до збільшення доходів власників землі;
- б) зменшення процентної ставки;
- в) збільшення процентної ставки і доходів власників капіталу;
- г) усі відповіді правильні.

20. Еміграція приводить:

- а) до збільшення доходів працюючих і доходів власників капіталу;
- б) збільшення доходів працюючих і зменшення доходів власників капіталу;
- в) зменшення доходів працюючих і доходів власників капіталу.

21. Імміграція приводить:

- а) до збільшення доходів працюючих і доходів власників капіталу;
- б) збільшення доходів працюючих і зменшення доходів власників капіталу;
- в) зменшення доходів працюючих і збільшення доходів власників капіталу.

22. Міжнародна міграція у світовому масштабі приводить:

- а) до стабілізації обсягів виробництва;
- б) зменшення обсягів виробництва;
- в) збільшення обсягів виробництва.

23. Вставте пропущене слово:

_____ – заробітна плата та інші виплати готівкою або в натуральній формі, які отримують приватні особи-нерезиденти за роботу, що виконують для резидентів, які за це платять.

24. Встає пропущене слово:

_____ – переселення працездатного населення з одних держав в інші на термін більше року, яке викликане причинами економічного або неекономічного характеру.

25. *Вставте пропущене слово:*

_____ – переказ грошей і товарів мігрантами своїм родичам, які залишились на батьківщині.

26. *Вставте пропущене слово:*

_____ – оціночний грошовий еквівалент вартості майна мігрантів, яке вони перевозять з собою, коли переїжджають в іншу країну.

27. *Вставте пропущене слово:*

_____ – оціночний грошовий еквівалент майна, яке переміщують мігранти в момент їх виїзду за кордон і наступних переміщень їх на батьківщину.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗМ 5. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА ТА МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ

Світова валютна система

1. Валютний курс в сучасних умовах встановлюється на основі:

- а) Співвідношення купівельної спроможності національних валют;
- б) Кількості національних грошей в обігу;
- в) Співвідношення золотого паритету національних валют;
- г) Світової ціни на золото.

2. Валютне котирування буває:

- а) пряме, непряме, внутрішнє, зовнішнє;
- б) зовнішнє, внутрішнє;
- в) пряме, непряме;
- г) поточне, форвардне.

3. Валюта, яка характеризується стабільним валютним курсом:

- а) тверда;
- б) вільно конвертована;
- в) фіксована;
- г) резервна.

4. Валюта резервна - це:

- а) валюта, в якій країни тримають свої ліквідні міжнародні резервні активи, що використовуються для покриття від'ємного сальдо платіжного балансу;
- б) платіжний засіб інших країн, який законно або незаконно використовується на території певної країни;
- в) валюта, яка має здатність вільно обмінюватись для резидентів і нерезидентів на національну валюту і використовуватись в угодах з реальними і фінансовими активами;
- г) законний платіжний засіб на території країни, що її випускає;
- д) валюта, яка широко використовується для здійснення платежів за міжнародними уходами й активно продається і купується на головних валютних ринках;
- є) валюта, що характеризується стабільним валютним курсом, зміни якого відбуваються переважно внаслідок фундаментальних макроекономічних закономірностей.

5. Валюта національна - це:

- а) валюти, в якій країни тримають свої ліквідні міжнародні резервні активи, що використовуються для покриття від'ємного сальдо платіжного балансу;

б) платіжний засіб інших країн який законно або незаконно використовується на території певної країни;

в) валюта, яка має здатність вільно обмінюватись для резидентів і нерезидентів на національну валюту і використовуватись в угодах з реальними і фінансовими активами;

г) законний платіжний засіб на території країни, що її випускає;

д) валюта, яка широко використовується для здійснення платежів за міжнародними угодами й активно продається і купується на головних валютних ринках;

є) валюта, що характеризується стабільним валютним курсом, зміни якого відбуваються переважно внаслідок фундаментальних макроекономічних закономірностей.

6. Якщо обмінний курс японської ієни відносно долара США змінився з 4 ієн до 3 ієн за 1 долар, то ціна ієни:

а) Піднялася з 25 центів до 33 центів, а долар знецінився відносно ієни;

б) Піднялася з 25 центів до 33 центів, а курс долара зріс відносно ієни;

в) Зменшилася з 33 центів до 25 центів, а долар знецінився відносно ієни;

г) Зменшилася з 33 центів до 25 центів, а курс долара виріс відносно ієни.

7. Використання іноземної салюти як засобу обігу, одиниці розрахунку і засобу збереження - це:

а) доларизація;

б) валютне заміщення;

в) конвертованість;

г) усі відповіді правильні.

8. Міжнародна ліквідність - це:

а) сукупність усіх платіжних інструментів;

б) склад валютного курсу та, валютних паритетів;

в) складний економічний механізм, який забезпечує купівлю та продаж окремих валют;

г) готівкова частика грошової маси, яка циркулює з рук у руки.

9. Конвертованість валюти – це:

а) можливість переказу національної валюти за кордон;

б) показник, що характеризує здатність валюти вміщатись у конверт;

в) здатність резидентів і нерезидентів вільно обмінювати національну валюту на іноземну;

г) здатність резидентів і нерезидентів вільно обмінювати іноземну валюту на національну.

10. Вставте пропущене слово:

_____ – платіжний засіб інших країн, який законно або незаконно використовується на території певної країни.

11. Вставте пропущене слово:

_____ – валюта, яка має здатність вільно обмінюватись для резидентів і нерезидентів на іноземну валюту і використовуватись в угодах з реальними і фінансовими активами.

12. Вставте пропущене слово:

_____ – право резидентів купувати, зборі гати і здійснювати операції всередині країни з активами у формі валюти і банківських депозитів, деномінованих в іноземній валюті.

Платіжний баланс

1. *Активне сальдо платіжного балансу збільшиться, якщо у країні:*

- а) відбудеться виплата заборгованості за заробітною платою,
- б) зменшаться реальні процентні ставки;
- в) сповільниться темп економічного зростання;
- г) розкрадуть транш МВФ.

2. *Складова платіжного балансу країни - рахунок поточних платежів - не охоплює:*

- а) чисті доходи від інвестицій;
- б) транспортні послуги іноземним державам;
- в) зміни в активах країни за кордоном;
- г) товарний експорт.

3. *Яке з наведених тверджень є неправильним:*

- а) додатне сальдо рахунка капіталу виникає, якщо обсяг відпливу капіталу менше іноземних інвестицій у національну економіку;
- б) рахунок капіталу і рахунок поточних операцій у сумі дорівнюють чистому експорту;
- в) відповідно до статистики національних рахунків платіжний баланс завжди збалансований;
- г) сальдо рахунка поточних операцій дорівнює чистому експорту?

4. *Стаття «пропуски і помилки» у платіжному балансі:*

- а) покликана вирівнювати нерівновагу платіжного балансу, що виникає у зв'язку з різною методологією врахування різноманітних операцій;
- б) була б меншою, якби резиденти скоротили контрабандне вивезення товарів;
- в) була б меншою, якби скоротився відплив капіталу з України;
- г) всі відповіді правильні.

5. *Країна зі стійким від'ємним сальдо платіжного балансу має:*

- а) залучати додаткові довгострокові позики від іноземців;
- б) заборонити переказ у країну доходів резидентів від закордонних інвестицій;
- в) збільшити випуск державних облігацій для населення;
- г) виконати усі вказані вище заходи.

6. *Активне сальдо платіжного балансу збільшиться, якщо у країні:*

- а) відбудеться виплата заборгованості за пенсіями;
- б) прискоряться темпи економічного зростання;
- в) оберуть нового президента;
- г) сповільниться темп економічного зростання.

7. Україна вирішила встановити контроль над зовнішньою торгівлею для зниження дефіциту платіжного балансу. Одним з наслідків цього рішення буде:

- а) зниження українського імпорту;
- б) зниження українського експорту;
- в) збільшення українського імпорту;
- д) правильні відповіді б) та в).

8. Якщо рахунок руху капіталу має додатне сальдо:

- а) то експорт товарів і послуг має бути додатним;
- б) експорт товарів і послуг має бути від'ємним;
- в) чистий експорт має бути додатним;
- г) чистий експорт має бути від'ємним;
- д) трансфертів у країну немає.

9. Фінансовий рахунок платіжного балансу поліпшиться за рахунок таких подій:

- а) збільшаться трансфертні перекази в країну;
- б) іноземці збільшать вкладення в державні облігації;
- в) резиденти країни збільшать інвестиції за кордон;
- г) центральний банк збільшить обсяг купівлі іноземної валюти;
- д) немає правильної відповіді.

10. МВФ надає країнам кредити з метою:

- а) збільшення національного експорту;
- б) збільшення імпорту;
- в) збалансування дефіциту платіжного балансу;
- г) «проїдання»;
- д) розкрадання.

11. Класифікуйте кожну з наведених операцій (чи відбувається експорт капіталу) з погляду української економіки:

- а) український підприємець купує будинок в Італії;
- б) «Приватбанк» відмовляє в позиці уряду Молдови в 200 тис. дол. США;
- в) український імпортер верстатів бере короткотермінову позику в одному з німецьких банків для оплати купленої ним партії верстатів;
- г) фірма «Нестле» купує акції Львівської кондитерської фабрики «Світоч».

12. Рахунок руху капіталу включає:

- а) товарний експорт;
- б) зміни в активах країни за кордоном;
- в) односторонні трансфертні платежі;
- г) чисті доходи від інвестицій.

д) транспортні послуги іноземцям.

13. Платіжний баланс країни погіршиться за рахунок таких чинників:

- а) збільшується реальний ВВП;
- б) центральний банк проводить дефляційну політику;
- в) уряд скорочує витрати і збільшує податки;
- г) центральний банк підвищує ставку рефінансування;
- д) немає однозначної відповіді.

14. Класифікуйте кожен з наведених операцій (чи відбувається імпорт капіталу) з погляду української економіки:

- а) український підприємець купує будинок в Італії;
- б) «Приватбанк» надає урядові Молдови позику в 200 тис. дол. США;
- в) український імпортер верстатів бере короткотермінову позику в одному з німецьких банків для оплати купленої ним партії верстатів.

15. Рахунок поточних операцій включає все за винятком: а) товарного імпорту;

- б) чистих прибутків від інвестицій;
- в) транспортних послуг іноземним державам;
- г) змін в активах країни за кордоном;
- д) товарного експорту.

16. Країна зі стійким додатним сальдо платіжного балансу має:

- а) збільшувати державні витрати і скорочувати податки;
- б) девальвувати свою валюту;
- в) збільшувати грошову масу в обігу;
- г) підвищувати процентні ставки;
- д) немає правильної відповіді.

17. Вставте пропущене слово:

_____ – трансферти, що поєднують передачу прав власності на основний капітал, пов'язані з придбанням або використанням основного капіталу або передбачають анулювання боргу кредитором.

18. Вставте пропущене слово:

_____ – статистичний звіт, у якому в систематизованому вигляді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції певної країни за певний проміжок часу.

19. Вставте пропущене слово:

_____ – форма опціону, яка надає право його тримачу купити у продавця варанта певну кількість акцій і облігацій на спеціально обумовлених умовах протягом певного періоду часу.

20. Вставте пропущене слово:

_____ – баланс міжнародних інвестицій на кінець певного періоду, що відображає сукупність фінансових операцій, вартісних змін та інших коригуючих процедур, які мали місце протягом періоду, що розглядається; визначає величину зовнішніх активів і пасивів країни.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗМ 6. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Міжнародна економічна інтеграція

1. Якщо дві країни укладають угоду, за якою експортно-імпортні операції резидентів цих країн не оподатковуються митами, то така форма інтеграції називається:

- а) спільний ринок;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) економічний союз;
- д) преференційна торгова угода.

2. Ефект споживання показує:

- а) як рівень споживання залежить від розміру імпортного мита;
- б) зростання споживання в результаті виходу країни з митного союзу;
- в) як споживання ресурсів всередині країни залежить від поділу праці в рамках митного союзу;
- г) збільшується споживання товару в результаті приєднання країни до митного союзу;
- д) всі відповіді правильні;
- е) немає правильної відповіді.

3. Що належить до переваг інтеграції країн:

- а) зростаюча конкуренція між виробниками інших країн;
- б) близькість рівнів економічного розвитку та ступеня зрілості країн, що інтегруються;
- в) розв'язання завдань торгової політики;
- г) усі відповіді правильні?

4. Процес економічної взаємодії країн, який приводить до зближення господарських механізмів, який набирає форми міждержавних угод і погоджено регулюється міждержавними органами, називається:

- а) спільний ринок;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) економічний союз;
- д) економічна інтеграція.

5. Якщо у результаті утворення митного союзу виникає ефект відхилення торгівлі, то:

- а) добробут країн, які не беруть участь у митному союзі, погіршиться;
- б) добробут країн - учасниць митного союзу погіршиться, якщо ефект відхилення торгівлі перевищує ефект створення торгівлі;

- в) добробут країн - учасниць митного союзу поліпшиться, якщо ефект відхилення торгівлі буде меншим від ефекту створення торгівлі;
- г) усі відповіді правильні.

6. *Що належить до недоліків інтеграції:*

- а) демографічний ефект;
- б) створення сприятливого зовнішньополітичного становища;
- в) зростання конкуренції між виробниками інших країн;
- г) зростання кількості злиттів компаній?

7. *Країни, що інтегруються, домовляються про свободу пересування не тільки товарів і послуг, а й факторів виробництва - капіталу і робочої сили. Цей процес називається:*

- а) спільний ринок;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) економічний союз;
- д) преференційна торгова угода.

8. *Внаслідок утворення митного союзу ефект доходу:*

- а) збільшиться;
- б) зменшиться;
- в) не зміниться;
- г) дорівнює нулю.

9. *Повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі за умови збереження національних митних тарифів щодо третіх країн веде до утворення:*

- а) спільного ринку;
- б) зони вільної торгівлі;
- в) митного союзу;
- г) економічного союзу;
- д) преференційної торгової угоди.

10. *Ефективність створення митного союзу між країнами залежить від співвідношення абсолютних розмірів:*

- а) ефекту доходу й ефекту відхилення торгівлі;
- б) ефекту створення торгівлі й ефекту захисту;
- в) ефекту створення торгівлі й ефекту відхилення торгівлі.
- г) усі відповіді правильні.

11. *Вставте пропущене слово:*

_____ – процес економічної взаємодії країн, який приводить до зближення господарських механізмів, набирає форми міждержавних угод і узгоджено регулюється міждержавними органами.

12. Вставте пропущене слово:

_____ – країни, що інтегруються, домовляються про свободу пересування не тільки товарів і послуг, а й факторів виробництва - капіталу і робочої сили.

13. Вставте пропущене слово:

_____ – економічні наслідки, які виявляються на пізніших стадіях функціонування митного союзу.

14. Вставте пропущене слово:

_____ – повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі за умови збереження національних митних тарифів щодо третіх країн.

15. Вставте пропущене слово:

_____ – переорієнтація місцевих споживачів з купівлі товару в ефективнішого позаінтеграційного джерела поставки на і менш ефективне внутрішньоінтеграційне джерело, яка відбувається в результаті усунення імпорتنих мит у рамках митного союзу.

Криптограма

Розв'язок криптограми полягає в тому, щоб правильно відгадати слова по горизонталі. По вертикалі у виділених клітинках ви прочитаєте зашифроване слово.

			1							
				2						
			3							
4										
			5							

1. Накладання державою заборони (арешту) на ввезення іншими державами золота, чужоземної валюти, окремих товарів чи на їх вивезення.

2. Після того як більшість країн регіону стали членами інтеграційного угруповання, інші країни, які не приєднались до нього, мають певні проблеми, пов'язані з переорієнтацією економічних зв'язків з країнами, що входять до угруповання. Така ситуація називається «ефект...».

3. Тихоокеанське економічне співтовариство.

4. Процес економічної взаємодії країн, який приводить до зближення господарських механізмів, набирає форми міждержавних угод і узгоджено регулюється міждержавними органами.

5. Одне з найдинамічніших економічних угруповань у сучасному світі. Зашифроване слово це прізвище одного із сучасних економістів.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ПРИСВОЮВАНИХ СТУДЕНТАМ (СЛУХАЧАМ):

Поточний контроль: загальна сума балів - 60

Поточний контроль знань студентів з навчальної дисципліни проводиться:

- у формі усного опитування на практичних заняттях, виконання вправ та задач, враховуючи, що рівень підготовки студента відображає систематичність його самостійної роботи над курсом (1,7 бал × 18 занять = 30 балів);

- у формі виконання модульних контрольних робіт з тестовою складовою (МКР-1 = 5 балів) + (МКР-2 = 5 балів) + (МКР-3 = 5 балів) + (МКР-4 = 5 балів) = 20 балів;

Написання реферативного дослідження – 10 балів.

Заохочувальні бали:

- участь в університетській предметній олімпіаді – 2 бали (призове місце – 5 балів);

- участь у Всеукраїнській предметній олімпіаді – 5 балів (призове місце – 10 балів);

- виступ з доповіддю на Всеукраїнській студентській науковій конференції – 5 балів;

- публікація тез доповіді – 5 балів;

Підсумковий (семестровий) тестовий контроль – 15 балів.

Семестровий контроль: ПМК; іспит – загальна сума балів – 25.

Оцінку з дисципліни студент отримує за сумою балів поточного та семестрового контролю – максимально 100 балів.

Модуль 1				Модуль 2 (Реферат/ Презентація)	Модуль 3 (Тестовий контроль)	Семестровий контроль (ПМК/Іспит)	Загальна сума балів
30 балів - відповіді на семінарських та практичних заняттях				10	15	25	100
МКР 1	МКР 2	МКР 3	МКР 4				
5 балів	5 балів	5 балів	5 балів				
50 балів							

Шкала оцінювання:

90–100 балів - *відмінно* (A);

80–89 балів - *добре* (B);

75–79 балів - *добре* (C);

69–74 балів - *задовільно* (D);

60–68 балів - *задовільно* (E);

35–59 балів - *незадовільно*, необхідно виконати додаткову роботу (FX);

0–34 балів - *незадовільно*, обов'язковий повторний курс вивчення дисципліни на платних засадах (F).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багрова І.В. Міжнародна економічна діяльність України: Навчальний посібник / І.В. Багрова, О.О. Гетьман, В.Є. Власик. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 384 с.
2. Белоглазек О.К. Міжнародне контрактне право: Підручник. – К.: Таксон, 2000. - 256 с.
3. Бланк Й.А. Инвестиционный менеджмент / Й.А. Бланк. - К.: МП «ИТЕМ» ЛТД «Юнайтед Лондон Тейд Лимитед», 2000. – 275 с.
4. Бляхман Л.С. Экономика фирмы: Учебное пособие / Л.С. Бляхман. - СПб: Из-во Михайлова, 2000, 279 с.
5. Бойчик І.М. Економіка підприємства. Навчальний посібник / І.М. Бойчик.- К.: Атіка, 2002.- 480 с.
6. Боринець С. Міжнародні фінанси: Підручник / С. Боринець. – К.: Знання-Прес, 2002. – 311с.
7. Боярська З.І. Міжнародне комерційне право: Навчальний посібник / З.І. Боярська. – К.: КНЕУ, 2001. - 143 с.
8. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі / І. Бураковський. – К.: Основи, 1996. – 241 с.
9. Вельяминов Г.М. Основы международного экономического права / Г.М. Вельяминов – М.: ТЕЦС, 1994. - 108 с.
10. Владимиров К.Н. Митне регулювання: Навч. посібник / К.В. Владимиров, В.Ю. Барлачова. - Херсон: Олді-плюс, 2002. - 336 с.
11. Внешнеэкономические сделки // Сост. И.С. Гринько. – Сумы: Реал, 1994. – 464 с.
12. Воронкова А. Міжнародні економічні організації: Навчальний посібник / А. Воронкова, Л. Єрохіна, Л. Рябенко. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 352с.
13. Гребельник О.П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: Підручник / О.П. Гребельник. - К.: Центр навчальної дисципліни, 2005. - 696 с.
14. Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства / І.З. Должанський, Т.О. Загорна - К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
15. Дубініна А.А. Основы митної справи в Україні: Навч. посібник / А.А. Дубініна, С.В. Сорокіна. - К.: ВД «Професіонал», 2004. - 360 с.
16. Дудчак В.І. Митна справа: Навч. посібник / В.І. Дудчак, О.В. Мартинюк. - К.: КНЕУ, 2002. - 310с.
17. Жорін Ф.Л. Правові основи митної справи в Україні: Навч. посібник / Ф.Л. Жорін. - К.: КНЕУ, 248 с.
18. Закон України від 16.04.1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Укр. митниця: Довідник. - К.: Лібра, 1993. - 67 с.
19. Закон України від 25.06.1991 р. «Про митну справу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 44.
20. Закон України від 5.02.1992 р. «Про Єдиний митний тариф» // Укр. митниця: Довідник. - К.: Лібра, 1993. - 58 с.

21. Закон України від 5.04.2001 р. «Про митний тариф» // Офіційний вісник України. - 2001. - № 18.
22. Киреев А. Международная экономика: Учебн. пособие. В 2-х ч. / А. Киреев. – Ч.1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – М.: Международные отношения, 1998. – 416 с.
23. Киреев А. Международная экономика: Учебн. пособие. В 2-х ч. / А. Киреев. – Ч.2. Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. – М.: Международные отношения, 1999. – 488 с.
24. Кисіль В. Міжнародно-правова уніфікація в регулюванні основних питань міжнародного комерційного арбітражу / В. Кисіль, М. Приходько // Збірник рішень та арбітражної практики. – 2001.
25. Ківалов С.В. Митна політика України: Підручник / С.В. Ківалов, Б.А. Кормич. - Одеса: Юридична література, 2001. - 254 с.
26. Козак Ю.Г. Економіка зарубіжних країн. Навчальний посібник / За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В. В., Ржепішевського К. І.— К.: ЦУЛ, 2003. — 352 с.
27. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка / Ю.Г. Козак, Л.Г. Лук'яненко, Ю.В. Макогон та ін.: Навчальний посібник.— Вид 2-ге, перероб. та доп. - Київ: ЦНЛ, 2004.-672 с.
28. Козак Ю.Г. Міжнародні організації. Навчальний посібник / За ред. Ю.Г.Козака, В.В.Ковалевського. –К.: ЦУЛ, 2003. – 288 с.
29. Козик В.В. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини: Практикум / В.В.Козик, А.А.Панкова, О.Ю.Григор'єва – К.: Вікар, 2003. – 368 с.
30. Козик В.В. Міжнародні економічні відносини: навч. посібник / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
31. Коментар до Митного кодексу України / За ред. П.В.Пашка, М.М.Каленського. -К.: Юстиніан, 2004. - 736 с.
32. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30.
33. Красавина Л.Н. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник/ Под ред. Красавиной Л.Н. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 592 с.
34. Кругман П.Р. Международная экономика. Теория и политика: Учебник для вузов / П.Р. Кругман, М. Обстфельд. – М.:ЮНИТИ, 1997. – 799 с.
35. Ливенцева Н.Н. Международные экономические отношения: Учебник. / под ред. Н.Н.Ливенцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 648 с.
36. Лук'яненко Д.Г. Міжнародна економіка: Навчальний посібник / Д.Г. Лук'яненко А.М. Поручник, Т.М. Циганкова. – Київ: КНЕУ, 2001. – 488 с.
37. Митний кодекс України: офіційний контекст. - К.: Кондор, 2006. - 188 с.

38. Митний контроль та митне оформлення: Навч. посібник / За ред. М.М.Каленського, П.В.Пашка. - К.: Знання, 2002. - 284 с.
39. Мочерний С.В. Світове господарство в умовах глобалізації: Монографія / С.В. Мочерний. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 200 с.
40. Музиченко А.С. Інвестиційна діяльність Україна: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / А.С. Музиченко. – К.: Кондор, 2005. – 406 с.
41. Настюк В.Я. Норми митного права: теорія і практика застосування / В.Я. Настюк. - Х.: Факт, 2003. - 215 с.
42. Науменко В.П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / В.П. Науменко, П.В. Пашко, В.А. Руссков. - К.: Знання, 2004. - 403 с.
43. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник / В.Є. Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
44. Осика С.Г. Правове регулювання імпорту: антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи / С.Г.Осика, В.В.Коновалов, О.О.Покрещук. -К.:УАЗТ, 2001. - 639 с.
45. Осика С.Г. Світова організація торгівлі / С.Г. Осика, В.Т. П'ятницькій. - 3-є видання, перероблене і доповнене. – К.: К.І.С., 2005. – 514 с.
46. Основи митної справи в Україні: навч. посібник / За ред. Пашка П.В. - К.: Знання, 2004. - 732 с.
47. Основи міжнародної торгівлі: Навчальний посібник / за ред. Ю.Г. Козака, Н.С. Логвинової; 2-ге вид., перероб. та доп. - Київ: «Центр навчальної літератури», 2005. – 656 с.
48. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні / А.А. Пересада. – К.: Лібра, 1998. – 392 с.
49. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: Підручник / За заг.ред. С.Ф.Покропивного, - Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
50. Рогач О. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: Підручник / О. Рогач. – К.: Либідь, 2005. – 720 с.
51. Ромашко О.Ю. Регулювання міжнародних фондових ринків: Навч. посібник / О.Ю. Ромашко. - К.: КНЕУ, 2000. – 365 с.
52. Рочока В. Транснаціональні корпорації: навчальний посібник / В.Рочока, О.Плотніков, В.Новицький та ін. – К.: Таксон, 2001. – 304 с.
53. Руденко Л.В. Транснаціональні корпорації: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Л.В. Руденко. - К.: КНЕУ, 2004. – 277.
54. Румянцева А.П. Міжнародна економіка: Підручник / за ред. А.П. Румянцева. –3-тє вид., перероб і К.: Знання, 2006. – 479 с.–доп.
55. Рут Ф.Р. Міжнародна торгівля та інвестиції: Підручник / Ф.Р. Рут, А.С. Філіпенко. – К.: Основи, 1998. - 308 с.
56. Савельєв Є.В. Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів: Підручник для магістрантів з міжнародної економіки і державної служби / Є.В. Савельєв. – Тернопіль: Економічна думка, 2002.-504с.

57. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко, Г.О. Пухтаєвич, О.М. Тітьонко. – К.: «Либідь», 1999. – 288 с.
58. Синецький Б.І. Основи комерційної діяльності: Підручник / Б.І. Синецький. – К.: Юрист, 2000. – 145 с.
59. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 1999. – 539 с.
60. Стровский Л.Е. Внешнеэкономическая деятельность предприятия: Учебник / Под.ред. Л.Е. Стровского. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 823 с.
61. Тарасевич В.М. Міжнародна економіка: Підручник / За ред. проф. В.М. Тарасевича. – К.: ЦНЛ, 2006. – 224 с.
62. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
63. Терещенко О.О. Основи митного законодавства України: Питання теорії та практики зовнішньоекономічної діяльності / О.О. Терещенко. – К.: АТ «Август», 2001. – 422 с.
64. Фахові журнали: «Економіка України», «Політика і час», «Економіст», «Экономист», «Мировая экономика и международные отношения».
65. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: історія: Підручник / А.С. Філіпенко. – К.: Либідь, 2006. – 392 с.
66. Філіпенко А.С. Світова економіка: Підручник / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, О.І. Рогач, О.І. – К.: Либідь, 2007. – 640 с.
67. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. – В 2-х ч. – Ч.1. / под ред. Р.И.Хасбулатова. – М.: Гардарики, 2006. – 671 с.
68. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник. – В 2-х ч. – Ч.2. / под ред. Р.И.Хасбулатова. – М.: Гардарики, 2006. – 718 с.
69. Циганкова Т.М. Міжнародна торгівля: Навч. посібник / Т.М. Циганкова, Л.П. Петрашенко, Т.В. Кальченко – К.: КНЕУ, 2001. – 488 с.
70. Черевань В.П. Міжнародна економічна діяльність: Навчальний посібник / В.П. Черевань, А.П. Румянцева, Л.Ф. Романенко. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2003. – 280 с.
71. Школа І. Міжнародні економічні відносини: Підручник / І. Школа, В. Козменко, О. Бабіченко. – Чернівці. :Книги – ХХІ, 2007. – 544 с.
72. Щелкунов В.І. Стратегія виробничого потенціалу України на шляху інтеграції до Європейського Союзу / В.І. Щелкунов, В.В. Герасьов. – Київ: Наук. думка, 2000. – 162 с.

Навчальне електронне видання

К.В. Балабанов

О.В.Булатова

Ю.І.Чентуков

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Маріупольський державний університет
87500, Донецька область, місто Маріуполь, проспект Будівельників, 129а
тел./факс: (0629) 53-22-70.
e-mail: mdu@mariupol.net.